

مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ كَيْدًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ (الحديث)
 دہلچرخي پہ صلیبی زندان کی د اہل السنۃ والجماعۃ
 او د لامذہب و جعلی اہل حدیث و عقاید و او د مسائلو
 پہ تشریح کی یسکل شوی کتاب

إحْقَاقُ الْحَقِّ

في الدفع عن المذهب الحق

ترأف

الشيخ أبو إبراهيم حليم الله العقافى
 الشجرهاري

العرفان خپرندويه علمي تولنه
 اهل السنۃ والجماعۃ افغانستان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د خپرندويه ټولنې يادښت

دهرې ژبې وده او بډاينه په علمي اثارو او تحقيقي کتابونو سره شوې ده، علم او پوهه د هرچا مهم او اساسي ضرورت دی، که په يوه ژبه کې داسې علمي آثار شتون ولري چې په نورو کې نه وي نو د نورو ژبو خلک ددغې ژبې د زده کولو کوشښ کوي او ددې ژبې کتابونو نورو ته ژباړل کيږي، پدې توگه دا ژبه د خلکو ضرورت گرځي او خامخا دا ژبه وده کوي د نړۍ ژونديو ژبو ته نن سبا د خلکو ضرورت دی ځکه دهغو ژبو خلکو کار کړی ده او کار يې په خپله ژبه نړيوالو ته وړاندې کړی ده.

پښتو د خدمت شعارونه او دعوې ډيرې دي خو په پښتو کې دعلمي اثارو چاپولو بهير د ميږي په تگ روان ده، په ځانگړې توگه د پښتو ژبې ديني برخه کې دا کار بيخي کمزوری ده، دا اوس هم ډير داسې تکړه ليکوالان او پوهان شته چې هغوی گڼ شمير ناچاپ اثار لري، دوی يې د چاپ وس نه لري او د مرستې يې څوک نشته، له ډيرو شکايتونو او لويو لويو دعوو د کوچني اثر د چاپ هڅه ډيره غوره ده، ځکه له زرو خبرو يو عمل زر ځله غوره دی.

"احقاق الحق" په څلورو ټوکونو کې دښاغلي مولوي صاحب رحيم الله "الحقاني" علمي اثر دی چې په ټوله کې په کتاب الله، نبوي احاديثو او فقهي استدلالونو بنا دی* ټولنه يې دخپلو علمي هڅو په لړکې ديوه علمي اثر په توگه چاپ ته په خلاص مټ اوږه ورکوي او دښاغلي ليکوال دغه اثر ته د درنښت او قدر په سترگه گوري.

کتاب چې په پښتو ژبه ليکل شوی دپښتو ژبې په وده او پرمختگ کې يې يو بل گام بولي چې دټولنې دنورو علمي موخو ترڅنگ دپښتو ژبې دعلمي پرمختگ او ودې له موخې سره اړخ لگوي.

الحمد لله (العرشان) خبرندويه ټولنه خپلو هيوادوالو ته مهم، لوی او غوره تحقيقي اثر احقاق الحق وړاندي کوي مونږ په خپل لنډ نشراتي ژوند کې دا پنځم اثر خپلو درنو هيوادوالو ته په مينه ډالۍ کړو.

د اثر محتوی او منځپانگه ستاسو په مخکې ده، مونږ په دې لنډ يادښت کې په هغه خبرې نه لرو، زموږ کار د يو اثر چاپ کول او خپلو لوستوالو ته رسول دي او دا لوی کار مو الحمد لله په ښه توگه ترسره او په پښتو کې دا لوی تحقيقي او علمي اثر (احقاق الحق) مونږ ستاسو درنو لوستوالو په خدمت کې تيار کړی.

داچې کتاب دليکوال خپل اثر دی او ټولنه يې په متن کې دلاسهوڼې حق نه لري، ځکه به نو کتاب په منځپانگه او عباراتو دمعترضينو اعتراض ټولنې ته متوجه نه وي.

مونږ په داسې حال کې چې ښاغلي ليکوال ته دلا نورو علمي خدمتونو توفيق له متعال. خدای څخه غواړو ، د ديني، علمي او فرهنگي خدمتونو چوپړ خپل مسؤليت بولو او ددې درانه مسؤليت په ترسره کولو کې، ستاسې ښکرو مشورو او علمي همکاريو ته اړيو هيله ده خپلې دغه ډول همکاري راڅخه ونه سپموي .

دبريو او لاخوښيو هيله من مو

محمد اکرم " نعماني"

د"العرفان" ټولنې خادم

۲۴ شعبان ۱۴۳۶هـ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

له څلورو څخه دزياتو بنځو سره نکاح:

(۱) دغيرمقلدينوپه نيزديو سري لپاره دڅلوروڅخه زياتې بنځې جايزي دي دڅلوروحدنشته اوبه دليل کې دا ايت وړاندې کوي چې: (فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ) [ظفرالملاخي / ص ۱۴۱/ عرف الجادی/ ص ۱۱۱].

(۲) دلور سره نکاح: کوم سري چې دکومې بنځې سره زنا وکړه اودهغې زناڅخه يې لورپيدا شوه، نوددې لورسره يې نکاح جايزه ده. [عرف الجادی/ ص ۱۰۹]

(۳) خوننده وره بنځه: هغه بنځه ده چې شرمگاه يې تنگه وي اوددېر شهوت څخه خولې لگوي اودجماع په وخت کې لوټ په لوټ اوړي. [لغات الحديث پ ۶/ ص ۵۶/ الحارقه].

(۴) د شرمگاه د نه خرابيدلو نسخه: بنځه دی دشرمگاه ويښته په پټري (پاکي) باندې کلوي، اوباسي دی يې نه، ځکه چې دويښتو دايستلوپه وجه شرمگاه جينجړيږي اوجينجړه شرمگاه به خونده وي. [نذيريه/ ج ۳/ ص ۳۵۶].

(۵) پټه يارانه: په نکاح کې شاهدان شرط نه دي ځکه چې درسول الله ﷺ داحديث صحيح نه دی چې: (لأنکاح الا بولي وشاهدي عدل) [عرف الجادی/ ص ۱۰۷].

(۶) دفرج دپاکولو طريقه: کله چې بنځه دحيض څخه پاکه شي نودديوال سره دې خپله گيډه ولگوي او ودې دريږي اويوه پښه دی داسې جيگه ونيسي لکه سپې چې متيازې کوي اود مالو چوديو غونډاري څخه دې دفرج داخل دک کړي، بيادې يې راوباسي، نوپه دې طريقه به ټول فرج پاک شي. (لغات الحديث استبراه)

(۷) فرج پرستي: قران باندې خوشبويي لگول بدعت او حرام دی، قبر باندې خوشبويي لگول قبر پرستي ده، ليکن بنځه چې دحيض څخه پاکه شي نوپه فرج باندې دې خوشبويي ولگوي. [فقه محمديه/ ج ۱/ ص ۳۲]. نوپه قبر باندې چې خوشبويي لگول قبر پرستي ده، نوپه فرج باندې خوشبويي لگول فرج پرستي نه

(۸) **بربنده دارمه:** همچنين دليلی برکراهت نظر در باطن فرج نيافته . د شرمگاه داخل دکتلو دمکروه والی دليل نشته. [بدورالاهله/ص ۱۷۵].

(۹) **په ورنونو او دُبر کې جماع:** په ورنونو او په دبر کې جماع جايزه ده، هيڅ شک پکې نشته، بلکه د سنتو څخه ثابته ده. [بدورالاهله/ص ۱۷۵]

(۱۰) **وطي الازواج والاماء في الدبر:** دوينخواو دخپلو بنخوسره په دبر کې دجماع کول اختلافي مسئله ده انکار پرې ندی جايز. (هدية المهدی/ج ۱/ص ۱۱۸).

(۱۱) **ولو داخل ذکره في دبر نفسه لا يلزم الفسل:** (نزل الابرار من فقه النبي المختار/ج ۱ ص ۲۴) که غير مقلد (وهايي) خپله اله دتناسل په خپل دبر کې داخل کړي، نو غسل پرې ندی فرض.

(۱۲) **دحيوانانودبروني:** څوک چې دکوم انسان سره په دبر کې جماع وکړي (لواطت وکړي) غسل پرې فرض ندی. (هدية المهدی، ص ۲۴).

(۱۳) **دمتععه يعني په بيه باندي د زنا قطعي لايسنس دغيرمقلدينو څخه واخله:** غيرمقلدين وائي چې دمتعې اباحات دقران څخه ثابت دي او حرمت يې ظني دي. [نزل الابرار/ج ۲/ص ۲۴] په متعه باندي انکار ندی جايز. هدية المهدی، ج ۱ ص ۱۱۸

د شيطان د اعلان الفاظ: زناکاران دې دغيرمقلدينو کلي او بازار ته ځان ورسوي چې هم ثواب دی او هم ځرما (معاذالله). ليکن دغيرمقلدينو څخه هم خواهش کيږي چې دلامذهبو متعه کونکو بنخولپاره دې دمتعې لوحې ولگوي اودهرقسم متعې يعني دزنا کارې نرخ دې معلوم کړي، چې دپيغلې سره دمتعې څومره نرخ دی؟ او دزړې سره يې څومره دی؟ ترڅو چې خلک په تکليف نه شي.

د زنا مارکيت :

(۱۴) څوک چې په زنا باندي مجبور شود هغه لپاره زنا جايزه ده او هيڅ حد ورباندي ندی واجب. دبنځې مجبوري ظاهره ده او که سړی ووايي چې زما اراده نه وه بلکه مجبور شوم نو خبره به يې منلې شي. (عرف الجادی ص ۲۰۸) يعني که سړي ووايي چې زما اراده دزنانه وه، ليکن انجلې راسره چېر چاړ کولو او دشهوت دقوت لوجهي يې اختياره شوم نو دزنا ورته بالکل چوتی ده.

(۱۵) - پردي (اجنبی) عورت نه کتل :

د ظاهرو دلايلونه ثابته ده چې مور، خور، لور او نورو محرماتو د قبل اود دبر نه بغير نور ټول بدن ته کتلی شي. (عرف الجادی / ص ۵۲).

(۱۶) - يعوز اوضاع الكبير ولو کان ذالحيه لتجويز النظر

روضة النديه ص ۲۳۶ (نزل الابراج ۲ ص ۷۷) عرف الجادی ص ۱۳۰

يعني جايزه ده چې ښځه پردي سړي ته ددې لپاره تې ورکړي چې يو بل ته يې کتل رواشي اګر که سړی دغې ګيرې خاوند وي.

(۱۷) نظر بازي: ويجوز للمرأة النظري الرجال الاجانب وحديث (افعميا وان انتما) محمول علي انه

خاص بازواج النبي ﷺ وكذلك يجوز للرجل النظري فرج امراته. (نزل الابراج ج ۳ / ص ۷۴)

ښځو ته جايز دي چې پر ديو سړيو ته وګوري، البته در رسول الله ﷺ يې بيا نوته نه و جايز. همدارنګه سړی دخپلې ښځې شرمګاه ته کتلی شي، حالانکې الله ﷻ فرمايي: (وَقُلْ لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ) اور رسول الله فرمائي چې: (لعن الله الناظر والمناظر اليه).

(۱۸) د خپلې خواښې اود پوکټې سره نکاح: فلو زنا بامرأة تحل له أمها وينتها.

نزل الابراج ۳ ص ۲۱ فتاوی نذيريه ج ۲ ص ۱۷۶ ستاريه ج ۱ ص ۱۰۰ ج ۴ ص ۱۱۸.

(۱۹) د مور اود انګور سره نکاح: (لو زنا بامرأة تحل لایه وکذلک لو زنا ابوه بامرئته) پلار ته د

زوی د مزنيې سره نکاح جايزه ده اود دې عکس هم جايز دی.

(۲۰) د پلار اود زوی مشترکه ښځه: ولو جامع احد زوجة ابيه سواء كان بالغاً وغير بالغ او صغيراً

اور ما هقا لم تحرم علي ابيه. (نزل الابراج ج ۳ / ص ۲۸).

که چاد خپلې ميرنۍ مور سره زنا وکړه نو په پلار يې نه حرام يېږي. په بل ځای کې ليکي چې: (لو زنا بامرئته تحل لایه وکذلک لو زنا بامرئته فتحل لابنه) د پلار مزنيه زوی ته حلاله ده اود زوی مزنيه پلار ته حلاله ده.

[نزل الابراج ج ۲ / ص ۸].

(۲۱) **دري غيرمقلدين اويوه غيرمقلده** : واذشرتكت ثلاثة في وطئ امة في طهر ملكهاكل واحد منهم فيه فجاءت بولد وادعوه جميعا فيقرع بينهم ومن استحقه بالقرعة فعليه للاخيرين ثلثا الدية (نزل الابرار، ج ۳ ص ۷۵).

ديوى ښځې سره درې کسانو بيا ييا جماع وکړه، تردې چې بچۍ يې پيدا شو او درې واپو ورياندې دعوه وکړه، نو د درې واپو په مابين کې به قرعه اندازې وشي په قرعه اندازې کې چې ماشوم دهرچا ورسيدو، نو هغو نورو د واپو ته دې دوه برخې ديت ورکړي.

(۲۲) موټک (مشت زنى)

دسړي پخپل لاس باندې مني ايستل او دښځې دکوم سخت شي په استعمال لولوباندې مني ايستل د ضرورت په وقت کې جاي زدي او خصوصاً په هغه وخت کې چې د نظربازۍ او بابلې کومې فتنې ويره وي، نو بيا مشت زني ثواب لري او که د گناه څخه بچ کيدل مشکل و، نو بيا واجب ده. [عرف الجادى / ص ۲۰۷]

(۲۳) په صحابه وو د موټک نهمت: (العياذ بالله)

بعض اهل علم نقل اين استمنا از صحابه نزد غيبت از اهل خود کرده اند. (عرف الجادى ۲۰۷) بعضي اهلو علمو ويلي دي چې صحابه وو هم مشت زني کړى ده، کله به يې چې مسافري اوږده شوه.

(۲۴) د استمنا دليل: ودر مثل اين کار حرج نيست بلکه همچو استخراج ديگر فضلات موزيه بدن

است. [عرف الجادى / ۲۰۷]

د مشت زني دليل دادى چې لکه څرنگه چې د بدن نه د نورو فضلاتو (متيازو) په ايستلو کې گناه نشته همدارنگې مني هم يو فضله شى دى چې په ايستلو کې يې گناه نشته.

(۲۵) په موټک باندې حد او يا تعزير: په مشت زني باندې د (حد) ياد تعزير لگول بلا وجه

دمسلمان تکليفول دي

(۲۶) د نظربازۍ ميله: وظاهر اذله جواز نظرت سوى محرم، درما سواى قبل ودبر. (عرف الجادى

(٢٧) **دجماع طريقي:** او اما لوجامع اجنبية بالطريق الغير المعتاد او بالحجر او الخشبة او الحديد وهلكت فعليه ارش الجناية ولا مهر ولا عقر نزل (نزل الابرار/ ج ٢/ ص ٥٧)

که د کومې ښځې سره چا دُبر زنی وکړه او یا یې ورته په فرج کې لرغی، تیگه او یا اوسپنه ووهله او ښځه مړه شوه نو جرمانه او مهر نشته البته خون بهانی شته. غیر مقلد دجماع طريقي و خودلې، لکن دايې واضحه نه کړه چې تیگه به خويه وي او که زیگه؟ وړه به وي او که غټه؟ اوسپنه به زیگه وي او که خويه؟ وړه به وي او که غټه؟ (عرف الجادی ص ٢٠٧)

* * *

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د غير مقلد نياز محمد نياز گنډي مشهور په

امين الله "پشاورى" گمراه او گمراه كوونكي عقايد

انبياء گرام عليهم السلام د امين الله په نظر كې

(۱) انبياء گرام عليهم السلام معصوم ندي: انبياء قبل النبوة او بعد النبوة د كباثرونه معصوم دي البته صفاثر ترينه صادر شويدي (۱). له دوى څخه وروسته يې د مثالونو يوه سلسله ليكلې ده چې: له فلاني نبي څخه فلاني گناه شوې ده او له فلاني نبي څخه فلاني گناه شوې ده. مثلاً: حضرت ابراهيم عليه السلام درې ځله دروغ ويلي دي. و غيره و غيره.

(۲) انبياء گرام عليهم السلام نه د معصيت نسبت:

معصيت په دوه قسمه دي. (معصية اساسها الكبر) يوهغه معصيت دي چې دهغې بنياد كبر يعنى تكبر دي دوهم معصيت (معصيت اساسها الحرص والشهوت) هغه دي چې دهغې بنياد حرص او شهوت دي. اول د دويم نه دير سخت دي اولنى معصيت د ابليس دي او دويم معصيت د آدم عليه السلام دي. (۲).

نو آدم عليه السلام گناه وکړه، ځکه چې حرص او شهوتي و. که يو څوک ووايي چې امين الله حرص او شهوتي دي نو لامذهبان يې برداشت کوي. او د پيغمبر په حق کې يې برداشت کوي. حالانکې امين الله په [حکمة القرآن ج ۱ / ص ۲۰۴ / جديد ص ۲۱۱] کې يې شهوت د کافرانو صفت ښودلى دی.

(۳) انبياء گرام عليهم السلام طرفه نه د زنا نسبت: امين الله ليکلي دي چې: زنا کې فرق وي، د بعضو خلقو زنا اعلى (حقيقى) وي د بعضو وسط درجه کې وي او د بعضو ادنى وي نو د انبياء گرامو اگر چه زنا حقيقى

۱- الحق الصريح ۱/ ۳۲۰ طبع اول و طبع چهارم ۱/ ۳۰۲ حکمة القرآن ۱/ ۳۸۹. طبع دوهم ۱/ ۳۹۹.

۲- حکمة القرآن ۱/ ۳۶۸. جديد ابديش ۱/ ۳۹۶.

نشته لیکن هم شته اوهم یونوع دزناده (۳). که مونږ په ممبر اعلان وکړو چې: امین الله یوه نوعه زانی دی، نو آیا دی به یې برداشت کړي؟

(۴) آدم علیه السلام عابد نه و (معاذ الله)

امین الله په حکمة القرآن کې لیکي چې شهوة او عبادت نه جمع کیږي (۴) نو کله چې ستاسو په نیز گناه دادم علیه السلام نه د شهوت په وجه وشوه او شهوة او عبادت نه جمع کیږي نتیجه دارا ووتله چې آدم علیه السلام عابد نه و.

په بل ځای کې امین الله لیکي چې: (تارک الصلوة) کافر دی. [حکمة القرآن / ج ۱ / ص ۱۵۸] نو چې آدم علیه السلام بالکل عابد نه شو، نو دده څه حکم شو؟

(۵) په قرآن کریم کې د انبیاء کرام علیهم السلام تقصیرات هم موجود دي: امین الله د فازلهم الشیطان په تشریح کې داسې لیکلی دي چې:

په دې کې من وجه دهغه (ادم علیه السلام) تفصیر دی چې ولی ختو کې گرځي او دفتنې ځای ته ولی حاضرېږي؟ (۵)

(۶) امین الله غیر مقلد د ختم نبوت څخه هم منګړدی: ځکه چې په یو ځای کې داسې لیکي چې: ابو حنیفه چې ستاسو بیغمبر دي (۶)

(۷) حضرت عائشې رضی الله تعالی عنها د شریعت په ځای خپل گمان ذکر کړیدی:

د عائشې د قول نه کراحت نه ثابتیږي، ځکه دی خپل گمان ذکر کړیدی (۷).

۳- الحق الصریح ۳۱۷/۱ طبع چهارم ۳۳۶/۱ طبع اول / باب الايمان بالقدر / د اتم نمبر حدیث تشریح.

۴- حکمة القرآن ۱/ ۱۸۸ / جدید : ۱۴۳.

۵- حکمة القرآن ۱/ ۳۹۰، ۳۹۴، جدید اپډیشن ۴۰۴، ۴۰۰.

۶- تحفة المناظر ص ۱۳۳

۷- الباطل الصریح ج ۶ ص ۱۴۰

صحابه رضی الله عنهم دامین الله بشاوري په نظر کې

(۸) ام المؤمنین امی عائشه صديقه رضی الله عنها دهغې په شان کې گستاخي:

د عائشې مطلب دادی چې (فلانکې مسئله کې) مادخپل وړوکتیا اوبیوقوفۍ په وجه داکارو کړو. (۸).

(۹) حضرت عائشه رضی الله عنها خلک د عظیم خیر نه محروم کړيدي:

معاذ الله زياته ددي عظیم خیر نه محروم کول بغير دالله او د رسول د حکم نه صحيح نه دی (۹).

(۱۰) صحابه وو رضی الله عنهم به د شریعت خلاف کولو ډيرو صحابه وو به د حق خلاف کار کوه. (۱۰)

بیا یې په مثال کې سیدنا ابوبکر صدیق رضی الله عنه، حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت بلال رضی الله عنه پیش کړي دي. حضرت عمر رضی الله عنه ۵۰ فتوی دقرآن او حدیث نه خلاف ور کړی دی (۱۱).

(۱۱) صحابه گرام رضی الله عنه جاهل وو (معاذ الله)

پیغمبر علیه الصلوٰه والسلام وفرمایل چې: (او تروایا اهل القرآن!) ددې لاندې د یو صحابي په باره کې لیکي چې: جاهلانوته گوره او تهجد و او وترو ته گوره. (۱۲). همدارنگه چې پیغمبر علیه الصلوٰه والسلام هغه (صحابي) ته د اعادي حکم ددې له پاره کړی دی چې کېدی شي دغه صحابی جاهل وي. [الحق الصریح / ج ۵ / ص ۹۸]

(۱۲) حضرت عمر رضی الله تعالی عنه بدعتي و. (معاذ الله)

امین الله لیکي چې: هم دا عمر رضی الله عنه خليفه راشد دی لیکن په رمضان کې په تراویحوباندې دخلقو راجمع کولو ته یې بدعت وئيلي سنت یې ورته نه دي وئيلي (۱۳) یعنې خپل کار یې بدعت گڼلی نو ضرور حضرت عمر رضی الله عنه بدعتي شو معاذ الله

۸ - فتاوی الدین الخالص ۲۲ / ۲ مسئله نمبر: ۲۵

۹ - الباطل الصریح ۱۲۰ / ۶

۱۰ - الحق الصریح ۴۹۷ / ۱ جدید ۴۷۱

۱۱ - دده اواز په کیست کې ثبت دی داکيست داهل سنت والجماعت میوزک سنتر سره عامه پیدا کړي

۱۲ - الحق الصریح ۳۶۹ ج ۵

۱۳ - الدین الخالص ج ۲ ص ۸۲ مسئله ۲۲۶

(۱۳) عبدالله بن مسعود رضی الله عنه بدعتی و معاذ الله :

دجمعی دمانځه نه مخکې د ۴ رکعتو ستوبه باره کې د عبدالله بن مسعود حدیث په باره کې لیکي چې :
 جواب دادی چې بالکل حدیث دابن مسعود رضی الله عنه صحیح دي ترمذی، طبرانی وغیرهما نقل کړي دي (۱۴)
 اویا لیکي چې ددی څلور ورکعاتو دبدعت نه ځان اوساتي (دجمعی دمانځه نه مخکې دستو حیثیت (ص ۲۰).
 (۱۴) دصحابه کرامو رضی الله عنهم اقوال حجت ندي. الحق الصریح ج ۱ / ص ۴۴ جدید
 ایډیشن ص ۴۰.]

موقوف حدیث (دصحابی قول دی) په دې کې اصل دادی چې دا حجت نه دی، ځکه چې دا دصحابه
 کرامو اقوال او افعال دي. (۱۵)
 په بل ځای کې لیکي چې : دا دصحابی اجتهاد دی. مرفوع حدیث ورسره نه شته، نو دا دامت له پاره حجت نه
 دی. [الحق الصریح / ج ۳ / ص ۷۶]

تضادات د امین الله (پشاورې)

(۱) قبرستان ته د بنځو تلل مستحب عمل دی (۱۶). په بل ځای کې لیکي چې : په هغه بنځو باندې لعنت
 کيږي چې قبرستان ته ځي. (۱۷). د یو غیر مقلد مولوي کتاب چې په هغې دامین الله تقریظ دي لیکلي دي
 چې : بنځو ته قبرستان ته تلل حرام دي. (انتخاب مشکوة از عبدالله فاني ص ۳۲۰).

(۲) امین الله په یو ځای کې لیکلي دي چې امام قرطبی مالکی نه دی. [د تقلید حقیقت / ص ۲۸۹]. او په
 بل کتاب کې یې لیکلي دي چې علامه قرطبی الاندلسی المالکی. (۱۸)

(۳) په یو ځای کې لیکي چې : تبلیغي جماعت د فرقی باطله وو څخه دي (۱۹) او په یوه ورقه کې یې
 یو تبلیغي ته لیکلي دي چې د تبلیغیانو عقائد کفریه دي او په یو بیان کې امین الله ویلی دي چې تبلیغیان به

۱۵ - دجمعی مانځه نه مخکې دستو حیثیت ص ۲۲، ۷

۱۶ - الدین الخالص ص ۸۱ / ج ۱ / ۲ / ۱۰۴ / ۲ / ۸۰ / الحق الصریح : ۴۹۹ / ۱ / ۴ / ۱۰۰ / ۴ / ۵۲۹ / ۵ / ۳۳ / ۳۹۲ / ۳۳۹ / ج ۳ / ص : ۷۶ .

۱۷ - الحق الصریح ج ۲ ص ۸۴

۱۸ - مصیبتونو علاج ۶۲

۱۹ - الحق الصریح ۵۲۸ / ۳ / الدین الخالص ۱۹۵ / ۱

۱۹ - حکمة القرآن ۱ / ۱۰ طبع اول

خلک دي، د مسلمانانو اصلاح کوي او په دين باندې پيسې لگوي. (کيسټ عنوان، فرق او مذاهب ۱۷ تا ۱۸ منډ په مينځ کې)

(۴) په يو ځای کې يې ليکلي دي چې تقليد په څلورمه صدۍ هجري کې رائج شويدي (۲۰) او په دوهم مقام کې په خپلو فاسدو خيالونو سره د ايوب سختياني رحمة الله عليه په قول باندې د تقليد رد ثابتوي (۲۱) حالانکه ايوب سختياني په ۱۳۱ هجري کې تير شويدي (۲۲)

(۵) په يو ځای کې يې ليکلی چې د جمعې غسل واجب دی او حکم د غسل مضبوط حکم دی. [الدین الخالص ج ۲/ ۵۲۳ مسئله نمبر ۴۰۴ چاپ پشټو]. او په بل ځای کې يې ليکلي چې اجماع وشوه چې غسل مستحب دی واجب ندی. (۲۳)

(۶) اجماع سکوتی حجت ندی (۲۴) او کله يې بيا زمونږ خلاف حجت گڼي (۲۵)

(۷) امين الله په خپل کتاب الحق الصريح ج ۱ ص ۳۰۲ طبع چهارم کې ليکلی دي چې انبياء کرام عليهم السلام د صفاترگناهونو څخه معصوم نه دي. بيا يې په بل کتاب باندې تقيظ کړی دی چې دغير مقلد کتاب دی او هلته يې ليکلي دي چې انبياء کرام عليهم السلام د صغیره او کبيره دواړو گناهونو څخه معصوم دي. (۲۶).

(۸) ترک رفع اليدين په صحيح سند سره ثابت ندي الحق الصريح ج ۴/ ۱۰۴ او په بل کتاب باندې دده تقيظ دي او نظر ثاني هم دده دی، هلته يې ليکلي دي چې په رفع اليدين کولو باندې هم احاديث موجود دي او ترک رفع اليدين باندې هم احاديث موجود دي د علماوو اختلاف پر اولی او غير اولی کې دی. [انتخاب مشکوة ۳۴۸، ۳۵۰].

۲۰ - التحقيق السديد ۱۲۴

۲۱ - التحقيق السديد ص ۱۶۹

۲۲ - تهذيب التهذيب ج ۱ ص ۳۹۸

۲۳ - الحق الصريح ج ۲/ ۶۷۱-۶-۶۶

۲۴ - حكمة القرآن ج ۲/ ۳۶

۲۵ - الحق الصريح ج ۳ ص ۳۰۳ ج ۲ ص ۶۷۲

۲۶ - امام ابوحنيفة رحمة الله عليه ص ۶۲ از ابو عبدالله نصر احمد المدني غير مقلد

امین الله بشاوری د تحریف په مقام کې

(۱) امین الله په خپل کتاب کې انما الذین آمنوا بالله ورسوله ثم لم يرتابوا وجاهدوا... فی سبیل الله حکمة القرآن ج ۱/ ۱۵۹ چهارم: ۱۶۰/ ۱ په دې آیات کې امین الله د (وجاهدوا) نه وروسته (یا موالهم و انفسهم) پریښی دی. د (وجاهدوا) نه وروسته دا نقطې مونږ لگولي دي او هغه د (وجاهدوا) څخه وروسته فوراً بعد (فی سبیل الله) لیکلي دي. اصل آیات وگوري سورة الحجرات پاره ۲۶ آیت ۱۵.

(۲) بل تحریف: نقشعرمنه جلود الذین (الذین) یخشون ربهم امین الفتاوی ج ۲/ ۹ طبع سوم. حالانکه د قوس په مینځ کې لفظ په قرآن کې نشته

(۳) بل تحریف: لیحملوا اوزارهم کاملة یوم القیامه من اوزار الذین (کفروا) الاساء ما یزرون (۲۷) اصل آیات داسې دي وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذِینَ یُضِلُّوْنَهُمْ یَغْیِرْ عَلَیْمَ الْاَسَاءَ مَا یَزِرُوْنَ (نحل ۲۵).

(۴) بل تحریف: ماننسخ من آیه او لم تعلم ان الله على كل شیء قدير البقره ۱۰۶ الحق الصریح ج ۱/ ۵۰۲ اصل آیات داسې دي: مَا نَنْسَخْ مِنْ آیَةٍ اَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا اَوْ مِثْلَهَا اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللهَ عَلٰی كُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ

(۵) بل تحریف یثب الله الذین آمنوا فی الحیوة الدنيا و فی الآخرة سورة ابراهیم ۲۷. [الحق الصریح / ج ۱ / ص ۱۰۲ / طبع اول]. اصل ایت داسې دی چې: (یثبت الله الذین امنوا بالقول الثابت فی الحیوة الدنيا و فی الآخرة).

(۶) بل تحریف: (قل لا اجد فیما یوحى الی محمداً) سورة الانعام ۱۴۵ / الحق الصریح ۱/ ۴۹۰.]

اصل آیات کې یُوْحٰی لفظ نه دی بلکې د اوحی لفظ دی.

(۷) بل تحریف: (وتبتل الیه تبدیلاً) [المزل / ۸ / الحق الصریح ج ۱/ ۲۲۵].

اصل الفاظ داسې دي: [وتبتل الیه تبدیلاً]

(۸) بل تحریف: (والخیل والبغال والحمیر لتركبو وزینةً) [نحل / ۸ / الحق الصریح / ج ۱ / ص ۴۸۵].

حالانکه لفظ د (لتركبو) نه دی، بلکې (لتركبوها) دی.

- (۹) بل تعريف: (و يحملون أثقالاً مع أثقالهم) [الحق الصريح / ج ۱ / ۴۶۸ / طبع اول ۱ / ۴۴۳ / طبع چهارم]. حالانکې صحيح لفظ (وَلَيَسْخِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ) [سورة عنكبوت ۱۳]
- (۱۰) بل تعريف: سورة التوبة ايات نمبر ۱۶ په [التحقيق السديد / طبع ثالث / سنه (۱۴۱۹) هـ / ص: ۱۳۷] کې يې داسې ليکلى دي چې (والله بما تعملون خبيره) الايه. ددې نه مخکې دا کتاب دوه ځلي نور هم شائع شوى دى. ددې کتاب نه وروسته دوهم کتاب (د تقلید حقيقت) ليکل شوى دى. د هغې سنه داشاعت ۱۴۳۲ هـ دى او په دې کتاب کې هم دا ايات همدا سې ليکل شويدي، څرنگه چې (۱۳) کاله مخکې چاپ شوى دى.

حالانکې دا ايات په اصل کې (والله خير بما تعملون) دى، دغو بد نصيبو ته الله تعالى جل جلاله دومره توفيق نه دى ورکړى چې دغه يو ايات (۱۳) کاله کې برابر کړي (۲۸).

* * *

قل هاتوا برهانكم ان كنتم صادقين. الآية

دلا مذهبو وهابيانو څخه دلمانځه او متعلقاتو

په باره کې ۲۸۰ پوښتنې

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نن سبا هره فرقه په بله باندې سو الونه کوي، لکن اکثر سو الونه غلط وي، له دې وجهې د صحیحو اود غلطو سو الونو پېژندل ضروري دي.

په مناظره کې دوه ډلې وي: **اول: مدعي. دوهم: سایل.**

مدعي: هغه چاته وائي چې دکوم شرعي حکم د ثابولو کوشش کوي.

سایل: هغه چاته وائي چې د مدعي د دعوی خخه انکار کوي

اود سوال لپاره ډیرې طریقې دي لکه، منع، نقض، معارضه، اوداسو الونه مدعي ته متوجه کیږي، ترڅو چې مدعي نوي معلوم سو الونه ندي ممکن.

مثلا:

رسول الله ﷺ د نبوت دعوی کړی وه، نو د منکرینو لپاره د سوال حق وومگر دهغې سوال حق یې لرلو چې د دعوی د نبوت سره تعلق لري، لیکن کفارو غلط سو الونه کول، ځکه چې د دوی سو الونو د دعوی د نبوت په ځای د دعوی د الوهیت سره تعلق لرلو، لکه چې ویل به یې په مونږ د اسمان خخه تیږي راو ورو.

نو په دې ملکو نو کې درې ډلې دي چې یو بل ته په کمین کې ناستې دي:

اوله: اهل قرآن: دوی وائي چې مونږ یواځې او یواځې قرآن منو، نور نه حدیث مني او نه اجماع مني او نه قیاس مني.

دوهمه اهل حدیث: دوی وائي چې مونږ صرف او صرف قرآن او حدیث منو، نور نه اجماع مني او نه قیاس.

درېمه اهل السنت والجماعت: دوی قرآن حدیث، اجماع، او قیاس څلورواړه مني، نو چې کله د اولې فرقې خخه سوال وشي چې په قرآن کې څر حلال دی او که حرام؟ او په قرآن کې د لمانځه څومره شرایط او څومره ارکان دي؟

یواځې له قرآن کریم نه جواب را کړئ! (حدیث، اجماع او قیاس به په جواب کې نه پیش کوي!) نو دا سوال صحیح دی. ځکه چې د دوی د دعوی سره موافق دي او د دې ډلې فریضه داده چې په جواب کې صرف د قرآن کریم

ایات پیش کړي او چې کله له دوهمې فرقې څخه سوال وشي چې په قران او حدیث دواړو کې دلمانځه څومره فرضونه او څومره ستونزې دي؟ جواب صرف له قران کریم او حدیث څخه راکړئ!

نودا سوال صحیح دی، ځکه چې ددوی د دعوی سره موافق دی او ددې ډلې فریضه داده چې په جواب کې د قران کریم آیات او یا د رسول الله ﷺ حدیث صحیح صریحه پیش کړي. او که ددې ډلې نه دا سوال وشي چې صرف په قران کې دلمانځه څومره فرضونه او ستونزې دي؟ نو دا سوال غلط دی، ځکه چې ددوی د دعوی سره مخالف دي او چې کله دریمې فرقې څخه سوال وشي چې دلمانځه فرضونه، ستونزې او مستحبات په قران او په حدیث او اجماع او په قیاس کې څومره دي؟ نو دا سوال صحیح دی، ځکه چې ددوی د دعوی سره موافق دی او ددوی د فریضه ده چې په جواب کې قران یا حدیث یا اجماع او یا قیاس پیش کړي.

او که ددې ډلې څخه سوال وشي چې صرف په قران کې دلمانځه څومره فرایض سنن او مستحبات دي؟ نو دا سوال غلط دی ځکه چې ددوی د دعوی څخه مخالف دي. همدارنگه که د اهل سنت و الجماعة څخه دا سوال وشي چې صرف په قران او حدیث کې دلمانځه څومره فرایض، سنن، او واجبات دي نو دا سوال هم غلط دی، ځکه چې ددوی د دعوی څخه مخالف دی، ځکه چې ددوی دلائل صرف قران او حدیث نه دي، بلکې ددوی دلائل څلور دي: قران، حدیث، اجماع او قیاس.

نو که یو پروپوزي (اهل قران) دا دعوی وکړي چې صرف قران کافي دی، نو دده نه که سوال وشي چې دلمانځه فرضونه او ستونزې او واجبات صرف قران کې وښايه او هغه هم صرف د قران ایتونه په جواب کې پیش کړل، نو دده دعوه صحیح ثابته شوه او که صرف د قران نه یې ثابت نه کړی شو، نو بیا دده دعوه غلطه ده او دروغ ده.

او که یو لاهذه (اهل حدیث) دا دعوی وکړي چې صرف قران او حدیث کافي دي، نو دده څخه که سوال وشي چې دلمانځه فرضونه او ستونزې او واجبات صرف په قران او په حدیث کې وښايه او ده هم په جواب کې هر جزئی مسئله په قران او په حدیث کې صراحتاً ثابته کړه، نو دده دعوه صحیح ثابته شوه او که صرف د قران او د حدیث څخه یې ثابت نه کړی شوه، نو بیا دده دعوه غلطه او دروغ ده.

فلهذا: مونږ به دلمانځه په باره کې یو څو سوالونه ولیکو چې: په هر مسلمان باندې د ورځې پنځه وخته فرض دی. اهل سنت و الجماعة ته درخواست دی چې: که دکوم اهل قران (پروپوزي) سره مخ شي، نو دا راروان سوالونه

دې په داسې طریقه ترینه وکړي چې جواب صرف په قراني ایتونه ورکړي انشاء الله تعالی دده دعوو په دروغ ثابت شي او هیڅکله به ددې سوالونو جواب څخه د قران کریم څخه درنکړی شي.

او که د کوم اهل حدیث سره مخ شي نو داسو الو نه دی په داسې طریقه ترینه وکړي چې هغه په جواب کې ورته یا قراني ایت او یا حدیث صحیحه صریحه غیر معارضه پیش کړي، انشاء الله تاسو به وگورئ چې څنګه صُم بُکْم عُمی او لاجوابه پاتې کیږي؟ او دده د عمل بالحدیث دعوی به داسې باطلیږي لکه څرنګه چې د پرویزیانو دعوی د عمل بالقران باطله ده. د یو امتی قول هم ورسره مه منئ! ځکه چې د امتی خبره نه قران دی او نه حدیث. بلکې تقلید دی او تقلید ته دوی شرک وایي.

له دې څخه وروسته دې رامیدان ته شي چې مونږ ورته د لمانځه هره مسئله په قران یا حدیث یا اجماع او یا قیاس ثابت کړو. د لمانځه څخه مخکې چې کوم کارونه ضروري دي، هغې ته مجتهدین امامان د لمانځه شرائط وایي. د قهقې څخه معلومیږي چې تعداد د شرائطو په اجماع د امت باندې ثابت دی. رسول الله ﷺ فرمائي چې په قیامت کې به د فرایضو حساب کیږي او که په دې کې کوم کمی شوی وي نو په نوافلوا به پوره کیږي نو د فرایضو، واجباتو، سننو او مستحباتو پیژندل ضروري دي.

سوالات

- (۱) سوال: په قران او په حدیث کې د لمانځه څومره شرطونه ذکر شوي دي؟ او کوم کوم دي؟ او همدارنګې د شرط جامع او مانع تعریف په قران یا په حدیث کې وښایی!
- (۲) سوال: په قران او په حدیث کې د لمانځه څومره ارکان ذکر شوي دي او کوم کوم دي؟ او د رکن جامع او مانع تعریف قران او یا په حدیث کې وښایی!
- (۳) سوال: په لمانځه کې واجبات څومره دي؟ او د واجب جامع او مانع تعریف په قران او په حدیث کې وښایی!
- (۴) سوال: په لمانځه کې څومره شیان سنت دي؟ او کوم کوم دي؟ همدارنګې په قران یا په حدیث کې د سنتو جامع او مانع تعریف څه دی؟

(۵) سوال: په لمانځه کې څومره مستحبات دي؟ او کوم کوم دي؟ او همدارنگې د مستحبو جامع او مانع تعريف په قران او په حديث کې وښايئ!

(۶) سوال: ستاسو په نيزه لمانځه کې څومره مباحات دي؟ او کوم کوم دي؟ او همدارنگې د مباح جامع او مانع تعريف په قران او په حديث کې وښايئ!

(۷) سوال: ستاسو په نيزه لمانځه مکروهات څومره دي؟ او کوم کوم دي؟ او د مکروه جامع او مانع تعريف څه دی؟ هر جواب په قران او يا په حديث صحيحه، صريحه باندې راکړئ.

(۸) سوال: په قران او په حديث کې د مفسداتو د لمانځه تعداد څومره دي؟ او کوم کوم دي؟ او د فاسد تعريف څه دی؟ په جواب کې ايت او يا حديث پيش کړئ!

(۹) سوال: د سهار لمونځ څو رکعته دي؟ څو رکعته فرض او څو رکعته سنت دي؟ په جواب کې صريح ايت يا صريح حديث پيش کړئ چې رسول الله ﷺ صراحة ويلي وي چې دومره رکعته لمونځ دی او دومره په کې فرض او سنت دي (فرض او سنت) لفظ صراحة وښائي.

(۱۰) سوال: د مازيگر څو رکعته دي؟ فرض دي که سنت؟ په قران يا په حديث کې د فرض يا سنت نښه د مازيگر د لمانځه سره وښائي؟

(۱۱) سوال: د ماښام څو رکعته دي؟ څو فرض دي او څو سنت دي؟ صراحة يې په حديث کې وښائي؟ چې رسول الله ﷺ فرمايلي وي چې دومره رکعته دي او دغه رکعتونه پکې فرض دي او دغه پکې سنت دي.

(۱۲) سوال: ستاسو په نيزه ماخوستن څو رکعته دي، د فرض، سنت او نفل تفصيل يې صراحة په آيت او يا په حديث کې وښائي.

(۱۳) سوال: رسول الله ﷺ د فرض او د نفل او دستواو واجبونيت په زړه کې کړی دی او که نه؟ که کړی يې وي څرنگه يې کړي دي؟ تفصيل يې وښائي.

(۱۴) سوال: انحضرت ﷺ په زړه کې د سهار، د مازيگر د ماښام، او د ماخوستن، د فرضونيت څنگه کړی

(۱۵) سوال: یواځې لمونځ کونکې به د مازيگر په لمانځه کې په زړه کې دکوم کوم شي نیت کوي؟
جواب دایت او یاد حدیث صحیح صریح غیر معارض څخه پیش کړی.

(۱۶) سوال: مقتدي چې د مازيگر لمونځ په جماعت باندې ادا کوي هغه ته رسول الله ﷺ په حدیث کې درکعتونو، فرض وقت، قبلې و غیره کومو کومو شیانو د نیت امر کړی دی؟ صحیح حدیث وښائی!

(۱۷) سوال: په زړه کې به نیت کله کوی؟ د تکبیر تحریمه څخه مخکې او که وروسته؟ او ترکومه پورې به دانیت باقی وي؟ ترسلامه پورې او که ترکومه پورې؟ د صحیح حدیث څخه جواب راکړی.

(۱۸) سوال: تکبیر تحریمه فرض دی که واجب دی او که سنت دی او که مستحب دی؟ د تکبیر تحریمه که قصد اپاتې شو څه حکم یې دی؟ او که سهوا پاتې شوه څه حکم یې دی؟ حکم یې صراحت په ایت یا په حدیث کې وښائي.

(۱۹) سوال: ستاسو په نیز تکبیر تحریمه د امام لپاره په اوچت او از سنت ده او د مقتدي لپاره په پټه سنت ده دا حکم په حدیث کې وښائي؟

(۲۰) سوال: یواځې لمونځ کونکي ته تکبیر تحریمه جهر است ده او که سرا؟ رسول الله ﷺ په دې باره کې څه فرمایلي دي؟ د تکبیر سره د جهر او یا د سر لفظ د رسول الله ﷺ څخه ثابت کړئ.

(۲۱) سوال: د تکبیر تحریمه سره رفع الیدین ته رسول الله ﷺ فرض ویلي دي او که سنت؟

(۲۲) سوال: که چا د تکبیر تحریمه سره رفع الیدین و نه کړل لمونځ یې باطل دی او که مکروه؟ رسول الله ﷺ څه فیصله کړی ده؟ د رسول الله ﷺ صریحي فیصله وښائي چې یایې ورته باطل ویلي وي او یا مکروه

(۲۳) سوال: د تکبیر تحریمه څخه وروسته تاسو لاسونه په سینه باندې ږدي نو دا فرض دي، که سنت دي او که واجب؟ رسول الله ﷺ څه فیصله کړی ده؟ صحیح حدیث وښائي چې د فرض یا سنت یا واجب لفظ د سښې سره یوځای په کې وي.

(۲۴) سوال: کوم سړی چې د نامه څخه لاندې لاسونه کیرې دي د هغه لمونځ باطل دی او که مکروه؟ صریح حدیث وښائي چې رسول الله ﷺ د باطل یا مکروه لفظ ذکر کړی وي ستاسو اجتهادي فیصلې ته اعتبار نشته ځکه چې په تاسو کې مجتهد نشته او نه اجتهاد منئ!

(۲۵) سوال: د لاسونو د ترلو څخه وروسته د ثناء ويل، ستاسو په نيز فرض دی او که واجب دی او که

سنت دی؟ صريح حديث پيش کړئ!

(۲۶) سوال: د امام لپاره ثناء جهرا سنت ده او که سرا؟ صحيح حديث پيش کړئ.

(۲۷) سوال: په کوم صحيح، صريح، غير معارض حديث کې دا حکم شته چې مقتديان دې ثناء سره

وايي؟

(۲۸) سوال: په حديث کريمه کې دي چې در رسول الله ﷺ يو مقتدي صحابي د استفتاح دعاء په اوچت

اواز لوستله، رسول الله ﷺ ورته خوشخبري ورکړه، چې دولسو فرشتو ستاد عا پورته کوله، غير مقلد مقتدي په

دې حديث ولې عمل نه کوي؟ او ثناء ولې په اوچت اواز سره نه وائي؟ په [انساني مترجم / ص ۳۵۶ / ج ۱ / ص

۳۰۰] او په مسلم اردو / ج ۲ / ص ۱۳ کې د جهرد ذکر دی.

(۲۹) سوال: در رسول الله ﷺ څخه د ثناء په باره کې دولس صيغې ثابتې دي، نور رسول الله ﷺ

د ټولو صيغو د لوستلو او يا د لوح حکم کړی دی او که نه دیوی خاصې ثناء تعين خپله رسول الله ﷺ کړی دی؟ يعنې

رسول الله ﷺ په کوم ځای کې فرمايلي دي چې د افلاکې ثناء لولئ او باقي يوولس مه لولئ!.

(۳۰) سوال: د دې دولسو ثنایانو لپاره درې طريقې دي، يو دا چې يوه هم ونه لولئ، دوهم دا چې دولس

واړه ولولئ، دريم دا چې يواځې يوه پکې ولولي او يوولس پرېږدئ، په حديث کې کومې طريقې ته بهتره وييلي

شوي ده؟ د امتي فيصله به نه پيش کوئ چې فلان عالم په فلان کتاب کې يوې ته قوي وييلي دي او نور ته يې

ضعيف وييلي دي او يا فلان عالم وييلي دي چې په ټولو عمل روا دی، ځکه امتي چې دا فيصله کوي نو خامخا

مجتهد به وي او د مجتهد خبره منل خو تقليد دی او تقليد خوستاسو په نزد شرک دی، نو صرف در رسول الله ﷺ

فيصله پيش کړئ.

(۳۱) سوال: در رسول الله ﷺ څخه خو دولس واړه ذکرونه ثابت دي، لکن د امر صيغه صرف د (سبحنک

اللهم الخ) په باره کې راغلی ده، نو د نورو په باره کې صيغه د امر کوم ځای کې راغلې ده؟

(۳۲) سوال: در رسول الله ﷺ څخه وروسته خلفاء رضی الله عنهم د (سبحنک اللهم) څخه بغيره بلې

کومې ثنایات مواظبت کړي دي؟ په جواب کې صحيح، صريح، غير معارض حديث پيش کړئ!

(۳۳) سوال: که کوم سړی شامونه لوستله لمونځ یې صحیح دی او که باطل دی او که مکروه؟ رسول الله ﷺ په څه شي تصریح کړی ده؟ او همدارنگه که په قصد چاپر ښودله څه حکم یې دی؟ او که په سهوه ترینه پاتې شوه څه حکم یې دی؟

(۳۴) سوال: که کوم سړی د ثناء په ځای التحیات الخ ولولي نو لمونځ به دوباره کوي؟ او که سجده سهوه به کوي؟ رسول الله ﷺ څه فیصله کړې ده؟

(۳۵) سوال: په کوم صحیح، صریح، غیر معارض حدیث کې صراحه راغلي دي چې رسول الله ﷺ د ثناء پسې متصلاً (اعوذ بالله من الشیطن الرجیم) لوستلې ده؟.

(۳۶) سوال: اعوذ بالله لوستل په لمانځه کې فرض دی، که واجب دی او که سنت دی؟ رسول الله ﷺ په څه شي تصریح کړی ده؟

(۳۷) سوال: رسول الله ﷺ صحابه وورزی الله عنهم ته اعوذ بالله د لمانځه څخه مخکې ورخوډلې وه او که د لمانځه په مینځ کې یې در رسول الله ﷺ څخه اوریدلې وه؟

(۳۸) سوال: اعوذ بالله الخ په لمانځه کې جهر است ده او که سرا؟ صریح حدیث پیش کړئ!

(۳۹) سوال: ایا رسول الله ﷺ په دوهم، په دریم او په څلورم رکعت کې د اعوذ بالله د لوستلو څخه منع کړې ده؟ د (اذقراقرات القرآن فاستعذ بالله) څخه څه شی ثابتېږي؟

(۴۰) سوال: عبدالله بن زبیر رضی الله عنه جماعت باندې لمونځ ورکولو او جهر یې اعوذ بالله و لوستله، د عبدالله بن زبیر رضی الله عنه او دده د مقتدیانو د لمونځ صحیح دی او که مکروه؟ په حدیثو کې صراحه څرنگه فیصله شوی ده؟

(۴۱) سوال: بعضې غیر مقلدین د جماعت په وخت کې لیدل کیږي چې ددوی امام بسم الله الرحمن الرحیم په اوچت اواز (جهر) لولي او مقتدیان یې په پټه (سراً) لولي، نو ایا په کوم صحیح حدیث کې دافرق موجود دی، چې دامام لپاره بسم الله الرحمن الرحیم جهر است ده او د مقتدی لپاره سر است ده؟

(۴۲) سوال: رسول الله ﷺ او خلفاء راشدینو په جهر یې بسم الله مواظبت کړی دی او که په سري بسم الله؟

(۴۳) سوال: عبدالله بن عباس رضی الله عنه بسم الله بالجهر ته د ځنګلیانو فعل ویلی دی (مصنف ابن ابی شیبه، ج

اص ۴۱۱) نو دده دافصله صحیح ده او که غلطه؟ په جواب کې ایت یا حدیث پیش کړئ!

(۴۴) سوال : حافظ زلمي په نصب الرايه او علامه ابن تيميه په فتاوى كې فرمائي چې كله امام دارقطني د جهر دبسم الله روايات را جمع كړل او يوه رساله يې وليكله نو بعضې مالكيه ورته راغلل او قسم يې ورته وركړو چې په دې كې صحيح احاديث شته او كه نه؟ نو امام دارقطني اعتراف وكړو چې : (كل ماروي عن النبي ﷺ في الجهر بالتسمية فليس بصحيح) . [ج ۱ ص ۳۵۸، وص ۳۵۹].

يعني د جهر دبسم الله ټول احاديث ضعيفه دي، نو د امام دارقطني، امام ابن تيميه او د حافظ زلمي دافصله صحيح ده او كه غلطه؟ په صحيح حديث جواب راكړئ!

(۴۵) سوال : په بخاري او په مسلم شريف كې د جهر دبسم الله يو روايت هم نشته، نو كه د جهر په باره كې صحيح حديث وي، امام بخاري رحمه الله او امام مسلم رحمه الله ولې نه ذكر كاوه؟ حالانكه امام بخاري رحمه الله په احنافو باندې په اعتراض كولو كې ډيره دلچسپې لري .

(۴۶) سوال : په لمانځه كې قيام فرض دى ځكه چې الله ﷻ امر كړى دى چې (قوموا لله فانتين) همدارنگې ركوع او سجده فرض ده، ځكه چې الله ﷻ امر كړى دى چې (واركعوا واسجدوا....) نو چې سورة فاتحې ته تاسو فرض واښي، نو الله ﷻ په كوم ځاى كې د سورة فاتحې دلو ستلو امر كړى دى؟

(۴۷) سوال : د قران كريم په كوم ايت كې راغلي دي چې د امام پسرې د سورة فاتحې لوستل فرض دى او د باقي يوسلو ديارلسو سورتونو لوستل منع او حرام دي؟

(۴۸) سوال : د بخاري او د مسلم په كوم حديث كې صراحة راغلي دي، چې د امام پسرې د سورة فاتحې لوستل فرض دي او د باقي قران لوستل منع او حرام دي او كوم مقددي چې سورة فاتحه ونه لولي لمونځ يې باطل او حرام دى؟

(۴۹) سوال : رسول الله ﷺ چې دخپلې مباركې زندگۍ اخري لمونځ په ابو بكر صديق ﷺ پسې وكړو، نو ايا رسول الله ﷺ په ابو بكر صديق ﷺ پسې سورة فاتحه لوستلې وه او كه نه؟

(۵۰) سوال : الله ﷻ فرمائي : (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا) الايه او كله چې ولوستلي شي قران نو غوږ كېږدئ تاسې هغه ته او چپ او سئ تاسې، لپاره ددې چې رحم درياندې وشي، ددې تشرېح صحابه ووداسې كړې ده .

حاصله: چې دا ایت دلمانځه په باره کې نازل شوی دی او دامام او مقتدي وظیفه یې جدا کړې ده پداسې طریقه چې: په دی ایت کې دامام وظیفه. (قرات کول دي) او مقتدي وظیفه: (چپ ودریدل دي) یعنې مقتدي به دامام پسې الحمد لله اوبل سورة نه لولي دا تشریح لاندې صحابه وو او تابعینو (رضوان الله تعالی علیهم) کړې ده:

(۱) عبدالله بن مسعود ؓ: (تفسیر ابن جریر، ج ۹ ص ۱۰۳).

(۲) عبدالله بن عباس ؓ: (تفسیر ابن کثیر، ج ۲ ص ۲۸) (تفسیر ابن جریر، ج ۹ ص ۱۰۳) (تفسیر روح المعانی، ج ۹ ص ۱۵۰) (کتاب القرات ص ۸۸)

(۳) حضرت مقداد بن اسود ؓ: (تفسیر مظہری، ج ۳ ص ۵۰۷)

(۴) امام مجاہد رحمہ الله: (تفسیر ابن جریر، ج ۹ ص ۱۰۳) (تفسیر ابن کثیر، ج ۲ ص ۲۸۱) (کتاب القرائت، ص ۱۰)

(۵) حضرت سعید بن المسیب رحمہ الله: (تفسیر ابن جریر، ج ۹ ص ۱۰۳) (کتاب القرائت، ص ۱۹)

(۶) حضرت سعید بن جبیر ؓ: (تفسیر ابن جریر، ج ۹ ص ۱۰۳) (تفسیر ابن کثیر، ج ۲ ص ۲۸۱)

کتاب القرائت، ص ۹۱

(۷) حضرت حسن بصری رحمہ الله:

(۹، ۸) حضرت عبید بن عمیر او حضرت عطاء بن ابی رباح رحمہم الله: (تفسیر ابن جریر، ج ۹ ص ۱۰۳)

(۱۰- ۱۶) حضرت ضحاک، ابراهیم نخعی قتاده، شعبی، سدی، عبدالرحمن بن زید بن اسلم رحمہم الله

تعالی. (تفسیر ابن کثیر، ج ۲ ص ۲۸۱)

(۱۷) حضرت امام احمد بن حنبل رحمہ الله: (مغنی ابن قدامه ص ۶۰۵ ج ۱) و (فتاوی ابن تیمیہ ج

۲ ص ۱۲۸)

(۱۸) جمهور صحابه تابعین او تبع تابعین رضی الله عنهم: (فتاوی کبری لابن تیمیہ، ج ۲ ص ۱۶۸).

(۱۹) او همداختاره ده د صاحب د (۱ تفسیر کشاف (ج ۱ ص ۲۳) (۲ تفسیر مظہری (ج ۳ ص ۵۰۷) (۳

تفسیر بیضاوی (ص ۳۰۸ / ۴ تفسیر روح المعانی / ج ۹ ص ۱۵۱ / ۵ معالم التنزیل / ۶ / ۲۷۲ مغنی ابن قدامه

ج ۱ ص ۷ / ۶۰۵ ابوالسعود ج ۴ ص ۵۰۳ / ۸ / فتاوی الکبری لابن تیمیہ ج ۲ ص ۱۶۸ وغیره ده.

نودې ايت لپاره د دوه صحابه وو او تابعينو او تبع تابعينو او مفسرينو دا تشرېح صحيح ده او كه غلطه ده؟ په جواب كې صحيح حديث پيش كړي.

(۵۱) سوال: په كوم صحيح حديث كې راغلي دي چې مذكور ايت كريمه د كافرانو په باره كې نازل شوي دي مسلمان دي ورباندې عمل نكوي؟

(۵۲) سوال: غير مقلدين وائي چې دا ايت كريمه د خطبې په باره كې نازل شوى دى. حالانكې دا ايت كريمه مكى دى، نو په كوم صحيح حديث كې راغلي دي چې په مكه كې د دې ايت دنزول په وخت كې د جمعې د لمانځه خطبه لوستل كيده؟

(۵۳) سوال: كوم مقتدي چې دامام سره په ركوع كې شريك شي هغه نه خپله فاتحه لوستلي وي او نه يې دامام څخه اورېدلي وي، نو ايا رسول الله ﷺ ده د دې ركعت در اكرز لو حكم كړى دى؟

(۵۴) سوال: مقتدي چې دامام سره په ركوع كې شريك شي نو ستاسو په نيز خود ده څخه فرض پاتې شو (فرائت خلف الامام) نور رسول الله ﷺ خپله د دې مقتدي په باره كې څه فيصله كړى ده؟

(۵۵) سوال: رسول الله ﷺ په يو ځاى كې فرمائي چې د الحمد لله څخه بغير لمونځ نه كيږي (لا صلوة الا بفاتحة الكتاب) په بل ځاى كې فرمائي چې د خطبې څخه بغير د جمعې لمونځ نه كيږي (لا جمعة الا بخطبة). نو په دويم حديث كې خوتول امت ستاسو په شمول دا وائي چې هر سړى دى ځانته ځانته خطبه نه لولي، بلكې د خطيب خطبه د ټولو مقتديانو لپاره كافي ده برباره خبره ده چې هغه د خطيب او ازوري او كه نه يې اوري، او برباره خبره ده چې د خطبې د لوستلو په وخت كې موجود وي او كه د خطبې د ختميدلو څخه وروسته راغلي وي، نو خطيب چې خطبه و لوستله، د ټولو مقتديانو له طرفه ادا شوه، مقتدي دى يې ځانته ځانته نه لولي نو په اول حديث كې هم همدا حكم دى چې هر سړى دى ځانته ځانته الحمد لله نه وائي، بلكې دامام الحمد لله د ټولو مقتديانو لپاره كافي ده، برباره خبره ده چې هغه دامام او ازوري او كه نه يې اوري، د الحمد لله د لوستلو په وخت كې موجود وي او كه وروسته راغلي وي او په ركوع كې شريك شوي وي.

نوسوال دادى: چې په اول حديث كې تاسو دامام فاتحه د مقتديانو لپاره كافي نه گڼئ! او په دوهم حديث كې دامام خطبه د مقتديانو لپاره كافي گڼئ! حالانكې عربى الفاظ د دواړو حديثونو يو شى دى؟ نو دا فرق

رسول الله ﷺ په کوم ځای کې کړی دی؟ صحیح حدیث پیش کړی؟ چې رسول الله ﷺ فرمایلي وي چې د (لا خطبة) او د (لا صلوة) په منځ کې یې فرق کړی وي؟

(۵۶) سوال: په یوشپه او ورځ کې اولس (۱۷) رکعت له منځ فرض دی غیر مقلدین په شپږ رکعتونو کې دامام پسرې په اوچت او ازیاندې امین وائي او په یو لسو رکعتونو کې دامام پسرې په پته امین وائي، نو یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث داسې پیش کړی چې رسول الله ﷺ په شپږو رکعتونو کې دامام پسرې جهر امین ته سنت ویلي وي او په یو لسو رکعتونو کې یې دامام پسرې سر امین ته سنت ویلي وي.

(۵۷) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړی، چې په پوره دروشت کاله دوره د نبوت کې در رسول الله ﷺ کوم صحابی صرف یوه ورځ در رسول الله ﷺ پسرې په شپږو رکعتونو کې جهر (په اوچت اواز) امین ویلي وي او په یو لسو رکعتونو کې یې سر (په پته) امین ویلي وي، یعنې د ټولو لوسو رکعتونو حکم حدیث کې وېشلی؟

(۵۸) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړی چې په هغې کې صراحة راغلې وي، چې په پوره دیرش کاله دوره د خلافت راشده کې په زرگونو صحابه وو کې صرف یو صحابی صرف یوه ورځ په شپږو رکعتونو کې جهر امین ویلي وي او په یو لسو رکعتونو کې یې سر امین ویلي وي. یعنې یواځې د شپږو رکعتونو حال مه بیانوی، بلکې دیو لسو نورو رکعتونو حکم هم صراحة په حدیث کې وېشلی.

(۵۹) سوال: صرف یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړی چې رسول الله ﷺ فرمایلي وي، چې دامام لپاره همیشه په شپږو رکعتونو کې امین جهر است دی او په یو لسو رکعتونو کې سر است دی؟

(۶۰) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړی چې کوم خلیفه راشد دخپل امامت په دوران کې صرف یوه ورځ په شپږو رکعتونو کې امین جهر ویلی وي او په یو لسو رکعتونو کې یې سر ویلی وي؟

(۶۱) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړی چې کله اهل حدیث مقتدي چې قرائت خلف الامام کوي، په جماعت کې په داسې حال کې شریک شي، چې امام ولا الضالین ته رسیدلي وي نو یاد دې مقتدي لپاره دوه ځلې امین سنت دی یو ځلې دامام سره په اوچت اواز دخپلې فاتحې څخه مخکې

اودهم ځلې خفیه دخپلې فاتحې په اخر کې؟ او که صرف دامام سره دخپلې فاتحې څخه مخکې؟ او که صرف دخپلې فاتحې په اخر کې؟.

(۶۲) سوال: یو صریح، حدیث پیش کړی چې دمقتدي څخه چې کوم رکعتونه تیر شوي وي اودامام دسلام څخه وروسته یې کوي دهغه لپاره امین خفیه سنت دی.

(۶۳) سوال: دغیر مقلدینو مشهور مناظر مستري نور حسین په خپله رساله. (امین بالجهر) ص ۱۸ کې لیکي چې عبد الله بن عمر رضی الله عنه همیشه امین بالجهر کولو او نور ته به یې هم امر کولو په امین بالجهر باندې. (او حواله یې په بخاری ورکړې ده) (جلد اول ص ۱۰۸) حالانکې دا باطل دروغ دي، د بخاری په دې روایت کې د جهر لفظ بالکل نشته، نو دغیر مقلدینو څخه سوال کوو چې تاسو څو خپلې هرې خبرې ته د قران او حدیث خبره وائي نور رسول الله ﷺ په کوم ځای کې په دومره دروغو او تحریفونو امر کړی دی؟

(۶۴) سوال: صحابه وو او تابعینو رضوان الله عنهم چې کله دا ملکونه فتحه کړل اودې خلکو ته یې لمونځ وروښودلو، نو امین بالجهر یې وروښودلی و او که امین بالخفیه یې وروښودلی و؟.

(۶۵) سوال: په هندوستان باندې د انگریزانو د تسلط نه مخکې په دې ملکونو کې دولس سوه کاله مسلمانانو لمونځ کولو نو کوم یو پکې امین بالجهر ویلی دي؟

(۶۶) سوال: دغیر مقلدینو (وهابیانو) مشهور مؤرخ امام خان نوشهری لیکلي دي چې (مولنا شافرخاله ابادی اول ځلې د ډهلي په جامع مسجد کې امین بالجهر وويلو او د تقلید بکارت یې مات کړو) (نقوش ابو الوفا ص ۳۴) او دا د انگریزانو د دوره وه، نو ستاسو امین دده په تقلید کې امین بالجهر شو او که امین بالشر؟.

دوهم امین بالجهر د انگریزانو یو ملازم حافظ محمد یوسف پنشنر (انگریزی ملازم) وويلو (نقوش ابو الوفا ص ۴۲: اودده څخه وروسته پدې مسئله کې جگړې شروع شوې، نو ایادا امین بالجهر دی او که امین بالشر؟ اودغه د امین بالشر لوستونکی ملازم بیاد قادیانیت په حال کې مړ شو. (اشاعت السنه ص ۱۱۴، ج ۲۱)

دامین بالجهر په مسئله کې اوله چیلنج بازي او اشتها ربازي مولوی محمد حسین بهالوي شروع کړه، محمد حسین بهالوي د مرزا غلام احمد قادیاني سره ډیر امداد کړی و او دهغه څخه یې ډیره دعا اخستې وه. (اخبار اهل حدیث امرتسر ص ۹ کالم ۱ یو دیرشم جنوری ۱۹۰۸)

بيا نور دقتي بازار په کې مولوی ثناء الله گرم کړو، هغه مولوی ثناء الله چې په خپله فتاوی کې يې ليکلي دي چې (زما مذهب او عمل دادی چې دهر کلمه گوي پسې لمونځ جايز دی، شيعه وي او که قادياني) (کافر). اخبار اهل حديث ص ۶ - ۱۱۹۱۵ (۱۲ اپريل)

دهغه خخه وروسته ورباندې عبدالله روپړي زور نه ووهل، هغه عبدالله روپړي چې دده په باره کې مياشرف الدين (وهايي) ليکي چې (هغه لاعلم، حاسد، خود غرضه، کافر، گرواود صراط مستقيم نه منحرف و)

(۶۷) سوال : همدغه مشهور غير مقلد مناظر عبدالله روپړي کتاب ليکلي دی، په نامه ده (اهل حديث

کې امتيازی مسائل)

ددې کتاب په شپږ اويايمه صفحه کې يې ليکلي دي چې دابوهريرة رضي الله عنه خخه روايت دی چې کله رسول الله ﷺ (غير المفضوب عليهم ولا الضالين) ولوستلو، نو ورپسې يې امين وويلو تردې چې داوول صف صحابه ووواريدلو (رواه ابو داود وابن ماجه). او ابن ماجه ويلي دي چې رسول الله ﷺ چې کله سورة فاتحه ختمه کړه، نو امين يې وويلو تردې چې مخکې صف واوريدلو بيا مسجد کې کرنګار جوړ شو، صاحب دنيل الاوطار ليکلي دي چې دا حديث دارقطني هم روايت کړی دی او اسناد ته يې صحيح ويلي دی، او حاکم هم روايت کړی دی، او بخاری او دمسلم په شرط يې ورته صحيح ويلي دي او بيهقي هم روايت کړی دی او حسن يې ورته ويلي دي.

دشوکاني او عبدالله روپړي فريبونه

(۱) دابن ماجه په دې حديث کې دا الفاظ هم شته چې (فترک الناس الشامين) يعنې ټولو خلکو امين پريښودلو، دا لفظ نه راټولوي، نو دا کتمان سبيل اليهود دی او که نه؟

(۲) ددې حديث يورواي بشير بن رافع نهايت ضعيف دی (ميزان الاعتدال، ج ۱ ص ۱۴۷) دده ضعف نه بيانوي، نو دا کتمان سبيل اليهود دی او که نه؟

(۳) ددې حديث يورواي (ابن عم ابی هريرة رضي الله عنه) مجهول دی دوی دا خبره پتهی، نو دا کتمان سبيل اليهود دی او که نه؟

(۴) په دارقطني کې دمسجدد کرنګه ا حديث بالکل نه شته، نو سند ته به يې کرنګه صحيح ويلي وي؟

(۵) په مستدرک حاکم کې هم نشته، نو کرنګه به يې دا ويلي وي چې دا دبخاری او دمسلم په شرط صحيح

(۶) په بهیقي کې هم دا حدیث نشته، نو په یو حدیث کې درې دروغ او درې دوهکې قران دی او که حدیث؟

(۶۸) سوال : غیر مقلدین د امین بالجهر لپاره یو روایت د وائل بن حجر رضی الله عنه پیش کوي، دا بوداود شریف

څخه. په دې روایت کې سره د دې چې ضعیف دی، ځکه چې یو روای یې سفیان د غیر مقلدینو په نیز مدلس دی، بل علاء بن صالح شیعیه دي بل محمد بن کثیر ضعیف دی، او د دې څخه وروسته خپله وائل بن حجر رضی الله عنه وضاحت کوي چې د امین یې په ټول عمر کې درې ځلې ویلو مجمع انزوايد، ج اص ۸۷ او ځکه چې (ما راه الا بعلمنا) یعنې دا درې ځله امین صرف د لمانځه د بنودو لپاره و، لکه د ماشومانو د تعلیم لپاره چې استاذ په جهرمونځ کوي. (التعلیق الحسن، ج اص ۹۲) کتاب الکنى والاسماء ص ۱۹۶ ج انود وائل بن حجر رضی الله عنه د ا فیصله صحیح ده او که غلطه ده؟ په جواب کې صحیح حدیث پیش کړئ.

(۶۹) سوال : غیر مقلدین بل دلیل د امین بالجهر لپاره حدیث دام الحصین رضی الله عنه پیش کوي. حالانکې د دې

حدیث په سند کې نضر بن شميل متعصب دی، هارون الاعور غالي شیعیه دی، اسماعیل بن مسلم ضعیف دی، ابن ام الحصین مجهول دی (تهذیب التهذیب، ج اص ۳۲۲) نو غیر مقلدین د دې حدیث صحت د قران او د حدیث څخه څرنگه ثابتوي؟

(۷۰) سوال : رسول الله ﷺ چې دخپلې مبارکې زندگي اخري لمونځ د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه پسې

و کړو په هغې کې یې امین جهراویلی وو اکه سرا؟

(۷۱) سوال : که امام د ظهراو یا د عصر په لمانځه کې فاتحه او سورت په اوچت او ازولو ستلو، لمونځ یې

فاسد دی او که مکروه؟

(۷۲) سوال : که امام دمغرب، دعشاء، او دفجر په لمونځونو کې فاتحه او سورة سراو لوستلو لمونځ یې

فاسد دی که مکروه؟

(۷۳) سوال : که یو سړی اول قل هو الله احدا و بیا فاتحه و لوستله نو سجده سهوه پرې واجیږي او که نه؟

(۷۴) سوال : د سورة فاتحې څخه بعد سورة لوستل فرض دي او که واجب دي او که سنت؟ صراحه یې په

حدیث کې وښائي.

(۷۵) سوال : د قرائت تعریف په قران او په حدیث کې څرنگه شوی دی؟ او همدارنگې د جهراو د سر

تعریف څرنگه شوی دی؟

(۷۶) سوال : په خلافت راشده، خلافت أموی، خلاف عباسی، خوارزمي، سلجوقي او ترکي،

خلافتونو کې په مسجد نبوی کې امین بالجهر لوستل کیده او که امین بالسر؟

(۷۷) سوال : د سهار په سنتونو کې قرائت جهراً سنت دی او که سرّاً؟ صحیح صریح حدیث پیش کړئ!

(۷۸) سوال : د سهار فرض چې یواځې کوي نو قرائت جهراً سنت دی او که سرّاً؟ صریح حکم در رسول الله

ﷺ پیش کړئ.

(۷۹) سوال : در رسول الله ﷺ څخه په بعضې وختونو کې د بعضې خاصو سورتونو لوستل ثابت دي،

نویاد دغې سورتونو لوستل سنت دی او که ندي؟ او که چا دې سورتونو څخه علاوه بل سورة ولوستلو لمونځ

یې خلاف سنت دی او که نه دی؟ په جواب کې صحیح او صریح حدیث پیش کړئ.

(۸۰) سوال : په لمانځه کې په امام باندې درې سکات : یوه دفاتحې څخه مخکې، یوه دفاتحې څخه

وروسته، او یوه د سورة څخه بعد واجب ده او که نه ده؟ او کوم امام چې داسکات وټکړي دهغه پسې لمونځ

خلاف سنت دی او که نه دی؟.

(۸۱) سوال : رکوع ته د تللو څخه مخکې رفع الیدین سنت مؤکد دی؟ او که سنت غیر مؤکد؟ په حدیث

کې یې څه حکم دی؟

(۸۲) سوال : کوم سړی چې رفع الیدین ونه کړي لمونځ یې وشو او که نه؟ په صریح حدیث کې یې حکم

بیان کړی چې رسول الله ﷺ ویلي وي چې یا شوی دی او یا ندي شوی .

(۸۳) سوال : غیر مقلدین وایي چې د عشره مبشره وو څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ د خپل مبارک

عمر تر پایه پورې رفع الیدین کړی دی. نو د عشره مبشره وو دا روایتونه په صحیح سند د توثیق د روایتونو

سره پیش کړئ!

(۸۴) سوال : غیر مقلدین وایي چې د رفع الیدین لپاره څلور سوه احادیث او اثار دي ددې څلور سوه

صحابه وو نو موږ څه دی؟

(۸۵) سوال : یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړی چې په هغې کې راغلي دي چې د امام

لپاره رکوع ته د تللو په وخت کې الله اکبر په اوچت او ازسنت دی او د مقتدي لپاره په پټه ویل سنت دي .

(۸۶) سوال: یو حدیث صحیح صریحه غیر معارضه پیش کړی چې په هغې کې صراحه راغلي وي چې په رکوع کې سبحان ربی العظیم سر او ډل سنت دي

(۸۷) سوال: در رسول الله ﷺ څخه په رکوع کې او ه قسمه تسبیحات روایت شوي دي، په دوی کې یې مواظبت په کوم یو کړی دی؟ صریح حدیث پیش کړئ!

(۸۸) سوال: ایا رسول الله ﷺ (فسبح باسم ربک العظیم) د نزول څخه وروسته کومه تسبیح ویلې ده؟ ایا د سبحان ربی العظیم او سبحان ربی الاعلیٰ څخه یغیر یې بله کومه تسبیح ویلې ده؟

(۸۹) سوال: که کوم سړی سهواً په رکوع کې سبحان ربی الاعلیٰ وایي سجده سهو وریاندي لازمیږي او که نه؟

(۹۰) سوال: که کوم سړی په رکوع کې په اوچت او ازباندې سبحان ربی العظیم ووايي لمونځ یې باطل دی که مکروه؟

(۹۱) سوال: در رکوع څخه وروسته په قومه کې د لاسونو تړل سنت دي او که زوړ نند نیول؟ صریح حدیث پیش کړئ!

(۹۲) سوال: یو صحیح حدیث پیش کړئ چې په هغې کې راغلي وي چې د مقتدي لپاره در رکوع څخه وروسته د قومي ذکر سر او سنت دی!

(۹۳) سوال: یو صحیح، صریح حدیث پیش کړئ چې د منفرد لپاره در رکوع څخه وروسته د قومي ذکر سر است دی؟

(۹۴) سوال: که کوم منفرد یا مقتدي د قومي ذکر جهراً ولولي، لمونځ یې مکروه دی که باطل دی او که صحیح؟

(۹۵) سوال: که کوم لمونځ کونکی په رکوع یا په قومه کې هیڅ ونه لولي لمونځ یې باطل دی او که مکروه؟ صحیح صریح حدیث پیش کړئ.

(۹۶) سوال: په وتړو کې د دعا په شان لاسونه پورته کول او قنوت لوستل، یایې په مخ کش کول او سجدې ته تلل، په کوم حدیث کې دي؟

(۹۷) سوال: یو صحیح، صریح غیر معارض حدیث پیش کړی چې په هغې کې صراحه راغلي وي چې سجدې ته د تللو په وخت کې الله اکبر ویل د امام لپاره جهرأ او د مقتدي لپاره سرأ سنت دي.

(۹۸) سوال: یو صحیح، صریح غیر معارض حدیث پیش کړی چې په هغې کې صراحه راغلي وي چې سجدې ته د تللو او د سجدې څخه د پورته کېدلو لپاره رفع الیدین ته یې ممنوع او حرام ویلي وي.

(۹۹) سوال: یو صحیح، صریح غیر معارض حدیث پیش کړی، چې د سجدې تسبیحاتو ته یې سرأ سنت ویلي وي.

(۱۰۰) سوال: یو حدیث پیش کړی چې د سجدې تسبیحاتو ته یې جهر باطل یا مکروه ویلي وي

(۱۰۱) سوال: د دواړو سجدو په مینځ کې دعا جهرأ سنت ده او که سرأ؟ صحیح او صریح حدیث پیش کړئ!

(۱۰۲) سوال: یو صحیح، صریح غیر معارض حدیث پیش کړی چې دې دعا ته یې فرض یا سنت یا واجب او یا نفل ویلي وي!

(۱۰۳) سوال: یو صحیح، صریح غیر معارض حدیث پیش کړی چې د دې دعا ترک ته یې باطل، یا مکروه، یا حرام ویلي وي؟

(۱۰۴) سوال: یو صحیح، صریح غیر معارض حدیث پیش کړی چې د دې دعا په ترک باندې یې د سجدو سهوی دلزوم یا د عدم لزوم حکم کړی وي.

(۱۰۵) سوال: آیا په کوم صحیح، صریح حدیث کې شته، چې د دواړو سجدو په مینځ کې په گوته باندې اشاره کول منع او حرام دي؟

(۱۰۶) سوال: د مسند احمد په یو حدیث کې د دې اشارې ذکر دی نو غیر مقلدین ولې ورته دخپل عادت مطابق سنت نه وائي؟ او ولې ورباندې عمل نه کوي؟

(۱۰۷) سوال: آیا په کوم صحیح، صریح حدیث کې شته چې جلسه د استراحت سنت مؤکده ده؟

(۱۰۸) سوال: آیا په کوم صحیح، صریح حدیث کې دا فیصله شوې ده چې د جلسې د استراحت د کولو حدیث قوي دی او د نه کولو حدیث ضعیفه دی؟

(۱۰۹) سوال : امام شعبی رحمه الله چې د سونو صحابه وو سره یې ملاقات شوی دی؛ فرمائي چې حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه جلسه د استراحت نه کوله. (ابن ابی شیبه، ج ۱ ص ۳۹۴ نصب الرايه ج ۱ ص ۳۸۹). نو ایادې خلفا راشدينو لمونځ دستو څخه مخالف وو؟

(۱۱۰) سوال : حضرت نعمان بن عیاش رحمه الله فرمائي چې ما دیر صحابه لیدلي چې جلسه د استراحت یې نه کوله. (ابن ابی شیبه، ج ۱ ص ۳۹۴)

سوال : نو ایادی ټولو صحابه وو خلاف سنت لمونځ کولو؟

(۱۱۱) سوال : حضرت ابو قلابه رحمه الله فرمائي چې ما د بودا عمرو بن سلمه رحمه الله څخه بغیر بل هېڅ څوک په جلسه د استراحت ندی لیدلي. (بخاری، ج ۱ ص ۱۱۳)

نو ایادې ټولو صحابه وو، تابعینو او تبع تابعینو لمونځ د سنتو څخه مخالف وو؟

(۱۱۲) سوال : آیا په کوم صحیح، صریح غیر معارض حدیث کې شته چې دوهم رکعت ته د پورته کیدلو په وقت کې د امام لپاره جهراً الله اکبر سنت دی او د مقتدي او د منفرد لپاره سرآسنت دی؟

(۱۱۳) سوال : په کوم صحیح، صریح، غیر معارض حدیث کې راغلي دي چې دوهم رکعت ته د پورته کیدلو په وقت کې رفع الیدین کول منع او حرام دي؟

(۱۱۴) سوال : په کوم حدیث صحیح، صریح کې شته چې په دوهم رکعت کې د ثناء لوستل منع او حرام دي او که چا و لوستله لمونځ یې باطل دي او یا مکروه دی؟

(۱۱۵) سوال : د دوهم رکعت څخه وروسته قعدۀ فرض ده که واجب ده او که سنت ده او که نفل؟ صریح حدیث پیش کړئ؟

(۱۱۶) سوال : په دې قعدۀ کې تشهد لوستل فرض دي او که واجب دي او که سنت دي او که نفل؟ رسول الله ﷺ ورته څه ویلي دي؟

(۱۱۷) سوال : که یو سړی په قعدۀ کې سهو شي او د التحیات پر ځای الحمد لله ووايي لمونځ یې باطل دی او که مکروه؟

(۱۱۸) سوال : که څوک تشهد په اوچت او ازولولي لمونځ یې باطل دی او که مکروه؟

(۱۱۹) سوال: دریم رکعت ته د پاڅیدلو په وخت کې دامام لپاره الله اکبر جهراً سنت دی اود مقتدي اود منفرد لپاره سرأ سنت دي، یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث په دلیل کې پیش کړئ!

(۱۲۰) سوال: که یو سړی دریم رکعت ته د پورته کیدو په وخت کې رفع الیدین ونکړي، نودده لمونځ باطل دی او که مکروه؟ صحیح صریح حدیث پیش کړئ

(۱۲۱) سوال: د دریم رکعت په شروع کې که څوک ثناء ولولي لمونځ یې باطل دی او که مکروه؟

(۱۲۲) سوال: حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د دریم او څلورم رکعت په اول کې فاتحه او سورة نه لوستل (رواه احمد) نودده لمونځ باطل وو که مکروه؟

(۱۲۳) سوال: حضرت علی رضی الله عنه فرمائي چې په اولو دوو رکعتونو کې قرآن لوله او په وروسته دوو رکعتونو کې تسبیح لوله مصنف ابن ابی شیبه ج ۱ ص ۴۰۹ مصنف عبدالرزاق ج ۲ ص ۱۰۱ داسې لمونځ صحیح دی او که فاسد؟

(۱۲۴) سوال: د فرضیه دریم او په څلورم رکعت کې د فاتحې سره د سورة یو ځای کول لمونځ باطل پري او که نه باطل پري؟

(۱۲۵) سوال: د سنتو او د نوافلو په دریم او څلورم رکعت کې د فاتحې سره د سورة یو ځای کول جایز دي او که نه دي جایز؟ صریح حدیث پیش کړئ!

(۱۲۶) سوال: د څلورم رکعت په شروع کې رفع الیدین جایز دی او که ممنوع دی، که ممنوع ورته وائي نودممنوع والي لپاره یې صریح حدیث پیش کړئ؟

(۱۲۷) سوال: اخره قعدہ فرض ده او که واجب ده او که سنت ده او که نفل؟ صریح حدیث پیش کړئ چې رسول الله ﷺ ورته د فرض یا سنت یا واجب یا نفل لفظ ذکر کړی وي؟

(۱۲۸) سوال: که د څلورم رکعت څخه وروسته قعدہ ترینه هیره شوه او پنځم رکعت ته پاڅیدلو، بیا په ولاړه وریاد شو چې قعدہ ترینه پاتې ده، نو بیرته به کيني او که نه سجده سهو پرې واجب ده که لمونځ یې باطل دی؟ رسول الله ﷺ په دې باره کې څه ويلي دي؟

(۱۲۹) سوال: د څلورم رکعت څخه وروسته يې قعدۀ وکړه او بيا پنځم رکعت ته ودرېدو، په پنځم رکعت کې ورته ياد شو چې غلط شوی دی بيرته کيناستو، نو داسې به لمونځ څرنگه پوره کوي؟ د صحيح حديث څخه طريقه وښاني؟

(۱۳۰) سوال: اخري قعدۀ يې وکړه، لکن په سهوۀ پنځم رکعت ته پاڅيدلو، کله يې چې رکعت پوره کړو نو خپله غلطې ورته ياده شوه، نو داسې به خپل لمونځ څرنگه پوره کوي؟ رسول الله ﷺ صراحتۀ ته څرنگه چلېږدولی دی؟

(۱۳۱) سوال: په اخري تشهد کې د درود شريف لوستل سنت دي او که فرض؟ د صريح حديث څخه جواب راکړئ!

(۱۳۲) سوال: درود شريف جهر است دی او که سرا؟ په جواب کې صحيح صريح حديث پيش کړئ

(۱۳۳) سوال: که درود شريف پاتې شي او سلام وگرځوي دلمانځه څه حکم دی؟ رسول الله ﷺ د دې لمانځه په باره کې څه ويلي دي؟ اود سهوۀ پرېښودلو اود قصدۀ پرېښودلو څه حکم دی؟

(۱۳۴) سوال: د درود شريف څخه وروسته دُعا فرض ده که واجب ده او که سنت؟ د صريح حديث څخه جواب راکړئ!

(۱۳۵) سوال: د درود شريف څخه وروسته دعا جهر است ده او که سرا؟ صحيح حديث په جواب کې پيش کړئ

(۱۳۶) سوال: په دې دعا کې لاسونه پورته کول شته او که نه؟

(۱۳۷) سوال: دلمانځه په اخر کې سلام فرض دی؟ که واجب دي او که سنت دي او که مستحب دي؟ صريح حديث پيش کړئ چې په فرضوالي، سنتوالي او يا واجبوالي باندې پکې تصريح شوی وي.

(۱۳۸) سوال: يو صحيح، صريح، غير معارض حديث پيش کړئ چې د امام جهرأ سلام ته يې سنت ويلي وي اود مقتدي سرأ سلام ته يې سنت ويلي وي!

(۱۳۹) سوال: در رسول الله ﷺ څخه ثابته ده چې دلمانځه نه وروسته يې ذکر بالجهر کړی دی؟ (مشکوۀ ج)

۱/ص ۸۸) نو دا ذکر بالجهر چا منسوخ کړو؟

(۱۴۰) سوال: ایا رسول الله ﷺ د لمانځه خخه وروسته د لاسونو د پورته کولو سره د دعا خخه منع کړی ده؟

(۱۴۱) سوال: د فرائضو خخه وروسته سنن، رسول الله ﷺ په مسجد کې کړی دی او که کورته به تلو او هلته به یې کول؟ که چاپه مسجد کې وکړل حکم یې څه دی؟ او که چاپه کور کې وکړل حکم یې څه دی؟

(۱۴۲) سوال: نن سبا د خلکو معمول دی چې د فرضو خخه وروسته سنن په مسجد کې کوي، نو دا

جایز دي او که ناجایز؟

(۱۴۳) سوال: ایا رسول الله ﷺ هر ورځ د سهار د لمانځه خخه وروسته د قرآن درس کړی دی او که نه یې

دی کړی؟ که کړی وي ثبوت پیش کړئ او که نه یې وي کړی، نو بیا دا دواړي چې دا طریقه د رسول الله ﷺ خخه څومره موده وروسته شروع شوه؟ او جایزه که بدعت؟

(۱۴۴) سوال: آیا په بخاری شریف کې د لمانځه طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده ده؟

(۱۴۵) سوال: آیا په مسلم شریف کې د لمانځه طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده ده؟

(۱۴۶) سوال: آیا په سنن نسائي کې د لمانځه طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده ده؟

(۱۴۷) سوال: آیا په جامع ترمذی کې د لمانځه طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده ده؟

(۱۴۸) سوال: آیا په سنن ابی داود کې د لمانځه طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده ده؟

(۱۴۹) سوال: آیا په سنن ابن ماجه کې د لمانځه طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده ده؟

(۱۵۰) سوال: آیا د صحاح سته ووپه کوم کتاب کې د لمانځه طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده ده؟

که جواب نفی وي نو بیا دی شپږو محدثینو لمونځ په کومه طریقه کولو؟

(۱۵۱) سوال: ایا رسول الله ﷺ په خپله نگراني کې داسې کوم کتاب لیکلی دی چې په هغې کې د لمانځه

مکمله طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده وي او تر ننه پورې په امت کې متداوله وي؟

(۱۵۲) سوال: آیا په خلفاء راشدینو کې کوم خلیفه راشد په خپله نگراني کې د لمانځه داسې کوم جامع

کتاب مرتب کړی دی چې تر ننه پورې ورته تلقی بالقبول حاصله وي؟

(۱۵۳) سوال: په دی امت کې د ټولو خخه مخکې چا د لمانځه د طریقې تفصیلي او مرتب تدوین کړی

دي؟ چې تر ننه پورې متداول وي.

(۱۵۴) سوال: کله چې په کورونو یا په مسجدونو کې خلک لمونځونه کوي او کوم یو عالم په لارو سپیکر باندې تقریر کوي چې د لمونځ کونکو په لمانځه کې خلل غورزوي، نو ددې تقریر جواز په حدیث صحیح، صریح، غیر معارضه کې وښایي؟

(۱۵۵) سوال: مثلاً زید په عمرو باندې د زنا ته مت و لگولو یعنې یو سړی په بل سړي باندې د زنا ته مت و لگولو، نو دې ته مت لگونکي ته به څومره حد ورکولی شي؟ داسې ایت یا حدیث په جواب کې پیش کړئ چې صراحتاً نارینه وو حکم پکې وي، په ښځه یې مه قیاسوئ؟

(۱۵۶) سوال: د تعلیم یافته سې د ښکار حکم په قران او حدیث کې ذکر شوي دي، اوس که چا زمری، پړانګ، لیوه یا خنزیر ته تعلیم ورکړو، نو ددې ځناورو ښکار چې وژلي یې وي حلال دی او که حرام؟

(۱۵۷) سوال: مېرګ چې په غوړیو کې وغورزېږي نو ددې حکم څوپه حدیث کې ذکر شوی دی، لیکن که دیشو بېچې، کوکري، د شادي (یزو) بېچې، چينځه، کينځاپور، مار، نولې، چرمخکې، وغیره په غوړیو کې وغورزېږي نو د غوړیو څه حکم دی پاک دي او که ناپاک دي؟

(۱۵۸) سوال: که په تیلو، په شورو، په شربت، په سرکه، په مستو، یا په تروو (شومېرو) کې مېرګ مړ شي، نو ددې حکم په صحیح، صریح حدیث کې وښایي! په غوړیو قیاس مه کوئ؟

(۱۵۹) سوال: بيع العنب بالزبيب جایزه ده او که ناجایزه ده؟ د صحیح، صریح حدیث څخه جواب راکړئ په بيع الرطب بالتمر باندې یې قیاس مکوئ؟

(۱۶۰) سوال: رسول الله ﷺ د سرو زرو په کاسو او پیالو کې د خوراک څخه منع کړی ده او حرام یې ورته ویلي دي، لیکن د سرو زرو په کوزه باندې او دس کول، د سرو زرو د لوښي څخه تیل لگول، د سرو زرو په قلم باندې لیکل کول، د سرو زرو په سلائي باندې رانجه کول، د سرو زرو د بوتل څخه عطر لگول جایز دي او که ناجایز؟ په جواب کې صحیح صریح حدیث پیش کړئ! د قیاس څخه کار مه اخلئ.

(۱۶۱) سوال: رسول الله ﷺ فرماني چې که څوک قضای حاجت ته ځي نو د ځان سره دې د استنجاء لپاره درې تیګي واخلې لیکن که څوک په تیګو استنجاء ونه کړي، بلکې په لوټو یې وکړي یا یې په ټوټو یا یې په

تشناب کاغذ باندې وکړې نو جایزه ده او که نا جایزه؟ د جواز او عدم جواز صریحی لفظ په حدیث کې وېشلی او همدارنگې ددې شیانو نومونه په حدیث کې وېشلي! په تیځه باندې قیاس مه کوئ.

سوال (۱۶۲): د وینځو په باره کې د الله ﷻ حکم شته چې که دوی زنا وکړه (فعلیهن نصف ماعلي المحسنات من العذاب) لیکن که غلام زنا وکړي، نوده ته به څومره حد ورکولې شي؟ صریح ایت یا صریح حدیث پیش کړئ، چې د غلام د زنا حد په کې ذکر شوی وي په وینځه باندې قیاس مکوئ.

سوال (۱۶۳): د الله ﷻ فرمان دی چې که تاسو د جنابت په حالت کې وئ! او او به پیدانه شوی نو تیمم وکړئ! لیکن ښځه که د حیض یا دنفاس څخه پاکه شي او او به نه وي نو دې ښځې ته تیمم جایز دی او که نا جایز؟ صریح ایت یا حدیث پیش کړئ، چې د حائضې او نفاسې لفظ په کې وي په جناب باندې قیاس مکوئ.

سوال (۱۶۴): د الله ﷻ ارشاد دی چې (أَوْ جَاءَ أَحَدُكُمْ مِنَ الْقَائِطِ) الایه.

ترجمه: غایط غټ اودس ماتي ته وائي! یعنې که څوک د غټ اودس ماتي څخه فارغ شي او او به پیدانکړي نو تیمم دی وکړي، لیکن که څوک دوړو کي اودس ماتي څخه فارغ شي یا یې خروج ریح وشي، یا ستاسو په نیز مس الذکر وکړي، یا مس المرأة وکړي او او به پیدانه شي نو دده لپاره تیمم جایز دی او که نا جایز؟ د صریح ایت یا حدیث څخه جواب راکړئ! په غایطو باندې قیاس مکوئ

سوال (۱۶۵): الله ﷻ فرمائي (فَإِنْ لَمْ تَجِدْ أَوْ مَاءً فَتَيَمَّمُوا) یعنې که او به پیدانه شوی، نو تیمم وکړئ، لیکن که او به موجودی وي مگر د څښلو لپاره نورې او به نه وي، که په دې اودس وکړي د تندي نه خړایږي، یا داوړود لمدو لولپاره نورې او به نه وي، یا داوړود استعمال له وجهې مریض کیدو، نو دې سړي ته په دې حالتونو کې تیمم جایز دی او که نا جایز؟ د صحیح، صریح حدیث څخه جواب راکړئ.

سوال (۱۶۶): رسول الله ﷺ فرمائي چې که مچ د خوراک په شي کې وغورزیدلو (فماقلوه ثم انقلوه) نو غوږ په کې ورکړئ یا یې ترینه او باسې لیکن که چینو څه، ماشې، مار، کینجا پورپه او بوکې وغورزیږي نو او به نجسېږي او که نه؟ ددې حیواناتو نوم صراحة د جواز یا عدم جواز سره په قران یا په حدیث کې وېشلي قیاس مه کوي.

(۱۶۷) سوال : الله فرمائي چې کوم سړی چې په حالت د احرام کې کوم یو حیوان قتل کړي یا یې ښکاره کړی نو په ده باندې د مړۍ، نو د عمد حکم خو ذکر شو، لیکن که قتل صید په خطایي سره و، نو یا یې څه حکم وي صریح حدیث پیش کړئ په عمد باندې قیاس مکوئ!

(۱۶۸) سوال : نن سبا ټول غیر مقلدین د مینې غوښه خوري، شودی یې څښي، مستې او تروې ټې څښي، نو دې د حلالوالي لپاره صریح ایت یا حدیث پیش کړئ په اوښ او غوا باندې قیاس مه کوئ.

(۱۶۹) سوال : الله د قرض په باره کې د شهادت نصاب خودلې دی (وَاسْتَشْهَدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ) چې دوه سړي دي، یا یو سړی او دوه ښځې دي، نو اوس سوال دادی چې په میراث، وصیت، امانت، غصب او په نورو مالي معاملاتو کې د شهادت نصاب څومره دی؟ د صحیح حدیث څخه جواب راکړئ! دا ټول معاملات په قرض باندې مه قیاسوئ.

(۱۷۰) سوال : په حدیث کریمه کې راځي چې سپې کله په لوخي کې خوله ووهي نو اوه ځلې دي و منځلې شي، لکن سوال دادی چې که سپې په لوخي کې متیازې وکړی، یا غټه گندگي وکړي، یا قی وکړي، یا د سپې په وینه ککړ شي، نو څو ځلې به منځلې شي؟ صریح حدیث پیش کړئ! په لعابو باندې قیاس مه کوئ!

(۱۷۱) سوال : رسول الله ﷺ دا الله ﷻ څخه بیا یا غوښتنه کوله تر دې چې په اوه حرفونو د تلاوت اجازت یې حاصل کړو، بیا په عهد عثمانی کې صحابه کرامو بالا اتفاق په یو حرف باندې په لوستلو اجماع وکړه، نو اوس سوال دادی چې په کوم ایت کریمه یا په کوم صحیح صریح غیر معارض حدیث کې راغلي دي چې تر عهدي عثمانی پورې قرآن په اووه حرفونو لولئ او بیا تر قیامتو پورې یې صرف په یو حرف لولئ شپږ حرفونه منسوخ دي؟

(۱۷۲) سوال : د رسول الله ﷺ په زمانه کې د شرابي لپاره کوم حدنه وومقرر، کله به یې په څپېرو ووهلو، کله به یې په څادرنو ووهلو، کله به یې په څپلیو وغیره ووهلو، بیا حضرت عمر ؓ د صحابه کرامو سره مشوره وکړه، نو په مشوره کې حضرت علی ؓ خپل قیاس داسې بیان کړ چې: کله شرابي شراب وڅښي، نو دده عقل زایلېږي او بیا افتراگانې کوي او یوې خاصی افتراء ته چې قذف ورته وائي اتیادوری حد مقرری، لهذا شرابي ته دی هم اتیادوری حد ورکړل شي، نو په دې باندې د ټولو صحابه وواجماع منعقد شوه، نو اوس سوال دادی چې داسې کوم ایت یا حدیث شته چې تر عهد صدیقی پورې زما په حدیثو عمل وکړي، لکن په

عهدي عمري کې د حضرت علي عليه السلام د قياس له وجهې زما احاديث منسوخ کړي او تر قيامته پورې د حضرت علي عليه السلام قياس قانون جوړ کړي؟!؟

(١٧٣) سوال : حضرت عبدالله بن عباس عليه السلام د حضرت زید بن ثابت عليه السلام څخه پوښتنه وکړه چې یو ښځه مړه شوه او د دې ښځې خاوند او مور او پلار ژوندی دی، نو د دې میراث به څرنگه تقسیمېږي نو حضرت زید عليه السلام فوراً جواب ورکړو چې د دې په مال کې نصف د خاوند دی او د باقی ثلث د مور دی او باقی د پلار دي عبدالله بن عباس عليه السلام پوښتنه وکړه چې ایا دا مسئله د قران څخه مأخوذه ده؟

زید بن ثابت عليه السلام ورته و فرمایل چې دا زما رایه ده، غیر مقلدینو! تا سو د دې مسئلې حل د صحیح، صریح، غیر معارض حدیث څخه پېش کړي؟

(١٧٤) سوال : زید د بکرده غاښونه مات کړل، نو په زید باندې څومره دیت دی؟ په جواب کې صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پېش کړي؟

(١٧٥) سوال : رسول الله ﷺ فرمائي چې د قضای حاجت په وخت کې قبلي ته مخ او شامه اړوي بلکې (شرقاً او غرباً) مشرق یا مغرب طرفته مخ کوي (بخاری) .

نو د بخاری د دې څخه معلومیږي چې قبله مغرب طرفته نده نو اوس که کوم افغاني یا پاکستانی ووايي چې د بخاری د حدیث څخه معلومیږي چې قبله مغرب طرفته نده، زه د اهل جغرافیه خبره نه منم چې قبله مغرب طرفته ده، په قران یا په حدیث کې وښایه چې قبله مغرب طرفته ده، نو غیر مقلدین به دې سړي ته د قران او د حدیث څخه څه جواب ورکوي؟

(١٧٦) سوال : الله ﷻ د والدينو په باره کې فرمائي چې: (ولا تقل لهما اف ...) اهل قیاسو ورته علت اذی بیان کړی ده معنی دا چې والدينو ته ضرر مه رسوي! نو د مور او د پلار و هل هم حرام دي او کنخلې ورته هم حرامې دي، ځکه چې په دې کې هم والدينو ته ضرر رسیږي، نو غیر مقلدین چونکې قیاس ته د ابلیس عمل وائي، نو د دوی څخه پوښتنه کوو چې د مور او د پلار مخ ته لاړی تو کول او په مور او پلار باندې متیازې کول د کوم ایت او حدیث له وجهې ممنوع دي .

(١٧٧) سوال : حضرت عمر عليه السلام یوه ښځه د سزا لپاره راوغوښته د دې ښځې دویرې څخه حمل وغورزیدلو، حضرت عمر عليه السلام صحابه راجمع کړل او مشوره یې ورسره وکړه. حضرت عثمان عليه السلام و فرمایل چې

تايواڅي د تادياب اراده كړي وه، نو لكه د چا بچي چې د ويرې څخه مړ شي هيڅ سزاء ورباندې نوي همدارنگې ته هم پرې الذمه يې، لکن حضرت علي عليه السلام ورته وفرمايل چې ته گناهگار نه يې، مگر دا واقعۀ قتل خطاء ته ورته ده، فلهدا ته ديت وركړه حضرت عمر رضي الله عنه احتياطا د حضرت علي عليه السلام د قياس اتباع و كړه.

نو غير مقلدين چونكې قياس ته د شيطان كار وائي نو خپله دې قياس نكوي اونه دې د امتي قول په دليل كې پيش كوي، بلكې صريح ايت، يا حديث دې پيش كړي چې كه د چا دشور له وجهې دده د ښځې بچي مړ شوي يې حمل ساقط شو، نو ددې شرعي حكم څرنگه دى؟

(۱۷۸) سوال: رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائي چې (لا يقضي القاضي بين اثنين وهو غضبان)

يعنې قاضى دى د غوصې په حالت كې فيصله نكوي اهل قياس ورته علت را پيدا كوي، چې هغه اختلاط د عقل دى، نو په هر ځاى كې چې اختلاط د عقل وي قاضى دى فيصله نكوي، لكه په حالت د غم كې، په حالت د ويره كې، په حالت د مرض وغيره كې، نو غير مقلدين چونكې د قياس څخه منكر دى، نو دوى دى د غم، ويره او د مرض په حالت كې د قاضى د فيصلې د جواز او يا د ممانعت لپاره صحيح، صريح، ايت او يا حديث پيش كړي.

(۱۷۹) سوال: زيد قسم و كړو چې زه به د بكر د كور يوه كپله وډى هم نه خورم اونه به يې يو غړ پ او به څښم، اوس اهل قياس وائي چې كه دى سري د بكر د كوره وډوى ونخوره او او به يې ونڅښلي، لکن روپې يې ترينه واخستې، يا يې ترينه سره زړاوسپين زړ واخستل، نو داسې حانث دى او د قسم كفاره دى وركړې، نو غير مقلدين چونكې د قياس څخه منكر دى، نو دوى دى په صريح، صحيح حديث باندې ثابت كړي چې زيد پخپل قسم كې حانث دى او كه نه دى حانث؟

(۱۸۰) سوال: زيد قسم و كړو چې زه به د بكر سره خبرې نه كوم، له دې څخه وروسته يې د بكر سره خبرې ونكړي ليكن په يوه كاسه يې ورسره خوراك وكړو او نور داسې كارونه يې وكړل چې هغه د انديوالې كارونه وو اهل قياس فرمائي چې زيد حانث دى كفاره پرې لازمه ده، غير مقلدين دي صحيح، صريح حديث پيش كړي چې دا سري حانث دى او كه نه دى حانث؟

(۱۸۱) سوال: كومه ښځه چې دا استحا ضى دوينې له وجهې معذوره وي، نو ددې حكم خوپه حديث كې ذكر شوى دى، ليكن كه د كوم سري رعا ف دايم وي، او يا يې انفلاق الرّيح وي او يا يې سلسل البول وي، نواهل

قیاس داسری په مستحاضه باندې قیاسوي او ستاسوپه نیز خو قیاس دابلیس کاردی، له دې وجهې ددې معذورینو لپاره کوم حدیث صحیح، صریح، مرفوع، غیر مقطوع پیش کړئ! چې دوی به څه کوي؟

(۱۸۲) سوال: زید زینب ته درې طلاقه ورکړل. ییایې د بکر سره نکاح وکړه، بکر وفات شو، یایې د زینب سره خلع وکړه، یایې د محکمې په ذریعه نکاح فسخه کړه او عدت یې تیر شو، نو ددې ښځې نکاح دوباره د زید سره جایزه ده او که نه ده جایزه؟ په طلاق یې مه قیاسوئ! بلکې صریح حدیث پیش کړئ؟

(۱۸۳) سوال: د غلام لپاره خو ښځې جایزې دي؟ د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې د صحابه وورزی الله عنهم په دې باندې اجماع منعقد شوه چې د غلام لپاره د دوو څخه زیاتې ښځې ندي جایزې، لیکن غیر مقلدین خوا اجماع نه مني، نو دوی دی صریح ایت یا حدیث پیش کړي چې د غلام لپاره د څومره ښځو سره نکاح جایزه ده؟

(۱۸۴) سوال: غلام د دریو طلاقونو اختیار لري او که د دوو طلاقونو اختیار لري او که د یونیم طلاق اختیار لري؟ جواب کې صحیح، صریح حدیث پیش کړئ؟

(۱۸۵) سوال: الله تعالی فرمائي (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَكَخْتُمُ التَّوْمِثَ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ) یعنې که یو سړي خپله مسلمان ښځه د جماع څخه مخکې طلاقه کړه، نو ددې طلاق قبل المدخول په صورت کې په دې مؤمنه ښځه باندې عدت نشته، لیکن که کوم سړي خپله یهودی یا عیسوی ښځه قبل المدخول طلاقه کړي، نو په دې باندې عدت شته او که نشته؟ په جواب کې آیات او یا صحیح حدیث پیش کړئ؟ په مؤمنه باندې قیاس مه کوئ! ځکه چې قیاس ستاسو په نزد د شیطان کاردی.

(۱۸۶) سوال: یو سړي خپلې ښځې ته طلاقې یتې ورکړو، بیا ښځه په عدت کې وه چې داسری مړ شو، حضرت عثمان رضی الله عنه دې ښځې ته په میراث کې برخه ورکړه او ټولو صحابه وورزی الله عنهم ورسره اتفاق وکړو (اعلام الموقعین ص ۲۱۰ ج اول) د حضرت عثمان رضی الله عنه دافتوی د کوم آیات یا حدیث صریح څخه ماخوذه ده

(۱۸۷) سوال: یو سړي خپلې ښځې ته وویل چې ته په ماحرامه یې! ددې په باره کې صحابه درې ډلې شو، حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه او ددوی په تقلید کې عبدالله بن عباس رضی الله عنه فرمائي چې دا قسم دی او حضرت علی رضی الله عنه او حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه فرمائي چې دا درې طلاقه دي.

او حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائي چې دا یو طلاق دی، هر صحابی دا مسئله په خپله رایه بیان کړې ده، غیر مقلدین خو رایې ته کفر او شرک وایي، له دې وجهې نه دی دوی ددې درې وارو په مابین کې په کوم

ایت اویا په کوم صحیح، صریح حدیث باندې فیصله وکړئ! ځکه چې الله ﷻ فرمائي (قَالَ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ).

(۱۸۸) سوال: مسواک وهل من سنن الوضوء دی او که من سنن الصلوة دی او که من سنن الوضوء

والصلوة دواړه دي؟ صحیح صریح حدیث پیش کړئ چې رسول الله ﷺ په یو باندې صراحة تلفظ کړی وي.

(۱۸۹) سوال: یو سړي اودس وکړو، لیکن مسواک یې استعمال نه کړو، نودده اودس وشو او که ونه

شو؟

(۱۹۰) سوال: په اودس کې څومره شیان سنت دي چې د هغې د پرېښودلو بیا وجود اودس صحیح کیږي؟

(۱۹۱) سوال: آیا د موجوده برش (ټوټ پیسټ) په استعمال سره د مسواک ثواب حاصلیږي او که نه؟

صحیح صریح حدیث پیش کړئ چې یا پکې ذکر د نفی د ثواب وي او یا پکې ذکر د اثبات د ثواب وي؟

(۱۹۳) سوال: که د مسواک د استعمال په وجه د چا خوله ویني شوه، نو اوس که انتظار کوي چې وینه

و درېږي جماعت ور څخه تیرېږي، نو داسې به مسواک پرېږدي او که جماعت؟ په جواب کې صحیح، صریح

حدیث پیش کړئ

(۱۹۴) سوال: ستاسو په نیز مني پاکه ده. (فتاوی علماء حدیث، ج ۱ ص ۴۲) نو خوړل یې جایز دي

او که ناجایز؟ په جواب کې صریح حدیث ذکر کړئ چې د مني د خوراک سره پکې د جواز او یا د عدم

جواز تصریح شوې وي

(۱۹۵) سوال: ستاسو په کتابونو کې د سپي متياز او غولو ته پاک ویلي شوي دي (نزل الابرار، ج

۵۰ ص ۵۰) د دې پاکي په قران یا حدیث ثابته کړئ! او که تاسو وائي چې زموږ اکابر و دقران اود حدیث په نوم

خلکو ته دوهکي ورکولې او دا خبره یې غلطه کړې ده، نو بیا تاسو د سپي د متياز او د غولو ناپاکي په قران، یا

حدیث ثابته کړئ! صریحي حدیث پیش کړئ چې د سپي په غولو او متيازو پکې د پاکۍ او یا د ناپاکۍ سره

تصریح شوی وي.

(۱۹۶) سوال: یو کلي کې یو کوهی دی چې مړسې پکې غورزیدلې دی او گندگي پکې غورزیدلې ده

او د حیض ټوټې پکې غورزیدلې دي، نو آیا د دې کوهي څخه اوبه څښل او اودس کول جایز دی او که ناجایز؟

(۱۹۷) سوال: کومې دڅه شي په غورزیدو نجسېږي او که نه؟ که نجسېږي، نو د پاکي طريقه يې په

صحيح حديث کې وښائي .

(۱۹۸) سوال: يوليوني په شورو کې متيازې وکړي، اکابر اهلحديث خو وائي چې که ددې خوندرنگ

او بوي بدل شوی نه وي، نو خنبل يې جايز دي . (عرف الجادی ص ۹ بدور الاهله ص ۹ نزل الابرار، ج ۱ ص ۱۰) .

نو که دخپلو اکابرو خبره منئ! نو د پاکي لپاره په دليل کې ايت او يا حديث پيش کړئ! او که نه يې منئ،

نو د ناپاکي لپاره يې ايت يا حديث پيش کړی .

(۱۹۹) سوال: د بنڅې د فرج رطوبت پاک دی او که ناپاک؟ په جواب کې صحيح، صريح حديث پيش

کړئ .

(۲۰۰) سوال: (الخمر) شراب پاک دي او که ناپاک؟ په صحيح، صريح حديث کې په دشرابو د لفظ سره

په پاکۍ او يا ناپاکۍ باندې تصريح وښائي .

(۲۰۱) سوال: غير مقلدنو اب صديق حسن خان ليکلي دي چې که د لمونځ کونکي په جسم باندې گندگي

(متيازې غول، د حيض وينه) لگيدلې وي نو لمونځ يې نه باطلېږي (بدور الاهله ص ۳۸)

(۲۰۲) سوال: غير مقلدنو اب نور الحسن ليکلي دي چې په نجسو جامو کې (چې متيازې او غول

او د حيض وينه) پرې لگيدلې وي لمونځ صحيح دی؟ (عرف الجادی، ص ۲۱)

(۲۰۳) سوال: په لمانځه کې چې د بنڅې، يا د سړي شرمگاهه بالکل لوڅه وي، لمونځ ورسره جايز دی؟

(عرف الجادی ص ۲۱ سوال، بدور الاهله ص ۳۹)

(۲۰۴) سوال: د ځای پاکوالي د لمانځه د صحت لپاره شرط ندی (بدور الاهله او عرف الجادی ص ۲۱)

(۲۰۵) سوال: فوت بالرانو او کرکټيانو ته جايز دی چې د مازيگر لمونځ دوخت څخه مخکې په ظهر کې

وکړي . (فتاوی ثنائيه، ج ۱ ص ۶۳۱، ۶۳۲)

(۲۰۶) سوال: دخپلې مور او د خور او د لور او د نورو محرماتو ټول بدن ته کتل جايز دي بغير د قبل

او د برڅخه . (عرف الجادی ص ۵۲)

(۲۰۷) سوال: نواب وحيد الزمان ليكلي دي چې داسې ښځې په نكاح كړي چې فرج يې تنگ وي او د پير شهوت څخه خولې لگوي او د جماع په حالت كې لوټ په لوټ اوږي. (لغات الحديث، ج ۲ ص ۵۶) د دوه سوه يو څخه تردوه سوه او مې پورې مسايلو ته په دليل كې يو يوايت، يا يو يو صحيح، صريح حديث پيش كړئ!

(۲۰۸) سوال: عيسويان وائي چې الله ﷻ د عيسى عليه السلام په صورت كې ظاهر شوى دى، هندوان وائي د خنزير په شكل كې ظاهرېږي، ليكن غير مقلد وحيد الزمان ليكي چې الله ﷻ چې كوم صورت وغواړي په همغه صورت ظاهرېږي (هدية المهدى، ج ۱ ص ۷ و ج ۱ ص ۹)

(۲۰۹) سوال: غير مقلد نواب وحيد الزمان ليكلي دي چې رام چندر، لچهن، كرشن، زراتشت، مهاتما بده، ټول انبياء او صالحين ووايه مونږو اجه ده چې دا الله ﷻ په ټولو انبياء ووبلا تفرقه ايمان راوړو (هدية المهدى، ج ۱ ص ۸۵)

(۲۱۰) سوال: كه څوك د اعقيدې ولري چې د پيغمبرانو او اولياوو سماع دعا مو خلكو څخه وسيعه ده، حتى چې دوى د ټولې ځمكې د هر ځاى څخه خبرې اوږدې شي، نو د دوه د اعقيدې شرك نه دى (هدية المهدى، ج ۱ ص ۸۵).

(۲۱۱) سوال: د دې عقيدې په بنياد كه څوك يا رسول الله ﷺ مدد، يا غوث الاعظم مدد، يا على مدد ووايي نو د اشرک ندى، له دې وجهې به نواب صديق حسن خان غير مقلد (وهابى) د اوظيفه كوله چې:

قبله شى دين مددى كعبه ايمان مددى

ابن قيم مددى قاضى شوكانى مددى

(هدية المهدى ج ۱ ص ۲۳ و ص ۲۴)

ده دوه سوه اتمې څخه تردوه سوه يولسمې پورې مساييل په قراني ايت او يا په صحيح حديث باندې ثابت كړي! او يا اعلان وكړئ چې زموږ مشرانو اهل حديثو به د قران او حديث په نوم د كفر خدمت كولو او بيا د خپل ځان اعتماد پيش كړئ چې تاسو هم د خپلو مشرانو پشان د قران او حديث نوم اخلي، نو څوك د اضمات كوي چې تاسو د كفارو خادمان نه يئ؟ يو طرفته يې درام چندر، لچهن، كرشن، مهاتما بده سره دومره محبت ته گوره

اوبل طرفته يې د سيد الكونين محمد رسول الله ﷺ سره دشمني ته گوره چې وحيد الزمان غير مقلد او نواب صديق حسن خان ليکي چې :

(٢١٢) سوال: د رسول الله ﷺ زيارت ته تلل جايز ندي او سفر ورته کول امور د جاهليت دي (عرف الجادي ص ٦٠) دى سفر ته چې څوک جايز وائي هغه په الله ﷻ او په اخرت باندې ايمان نه لري او د ايمان د حلاوت څخه محروم دى. (عرف الجادي ص ١٠٣)

(٢١٣) سوال: څوک چې مدينې منورې ته لاړ شي په هغه واجب ده چې د رسول الله ﷺ روضه مبارکه وړاندې کړي او د خاورو سره يې برابره کړي (عرف الجادي ص ٦٠)

نود غير مقلدينو د هندوستان د بېت خانو، دانگريزانو، اود سکھانو د کليساگانو، اود درمالونو سره کار نشته، بلکې اول اول به د رسول الله ﷺ روضه مبارکه وړانوي.

محترم مولو ستونکو! د [نزل الابرار] يو څو مسايل به نور هم ذکر کړو. دا بَزْعُهُمْ اِحق مسائل دي اود امسايل د غير مقلدينو په نيزد کوم مجتهد مسايل ندي چې د خطايي احتمال پکې راشي، بلکې د رسول الله ﷺ د فقهي مسايل دي چې د خطايي نه معصوم دي.

(٢١٤) سوال: د يو سړي څخه په شهوت مني خارج شو، لکن ده د آلې د تناسل سر په گوته باندې بند کړو، د شهوت د سکون څخه وروسته مني خارج شو، نو په دې سړي باندې غسل فرض نه دى.

(٢١٥) سوال: که کوم سړي له غوا، يا د مينښې او يا د خرې سره جماع وکړه، نو غسل ورباندې ندى فرض.

(٢١٦) سوال: که کومې ښځې د خره يا د شادي آله د تناسل په ځان کې داخله کړه، نو غسل پرې ندى فرض.

(٢١٧) سوال: که محض د خيال په وجه شهوت راغى او مني خارج شو، نو غسل نه دى فرض.

(٢١٨) سوال: چا چې ژوندې ښځې سره جماع وکړه، ليکن انزال ونه شو، نو غسل پرې نه دى فرض. (نزل الابرار، ج ١ ص ٢٣)

(٢١٩) سوال: که چا خپله اله د تناسل پخپل ځان کې داخله کړه غسل پرې نه دى فرض.

(۲۲۰) سوال: که چا دمړې ښځې سره جماع وکړه نوراجع دادي چې غسل پرې نه دی فرض .

(۲۲۱) سوال: که چا دخره ، پیل ، شادي يا سپي وغيره اله د تناسل په خپله شرمگاه کې داخله کړه غسل

پرې نه دی فرض .

(۲۲۲) سوال: که کومې ښځې دمړشوي سړي اله د تناسل په خپله شرمگاه کې داخله کړه ، نو غسل پرې

نه دی فرض .

(۲۲۳) سوال: که د کوم هلک سره چالواطت وکړو غسل پرې نه دی فرض .

(۲۲۴) سوال: کومه ښځه چې خپله گوته په خپله شرمگاه کې ووهي غسل پرې نه دی فرض .

(۲۲۵) سوال: کومه ښځه چې لرگې يا بانجان يا ليمرو په خپله شرمگاه کې ووهي نو غسل پرې نه دی

فرض .

(۲۲۶) سوال: کومه ښځه چې بانجان په شرمگاه کې ووهي بانجان مخکې لارشي ، لکن لاس په

شرمگاه ونه لگيږي نو اودس يې نه ماتيږي .

(۲۲۷) سوال: کوم سړی چې د باکرې ښځې سره جماع وکړي او فغه حامله شي ، لکن بکارت يې زایل نه

شي نو غسل پرې نه دی فرض . (نزل الابرار، ج ۱ ص ۲۴) .

(۲۲۸) سوال: که کوم سړی يا ښځه لرگې په خپل ډبر کې ووهي ، لکن وچ راووځي نو غسل پرې نه دی

فرض . (نزل الابرار، ج ۱ ص ۲۰)

(۲۲۹) سوال: څوک چې دخپلې ښځې ډبر زنی وکړي ، نو نه ورباندې حد شته او نه تعزير ، بلكې انكار

پرې هم نه دی جايز . (نزل الابرار ج ۱ ص ۱۲۲ هديه المهدی ج ۱ ص ۱۲۲) .

(۲۳۰) سوال: که کومه ښځه متعه (په اجرت باندې زنا) وکړي ، نو په دې باندې نه حد شته او نه تعزير ،

بلكې انكار پرې هم نه دی جايز . (نزل الابرار ج ۱ ص ۱۲۲ هديه المهدی ج ۱ ص ۱۲۲) .

(۲۳۱) سوال: د زنا څخه د پيدا شوې لور سره نکاح جايزه ده (عرف الجادی ص ۱۰۹)

(۲۳۲) سوال: د نظريازی څخه د بچ کيدلو لپاره مشت زني واجبه ده (عرف الجادی ص ۲۰۷)

(۲۳۳) سوال: د نظريازی د جواز لپاره سپين پيرې غير مقلد وهايي هم د نوجوانې غير مقلدی وهايي

ته روډلې شي . (نزل الابرار، ج ۲ ص ۷۷)

(۲۳۴) سوال: بعض صحابه و و هم مشت زني كړې ده (معاذ الله) (عرف الجادی ص ۲۰۷)

(۲۳۵) سوال: په مشت زني كې هيڅ حرج نشته لكه د بدن دنورو فضلاتو په ايستلو كې چې هيڅ حرج نشته. (عرف الجادی، ص ۲۰۷).

(۲۳۶) سوال: دمشت زني په كونكي باندې نه حدنشته اونه تعزير (عرف الجادی ص ۲۰۸). اوسني غير مقلدين كه دى مساييلو ته صحيح وائي نو ددې هر مسئلې لپاره دي په دليل كې يو يوايت يا يو يو حديث پيش كړي او كه وائي چې زموږ مشرانو اهل حديثو د قران او سنت په نوم دروغ ويلي دي او دامسايل غلط دي نو يي ددې هرې مسئلې په خلاف يو يوايت يا يو يو صحيح صريح حديث پيش كړي بهر حال ددې مسائلو موافق يا مخالف يو يو حديث پيش كړئ.

(۲۳۷) سوال: د اكابرو د سوالونو بيا يادول

محترم مولو ستونكو! دا يو حقيقت دى چې په هندوستان باندې د انگرېز د دورې څخه مخكې پدې ملكونو كې ټول خلك اهل سنه و الجماعت احناف وود دوى مساجد د اختلافاتو د افتراق سره بالكل نا اشنا وو، ليكن انگرېزانو په دې مساجدو كې د جگړو او د اختلافاتو د راپيدا كولو لپاره يوه بې لامذهبه فرقه راپيدا كړه، ددې فرقې وكييل مولوى محمد حسين بهالوي چې د مرزا قادياني خادم و، ده د انگرېزانو په خلاف د جهاد د حرمت فتوى وركړه او د جهاد په خلاف يې يوه مستقله رساله وليكله په نامه د (الاقتصاد في مسايل الجهاد). او د پيښور څخه يې تركلكتې پورې د جهاد د حرمت لپاره كوشش وكړ او ددې په بدل كې د انگرېزانو لخوا څخه پوره ونازول شو، ډيرې ځمكې يې وركړې او غټ نواب شو.

نودغه انگرېزي نواب د مسلمانانو په مابين كې د انتشار لپاره يو اشتها رچاپ كړ او وهغه مسايل چې د خير القرون څخه تر دغه وخته پورې په امت كې معمول او متواتر وود دې مسايلو د مشكو كولو لپاره او د د ولسو سوكو لودو علماو څخه د ځان د جيگ حسابولو لپاره يې د خود ساخته شرطونو سره لس سوالونه مرتب كړل، ده په دې شرطونو كې د مرزا قادياني تقليد شخصي كړي وودده شرط دا و چې ددې سوالونو جواب به په قراني ايت او يا په داسې حديث راكوي چې صحيح وي او په صحت كې يې هيڅ خبره نوي او همدارنگې به پدغې مسئلې باندې چې د كومې لپاره په دليل كې پيش شوى دى نص صريح او قطعى الدلالت وي، ده د حسن لذاته او حسن لغيره احاديثو څخه انكار وكړ، حالانكې دا بېلا تفاق حجت وو. همدارنگې امام نووي په مقدمه

د شرح د مسلم شريف كې د صحيح حديث لس قسمه ذكر كړي دي، په دې كې يې د نهو قسمونو څخه انكار وكړو. او همدارنگه يې د قطعي او صريح الدالات څخه ماسوى دنورو ټولو دلاتونو څخه انكار وكړو. يعنې د اسلام د علمي سرمايې د (۹۸) برخو څخه يې انكار وكړو، نو علماو ته صفا معلومه شوه چې دا جاهل او د مسلمانانو لپاره د لستونې ماردى، ليكن بعضې جاهل عوام او بعضې نيمچه ملايان دده د قريب په دام كې ونښتل او د خيبر القرون د مسلك نه واوختل او دده په تقليد كې گرفتار شول، ليكن چونكې دا د دين د مسايلو څخه ناخبره و، نو دده سره د خلكو تسلي نه كيدله، نو د سلفو څخه خوييزه شوي وو او دده سره يې تسلي نه كيدله، له دې وجهې پكې اكثر د قاديانيت (منكرين د ختم نبوت) او د نيچريست (منكرين د معجزاتو) په سمندر لاهو شول، لكه چې خپله قاضى عبد الاحد خاپنوري غير مقلد په دې حقيقت اقرار كړى دى په خپل كتاب كې په نامه د (كتاب التوحيد والسنة، ج ۱ ص ۲۶۲).

او همدارنگه مولوى محبوب احمد امرتسرى ليكلي دي: څومره چې معلومات دي هغه دا دي چې د امرتسريه خوا او شاعلاقو كې چې څومره خلك مرتد او عيسائي شوي دي؛ هغوى مخكې غير مقلدين وو. (الكتاب المجيد ص ۸)

خپله مولوى محمد محمد حسين بهالوي وروسته د دې حقيقت اقرار كړى دى. هغه ليكلي دي: چا چې تقليد مطلق پريښي دى په هغوى كې اكثر و اسلام ته سلام كړى دى او څه پكې په فسق ظاهري او يا د څه مصلحت له وجهې په فسق خفي باندې گرفتار شوي دي. (اشاعة السنة / ۱۸۸۸ اسنه علماوو چې كله وليدل چې د دې سړي له لاسه په زرگونو خلك قاديانيان، نيچريان او عيسويان شواو په زرگونو نور د خيبر القرون په امانانو باندې بدگمانه شول او د حق دين څخه يزاره شول، نو علماوو دده شرط مخې ته كيښود او دده نه يې داسې سوالونه وكړل:

اول: ته دخپل شرط موافق كوم ايت يا صحيح حديث چې دهغې په صحت كې هيڅ خبره نه وې او هغه ستا په دعوى باندې صحيح او قطعي الدالة وي؛ پيش كړه چې دليل صرف او صرف په ايت او په دغه قسم حديث كې منحصر دى او باقي نهه نوي فيصده احاديث قابل د استدلال ندي او همدارنگه اجماع او قياس هم قابل د استدلال ندي، ليكن د دې سوال په جواب كې دغه شخص او دده ټول جماعت تر ننه پورې خوار او ذليل دي او خپل جهالت يې منلي دى.

دوهم: اول سوال باندې علماء پوهیږي او دغوا مویه مایین کې ددوی د جهالت د ثابتولو لپاره یې ترینه لاندې سوال وکړل، په دې سوالونو باندې د سلو کلونو څخه زیات وخت تیر شوی دی، مگر په ټولو غیر مقلد یو تر ننه پورې داسو الونه قرض دي، کوم لار مذهب چې مړه شوي دي هغوی د اقرض د ځان سره قبر ته وړي دی او کوم چې ژوندي دي هغوی ته یې مونږ بیا ورپه یادوو او ورته وایو چې **دالله ﷻ** په خاطر ددې سوالونو جوابونه راوړئ! او خپل جماعت مطمئن کړئ! او که نه یې شی کولی، نو بیا خپله اسلحه په ځمکه کیږدئ! او خلک د قادیانیت نیچریت او عیسویت طرف ته مه دعوتوئ.

په جواب کې به د څڼ شرط موافق یا صریح ایت پیش کوي او بیا به داسې صحیح حدیث پیش کوي چې په صحت کې یې هیڅ خبره نه وي او همدارنگه په دی مسایلو نص صریح او قطعی الدلالت وي.

سوال (۲۳۷/۱): ایا رسول الله ﷺ همیشه رکوع ته د تللو په وخت کې او در کوع څخه د سرد او چټولو په وخت کې رفع الیدین کړی دی؟

سوال (۲۳۸/۲): ایا رسول الله ﷺ همیشه همیشه په لمانځه کې په سینه باندې لاسونه ایښي دي؟

سوال (۲۳۹/۳): ایا رسول الله ﷺ همیشه همیشه په هر لمانځه کې امین په جهر سره ویلي دي؟

سوال (۲۴۰/۴): ایا حدیث د قرائت خلف الامام د (اذا قرء القرآن) دایت څخه وروسته روایت شوی

دی؟

سوال (۲۴۱/۵): ایا الله ﷻ او یا رسول الله ﷺ خلک د تقلید شرعي څخه منع کړي دي؟

سوال (۲۴۲/۶): ایا اجماع او قیاس حرام دی؟

سوال (۲۴۳/۷): ایا د درې طلاکو څخه وروسته بغیر د حلالې، د اول مېړه سره نکاح کول جایز دي؟

سوال (۲۴۴/۸): ایا ستاسو دایمه یې اربعه ووتقلید فرض دی چې هغه عبارت دی دابن تیمیه -

داود ظاهري - ابن حزم - او شوکاني زیدی شیعہ څخه؟

سوال (۲۴۵/۹): ایا احادیث په صحاح سته ووکې منحصر دي؟

سوال (۲۴۶/۱۰): په دې پرفتن دور کې هر عامي سړي ته په قران او په حدیث باندې بلا تحقیقه عمل

کول او خلکو ته ورباندې حکم کول څومره ثواب لري؟

(۲۴۷/۱۱) سوال: ايا بغير د عذر څخه جمع بين الصلوتين جايزه ده؟

(۲۴۸/۱۲) سوال: ايا کوم احاديث چې امام اعظم رحمه الله ته په سند د شيوخو صحابه و وياثقاتو

تابعينو رسيدلي دي، هغې ته د مابعد خير القرون والا خلکو د اقوالو له وجهې ضعيف ويل جايز دي؟

(۲۴۹/۱۳) سوال: ايا هغو حاجيانو ته مشرکين ويل جايز دي چې در رسول الله ﷺ د زيارت په نيت باندې

سفر کوي او دى ته رسم د جاهليت او مکروه او حرام ويل څرنگه دى؟

(۲۵۰/۱۴) سوال: ايا د حرمينو شريفينو ټول مقلدين مشرکين او بدعتيان دي؟

(۲۵۱/۱۵) سوال: دبې اودس په حالت کې د انجيل دلو ستلو څه حکم دى؟

(۲۵۲/۱۶) سوال: يوسړي د اودس څخه وروسته د سرو بښته وخرپيل، نو دى به تجديد دضوء کوي

او که په سرباندې به د دوباره مسح کوي او که بل څه به کوي؟

(۲۵۳/۱۷) سوال: په رنگو لوباندې دخنزير مار، مرک

پوستکى پاکيږي او که نه پاکيږي؟

(۲۵۴/۱۸) سوال: اوبه چې څو مره لرې وي تيمم جايز گرځي؟

(۲۵۵/۱۹) سوال: کوم سړى چې اودس او تيمم نه شي کولې هغه به لمونځ څرنگه کوي (مسئله

د فاقد الطهورين)؟

(۲۵۶/۲۰) سوال: د مقطوع اليدين والرجلين ومجروح الوجه څه حکم دى هغه به بې اودسه لمونځ

کوي او که مسح به کوي او که تيمم به کوي؟

نوت: څه د پاسه سل کاله بعد که څوک اراده لري چې دى سوالو ته جواب ووايي، نو دخپل شرط لحاظ

دى ضرور وساتي يعنې په جواب کې دى يا ايت پيش کړى او يادى داسې صحيح، صريح حديث پيش کړى چې

په صحت کې يې هيڅ کلام نوي او قعطى الدلالت وي.

همدارنگې لا مذهبو ته پکار ده چې دخپل داسې يو عالم څخه جواب راوړي چې دهغه جواب

ټولو مذهبو ته دمنلو وړ وي، ځکه ستاسو حيله مشهوره ده لکه څرنگه چې منکرين د حديث دخپلو علماردو

کتابونه چهاپوي او تقسيموى يې او بالکل د قران کریم نوم ورکوي، لکن د مناظرې په وخت کې ورته د قران

مخالف وايي، همدارنگه ستاسود جماعت هر فرد دخپلو لويو لويو علماوو کتابونو ته دقران اود حديث څخه مخالف وايي اود خپلو ټولو کتابونو څخه انکار کوي.

سوال: (۲۵۷) په قران او په حديث کې صراحة وښائي چې گناه په دوه قسمه ده، صغيره او کبيره، څوک ستاسود عوه ده چې هره مسئله په قران او په حديث کې صراحة موجوده ده په جواب کې دقران اود حديث څخه علاوه به بل څه دمنلو وړ نه وي.

سوال: (۲۵۸) دگناه کبيره او گناه صغيره جامع او مانع تعريف دقران اود حديث څخه پيش کړئ دامتي قول به دمنلو وړ نه وي

سوال: (۲۵۹) دگناه کبيره لپاره سزا يو قسم ده؟ يعنې يواځې حدود او که دوه قسمه ده (حد او تعزير)؟ په جواب کې يا صريح ايت او صريح يا حديث صحيح، صريح پيش کړئ.

سوال: (۲۶۰) دحد او دتعزير جامع او مانع تعريف دقران اود حديث څخه پيش کړئ، دغير معصوم امتي خبره دمنلو وړ نه ده.

سوال: (۲۶۱) ايا حد وپه شبهاتو باندې ساقطېږي او که نه؟ په جواب کې قران يا حديث صحيح صريح پيش کړئ

سوال: (۲۶۲) شبهه په څو قسمه ده؟ او دهر قسم لپاره دقران اود حديث څخه جامع او مانع تعريف پيش کړئ.

سوال: (۲۶۳) ښه (ترمذي ج ۱ ص ۲۲۹ او به ابن ماجه ص ۱۷۸) کې حديث دی چې (من اتى بهيمة فلا حد عليه). يعنې که چا دڅاروي سره جماع وکړه حد ورباندې نشته نو ايا ددې مطلب دادی چې دڅاروي سره بدفعلي حلاله ده؟

سوال: (۲۶۴) ښځې فرضي روژه نيولي وه خاوند يې ورسره جماع وکړه، نو دا جماع حلاله ده او که حرامه؟ ايا دواړه به سنگسارېږي او که نه؟ او ايا په دې باندې حد شته او که نه؟

سوال: (۲۶۵) نيو سړی دخپلې ښځې سره دحيض په حالت کې جماع وکړه، نو دا جماع حلال له ده او که حرامه؟ او حد ورباندې شته او که نه؟

(۲۶۶) سوال: یو سړي دخپلې ښځې سره د نفاس په حالت کې جماع وکړه، نو دا جماع یې حلاله ده او که حرامه ده؟ او حد ورباندې شته دی او که نه؟

(۲۶۷) سوال: یو ښځې فرض حج کولو او دا حرام په حالت کې مېړه ورسره جماع وکړه، نو په دې دواړو به څومره حد لېږي؟

(۲۶۸) سوال: یو سړي د لامله ډېر د فقهې محمدی تلاوت کولو او داځای یې پکې ولوستلو چې د مني خوړل جایز دي (فتاوی علماء حدیث ج ۱ ص ۴۲) نزل الابراج ص ۴۹).
نوده د مني ټینګه فالوده وخوره، نو په ده باندې څومره حد دی؟

(۲۶۹) سوال: یو سړي د سود روپۍ وخورې چې یقیناً او قطعاً حرامې دي، نو په دې سود خوړ باندې څومره حد دی؟

(۲۷۰) سوال: یو سړي بلا اضطراړه دخنزیر غوښه وخوره نو دی سړي ته به څومره حد ورکولې شي؟

(۲۷۱) سوال: یو سړي وینه وڅښله

(۲۷۲) سوال: بل سړي متیازې وڅښلې

(۲۷۳) سوال: بل سړي غول وخورل _ په دې هریو باندې په قران او په حدیث کې څومره حد دی؟

(۲۷۴) سوال: هغه زنا چې موجه د حده او هغه چې موجه د تعزیرده جامع او مانع تعریف یې د قران

او حدیث څخه بیان کړی؟

(۲۷۵) سوال: غیر مقلدین په فقه حنفی اعتراضونه کوي یا اعتراض یې د اهرام دي چې په فقه کې لیکل

شوی دی چې (لاحد علی زنا المستأجرة) یعنې په اجرت باندې په زنا کونکې ښځې حد نشته (عالمگیری ص ۲۲۸ ج ۲) غیر مقلدین لیکي چې: (سبحان الله څومره فحاشي الخ)

د عوامو ذهن ته د اور کوي چې په دی زنا باندې دا حنا فو په نیز حد نشته او په کوم شي باندې چې حد نوي هغه جایزوي، نو په اجرت باندې زنا دا حنا فو په نیز جایزه شوه. مونږو ايو چې په اجرت باندې زنا گناه کبیړه ده او دا حنا فو په یو قول ورباندې حد دی. والحق وجوب الحد کالمستأجرة للخدمة (در مختار ج ۳ ص ۱۵۷)

او په یو قول باندې د شبه له وجهې حد ساقط دي، لیکن تعزیر شته او دا دوه که عوامو تومه ورکوی چې په کوم شي حد نوي هغه جایزوي، ځکه د بهایمو سره په جماع باندې حد نشته، بلکې تعزیر دی خو بیا هم حرام دی،

او همدارنگه د حیض په حالت کې جماع او د احرام په حالت کې جماع حرامه ده او حد ورباندې نشته بلکې تعزیر دی. د سود درویشو په خوړلو باندې د خنثه بلکې تعزیر دی او بیا هم حرام دی، د خنزیر د غوښې په خوړلو باندې د خنثه بلکې تعزیر دی او بیا هم حرام دی.

نو مونږ د غیر مقلدینو څخه پوښتنه کوو چې په کوم ایت او یا حدیث کې راغلي دي چې په کوم شي باندې د نوي هغه جایزوي او همدارنگه چې په کوم شي باندې د نوي په هغې تعزیر هم نوي؟

(۲۷۶) سوال: دا حنفو د فقه په کتاب (فتح القدیر، ج ۵ ص ۴۲) او د حدیثو په کتاب (طحاوی ج ۲ ص ۹۶) کې یې لیکلي دي چې که څوک د خپلې مور، خور، یا لور سره نکاح ته حلال ووايي، نو هغه کافر، مرتد، او واجب القتل دی. غیر مقلدین ولې په فقه حنفی بهتان لگوي چې احناف د مور، خور، لور او نورو محرماتو سره نکاح ته جایز وائي.

(۲۷۷) سوال: احناف در رسول الله ﷺ د فرمان مطابق (من وقع علي ذاة محرم فاقتلوه) د خپلې محرمې سره نکاح کونکي ته تعزیر بالقتل ورکوي، د کور او د سنگسارولو حد نه ورکوي او غیر مقلدین د سلو کور یا د سنگسارولو حد ورکوي. نزل الابراج ج ۲ ص ۲۹۸ نو غیر مقلدین دی په صریح ایت یا صحیح صریح حدیث کې ورته حد ثابت کړی؟

(۲۷۸) سوال: دا حنفو د تعزیر بالقتل د کوم صحیح حدیث څخه خلاف دي؟

(۲۷۹) سوال: د غیر مقلدینو په نیز متعه (یعنې په اجرت باندې زنا) جایزه ده، نه د حلري او نه تعزیر. بلکې انکار ورباندې هم جایز نه دی (هدیه المهدی، ج ۱ ص ۱۲۲)

(۲۸۰) سوال: یو سړي د نذر لغير الله ووی و خوړه په دې سړي باندې په قران او په حدیث کې خودوړې حد دي؟

غیر مقلدین دی د خپلې دعوی موافق د هر سوال په جواب کې د قران کریم صریح ایت او یا صحیح صریح غیر معارض حدیث پیش کړي او د غیر مقلدینو د کتابونو څخه چې کوم مسایل را نقل شوي دي که د اوسنیو غیر مقلدینو په نیز د مسایل غلطوی، نو د دوی د غلطو ثابتولو لپاره دی د هرې مسئلې په خلاف یو یو ایت او یا یو صحیح حدیث پیش کړي او همدارنگه دی اقرار وکړي چې د غیر مقلدینو لیکل شوي کتابونه

دقران اودحديث څخه مخالف دي او که ددوي په نيزدامسايل صحيح وي نو يادى ورته موافق يو يا ايت يا يو
يو صحيح صريح حديث پيش کړئ!

د سوال يوه آسانه طريقه:

هدا يه څلور جلده کتاب دى او دهرې مسئلې له پاره يې په دليل کې کله قرآن، حديث، اجماع او قياس
څلور واړه پيش کړي وي. او کله يې په دوى کې يواځې يو دليل يعنې يواځې قرآن کریم، يا يواځې حديث، يا
يواځې اجماع او يا يواځې قياس پيش کړى وي. او کله يې په دوى کې دوه ذکر کړي وي او کله يې درې ذکر
کړي وي.

نو صاحب د هدايې چې کله د يوې مسئلې له پاره په دليل کې يواځې او يواځې اجماع پيش کړى وي او يا
يې د يوې مسئلې له پاره په دليل کې صرف او صرف قياس پيش کړى وي او صرف په (لأَنَّهُ) سره دليل ويلي
وي، نور آيت او حديث يې نه وي ذکر کړى، نو د ټولې دنيا لا مذهبانونه چلینج دى چې: ددې مسئلې حل دې
صراحتاً په قرآن او يا په حديث کې ونيایي او د خپلې دعوا مطابق چې (اهلحديث کى دو اصول اطيعوا الله و
اطيعوا الرسول) ده: ددې مسئلې حل پيدا کړي. داسې مسئلې په زرگونو نه بلکې په لکونو دي چې لا مذهبانونه
يې د خپلو اصولو مطابق د حل کولو څخه عاجز دي.

* * *

هل من مبارز يبارزني؟

دغیرمقلدینو سره دبحث کولو یوڅو طریقې

لیکوال: الشیخ ابو ابراهیم رحیم الله الحقایق السجری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د غیر مقلدینو سره د بحث کولو یو خو طریقې

اوله طریقه:

کله چې درسره غیر مقلد مخامخ شو، نو یو ساده قران کریم راوخله او کوم یو د حدیثو کتاب هریو چې وي راواخله او ورته ووايه چې ماته د لمانځه مکمله طریقه په قران او یاد حدیثو په دې کتاب کې راوښایه، چونکه لمونځ د لسانی او بدنی عبادت مجموعه ده نو اول ترینه د هر ذکر او عمل د حکم پوښتنه وکړه مثلاً د تکبیر تحریمه او د تکبیر تحریمه سره درفع الیدین څه حکم دی؟ فرض دی؟ او که واجب دی؟ او که سنت دی؟ او که نفل؟

دا حکم صراحتاً په قران او یا په حدیث کې راته وښایه، یعنې د فرض، یا د واجب، یا د سنت، او یا د نفل لفظ راته وښایه. هغه یې تر قیامته پورې نه شي ښودلی، نو مخکې یې مه پرېږده چې موضوع بدله کړي، نو چې ډیر تنگ شي مجبور به شي او درته به ووايي چې زه هیڅ شي ته فرض او واجب اوسنت او نفل نه وایم ځکه چې یو شي ته فرض، یا واجب، یا سنت، یا نفل ویل بدعت دي، نو ته ورته فوراً ووايه چې ډیره ښه ده دستخط وکړه چې د رکوع رفع الیدین او امین بالجهر او قرائت خلف الامام نه فرض دی او نه واجب دی او نه سنت دی او نه نفل. بلکې فرض، یا واجب، یا سنت، یا نفل ویل ورته بدعت دی او څوک چې ورته فرض، یا واجب، یا سنت، یا نفل وایي هغه بدعتي دی.

او بیا ورته د دوی په کتابونو کې وښایه چې لیکلي یې دي چې: امین بالجهر سنت دی، یا رفع الیدین سنت دی و غیره. نو ورته ووايه چې اوس ستا په خپله فتوی ستا په بدعتوالي کې څه شک پاتې شو؟

بیا ورته ووايه چې زه امام نه یم بلکې د بل امام مقتدي یم فرض لمونځ د امام پسې کوم اوسنت او نفل لمونځ یواځې کوم نوماته په قران یاد حدیثو په کتاب کې وښایه چې الله ﷻ او یا رسول الله ﷺ امر کړی وي چې مقتدي او یواځې لمونځ کونکی دی تکبیر تحریمه، ثناء، تعوذ، تسمیه، امین، درکوع او سجده تسییحات، تشهد، درود شریف، دعا، او سلام، سرا او یا جهر لولي هر جواب چې یې درکولو ته ورته ووايه چې قران یاد حدیثو کتاب راواړوه او دا جواب راته پکې وښایه، هغه به یې هیڅکله په صریحو الفاظو په قران او په حدیثو کې

ونه شي ښودلي، نو بیا ترینه لیکل واخله چې ستاد لمونځ طریقه صراحتاً په قران او په حدیث کې نشته، بلکې خپل لمونځ د فلانکي ملاً په تقلید باندې کوي! بیا هغه د شیخ سره همدا طریقه وکړه، ته به وگورې چې هغه به هم کرکړی کوي او ښکاره به شي چې دوی د قران او د حدیث په نوم باندې څومره دروغ وائي.

دوهمه طریقه:

کله چې درسره غیر مقلد مخامخ شونو د فقه یو کتاب راواخله، مثلاً هدایه راواخله، یا فتاوی عالمگیری، یا بل پښتو، یا فارسي د فقهې کتاب راواخله او په ترتیب سره د اول څخه یوه یوه مسئله لوله او غیر مقلد ته وایه چې ددې هرې هرې مسئلې په خلاف راته یو یو ایت یا یو یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کوه، چې کومه مسئله غلطه ثابته شي زه به په هغې مسئلې باندې سور خط کش کوم. بیا راته د هغې په ځای د صحیح مسئلې صورت په کوم ایت، یا په کوم صحیح، صریح، غیر معارض حدیث کې ثابت کړه، تردې چې ته ماته د فقهې ددې کتاب ټولې مسئلې غلطې ثابتې کړې او د هغې په ځای په قران او یا په حدیث کې راته صحیح مسئلې وښايي نوزه به حنفی مذهب پرېږدم او ستا مسلک به قبول کړم انشاء الله ته به وگورئ چې د یوې صفحې د مسئلو څخه به هم نه شي اوښتلی او یو طرف او بل طرف ته به موضوع بدلوي.

درېمه طریقه:

کله چې د غیر مقلد سره مخامخ شوی، نو د حدیثو یو کتاب مثلاً طحاوی شریف، یا مصنف ابن ابی شیبې، یا مصنف عبد الرزاق راواخله او متعارض احادیث شروع کړه او غیر مقلد ته ووايه چې ددې تعارضاتو رفع د امتی په قول، یا د امتی په جوړو شویو اصولو باندې مه پیش کوه، بلکې ددې تعارضاتو رفع په قران یا په صحیح صریح غیر معارض حدیث باندې وکړه، هغه به یې تر قیامته پورې هم ونکړی شي، نو صرف یو صورت ورته پاتې کیږي او هغه دا چې د کوم ملاً، یا د کوم مجتهد په تقلید کې ددې متعارضاتو په مینځ کې تطبیق وکړي او یا په کوم یو راجع باندې عمل وکړي.

ددې درېو طریقو څخه به تاته معلومه شي چې دا خلک د قران او د حدیث څخه بالکل جاهل دي، صرف په اسلافو باندې بد گمانی، او ددوی په خلاف باندې بدزبانی ته عمل بالحدیث وائي.

رسول الله ﷺ فرمائي چې د قیامت د قرب یوه علامه داده چې (لعن اخر هذه الامة اولها)

یعنې وروستني خلک به په مخکینو باندې طعن او تشنیع کوي کیدی شي چې لامذهبان ددې وجهې ځانونو ته اهل حدیث وایي چې ددې حدیث مصداق دي .

کارغه غول خوري اومښوکه څنډي

لامذهبان (وهايان) هغه چاته چې دامام ابوحنفيه رحمه الله تقليد کوي مشرکان اوبدعتيان وائي، ليکن دوی پخپله ييا په علم لغت کې د لغت په امامانو باندې اعتماد کوي، چې د اد لغت د امامانو تقليد دی، په فن د اسماء الرجال او په فن د اصول حدیث کې د مقلدو محدثينو تقليد کوي، په علم صرف او په علم نحو کې ددې علومو د امامانو تقليد کوي، په علاج کې د اکثرو او طبيب تقليد ته لازم وائي، په قانوني مسئلو کې د قانون پوهانو تقليد کوي، ليکن په علم فقه او د دين په معاملو کې دخپلو نااهلو موليانو تقليد کوي، او د اهل پريښودل او د نااهلو تقليد کول د قيامت علامه ده رسول الله ﷺ فرمائی چې (اذا رسد الی مرالی غیر اهله فانظر الساعة) بخاری .

يعنې چې کارونه نااهلوته و سپارل شوه، نو ياد قيامت يعنې د تباهۍ او د بربادۍ انتظار کوه، د غير مقلدينو مثال دهغه مريض دی چې د سپيشلسټ ډاکټر په ځای د موچي څخه علاج کوي، ياد هغه څنگلي په شان دي چې د قانون په باره کې د جولا سره مشورې کوي، ياد هغه قادياني په شان دي چې په تفسير کې د عبد الله بن عباس ؓ په ځای د مرزا قادياني پيښور کوي، ياد هغه چاپه شان دی چې په حديثو کې دامام بخاری او دامام مسلم په مقابل کې پرويز ته ناقد او محقق وائي لامذهبه خلک دی ددې تقليد ونوپه مابين کې فرق دقران او حدیث څخه واضحه کړي .

که يو حمار بحت و وائي چې لغت، نحو، صرف، بلاغه، او اصول، دقران او حدیث څخه مخالف دی نو دده په حماريت کې هيڅ څوک شک نکوي، همدارنگې دهغه چا حماريت اظهر من الشمس دی چې فقهی ته دقران او حدیث څخه مخالفه وائي که فقه دقران او حدیث څخه خلاف وي نو په قران او په حدیث کې به د فقه صفت نه کيدلې رسول الله ﷺ فرمائي من یرد الله به خيرا يفقهه في الدين. او همداراز رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمائي چې: (فقیه واحد اشد علی الشیطان من الف عابد).

لعنیه: یو ځلې یو لامذهبه نام نهاده شیخ الحدیث یو نوجوان حنفي سره مخامخ شو او پوښتنه یې ترینه وکړه چې ایا ته مقلدي؟ هغه نوجوان ورته وویل: چې هو! زه مقلد یم ځکه چې زه امې په قران او په حدیث

نه پوهيږم، زما بله چاره نشته سوى د دينه چې په کوم عالم اعتماد وکړم او د هغه په رهنمايي کې په دين عمل وکړم، شيخ الحديث ورته وويل چې د چا مقلدي يې؟ نو جوان ورته وويل: چې ته هم عالم يې زه په تا اعتماد کوم او ستا په رهنمايي کې په دين عمل کوم، نو ستا مقلد یم. کله چې شيخ الحديث دا خبره واوريدله نو خاموش شو. نو جوان د يو څه خاموشي څخه وورسته ورته وويل چې:

شيخ صاحب که چيرته مادرته ويلي وی چې زه دامام ابو حنيفه تقليد کوم، يعنې د امام صاحب په رهنمايي کې په دين عمل کوم، نو ټول قران به دې زما په خلاف تلاوت کولو، کله به دې د ابو جهل متعلق ايتونه په ماتې طبقول، کله به دې دا جبارو او درهيانينو متعلق ايتونه په ماتې طبقول، کله به دې ماته مشرک ويلې! کله به دې دامام صاحب د قياس له وجهې ماته شيطان ويلې! او کله به دې ويلې چې تقليد د سپي پټې ته وائي، کله به دې راته ويلې چې ته محمدي نه يې! کله به دې راته ويل چې ته نبي ﷺ نه منې! مگر چې کله زه ستا تقليد ته تيار شوم، نو نه دې زما په خلاف کوم ايت تلاوت کړو او نه دې کوم حديث تلاوت کړو، نو معلومېږي چې اصل اختلاف په تقليد کې نه دی. صرف دامام صاحب سره حسد لرې! چې څرنگه خلک د امام صاحب تقليد کوي او زما تقليد ولې نه کوي؟ نو زه ډاکټر په ځای د مداري څخه علاج نه کوم، همدارنگه دامام اعظم ابو حنيفه رحمه الله په ځای ستا غوندې د نا اهلو تقليد نه کوم!

د لا مذهبو او د مقلدينو په منځ کې فرق

لامذهبان: د څوارلسمې صدۍ د ملایانو په رهنمايي کې په دين باندې د عمل کولو د غوښتنې، او مقلدين حضرات د خير القرون د مجتهدينو امامانو په رهنمايي کې په دين باندې عمل کوي، د څوارلسمې صدۍ ملایان په دوه ډالرو هم خرڅېدلی شي او مجتهدين امامان د ټول امت په اتفاق باندې پوهان، مجاهدين او امامان وو، د دوی په حق کې دا تصور هم نه شي کېدلی چې دين دې خرڅ کړي.

انگریزان او اہل حدیث

لیکوال : الشیخ ابو ابراہیم رحیم اللہ الحقانی النجرہاری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

انگریزان او اهل حدیث

لامذهبان په هندوستان کې د انگریزانو په زمانه کې انگریزانو را پیدا کړل او د انگریزانو په منظوری یې ځانونو ته نوم د اهل حدیث کېښودو.

(۱) د غیر مقلدینو سرگروه نواب صدیق حسن خان غیر مقلد (وهايي) لیکلي دي چې (د غدر په زمانه کې) زموږ هرغت اوړو کې د انگریزي سرکار خیر خواهان وو. (ترجمان وهاييه ص ۵).

(۲) بیالیکي چې: ملخصاً که څوک د انگریزي دولت مخالف وو هغه ټول هغه خلک وو چې مذهبي ازادي یې نه خوښوله او ټول دیو خاص مذهب پابند وو، چې د پلار او نیکه د وخت څخه یې را روان دی (ترجمان وهاييه ص ۵).

(۳) بیالیکي چې: د تاریخ د کتابونو څخه معلومېږي چې کوم امن، پراخي او ازادي، په دې انگریزي حکومت کې د ټولو خلکو نصیب شوې؛ په بل هیڅ حکومت کې نه وه او د دې بله هیڅ وجه نشته بغیر له دې چې انگریزي دولت هر مذهب ته ازادي ورکړې ده. مسلمان وي او که هندو او که بل هر مذهب وي، د کوم اشتهاړ چې په دیر زور او شور سره د دربار قصري څخه په هلي کې ټول مشرانوته واوړول شو. (ترجمان وهاييه ص ۸)

(۴) بیالیکي چې: او غټه خبره داده چې موږ صرف قران او سنت دخپل ځان لپاره دستور العمل گرځولی دی او د مخکنیو غټو غټو مجتهدینو طرف ته ځان منسوبول شرم گڼو او دغه مذهبي ازادي عین انگریزي قانون دی، نه مذهبي تعصب، البته کوم خلک چې د مخکنیو مجتهدینو تقلید ته فرض یا واجب وائي که هغه د محمد بن عبد الوهاب نجدی تقلید هم وکړي نو د تعجب خبره نده، او څوک چې د مخکنیو مجتهدینو تقلید شرم او عار گڼي هغه به د محمد بن عبد الوهاب نجدی تقلید څرنگه وکړي؟ (ترجمان وهاييه ص ۲۰)

(۵) بیالیکي: دیو مذهب تقلید هم واجب ندی.... د مذهب ازادي هم یو عجیب نعمت دی، او د مذهب پابندی د نیچریت وي او که د مقلدینو مذهب وی او که د مبتدعینو مذهب، یاد خنقیانو مذهب وي، او یا بین بین وي، دایوه لویه بلاده او د انگریزي حکومت د عداوت سبب دی. (ترجمان وهاييه ص ۲۹).

(۶) موږ د مذهب دنوم څخه تخته موږ ته د مذهب منل بالکل رټل دي، زموږ د احوال دی چې د هر مذهب نه ازاد یو (ترجمان وهاييه ص ۳۰)

(۷) بيا ليکي چې: داخلک (غير مقلدين) په خپل مذهب کې هغه ازادي غواړي چې د کومې اشتهاړ چې بيا انگريزي حکومت جاري کړي وو، خصوصاً چې د هلي دربار جاري کړي وو چې د ټولو دربارونو سردار دي، چا چې د تقليد په رد کې څومره رسايل ليکلي دي، هغه د مذهب د قيد څخه ازاد دي او کوم مقلدينو چې د رسالو ته جواب ليکلی دی هغوی د يو خاص مذهب پابند دي، د دوی د مذهبي ازادي سره هيڅ تعلق نشته، نو د مذهب ازادي د انگريزي حکومت ته او هغه چاته چې د مذهب ازادۍ اظهار کوي مبارک وي، تاسو خپله سوچ وکړئ چې د انگريزي حکومت دشمنان هغه څوک دي چې د يو خاص مذهب اسيران دي؟ او که هغه څوک دي چې د مذهب د پابندي څخه ازادي اود انگريز دروازي فقيران دي؟ (ترجمان وهاييه، ص ۲۲)

(۸) بيا ليکي چې: بعضې خلکو د انگريزي حکومت په وينا حنفی مذهب پرې نښودلو، هغه د انگريزانو دشمنان دي، مونږ د انگريزي حکومت په خدمت کې دومره قرباني ورکړه چې مذهب مو پرېښودلو، لا مذهب شو اود انگريزي حکومت د دروازي فقيران شو، مونږ به څرنگه د انگريزي حکومت مخالفت وکړو؟ د ملکی عاليې معظمې دام اقبالها اشتهاړ د ټولو خلکو سره د مذهبي ازادي وعده کړې ده. (ترجمان وهاييه ص ۴۵).

(۹) د حنفيا نوښت باره کې ليکي چې: د دوی په مذهبي تعصب، په تقليد شخصي، په ضد او په پلرني جهالت باندې ولاړ دي او کوم سهولتونه چې د انگريزي حکومت له وجهې دهندوستان رعيت ته برابر شوي دي، هغه يې شاته غورزولي دي او عالم امن ته نه پرېږدي، دوی غواړي چې ټول مسلمانان د يو خاص مذهب پابند وي او د انگريزي حکومت سره يې خپل تعصب ښه ښکاره کړي دې او غواړي چې کله موقع په لاس ورشي نو فساد جوړ کړي لکه د غدر په زمانه کې چې يې جوړ کړی و. (ترجمان وهاييه، ص ۵۶).

يعنې که ټول په يو مذهب وي، نو په دوی کې به اتفاق وي او په يو اتفاق به د انگريزي حکومت سره جهاد کوي، مونږ دوی اتفاق ته نه پرېږدو، د دې لپاره چې انگريزان بې غمه وي او د دوی سوري په مونږ باندې برقرار وي. په سنه ۱۸۷۵ کې د لا مذهب د يو مذهبي مشر مولوي محمد حسين څخه يو سوال وشو چې ايا د هندوستان د انگريزي حکومت په خلاف اسلحه اخيستل مناسب دي او که نه دي؟

هغه په جواب کې ليکي چې:

(۱۰): جهاد او مذهبي جنگ په مقابل د انگريزي حکومت کې او يا په مقابل د داسې حاکم کې چې کوم مذهبي ازادي ورکړې وي؛ د شريعت له رويه عموماً خلاف او ممنوع کار دی او هغه خلک چې د انگريزي حکومت په خلاف او يا د بل کوم بادشاه په خلاف چې د مذهبي ازادۍ اعلان يې کړی وي اسلحه راواخلي او مذهبي جهاد کوي دا ټول

باغيان دي او د باغيانو د سزا مستحق دي. د انگريزي حکومت په خلاف جهاد کول د سنتو څخه مخالفت دی او د ايمان د موحدينو څخه مخالف دی. د انگريزي حکومت په خلاف اسلحه راخيستل د ايمان او د اسلام څخه مخالف دی. (ترجمان وهايه، ص ١٦)

خلاصه دا چې د تقليد شخصي د پريښودلو اصل سبب د انگريزانو په خلاف د جهاد مخالفت و او جهاد ته حرام ويل و، مسلمانان په فروعی اختلافاتو کې مصروفول و، د امام اعظم رحمه الله د تقليد شخصي په حرمت نه له دوی سره کوم قراني ايت وو او نه ورسره کوم حديث و او نه ورسره د امت اجماع وه. بلکې د دوی سره صرف او صرف يو دليل و چې هغه د ملکې وکتورې اشتهار و.

(١١) په جرم اعتراف: مولوی محمد مبارک غير مقلد چې د مولوی عطاء الله حنيف خاص شاگرد و؛ ليکي چې: د جماعت غرباء اهل حديث بنياد د محدثينو د مخالفت لپاره ايښودل شوی دی او يو اخې دغه مقصدي نه و، لکې د سيد احمد شهيد رحمه الله د تحريک مجاهدين مخالفت به يې کولو او انگريزان به يې خوشالول. نواب مديق حسن خان ليکي چې:

(١٢) د مذهب تقليد واجب ندی او اقرار او قول پوره کول او په خپل عهد او ميثاق قائم کيدل، د ټولو فرضونو څخه غټ فرض دی او د حاکمانو اطاعت او د رئيسانو انقياد د ټولو واجبو څخه غټ واجب دی. (ترجمان وهايه، ص ٢٩)
يعنې تقليد نه دی واجب، بلکې د انگريزانو اطاعت غټ واجب دی.

(١٣) ټول اهل سنت و الجماعت امام ابو حنيفه رحمه الله ته امام اعظم وايي حنفي وي، که شافعي وي او که مالکي وي او که حنبلي وي؛ د ټولو په نزد امام اعظم دی. (تذکره الحفاظ ذهبي ج ٢ ص ١٥٨) فقيه الملة و الاسلام دی (ذهبي ص ٨٤ خلاصه خزرجی ص ٤٤٥)

احد ائمة الاسلام و السادة الاعلام و احد الائمة الاربعة اصحاب المذاهب المطبوعة (البدایه و النهایه ج ١ ص ١٠٧) دی

ليکن د غير مقلدينو په نزد امام ابو حنيفه رحمه الله ته امام اعظم ويل شرک او کفر دی، ځکه چې د دوی د ټول جماعت له طرفه ددې القابو ادرس بدل و، لکه چې د دوی د يو خط څخه ظاهر يې چې ملکې وکتوري ته يې ليکلي وو:

(١٤) مضمون يې داسې دی چې: په حضور د فيض گنجور کوئين ملکه عاليه معظمه وکتور به دي گريښ قيصره هند بارک الله فی سلطنتها، مونږ ممبران د اهل حديث د جماعت د خپل ټول جماعت له طرفه ملکې عاليې معظمې ته د جوبلي د جشن د زړه له کومي مبارکي وايو.

ستاسو په سلطنت کې چې کومه مذهبي ازادي راغلې ده د هغې څخه زمونږ جماعت ته غټه برخه په نصيب شوي ده، ځکه مذهبي ازادي زمونږ جماعت ته حاصله شوي ده په خلاف د نورو اسلامي فرقو، له دې وجهې ستاسو د سلطنت په استحکام باندې د جماعت ډير خوشحاله دي او دوی د زړه څخه د مبارکې چينې په ډير زور سره درته وايي (اشاعة السنه ج ٩ ص ٢٠٦ شماره نمبر ٧).

(١٥) مولنا عبد الخالق صاحب چې د دې فرقې د شيخ الكل ميان ډير حسين خسرو دي ليکلي دي چې: د دې نوې فرقې باني مباني عبد الحق دی، چې د يو څو وروڅو څخه په بنارس کې اوسيدو، حضرت امير المؤمنين سيد احمد شهيد د بعضي غلطو حرکتونو په وجه دخپل جماعت څخه خارج کړو او د حرمينو د علماو څخه يې دده د قتل فتوی راوړه، مگر په څه چل د هغه څخه و تبتيدلو او بېج شو. (الحياة بعد الممات ص ٢٢٨) نتائج التقليد ص ٣ تنبيه المضالين ص (١٣)

(١٦) يياليکي چې: دام المومنين رضى الله عنها گستاخ مولوی عبد الحق بنارسي باني غير مقلديت په ښکاره ويل چې عايشه رضى الله تعالى عنها د حضرت علي عليه سره جنگيدلې ده، که توبه يې نه وي ايستلې، نو مرته مړه شوی ده (معاذ الله)

او دا به يې هم ويل چې د صحابه وورضى الله عنهم علم زما د علم څخه ډير کم و، ځکه چې په هغوی کې د هريو پنځه پنځه احاديث ياد او اته د دوی ټول احاديث ياد دي. (كشف الحجاب ص ٤٢) مصنفه قاري عبد الرحمن صاحب شاگرد شاه اسحق صاحب.

(١٧) بل اعتراف

نواب صديق حسن خان غير مقلد ليکلي چې: په دې زمانه کې يوه رياکاره او شهرت پسند فرقه راپيدا شوې ده، چې د هر قسم خاميو او نقصانونو باوجود د ځان لپاره د قران او حديث د علم او په هغې باندې د عمل دعوه کوي، حالانکې د علم او د عرفان سره د دې فرقې د لرې څخه هم تعلق نشته، دا خلک د علومو عاليه وو او آليه وو دواړو څخه بالکل جاهل دي (الحطه ص ٥٣)

او دا خلک د معاملاتو په مسايلو کې په حديثو کې د پوهي څخه بالکل خالي دي او د اهل سنتو په طريقه د يوې مسئلې استنباط هم نه شي کولی، دوی په حديث باندې د عمل په ځای د ژبې په چالاکي او د ستود اتباع په ځای په شيطاني وسوسو اکتفاء کوي او دې ته عين دين وايي، دا خلک د اسلام د حلاوت څخه خالي الذهن دي او د نورو مسلمانانو په نسبت غټ تنگ زړي دي او د مسلمانانو په خلاف ډير سخت زړي دي. (الحطه ص ١٥١)

يقولون عن قول خير البرية وهم شر البرية (الخطه ص ١٥٦)

په الله ﷻ مې دې قسم وي چې خومره د تعجب خبره ده؟ دا خلک ځانونو ته خالص موحدین وایي او نور و خلکو ته بدعتیان او مشرکان وایي. حالانکه دوی د ټولو نه زیات غالی او د دین په باره کې غټ متعصب دي. فما هذا دين ان هذا الا فتنة في الارض و فساد كبير. (الخطه ص ١٥٤ و ص ١٥٦)

(١٨) بل اعتراف:

د غیر مقلدینو مشهور محدث او مؤرخ شاهجهان پورې په (١٩٠٠) عیسوي کې یو کتاب ولیکه په نامه د (الارشاد الی سبیل الرشاد) په هغې کې یې لیکلي دي چې:

دا یو څه زماني څخه په هندوستان کې یوه نابله فرقه راپید شوې ده، چې خلک ورسره بالکل نااشاره دي، مخکې به دیر لږ د دې خیال والا خلک وو. د دوی نوم اوس اوس اوریدل کیږي. دوی ځان ته اهلحدیث یا موحد یا محمدی وایي، مگر مخالفین ورته وها بیان او غیر مقلدین او لامذهب وایي. چونکې دا خلک رکوع ته د تللو په وخت کې او د رکوع څخه د سر او ټولو په وخت کې لاسونه جگوي، لکه څرنګه یې چې په تکبیر تحریمه کې جگوي، له دې وجهې څخه دوی ته په بنگال کې (رفع الیدیني) هم ویل کیږي. (الارشاد الی سبیل الرشاد ص ٣ ص مع حاشیه)

(وهابي)

چونکې په هغه زمانه کې د عثماني اسلامي خلافت په خلاف د یهودو او نصاراوو په سازش باندې د محمد بن عبد الوهاب جماعت په عربو کې د قتل او غارت بازار گرم کړی و، دیر مزارونه یې وړان کړل، حتی چې سعود در رسول الله ﷺ دروښ مبارکې د وړانولو قصد هم وکړو، مګر بیایې وړاننه نه کړله او په ابتدا کې یې اعلان وکړو چې د بیت الله شریف حج ته به د وها بیانو څخه سوی بل څوک نه راځي، عثمانیان یې د حج څخه منع کړل او تر دیر وخته پورې خلک د حج څخه محروم وو او د شام او د عربو د یرو خلکو ته حج په نصیب نه شو. (ترجمان وها بیه ص ٣٦) او دوی د عربو خلکو خصوصاً د حرمینو او سیدونکو ته دیر تکلیفونه ورسول. (ترجمان وها بیه ص ٤٠)

له دې وجهې عالم اسلام د دوی څخه دیر نفرت کولو. مولوی فضل رسول بدیواني د خپلو مخالفینو د بدنامولو لپاره مجاهدینو ته وها بیان ویل. (ترجمان وها بیه، ص ٤٤ ص ٤٧)

* نو غیر مقلدینو سره فکریدا شو چې وها بیان مجاهدینو ته او د حکومت برطانیه باغیانو ته وایي، نو د دې لپاره چې انگریزان ورباندې شکمن نه شي، نو فوراً یې د انگریزانو د خوشحالولو لپاره کتابونه ولیکل چې: یو پکې په نامه د (ترجمان وها بیه) و. په هغې کې په یو بل ځای کې لیکلي دي چې:

(۱۹) **مجاهدین** : مجاهدین حنفیان دي، چا وریدلي دي چې تر ننه پورې کوم موحد، متبع سنت، په قران او په حدیث باندې چلیدونکي؛ بې وفایي کړې ده. اود اقرار د پریښودو مرتکب شوی دی، یا بغاوت ته اماده شوی دی، کومو خلکو چې په زمانه د غدر کې شراو فساد کولو اود انگریزي دولت د حاکمانو سره یې عناد کولو؛ هغه ټول حنفیان وو. (ترجمان وهايه ص ۲۵)

(۲۰) کله چې انگریزانو درې زره علماو ته اعدام ورکړو، په لکونو عوام یې اعدام او قتل کړل او تراو وړځو پورې د قتل او غارت بازار گرم و، په زرگونو کورنۍ جلا وطنه شوې، نو ددې مظلومانو په باره کې نواب صدیق حسن خان لیکي چې: (اود حاکمانو اطاعت او رئیسانو ته انقیاد په ملت واجب دی اود ټولو واجباتو څخه غټ واجب دی. (ترجمان وهايه ص ۷)

(۲۱) **متفقہ فتوی** : جهاد او مذهبي جنگ په مقابل د انگریزي دولت کې هغه دولت چې ټولو ته یې مذهبي ازادي ورکړې ده، د شریعت له رویه ممنوع او حرام دی او کومو خلکو چې د انگریزي دولت په خلاف اسلحه را اخیستې ده او مذهبي جهاد کوي؛ داخلک ټول باغیان دي اود باغیانو د سزا مستحق دي. په دې فتوی باندې د ټولو غیر مقلدینو متفقہ طور باندې دستخط دی. (ترجمان وهايه ص ۶۱)

د انگریزي دولت په خلاف اسلحه را اخیستل د اسلام اود ایمان خلاف عمل دی. (ترجمان وهايه ص ۱۲۱)

وکیل اهل حدیث هند محمد حسین بتالوي

(۲۲) : د انگریزي دولت په خلاف مذهبي جهاد هیڅکله نه دی جایز. (الاقتصاد فی مسایل الجهاد، ص ۱۹).

(۲۳) : هندوستان سره له دې چې د عیسایي سلطنت په قبضه کې دی؛ دارالاسلام دی، په دې ملک باندې هیڅ بادشاه ته حمله نه ده جایزه، د عربو وي او که د عجمو، د سوهان مهدي وي او که خپله حضرت سلطان شاه ایران وي او که امیر د خراسان وي. (الاقتصاد ص ۲۵)

(۲۴) : دغه عیسایي حکومت سره غدر کول او په ځان او مال سره ورباندې تعرض کول حرام دی (الاقتصاد ص ۳۴).

(۲۵) دا هغه خلک دي چې تقریر او تحریر اغایب او حاضر د انگریزي حکومت وفاداران دي اود دوی په خدمت او معاونت کې سرگرم دي. (الاقتصاد ص ۴۸)

(٢٦) د انگريزي دولت په خلاف جنگيدل او د جنگيدو نکو سره هر قسم امداد کول صراحتاً غدر او حرام دی. (الاقتصاد ص ٤٩).

(٢٧): له دوی سره جنگيدل شرعي جهاد نه دی، بلکې عناد او فساد دی، خوګ چې د سنه ١٨٥٧ په فساد کې شريک شوي دي، هغه گناهګاران دي، مفسدين او باغيان او بد کرده دي، په دوی کې اکثر عوام کالانعام دي او کوم چې پکې خواص او علماء دي هغوی هم د اصلي علومو د دين څخه ناخبره دي، پوهان علماء هيڅکله په دې فساد کې نه شريکيږي. (الاقتصاد ص ٤٩)

(٢٨): هغه خلک چې ځانونو ته مجاهدين وايي په حرام مرګ باندې مړه کيږي، د جنتونو د خوشحاليو څخه به محروم وي، داسې فسادونو ته جهاد ويل او په دې کې د شهادت په شوق شريکيدل سراسر جهالت او حماقت دی. (الاقتصاد ص ٧١)

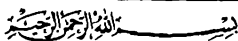
(٢٩): مشهور غير مقلد عالم مولوي مسعود عالم ندوي ليکلي دي چې: د معتبرو او ثقه راويانو بيان دي چې محمد حسين بټالوي ته د دې رسالې (الاقتصاد) په عوض کې د انگريزانو له خوا ديرې ځمکې ورکړل شوي. (پهلی اسلامي تحريک ٢٩)

(٣٠): يو بل غير مقلد عالم مولوي عبد المجيد سوهډروي ليکلي دي چې: مولوی حسين بټالوي د اشاعة السنه په ذريعه د اهلحديثو ډير خدمت وکړ او د وهايي نوم دده په کوششونو سره په سرکاري دفترونو او کاغذونو کې منسوخ شو او دا جماعت يې د اهلحديثو په نوم نامداره کړه، ده د انگريزي حکومت هم پوره خدمت وکړ او په انعام کې ورته ډير جائدونه هم په لاس ورغلل. (سيرت ثنائي ص ٣٧٢)

(٣١): د هغې عريضې متن چې دوی انگريزي دولت ته ليکلی وه داسې دی چې: په خدمت د جناب سيکرټري گورنمنټ! مونږ ستاسو په خدمت کې د لاندې ليکو د اجازت او معافي غوښتونکي يو. په سنه ١٨٨٦ کې مونږ خپله مياشتنۍ رساله اشاعة السنه شائع کړه، په هغې کې مونږ دې خبرې اظهار کړي و چې د وهايي لفظ عموماً د باغي او د نمک حرام په معنا کې استعمالیږي، لهذا د دې لفظ استعمال د غېټې لپې ته چې اهلحديث ورته وايي او هميشه د انگريزي حکومت نمک حلال او خير خواهان دي. او دا خبره بيا ثابته شوې هم ده او سرکاري خط او کتابت کې منلی شوې ده، مونږ په پوره ادب او انکساري سره گورنمنټ ته درخواست کوو چې هغوی په سرکاري طور سره د وهايي لفظ منسوخ کړي او د دې لفظ د ممانعت حکم نافذ کړي او مونږ د اهلحديثو په نوم سره مخاطب کړي. په دې عريضه د ټولو صوبو د اهلحديثو دستخطونه ثبت دي. [اشاعة السنه ص ٢٤ شماره نمبر ٢].

د حرمینو او د غیر مقلدینو سخت اختلاف

لیکوال - الشیخ ابو ابراهیم رحیم الله الحقانی السجری

د حرمینو د علماوو او د غیر مقلدینو سخت اختلاف

د هند، پاک، افغان د غیر مقلدینو (نظریه)	۱	دمکې معظمې او د مدینې منورې دخلکو نظریه	۲
فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین د صحابه کرامو داجماع او د امت داجماع نه منکر دی. (۲)	۱	دمکې او مدینې خلقت د صحابه کرامو د اجماع او د امت داجماع قایل دی. (۱)	۱
فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) د قیاس شرعی نه منکر دی. (۴)	۲	دمکې او مدینې خلق د قیاس شرعی قائل دی. (۳)	۲
د فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) په نزد هر عالم او جاهل ته د اجتهاد او تحقیق کولو حق حاصل دی. (۶)	۳	دمکې او مدینې دخلکو په نزد هر یوکس ته د اجتهاد حق ندې حاصل. (۵)	۳
د فرقه اهل حدیث (غیر مقلدینو) په نزد د غیر مجتهد دپاره هم تقلید کول حرام او اجتهاد کول واجب دی. (۸)	۴	دمکې او مدینې دخلکو په نظر کې د غیر مجتهد دپاره اجتهاد حرام او تقلید واجب دی. (۷)	۴

۱ - مکتوب الشیخ محمد بن عبدالله السبیل بحواله شرعی فیصلې ۶۴۸، تاریخ وها بیت حقائق کې انې مین ص ۱۷۱.

۲ - طریق محمدی ص ۱۸۱، عرف الجادی ص ۱۱۱، آیی عقیده سیکھی ص ۲۷۳

۳ - فتاوی ابن تیمیه ج ۱۱ ص ۷۶۲، بحواله شرعی فیصل.

۴ - معیار الحق ص ۷۹، ۱۳۱ هدیة المهدی ص ۸۴، عرف الجادی ص ۳، عقیده مسلم ص ۴۹، فتاوی ستاره ج ۱ ص ۱۷۸.

۵ - شرعی فیصل ۱۳۴، وها بیت حقائق کې آئینی مین ص ۹۸.

۶ - آیی عقیده سیکھی ص ۲۵۳.

۷ - شرعی فیصل ص ۱۵۷

۸ - مجموعه رسائل بهاولپور ص ۱۹ تا ۲۳، عقیده مسلم از گوند لوی ص ۶۸، دین مین تقلید کا مسئله از زیرعل زفی، آیی عقیده

سیکھی ص ۲۹۰.

۵	دمکې اومدینې بعضي خلق دامام احمد بن حنبل اوبعضي نورونورو مذاهبو ثلاثه وو مقلدین دی. (۹)	۵	دفرقه اهل حدیث (غیر مقلدینو) په نزد دهر یوامام تقلید حرام او شرک دی. (۱۰)
۶	دمکې اومدینې دخلکو په نزد ټول مقلدین احناف، شوافع مالکیان، حنبلیان اهل سنت والجماعت فرقه ناجیه دی. (۱۱)	۶	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدینو) په نزد دالله پاک دلوی جنت مالکان صرف (اهل حدیث) دی باقی ټول بدعتیان مشرکان دي
۷	دمکې اومدینې والادققې قائل دی. (۱۲)	۷	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) دققې نه منکړی. (۱۳)
۸	په مکې اومدینې کې دققې نظام موجود دی. (۱۴)	۸	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) دققې نظام دکفر برابر گنې. (۱۵)
۹	دمکې اومدینې دخلکو بیه نسزد پیغمبر ﷺ دستوپشان دخلفائي راشدینو سنت هم ددین حصه ده.	۹	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) دخلفائي راشدینو سنت نه منکړی. (۱۶)
۱۰	دمکې اومدینې خلک دپیغمبر ﷺ صحابه دحق معیار گنې.	۱۰	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) صحابه کرام معیار دحق نه منی اوددې نه منکړی. (۱۷)
۱۱	دمکې اومدینې خلق دایصال ثواب قائل	۱۱	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) دایصال ثواب

۹ - سیرت شیخ محمد بن عبدالوهاب ص ۵۶، مکتوب الشیخ محمد بن عبدالله السبیل بحواله شرعی فیصل ص ۴۱۷، تاریخ وهابیت حقائق کې آیینی مین ص ۹۸.

۱۰ - الظفر المبین ص ۱۷، عقیده مسلم از گوندلوی، طریق محمدی ص ۱۸۷.

۱۱ - شرعی فیصل ص ۶۵۳، تاریخ وهابیت حقائق کې آیینی مین ص ۹۷.

۱۲ - شرعی فیصل ص ۳۲۰، تاریخ وهابیت حقائق کې آیینی مین ص ۹۸، ۹۹، ۱۷۴.

۱۳ - ترجمان وهابیه ص ۲۴، عقیده مسلم ص ۴۷، برفقه کې معنی کې تحریف کړی.

۱۴ - ترجمان وهابیه ص ۳۴۲، تاریخ وهابیت ص ۶۷.

۱۵ - التحقیق فی جواب التقلید.

۱۶ - بدور الاھله ج ۱ ص ۴۸، عرف الجادی ص ۱۰۱، ۴۰۷، فتاویٰ نذیریہ ج ۲ ص ۱۹۶، سیرت ثنائی ص ۱۹۶.

۱۷ - طریق محمدی ص ۸۷، فتاویٰ ثنائیه ج ۲ ص ۴۵۲، فتاویٰ ستاریه ج ۲ ص ۶۶.

دی. (۱۸)	نه منکر دی. (۱۹)
۱۲ دمکې اودمدینې دخلکو په نزد نبی ﷺ قبر مبارک کې ژوندی دی. اود خلکو صلوٰه اوسلام اوری. (۲۰)	فرقه اهل حدیث (غیرمقلدین) دحیاء النبی ﷺ نه منکر دی اوخوک چې دسماع الموتی قائل دی هغوی ته مشرکان وائی. (۲۱)
۱۳ دمکې اودمدینې دخلکو په نزد دپیغمبر اقدس ﷺ دروضې مبارکې حفاظت او خدمت ضروری دی.	۱۳ دفرقه اهل حدیث (غیرمقلدینو) په نزد دنبی کریم روضه شرک اوبدعت دی. اوددې روضی وراټول واجب دی. (۲۲)
۱۴ دمکې اودمدینې دخلکو په نزد په یو مجلس کې ورکړی شوی درې (۳) طلاقونه به هم درې شمیرلی کیږي. (۲۳)	فرقه اهل حدیث (غیرمقلدین) په یو مجلس کې درې طلاقه هم یو شماری اونیځه دځاوند دپاره حلاله گنږي. (۲۴)
۱۵ دمکې اودمدینې خلک ددرې طلاقونه پس دشرعی حلالی قائل دی.	فرقه اهل حدیث (غیرمقلدین) ددرې طلاقو نه پس دشرعی حلالی نه منکر دی. (۲۵)
۱۶ دمکې اودمدینې خلق سرتور سرونځ نه کوي او په بازار کې هم سرتور سر نه گوزی. (۲۶)	فرقه اهل حدیث (غیرمقلدین) سرتور نمونځ کوي اوسنت ئی هم گنږي. (۲۷)
۱۷ دمکې اودمدینې والپه لمانځه کې دنامه دپاسه یادنامه دلاندې لاس تری. او هیڅ یو ته	فرقه اهل حدیث (غیرمقلدین) په لمانځه کې لاسونه په سینه تری. او خپل عمل سنت گنږي.

۱۸ - تاریخ وهابیت حقائق کې آښی مین.

۱۹ - ترجمان وهابیه ص ۱۶۲.

۲۰ - تاریخ وهابیت ص ۹۰، ۱۴۱، فتاوی ابن تیمیه ج ۱۸ ص ۳۴۴.

۲۱ - فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۱۰۷، عقیده مسلم از کوندلوی ص ۳۵۵، ملخصاً، مجموعه رسائل بهاولپور ص ۱۰۸.

۲۲ - عرف الجادی ۶۰، الروضة النديه ج ۱ ص ۱۷۸، په مزاریه میل ص ۱۶.

۲۳ - مجله البحوث الاسلامیه.

۲۴ - فتاوی ثنائیه ج ۲ ص ۵۰۴، فتاوی اهل حدیث ج ۲ ص ۵۰۵، اهل حدیث کامذهب ص ۹۵، تنویرالافاق فی مسئله الطلاق.

۲۵ - حلاله کې چېری.

۲۶ - مجله البحوث الاسلامیه.

۲۷ - محمدی نماز ص ۱۷۲ ۱۷۳.

۱۸	د مکی او مدینې اما مان د سحر ما بنام او ما خستن په لمانځه کې د سوره فاتحې نه وړاندې بسم الله په (زوره تیز آواز) نه لولې. اونه ئی سنت گنړی.	۱۸	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) د سحر، ما بنام او ما خستن به لمونځونو کې بسم الله په روزه لولی اودا سنت گنړی. (۲۹)
۱۹	د مکی او مدینې خلک سجده ته د تللو په وخت کې د گوندو نه وړاندې لاسونه په زمکه نکدی. (۳۰)	۱۹	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) سجده ته د تللو په وخت د گوندو نه وړاندې په زمکه لاسونه گدی اودا سنت گنړی. (۳۱)
۲۰	د مکی او مدینې خلکو په نزد جلوسه استراحت سنت نده. او په کولو کې شې شه نقصان نشته.	۲۰	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) جلوسه استراحت دیره زیاته ضروری گنړی. (۳۲)
۲۱	د مکی او مدینې خلکو په نزد امام پسي سوره فاتحه لوستل واجب ندې او امام پسي دنه لو ستونکی لمونځ صحیح دی. (۳۳)	۲۱	د فرقه اهل حدیث په نزد امام پسي فاتحه لوستل فرض دی بغیر د فاتحې د مقتدی نمونځ باطل دی. (۳۴)
۲۲	د مکی او مدینې خلکو په نزد کوم کس چې دامام سره درکوع په حالت کې ملاو شي نو	۲۲	فرقه اهل حدیث په نزد امام پسي د فاتحې دلو ستلو نه غیر کوم یو سری چې دامام سره درکوع

۲۸ - قول حق ص ۶۲، صلوة النبي ﷺ ۱۵۷، اختلاف امت کالمیه ص ۷۸.

۲۹ - صلوة النبي کی حسین مناظر.

۳۰ - کفیه صلوة النبي ﷺ للشیخ عبدالعزيز بن عبدالله بن باز.

۳۱ - محمدی نماز ص ۱۴۰.

۳۲ - رسول اکرم ﷺ کا طریقہ نماز ص ۸۳، عرف الجادی ص ۳۰.

۳۳ - کفیه صلوة النبي ﷺ.

۳۴ - فتاویٰ نذیریه ج ۱ ص ۳۹۸، عرف الجادی ص ۴۶.

۲۲	دمکې اود مدینې والا درمضان په میاشت کې اود دې میاشتنې نه بغیر هم درې رکعت و تر کوی. (۳۶)	۲۳	فرقه اهل حدیث دروژې په میاشت کې درې اوبغیر دروژې نه یو رکعت و تر ادا کوي. (۳۷)
۲۴	دمکې اود مدینې والا د جمعې په نمانځه کې ددوۀ اذانونو قایل دی اود استگنې.	۲۴	فرقه اهل حدیث د جمعې دیو اذان قائل دی. اود دوهم اذان نه منکر دی. اودې ته بدعت وائی. (۳۸)
۲۵	دمکې اود مدینې امامان د جمعې په خطبه کې د خلفائې راشدینو اود صحابه کرامو ذکر کول فخر گنې.	۲۵	د فرقه اهل حدیثو په نزد د جمعې په خطبه کې حضراتو خلفائې راشدینو اود صحابه کرامو ذکر کول بدعت دی. (۳۹)
۲۶	دمکې اود مدینې والا په نزد (۲۰) شل رکعت تراویح مسنون دی. دیغمبر ﷺ د زمانې نه واخله تردې وخته پورې په مسجد حرام اومسجد نبوی کې صرف اوصرف (۲۰) شل رکعت تراویح ادا کیږي.	۲۶	فرقه اهل حدیث (۲۰) شل رکعت سنت تراویح ته بدعت وائی اواته رکعت تراویح کوي. (۴۰)
۲۷	مکې اود مدینې والا د جنازې لمونځ ورو ورو آواز سره لولی. (۴۱)	۲۷	د فرقه اهل حدیث د جنازې نمونځ جهراً لولی. (۴۲)
۲۸	دمکې اود مدینې خلکو په نزد دا حدیثو په رڼا کې د ښځو اوسرو په لمانځه کې فرق دی.	۲۸	فرقه اهل حدیثو په نزد د زنانۀ اود سرو د نمانځه په طریقه کې هیڅ فرق نشته. بلکه دا خلق فرق کولو ته په

۳۵ - دستورالمتقی ص ۱۱۱، نزل الابرار ج ۱ ص ۱۳۳، فتاویٰ نذیریہ ج ۱ ص ۴۹۶، عرف الجادی ۲۶.

۳۶ - الهدی النيرة للشيخ محمد صابوني.

۳۷ - دستورالمتقی ص ۱۴۴، عرف الجادی ص ۳۳.

۳۸ - فتاویٰ ستاریه ج ۳ ص ۸۵ و ۸۷، فتاویٰ علماء هند ج ۴ ص ۱۷۹.

۳۹ - هدیه المتهدی ج ۱ ص ۱۱۰ نزل الابرار ج ۱ ص ۱۵۳.

۴۰ - دستورالمتقی ص ۱۴۴، صلوة الرسول.

۴۱ - رساله التزویع للشيخ عطيه سالم مدرس مسجد نبوی ﷺ وفاضی مدینه منوره، رساله ینابیع لمهر غلام رسول.

۴۲ - فتاویٰ ثنائیه ج ۱ ص ۵۲، فتاویٰ علماء حدیث ج ۵ ص ۱۵۲.

		دین کې مداخلت وائی. (۴۳)
۴۹	دمکې او د مدینې دخلکو په نزد امام ابو حنیفه <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> د مسلمانانو امام دی چې د هغوی متبعین به تریامته پورې موجودی. (۴۴)	د فرقه اهل حدیثو په نزد امام ابو حنیفه <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> جهمی مرجسی، بدعتی او گمراه وو. العیاذ باللہ. (۴۵)
۳۰	دمکې او د مدینې خلک خلفائې راشدین رضی الله عنهم د نصوص شرعیه وو فرمانبردار گنتری.	او غیر مقلدین لیکي چې: د خلفای راشدین <small>رضی الله عنهم</small> هغه احکام چې هغه د نصوص شرعیه و نه خلاف و وامت هغه احکام رد کړی دی. (۴۶)

د حریمینو علماء غیر مقلدین نه دي. بلکه هغوي اکثر حنبلي مذهبي دي. لا مذهبان د عوامو په ذهنونو کې دا وسوسه وړاچوي چې د حریمینو حکومت او امامان زموږ په شان غیر مقلدین دي. که زموږ مسلک غلط وي نو په حریمینو کې به نه وو، بیا که څوک ترینه پوښتنه وکړي چې ستاسو سره د دې څه دلیل دي چې د حریمینو حکومت او امامان غیر مقلدین دي؟ نو غیر مقلدین ورته جواب ورکوي چې گوره هغوي هم زموږ په شان رفع الیدین او آمین بالجهر او قراءت خلف الامام کوي، حالانکه دا خبره بالکل غلطه ده، ځکه چې په دوه درې مسئلو کې شرکت د مذهب د وحدت دلیل نه شي کیدلي، که داسي شي نو بیا خو به روافض (شیعه گان) هم وائي چې د حریمینو حکومت او امامان روافض دي، او شیعه گان دي، ځکه چې رفع الیدین او قراءت خلف الامام خو شیعه گان هم کوي. د لامذهبو او د حریمینو او د سنیو علماؤ د رفع الیدین په مینځ کې ډیر فرقونه دي. اول دا چه د حریمینو علماء په مائځه کې رفع الیدین کوي. لیکن ورسره دا هم مني چې د نبی علیه السلام د صحابه وو، او د تابعینو، او د تبع تابعینو څخه ترک د رفع الیدین هم ثابت دي، او غیر مقلدین دا نه مني. دوهم دا چې اهل حرم د مني چې د ترک د رفع الیدین و الا مونځ د سنتو سره مطابق دي. لیکن غیر مقلدین دروغ وائي چې نبی علیه السلام په ټوله زندگۍ کې یو مونځ هم بې رفع الیدین نه دي کړي. دریم دا چې د اهل

۴۳ - دستورالمتقی ص ۱۵۱، صلوة الرسول.

۴۴ - تاریخ وهابیت حقائق کې آینې مین.

۴۵ - مجموعه مقالات پرسلفی کاجائز ص ۵۴۸.

۴۶ - تنوير الآفاق فی مسئله الطلاق ص ۱۰۷.

حرمینو څخه چې پوښتنه وشي چې تاسو رفع الیدین ولي کوي؟ نو هغوي صفا وائي چې مونږ خنبلیان یو. او د امام احمد بن حنبل رحمه الله په نیز رفع الیدین راجح دي. او د لامذهبو څخه چې پوښتنه وشي چې تاسو رفع الیدین ولي کوي؟ نو دوي وائي چې زما تحقیق دا دي چې رفع الیدین ضروري دي.

د لامذهبو (غیر مقلدین) د اهل الحرمین څخه د براءة اعلان

د حرمینو اکثر علماء خنبلیان دي. او بیا په خنبلیانو کې په یو خنبلي عالم محمد بن عبد الوهاب باندې زیات اعتماد کوي، بل طرفته د دي ملکونو د غیر مقلدینو سرگروه نواب صدیق حسن خان لیکي چې: عبد الوهاب او د ده څوي محمد دواړه خنبلیان وو. او زموږ د ملکونو خلک یا خنفيان دي، او یا عاملین بالحدیث دي، او یا شیعه گان دي. په دي ملکونو کې یو خنبلي هم نشته. ترجمان وهاپیه ص ۳۲ همدارنگه لیکي چې: محمد بن عبد الوهاب النجدي خنبلي وو. او مونږ د هیچا په مذهب هم نه یو. ترجمان وهاپیه ص ۲۱. همدارنگه لیکي چې: محمد بن عبد الوهاب د امام احمد بن حنبل په مذهب وو. محمد بن سعود او دده زوي عبد العزیز د محمد بن عبد الوهاب مذهب ته ډیر رواج ورکړو. ترجمان وهاپیه ص ۳۲.

۴ ... د رسول الله علیه السلام عمل او فرمان

د مکي او د مدیني والاوو په نیز د رسول الله علیه السلام فرمان او عمل هم حجت دي. [فقه الایمة الاربعة ص ۲۰۳ روضة الناظر لابن قدامه الحنبلي ص ۱۶] او د لامذهبو په نیز د رسول الله علیه السلام فرمان او عمل حجت نه دي. [بدور الاهله ص ۷۸، طریق محمدي ص ۵۹].

۲ ... په یو وخت د څومره بنځوسره نکاح جائزه ده؟

د مکي او د مدیني د خلکو په نیز په یو وخت کې د څلورو څخه د زیاتو بنځو سره نکاح نه ده جائزه، العدة شرح العدة فی فقه احمد بن حنبل ص ۳۷۳ منار السبیل فی شرح الدلیل ج ۲ ص ۱۴۴ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز چې د څومره بنځو سره غواړي نکاح کولی شي. [عرف الجادي ص ۱۱۱].

۳ ... د نکاح لپاره شاهدان

د مکي او د مدیني د خلکو په نیز په نکاح کې دوه شاهدان شرط دي. [عمدة الفقه ص ۹۰] او د اهل حدیثو د فرقي غیر مقلدینو په نیز د نکاح لپاره د شاهدانو ضرورت نشته، [عرف الجادي ص ۱۰۷].

۴... د اهلحدیث لقب

په مکه او په مدینه کې د اهلحدیث په نوم هیڅ مسجد، هیڅ مدرسه او هیڅ محله نشته او د اهلحدیثو غیر مقلدینو د فرقي مسجدونه او مدرسي د اهل حدیثو په نوم باندې دي.

۵... د اهل حدیث معني

د مکې او د مدینې خلک اهل حدیث یو علمي لقب گڼي لکه اهل النحو، او اهل الصرف، وغیره یوه خاصه مذهبي فرقه شي نه گڼي. او د اهلحدیثو غیر مقلدینو فرقه شي د یوې لگې یعنې د منکرینو د فقي لپاره لقب گڼي.

۶... په نړیو جرابو باندې مسح

د مکې او د مدینې خلک په نړیو جرابو باندې مسح ته حرامه وائي. عمدة الفقه ص ۱۶ او د اهلحدیثو غیر مقلدینو فرقه په نړیو جرابو باندې مسح کوي.

۷... د ښځې سره لواطت

د مکې او د مدینې خلک د ښځې سره لواطت ته حرام وائي، المغني ج ۸ ص ۱۳۱ او د اهل حدیثو فرقه غیر مقلدین شي جائز گڼي، نزل الابراج ۲ ص ۳۵ هدية المهدي ص ۱۱۸

۸... د استراحت جلسه

د مکې او د مدینې د خلکو په نیز جلسه د استراحت ضروري نه ده، عمدة الفقه ص ۲۵ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدین په نیز سخته ضروري ده، عرف المجادي ص ۸۳ صلوة الرسول ص ۲۴۸.

۹... په خطبه کې د خلفاء راشدینو ذکر

د حرمینو خلک په خطبه کې د خلفاء راشدینو ذکر کوي، المغني ج ۲ ص ۱۵۷ او فرقه اهل حدیث غیر مقلدین په خطبه کې د خلفاء راشدینو ذکر کولو ته بدعت وائي. [هدية مهدي ص ۱۱۰، نزل الابراج

۱۰... په مسجدونو کي محرابونه

په مکه او په مدینه کي په هر مسجد کي محراب شته، او فرقه اهلحدیث غیر مقلدین په مسجد کي د محراب جوړولو ته بدعت وائي، فتاوي ستارېه ج ۱ ص ۳۶، فتاوي اهل حدیث ج ۱ ص ۳۱۳

۱۱... د مانځه لپاره د بدن پاکوالي

د مکي او د مدیني د خلکو په نیز د مانځه لپاره د بدن پاکوالي شرط دي، عمدة الفقه ص ۲۳ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز د مانځه لپاره د بدن پاکوالي نه دي ضروري. [بدور الاهله ص ۳۸].

۱۲... د مانځه لپاره د جامو پاکوالي

د مکي او د مدیني د خلکو په نیز د مانځه لپاره د جامو پاکوالي شرط دي، عمدة الفقه ص ۲۳ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز د مانځه لپاره د جامو پاکوالي شرط نه دي. [کنز الحقائق ص ۲۷، بدور الاهله ص ۳۹ و ص ۴۰].

۱۳... د خائي پاکوالي

د مکي او د مدیني د خلکو په نیز په مانځه کي د خائي پاکوالي شرط دي، العدة شرح العمدة ص ۶۸ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز د مانځه لپاره د خائي پاکوالي شرط نه دي، [کنز الحقائق ص ۲۷، بدور الاهله ص ۴۰].

۱۴... په مانځه کي قلل راتلل

د مکي او د مدیني د خلکو په نیز په مانځه کي په تللو راتللو سره مونځ فاسدېږي، منار السبیل ج ۱ ص ۱۰۹ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز په مانځه کي په تللو راتللو سره مونځ نه فاسدېږي. [کنز الحقائق ص ۲۷، فتاوي نذیریه ج ۱ ص ۵۰۸].

۱۵... د قرباني ورځي

د مکي او د مدیني د خلکو په نیز د قرباني ورځي دري دي. يعني ۱۰-۱۱-۱۲ د ذولحجې، عمدة الفقه ص ۵۱ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز د قرباني ورځي ۱۰-۱۱-۱۲-۱۳ د ذولحجې، فتاوي نذیریه ج ۳ ص ۴۰ رسائل بهاولپوري ص ۱۲۵].

۱۶... د قرباني د کونکو تعداد

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز یوه قرباني صرف د یو سړي لپاره کافي ده، عمدة الفقه ص ۵۱ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز یوه قرباني د ټول کور لپاره کافي ده، اگر چې په کور کي سل کسان وي، فتاوي نذیریه ج ۳ ص ۴۵ فتاوي اهلحدیث ج ۲ ص ۸۷ رسائل بهاولپوري ص ۱۲۶.]

۱۷... په چرګ او په هګۍ باندې قرباني

د مکي او ده مدیني د خلکو په چرګ او په هګۍ باندې قرباني نه صحیح کیږي، منارالسبیل ج ۱ ص ۴۷ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز په چرګ او په هګۍ باندې هم قرباني صحیح کیږي. فتاوي ستاریه ج ۴ ص ۱۴۰.]

۱۸... د خټو خوړل

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز د خټو خوړل حرام دي، منارالسبیل ج ۲ ص ۳۷۷ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز د خټو خوړل جائز دي، عرف الجادي ص ۴۳۶

۱۹... د مږګ او ملا چرګ خوړل

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز د مږګ او د ملا چرګ خوړل حرام دي، منارالسبیل ج ۲ ص ۳۷۳ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز د مږګ او د ملا چرګ خوړل حلال دي، کنز الحقائق ص ۱۸۶

۲۰... د پیل او د ځنگلي پیشو خوړل

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز د پیل او د ځنگلي پیشو خوړل حرام دي، منارالسبیل ج ۲ ص ۳۷۲ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز د پیل او د ځنگلي پیشو خوړل حلال دي، کنز الحقائق ص ۱۸۶

۲۱... د عرفي څخه مخکي همبستري

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز په حج کي د وقوف عرفي څخه مخکي په همبستري باندې حج فاسدېږي، العدة ۱۷۴ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز نه فاسدېږي، عرف الجادي ص ۱۰۱

۲۲... د مونځونو قضائي

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز چې کوم مونځونه قضا شوي دي د عذر له وجي يا بغير د عذر څخه د هغي قضائي شته ، المغني ج ۱ ص ۶۴۱ او د فرقه اهلحديث غير مقلدينو په نیز چې کوم مونځونه بلا عذره قضا شي ، د هغي قضائي نه شته ، فتاوي اهلحديث ج ۱ ص ۴۱۵

۲۳... د مونځ فساد

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز چې د امام مونځ فاسد شي نو د مقتديانو مونځ هم ورسره فاسد يږي ، منارالسبيل ج ۱ ص ۱۱۱ او د فرقه اهل حديث غير مقلدينو په نیز چې د امام مونځ فاسد شي نو د مقتديانو مونځ ورسره نه فاسد يږي ، فتاوي اهلحديث ج ۲ ص ۴۱۱ و ۴۱۲

۲۴... په مانځه کسي ستر د عورت

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز په مانځه کي د عورت پټول فرض دي . او د ښځي ټول بدن عورت دي ، ماسوي د مخ ، د لاسونو او قدمونو څخه ، عمدة الفقه في المذهب الحنبلي ص ۲۲ و المغني ج ۱ ص ۶۱۵ او د فرقه اهل حديث سرگروه نواب صديق حسن خان ليکي چې : د ښځي بربنډ مونځ هم صحيح دي . د ميره په څنگ کي وي او که د بل چا په څنگ کي وي . په هر صورت کي صحيح دي . بدور الاهله ص ۳۹ ، عرف الجادي ص ۲۲ و هکذا في نزل الابراج ج ۱ ص ۶۵ .

عن ابي هريرة رضي الله عنه قال : وعدنا رسول الله ﷺ غزوة الهند فان ادركتها اتفق فيها نفسي ومالي وان قتلت كنت افضل الشهداء وان رجعت فانا ابوهريرة المحرر. (الحديث نسائي ، ج ١٢ ص : ٥٢).

وعن ثوبان عن النبي ﷺ عصابةان من امتي حررها الله تعالى من النار عصابة تغزو الهند وعصابة تكون مع عيسى بن مريم عليهما السلام. (نسائي ج ١٢ ص ٥٢ ، مسند احمد، ج ٥ ص: ٢٧٨ ، مجمع الزوائد، ج ٥ ص: ٢٨٢)

الحمد لله هند احنافو فتح كرى دى، نو درسول الله ﷺ ددي پيش گوئى مصداق احناف دي

نعمة المنان في تذكرة النعمان

للشيخ عبد السلام الحَقَّاني (توربوروي)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

یوشو مباحث په لنډه تعارف او تذکره دامام الاثمه سراج الامة امامنا الاعظم ابی حنیفه رحمه الله تعالی کې:

لومړی مبحث

دامام ابو حنیفه رحمه الله نسب:

د نسب په بیان کې مختلف اقوال دي خو کوم چې ډیر راجح او محقق اقوال دي هغه به ذکر کړو

اول قول: دده د لمسي عمر بن حماد بن ابی حنیفه رحمه الله تعالی څخه د نیکه نسب داسې را نقل شوی: ابو حنیفه نعمان بن ثابت بن زوطی بن ماه الفارسی التیمی.

دامام ابو حنیفه رحمه الله نوم نعمان د پلار نوم یې ثابت او د نیکه نوم یې زوطی او د هغه پلار ماه نومیده زوطی د کابل د ښار اوسیدونکی وو چې اوس موجوده دار الخلافه د افغانستان ده او دا غلام د تیمم الله بن بکر بن ثعلبه بن بکر بن وائل وو بیا مسلمان شو او هغه بیا ازاد کړو نو د دې وجهې نه ده ته زوطی الفارسی التیمی ویلی شي چې دامولی د تیمم الله قبیلې وه او ثابت په اسلام باندې پیدا شوی وو. (مرقات ج ۱ ص ۷۸ عقود الجمال ص ۳۹) مطبعه مکتبه نعمانیه محله جنگي پشاور

دوهم قول: دده د بل لمسي اسماعیل بن حماد بن ابی حنیفه رحمهم الله دی هغه وایي چې دا ابو حنیفه نوم نعمان او د پلار نوم یې ثابت او د نیکه نوم یې هم نعمان وو، د غور نیکه نوم یې المرزبان وو، او هغه د فارس په احرار او ازادو بچیانو کې وه او قسم په الله چې کله هم په مونږ باندې غلامي نده تیر شوی او نه زموږ په نسب کې څوک د چا غلام پاتې شوي دي، اوزمانیکه په (۸۰) هجري کال کې پیدا شوی، زموږ په نیکه ثابت حضرت علی بن ابی طالب عليه السلام ته تللی وو هغه ورته لاس په سر باندې کینښود او دعایې ورته وکړه چې الله دې په ده او دده په اولاد برکت کیږدی، او مونږ امید لرو چې دغه دعا به زموږ په حق کې قبوله شوي وي. (عقود الجمال ص ۴۰، مرقات ج ۱ ص ۷۸)، مونږ لنډه باید ووايو که چیرته دامام اعظم رحمه الله نیکه زوطی مولی د تیمم قبیلې شي بیا په قول اول نو دامام دده په باره کې څه عیب او نقصان ندی ځکه چې دانسان اصلي کمال او عزت په دین کې دی، الله تعالی فرمایي: (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ) سورة حجرات ایه (۱۳)

ترجمہ : یقیناً پہ تاسو کي ڊير عزتمند هغه کس دی چي دالله تعالیٰ نه ډير ويريري اوزيات تقویٰ واله وي نو د عزت مداريہ تقویٰ باندې دی نه په مال او نسب باندې.

(۲) د خندق په ورځ د سلمان فارسي عليه السلام په حق کي نبي کریم ﷺ وويل چي: (سَلَمَانُ مِثْلُ أَهْلِ الْبَيْتِ) سلمان زموږ نه دی يعني د اهل بيتو نه دی، نو د اهل بيتو نه شمار کړي شو. اوده د غلامی ژوند تير کړی وو او ډير زيات تعداد علماء وو باندې داسې ژوند تير شوی دی خو ياهم ټول مسلمانان دهغوی په فضيلت باندې گواه دي. ديوڅو علماء تذکره په تبیيض الصحیفة ص: ۴۳: شوې ده په دې عبارت: ثم هذا الحسن وبن سيرين وعطاء بن أبي رباح وسعيد بن جبیر کلهم من الموالی ومن ينکر فضلهم علی المسلمین فی العلم والفتویٰ والارشاد التدريس. اوزموږ د امام لقب ابو حنیفة دی او ائیمه ووکي يې لقب امام اعظم دی اوس دا چي:

ده نه ولي ابو حنیفة وايي؟

پدې باره کي مختلف اقوال شته.

(۱) قول : دا چي حنیفة مؤنث د حنیف دی او معنی د حنیف ده (المسلم المائل الي الدين الحنیف) او علامه ابن قیم رحمه الله يې معنی کړیده (المقبل علی الله المعرض عن سواه) او د قران کریم بیان (تَاتَبَعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا).

او کلمه د (أبو) دلته په معنی د ملازم او صاحب سره ده معنی دا شوه چي امام صاحب د ملت ابراهیم سره لازم او ملازم او ورومائل او مقبل وه، يعني په ملة ابراهیم باندې مين او قربان وه نو ابو حنیفة مخفف د ابو الملة الحنیفة نه دی.

دوهم قول : دا چي د اهل عراق په ژبه اولغت کي حنیفة دوات د سیاهي بوتل ته وايي او د (أبو) معنی همغه ملازم او صاحب ده نو معنی دا چي وه امام صاحب ملازم د سیاهي بوتل سره داڅکه چي امام صاحب د علمي وسائلو سره ډير زيات تعلق لرلو نو هم پدې وجه ابو حنیفة سره مشهور شوی. (عقود الجمان ص ۴۳)

دویم قول : بعض اهل العلم وايي چي حنیفة د حنیفة نه جوړ شوی او حنیفة د عراقیانو لغت کي داو بو د بمبي سرته وايي نو معنی دا چي داو بو د بمبي سر سره ملازم د ایدې وجه وه چي امام صاحب داو بو مستعملو په باره کي ډير زيات محتاط وه.

نودا حیات و وجه نه به یی دنل اوبمی اوبونه دیره استفاده کوله پدی و جه باندی یی ابو حنیفه سره شهرت پیدا کر و چې عراقیانوبه ورته ابو حنیفه ویلو لکه اهل عراق ددوکان مالک ته ابو محل وایی اودودی مالک ته ابو الخبز وایی. (کتاب ترجمه الامام ابی حنیفه ص ۴۰/ عقود الجمان، ص: ۴۳).

خلورم قول: دا چې دده د لور نوم حنیفه وه معنی دا چې پلار د حنیفه بیا به دا اسم کنیه شي، دا دیر ضعیف قول دی ځکه دامام ابو حنیفه رحمه الله حمدانه ماسوی نور اولاد نه وو په اتفاق دتولو اصحاب المناقب باندی. (عقود الجمان ص ۴۳) ص: (۲۸۵).

دوهم مبحث: په ولادت او وفات دامام ابو حنیفه رحمه الله کې قوي او مثبت اوراجع چې اکثر علماوو پرې قول کړی هغه دادی چې امام ابو حنیفه رحمه الله په سنه ۸۰ هـ (۶۹۹ م) سره سم د عراق په دارالحکومت کوفی بنار کې پیدا شوی دی چې دده د زېږدنی پر مهال عبدالملک بن مروان اموی خلیفه وو او حجاج بن یوسف ثقفی د عراق والي وو او وفات یې په میاشت درجب په (۱۵۰ هـ) کې داویا کالوپه عمر داسلامي امت دغه ستروخلاندنه علمي لمر د ووب او فنا کړی شو او وفات یې په بغداد کې وو اود دفن کړی شو په مقبره دخیزوران کې او هلته یې قبر مشهور دی خلک یې زیارت کوي. اود جنازي لمونځ پرې شپږ ځلي شوی اود زیات ازدحام نه دده په دفن کولو باندې څوک قادر نه وه. (تبیض الصحیفة ص ۱۳۴ عقود الجمان ص ۴۴ ص ۲۸۵)

نعم بن یحی رحمه الله وایی چې امام ابو حنیفه رحمه الله ته زهر ورکړی شوي وو او په دیر ناشنا او غریب حالت کې وفات شو. (عقود الجمان ص ۲۸۳) او ابو حسان الزیادي وایی کله چې امام ابو حنیفه رحمه الله دخپل مرگ احساس وکړ نو په سجده باندې پرې وتو او روح ترینه د سجدې په حالت کې پرواز وکړ. (عقود الجمان ص ۳۸۴)

او حسن بن عماره قاضي بغداد ورته غسل ورکړ و او ابو رجاء بن عبد الله بن واقد الهروي پرې اوبه اچولې او غسل نه وروسته حسن بن عماره رحمه الله ورته وویل الله دې په تاباندې رحم وکړي دریش ۳۰ کاله تاروژه مات نه کړه او څلویښت ۴۰ کاله دی د شپې چیرته بالخت ته تکیه ونه کړه او یی ویل چې زموږ نه لوی فقیه عابد دیر زاهد او دیر دخیر د خصلتونو جامع او دیر په سنتو او نیکیو سمبال حالت کې دې مرگ ومونده او د ځانه وروسته خلق مو په غم کې واچول. (عقود الجمان ص ۲۸۵)

ابورجاء وایې چې دامام صاحب جنازې ته د بغداد خلق را جمع شوه او دوی دخالق المخلوق نه بغیر یل چاشمارلی نه شو او نعیم بن یحیی وایې چې اتهکلي حساب دهغه خلکو چې جنازه یې کړې وه پنځوس زره اویازیات وه لمونځ د جنازې پرې شپږ ځله شوی یو د جنازه کوونکو نه حسن بن عماره او اخري لمونځ خپل ځوی حماد پرې اداء کړو او اوډیر ازدهام له وجهې نه یې په دفن کولو باندې څوک قادر نه وو د ماذیگر نه وروسته یې بیادفن وشوو. (عقود الجمان ص ۲۸۵)

خطیب او ابو محمد الحارثی او یو جماعت نور د دوی نه ماسوی روایت کړی دی حاصل دروايه یې دادی چې ابو جعفر المنصور امام ابو حنیفه رحمه الله د کوفې څخه بغداد ته راوغوښت او طلب د ولایت القضاء یې ترینه وکړه چې ته به قاضي القضاات شي د ټول اسلامي ښارونو قاضیان په ستاد لاس لاندې وي نو اهام صاحب داقبوله نه کړه او په ډیرو علتونو یې عذر پېش کړو منصور ډیر قوي قسم وکړو ویې ویل کچیر ته دا کارونه کړي نو خامخابه دې محبس کې واچوم او ډیر قوي سختي به در سره وکړم.

بیا امام صاحب انکار وکړو نویایې و نیولو او محبس کې بندي کړو او بیا به یې ورته استاذي او جرگې محبس ته ورلېږل چې ورته ووايې که زما مطالبه قبول کړې را خارج به دې کړم بیا امام صاحب قوي انکار او منع وکړه د قبولیت د قضاء نه بیا منصور امر وکړ چې ددې هره ورځ راوباسل شي اولس لس دورې او کورې دې ووهل کړئ شي او په بازارونو کې دې پرې چیغې او اوازونه وکړئ شي، بیا راویستل شو او سخت ووهل شو په سختو دردناکو وهلو چې د وهلو اثار یې په جسد باندې ښکاریدل.

او بازار کې اوازونه هم پرې وشول او په پوند و مبارکويې وینې بهیدلې او محبس ته واپس کړی شو او بیا یې محبس کې پرې قوي سختي راوستله په خوراک او څښاک کې اولس ورځې یې دوامدار دا کار پرې وکړو اولس لس دورې یې ووهلو کله چې وهل مسلسل شو امام صاحب وژړل او زیاتي دعاوې وکړې، ددې نه پنځه ورځې پس بیا وفات شو. رحمه الله علیه ورضي الله تعالی عنه. (عقود الجمان ص ۲۸۳)

دامام صاحب نه درې ځلي د قضاء غوښتنه شوې دا درې واړه تفصیلي واقعات د مناقب په کتابونو کې بیان شوي دي فضل بن دکین ویلي دي امام ابو حنیفه رحمه الله تعالی باندې یو غرپ زهر وڅښل شو او ددې یو غرپ نه وفات شو او داسې هم خبر شوی يم: چې کله امام صاحب د منصور په مخکې پېش کړی شو هغه ورته سويق راوغوښتل او امر یې ورته د څښلو وکړو او هغه انکار وکړو.

منصور ورته وویل چې خامخابه یې څښې بیا اکراه پرې وشوه او د زور نه یې ورسره کار واخست او وی څښل بیا د وریدې منصور ورته وویل کوم ځای ته روان شوی؟ دده ورته وویل کوم ځای ته چې تالپلې مې یعنې محبس ته روان شوم بیا محبس ته بوتللې شو او هملته وفات شو. (عقود الجمان ص ۲۸۴) او صحیح قول همدادی چې داپه جیل (محبس) کې وفات شوی دی. (تاریخ بغداد ج: ۱۳: ص ۳۲۸)

داوو دده وفات چې د نبي کریم ﷺ په غیر اختیاري ستونګې هم متبع شو نبي کریم ﷺ هم د زهروله وجې شهید شو او امام ابو حنیفه رحمه الله هم د زهروله وجې شهید شو. تل علماء او د حوایجو خاوندان د امام صاحب د قبر زیارت کوي او دده د قبر سره توسل کوي په قضاء د حوایجو باندې او بیا د حوایجو د پوروالي روایت هم کوي یو دهغوی ځینې امام شافعي رحمه الله دی کله به چې په بغداد کې وه

علي بن میمون وایي چې ما د امام شافعي رحمه الله نه اوریدلي چې هغه به ویل چې بيشکه يقيناً زه په امام ابو حنیفه رحمه الله باندې تبرک حاصلوم او دده قبر ته د زیارت لپاره رازم او کله چې راته یو حاجت او ضرورت راپېښ شي نو دوه رکعت له مونځ کوم او د امام صاحب قبر ته رازم او دده د قبر سره د الله ﷻ نه سوال کوم او د پرز مې حاجت پوره شي) (عقود الجمان ص ۲۸۷). او کله چې امام شافعي رحمه الله دده د قبر زیارت کولو او هلته یې د سهار دوه رکعت له مونځ کولو نورفع الیدین یې نه کول او نه یې قنوت ویلو بیا یې وویل چې زموږ تادب د داسې امام سره دیر زیات ښه دی ددې نه چې مونږ دده په حضور دده د مخالفت اظهار وکړو. (مرقات ج ۱ ص ۸۱/ عقود الجمان، ص: ۲۸۸)

علامة الخنلجی رحمه الله فرماتي چې کومه شپه باندې چې امام ابو حنیفه رحمه الله وفات شوی د پیریانو (جنیاتو) هم ژړل او اوازونه د ژړایې خلکو اوریدل. (عقود الجمان، ص: ۲۸۷) صدقه المقابری دایو مجاب الدعوة شخص و، دا وایي چې کله امام ابو حنیفه رحمه الله د خیزران په مقبره کې دفن شو، مادري شې په هاتفي اواز کې دالاندې اشعار واوریدل.

ذهب الفقه فلا فقه لكم فاتقوا الله وكونوا خلفاً

مات نعمان فمن هذا الذى يحى الليل اذا ما سجفا

(عقود الجمان، ص: ۲۸۷)

په علم فقه باندي دامام ابوحنيفه دمشغولتيا سبب او علت

امام ابوحنيفه رحمه الله فرمايي: علم کلام مې زده کړو تردې پورې چې مشار اليه بالبنان په کې وگرزېدم همدارنگه ټول علوم راته نصب العین و، بيا مې هرفن بيل بيل مطالعه کړو او فکر مې وکړو دهر فن په عاقبت او انجام او نفعه کې ومې ويل چې خپله مشغله علم کلام گرزوم، بيا مې سوچ او فکر وکړو نو عاقبت او نفعه د علم کلام ډيره کمه وه ځکه کله چې انسان کمال ته په کې ورسېږي او احتياج ورته پيداشي نو د جهري وينا طاقت په کې نوي او دهرې بدې نسبت ورته کيږي او خلک ورته صاحب الهوى وايي، بيا مې فکر وکړو چې مشغله به علم ادب او علم نحو وگرزوم خو بيا مې وويل چې ددې انجام خودادى چې ماشومانو ته به ناست يي او ادب او نحو به ورزده کوي بيا مې وويل چې مشغله به علم الشعر وگرزوم چې دده په انجام کې مې سوچ او فکر وکړو نو مدح او هجو او دروغ و، بيا مې فکر وکړو په علم القراة کې نو د هغه عاقبت دا وو چې ماشومان به درته درونه کوي او پياوونه به درته اوروي او تابه ورته غوږ نيولې وي، نو د احم ماشومانو سره مشغله وه بيا مې فکر وکړو چې علم الحديث به مشغله وگرزوم بيا مې چې سوچ وکړو چې داخواوږد عمر غواړي او کشران بې تجربې ځوانان به درنه تاوو وي او ترقيامته پورې به درباندي د دروغو او سوء الحفظ الزامات لگول کيږي، بيا مې فکر وکړو په علم فقه کې نو هرڅومره مې چې نظره کې تاو راتاوو کړو نو ددې علم جلالت ډير زيات وو او کوم عيب مې پکې په گوته نه کړو او عاقبت او انجام يې هم ناسته پاسته وه د علماوو فقهاء و مشايخ و ابصراو خلکو سره او د اداء الفرائض او اقامة الدين او نور عبادات پيژندل او طلب الدنيا والاخرة يعنې د دنيا او اخرت کامياب ژوندون بغير د فقه نه نه کيدلو نو همدافقه مې خپله مشغله وگرزوله.

(عقودالجمان، ص: ۱۳۶)

دريم مبحث

دامام ابوحنيفه صورت او سيرت: امام ابو يوسف رحمه الله فرمايي: چې امام ابوحنيفه رحمه الله په رجالو کې د درميانه قدواله وو، نه ډير اوږد وو او نه ډير لنډ وو او په انسانانو کې د ډير زيات بناسته صورت واله وو، او په خبرو کې ډير زيات د بلاغت خاوندو، او په خپلو بياناتو کې د ډير زيات پوره کمال خاوندو، او د ډير زيات خوږ اواز خاوندو، او د خپل مقصد او مراد ډير زيات اوښه وضاحت کوونکى وو، په مجلس کې يې ډير زيات خوندوو.

اود فضل بن دكين رحمه الله نه روايت دی چې امام ابو حنیفه رحمه الله د ٻنائسته مخ اود خائسته پیری اود خائسته جامو اود خائسته پنو او پیزار خاوندو، اود یرزیات دهیت اود دهشت اورعب خاوندو و او عبدالله بن مبارک رحمه الله فرمایي چې امام ابو حنیفه رحمه الله د یرزیات خائسته مخ اوبنائسته لباس اوجامو خاوند وو. (عقود الجمان ص ۴۴-۴۵).

حماد بن ابي حنیفه رحمه الله وایي، چې امام ابو حنیفه رحمه الله د ٻنائسته شکل، لباس خاوند وو. اود زیات عطرو، خوشبو استعمالونکی وو، اود خوشبو په استعمال کې یې شهرت لرو کله به چې کور ته را تلو او یا به تلو مخکې د دینه چې چا به لیدلی وده خوشبو به یې محسوس کوله او خوشبو نه به پیژندل کیدو. ابو مطیع رحمه الله وایي چې امام ابو حنیفه رحمه الله باندې مې د جمعي په ورځ یو څادر او یو قميص ولیدلو، چې د دواړو قیمت څلور سوه درهمه وو. (عقود الجمان، ص: ۲۴۱) (مرقات، ج ۱/ ص: ۷۸).

سعید بن منصور وایي چې د فضیل بن عیاض نه مې اوریدلي هغه به ویل امام ابو حنیفه رحمه الله یو لقب سړی و، چې په فقه او پوهه باندې معروف و، او په تقوی باندې مشهور و، اود پراخه مال خاوند و او په سخاکولو باندې معروف و، هر څوک به چې ورته راغی ورته به یې څه ورکول، د علم په زده کړه کې د زیات صبر خاوند و، په شپه او ورځ دواړو کې به یې ډیری کمې خبرې کولې، زیات به چپ و تردې چې کله به یو مسأله د حلال یا حرام راغله نو د یرزیات ښه په حق سره جواب ورکونکی و، اود بادشاهانو د مال او تحفونه به ډیر ازاده نښتیدلو، چې مسأله به ورته راغله نو پدې کې به یې د صحیح حدیث پیره وي کوله، او که نه به وو، بیا به یې د قول د صحابو یاد تابعینو پیروي کوله او که به د اهرام نوو نویا به یې قیاس کولو، خوندور قیاس. (تبیض الصحیفه ص ۱۲۳ تاریخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۴۰)

یو ځل معافي بن عمران الموصلي په خپله حلقه د درس کې ناست و، اود تعلیم و تعلم خبرې یې کولې به دې دوران کې هغوی او فرمائیل چې په امام ابو حنیفه رحمه الله کې لس خبرې داسې دي که چیرته دهغې نه یو خبره هم په چاکې وای نو هغه به د خپلې قبیلې ریش او سردار وای.

(۱) پرهیزگاري.

(۲) رښتیا ویل.

(۳) غفت (پاک دامني).

(۴) دخلقو خاطر او مدارات كول .

(۵) رښتوني محبت كول .

(۶) په نفعمندو خبرو توجه كول .

(۷) رښتنی خوبونه .

(۸) صحيح او درستې خبرې كول .

(۹) زياتره خاموش او سیدل .

(۱۰) دعا جزه خلقو مدد كول ، كه به دوست وو ، او يا دښمن . (الخيرات الحسان ص ۱۴۲) عقودالجمان ص

(۲۳۸)

دامام ابوحنيفة رحمه الله د عبادت او تدريس يوه واقعه

دمسعرين كدام نه خطيب ابو محمد الحارثي او ابو عبد الله بن خسرو يورويت نقل كړې دى چې زه دامام اعظم صاحب ليدو وكتولپاره دهغوى جماعت ته لارم ، ماوكتل چې امام صاحب د سحر د لمنوخ كولو نه پس خلقو ته د دين د تعليم په وركولو كې مشغول شو او د تعليم په دې شغل كې تر ماسپڅين پورې په يومخ لگياوو . بيا د لمانځه لپاره دامجلس چوپټي شو او د لمانځه نه پس تر ماذيگره او ماذيگر نه تر مابنামه او د مابنাম نه تر ماسختن پورې د درس دامشغله دغسې روان وه ، د تعليم او تدريس دغې گران او پرلپسې ديني خدمت په ليدلو گوته په خوله شوم امام صاحب د ماسخوتن لمنوخ نه وروسته كور ته لاړ و زه دې فكر او سوداواخيستم چې هر كله امام صاحب د تعليم او تدريس په كار كې داسې مشغول دى نو د كتابونو كتلو او نفلي عباداتو او ثوابي كارونو ته څرنگه او زكار پرې زه لا پدې فكر كې وم

خلك د ماسخوتن لمانځه نه وروسته كورنوته لاړ ، څه گورم چې امام صاحب پاكي صافي جامې اغوستې عطريې لگولي دي خوشبو ترې هرې خواته خوره وړه وه ، چې جماعت ته راننوتواوښه دروند ، سنگين ، په قلاړه او استقامت سره د مسجد په يو گوټ كې په لمانځه باندي شروع شو تر دې چې صبراو ختلو د ټولې شپې د عبادت نه چې فارغ شو كور ته لاړ و څه وخت پس بيا جماعت ته راغى جامې يې بدلې كړې وې د سحر لمنوخ يې د جماعت سره او كړو نو بيا دنورو وختونو پشان هم هغه د تعليم او تدريس كار ته يې ملا وتړله چې تر ماسخوتنه پورې دغسې مشغول ووماپه زړه كې وويل چې پرون ټوله ورځ يې بي ارامه او بيگانه ټوله شپه يې شب گيره

کړې ده نونن شپې ته به خامخا آرام او خوب کوي ولې بله شپه یې هم هغه خداو کرل څه چې یې په اوله شپه کړي و، تردې چې دریمه شپه بیا ماهغسې ننډاره او کړه لکه چې مې دوه شپې وړاندې کړی وه ددې نه پس مایه زړه کې دافصله او کړه چې ترڅو پورې زه ژوندې یم او امام صاحب ژوندې وي نو دده ملګرتیا او خدمت او مجلس به چیرته پرې نږدم غرض دا چې د امام اعظم صاحب سره تر مرګه د پاتې کیدو پخه اراده مې او کړه او په جماعت کې پوخ استوګن شوم په دې دومره موده کې ما چیرته امام صاحب دورځې یې دروژې اود شپې د قیام یعنې لمونځ نه بغیر نه دی لیدلی البته د ماسپڅین نه وړاندې به یې څه ساعت سترګې پټولې او په عامو حالاتو کې یې هم دغه پاخه عادتونه وو.

د ابن ابی معاذ رحمه الله نه روایت دی وایي چې مسعر بن کدام رحمه الله ډیر بختور بند و، چې دامام اعظم صاحب په مسجد کې یې په داسې حالت کې ساه ورکړه چې الله پاک ته یې دعا جزي سربښکته په سجده پرورت وو. رحمه الله وعلی الامام الاعظم علیه. (حدائق الحنفية ص ۶۶ تبیيض الصحیفة ص ۱۲۵).

اسد بن عمر رحمه الله وایي چې امام ابو حنیفه رحمه الله (وَالَّذِينَ يَبْتِئُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا) مطابق تر څلوېښتو کالو د ماسخوتن په اودس د سحر مونځ کړی دی اود شپې به یې قرآن مجید په یو رکعت کې لوستلو. (مفتاح السعادة، ج ۱۲ ص: ۷۸، بغدادی، ج ۱۱۳ ص: ۳۵۴، ذیل الجواهر، ج ۱۲ ص: ۱۹۳/ وفيات الاعیان لابن خلکان ج ۵ ص ۴۱۳) (واخبار ابی حنیفه واصحابه ص ۵۶).

او دا اکتار فی العبادة بدعت نه دی:

امام زین العابدین علی بن حسین المتوفی (۹۴هـ) به په یوه شپه او ورځ کې زر رکعته نفل کول. (تهذیب التهذیب، ج ۱۱۷ ص: ۳۰۶) (وتذکره الحفاظ، ج ۱ ص: ۷۱).

همدارنگه امام میمون المتوفی (۱۱۷هـ) به کله په یوه شپه او یوه ورځ کې زر رکعته لمونځ کولو، یو ځلې یې په اولسو ورځو کې اولس زره رکعته لمونځ کړی وو. (تهذیب التهذیب، ج ۱۱۱ ص: ۳۹۲)

همدارنگه حضرت مرة بن شرحبیل المتوفی (۵۴هـ) به روزانه زر رکعته لمونځ کولو. (البدایة والنهاية، ج ۱۸ ص: ۷۰)

همدارنگه به علی بن عبد الله بن عباس المتوفی (۱۱۷هـ) روزانه زر رکعته لمونځ کولو. (تهذیب التهذیب، ج ۱۱۷ ص: ۳۵۸)

همدارنگه حضرت عمير بن هانى رحمه الله المتوفى (۱۱۰هـ) به روزانه زر رکعت لمونخ کولو او ورسره به يي يولا که واري تسبيح لوسته . (ترمذی شریف، ج ۲ ص: ۱۷۷) (تهذيب التهذيب، ج ۱۱۸ ص: ۱۰۱، وفيض الباری ج ۴ ص: ۱۹۸).

همدارنگه امام شعبه بن الحجاج صايم الدهرو . (مقدمة تحفة الاحوذى، ص: ۲۲۲). همدارنگه امام وكيع صايم الدهرو . (بغدادى، ج ۱۳ ص: ۴۷۰) همدارنگه امام بخارى رحمه الله صايم الدهرو . (ميزان الكبرى، ج ۱ ص: ۵۰) او په احاديثو کې چې د صيام الدهر خڅه منع راغلې ده، دهغې خڅه هغه روژه مراد ده چې په ايام منهيه وو کې هم ونيولې شي . (نووى شرح مسلم، ج ۱ ص: ۳۶۵، وفتح الباری، ج ۵ ص: ۱۲۶) همدارنگه مشهور محدث امام يزيد بن هارون رحمه الله المتوفى (۲۰۶هـ) د خلوينستو کالو خڅه زيات د ماسخوتن پر او دس باندې دسهار لمونخ کړى دى . (تذكرة الحفاظ، ج ۱ ص: ۲۹۲، بغدادى، ج ۴ ص: ۳۲۷)

همدارنگه امام سليمان بن طرхан رحمه الله المتوفى (۱۴۳هـ) هم دسهار لمونخ د ماسخوتن پر او دس کړى دى او داهم په خلوينست کالو باندې محمول دى . (طبقات ابن سعد دوهم، ج ۱۷ ص: ۱۸، دول الاسلام، ج ۱ ص: ۷۳)

خارجة بن مصعب وايي ختم القرآن المجيد ثلورو امامانو په يو رکعت کې کړى : عثمان بن عفان ؓ او تميم الدارى ؓ او سعيد بن جبیر رحمه الله او ابو حنيفة رحمه الله تعالى او په روايت د قاضي ابو القاسم بن کاس کې د اللفظ هم شته چې دا ختم القرآن په داخل دکعبه شريفه کې و، او يحيى بن نهروايي چې دامام ابو حنيفة رحمه الله دعادت وو چې دروژې په مياشت کې به يې د قرآن مجيد شپيته (۶۰) ختمونه کول . (عقود الجمان ص ۱۷۸)

په عقود الجمان کې د اسد بن عمرو روايت دى چې امام ابو حنيفة رحمه الله تر ثلويستو کالو پورې د ماسخوتن په او دس د سحر لمونخ کړى . بل عادت دده دا وو چې په اکثره شپو کې به يې په يو رکعت کې ټول قرآن لوستلو . او د شپې به دده ژړا اوريدل کيده، تردې پورې چې د گاونډيو يا نو تر حرم او زړه سواندى به پرې راغله . او داهم محفوظ ده چې بيشکه ده قرآن مجيد او زړه (۷۰۰۰) وارى ختم کړى دى په هغه ځاى باندې چې دې پکې دفن او وفات شوى دى . (عقود الجمان ص ۱۷۴) (مراقات ج ۱ ص ۷۹)

مخکې مونږ وویل چې دا څه بدعت نه دی، د دود وروسته د تقوی او یاد د وروسته تلاوت کولو والا چې په یو رکعت کې یې قرآن کریم ختم کړی وي، په امت مرحومه کې یې شماره تیر شوي دي، په صحابه و و کې حضرت عثمان بن عفان رضی الله عنه (المتوفی: ۳۵هـ) شهیداً) به د ورو په یو رکعت کې قرآن شریف ختمولو. (ترمذی شریف، ج ۲ ص: ۱۱۸، قیام اللیل، ص: ۶۱، طبقات ابن سعد، ج ۲ ص: ۵۲، ذیل الجواهر، ج ۲ ص: ۴۹۳) او حضرت تمیم الداری رضی الله عنه (المتوفی ۴۰هـ) به په شپه کې قرآن شریف ختمولو. (طحاوی، ج ۱ ص: ۲۰۵) تهذیب التهذیب، ج ۱۱ ص: ۵۱۱) (ذیل الجواهر، ج ۲ ص: ۴۳۹) حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنه (المتوفی ۷۳هـ) به هم په شپه کې قرآن شریف ختمولو. (طحاوی، ج ۱ ص: ۲۰۵) (قیام اللیل، ص: ۶۳) او په تابعینو کې حضرت سعید بن جبیر رحمه الله (المتوفی ۹۴هـ) په یو شپه کې قرآن شریف ختمولو. (ترمذی شریف، ج ۱ ص: ۱۱۸، طحاوی، ج ۱ ص: ۲۰۵، ذیل الجواهر، ج ۲ ص: ۴۹۳، تذکرة الحفاظ، ج ۱ ص: ۷۲) په ایامه و و کې امام شافعی رحمه الله به په رمضان کې شپه واری قرآن شریف ختمولو. (تذکرة الحفاظ، ج ۱ ص: ۳۲۹) یحیی بن سعید القطان به په څلورو شپو ساعتو کې یو ځل قرآن شریف ختمولو. (بغداد، ج ۱۴ تهذیب الاسماء واللفات، ج ۲ ص: ۱۵۴) حضرت امام وکیع بن جراح رحمه الله به په یو شپه کې قرآن شریف ختمولو. (تاریخ بغداد، ج ۱۳ ص: ۴۷۰)

ابو عاصم ضحاک ابن مخلد رحمه الله وایي چې د امام ابو حنیفه رحمه الله د زیات قیام اللیل څخه په میخ باندې نامداره کیده. (عقود الجمان، ص: ۱۷۴)

امام سفیان بن عیینه رحمه الله وایي چې الله پاک دې په امام ابو حنیفه باندې رحم وکړي چې دیر زیات لمونځ گزاره انسان و، زموږ په وخت کې مکې مکرمة ته د امام ابو حنیفه رحمه الله بل زیات لمونځ کونکی څوک نه دی راغلي. (عقود الجمان ص ۱۷۵ مرقات ج ۱ ص ۷۹).

په الکامل للهزلي کې دي چې امام ابو حنیفه رحمه الله کله وفات شو نو د یو ګاونډي ځوی خپل پلار ته وویل ای پلار له هغه ستن چې ما به هره شپه د امام ابو حنیفه رحمه الله په چت باندې لیدله څه شوله؟ پلار یې وویل ای بچیه هغه ستن نوه هغه ستن د شریعت وه (امام ابو حنیفه رحمه الله). (عقود الجمان ص ۱۸۲)

یحیی بن معین وایي: چې دخپل استاذ یحیی بن سعید القطان نه ما اوریدلي دي چې هغه به ویل قسم په الله چې مونږ د امام ابو حنیفه رحمه الله سره ناسته او مجلس کړی دی او مونږ د هغه نه اوریدنه او د هغه شاګردی

کړې ده قسم په الله چې کله به مې ورته نظر وکړو ما به دهغه په مخ مبارک کې پیژندل چې واقعي دادالله عزوجل نه زیات ویرېږي. (عقود الجمان ص ۱۸۴)

علامه مسعر وایي چې دامام ابو حنیفه دعادت وو چې کله به یې یوشی دخپل اهل او عیال لپاره اخیستونو همدومره خرچ به یې په شیوخ العلماء باندې هم کولو او همدارنگه فعل به یې په جامو کې هم کولو او کله به یې چې خپل اهل او عیال ته د بهرنه دراغلو او چوميوو یا تازه فروتو داخستلو اراده وکړه، نواول به یې داشیوخ العلماءو ته واخستل بیا به یې خپل ځان او خپل اهل و عیال ته واخستل. (عقود الجمان ص ۱۹۱)

وکیع بن جراح رحمه الله وایي چې امام ابو حنیفه رحمه الله ته یوسړی راغلو، ورته یې ویل چې زه دوه جامو ته مجبور یم او تاته مې اراده کړې چې راسره دانیکی وکړې او پدغه جامو باندې زما دا قصد دی چې خپل ځان پرې جوړ کړم دیوسړی مخکې چې هغه مازوم کوي (لور راته راکوي).

امام صاحب ورته ویل دوه جمعې صبر وکړه او هغه صبر وکړو بیا دوه جمعې وروسته راغی بیا امام صاحب ورته ویل چې ترصبا پورې نور صبر وکړه بیا صباته راغی امام صاحب ورته دوه جامې راویستلې چې د دواړه قیمت د شل دینارونه زیات وو او ورسره یو دینار هم وو، ورته یې ویل چې ما ستانوم باندې بغداد ته څه سامان لیږلی وو هغه خرڅ شواو داستا جامې یې راوچتې کړي اوزما راس المال ماته واپس راغلو سره دیو دینار که چیرته تا قبولې کړی خو وشوه او که دې نکړي قبولې نوزده دادواړه خرڅوم اوسره دیو دینار به یې ستاد ځوانه خیرات کوم (عقود الجمان ص ۱۹۴)

امام ابو یوسف رحمه الله وایي: خلکو به ویل امام ابو حنیفه رحمه الله، الله پاک خائسته کړی دی په خپل علم او عمل او سخا و خرچ او اخلاق قرانیو باندې. (عقود الجمان ص ۱۹۴-۱۶۳)

یزید بن هارن وایي چې زه د دیو خلکو سره مخ شوم لکن ما هیڅوک دامام ابو حنیفه نه زیات عاقل هوښیار او د زیات فضیلت واله اوزیات ویردونکې د الله تعالی څخه ونه لیدلو همدارنگه عبد الله بن مبارک وایي چې مایوس یم هم دامام صاحب څخه زیات عاقل نه دی لیدلی. (عقود الجمان ص ۲۰۱)

علی بن عاصم وایي که دامام ابو حنیفه رحمه الله عقل د نیمې دنیا دخلکو د عقلونو سره وزن کړای شي نودده عقل به پرې راجع اوزیات، وزنداروي. (عقود الجمان ص ۲۰۰).

بکربن خنیس وایې که چیرته جمع شي عقل دامام صاحب او عقول د ټول مخلوق چې دده په زمانه کې وه نودده عقل به پرې راجع اوزیات و زنداروي. (عقود الجمان ص ۲۰۲)

شدا د بن حکیم رحمه الله وایې چې مادامام ابو حنیفه رحمه الله نه زیات قوي فقیه ندی لیدلی او قاضي ابو عبد الله صیمري وایې څوک چې اراده لری چې دروند والی او د جهل د زلت نه خارج شم او د فقه خونددې حاصل کړم نو هغه دې دامام ابو حنیفه رحمه الله د مذهب کتابو کې نظر او مطالعه وکړي. (عقود الجمان ص ۱۶۰). وکیع بن جراح وایې چې مدهیخ یوکس سره ملاقات ندی کړی چې هغه زیات فقیه او پوه وي دامام ابو حنیفه رحمه الله نه او یا زیات لمونځگذاره وي ددنه.

یحیی بن معین وایې چې فقهاء څلور دي ابو حنیفه اوسفیان او مالک او اوزاعي رحمهم الله تعالی. (عقود الجمان ص ۱۶۴)

قاضي امام ابویوسف یعقوب بن ابراهیم وایې چې زه خامخا امام ابو حنیفه رحمه الله ته دعا کوم دخپل مور او پلار نه مخکې یقیناً مې دامام ابو حنیفه رحمه الله نه اوریدلي ویل به یې چې زه دعا کوم حضرت حماد رحمه الله ته سره دخپل مور او پلار نه او قاضي یحیی بن اکثم وایې چې کله به دامام ابویوسف رحمه الله نه د مسئلې پوښتنه وشوه نو جواب به یې ورکولو بیا به یې ویل چې دا وینا دامام ابو حنیفه ده او چا چې امام ابو حنیفه دخپل ځان او د الله پاک په مینځ کې وگرزولونو هغه خپل دین پاک او محفوظ کړو. (عقود الجمان ص ۱۶۳)

امام عبد الله بن داود الخريبي وایې چې په اهل اسلام باندې واجب دي چې امام ابو حنیفه رحمه الله ته په خپلو لمونځونو کې د الله تعالی نه دعاوي وغواړي. (عقود الجمان ص ۱۶۰)

نصرین علي وایې چې ماد عبد الله بن داود الخريبي نه اوریدلي دي چې دامام ابو حنیفه په حق کې خلق دوه قسمه دي، یو حاسدان او بل جاهلان خوزما په نیزبڼه حال پدې دواړو کې د جاهلانو دی. (عقود الجمان ص ۱۶۰) او دې ته ورته الفاظ (تبییض الصحیفه ص ۱۴۴ ص ۱۴۱) کې هم شته. امام شافعي رحمه الله ویلي چې زما په علم کې زیات فقیه دامام ابو حنیفه نه بل هیڅوک نشته (عقود الجمان ص ۱۵۳)

او دامام شافعي رحمه الله نه روایت دی چې دامام مالک رحمه الله نه چاپوښتنه وکړه او یاده ترې وکړه چې ایا تاسو امام ابو حنیفه رحمه الله لیدلی وو هغه وویل لیدلی مې وو داسې یوسړی وو که درسره خبرې کړي

وايې پدې چې دغه ستن د سرو زروده نودر باندې به غالب شوی وو په دلائلو کې او درته به يې ثابته کړې وه چې داد سرو زروده . (مرقات ج ۱ ص ۸۱ عقود الجمان ص ۱۵۲).

امام شافعي رحمه الله وايې چې خلک په فقه کې دامام ابو حنيفه رحمه الله عيال او اولاد دی او په بل روايت کې راغلي دي امام شافعي ويلي چې څوک اراده لري چې معرفت او تجربه فقه کې حاصل کړي نو دامام ابو حنيفه او د هغه د ملگرو سره دی ځان ملگری وولزم کړي . (مرقات ج ۱ ص ۷۹ تبیيض الصحيفه ص ۱۲۳ عقود الجمان ص ۱۵۳). او بعض علماء فرمايي : دامام شافعي رحمه الله نه پوښتنه وشوه : من ابو حنيفه رحمه الله قال : ما أدراك ما ابو حنيفه ثم ما ادراك ما ابو حنيفه ابو حنيفه بحر عميق لا تلج .

نضر بن شميل وايې چې خلک د فقه نه غافل او ويده وو ، تردې چې امام ابو حنيفه رحمه الله راوښئ او رايدار کړه په هغه څه چې ده استنباط او بيان او اخلاصه کړي دي - د قران او سنت نه . (مرقات ج ۱ ص ۷۹ تبیيض الصحيفه ص ۱۲۳ عقود الجمان ص ۱۶۱)

د سفيان ثوري رحمه الله ورور وفات شوی وو ډير خلک يې تعزيت ته جمعه شوي وو پدغه وقت کې امام ابو حنيفه سره د ملگرو راغلو سفيان ثوري ورته را اوچت شواو مخي ته ورته راغلو ډير اکرام يې وکړ او ييا يې پخپل ځای باندې کينولو او ورته مخي ته کيناستلو کله چې خلک لاړل نو خپلو ملگرو سفيان ثوري ته وويل ډير ناشنا کار دې وکړو هغه وويل په علم کې لوی مقام لري ، که د علم له وجې ورته نوی ودریدلی ، نو د عمر لو جې به ودریدم ، او که د عمر د وجې نوی ، نو د فقه د وجې نه ودریدم ، که د دې نه نوی ، نو د زیاتې تقوی د وجې به ورته ودریدم (مرقات ج ۱ ص ۷۹ تبیيض الصحيفه ص ۱۲۷) صاحب عقود الجمان يو ولس صفحي صفات مختصه دده ذکر کړی په تفصيل سره مونږ به د هغې ذکر اجمالاً وکړو .

(۱) امام صاحب په داسې زمانه کې پيدا شوی وو چې لوی لوی جماعتونه د صحابو موجود وو ، نو دا د هغې اهل قرون نه دی چې نبي کریم ﷺ په خيريت او عدالت باندې گواهي ورکړې ده چې خير الناس قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم)

(۲) امام ابو حنيفه صاحب تابعي دی بعضې صحابه يې ليدلي دي او اوریدلي يې هم ترينه کړي دي يو جماعت مصنفينو د مناقبو دامام صاحب ويلي دي ، چې امام صاحب د اتو صحابه سريو او يوې ښځې نه

اوریدل کړي دي اوبعضو ویلي دي چې اوه سړي یو ښځه وه بعضي ویلي دي چې شپږ سړي یو ښځه اوبعضو ویلي دي چې پنځه سړي او یوه ښځه ده اوبعضو زیات خودلي دي اجمالي نومونه دیوڅو به ذکر کړو.

- (۱) حضرت انس بن مالک رضی الله عنه المتوفی ۵۹۳ هـ.
- (۲) حضرت عمرو بن حریث رضی الله عنه المتوفی ۸۵ هـ.
- (۳) حضرت عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنه المتوفی ۸۷ هـ.
- (۴) حضرت واثله بن الاسقع رضی الله عنه المتوفی ۸۵ هـ.
- (۵) حضرت ابوطفیل عامر بن واثله رضی الله عنه المتوفی ۱۰۴ هـ.
- (۶) حضرت السائب بن یزید رضی الله عنه المتوفی ۹۹ هـ.
- (۷) حضرت عبدالله بن بسر رضی الله عنه المتوفی ۹۶ هـ.
- (۸) حضرت محمود بن الربیع رضی الله عنه المتوفی ۹۹ هـ.
- (۹) اویوه ښځه حضرت عائشة بنت عجرد رضی الله عنها.

او همدارنگه د عبد الله بن انیس او عبد الله بن الحارث بن الجزه الزیدی او جابر بن عبد الله ومعل بن یسار او سائب بن خلاد او محمود بن لیید رضی الله عنهم څخه یې هم اوریدل کړي دي او همدارنگه ذکر شوي دي د مناقبو په کتابونو کې د دوی تفصیلي بیان او دامام صاحب ورسره لیدنه کتنه او اوریدل د دې لپاره رجوع وکړئ د مناقبو کتابوته لکه عقود الجمان ص ۵۰ الی ۶۱ و تبییض الصحیفه ص ۶۱_۶۹ او تعلیق په تبییض ته اوداسې نور وته.

- (۳) دریم صفت خاصه امام صاحب په زمانه د تابعینو کې مجتهد او مفتی وو.
- (۴) دده نه ډیرو لویو لویو اما مانورو وایتونه کړي دي وروسته به ذکر شي انشاء الله تعالی.
- (۵) امام صاحب د څلور زره شیو خو استاذانو نه چې تابعین وو تحصیل کړی.
- (۶) د ټولو ملگرو او شاگردانو ورسره اتفاق و چې دا اتفاق دیو امام سره هم دده نه وروسته ندی شوی.
- (۷) امام صاحب اول هغه څوک وو چې تدوین د علم فقه یې وکړ او مرتب یې کړو په بابونو باندې اول د طهارت، دویم د صلا، دریم د صوم، څلورم ټول عبادات، بیام معاملات، بیابده یې ختم ول په میراث باندې اول واضع د کتاب الفرائض او د کتاب الشروط دی، بیام امام مالک رحمه الله د موطاء په ترتیب کې دده اتباع وکړه

(۸) دده مذهب زیات خوردی په اقالیمو کې لکه: هند، روم، او بلاد ماوراء النهر او اکثره ښارونه دعجمو. همدارنگه لکه افغانستان، پاکستان او ترکیه او اکثره هندوستان.

(۹) امام صاحب په خپل ځان خرچ کولو او په اهل علم باندې به یې هم خرچ کولو دخپل کسب نه اود بادشاهانو او خانانو تحفې به یې نه قبلولې.

(۱۰) امام صاحب محبس کې په مظلوم حالت اود زهرو په وجه د سجدې په حالت کې وفات شو.

(۱۱) دده زیات عبادت اوزهداوتقوی اوسخا اوزیات جعونه اوشجاعت اواخلاقی اوداسې نور داپه طریقته دتواتر سره مشهور دي، داصفا صاحب عقود الجمان ډیر په تفصیل سره ذکر کړي. (ص ۱۴۷- تر ۱۵۲)

عمرین حماد بن ابی حنیفه رحمه الله وایې چې د امام صاحب درنځمو تاجرو اودده مشهور دوکان ووپه سرای دمرو بن حرث کې. (سیر اعلام النبلاء ج ۶/ ص ۵۲۱ تهذيب التهذيب ج ۱۰/ ص ۱۱۹)

دامام صاحب صفات کمالیه په تجارت کې

(۱) دغني زړه واله وو اود چانه به یې طمع نه کوله.

(۲) دلوی امانت خاوند وو.

(۳) ډیر زیات سماحت اوسخاوت پکې وو.

(۴) ډیر دینداره اورشتیاو یونکی وو په تجارت کې یعنې په تجارتي امورو کې دحضرت ابوبکر صدیق مشابه وو، بکیرین معروف رحمه الله وایې چې ماهیڅ یوسری هم ندی لیدلی زیات خایسته سیرت خاوند دحضرت محمد ﷺ په امت کې دامام ابوحنیفه رحمه الله نه. (عقود الجمان ص ۱۸۹)

دامام صاحب احتیاط قدم په قدم باندې

یوځل په کوفه کې یو چیلی غصب شوې وه امام صاحب رحمه الله پرې خبر شو نو د خلقونه یې تحقیق وکړو چې دچیلی عمر څومره کیدی شي درایو اتفاق په دې باندې شو چې یو چیلی یادپسه عمراوه کالو پورې کیدی شي، نو دچیلو غوښه یې تراوه کالو پورې ونه خوړله.

پدغه زمانه کې هغوی رحمه الله یو فوجي اولیدو چې دچیلی غوښه یې وخوړله اود هغې نمرې یې دکوفې په نهر کې او غورځوله هغوی رحمه الله دماهی د عمر متعلق تپوس اوکړو اود هغې تحقیق یې وکړو درایو اتفاق

په دې باندې وشو چې دماهي عمر يو کال وي نو لهذا امام صاحب تريو کاله پورې دماهي غوښه ونه خوړله. (الخيرات الحسان ص ۱۰۰)

امام ابو حنيفه رحمه الله سل خلي الله رب العزة په خوب ليدلى دى

امام ابو حنيفه رحمه الله فرمايي : ما الله رب العزة ﷻ يو کم سل خلي په خوب کې وليدلو ، بيا مې دځان سره دافيصله وکړه ، که مې په سلم خل باندې وليدلو نوزه به ترينه خامخا داسوال کوم چې دامخلوق به ستا د عذاب تخه په ورځ د قيامت کې په څه باندې بچ شي ، نو بيا مې په سلم خل باندې وليدلو سوال مې ترينه وکړو چې يا رب عز جلالک وجل ثناءک وتقدست اسماءک په څه به دامخلوق ستا له عذاب به په ورځ د قيامت بچ شي الله سبحانه وتعالى وفرمايل : هر څوک چې دالاندي کلمات سحراو ماښام وايي ، نوزما د عذاب به به محفوظ وي . (سبحان الله الابد الابد سبحان الله الواحد الاحد سبحان الله الفرد الصمد سبحان الله رافع السماء بغير عمد سبحان من بسط الارض على ماء جمد سبحان من قسم الرزق ولم ينس احدا سبحان من خلق الارض فاحصاهم عدد سبحان من لم يتخذ زوجة ولا ولدا سبحان الله الذى لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد) (عقود الجمان ، ص : ۲۸۹)

دامام ابو حنيفه رحمه الله فراست

اسماعيل بن حماد بن ابي حنيفه رحمه الله فرمايي چې زموږ يو ژړنده گړى گاونډى وو نهايت متعصب رافضي شيعه وو دهغه سره دوه قجرې وې دتعصب نه يې په يوه قجره باندې ابوبکر نوم کيځودلى وو او په بله باندې عمر اتفاقيو قجرو شپه په لغته باندې ووهلو او سريې پرې وچولو او مړ شو ، امام صاحب چې کله پرې خبر شو هغه وويل تا سوتقتيش او معلومات وکړئ دابه هغه قجره وهلي وي چې ده نوم عمر پرې کيځودلى وو .

هغوى چې معلومات وکړو همغه قجرې وهلى وو . ابن حجر دده وجه دابنودلې ده چې حضرت عمر ؓ مظهر دجلال وو او حضرت ابوبکر صديق ؓ مظهر دجمال وو . (تبييض الصحيفه ص ۱۲۰ سيرة النعمان ص ۸۶).

قال ابن المباک في مدح الامام الاعظم :

لقد زان البلاد ومن عليها
بآثار وفقه في حديث
امام المسلمين ابو حنيفه
كأثر الزبور على الصحيفة

فما في المشرقين له نظير ولا بالمغربين ولا بكوفة
رأيت العائنين له سفاهاً خلاف الحق مع حجج ضعيفة
وقال البعض في مدحه :

ابا جيلى نعمان ان حصاكما لتحصى وما تحصى فضائل نعمان
جلائل كتب الفقه طالع تجدها دقائق نعمان شقائق نعمان
قال ابو المؤيد موفق بن احمد المكي :

غدا مذهب النعمان خير المذاهب كذا القمر الوضح خير الكواكب
تفقه في خير القرون مع التقى فمذهبه لا شك خير المذاهب

بشارت دقرآن اود حديث پرامام ابوحنيفه

اودا بشارت دمحمد رسول الله ﷺ لويه اوبنكاره معجزه ده .

(۱) الله تعالى فرمايى : (وَأَخْرَيْنَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ) سورة جمعه .

قوجمه : او الله ليرلى دى محمد ﷺ په مينځ دنوروراتلونكو كې له مؤمنانونه چې ندي رسيدلي دوى هغوى (پخوانيو) ته په فضيلت كې

(۲) دسورة محمد اخري ايه (وَإِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ)

قوجمه : او كه وگرځيدې تاسې له ايمان اوسخانه نوالله پاك به بدل راولي يو قوم بل بې له تاسې ييا به نه وي هغوى پشان دتاسې په اعراض كې دا احكام الهيې ونه . درسول الله ﷺ ځينې چې كله داول ايات په باره كې اوددې دوهم ايات باره كې پوښتنه وشوه چې يارسول الله ﷺ دغه بل قوم به څوك وي نورسول الله ﷺ دسلمان فارسي په اوږه لاس كيخود اووې فرمائيل چې كه دين ، وفې روايه ايمان ، او بل روايه كې ، علم دثرياستوري ته جيگ شي نو يوسړى او بل روايه كې څه كسه سړي به يې را حاصل كړي يعنې راكوز به يې كړي خود فارس اولاده اوبچې به وي فارس مطلق عجم ته ويل كيدل نوبنكاره خبره ده چې عجم كې دسلمان فارسي نه وروسته دامام صاحب نه زيات عالم اوفقيه بل نشته .

امام مالک رحمہ اللہ مدینہ منورہ کھو، واجبی عرب وو. اما شافعی رحمہ اللہ قریش مطلبی عرب دی. امام احمد رحمہ اللہ مکہ مکرمہ کھو وو عرب دی، فتعین الامام الاعظم ابي حنیفہ رحمہ اللہ تعالیٰ. (تبییض الصحیفة ۶۰)

تفسیر شبیر احمد عثمانی چھ مشہور دی پھ تفسیر کابلی سرھ هغه ددی دواړه ایا تولاندې لیکلی دي چھ پد زرهاوو علماو ودا ایت دامام صاحب لپاره پیش گوئی گرزولې ده.

حدیث الرسول ﷺ:

در رسول الله ﷺ په ډیرو احادیثو کې تر ثریا ستوری پورې درجل فارس د علمي پرواز ذکر راغلی دی. (بخاري ج ۱۲ ص ۷۲۷ مسلم ج ۴ ص ۳۱۲ ترمذی ص ۱۷۶) او په نور و دیر احادیثو کې د خیر القرون د خیریت او بهتروالي ذکر دی. [بخاري ج ۱ ص ۳۶۲ / ۵۱۵ / ۹۵۱ / ۹۸۵ مسلم ج ۲ ص ۳۰۸ / ۳۰۹ ترمذی ص ۲۴۲ ص ۵۸] نو دواړه قسم احادیث چھ سره یوځای کړی نتیجه به یې صرف او صرف امام اعظم ابو حنیفہ رحمہ اللہ شي ځکه هغه درجل فارس چھ په خیر القرون کې یې دین مرتب کړی و، صرف او صرف امام صاحب وو او دغه ملازمت د دین حنفي له وجهي دهر خاص او عام په ژبه امام صاحب ته د ابو حنیفہ کنیت او دامام اعظم لقب جاري کړی شو، ځکه چھ په یو حدیث کې رسول الله ﷺ همدغه لقب ته اشاره کړې ده رسول الله ﷺ فرمایي: چھ اعظم الناس فی الاسلام نصیباً اهل فارس).

یوبل حدیث در رسول الله ﷺ: حدیث مفهوم پداسې ډول دی:

ییشه الله پاک نه او باسې علم دخلکونه لیکن قبض کوي الله پاک علماء (وفات کوي) پس او چت به شي ددوی سره علم او په خلکو کې به جاهلان مشران پاتې شي او فتوی به ورکوي بغیر د علم نه پس خپله به هم گمراهان وي او نوره هم گمراهان کوي (مسلم ج ۴ ص ۳۴۰)

نو دیر افسوس دهغه چا په حال چھ د قرآن د بشارت مصداق او در رسول الله ﷺ د بشارت مصداق یعنی د خیر القرون درجل فارس تقلید پرېږدي او دانگریز د دورې جاهلان خپل مشران گنې.

خلورم مبحث

دامام ابوحنيفة رحمه الله استاذان:

دامام صاحب دیرزیات استاذان وو اوزیادت دمشائخ دلالت کوی په زیادت فهم دانسان باندې حکم دهرشیخ نه جدا جدا فوائد حاصل شي نو انسان ته الله مکمل دفهم لارې پرانځي او دهرعالم سره خپل فوائد علمیه دي چې هغه خپلو شاگردانو ته بیان کوي، نو دغه رنگه امام ابوحنيفة رحمه الله دیو مرجع نه علم نه ووزده کړې بلکه په مختلفو علماوو نه یې زده کړې وه چې په هغې کې محدثین هم وو او بعض فقهاوو او بعض اهل بیت وو، بعضو علماوو په خپلو کتابونو کې لیکلي دي چې امام صاحب داهل بیت علماوو دمجالسونه استفاده کړیده او داهل بیتو سره یې زیاته مینه او محبت کولو. (الفقه الحنفية وادلته ج ۱ ص ۱۸) او بعضې کتابونو کې دده داستاذانو شمیر خلورزره لیکلی دی. (عقود الجمان ص: ۶۲ تبیيض الصحیفة ص: ۷۱).

حافظ ابن حجر الهیثمی په الخیرات الحسان کې لیکلي دي چې دده استاذان دیردي پدې مختصر کتاب کې ذکر نه کړي او ابو حفص وایي چې دده مشائخ خلورزره وو او بعضې وایي چې داخلورزره شیوخ صرف تابعین وو (التعلیق علی تبیيض الصحیفة ص ۷۰) او په عقود الجمان کې خلورم فصل کې دحروف هجا په ترتیب د امام صاحب استاذان یې ددرې سونه زیات ذکر کړی دی ماچې حساب کړل غالبادري سوا دوه ویشته وه (۳۲۲) او ابتدا یې په محمد نامې استاذ باندې کړیده لوجه د تبرک ته د حضرت محمد ﷺ په نوم باندې. (عقود الجمان ص ۶۲ مطبعة مکتبه نعمانیة محله جنگي پشاور او حافظ ذهبی په سیر اعلام النبلاء ج ۷ ص ۶۳۳).

او په تذکرة الحفاظ کې ج ۱ ص ۲۰۷ دامام صاحب ددیرو استاذانو تذکره شویده او خطیب بغداد لیکلي چې یو ځل امام ابوحنيفة رحمه الله د ابو جعفر منصور خواته راغی او د هغه سره عیسی بن موسی هم پدغه محل کې ناست وو چې داهم لوی عالم وه او هغه دامام صاحب تعارف وکړو منصور ته چې په دنیا کې داپدې زمانه کې ددنیا لوی عالم دی نو منصور امام صاحب ته وایي چې تاد چانه زده کړې ده نو امام صاحب ورته وویل چې د حضرت عمر بن الخطاب ؓ د شاگردانو نه او د حضرت علي کرم الله وجهه د شاگردانو نه او د حضرت عبد الله بن مسعود ؓ د شاگردانو نه او د حضرت عبد الله بن عباس ؓ د شاگردانو نه او د حضرت ابن عباس ؓ په دور کې

په مخ دځمکه باندې دده نه زیات لوی عالم نه و، نو منصور امام صاحب ته وویل خوشحالی ده خوشحالی ده، یقیناً تامضبوط کړې دی په علم کې خپل نفس چې ستاڅنګه خوښه شوی ده. (تاریخ بغداد ۱۷۹د صفحې نه تر ۱۸۳ پورې تبیض الصحیفه ۷۰)

او امام جلال الدین سیوطي رحمه الله په تبیض الصحیفه کې د اویا (۷۰) صفحې نه تر شپږ اتیا صفحې پورې دده استاذان ذکر کړي چې داتیا ۸۰ پورته دی او ددوی پوره حالات او تذکره محمد عاشق الهي په تعلین علی تبیض الصحیفه باندې کړی دی.

دلته د ټولو ذکر نه کيږي خو صرف یو استاذ به یې ذکر کړو مشت نمونه خروار حماد بن ابی سلیمان رحمه الله تعالی او داپه مسلم الاشعري الکوفي الفقيه سره مشهور وو ده دانس اوزید بن وهب او سعید بن مسیب او سعید بن جبیر او عکرمه او ابی وائل او ابراهیم النخعي وغيرهم رحمهم الله نه اکثره روایاتو نه نقل کوي او دده نه نور ایمة لکه شعبه او حماد بن سلمه معمر بن کدام هشام الدستوايي او ابو حنیفه حکم بن عتیبه اعمش مغیره او داسې نور رحمهم الله تعالی نقل کوي، امام عجلې رحمه الله وایې دادکوفي او سیدونکې وواو ثقه وواو دابراهیم النخعي په شاگردانو کې ډیر سوه و. (التهدیب ج ۳ ص ۱۶) او دده په باره کې علما وایې چې د ډیر سخی او ډیر مالدار و، په رمضان المبارک کې به یې هر ماښام پنځه سوه (۵۰۰) کسانو ته افطار یغني روژماتي ورکولو، شعبه رحمه الله وایې د ډیر ریښتني وو او امام ابو حنیفه رحمه الله اتلس (۱۸) کاله دده سره شاگردي کړې وه او هغه ور لره د فراغت سند ورکړی وو. (شذرات الذهب ج ۱ ص ۱۵۷ تاریخ بغداد ج ۱ ص ۳۲۳).

پنځم مبحث

دامام صاحب شاگردان:

دامام صاحب نه گڼ شمیر محدثینو او فقهاء استفاده کړې ده مشهور عالم دین امام مزی رحمه الله په تهذیب الکمال کې دده اویا (۷۰) شاگردانو تذکره کړې ده او علامه محمد بن یوسف الصالحی په خپل کتاب عقود الجمان پنځم باب کې وایې پنځم باب دی په بیان د بعض هغه خلقو کې چې دامام صاحب نه یې حدیث او فقه زده کړې ده نو هغه دا لاندې ذکر شوو ښارونو کې دي.

مکه، مدینه، دمشق، بصره واسط، موصل جزیره، رقه، رمله، مصر، یمن، یمامة، بحرین، بغداد، اهواز، نصیبین، کرمان، اصبهان، حلوان، همدان، نهاوند، الری، قومن، دامغان، طبرستان، جرجان، نسا بور، سرخس، نساء، مرو، بخاری، سمرقند، هرات، قهستان، خوارزم، سجستان، مدائن، مصیصه، حمص، کسرسغانیان، ترمذ، بلخ، قوهستان اوداسی نوراسلامی ممالک. دده داشگردانو شمارییخی متعزردی چې ټول ذکر کړی شي. (عقود الجمان ص ۸۲) اویه عقود الجمان کې دیو اتیا صفحی نه تر یو سل درې دیرشت (۱۳۳) صفحی پورې تقریبانه سواو شل (۹۲۰) شاگردانو نومونه یې ذکر شوي دي.

اوحافظ مزى په تهذيب الكمال کې دده د شپږنوی (۹۶) شاگردانو نومونه ذکر کړي دي اوملاعلي القاري په کتاب مناقب الامام ابي حنیفه کې ددوی تقریباً یو سلو پنځوس (۱۵۰) نومونه ذکر کړي دي اوعلامه کوردي دده شاگردان اوه سوه او اتیا ذکر کړيدي. (عقود الجواهر المنیفة ص ۵۵۶)

اوجلال الدين السيوطي صاحب دده داشگردانو نومونه ذکر کړي پخپل کتاب تبيين الصحيحه کې د (۸۷) اوه اتیا صفحی نه تر یو سل اولس (۱۱۰) صفحی پورې نوکه څوک دهرې بوجزې تفصیلاتو خواهلرې باید دغه کتابونه ملحوظ کړي اودوی ته رجوع وکړي خاص بیاتعلیق د محمد عاشق الهی علي تبيين الصیفة ته.

دامام بخاري رحمه الله شیوخ و استاذان په احناف کې چې دامام صاحب شاگردان یا داشگردانو شاگردان دي اودامام ابو حنیفه رحمه الله د فقهی دشوراقوی غړي وو چې یومسئله به دغه مجلس دشوراته راغله نودلته به میاشت یا زیات وخت مطرح کیدله اوللائل به پرې قائم کیدل بیادقبولیت عندالکل نه پس به امام ابویوسف رحمه الله په اصول کې ثبت کوله دهغوی دیو خواجمالی نومونه په لاندې ډول دي.

(۱) الامام الجلیل عبد الله بن مبارک رحمه الله تعالی.

(۲) الامام الجلیل یحیی بن سعید القطان رحمه الله یحیی بن معین رحمه الله وایي چې یحیی القطان به دامام صاحب په قول فتوی ورکوله اسحاق بن ابراهیم رحمه الله وایي مایحیی القطان لیدلی وو، چې دماذیگر لمونځ به یې وکړونودمسجددمناري په ییځ کې به یې تکیه وکړه اوعلی بن المدینی او احمد بن حنبل او یحیی بن معین رحمهم الله اوداسې نوروبه دده نه د حدیثو پوښتنې کولې اودوی به په پښو باندې دده مخي ته ولاړوه اودده د تعظیم او هیبت نه به نشو کیناستلی.

- (۳) الامام الزاهد فضیل بن عیاض دامام اعظم شاگرد دامام الشافعی استاذ بخاری او مسلم شیخ دی .
- (۴) وکیع بن الجراح رحمه الله دامام اعظم صاحب رحمه الله فقهی مجلس غری دامام شافعی رحمه الله خاص استاذ او دامام صاحب رحمه الله په قول به یی فتوی ورکوله .
- (۵) جریر بن عبد الحمید بن قرط رحمه الله دامام صاحب رحمه الله شاگرد او دروایة الستة شیخ دی .
- (۶) یحیی بن اکثم رحمه الله شیخ البخاری .
- (۷) یحی بن صالح الوحاظی رحمه الله دامام محمد او امام مالک رحمه الله هم شاگرد دی شیخ البخاری .
- (۸) یوسف بن بهلول رحمه الله شیخ البخاری .
- (۹) عبد الله بن داود الخریبی او ابراهیم بن طهمان رحمه الله دواړه دروایة الستة شیوخ دی .
- (۱۰) حسن بن صالح رحمه الله استاذ البخاری و مسلم
- (۱۱) حفص بن غیاث ته به دامام صاحب ویل چې زما د زړه خوشالوونکیه او د غم لرې کوونکیه .
- (۱۲) داود بن رشید رحمه الله شیخ البخاری .
- (۱۳) زهیر بن معاویة رحمه الله شاگرد دامام صاحب او دروایة الستة شیخ او استاذ .
- (۱۴) محمد بن فضیل او مغیره بن مقسم رحمه الله دروایة الستة استاذان او شیوخ دي .
- (۱۵) یزید بن هارون رحمه الله شیخ او استاذ دروایة الستة دی .
- (۱۶) زائدة بن قدامة رحمه الله شیخ د بخاری او مسلم .
- (۱۷) زکریا بن ابی زائدة رحمه الله استاذ د بخاری او دده ځوی یحی دامام صاحب د تدوین د شعبه دیرش (۳۰) کاله کاتب وه
- (۱۸) معلی بن منصور رحمه الله شیخ او استاذ د بخاری .
- (۱۹) نعیم بن حماد رحمه الله دامام اعظم شاگرد .
- (۲۰) ابو عاصم ضحاک بن مخلد رحمه الله مشهور په نبیل باندې وه
- (۲۱) مکي بن ابراهیم البلخی رحمه الله استاذ البخاری . دامام اعظم رحمه الله شاگرد .

(۲۲) محمد بن عبد الله المثنی الانصاري رحمه الله شيخ البخاري دامام زفر اوابي يوسف شاگرد. (تبیيض الصحیفه ص ۱۱ تر ۷) دا اخري درې هغه شاگردان دامام صاحب دي چې امام بخاري كوم فخر اعزاز او امتياز دروايات ثلاثيات حاصل کړی هغه يې ددوی نه حاصل کړی

دا ابو عاصم نه يې شپږ ثلاثيات روايت کړي. پنځم، اتم، نهم، پنځلسم، اتلسم، يویشتم. اود مکې بن ابراهيم نه يې يوولس ثلاثيات روايت کړي څلور اولني شپږم، اوم، يولسم، دولسم، څوارلسم، اولسم، نولسم. اود محمد الانصاري نه يې درې ثلاثيات دی لسم، شپاړسم، شلم، اودوه پاتې شوي دي لسم يې د عصام بن خالد الحمصي روايت دی اودوه ويشتم يې دخالد بن يحيى الکوفي روايت دی. (تعليق علي تبیيض الصحیفه ص ۱۱۱)

اول تدوين د علم الشریعت په ترتيب دا ابواب امام صاحب کړی د صحابه وو اعتماد وو په خپلو قوي حافظو باندې نو هغوی تدوين ته ضرورت نوو او امام صاحب د تدوين د شعبي لپاره څلويښت کسان مقرر کړي وو چې مشران پکې امام ابو يوسف او زفر اود اود الطائي او اسد بن عمرو او يوسف بن خالد السمتي او يحيى بن زکريا وه. (تبیيض الصحیفه ص ۱۳۸/ او ۱۰۸)

داود بن رشيد وايي که دامام صاحب يو شاگرد هم نواځي بغیر دامام ابو يوسف نه نو هم دده لپاره په ټول مخلوق د فخر لپاره همد اکافي وو حسن التقاضي ص ۱۵ تبیيض الصحیفه ص ۱۰۸) دا ځکه چې امام ابو يوسف ډير زيات قابل عالم فقيه وه زيات مناقب لري امام احمد بن حنبل رحمه الله وايي ما ابتدايي زدکړه د حدیثو دده نه شروع کړه او امام احمد دامام ابو يوسف او محمد رحمهم الله نه درې قماطر (دفترونه) ليکلي وه او امام ابو يوسف اولنی هغه شخصيت دی چې په اسلام کې په قاضي القضاة ملقب او مدعو شو. تبیيض الصحیفه ص ۱۰۸).

شپږم مبحث

امام اعظم ابو حنیفه رحمه الله او علم الحديث:

بعضي حاسدينو او معاندینو د غلط فهمی او يا د تعصب په بنا باندې په امام صاحب باندې د قلت روايت او قلت عرييت او ارجائيت الزمات لگولي دي دامام صاحب هر قسم تعديل او توثيق اظهر من الشمس دی

نود بعضو محدثینو جرچي یا مبهمي دي اویا دوی خپله متعصب او متشدد او متعنت دي ددوی جرجه هیڅکله معتبره او مسموع نده. (کذا في الرفع والتكميل في الجرح والتعديل لمولنا محمد عبد الحي اللكنوی)

دصحابه وواو تابعینو په زمانه کې کوفه دعلم حدیث او علم فقه تر ټولو لوی مرکز ووداښار حضرت علي عليه السلام پادکړی وواو څرنگه چې دادنو و مسلمانانو مسکن وو، له دې وجهې نه یې دتعلیم او تربیت طرفته خاصه توجه کړې وه په دې مرکز کې زیات صحابه او سیدل حضرت عمر رضی الله عنه خلافت په دوره کې پکې څلوېښت صحابه او تابعین د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه په شمول و سیدل. (تاریخ طبری ج ۱۴ ص ۴۱۱)

ییا وروسته نهه نوي بدري صحابه او درې سوه لس د یعة الرضوان و الا صحابه هلته اباد شول (الفتوحات الاسلامیه ج ۱ ص ۸۳ تاریخ ابن الاثیر ج ۲ ص ۱۷۴). وروسته نور هم زیات شو مؤرخ عجلي فرمایې چې کوفه کې یوزرو پنځوس صحابه او سیدل. (فتح القدیر ج ۱۴ ص ۷۲)

حضرت عمر رضی الله عنه په خپله دوره دخلافت کې دتعلیم لپاره حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه و رلیږلی وواو ییای اهل کوفه ووته وفرمایل (اثر کم بعبد الله علي نفسي) رسول الله ﷺ دقران په پوهانو کې عبد الله بن مسعود رضی الله عنه اول نمبر شمار کړی دی. (بخاري ج ۱ ص ۵۳۱) (مسلم ج ۱۴ ص ۲۹۳)

بل ځای کې فرمایې چې زه دخپل امت لپاره هغه څه خوښوم چې ابن ام عبد (عبد الله بن مسعود رضی الله عنه) یې ورته خوښوي او هغه څه ورته بد گڼم چې... الله بن مسعود رضی الله عنه یې ورته بد گڼي. (مجمع الزوائد ج ۲ ص ۲۹۰).

بل ځای کې فرمایې چې د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه عهد مضبوط ونیسې. (ترمذي ج ۲ ص ۲۲۱) الناطق بالحق والصواب حضرت عمر رضی الله عنه فرمایې چې عبد الله بن مسعود رضی الله عنه دعلم کامله خزانه ده (تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۱۴)

حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه تراخر عمر پورې په کوفه کې اوسیدو او دغه ښار یې دعلم حدیث او علم فقه نه معمور او اباد کړی وو کله چې باب مدینه العلم خلیفه راښه حضرت علي رضی الله عنه کوفې ته تشریف راوړو نو دې وفرمایل الله جل جلاله دې په عبد الله بن مسعود رضی الله عنه رحمتونه نازل کړي چې دا ښار یې دعلم نه ډک کړو. (مقدمة نصب الراية ص ۳۰) او ییایې وفرمایل چې حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه او دده ملگري دکوفې چراغونه دي. (مذاقب موفق ج ۲ ص ۱۴۰)

حضرت علي ؑ چې كله كوفي ته تشریف راوړو نو نور یې هم روڼو زيات شو حضرت مسروق بن اجدع فرمايې چې څه په صحابه وو کې وگرزیدم (فوجدت علمهم ينتهي الي سنة) نو د ټولو صحابه وو علم پدغه شپږو صحابه وو کې را جمع شوي وو.

(۱) حضرت علي ؑ .

(۲) حضرت عبدالله ابن مسعود ؓ .

(۳) حضرت عمر بن الخطاب ؓ .

(۴) حضرت زید بن ثابت ؓ .

(۵) حضرت ابوالدرداء ؓ .

(۶) حضرت ابي بن کعب ؓ .

(ثم نظرت فوجوت علمهم ينتهي الي اثنين علي ؓ وعبدالله ؓ) بيا مې نظرو کړ پس معلوم مې کړو علم ددوی چې را جمع شوی ووپه حضرت علي او حضرت عبدالله ابن مسعود رضی الله عنهم کې . (طبقات ابن سعد ج ۲ ص ۵۲)

نو د صحابه وو د علم خلاصه په حضرت علي ؓ او حضرت عبدالله بن مسعود ؓ کې جمع شوی وو او د دواړه د علم غرونه په کوفه کې اوسیدل او هر کلي کې د علم حدیث مدرسه وه علامه ابو محمد الرمهر مزی رحمه الله په (المحدث الفاضل) کې دانس بن سیرین مقوله نقل کړیده چې (اتيت الكوفة فوجدت بها اربعة الاف يطلبون الحديث واربعة مائة قد فقهوا) یعنې کوفه کې می څلور زره د علم حدیث طالبان او څلور سوه فقهاء ولیدل .

علامة تاج الدين سبکی په (طبقات الشافعية الكبرى) کې د حافظ ابو بکر بن داود قول را نقلوي چې زه کوفي ته ورسیدم او زما سره یو درهم وو ما په هغې سره دیرش مده لویا واخستل ما به دورځي یو مد لویا خوړل او د حضرت اشع نه به مې یو زرا حدیث لیکل تردې چې په یوه میاشت کې مې دیرش زره احادیث و لیکل) نو چې په کوم ښار کې په یوه میاشت کې دیو استاذ نه صرف یو شاگرد دریرش زره احادیث لیکي ددې ښار د علم اندازه به څومره وي یواځې د بخاري رحمه الله درې سوه استاذان د کوفي وو نو امام اعظم ابو حنیفه رحمه الله په همدې کوفه کې پیدا شو او همدلته یې تربیت وشو او همدې کوفي د شیو خونه یې علم حاصل کړو .

اول اعتراض: دقلت روايت حديث چي ابن خلدون وبعض الناس نه نقل كړی چي امام صاحب ته ټول اولس ۱۷ حديث يادوه او ابن عدی په الكامل كې ليكلي چي درې سو حديث ترې نه نقل دي او بعضي وايي پنځه سوه ۵۰۰، او بعضي وايي چي اوسه ۷۰۰،

او بعضي وايي شپږ سوه شپږ شپږسته او بعضي وايي يونيم سل (۱۵۰) ترينه نقل شوي دي.

اول جواب منعی: دا خبره اتهايې بي بناده افترا ده هيڅ اصل او حقيقت نلري په علم حديث كې دامام صاحب جلالت قدر يو مسلم او ناقابل انكار حقيقت دی ځكه امام صاحب بالاتفاق مجتهد دی او د مجتهد په شروطو كې لازمي شرط دادی چي مجتهد لره به كامل بصيرت او پوهه او عبور تام په شپږواشياء كې حاصل وي. قرآن، حديث، اثار، تاريخ، لغت، قياس.

كه چيرته امام صاحب كامل العلم في الحديث نوی نو څرنگه مجتهد شو سره د دې چي دده په علم بالحديث باندې لويولو يو علماء اعترافونه كړي دي د مكې ابن ابراهيم دامام صاحب شاگرد مخكې تذكره شوې ده دا دامام بخاري قابل فخر استاذ دامام صاحب په باره كې داسې وايي (ان أباحيفه كان اماماً).

حضرت امام ابو داود رحمه الله فرمايي (كان أبو حنيفة أعلم أهل زمانه) او دا ظاهره ده چي په دغه زمانه كې د علم اطلاق په علم حديث او علم فقه باندې كيدلو (تذكره الحفاظ ج ۱ ص ۱۶۰)

مشهور محدث يزيد بن هارون رحمه الله فرمايي (ادركت الفالغ) ماز شيوخ وليدل او احاديث مي ترينه وليكل ليكن دامام صاحب نه مي لوی فقيه اولوی پرهيزگار اولوی عالم ونه ليدلو. (تذكره الحفاظ ج ۱ ص ۱۹۵).

ديحي بن نصر رحمه الله وينده چي زه يو ځل دامام صاحب ملاقات ته ورغلم، كمره يې د كتابونو نه ډكه وه ما وويل دا څه دي هغه جواب راكړ چي دا حديثو كتابونه دي. (عقود الجواهر المنيفة للعلامة زبيري)

شيخ محدث عبد الحق الدهلوي ليكلي په شرح سفر السعادت كې چي امام صاحب سره زيات صندوقونه وو چي په هغې كې دا حديثو مسموعو و ذخيره محفوظه وه دامام حسن بن زياد بيان دی چي امام صاحب څلور زره احاديث روايت كړي دوه زره يې د حمدانه او دوه زره يې د نورو مشايخ نه روايت كړي دي. (موفق بن احمد المكي ج ۱ ص ۹۶).

امام ابویوسف ددرې لاکه احادیث حافظ وو او پنځوس زره دهغه یواځې موضوعي احادیث یادوه تودده دشیخ امام ابوحنیفه رحمه الله په په حدیثوکې کوم مقام او قدر وي، وکیع بن جراح رحمه الله دامام ابوحنیفه رحمه الله څخه نهه سوه (۹۰۰) احادیث روایت کړي دي. (درس ترمذی ج ۱ ص ۹۵)

د تاریخ او سیریه کتابونو کې دامام صاحب دسړی زیاتي حیرانوونکې واقعات شته یوبه یې ذکر کړو ابو عبد الله الصیمري روایت دی چې عبد الله بن عمرو یلي چې مونږ دامام اعمش سره ناست وو دیوڅو مسائلو پوښتنه ترې وشوه امام اعمش ابوحنیفه رحمه الله ته وویل چې دغه مسائلو کې ته څه وایې هغه جوابونه ورکړل امام اعمش رحمه الله ورته وویل چې دغه جوابونه دې دکوم مخایه کړل؟

امام صاحب وفرمایل (انت حدثتنا عن ابي صالح عن ابي هريرة رضي الله عنه عن رسول الله ﷺ بكذا وانت حدثتنا عن فلان الصحابي عن رسول الله ﷺ بكذا) اوداسې یوڅو احادیث یې پدغه طریقه ذکر کړل.

امام اعمش رحمه الله ورته وویل بس کافي دی درته مادرت په سلو ورځو کې بیان کړي وو او تابه یو ساعه کې دغه ټول بیان کړه ییایې وفرمایل چې ای دقهاو وټولیه تاسو طیبیان او متخصصین یې او مونږ دوا فروشان یو، اوته یو داسې سړی یې چې تانیکه کړې ده په دواړو باندې هم طیب یعنی فقیه یې او هم دوا فروش یعنی محدث یې. (عقود الجمان ص ۲۵۷) اوددې نه علاوه مخکې ذکر شو چې دامام صاحب څلور زره استاذان وو نو چې دهر استاذ څخه یې یو یو حدیث زده کړی وي هم څلور زره احادیث شوو سره ددینه چې هغه وخت حفاظ حدیث هم زیات وه.

او وروسته پکې کمبوت راغلی اودامام بخاري زراستازان دي او احادیث ورته شپږ لاکه یادوه چې ده ترینه دصحيح بخاري احادیث تالیف کړي دي او په دغه وخت کې حفاظ حدیث کم پیدا کیدل او امام بخاري دامام صاحب دشاگردانو شاگرد دی نو هر انسان باید دخپل معنوي پیغمبر نه چې عقل دی پوښتنه وکړي چې دامام صاحب به څو لاکه احادیث یادوو.

ابن کرامه وایې چې مونږ د وکیع بن الجراح سره یوه ورځ وو یو سړی وویل امام ابوحنیفه رحمه الله خطا شوی حضرت وکیع رحمه الله وویل ابوحنیفه څرنکه په خطا کې قادر شو پداسې حال کې چې دامام ابویوسف او امام زفر او امام محمد غوندې خلک ورسره دي په قیاس او اجتهاد کې او دیحی بن زکریا او حفص بن غیاث او جبان ومندل دواړه دعلی ځامن داسې خلق ورسره دي په حفظ الحدیث او معرفة الحدیث کې.

اود قاسم بن معن بن عبد الرحمن بن مسعود غوندي کسان ورسره دی په معرفه د عریب اولفت کې اود داود بن نصیر الطایي او فضل بن عیاض غوندي کسان ورسره دی په زهد او تقوی کې، نو چا سره چې داسې شاگردان او اهل مجلس وي، نو څنگه خطا، کیږي که چیرته خطا شوی وي نو دوی به بیرته حق او صواب ته واپس کړي وي.

یواکعب وویل هر څوک چې دامام صاحب په حق کې داسې وینا کوي هغه به پشان د ځناو وروي بلکې دهغوی نه به هم زیات بې لارې او گمراه وي. (عقود الجمان ص ۱۵۱)

امام صاحب ویلي دي چې ما پنځه حدیث د پنځه لاکه حدیثونه راجعه کړيدي: (قال الامام والتاسع عشان تعمل بخمسة احاديث جمعتهان خمسة مائة الف حديث .

(الف) انما الاعمال بالنيات وانما لكل امرء ما نوي .

(ب) ومن حسن اسلام المرء تركه ما لا يعنيه .

(ج) لا يؤمن احدكم حتي يحب ل اخيه ما يحب لنفسه .

(د) ان الحلال بين وان الحرام بين وبينهما مشتبهات لا يعلمهن كثير من الناس فمن اتق الشبهات استبرأ لدينه وعرضه ومن وقع في المشبهات وقع في الحرام كراع يرعي حول الحمي يوشك ان يقع فيه الاوان لكل ملك حمي الاوان حمي الله محارمه الاوان في الجسد مضغة اذا صلحت صلح الجسد كله واذا فسدت فسد الجسد كله وهي القلب .

(ه) المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده. (وصايا امام اعظم ص ۶۵) د پښتو ترجمه کې ص: ۴۲ ده، نو دامام صاحب په صداقت او رشتياوالي باندې ټوله دنيا موافقه ده نو چې پنځه لاکه په پنځو کې جمعه کوي خو پنځه لاکه به ورته خامخا يادوو طحاوي روايت کړی دامام ابو يوسف نه چې امام ابو حنيفه به فرمايل (لا ينبغي لرجل ان يحدث الا بما حفظ يوم سمعه الي يوم يحدث به او امام ابو يوسف ویلي: په هر شي کې چې کله ما دامام ابو حنيفه رحمه الله څخه مخالفت کړی دی، بيا وروسته د دیر سوچ او فکر او تدبر نه ماته ثابته شوې چې دهغه قول او فعل په آخره کې دنجاة لويه ذريعه ده او هر کله چې به ما يو حدیث طرف ته توجه او ميلان وکړو نو دامام صاحب بصيرت فی الحديث الصحيح به زمانه زیات وو. (عقود الجمان ص ۲۵۶)

او که دغه مخکې اعتراض د قلت روايت الحديث تسليم کړو نو بيا دامام صاحب قلت روايت د څو وجوهو

نه وو چې لږ وروسته به يې بيان کړو بعضې جاهلان داهم وايي چې دامام صاحب خنډه په صحاح سته وو کي روايت نشته واقعيت چې په صحاح سته وو کي يواځې دامام ابو حنيفه نه نه بلکه دامام شافعي نه هم کوم حديث روايت شوی نه دی بلکه دامام احمد بن حنبل نه چې دامام بخاري خاص استاذ دی دغه احاديث هم په بخاري کې درې ځايه راغلي دي او دامام مالک نه هم يو څو ځايه راغلي دي نو ددې وجه دانه ده چې معاذ الله دغه حضرات په علم حديث کې کمزوري وو بلکه ددې څو وجهې دي .

اوله وجه داده : چې دوی فقهاء وو او د هغوی اصل مشغله د احکامو او مسائلو استنباط او بيانول وو لکه څرنگه چې لوی لوی صحابه کرام لکه خلفاء راشدین مشغول وو په عمل باندې د روايت کولو نه نو دا بوبکر صديق رضي الله عنه نه (۱۴۲) حديث روايت دي او د حضرت عمر رضي الله عنه غالباً (۵۳۹) دي او د حضرت عثمان رضي الله عنه نه (۱۴۶) دي او د حضرت علي رضي الله عنه (۵۸۶) او د حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه (۸۴۸) او د حضرت ابو هريره رضي الله عنه نه (۵۳۷۴) پنځه زره درې سوه څلور او يادي نو ددې نه خوندانه لازمېږي چې د حضرت ابو هريره رضي الله عنه او ابن مسعود رضي الله عنه رتبه به په خلفاء راشدینو باندې اوچته وي .

دوهمه وجه داده : چې دغه حضرات امامان مجتهدین وو او د هغوی په سلهاوو شاگردان او متبعين موجود وو لهدا اصحاب د صحاح سته ښه په دې باندې پوهيدل چې د هغوی علوم به د هغوی د شاگردانو په ذريعه محفوظ پاتې شي چنانچه هغوی د هغو استاذانو حضراتو د علومو حفاظت وکړو چې د هغوی د ضائع کيدو اندېښنه وه .

درېمه وجه داده : شدت شرائط يعني امام ابو حنيفه رحمه الله په روايت حديث کې ډير زيات محتاط وو دغه شرائط د صحت الحديث او د تحمل او روايت الحديث ډير زيات سخت او قوي وه لکه د يحيى بن معين قول دی کان ابو حنيفه لا يحدث الا بما حفظ اي من يوم سمع الي يوم يحدث او عبد الوهاب شعراني فرمايې چې دامام صاحب چې کوم حديث نه استدلال کوي دغه لپاره يې د شرط لگولی چې په خیار او اتقياء تابعينو کې به يو جماعت د حضراتو صحابه وونه مسلسل نقل کړی وي او په سند کې به يې متهم بالکذب نوي . (الميزان الکبری ج ۱ ص ۶۲).

څلورمه وجه حديث مرفوع بصورت مسئله فقهية : يعني بعض مرتبه محدثين بنظر احتياط حديث مرفوع په ځای ددې چې نبي کریم صلی الله علیه و آله منسوب کړی خپل قول يې وگرځوي د فقهې مسئلې په طور يې بيان

کړی ددې لپاره که په دغه نقل الروات کې څه خلل وي چې نبی کریم ﷺ ته منسوب نشي نو امام صاحب د طریقې اختیار کړی نو دامام صاحب چونکه مشغله روایت حدیث نه بلکه استنباط احکام وه نو دده زیاتره روایات په حیثیت حدیث ندی باقي بلکه په حیثیت مسائل فقیه باقي دی

او مخکې د ابن خلدون اعتراض د اهل سنت یو بیکاره سپین دروغ دی په اصل کې ابن خلدون دامام اعظم رحمه الله څخه دومره لری دی چې هغه ته د حقیقت حال علم نه وو شوی حقیقت خودادی کوم چې علامه زاهد الکوثري د شروط الائمة الخمسة للحازمي په حاشیه کې په (۵۰ صفحه کې کړی دی چې په حقیقت کې دامام ابو حنیفه مروج احادیث هم پداسې اولسو دفترنو کې دي په کومو کې چې ترتولو وړوکی دفتر هم د سنن شافعي بروایت الطحاوي او مسند شافعي بروایت ابی العباس الاصم څخه لوی دی حال دا چې دامام شافعي دا حدیثو معیار په هم د غود وړو کتابونو باندې دی او دامام صاحب دیو شاگرد قول دی چې دامام صاحب په تصانیفو کې او یا زره (۷۰۰۰) احادیث موندل کيږي (درس ترمذی ج ۱ ص ۹۸)

اشرف علي تهانوي صاحب دمذکور اعتراض په حق کې داسې وینا کړې ده چې زه خپلو دوستانو ته وایم چې تاسو د ابن خلدون یا د ابن خلکان ددې قول تردید ولی کوي د دینه خو څومو نږدې امام صاحب منقبت او عزت معلوم یې نه نقصان څکه چې دامام صاحب مجتهد کیدل خو ټولو ته مسلم دی د دینه څوک انکار نکوي؟ او انکار څنګه کیدی شي؟ څکه چې په هریاب او هر مسئله کې دامام صاحب اقوال شته، او مخالفین یې هم اکثراً اختلاف ذکر کوي، د دینه معلومه شوه چې مخالفین اگر چې امام صاحب محدث نه مني خو مجتهد یې مني، ددې نه علاوه په صراحت سره دامام شافعي وغیره امامانو وارانود ابو حنیفه د مجتهد اوقیه کیدلو اقرار کړی دی، او نه صرف د مجتهد کیدلو بلکه ټول فقها په فقه کې اولاد ابو حنیفه کیدل مني، نو چې د ابو مقدمه واخستلی شي او دې سره بله مقدمه دا ولگولی شي چې امام صاحب ته ټول اولس حدیث رسیدلي وو او س چې دواړه مقدمي یوځای کړی نو د دینه دا نتیجه راووتې چې دامام صاحب پوهه دومره او چته وه چې هغوی صرف د اولس احادیثو نه دومره مسائل راوویستل چې نورو امامانو دلکھونو احادیثو څخه نه دي را ایستلي نو معلومه شوه چې هغه ډیر لوی مجتهد وو نو زمونږ ملګري احناف د ابن خلدون نه هسې خفه کيږي پدې باندې خو هغه دامام صاحب دومره لویه مدحه کړی ده چې دهغې څه حد نشته دی.

خير داخو يو لطيفه وه ددي قول د غلط كيدلو خو په خپله ټول محدثين هم اقرار كوي خودې كې شك نشته دې په درایت كې دوی په درجه كې دومره اوچت دی چې كه انصاف سره او كتلی شي نو داسې معلومېږي چې حدیث او قرآن خوتولو او ویلو او ویلو ستلو خو په پرې احناف شول. (اشرف الجواب دویمه حصه ص ۱۸۳/ ۱۸۴ مطبوعه مكتبه فاروقیه پشاور)

اخری وینا دا چې كه چیرته امام ابو حنیفه رحمه الله عالم بالحديث نوی او صاحب د فقه غیر ما خود من الكتاب والسنة وي نو الامام الجليل يحيى بن معين امام الجرح والتعديل من غلات الحنفية به د امام صاحب تقلید نكولو چې دده په حق كې امام احمد بن حنبل وايي چې كوم حدیث چې يحيى بن معين ته نو معلوم هغه حدیث ندی او نه ثابت دی

علامه عجلي وايي: چې غير د يحيى بن معين رحمه الله زيات عارف بالحديث الله پاك هيشوك نه دي ندې پيدا كړی. (تعليق علي تبليص الصحيفة ص ۱۱۰)

اعتراض د قلة عربيت قاضي ابن خلكان په وفيات الاعيان كې د امام صاحب په حق كې داسې كړی دی چې (ولم يكن يعاب بشي سوى قلة العربية).

جواب: د دې ترديد خپله ابن خلكان كړی هغه ویلی د دې اعتراض بنياد صرف يوه واقعده چې يو ځل امام صاحب مسجد حرام كې تشریف فرما شو هلته يو مشهور نحوی ابو عمرو ابن العلاء المازني البصري القاری داپوښتنه ترې وکړه كه چیرته یو سړی بل په تیگه (كانري) باندې وولی او مرشي نو قصاص پرې شته؟

امام صاحب ورته وویل قصاص پرې نشته (ولور ماه بابا قبيس) په ځای د (بابي قبيس) نو دغه نحوی دا خبره مشهوره کړه چې امام صاحب عربیت كې مهارت نه لري لیکن دا اعتراض بي ځایه دی ځكه چې بعضي قبائل د عربو او كوفین د اسماسته مكبره اعراب په درې واړو حالاتو كې په الف وايي نو د امام صاحب عربیت ډیر قوي وو دغې لغات نه هغه نحوی نوو خبر. د دې تائید په یو شعر د مشهور شاعر كې داسې دی:

ان اباها و ابا اباها قد بلغاني المجد غايتها

اوپكارو ابا ايها وو او د لغت په بخاري ج ۲ ص: ۵۷۳ كې د ابن مسعود ؓ نه هم ثابت دی عبد الله بن مسعود ؓ ابو جهل ته وفرمايل انت ابا جهل په ځای د ابو جهل

اعتراض : دارجائیت قطب الاقطاب سید ناشیخ عبدالقادر جیلانی رحمۃ اللہ علیہ پہ خپل کتاب غنیۃ الطالبین (ص : ۲۲۷) الجرح علی ابی حنیفہ (۱۵ - ۱۶) کہ فرقة حنیفہ پہ اقسام دفرقة مرجئیہ کہ شمار لی او امام بخاری پہ تاریخ کبیر کہ ويلي دي چې امام صاحب مرجئی دی .

جواب : المرجئة على نوعين مرجئة مرحومة وهم اصحاب النبي ﷺ ومرجئة ملعونة وهم الذين يقولون بان المعصية لانضرو العاصي لاي عاقب ، وروى عن عثمان بن ابي ليلى انه كتب الى ابي حنيفة رحمه الله وقال انتم مرجئة فاجاب بان المرجئة على ضربين مرجئة ملعونة وانا برئ منهم ومرجئة مرحومة وانا منهم وكتب فيه بان الانبياء كانوا كذلك ألا ترى الى قول عيسى قال ان تعذبهم فانهم عبادك وان تغفر لهم فانك انت العزيز الحكيم (تمهيد عبدالشكور)

يعني مرجیه دو قسمه سره دي .

(۱) مرجية سنية في مقابلة المعتزلة والخواارج .

(۲) مرجية مبتدعة في مقابلة اهل السنة والجماعة .

نومرجية اهل السنوتوه وايي په مقابلة دمعتزله وو او خوارجو که حکم اهل السنة قائل دي چې تاريخ نو فرياضو او اهل کبائر يقيناً په آخرت که مستحق د عذاب دي او مغلغل في النار به نوى ، نور د الله خوښه ده چې بښي يې او که عذاب ورکوي .

او دوهم قسم مرجیه چې په مقابل د اهل السنه که دي هغوی پدې قائل دي چې په ترک د اعمال صالحه وو او په ارتکاب د معاصيو و ايمان ته کومه گټه يا ضرر نشي رسيدلى ، ايمان او اعمال جدا جدا مختلف شيان دى نو کوم کس چې په توحيد او نبوة معتترف وي او فرائض نکوي او ارتکاب د معاصيو و کوي نو دا کامل الايمان دى مستحق د عذاب ندی . نو امام صاحب طرف ته دارجا بدعت نسبت کول قطعاً غلط دى او دارجامست نسبت ورته صحيح دى او دا عيب ندی بلکه دمعتزله او خوارجو په مقابلة که ارجاء سنت د تمام اهل حق مسلک دى او د قران او حديث نه ثابت دى .

(۲) جواب : دشيخ عبدالقادر او امام بخاري مراد فرقة غسانية ده چې باني يې غسان بن ابان کوفي دى دافرقه په اصولو که د مرجیه ضالمة معتقد دي او په فروعو که د امام صاحب د اتباع ادعاء کوي لپاره ددې چې قبوليت په عوامو که پيدا کړي : کما في الملل والنحل لعبد الکريم الشهرستاني قال ومن العجب ان غسان

كان يحكى عن ابى حنيفه مثل مذهبه ويعدّه من المرجئة: نودې په وجه ورته احناف ويل كيږي نو د اهل السنة نه خارج دي له وجهې د اعتقاد ارجاء نه بيا هم دوى مشهور دي په لقب حنفي سره لكه غير مقلدين چې بالكل محدثين نه دي لكن بيا يې هم ځان مشهور كړى دى په اهل حديث سره، نو شيخ عبدالقادر په بيان د اصولي اختلاف كې د دغه فرقې ضالې تذكره په لقب د حنفيه سره كړيده.

(۳) امام صاحب په فقه اكبر كې په فرقه مرجئه باندې پخپله رد كړى نو چې دى پخپله مرجئه و، نو بيا يې ولې رد پرې كولو، دالاندې د فقه اكبر عبارت ته توجه وكړئ: لا نقول من عمل عملاً حسناً بجميع شرائطه خالياً من العيوب المفسدة ولم يبطله حتى يخرج من الدنيا مؤمناً فان الله تعالى لا يضيعه بل يقبله منه ويثبت عليه: يعنى مونږ داسې نه وايو چې زموږ نيكي مقبولې او گناهونه مو معاف او بېنل شوي دي لكه د مرجئو چې دا وينا ده بلكې مونږه وايو چې هر چا نيكي عمل وكړو په شرائطو برابر او د مفسداتو او عيوب نه خالي وو او وروسته يې بيا باطل هم نه كړو تردې چې د دنيا څخه يې كوچ او رحلت د ايمان او سلامتيا د عمل سره وكړو نو الله ﷻ به د دمعمل نه ضائع كوي او قبله وي به يې او د ايه الله ﷻ ثابت قدمى ساتي.

(۴) او علامه ابن اثير جذرى رحمه الله د دې مسلې په ترديد كې داسې فرمايي: وقد نسب اليه وقيل عنه من الاقوال المختلفة الى يجل قدره عنها وينزه منها القول بخلق القرآن والقول بالقدر والقول بالارجاء وغير ذلك مما نسب اليه ولا حاجة الى ذكرها ولا الى ذكر قائلها والظاهر انه كان منزهاً عنها (جامع الاصول).

يعنى ډير زيات داسې مختلف اقوال امام صاحب طرف ته منسوب دي چې د دې نه د هغه مرتبه ډيره او چته ده او بلكل ترينه منزه او پاك دى لكه د خلق القرآن او تقدير او ارجاء او داسې نور مسائل چې د ته منسوب شوي نو داسې اقوال او قائلين ذكر كولو ته هيڅ ضرورت او حاجت نشته دا بد يهي خبره ده چې امام صاحب د دغه امور څخه بلكل بري او پاك دى نو چې علماؤ او ائمه په دې تصريح كوي چې د داسې امورو نه امام صاحب پاك دى او د ابهتان او دروغ او افتراء ده نو تعجب په داسې خلكو چې ځان ته اهل حديث او متبع حق وايي او بيا پخپلو رسالو او كتابو كې غلط او باطل امور شائع كوي دعوامو دو كه كولو لپاره:

هنر هانهاده بكف دست عيب هارا گرفته زير بغل

اووم مبحث

دامام اعظم ابوحنيفة تصانيف اوكتابونه:

امام صاحب طرف ته ديرزيات كتابونه منسوب دي اوچي تلاش او طلب يي وشي نود متقدمينويه كتابونوكي امام صاحب ته منسوب دالاندي كتابونه دي.

- (۱) كتاب الراي (ذكره ابن ابي عوام.
- (۲) كتاب اخلاق الصحابة (ذكره ابو عاصم العامري.
- (۳) كتاب الجامع (ذكره العباس بن مصعب.
- (۴) كتاب السير .
- (۵) كتاب الرد علي القدرية .
- (۶) كتاب الفقه الاكبر برواية حماد بن ابي حنيفة رحمه الله .
- (۷) الفقه الاوسط برواية ابو مطيع البلخي .
- (۸) كتاب العالم والمتعلم برواية ابوالمقاتل السمرقندي .
- (۹) رسالة الامام ابي حنيفة الي عثمان البتي برواية ابي يوسف
- (۱۰) الوصايا .
- (۱۱) مسند امام اعظم .
- (۱۲) كتاب الاثار .

دټولو تفصيلي تذکره خواوېډيږي خود دوواجمالي تذکره به وکړو اول : الفقه الاکبر په روايت دحمادبن ابي حنيفة مشهور کتاب دی چې په مصر هند اوپاکستان افغانستان اونورو علاقو کې ډير پخوا چېاپ شوی وو او علما پري ډير شرحي ليکلي دي چې تقريباً صاحب کشف الظنون پنځلس شرحي ذکر کړي دي چې بعض چېاپ شوي او بعضې مخطوطې دي ډيرې مشهورې شرحي يې دادي .

- (۱) شرح فقه اکبر لملا علي القاري الحنفی .
- (۲) شرح فقه اکبر لابی منصور الماتريدي .
- (۳) شرح فقه اکبر لابی المنتهي احمد الغيساوی . (کشف الظنون ج ۴ ص ۱۲۸۷).

اهم مباحث پکې:

(۱) د دین اصول او صفات .

(۲) مسائل الایمان .

(۳) مسائل القدر .

(۴) مسائل النبوة .

(۵) مسائل المعاد والآخره وغیر ذالک دي نو په کې هم ډیر مسائل دي په اسان طرز او طریقہ ترې فائده

اخیستل کیږي .

دوهم کتاب الآثار د امام صاحب د ماثر علمیة نه دهغه کتاب الآثار په علم حدیث کې دهغه داوچت مقام گواه دی دا کتاب په فقهی ابوابو باندې د حدیثو تر ټولو ډیر مرتب کتاب دی لکه چې علامه سیوطي په تبیض الصحیفة کې لیکلی دي چې په علم حدیث کې د امام صاحب د افضلیت څه کم ندی چې هغه تر ټولو اول په ابواب فقهیه باندې مرتب کتاب تالیف کړو د افضلیت بل هیچاته حاصل شوی نه دی د امام اعظم دا کتاب الآثار د موطاء امام مالک د ماخذ حیثیت لري ځکه چې حافظ ذهبي په مناقب کې د قاضي ابو العباس محمد بن عبد الله بن ابي العوام دا اخبار ابي حنیفه په حواله د سند متصل سره د مشهور محدث عبد العزيز در اوړدی دا قول نقل کړی (کان مالک ینظر فی کتب ابي حنیفة وینتفع بها) د دې نه واضح ده چې امام صاحب د کتاب الآثار مقام د موطاء امام مالک په نسبت سره داسې دی لکه د موطاء مقام چې د صحیحینو په نسبت سره دی د حدیث د نورو کتابو په شان د کتاب الآثار هم ډیر راویان دي په کومو کې چې څلور مشهور دي .

(۱) امام ابو یوسف رحمه الله .

(۲) امام محمد رحمه الله .

(۳) امام زفر رحمه الله .

(۴) امام حسن بن زیاد رحمه الله .

بیا څرنگه چې امام بخاري خپل صحیح له شپږو لاکو حدیثو څخه انتخاب او مرتب کړی دی ، او امام صاحب له امام بخاري او داسې نورو نه ډیر مقدم دی او دهغه په زمانه کې په اسانیدو او طرقو کې دومره کثرت او وسعت پیدا شوي نه وو نو ځکه د امام صاحب دا انتخاب له څلویښت زره احادیثو څخه وولکه چې علامه موفق مکي په

مناقب الامام الاعظم ج ۱ ص ۹۵) مطبوع دکن ۱۳۲۱ هـ کي دابوبکر بن محمد الزرنجری قول نقل کړی دی چې
 (= انتخاب ابوحنيفة الاثر من اربعين الف حديث)

دامام صاحب مناقب د کتابونو نه معلومېږي چې په کتاب الاثار کې څومره احاديث موجود دي هغه هم
 دامام صاحب ټول احاديث ندي بلکې دهغه نه مختصر شان انتخاب دی په هر حال دامام اعظم فضيلت دادی چې
 د حديثو څومره کتابونه متداول دي په دغه ټولو کې اول مبوب کتاب دهغه تالیف دی په علم حديث کې ددې
 کتاب مقام څه وو؟ ددې اندازه د دغه دورد محدثينو د اقوالو نه کيږي چې هغوی خپلو شاگردانو ته ددې
 د مطالعې نه يواځې داچې مشوره ورکوله بلکه تائيد يې هم کړی دی او فرماتلې دي چې ددې نه بغير علم فقه
 نشي حاصلیدلی دا قول دامام صاحب په مناقب کې په تفصيل سره نقل شوی دی بيا محدثينو د کتاب الاثار چې
 کوم خدمت کړی دی ددې نه اندازه کيږي چې ددې کتاب د هغوی په نيز څومره اهم مقام دی همدغه وجه ده چې
 ددې کتاب د يرشروع ليکلی شوی دي لکه دابن همام شاگرد حافظ زين الدين قاسم بن قطلوبغا د کتاب
 الاثار شرح ليکلی ده او يو مستقل کتاب يې دده په رجالو تصنيف کړی دارنگه حافظ ابن حجر عسقلاني
 يو کتاب د کتاب الاثار په رجالو ليکلی دهغې نوم الاثار لذکر روايات الاثار دی ددې کتاب ذکر خپله حافظ ابن
 حجر په تعجيل المنفعة بزوائد رجال الاربعه کې کړي دي بيا حافظ ابن حجر په خپل دې کتاب کې د کتاب
 الاثار ټول راويان جمع کړي دي دا کتاب حافظ دائمه اربعه يعنې امام ابوحنيفة امام مالک امام شافعي او امام
 احمد بن حنبل رحمهم الله درجالو په تذکرة کې ليکلی دی په همدې ډول حافظ ابوبکر بن حمزه الحسینی
 يو کتاب التذکرة لرجال العشرة په نوم ليکلي چې د صحاح سته وو او ائمه اربعة وو رجال يې په کې جمع کړي
 دي په دې کتاب کې د کتاب الاثار ټول راويان موجود دي.

دا خو کتاب الاثار وو چې دامام صاحب واحد تصنيف دی ابو مقاتل سمرقندي دامام صاحب رحمه الله
 مدحه کړې ده او د کتاب الاثار متعلق يې فرمايلي دي: روى الاثار عن نبيل ثقات غزار العلم مشيخة
 حصيفة: يعنى كتاب الاثار يې روايت کړی دی د معززينو ثقات نه کوم چې وسيع العلم او عمدة مشايخ دي.
 ددې نه علاوه لويولو يو محدثينو دامام ابو حنيفة مرويات جمع کړي او د مسند ابې حنيفة په نوم يې مرتب
 کړي دي ددې مسانيدو تعداد تقريباً (۲۰) شلوته رسيږي حافظ ابن عدی چې دامام صاحب مخالف و او اول
 وخت کې بيا چې کله دامام طحاوي حنفي شاگرد شو نو دامام صاحب جلالت قدر اندازه ورته وشوه په دغه وخت

کې په دتېرو خیالاتو تلافی په طور مسند ابي حنیفه مرتب کړو په دې ډول یې د مسند ابي حنیفه اولس یاد دې څخه زیات کتابونه لیکلي دي کوم چې وروسته علامه ابن خسرود مجامع مسانید الامام الاعظم په نوم باندې جمع کړي. (درس ترمذي ج ۱ ص ۹۶-۹۷-۹۸)

ددې مسانیدو مکمل ذکر سره دهغه حفاظ الحديث چې ددې مسانیدو تخریج یې کړی علامه محمد بن یوسف الصالحی الدمشقی الشافعی په خپل کتاب عقود الجمان مطبوعه مکتبه نعمانیة محله جنکې پشاور کې د صفحې ۲۵۷ نه تر ۲۸۳ پورې سره د څلویښتو (۴۰) احادیثو نه ښه په تفصیل سره کړي دي او بعض مسانید چې ده ندې ذکر کړي هغه محمد عاشق الهی البرني په خپل تعلیق علی تبیيض الصحیفة ص: ۵۳) کې ذکر کړي دی نو څوک یې که خواش لري دغه ځایونو ته دې رجوع وکړي.

اوایل دا چې امام صاحب ته منسوب کتابونه د (کتاب العالم والمعلم، او الفقه الاکبر، او کتاب الآثار، او مکاتیب وصایا) نه نور باقی کتابونه غالباً نه موندل کیږي نو د ایاو اخی دده کتابونه نه بلکه په اوس زمانه کې په زرگونو کتابونو نومونه په کتب د تراجم کې موجود دي او شته دي نه.

دامام صاحب معاصرینو لکه امام اوزاعي، سفیان شوري، حماد بن سلمة، هیشم معمر، جریر بن عبد الحمید او عبد الله بن مبارک وغيرهم د حدیثو او فقهې لوی لوی کتابونه لیکلي دي او اوس یې معلومات نشته دي.

دامام اعظم ابو حنیفه رحمه الله سند الحديث

په ټوله دنیا کې اعلی ترین سند دا ابو حنیفه عن حماد عن ابراهیم عن علقمة عن عبد الله عن النبي ﷺ دی ځکه دغه سند کې تمام راویان تام الضبط او هریو یو د خپل استاذ سره کثیر الملازمة دی او ټول شرائط په کامله طریقه پکې موجود دي. (مسند امام اعظم ص ۱۸۹)

اتم مبحث

دامام ابو حنیفه رحمه الله سیاسي نظریه او د ظالمانو په خلاف دهغه عظیم جهاد په لنډو ټکو کې: دامام ابو حنیفه رحمه الله سیاسي نظریه د قرآن کریم پرمه د آیاتو او بنسټونو ولاړه ده چې په لاندې توګه ښودلی شوي دي.

(۱) لومړی: حقيقي حاکم اعلیٰ دالله تعالیٰ مقدس ذات دی له الله تعالیٰ پرته بل هیڅوک دقانون جوړولو حق نه لري بلکې په هره موضوع کې دفیصلې وروستی مرجع قرآن کریم او نبوی سنت دی.

دامام په وړاندې قانوني حاکمیت دالله تعالیٰ اودده درسول دی دامام صاحب په وړاندې دقیاس اورای قانون صرف په هغو موضوعاتو پورې محدود دی چې دالله تعالیٰ اودده درسول حکم پکې موجود نه وي.

(۲) دویم - که څوک په زور باندې پر مسلمانانو باندې خپل ځان دحاکم په توګه تحمیل کړي اطاعت یې روانه دی او پر مسلمانانو یې اطاعت نه واجیږي

(۳) دریم - که چیرته څوک لومړی په زور پر حکومت باندې قبضه وکړی او بیا له خلکو څخه دفسار په ذریعه بیعت واخلې حکومت کول یې ناروا دی او پر خلکو یې مثل شرعاً جائز نه دی

(۴) څلورم - دظالم او فاسق شخص حکومت کول فتوا ورکول او امامت کول په هیڅ صورت کې روانه دی او حکم قضاء امامت او فتوا یې شرعاً صحیح نه دی اونه یې پر مسلمانو مثل لازم یږي (تاریخ بغداد ج ۱ ص ۳۶۸ میزان الکبری ج ۱ ص ۸۶ / خلافت و ملوکیت ج ۱ ص ۱۶۱ امام مودودی ص ۲۴۸ - ۲۴۹)

(۵) پنځم - دظالم او فاسق حکومت په خلاف خروج او بغاوت نه یوازې دا چې جائز دی بلکې ضروري او لازم دی په دې شرط چې کامیاب او ګټور پاڅون او انقلاب وي چې دظالم او فاسق حاکم پر ځای دمتقی عادل او صالح حاکم په راولو منتج شي او د بغاوت نتیجه صرف دنفوسو قتلان او دځواکو نوابته کول اوضیاع نه وي. (المبسوط ج ۱ ص ۱۲۵ مقالات الاسلامین ج ۲ ص ۱۲۵)

(۶) شپږم - په ظالم حکومت کې هیڅ ډول کار کول شرعاً جائز نه دی. ځکه چې داسې کول دهنه دتینګښت سبب ګرځي ږي په داسې حال کې چې ختمول یې پر مسلمانانو باندې لازم دی او هیڅ ډول مسامحه اومداهنت ورسره روانه دی که څه هم په لاره کې هر ډول فتنو یعنې از مینبتونو سره مخ شي. (دامام ابو حنیفه سیاسي ژوند ص ۱۷۴ المولنا مناظر حسن گیلاني)

دامام صاحب عالي مقام دهمدغو سیاسي اصولو له نظره دخپل وخت له واکمنو حاکمانو سره نه بیعت کړی اونه یې دهغوی په حکومتي سرکاري ادارو کې دنده قبوله کړې وه نه په اموي خلافت کې اونه په عباسي خلافت کې بلکې دهغوی په خلاف یې جهاد کړی واوله مجاهدینو سره یې مالي او اخلاقي مرستې کړې وې سره لدې چې امام ابو حنیفه رحمه الله هم دامویانو له پلوه اوهم دعباسیانو په دور کې په رازاز تعذیبونو معذب

کرای شویہ کړ او نو اور پر ونو اخته کړای شو مگر دامام اعظم ابو حنیفہ رحمہ اللہ پہ دریغ کې یو پوتی بدلون را نه وستی شو دامام صاحب دادرېغ او فتوا وه چې دغه دواړه حکومتونه اود هغوی حکام ظالمان غاصبین او فاسقان دی دامام صاحب په وړاندې دخلافت اصلي مستحقین علویان وو چې امویانو او یسا وروسته عباسیانو دا حق له هغوی څخه غصب کړی و و له همدې کبله دامام صاحب له امویانو او یسا له عباسیانو سره سیاسي مخالفت وکړ هغوی تکل کاوه چې له هرې لارې وي امام صاحب متقاعد کړی مگر هغوی پخپل دغه هاند کې ناکام شول اود دامام اعظم رحمہ اللہ یې له خپل حق او مشروع الواک څخه ونه مگر خولی شو .

پرامام صاحب یې د مصالحې گردی لاری واز مویلی مگر ټولې ناکامی شوی چې په پای کې یې پرامام صاحب عالي مقام داسې ظلمونه وکړل چې په اوږدو اولوستلو یې غونی څیړه کیږي دغه عظیم شخصیت پخپل سیاسي پنځوس کلن ژوند کې د اټکل کاوه چې داسلامي امت د سیاسي نظام واگی هغه څوک تر لاسه کړی چې اهل یې وي اود حکومت شرعي شرطونه پکې موجود وي دامام صاحب سیاسي دریغ پرقران او حدیث اود صحابو پراجماع باندې ولاړ وو اود وخت ظالمو غاصبو حاکمانو مقابل کې د غرېشان ټینګ پاڅون کړی وو اود وخت ظالمو عیاشو او له شریعت څخه منحرفو حاکمانو د دولت چوکی او منصب په وړاندې کولو سره امام صاحب له خپل حق دریغ څخه په شاو نه تمبول شو اود اهر څه یې د هغوی پرمخو نوو وروستل امام مسلم د طائفی منصوری حدیث ذکر کړی دی د شپږو صحابه وو نه مسلم ج ۲ ص ۱۴۳-۱۴۴) کې پدې حدیث کې د طائفی منصوري دوه خاصي علامي ذکر شوي دي .

(۱) - قتال علي الحق یعنی سياسي غلبه خلافت او ملوکیت چې ددې سياسي غلبې او خلیفه اوبادشاه په سرپرستی کې جهاد وشي .

(۲) - فقه في الدين یعنی علمي غلبه نو د قتال په وجه به ملکونه فتحه کوي او یسا به د تفقه په ذریعہ پکې د اسلام قوانین نافذوي اود دواړه علامي په احنافو کې دي لامذبه غیر مقلدین (وهایان) دې ووايي چې دوی د افغانستان، پاکستان، هندوستان، بخاری، سمرقند، ترمذ، بنگلادیش و غیره ملکونو څو ولیشتی زمکه دکافرانو نه اوانگریزانو نه ازاده کړې ده، دې ټولو ملکونو ته خو اسلام د حنفي مجاهدینو په لاس رسیدلی دی . الحمد لله .

او همدارنگه دې لामذهبه (وهايان) خپله يوه رساله داسې ثابته کړې چې دانگرايزددورې نه مخکې ليکل شوي غټ کتابونه خولاپريږده بلکه وهاييان لامذهبه دې خپل يو کتاب وښايې چې ددنيا په يوه مدرسه کې په تعليمي نصاب کې داخل وي.

په عامو اسلامي ملکونو کې بلکه په اکثرو اقاليمو او ملکونو کې خلک خاص دده مذهب پيژني او دده مذهب بڼا په يوروايت څلورزره کسانو را نقل کړيدی او بيا ددوی هريو خپل شاگردان وودبه چې يو خبره دخولي نه راويستله نو سمدستي به داسې شيو خو ورياندي عمل شروع کړو چې خلاصه د علماو وېبه وه او الله دده پيروانوته سياسي غلبه هم ورکړی دامام صاحب دزمانې نه ترننه پورې سياسي غلبه دا حانوفده او عباسي دولت اکرچې دوی دخپل نيکه په مذهب وو ليکن ددې دولت اکثر قاضيان او مشايخ حنفيان وو دا هغه چاته ظاهره ده چې د تاريخ کتابونه يې کتلي وي اکرچې ددوی د بادشاهي دوره تقريباً پنځه سوه کاله وه او نور سلجوقي او خوارزمي بادشاهان ټول احناف وو او ددوی دخلافت قاضيان هم اکثر احناف وو (الي ان يحکم بمذهبه عيسى - عليه السلام) يعنې تردې چې د عيسى عليه السلام جهاد به د امام صاحب د جهاد سره موافق وي. (راجع کشف شعراني).

مگر دافسوس خبر داده چې زمونږ دهيواد افغانستان ځينې داسې کسان دي چې ځانونه دامام ابو حنيفه د مذهب پيروان گڼي او په عمل کې دهغه په خلاف روان دي چې ددوی دغه اوسنی کړند وپه ډاکه پرې دلالت کوي دوی دحنفې توب په دعوی کې دروغجن دي ځکه ددوی يوازې دانه چې دظالمانو پلويان دي بلکه دصليبي يرغلگرو پوځونو ملاتړ دي او دامريکا له پلوه دجوړکړې کفری حکومت مستخدمين دی او په دوی کې علماء روحانيون ليکوالان جهادی پروفيسران قاضيان مفتيان پوځي او ملکي مامورين وزيران پارلماني غړي او دتعليمي مراکزو منسوبين ټول شامل دي.

زمونږ مجاهد ملت بايد پوه شي چې ددوی دروغ وايې حنفيان ندي بلکه ددالرو او اقتصادوږې دي او داسلام دښمنه صليبيانو غلامانو مينځې دي اصلي او حقيقي حنفيان هغه دي چې ديرغلگرو صليبيانو او دهغوی دغلامانو په خلاف ځاني او مالي قلبي لساني سياسي او دملک ازادې او په خپل اسلامي هيواد کې داسلامي حکومت دجوړولو لوله هيواد څخه دصليبي استعماري پوځونو دشرلو په تکل قانوني في سبيل الله جهاد کوي محروميتونه گالي او خپلې سينې يې دصليبي يرغلگرو مرميو ته سپړکړی دی او دغلامي له

ژوند کولو څخه یې د الله په لاره کې غازیتوب او شهادت او زندانونه رېږونه او کړاونه گالوته ترجیح ورکړې ده او دخپل مظلوم مسلمان ملت د ازادۍ هاند کوي په داسې حال کې چې هغه ځان بایلیلی افغانان دورغجن مسلمانان د څو اروپه بدل کې د الله د بنمنو صلیبانونو ته دوستان وایې چې شیطان یې لاري کړل له ازادۍ څخه یې غلامي ورته بنائسته گرځولی ده او د شیطان په لمسه یې تنگ غیرت پټ حیا حمیده اخلاق تقوی او توحید د مادیت او بې لار تیا په بُت پالنې قرباني کړي.

دامام ابو حنیفه رحمه الله په مناقبو او فضائلو باندې ډیر زیات کتابونه لیکلي شوي لکه څرنګه چې د حضور اکرم سرور کائنات فخر موجودات حضرت محمد رسول الله ﷺ په سیرت او صورت مقدسه په دنیا کې د ټولونه زیات کتابونه لیکلي شوي دي چې نورې ګوتي قلمونه او ورقي اوالات د کتابت یې د لیکلو نه قاصر او عاجز شوي او دهیچا توان او طاقت نشته چې ټکی په ټکی وضاحت وکړي.

همدارنګه دامام ابو حنیفه رحمه الله په سیرت او مناقب د هر مذهب والو او د مختلفو ژبو والو کتابونه لیکلي:

نه دانم آن گل خندان چه رنگ و بودارد که مرغ هر چمنی گفتگوئی اودارد

دیوخواجمالي تذکره په لاندې ډول ده:

- (۱) الحافظ المجتهد أبو جعفر احمد بن محمد بن سلامة الطحاوی المتوفی — ۳۲۱ هـ .
- (۲) الامام المحدث المؤرخ الفقيه ابو العباس احمد بن الصلت الحماني المتوفی — ۳۰۸ هـ .
- (۳) فضائل ابي حنیفة واصحابه لابي القاسم عبدالله بن محمد بن احمد السعدي المعروف بابن ابي العوام المتوفی — ۳۳۰ هـ .
- (۴) كشف الاستار للامام عبدالله بن محمد الحارثي البخاري المتوفی — ۳۴۰ هـ .
- (۵) فضائل ابي حنیفة للشيخ احمد بن محمد بن احمد الشعمشي الحنفي المتوفی — ۳۵۷ هـ) دده کتاب شل جلد ه دی.

(۶) تحفة السلطان في مناقب النعمان لابي القاسم محمد بن الحسن بن کاس المتوفی — ۲۲۴ هـ .

(۷) شيخ الاسلام المحدث الفقيه ابو الحسن احمد القدوري المتوفی — ۴۲۸ هـ)

- (٨) اخبار ابي حنيفة واصحابه للمؤرخ الكبير الفقيه القاضي ابي عبد الرحمن حسين بن علي الصبري المتوفي — ٤٣٦هـ.
- (٩) شقائق النعمان في مناقب النعمان لابي القاسم محمود بن عمر الزمخشري المتوفي — ٥٣٨هـ.
- (١٠) للعلامة ابي المؤيد موفق الدين بن احمد المكي الخوارزمي المتوفي — ٥٦٨هـ (دده كتابه ثلوثين تبو ابونو مشتمل دى .
- (١١) قلاند عقود الدرر والقضيان في مناقب ابي حنيفة .
- (١٢) الروضة العالية المنيفة في مناقب الامام ابي حنيفة (دادواره دامام شرف الدين ابي القاسم بن عبد العليم العيني القرشي الحنفي دى .
- (١٣) البستان في مناقب النعمان للشيخ محي الدين عبد القادر القدسي .
- (١٤) كتاب الانتصار لامام ائمة الامصار للشيخ المؤرخ ابي المظهر يوسف بن عبد الله سبط ابن الجوزي) دوه جلد چهاپ شوى .
- (١٥) كتاب الامام محمد بن محمد الكردي المعروف باليزازي المتوفي — ٨٢٧هـ .
- (١٦) فضائل ابي حنيفة واخباره للامام يوسف بن احمد بن يوسف المكي الصيدلاني .
- (١٧) الانتقاء في فضائل الثلاثة الائمة الفقهاء للامام يوسف بن عبد البر الاندلسي — المالكي المتوفي سنه ٤٢٨هـ .
- (١٨) كتاب المناقب للامام علي بن عبدالعزيز ظهير الدين المرغيناني المتوفي — ٥٩٦هـ .
- (١٩) سلسلة الامام الاعظم ابو حنيفة وارهه في العقيدة الاسلامية للدكتور عناية الله ابلاغ والدكتور محمود طحان والدكتور محمد فوزي فيض الله (مكتبه دار البيان الكويت)
- (١٩) كتاب ابويحي بن زكريا بن يحيى النساپوري دى .
- (٢٠) الانتصار والترجيح للمذهب الصحيح للامام ابوالمظهر يوسف بن عبد الله المتوفي — ٦٥٤هـ
- (٢١) كتاب للحافظ ابي عبد الله الذهبي المتوفي — ٧٧٥هـ
- (٢٢) تبيين الصحيفة للامام الحافظ جلال الدين السيوطي الشافعي المتوفي — ٩١١هـ

- (۲۳) الخيرات الحسان في مناقب الامام النعمان للامام الشهاب احمد بن حجر البيهقي المكي الشافعي المتوفي — ۹۸۳. دا کتاب په څلويښتو فصلونو مشتمل خوندور کتاب دی.
- (۲۴) عقود الجمان في مناقب الامام اعظم ابي حنيفة النعمان للشيخ محمد بن يوسف الصالحي الدمشقي الشافعي المتوفي بالبرقوقية — ۹۶۲هـ. پدې موضوع داهم ډير زيات بهترين کتاب دی.
- (۲۵) كتاب المناقب للشيخ ملا علي بن سلطان القاري المتوفي — ۱۰۱۴هـ
- (۲۶) ابو حنيفة وحياته وعصره للشيخ ابوزهرة محمد صاحب
- (۲۷) حيات ابي حنيفة للامام الشيخ اسيد العفيفي .
- (۲۸) دشيخ علامه عبد الحليم الجندي المصري كتاب چې مسمى دی په ابو حنيفة سره .
- (۲۹) — كتاب دشيخ استاذ الوهبي سليمان الالباني الشامي دی نوم يې دی کتاب ابو حنيفة النعمان امام ائمة الفقهاء اوس دا پښتو ته ترجمه شوی په نامه د امام ابو حنيفة د ژوند پلوشي .
- (۳۰) — مناقب ابي حنيفة دشيخ ابوسعيد فارسي ژبه کې دی .
- (۳۱) — الجواهر الاربعة دشيخ محمد علي بن مفتي غلام محمد راج بندری (هند) فارسي ژبه کې دی .
- (۳۲) — تحفة السلطان في مناقب النعمان ترکی ژبه باندې ترجمه شوی د ادشيخ محمد بن عمر الحلبي دی.
- (۳۳) كتاب الحياض من صوب عمام الفياض للعالم التركي شمس الدين احمد بن محمد السينسواسي .
- (۳۴) تذكرة النعمان للشيخ السيد عبد القدوس الهندي . په اردو ژبه کې دی
- (۳۵) سيرة النعمان للشيخ شبلي النعماني . داهم اردو ژبه کې دی
- (۳۶) كتاب په نامه د ابو حنيفة پښتو ژبه کې دشيخ نصير احمد دی
- (۳۷) د امام ابو حنيفة رحمه الله حيرت انگيز واقعات دشيخ مولنا عبد القيوم حقاني دی .
- (۳۸) مکانة ابي حنيفة في الحديث دشيخ محدث علامه عبد الرشيد النعماني دی .

(۳۹) وصاحب الامام الاعظم رحمه الله دشيخ مولانا مفتی عاشق الہی شہری او مختلفو ژبو ته ترجمه شوي دي پښتو ته مولانا هدايت الله صافی ترجمه کړی دی .

(۴۰) امام ابو حنیفہ او ظالم حکومتونه دشيخ پوهنمل زاهدی احمدزی کتاب دی .

(۴۱) امام ابو حنیفہ سل قیصی دشيخ محمد اویس سرور - کتاب اوس پښتو ته ترجمه شوی . تردې ځایه لاشي احقر عبد السلام حقاني صانه الله عن خصال دنیة اجمالاً په لنډه الفاظو او عبارت کې څه بعض تعارف او احوال او اعمال دسیرت د امام اعظم ابو حنیفہ رحمه الله تعالی ذکر کړه ، ځکه د ایلو لویه موضوع ده دده سره مناسب نه وه خو بیا هم ده دخپل الاستاذ المحترم المکرم الشفیق المدرس الجلیل الناقد فی الدرس والتدریس المجاهد شیخ القرآن والحديث رحیم الله الحقاني الاسیر حالاً فی جدر الصلیبیین فی الحصۃ الثانیة من محبس بلجرخي فی کابل افغانستان

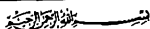
اللَّهُمَّ يا خالص يا خالص يا خير الخلاص فككهم ببركة اسماءك الحسني وبحرمة كلامك المبارك وكلام رسولك المبارك وبجاء خدمة المحدثين والمفسرين والمجتهدين الفقهاء ائمة الدين الحنيف والمجاهدين في سبيلك وبحرمة دعوات عبادك المخلصين له ، آمين يا خير الميسرين .

په امر چې ورته یې کړی دمحبس نه چې دامام صاحب یو لنډه تذکره اوسیرت ولیکه چې زما د کتاب ضمیمه شي نو دغه بنده داستاذ دامردامثال په خاطر دغه یو څه اجمالي لیکل وکړل الله تعالی دې دخپل رضاه سبب وگرځي او که څوک تفصیلي او مزید معلومات حاصلول غواړي نو دا پورته ذکر شوو کتابونو ته دی رجوع وکړی چې خاص دده مبارک په سیرت لیکل شوي دي او په نورو کتابو کې چې دده مبارک ضمني تذکره شوی دهغه کتابونو خوشمار معلوم ندی .

فلله الحمد اولاً واخراً والصلوة والسلام الاتمان الاکملان علي محمد عبده ورسوله واله واصحابه الطيبين الطاهرين اجمعين

فنسال الله العظيم رب العرش الكريم ان يجعلنا من آثاره علي هواه وابتغي بذلك قربه ورضاه

تمت بالخیر فی لیلة الجمعة بتاريخ ۱۶/۳/۱۴۳۳هـ موافق ۲۰۱۲/۴/۹

به امام ابوحنيفة رَحِمَهُ اللهُ باندې دا اعتراضاتو خخه جوابات

امام الاثمة سيد الفقهاء ذكى الامت رأس الانقياء والاصفياء مجاهد كبير حضرت نعمان بن ثابت الكوفي رحمه الله تعالى ته چې خالق كائنات خومره نور كمالات وركري وه په هماغه اندازه يې په علم حديث كې پوره پوره وركړى وه دلويو محدثينو فقهاوو او مؤرخينو اقوال دده په حق كې يو خوپه لاندي ډول دي:

(١) امام ابن عبد البر المالكي رحمه الله عليه فرمائي: وروى حماد بن زيد عن ابي حنيفة رحمه الله احاديث كثيرة. (الاتقاء ص ١٣)

حماد بن زيد د امام ابو حنيفة رحمه الله خخه ډير احاديث روايت كړي كه چيري د امام ابو حنيفة سره احاديث نه وائي يا ورسره يوازې شپاړس او يا ولس احاديث وائي لكه څنگه چې بعضو متعصبو ويلي دي نو بيا د احاديث كثره مطلب خه دي.

(٢) او حافظ ابن عبد البر د امام وكيع بن جراح په تذكره كې فرمايي: وكان يحفظ حديثه كله وكان قد سمع عن ابي حنيفة حديثا كثيرا. (جامع بيان العلم وفضله ج ٢ ص ١٤٩ مقدمة اعلاء السنن ج ٢١ ص ١٦) يعنى وكيع بن جراح ته د امام ابو حنيفة رحمه الله ټول احاديث په ياد وه او هغه د امام صاحب خخه ډير حديث اوريدلي دي (٣) لوى محدث ابن عدى المتوفى ٥٣٦٥ هـ د امام أسد بن عمرو المتوفى ١٩٠ هـ په ترجمه كې ليكلي دي چې (وليس في اصحاب الراى بعد ابي حنيفة اكثر حديثاً منه. (لسان الميزان ج ١ ص ٣٨٤)

په اصحاب الراى يعنى فقهاء وو كښې) د امام ابو حنيفة رحمه الله خخه وروسته د اسد بن عمرو خخه زيات حديث ډبل چاسرنه وه علامه ابن سعد د اسد بن عمرو په هكله فرمائي: (وكان عنده احاديث كثيرة وهو ثقة انشاء الله) (تاريخ بغداد ج ٧ ص ١٦)

(٤) امام صدر الاثمة مكى بن ابراهيم الحنفى (متوفى ٢١٥ هـ) چې حافظ او شيخ د خراسان وه علامه ابن سعد هغه ته ثقة او مامون الفاظ ويلي دي او وائي (ولزم ابا حنيفة رحمه الله وسمع عنه الحديث والفقه واكثر عنه الرواية) (تذكرة الحفاظ ج ١ ص ٣٣٢)

يعني هغه دامام صاحب په خدمت کې پاتې شوی وواو دهغه څخه چې د فقهې او احادیثو سماع کړې وه او دهغه څخه یې د یرروایات نقل کړي دي دا دلورې مرتبې حنفی وواو دامام بخاری استا د ییا خاص په یو لړس ثلاثیات کې دهغه د عالی سند په خاطر دامام بخاری رحمه الله ته د ا مقام او مرتبه حاصله شوه. (مقام ابی حنیفة ص ۹۱) امام احمد مکی بن ابراهیم ته صالح الحدیث ویلی دي: او امام ابن معین او ابن المدینی او ابن عمار الموصلی او ابن سعید او حاکم او ابن عبد البر رحمهم الله هغه ته ثقة وائي. (تهذیب التهذیب ج ۱۲ ص ۷۵) دامام ابو حنیفة رحمه الله په باره کې دمکی بن ابراهیم قول دلاندې عبارت په آخر کې نقل دی چې: مکی بن ابراهیم امام اهل الراي فی الحدیث والفقه اکثر عن ابی حنیفة رواية الحدیث والفقه وکان يقول مارایت افقه من ابی حنیفة رحمه الله. (تهذیب ج ۱ ص ۳۴۳) یعنی هغه به فرمایل چې ما دامام ابو حنیفة رحمه الله نه زیات فقیه نه دی لیدلی.

علامه خطیب بغدادی په خپل سند سره د محدث بشرین موسی متوفی ۲۸۸ هـ څخه او هغه دخپل استاذ محترم حضرت ابو عبد الرحمن المقرئ متوفی ۲۱۳ هـ چې هغه دامام ابو حنیفة رحمه الله څخه نهه سو ۹۰۰ احادیث اوریدلي وو د مناقب گردی جلد ۲ صفحه ۲۱۶ څخه روایت کوی چې: (وکان اذا حدث عن ابی حنیفة قال حدثنا شاهنشاه (تاریخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۴۵) بشرین موسی او ابو عبد الرحمن المقرئ دواړه ثقة او د اعتماد وړ محدثین و. (تذکرۃ الحفاظ ج ۱ ص ۲۳۴ ج ۲ ص ۱۶۸).

ددې خبرې څخه محترم لوستونکی خپله داندازه کولای شي چې یو کامل محدث او کامل مجتهد او شیخ الاسلام حضرت امام اعظم ته روایت او حدیث بادشاه نه وائی بلکه شاهنشاه ورته وائی البته شاهنشاه په حدیث کې مراد دی نه مطلق شاهنشاه ځکه مطلق شاهنشاه خوالله ﷺ دی

(۵) مشهور محدث اسرائیل رح (متوفی سنه ۱۶۲ هـ) دامام صاحب په هکله فرمائی چې امام صاحب هر هغه حدیث په ښه طریقه سره یاد کړی وو چې دهغې څخه به د فقهې مسائل مستنبط کیدل او هغه د حدیث په باره کښی د یربحث کوونکې وه او په حدیثو کې په فقهې مسائلو باندی د یرپوهیدونکې وه تاریخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۳۹ و تبیيض الصحیفة ص ۲۷].

(۶) امام مکی بن ابراهیم دامام عیسی بن یونس (متوفی سنه ۱۸۷هـ) چې دایو ثقہ محدث وو (تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۲۳۹) په هکله لیکلی دي. (اکثر عن ابی حنیفة الروایة فی الحدیث والفقه (مناقب موفق ج ۱ ص ۳۰۸) یعنی چې امام عیسی دامام صاحب نه په فقه او حدیث کې اکثره روایات نقل کړی دي امام عبدالله بن داود الخریبی (متوفی سنه ۲۱۳هـ) فرمائی چې (يجب على اهل الاسلام ان يدعوا الله لابی حنیفة رحمه الله فی صلواتهم قال وذكر حفظه عليهم السنن والفقه (تاریخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۴۴ البدایة والنهاية ج ۱ ص ۱۰۷)

یعنی پر مسلمانانو واجب ده چې په خپلو لمونځونو کې امام صاحب ته دعاوي وکړي او دا ذکر ترې هم وکړو چه امام صاحب د مسلمانانو د پاره حدیث او فقه محفوظ کړل

(۷) لوی محدث امام یزید بن هارون فرمائی چې (كان ابو حنیفة تقياً نقياً زاهداً صدوق اللسان احفظ اهل زمانه (مقام ابی حنیفة ص ۹۳) یعنی امام ابو حنیفة متقی پاک زاهد عالم در بنسټی ژبی خاوند او دخپلې زمانې د یرزیات قوی حافظ وو.

(۸) د جرح او تعدیل امام یحی بن سعید القطن دامام صاحب په هکله فرمائی: (انه والله لاعلم هذه الامة بما جاء عن الله ورسوله (مقدمة كتاب التعلیم ص ۱۶۸) یعنی قسم په الله چې امام ابو حنیفة په دې امت کې په هغه څه چې د الله او د رسول د طرف څخه راوړل شوی دي د ټولو څخه لوی عالم وه

(۹) - امام ملا علی القاری دامام محمد بن سماعه څخه نقل کوی فرمائی: ان الامام ذکر فی تصانیفه نیفاً وسبعین الف حدیث وانتخب الاثار من اربعین الف حدیث. (مناقب ملا علی قاری ج ۲ ص ۷۴) و مناقب موفق ج ۱ ص ۹۵) یعنی امام صاحب داویا ۷۰۰۰۰ زرو څخه زیات احادیث په خپلو تصانیفو کې بیان کړي او د څلویښت زرو څخه یې خپل کتاب کتاب الاثار انتخاب کړی دی

(تنبيه)

د محدثونو اصطلاح ده چې د سند په بدليدو سر د حدیثو تعداد او شمار هم بدليږي همد اوجه ده چې صحابه (ض) په دور کې دا حدیث تعداد لږ وو ځکه سند مختصر او لنډ وه او د هغه څخه یو څه زمانه وروسته د حدیثو دامامانو په دور کې تعداد لږ کونوته ورسیدل نو څومره چې سند زیاتېږي او راویان بدليږي هماغه شان

تعداد حدیثوزیاتیری ددی خبری تائید په لاندی ویناسره مشهور محدث ابراهیم بن سعید الجوهري (متوفی ۲۴۴هـ) فرمائی: کل حدیث لایکون عندی من مائة وجه فاناقیه یتیم. (تذکرۃ الحفاظ ج ۲ ص ۸۹)

یعنی هر کله چه یو یو حدیث په سلو سندونو سره زما سره نوي نوزه خپل ځان دهغه حدیث په هکله یتیم کتم نويو حدیث د متن او لفظ په لحاظ فقط یو حدیث دی مگر هر کله چه د سلو سندونو سره هغه حدیث ییل ییل روایت شی نو د محدثینو په نییز هغه سل احادیثه حسابیری او که بالفرض همدغه حدیث په زرو طریقو او سندونو سره روایت شي نو بیا هغه د محدثینو په نیزه زرو احادیثو حسابیری.

ځکه چې دا حدیث د متونو تعداد د محدثینو په اتفاق سره چې دهغې جملي څخه سفیان ثوري امام شعبه امام یحی بن سعید القطان او امام عبد الرحمن بن مهدی او امام احمد بن حنبل د یادوي وړ دي په لاندې ډول د دوی ویناده: (ان جملة الاحادیث المسندة عن النبي ﷺ یعنی الصحيحة بلا تکرار اربعة الاف واربع مائة حدیث. (توضیح الافکار ص ۶۳).

یعنی ییشکه ټول هغه مسند صحیح احادیث بدون تکرار نه څلور زره څلور سوه دي نو د نورو محدثینو په شان په کوم ځای کې چې امام صاحب ته د لږو حدیثونو نسبت شوی دی دهغو څخه په ظاهري نظر همدغه متون مرادي او په کوم ځای کې چې د څلویښتو زرو او اويا زرو ذکر راځي نو هلته هغه احادیث مرادي چې په متعدد طریقو او سندونو روایت شوي دي (مقام ابي حنیفه ص ۹۵) لکه صدر الاثمة مکی دامام حسن بن زیاد نه نقل کوي چې: (کان ابو حنیفه یروی اربعة الاف حدیث الفین لحما د الفین لسان المشیخة (مناقب موفق ج ۱ ص ۹۶).

یعنی امام صاحب څلور زره احادیث روایت کړي دي دوه زره د حماد په سند سره او دوه زره د نورو مشايخو په سند سره په احادیث کې دامام صاحب د مشايخو او استاذانو شمیر علامه ابو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن المزی د پنځوس څخه زیات بنود لي دي. (تهذیب الکمال فی اسماء الرجال ج ۱۳ ص ۴۹-۱۸)

دامام اعظم ابو حنیفه رحمه الله ثقه والی

په علم الحدیث کې دامام صاحب د ثقاهت او ثقه والی په هکله لاندی اقوالو ته توجه وکړی امام بن حجر مکی الشافعی لیکي چې: (وسئل یحی بن معین عنه فقال ثقة ماسمعت احدا ضعفه). (الخصیرات الحسان ص ۳۲ البدایة والنهاية ج ۱ ص ۱۱۵)

علامه ابن عبدالبر المالکی دامام عبدالله بن احمد الدورقی (متوفی ۲۷۶ھ) دنه روایت کوي چي: (سنل يحي بن معين وانا عن ابی حنیفة فقال ثقة ماسمعت احدا ضعه هذا شعبة بن الحجاج يكتب اليه ان يحدث ويامرو شعبة شعبة. (الانتقاء في فضائل الثلاثة الائمة الفقهاء ج ۱ ص ۱۲۷)

يعني دامام الجرح والتعديل يحيى بن معين ثخه دامام صاحب په باره کي پوښتنه وشوه او ما اوريدل نوهغه وفرمايل چي امام صاحب ثقه ووما دهيا چا ثخه ندی اوريدلی چي دهغه تضعيف نسی کړی وی او دا شعبة بن حجاج دی چي دهغه طرف ته ته ليکل کوی چي دهغه دی حديث بيان کړی او هغه ته حکم ورکوي او شعبة خوبلا خره شعبة دی او يوروايت داسي بيان شوی چي: (يقول يحي بن معين وهو سأل عن ابی حنیفة ائمة هوف الحديث فقال نعم ثقة ثقة كان والله اورع من ان يكذب وهو اجل قدرا من ذلك. (مناقب كردری ج ۱ ص ۲۴۰).

امام محمد احمد بن محمد البغدادي فرمائي چي ما د يحيى بن معين ثخه دامام صاحب په هکله پوښتنه وکړه فقال عدل ثقة ما ظنك بمن عدله ابن المبارك ووکیع (مناقب موفق ج ۱ ص ۱۹۲ و مناقب كردری ج ۱ ص ۲۲۰ يعني يحيى بن معين وفرمائيل چي هغه عادل او ثقه وواو هغه شوک چه دهغه تعديل امام عبدالله بن مبارک او وکیع بن جراح وکړی نو دهغه په هکله ستاڅه فکر وخیال وگمان دی، شيخ المحدثين امام علی بن مدینی دامام صاحب په هکله فرمائي: (وهو ثقة لا بائس به) (جامع بيان العلم وفضله ج ۲ ص ۱۴۹ اسير اعلام النبلاء ج ۱ ص ۱۷۹) يعني هغه ثقه وولا باس به داهم په معنی دثقا هت سره دی.

امام ابو ذکریا يحيى بن معين ثخه پوښتنه وشوه چي ابو حنیفة کان یصدق فی الحديث قال نعم صدوق (جامع بيان العلم ج ص یعنی ایا امام اعظم صاحب په حديث کي رايښتی ووهغه وویل بلکل رايښتی ووشهور مورخ او محقق علامه عبدالرحمن بن خلدون په خپله مقدمه کي دامام صاحب په هکله داسي ليکلي: ويدل علی انه من كبار المجتهدين فی الحديث اعتماد مذهبهم بينهم والتعويل عليه واعتباره ردًا وقبولاً. (مقدمة ابن خلدون ص ۱۱۵) یعنی دا خبره چي امام ابو حنیفة دلو يو مجتهدينو او لو يو محدثينو ثخه دی ددی خبری دليل دادی چي دهغه په مذهب باندې ردًا وقبولًا اعتماد کړی شوی دی

امام ابن حجر مکی ليکلی دی دامام صاحب په هکله ليکلي دي چي: وذكره الذهبي وغيره في طبقات الحفاظ من المحدثين ومن زعم قلة اعتنائه بالحديث فهو ما لتساهله اوحسده. (الخيرات الحسان ص ۶۰)

يعنى علامة ذهبى اونورو علماء امام ابو حنيفه د حديثو حافظانو په طبقه کې ليکلى دي او چا چې دامام صاحب په هکله دا خيال کړى وي چې دهغه توجه احاديثو ته کمه وه د ايا پر تساهل بنامدى او يا پر حسد بل ځاى علامه ابن حجر مکی فرمايى: (احذر ان تتوهم من ذالك ان اباحيفه لم يکن له خبره تامه بغير الفقه حاشالله کان فى العلوم الشرعيه من التفسير والحديث والاله من العلوم الادبيه والمقائيس الحكيمه مجرأ لا يجارى وامام لا يمارى وقول بعض اعدائه فيه خلاف ذالك منشؤه الحسد وحجة الترفع على الاقران وربما بالنور والبهتان) (الخبرات الحسان ص ۲۵).

يعنى اى مخاطبه د دى خبري نه و ويريده چې ته دا گمان کوي چې امام صاحب ته د فقهې څخه ماسوى ډبل علم پوره معلومات نه وه حاشالله امام ابو حنيفه په شرعي علومو کې لکه تفسير حديث ادبى او قياسي علومو کې بى پايه بحر وو چې دهغه مقابلې نه شو کيداى دامام صاحب په هکله د ځينو خلکو خلاف خبره د حسد او ځان لوى گڼلو او د بهتان څخه بل څه نه دي

حافظ شمس الدين ذهبى او علامه ابن حجر عسقلانى دواړو ليکلي دي: قال محمد بن سعد العوفي سمعت يحيى بن معين يقول كان ابو حنيفه ثقة لا يحدث بالحديث إلا بما يحفظه ولا يحدث مما لا يحفظه وسئل صالح بن محمد الاسدى عنه قال كان ابو حنيفه ثقة فى الحديث. (سير اعلام النبلاء ج ۱۱ ص ۴۷۹ و تهذيب ج ۶ ص ۷۳ وطبقات الحفاظ ج ۱ ص ۸۵ و تهذيب الكمال ج ۱۹ ص ۱۰۵)

يعنې امام صاحب ثقه عالم وو او کوم حديث به چې هغه ته ياد وو هغه به ئې خلکو ته بيانولو او کوم حديث به چې ورته حفظ او يادونه هغه به ئې نه بيانولو او د صالح بن محمد الاسدى څخه پوښتنه وشوه هکله دامام صاحب کې هغه و فرماييل امام صاحب ثقه فى الحديث دى

شيخ الاسلام ابن تيمية د محدثينو او فقهاوو په روايتى او درايتى کمال او فقه باندې بحث کړى او په اخر کې ئې ليکلى دي چې: (واكثر ائمة الحديث والفقه كمالك والشافعي واحمد واسحاق بن راهويه والى عبيدوكذلك الازاعى والثورى والليث هؤلاء وكذلك لابی يوسف صاحب ابى حنيفه ولا بى حنيفه ايضاً ماله من ذالك ولكن لبعضهم فى الامامة فى الصنفين مالىس للآخرين بعضهم من صنف المعرفة باحد الصنفين مالىس فى الآخر فرضى الله جميع اهل العلم والايمان (تلخيص الاستغاثة المعروف بالرد على البكرى ص ۱۴-۱۳)

يعني اكثره امامان حديث اوفقه لکه امام مالک امام شافعی امام احمد اسحاق بن راهويه ابو عبيده او همدارنگه اوزاعی سفیان ثوري اوليث بن سعد احضرات اودغه شان ابو يوسف صاحب دابو حنیفه او پنجه دامام ابو حنیفه هم په دوی کې هغه مقام او مرتبه ده کومه چې دهغه دشان سره لائقه وی مگر په دوی کې ځینو ته ددواړو قسموا مامتونو مقام حاصل دی چې نور وته ندی حاصل او بعضو ته په صنف معرفت کې هغه مقام حاصل دی کوم چې هغه نور وته نه دی حاصل الله تعالی دی د ټولو ایماندارانو اود علم خاوندانو څخه راضی او خوشحاله شي.

حافظ محمد بن يوسف الصالحی الشافعی په خپل کتاب عقود الجمان کې لیکي چې : (کان ابو حنیفه من كبار حفاظ الحديث واعيانهم ولولا كثرة اعتناؤه بالحديث ماتهاله استنباط مسائل الفقه الخ بحواله (تأنيب الخطيب ص ۱۵۶)

يعني امام ابو حنیفه حديث په حافظانو او فاضلانو کې شمیرل کیدو که چیرته هغه دا حدیثون زیات اهتمام نه کولای نو په فقهی مسائلو کې دا استنباط ملکه به هغه ته کله حاصله شوی وایي امام ابو داود سلیمان بن اشعث السبجستانی (متوفی سنه ۵۲۷۵) فرمایي : رَجِمَ الله مالکاکان اماما رحم الله الشافعی کان اماما رحم الله اباحنیفه کان اماما [الانتقاء ص ۳۲ وجامع بیان العلم ج ۲ ص ۱۶۳].

يعني الله تعالی دی پر امام مالک رحم وکړي ځکه چې هغه امام ووالله تعالی دی پر امام شافعی رحم وکړي ځکه امام ووالله تعالی دی پر امام ابو حنیفه رحم وکړي ځکه امام وواله علامه شمس الدین الذهبي دامام ابو داود څخه نقل کوي ان اباحنیفه کان اماما (تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۱۶۰)

يعني امام ابو حنیفه امام وو دامام ابو داود په شان لوی محدث چې کله دامامت یادونه کوي نو دهغه متبادره معنی حدیثو امامت دی دا چې هغه دامام صاحب ذکر دامام مالک او امام الشافعی په ضمن کې په امامت سره کوی نو ددې څخه ښکاري چې دهغه حديث اوفقه ددواړه خنډو امامت مراد دی ځکه امام مالک او امام شافعی دواړه دا حدیثو امامان وو.

دمذکوره اقوال نه دا معلومه شو چې امام ابو حنیفه یوازې محدث نه و بلكه د علم الحديث اود دې فن اور وایت د لویو مجتهدینو او حفاظو څخه شمیرل کیږي.

شیخ المحدثین امام علی بن المدین فرمائی: ابوحنیفہ روى عنه الثوری وابن المبارک وحماد بن زید وھشام وکیع وعباد بن العوام وجعفر بن عون وھوثقہ لابأس به. (الخیرات الحسان ص ۷۴)

یعنی دامام ابوحنیفہ ثخہ علامہ ثوری او عبد اللہ بن مبارک او حماد بن زید او ھشام او وکیع بن جراح او عباد بن عوام او جعفر بن عون حدیث روایت کری دی او امام صاحب ثقہ لاباس به وو (امیر المؤمنین علامہ شعبۂ فرمائی: کان واللہ حسن الفہم وجید الحفظ حتی شنعوا علیہ بما علم بہ منهم واللہ سلیقون عندا للہ وکان کثیر الرحم علیہ. (الخیرات الحسان صفحہ ۳۴)

یعنی یہ خدای تعالیٰ قسم چہ امام ابوحنیفہ نہایت تیز فہم او تیزی حافظی خاوند وو خلکو پر ھفہ باندی یہ ھفہ خبر وکی طعن و لگولو چہ دھغوی ثخہ امام صاحب زیات عالم وو پر ھفہ خبر و باندی او قسم یہ خدای چہ دوی بہ د اللہ تعالیٰ سرہ مخ شی یعنی ددغہ بدگوی بدلہ بہ ورتہ ملاو شی او امام شعبہ پر امام صاحب دیر ترحم کری دی. وسئل یحیی بن معین احدث سفیان عنہ قال نعم کان ثقہ صدوق فی الفقہ والحديث ماموناعلی دین اللہ. (الخیرات الحسان ص ۳۵).

یعنی دیحیی بن معین ثخہ تپوس و شوچی امام سفیان ثوری دابوحنیفہ ثخہ روایت حدیث کری ھفہ وویل او کری دی او دابی ھم و فرماثل چہ امام ابوحنیفہ یہ فقہ او حدیث کی ثقہ او صدوق دی او د اللہ تعالیٰ پردین باندی مامون دی غیر مقلد عبد الرحمن مبارکپوری واثی چہ امام ابن معین او امام شعبہ او امام ثوری رحمہم اللہ تعالیٰ دی تولود امام ابوحنیفہ توثیق کری دی. (مقام ابی حنیفہ تحقیق الکلام ص ۱۴۰) او امام حاکم امام ابوحنیفہ رح دکوفی یہ ثقات ووکی لیکہ دی. (معرفۃ علم الحدیث ص ۲۴۹)

دامام ابوحنیفہ احتیاط فی الاحادیث

یہ روایت کی زیات احتیاط ضروری دی حکمہ رسول اللہ ﷺ فرمایلی: من کذب علی متعمداً فلیتربوا مقعدہ من النار. (بخاری ج ۱ ص ۳۸ مسلم مقدمہ صفحہ ۳). چاچی یہ ما باندی دروغ وویل قصد انودادی خپل خان لپارہ داوسید خای جہنم کی تیار کری.

نوپہ ھمدی خاطر محدثینوپہ دی ھکلہ زیات احتیاط تہ توجہ کری نو امام ابوحنیفہ یہ دی بارہ کی نہایت زیات احتیاط ثخہ کاراخیستی دی لکہ ثنگہ چہ خطیب بغدادی یہ خپل سند سرہ دامام یحیی بن معین ثخہ

روایت کوي چې: انه سئل من الرجل یجد الحديث بخطه ولا يحفظه فقال ابو ذر یاکان ابو حنیفة یقول لا یحدث الا بما یعرف ویحفظ. (کفایة فی علم الروایة ص ۲۳۱)

یعنی دیحیی بن معین خنجه پوښتنه وشو چې که یو سړی پخپل خط سره لیکل شوي حدیث پیدا کړي مگر هغه حدیث په یاد نه وي نو هغه به څه کوي امام ابو ذر یا دیحیی بن معین وفرمایل چې امام ابو حنیفة نو فرمایل چې هغه ته ددې حدیث بیانولو جواز نشته هغه یوازې هغه حدیث بیانولای شي چې په یادې وي.

امام حاکم پخپل سند سره د حضرت امام ابویوسف خنجه روایت کوي چې هغه وفرمایل: عن ابی حنیفة انه لا یحل لرجل ان یروی الحديث الا اذا سمعه من فم المحدث فیحفظه ثم یحدث به. (مدخل فی اصول الحديث ص ۱۵ الجواهر المضية ج ۱ ص ۲۵۷) یعنی امام ابو حنیفة وفرمایل چې نه دی جائز یو سړی لره چې هغه یو حدیث بیان کړي ترڅو پورې چې هغه دیو محدث یا المشافه هغه حدیث نه وي اوریدلي او یا هغه حدیث هغه ته تر هغه وخته پورې یاد وي چې کله شې هغه بیانوي. امام وکیع بن جراح فرمائي (لقد وجد الورع عن ابی حنیفة فی الحديث مالم یوجد عن غیره) (مناقب صدر الائمة ج ۱ ص ۱۹۷).

یعنی یقیناً ابو حنیفة په حدیثو کې هغه احتیاط کړی دی چې هغه احتیاط په بل چا کې نه دی موندل شوی امام عبدالوهاب شعرانی الشافعی (متوفی ۸۹۷۳هـ) لیکي دي: وقد کان الامام ابو حنیفة یشتراط فی الحديث المنقول عن رسول الله ﷺ قبل العمل به ان یرویه عن ذالک الصحابی جمیع اتقیاء عن مثلهم وهكذا. (میزان الکبری للشعرانی ج ۱ ص ۶۳).

یعنی کوم حدیث چې د نبی کریم ﷺ خنجه منقول وي په هغه کې امام صاحب د شرط لکوي چې د عمل خنجه وړاندې به د حدیث کتل کېږي چې د حدیث دروي خنجه یا تر صحابی پورې د پرهیز کارانو یو خاص جماعت هغه نقل کړی وي یا هغه حدیث د عمل کولو وړ دی. علامه القرشي د امام صاحب خنجه د حدیث روایت یو بل مهم شرط داهم نقل کړی دی چې: (شرط جواز روایت الحديث عند ابی حنیفة ان الراوی لم ینس الحديث من حين حفظه الی وقت الروایة الجواهر المضية ج ۱ ص ۳۹۰)

یعنی د امام صاحب په نزد د روایت د جواز لپاره شرط دادی چې یو راوي د کوم وخت خنجه چې یو حدیث حفظ کړی بیا به یې تر هغه وخته پورې هیر نه وي په کوم وخت کې چې روایت کوي، علامه جلال الدین السيوطی د امام صاحب د دغو سختو شرائطو درانقلولو خنجه وروسته لیکي: وهذا مذهب شدید وقد استقر

العمل على خلافه فلعل الرواة في الصحيحين ممن يوصف بالحفظ لا يبلغون النصف (تدريب الراوى ص ۱۶۰) يعنى داسخت مذهب دى او عمل ددي خلاف دى تحكه چي ممكنه ده دبخارى او مسلم دهغه راويانو تعداد چي يادشوى شرط باندى برابر وي نيمايي ته هم ونه رسيږي. ددي خخه واضع ښكاري چي امام ابو حنيفه شرط د امام بخارى او مسلم د شرطونو خخه زيات سخت دي

كه خه هم جمهور محدثين په دي شرائطوكي د امام صاحب سره ملكر تيانه كوي خودا خبره صحيح ده چي امام صاحب په علم حديث كني دلويو مجتهدينو د جملې خخه ووپه دي خاطر د ياتاهغه دخپل اجتهاد مطابق د شرائط لگولي دي او په دي شرط كې پر هغه باندې هيڅ كوم طعن او انكار نشته لكه خنكه چي امام بخارى د ملاقات امكان ته خاصه توجه نه ده كړې بلكې د حقيقي ملاقات شرط يې لگولى دى كه خه هم يو ځل وي ددي لپاره چي د تدليس او عنعنې شنبه پاتې نه شي مگر جمهور و محدثينو چي دهغه په سر كې امام مسلم دى هغه رد كړى دى (مقدمة صحيح مسلم) او جمهور محدثينو دهغه سره اتفاق نه دى كړى اولكه خنكه چي امام بخارى او امام ابن العربي په حسن حديث باندې عمل كول جائز نه گڼي مگر جمهور محدثين دهغوى مخالف دي قاضي شوكانى په دې باره كې داسې فرمايې: (والحق ما قاله الجمهور) (نيل الاوطار للشوكاني ج ۱ ص ۴۲)

علماء په دي خبره باندې پوهيږي چي د عمل لپاره يوازې صحيح حديث مدارگر څو لوباندې د حسن حديث د ټولو اقسامو خخه انكار لازميږي په داسې حال كې چي زيات احاديث حسن دي

امام عجلى د مشهور محدث حماد بن سلمه (متوفى ۱۶۷هـ) چي هغه د ذهبى د وينا مطابق لوى محدث او امام وو دده په باره كې فرمايې: (ثقة رجل صالح حسن الحديث وقال ان عنده الف حديث حسن ليس عند غيره) نو تا سوفركرا و سوچ و كړي چي ديو محدث سره يوزر حسن حديثونه موجود دي نو د نورو محدثينو سره به څومره حسن احاديث وي. نو مخكينى خبرې ته په پام سره ايا ديو چا لپاره دا خبره روا ده چي هغه دا وائې چي امام بخارى غوندې عظيم محدث د زرو احاديث خخه منكر دى او يا د رسول الله ﷺ دا احاديثو مخالفت يې كړى دى هيڅكله نه ديو مسلمان په زړه خودا و هم نه راځي اونه به د چاپه فكر كړي دا تصور راوگرځي حاشا وكلا

علماء خودا وائې چي امام بخارى د حديث د فن يو عظيم امام او مجتهد دى هغه چي دخپل اجتهاد پريښاد روايت د قبوليت او په روايت باندې د عمل لپاره كوم شرائط لگولي دي په هغه كې خو هغه بلكل ماجور دى

صد فیصد همدغه شان امام اعظم ابو حنیفہ چہ پہ فن حدیث کی داخل اجتہاد مطابق دروایت دقبولیت لپارہ کوم شرائط لگولی دی اوپہ کومواحدیشو کہ چہ دہغه داخل اجتہاد مطابق ہغه ددہ شرائط موجود نہ وی نوہغه امام صاحب نہ دی اخیستی نو اوس تاسوقضاوت وکری چہ امام صاحب ددغه ترک پہ وجہ سرہ دی تارک الحدیث یا مخالف الحدیث وگرخول شی؟ ہیخ عقلمند منصف مزاجہ اودتعصب خخہ خالی مسلمان عالم تہ داخبرہ دمنلو ورنہ البتہ دابلکل صحیح خبرہ دہ چی جمهور محدثین دامام صاحب سرہ ددغو سختو شرائطو پہ ہکے علمی مناقشہ کولی شی پہ صحیح دلائلو سرہ خوسرہ د ادب و احترامہ چہ دادسلفو صالحینو معمول دی لکہ خنکہ چہ جمهورو محدثینو دامیر المؤمنین فی الحدیث امام بخاری رح پر حقیقت لقاء و عدم جواز العمل بالحدیث الحسن قوی باندی علمی رد کری دی خو جمهور محدثینو دامام بخاری پہ ہکله ہیخکله دغیر مناسب اودانصاف خخہ لیری الفاظ نہ دی استعمال کری خو کله چہ دامام صاحب اودہغه شاگردانو اولکرو بیان کیہی نو دحسن ظن تولی دروازہ و تمل شی اودا کار قطعاً بہی انصافی دہ دھر چالطرفہ چہ وی.

مولنا مبارک پوری صاحب لیکلی دی چہ حدیث دقیدو او وشروط پہ ہکله کہ چہ شو مرہ تشدید اوپابندی و احتیاط امام ابو حنیفہ کری دی بل چادہغہی ثبوت نہ دی ورکری تحفۃ الاحوذی ج ۲ ص ۱۵ علامۃ ابن خلدون فرمائی: والامام ابو حنیفہ انما قلت روايته لما شدد في شروط الرواية والتحمل وضعف رواية الحديث اليقيني اذا عارضها الفعل النفسى وقلت من اجلها روايته فقل حديثه لانه ترك رواية الحديث متعمداً فحاشاه من ذلك ويدل على انه من كبار المجتهدين في علم الحديث. (مقدمة ابن خلدون ص ۱۱۵).

ددغه سختو شرائطو یادونہ علامۃ ابن صلاح ہم پہ مقدمۃ ص ۲۲۲ کہ کیہی دہ او علامۃ نواوی ہم پہ (التقريب والتيسير للنواوی ص ۷۲ کہ کری دہ او علامۃ عراقی ہم پہ فتح المغیث ص ۲۵۶ کہ کریدہ او علامۃ سخاوی ہم پہ فتح المغیث ج ۲ ص ۲۲۸ ص ۲۳۱ کہ کریدہ

دامام اعظم محبت او عشق مع الحدیث والمحدثین

علامۃ خطیب او صدر الانمۃ پہ خیل سند سرہ نقل کوی چہ امام صاحب بہ کله بغداد تہ د تجارت لپارہ لارہ او بیابہ چہ کله واپس دگتہی سرہ کوفی تہ راغلو. نو (فیشری بہاوانج الاشیاخ من المحدثین قوتہم

وکسونهم وجميع حوائجهم مقام ابی حنیفة ص ۱۱۳ تاریخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۶۰ مناقب موفق ج ۱ ص ۱۶۲) یعنی یہ ہفہ گئی سرہ بہ یہی حدیث دمسائخو حاجتو نہ خوراک لباس او نور ضروریات ورتہ اخیستل امام صدر الانمۃ علامہ مکی داهم لیکلہی چہ: (وماکان یدع احدًا من المحدثین الابره برأ و اسفاً) (مناقب موفق ج ۱ ص ۲۶۱) یعنی امام صاحب پہ محدثینو کھی ہیشوک ہم داسی ندی پری بنودلہی چہ ہفہ سرہ یہی کافی اند ازہ احسان او حسن سلوک نہ ووکری: (امام نضرین محمد المروزی المتوفی سنہ ۱۸۲ھ) فرمایہ: (لم ار جلاً لزم للآثر من ابی حنیفة) (الجواهر المضيئة ج ۲ ص ۲۰۱).

یعنی امام صاحب شخہ زیات ہیشوک پہ حدیثو باندی لزوم کوونکھی او کلک دریدونکھی می نہ دی لیدلی امام طحاوی الحنفی المتوفی سنہ ۳۲۱ھ شخہ نقل دی چہ امام ابو حنیفہ پہ یہ مسئلہ کھی دیوسری سرہ بحث کولو دبحث پہ دوران کھی بہ خاموش شوہ. فسکت ابو حنیفہ فقال بعض اصحابہ لا تجیبہ یا ابا حنیفہ فقال بما جیبہ وهو یحدثنی بهذا عن رسول الله ﷺ. (شرح العقيدة الطحاوية ص ۲۸۱).

یعنی امام صاحب بہ چپ او خاموش پاتی شو ہفہ تہ بہ ٹینو ملگرو وویل چہ تہ ہفہ تہ ولی جواب نہ ورکوی امام صاحب بہ و فرمایل چہ ہفہ ماتہ در رسول اللہ ﷺ احادیث ییانوی زہ ہفہ تہ شہ جواب ورکرم. امام الحسن بن صالح بن حلی المتوفی سنہ ۱۶۷ھ دامام صاحب پہ ہکلہ فرمایلی: (کان النعمان بن ثابت فاهما عالماً متشبتاً فی علمه اذا صح عنده الخبر عن رسول الله ﷺ لم یعده الی غیرہ. (الانتقاء ص وتانیب الخطیب ص ۱۵۴ لذاہد کوثری).

یعنی امام ابو حنیفہ نعمان بن ثابت فہیم عالم او یہ خیل عالم کی قوی او پوخ ووکلہ چہ بہ دہفہ سرہ دنیی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حدیث صحیح ثابت شونویا بہ نہی دہفہ شخہ بل کو م شئ تہ تجاوز نہ کولو.

امام صاحب دضعیف حدیث پہ مقابل کی قیاس اورای پرینودل

امام ابو حنیفہ پہ یہ ضعیف حدیث باندی عمل کولو او دہفہ پہ مقابل کھی بہ یہی قیاس ترک کولو دمخالفینو اعترافات علامۃ ابن حزم الظاہری پدی بارہ کھی لیکھی: (جميع اصحاب ابی حنیفہ مجمعون علی ان مذهب ابی حنیفہ ان ضعیف الحدیث اولی عنده من القیاس والرأی. (مناقب ابی حنیفہ ص ۱۱) والخیرات الحسان ص ۷ وقواعد فی علم الحدیث ص ۹۵ ص ۹۶/ قواعد التحذیر للقیاسی ص ۱۱۸) نضر الامانی ص ۱۱۶)

يعني دامام ابو حنيفه ٲول متبعين او ملگري پڊي باندې متفق دي دا ابو حنيفه په مذهب کي ضعيف حديث په راي او قياس باندې افضل دي بل ٲاي ابن حزم الظاهري ليکي : قال ابو حنيفه الخير الضعيف عن رسول الله ﷺ اولي من القياس ولا يحمل القياس مع وجوده احكام الاحكام في اصول (الاحكام ج ٧ ص ٥٤)

يعني امام صاحب ويلي دي چې رسول الله ﷺ ضعيف حديث په موجوده گي کي په قياس باندې عمل ناجائز دي حضرت ملا علي القاري دا حنا فود مذهب په باره کي ليکلي : ان مذهبهم القوي تقديم الحديث الضعيف على القياس المجرد الذي يحتمل التزئيف. (مرقات ج ١ ص ٣) يعني دا حنا فو مذهب دادي چې هغوي ضعيف حديث هم پر قياس باندې چې هغه د کمزوري احتمال ولري مقدم گڼي

شيخ الاسلام حافظ ابن تيميه پڊي باره کي ليکي : ومن ظن بابي حنيفه او غيره من ائمة المسلمين انهم يعتمدون مخالفة الحديث الصحيح القياس او غيره فقد اخطاء عليهم وتكلم اما بظن واما بهوى فهذا ابو حنيفه يعمل بحديث التوضي بالنبيذ في السفر مع مخالفته للقياس لا اعتقاده صحتها وان كان ائمة الحديث لم يصحوها. (مجموع الفتاوى ج ٢٠ ص ٣٠٥-٣٠٤)

يعني هر ٲخوک چې گمان کوي چې ابو حنيفه يا يوبل د مسلمانانو امام چې قصد ايي د حديث صحيح مخالفت کړي دي او قياس ته ئي ترجيح ورکړي ده نوييله شکه هغه مسلمان سخت په وهم او اشتباه کي واقع دي اوداسي خبره يي ياد گمان او يا هم دهوي ٲخه کړيده ٲخه امام صاحب په سفر کي د خرما پر نبيذ داودس کولو په حديث عمل کوي اودا د قياس مخالف کار دي او په حديث د خنده قهقهه سره چې لمونځ فاسدوي او اودس ماته وي عمل کوي اودا د قياس مخالف دي دا دواړه حديثه امام صاحب صحيح گڼي که ٲخه هم نور محدثين يي ضعيف گڼي او علامه ابن قيم پڊي هکله ليکلي چې : (واصحاب ابى حنيفه مجمعون على ان مذهب ابى حنيفه ان ضعيف الحديث عنه اولي من القياس والراى وعلى ذالك بنى مذهبه كما قدم حديث القهقهة مع ضعفه على القياس والراى وقدم حديث الوضوء بنبيذ التمر في السفر مع ضعفه على الراى والقياس ومنع قطع السارق بسرقة اقل من عشر دراهم والحديث فيه ضعيف وشرط في اقامة الجمعة المصروا الحديث فيه كذا لك وترك القياس المحض في مسائل الابار لا تارقها غير مرفوعة فتقديم الحديث الضعيف وآثار الصحابة على القياس والراى قوله وقول الامام احمد. (اعلام الموقعين ج ١ ص ٧٧ قواعد في علوم الحديث ١٠٠-٩٩)

علامه محمد بركت الله ليكي چي: (روي امامنا الاعظم وهما من الاقدم ان الضعيف ايضاً اول من اراء الرجال). (حاشية اصول الشاشي)

علامه مرتضى زبيدي ددي مسئلي بيان خنجه وروسته ليكي چي: (فهذا صريح من الامام بانه كان يقدم الاثر على القياس فضلاً عن الحديث النبوي). (عقود الجواهر المنيقة ج ۱ ص ۸)

يعني امام صاحب داذكرشوي قول اقوال صريحاً دي دليل دي چي امام صاحب دصحابي قول هم به قياس مقدم گني نو دحديث باره كې به خه فرمايې همدارنگه علامه مصطفى السباعي رح ليكي دي عرض دا چي دبی شماره تصريحاتونه يو خوصريغ عبارتونه دي چي ددي خبري واضح دليل دي چي امام صاحب اجتهداي رايه اكر كه دير ه قوی او مضبوطه وي په صحيح حديث باندې شي هي خلكه نه مقدم كوي بلكي مونږ كورو چي دابن جزم په شان نا قدم د عراق د فقها پدي اجماع نقل كوي چي ددي فقهاء وپه نيز ضعيف حديث ته هم په قياس ترجيح حاصله ده (السنة ومكاتها في التشريع الاسلامي).

امام صاحب په كوم وقت كې دراي او قياس خنجه كار اخيستو

دا خبره صحيح ده چه امام صاحب د قياس اوراي خنجه كار اخيسته خودا چي امام صاحب په كوم وخت دراي او قياس نه كار اخيستی لاندې اقوالو ته توجه كول ضروري ده امام صاحب فرمايې: (اخذ بكتاب الله فمالم اخذ فبسنه رسول الله ﷺ فان لم اخذ في كتاب الله ولا اخذ في سنة رسول الله ﷺ اخذت بقول الصحابة اخذ من شئت منهم وادع من شئت منهم والا اخرج من قولهم الى قول غيرهم فاما اذا انتهي الامر الى ابراهيم والشعبي وابن سيرين والحسن وعطاء وسعيد بن المسيب وعدد رجالنا فاقوم اجتهد كما اجتهدوا) (تاريخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۶۸ مناقب ابی حنیفة للذهبی ص ۲ ص ۱۶۴ الجواهر المضيئة ج ۲ ص ۲۴۹ تبیض الصحیفة ص ۶۰ تهذيب التهذيب ج ۱ ص ۱۰۱)

ترجمه: زه كتاب الله باندې عمل كوم كه چيرته ماته په هغه كې حكم پيدانه شونو بيا ئي در رسول الله ﷺ په ستو كوم كه هلته هم حكم پيدانه شوياد صحابه كرامو پرا قوال چي دچاقول غوره كوم او دچاقول پرېدم مگرد صحابه وود قول خنجه لاندې مرتبه كې دچاقول نه اخلم او كله چي خبره ابراهيم او شعبي او ابن سيرين او حسن او عطاء او سعيد بن مسيب ته ورسېږي نو لكه څنگه چي هغوی اجتهد كوي زه هم اجتهد كوم

او بل حای کې د امام اعظم صاحب خپل قول دی وایې چې : (لیس لاحدان یقول برای مع کتاب الله تعالى ولا مع سنة رسول الله ﷺ ولا مع ما اجتمع علیه الصحابة (عقود الجمان ص ۱۷۵ الخیرات الحسان ص ۱۲۷)

ترجمه : دهیچا لپار جائز نه ده چې د کتاب الله او سنت رسول او د صحابه د اجماع په موجوده کې د خپلې رای او قیاس څخه کار واخلې ځینو خلکو خو بیا تعصبا او یاد عدم علم په وجه او یا د نه تحقیق لوجه دې خبرې ته هوی ورکړېده چې امام صاحب به قیاس ته پر سنت رسول ترجیح ورکوله او بیا یې عقلی دلائل پر نقل باندې مقدم گڼل دامحض تهمت او افتراء ده امام صاحب د دې خبرې پخپله تردید کړی دی امام ابو حنیفه فرمایلي دي : (کذب والله واقتری علینا من یقول اننا نقدم القیاس علی النص وهل یحتاج بعد النص الی القیاس. المیزان الکبری ج ۱ ص ۶۵)

یعنې هر څوک چې زموږ په هکله وایې چې دوی پر نص باندې قیاس مخکې کوي قسم په الله تعالی چې د ورځ او پر موږ تهمت دی او کله چې نص موجود وي قیاس ته حاجت نشته بل حای فرمایلي چې : ایا کم والقول فی دین الله تعالی بالرای وعلیکم باتباع السنة فمن خرج عنها ضل (المیزان الکبری ج ۱ ص ۵۰) او محدث علی بن خشرم المتوفی سنه ۲۵۷هـ فرمایلي دي : (کناف مجلس سفیان بن عیینة فقال یا اصحاب الحدیث تعلموا فقه الحدیث لا یقهرکم اصحاب الرای ما قال ابو حنیفه شیئا الا ونحن نروی فیه حدیثاً واحداً حدیثین. (معرفة علوم الحدیث ص ۶۶)

موږ به د سفیان بن عیینة په مجلس کې ناست وهغه و فرمایلي ای اصحاب الحدیث تا سوه حدیث کې تفقه پوه حاصله کړی داسې نه وي چې اصحاب الرای در باندې غالب شي امام ابو حنیفه هیڅ داسې شی نه دی فرمایلي چې په هغه کې موږ بیا یوه حدیثه روایت کړی نوی عبد الله بن مبارک نه د امام صاحب دا قول روایت شوی چې : عجباً للناس یقولون افقی بالرای ما افقی الا باثر. (الخیرات الحسان ص ۱۹)

یعنې تعجب له خلکو چې وائي امام ابو حنیفه پخپله رأی باندې فتوی ورکوي او ما بغیر حدیث او اثر نه په بل څه فتوی نه ده ورکړي د خطیب بغدادی څخه روایت دی چې قال ابو حنیفه البول فی المسجد احسن من بعض القیاس (کتاب الفقیه والمتفق ج ۱ ص ۴۰۱) او د امام ابو حنیفه څخه داهم نقل دی چې : (لعن الله من یخالف رسول الله به اکر مناوبه استنقذنا (الانتقاء ص ۱۴۱) تانیب الخطیب ص ۱۱۴)

يعني په هغه شخص دی دالله تعالی لعنت وی چې در رسول الله ﷺ خلاف کوي په هره خبره کې چې وي څکه در رسول الله په وجه خومونږته دایمان شرف نصیب شوی دی اوددوی په وجه خومونږه د هلاکت څخه بچ شوي یوحضرت عبدالله بن مبارک فرمائی: (لاتقولوا رای ابی حنیفة ولكن قولوا انه نفسیر الحديث). (ذیل الجواهر ج ۲ ص ۴۶۰) تاسو داسې مه وایې چې د دامام صاحب رای او قیاس دی بلکه داسې وایې چې دا د حدیث تفسیر دی.

امام عبدالوهاب شعرانی او امام ابن حجر مکی او علامه سیوطی دامام صاحب څخه نقل کوي چې امام صاحب فرمایلي دي: ماجاء عن رسول الله ﷺ بآی هو اوی فعلى الرأس والعین وما جاء عن اصحابه تخبرنا وما جاء عن غیرهم فهم رجال ونحن رجال. (سیر اعلام النبلاء ج ۶ ص ۴۰۱ المیزان الکبری ج ۱ ص ۲۹ الخیرات الحسان ص ۲۷ تبیيض ص ۴۷)

يعني کوم څه چې در رسول الله ﷺ څخه ثابت دی دهغې نه خودی زما مور وپلار قریان شی نو هغه راته په سراو سترگو قبول او منظور دي او کوم څه چې دصحابه څخه ثابت وي په هغو کې زموږ انتخاب دی او که دصحابه وو څخه بغیر دپل چا قول راشی نو هغوی هم رجال سړی دی او مونږه هم سړي یو علامه عبدالوهاب الشعرانی ده یر بحث څخه وروسته لیکي چې: (فاولهم تبریامن کل رای یخالف الشریعة الاعظم ابوحنیفة النعمان بن ثابت رح خلاف ما یضیفه الیه بعض المتعصبین ویا فاضیحة يوم القيامة من الامام اذا وقع الوجه فی الوجه فان من کان فی قلبه نور لا یتجرأ ان یذکر احداً من الائمة بسوء). (المیزان الکبری ج ۱ ص ۵۰)

وايضاً امام عبدالوهاب الشعرانی لیکي چې: (فصل فی بیان قول من نسب الامام اباحنیفة الی انه یقدم القیاس علی حدیث رسول الله ﷺ اعلم ان هذا الکلام صدر من متعصب علی الامام متهور فی دینه غیر متورع فی مقاله غافلاً عن قوله تعالی ان السمع والبصر والفؤاد کل اولئک کان عنه مسؤولاً). (المیزان الکبری ج ۱ ص ۵۶)

توجه: دافصل دهغه خلکو دقول او وینا او خبری په تضعیف کې منعقد دی چې هغوی دا وایې چې امام صاحب در رسول الله ﷺ پر حدیث باندې قیاس مقدم کښي پوه شه چې دا کلام دامام صاحب په هکله دهغه کس نه صادر شوی دی او صاډیږي چې هغه متعصب وي په دین کې بې باکه وي او په خپلو خبرو کې پرهیز کوونکې نوی او هغه دالله تعالی ددې قول څخه غافل دی چې بیشکه غوږونه سترگې او زړه ددې ټول په هکله به تپوس کږي

نعلم من جميع ما قهناه ان الامام لا يقيس مع وجود النص كما يزعمه المتعصبون عليه وانما يقيس عند فقد النص (الميزان الكبرى ج ۱ ص ۵۰ للشعراني) يعني فقهاء

اصحاب الراي يعني فقهاء او اصحاب الحديث

دعصر قدیم خخه ترنن پوری د علماء کرام دوه مختلفو قسمونه هریو په یو خاص اصطلاح شهرت لري یو اصحاب الحديث بل اصحاب الراي بعض معاند و خلقودی اصطلاحاتو ته دیونارو اختلاف شهرت ورکړی دی چې خاص د قیاس اورایې اتباع کوی او حدیث د قیاس اورای په مقابله کې پر پردي اوس ځینو اسلام د بنسمنه مستشرقینودی خبری ته زیات زور ورکړی دي.

حالانکه داهسی بي ځایه او واقعي او نفس الامر بلکل خلاف ده ځکه دغه دواړه طائفی اصحاب الحديث او اصحاب الراي د علماء دین اسلام طبقې دی غټ او اصولی اختلاف یو بل سره نه لري .

اصحاب الحديث د قیاس منکرندی بلکه حجت یې گڼی اونه اصحاب الراي د حدیث د اهمیت خخه غافله اوناخبره دی بلکې پدې هکله دواړه طبقې پدې خبره باندې اتفاق لري چې نصوص کلها پر قیاس باندې مقدم او مخکې دی او کوم ځای چې نصوص نه وي هلته د قیاس او اجتهاد نه کار اخلي

یادداشت :

په تیروز مانیو کې ددغو اصطلاحاتو حقیقي مطلب دومره وه چې کوم کسان په حدیث زیات مشغول او مصروف وه هغوی ته به د اصحاب الحديث اصطلاح استعمالیده او کوم خلک چې فقه باندې مشغول وه هغوی ته اصحاب الراي اصطلاح استعمالیده دواړه متضاده فرقې نوي بلکه د علم الدین د و شاخونه وه محدثین ته اصحاب الحديث پدی وجه ویل کیدل چې دوی حدیث حفظ او روایت خپل شغل او مشغله کړځولی وه ټول توان طاقت او سعی په حدیثو کې مصرفوله استنباط الاحکام ته یې داسې خاص توجه نه وه او فقهاء ته به د اصحاب الراي اصطلاح پدې خاطر استعمالیده چې دوی استنباط الاحکام الفقهيته خپله مشغله او وظیفه کړځولی وه خپل ټول طاقت او سعی پدې کې صرف کوله زیاته توجه یې د حدیثو کتابونو تالیفولو او نشرولو پر ځای دهغو د احکامو د تالیف او اشاعت او نشر طرف ته وه کوم چې د حدیثو خخه استنباط کیدل

نوپه کومو مسائلو کې به چې هغوی د خپلو شرائطو سره د اجتهاد او استنباط لپاره مطابق حدیث پیدا نه کړونو یا به یې د قیاس اورای خخه استفاده کوله یا به یې د حدیث د فهم لپاره د فقا هت نه کار اخستونوپه همدې

خاطر ورته اصحاب الراي ويل كيدل خوداسي هيڅكله نوډه چه هغوى به صحيح حديثونه پريښول او د هغه پرخاي به يې د قياس څخه كار اخيستلو (درس ترمذى ج ۱ ص ۱۱۱)

د نائيدلپاره :

علامه ابن الاثير الجزري رح الشافعي المتوفى سنه ۴۰۶هـ فرمايې : (والمحدثون يسمعون اصحاب القياس اصحاب الراي فيما يشكل من الحديث او مالم يات فيه حديث ولا اثر النهاية فى غريب الحديث والاثر ص ۱۷۹ مقدمة تحفة الاحوزى ص ۲۰۶)

د مخكنې عبارت څخه په ډاگه دا خبره واضحه او معلومه شو چې اصحاب الراي (فقهاء) هغه علما دي چې هغوى مشكل احاديث او غير منصوص مسائل په خپل فقاهايت تدبير او د زړه په بصيرت او د مسلمانې په فراست سره حل كوي په هم دې خاطر محدثين ورته اصحاب الراي وايي نو د ځينو هغو خلكو مشهور قول چې اصحاب الراي يوازې دا حناف او اهل كوفى لقب دې باطل شو ځكه دا په عصر قديم كې ټولو فقهاء مو و نه استعماليدو .

قائيد:

ابن قتيبه په خپل كتاب (المعارف) كې د ټولو فقهاء مو و تذكره د اصحاب الراي په عنوان سره كړې ده او امام مالك او امام شافعي او امام اوزاعى او ثورى غوندي محدثين يې هم پكې شامل كړي بل علامه محمد بن الحارث الخنسي په خپل كتاب قضاة قرطبه كې د مالكي علماء تذكره د اصحاب الراي په اصطلاح كړې ده بل حافظ ابو الوليد المالكي رح په خپل كتاب تاريخ علماء اندلس كې فقهاء او و مالكيو نه يې په اصحاب الراي اصطلاح تعبير كړې او علامه ابو الوليد الباجي المالكي رح په (منتقى شرح موطاء كې د ټولو فقهاء دپاره اصحاب الراي لقب كارولى دى او حافظ ابن عبد البر رح هم د مالكي علماء لپاره دغه لقب په كثرت سره استعمال كړې دى تردې حده چې دده د موطاء د شرحى الاستذكار لمذاهب الامصار فيما تضمنه الموطان من معانى الراي والاثر) څخه واضع بريښي چې اصحاب الراي لقب د فقهاء مو و ټولى ته استعماليدى . (درس ترمذى ج ۱ ص ۱۱۲-۱۱۳)

يادداشت : دا خبره هم صحيح ده چې دغه اصطلاح په مرور الزمان سره وروسته د اهل عراق او كوفى او د امام صاحب او دده اتباعو پورې خاص شو خو دا پدې خاطر نه چې دوى قياس او راى په نص مخكې كوله

بلکہ دالہ دی وجہی چہ امام صاحب اودده دیپروانو اصلی هدف او وظیفہ دنصوص خنخہ استنباط الاحکام و اوبو بکرین ایوب الحنفی لیکي چہ : (وقدر اینامذاهب جماعة من اهل الراى قد ذهبت واضمحلت ومذهب ابى حنیفة باقى. (السهم المصیب ص ۱۶)

یعنی وایہی چہ مونو تولیدل چہ داهل الراى دجماعت مذہبونه ختم او کمزورى اونا اشناوومگر امام ابوحنیفہ مذہب باقى پاتى شو غرض داچہ اهل الراى خونورهم وومگرفقه اجتہاد قیاس اورای کپ چہ دامام ابوحنیفہ اودھغه دشاگردانو کوم مقام او اوچتہ مرتبہ ووهغه مقام بل چاتہ نہ ووملاشوى حقیقت دادی چہ امام اعظم صاحب یودا وچتی پوری او مرتبہی محدث وواوپہ علم حدیث کپ دده مرتبہ ترذیرو محدثینو خنخہ اوچتہ دده خوداچہ حدیث روایت دده خیلہ وظیفہ نہ وہ کرخولی نوپہ ہمدی وجہ دحدیثوپہ کتابونو کپ دده مرویات لپدی . [درس ترمذی ج ۱ ص ۱۱۳].

علامۃ سیوطی پہ تفسیر الدر المنثور کپ دابن ابی حاتم خنخہ روایت کری چہ امام مالک دریعۃ الراى نہ نقل کوي چہ : (ان الله تبارک وتعالى ترک الیکم مفصلاً وترک فیہ موضعاً للسنۃ وسن رسول الله ﷺ وترک فیہاموضعاً للراى. (حقیقۃ الفقہ ص ۱۸۹ سیرۃ نعمان ص ۵۸)

یعنی اللہ تبارک وتعالی قرآن مفصل نازل کری خوشنۃ الرسول تہیہی خای پرینی اور رسول اللہ ﷺ پہ ستوکی رای تہ خای پرینی دی .

اقوال دامام صاحب فی الجرح والتعديل

امام ابوحنیفہ پہ ائمة الجرح التعديل کپ شمار دی علامۃ سخاوی شمس الدین محمد بن عبد الرحمن امام ابوحنیفہ دجرح او تعديل پہ ایہہ ووکپ ذکر کری (اعلان بالتوبیخ لمن ذم التاريخ)

امام ابوحنیفہ رح دجابر بن یزید الجعفی الکوفی المتوفی سنہ ۱۶۸ پہ ہکلہ فرمایلی دی : مارایت اکذب من جابر الجعفی ولا افضل من عطاء بن ابی رباح. (الخیرات الحسان ص ۶۵ العلل للترمذی ص ۷۱ فتح المقیث ج ۳ ص ۳۰۱ جامع بیان العلم وفضله ج ۲ ص ۱۸۸ تہذیب التہذیب ج ۲ ص ۴۲ سیر اعلام النبلاء ج ۵ ص ۸۳)

توجہ : دجابر الجعفی خنخہ می زیات کاذب دور غجن اود عطاء بن ابی رباح خنخہ می زیات افضل نہ دی لیدی .

(۲) امام صاحب دزید بن عیاش په باره کې فرمایلي دي زید بن عیاش مجهول (تقریب التهذیب ص ۲۷۴)

يعني زید بن عیاش مجهول او نامعلومه دی

(۳) دامام صاحب خخه دامام الثوری په هکله پوښتنه وشوه چې دسفیان ثوري روایت څرنگه دی هغه په جواب کې وویل: اکتب عنه فانه ثقة ما خلا احادیث ابی اسحاق عن الحديث وحديث عن جابر الجعفی. (اصول الحديث عند ابی حنیفة ص ۲۹ امام ابوحنیفة ص ۱۲۲-۱۲۱ طبقات السنية ج ۱ ص ۹۷) يعني د هغه خخه لیکل وکړه پس یې شک په چې هغه ثقة دی او کوم احادیث چې د ابی اسحاق عن الحديث او حديث عن جابر الجعفی خخه روایت کړی هغه مه لیکه

(۴) امام ابوحنیفة رح به د شیعه او د بدعتي حديث نه منلو [الكفاية فی علم الروایم لخطیب بغداد ص].

(۵) علامة عبد العزيز بخاری لیکي چې: واستحن اهل الحديث منه هذا الطعن حتما قال ابن المبارك كيف يقال ابوحنيفة لا يعرف الحديث وهو يقول زید بن عیاش ممن لا يقبل حديثه. (كشف الاسرار ج ۳ ص ۱۵ موفق ج ۱ ص ۹۱ مناقب کردری ج ۲ ص ۷۰) يعني محدثینو حضراتو دامام ابوحنیفة دا جرح په بڼه طریقې سره قبوله کړی په شمول د ابن المبارك رح.

(۶) علامة محمد الغضری لیکي چې: قال ابوحنيفة رایت ربيعة وابا الزناد افقه الرجلين. (تاريخ تشریح الاسلام ص ۱۵۶). يعني امام صاحب فرمايي چې ماريعة او ابو الزناد دواړه فقيه وليدل.

(۷) ابوسعبد الصغاني دامام صاحب نه د شریک بن عبد الله باره کې سوال وکړو هغه وفرمايل: (عنده حديث كثير وهو ثقة ولكن ان حدثك عن جابر الجعفی شيئا فلا تكتب حديثه. (مناقب موفق ج ۲ ص ۱۳۵).

په امام اعظم رحمه الله باندې اعتراضات اودهغې خخه ډیر په انصاف جوابات

په هرامام باندې په هر دور کې خامخايو خخه اعتراضونه شوی دي، دامام اعظم رح په محدثانه حیثیت باندې هم بعضو خلکو جرحی کړی دي لکن د کومو امامانو په جلالت او امامت باندې چې جمهور علما متفق وي نو پداسې امامانو باندې د بعضي خلکو جرحونه اعتبار نه وي ځکه چې داسې هیڅ امام هم نه شته چې هیڅ جرحه ورباندې نه وي، مثلاً په امام شافعي رح باندې یحیی بن معین جرحه کړی ده، په امام بخاری رح باندې امام ذهلی رح جرحه کړی ده، په امام اوزاعي رح باندې امام احمد رح جرحه کړی ده، په امام احمد باندې امام

کرایسی رح جرحه کړی ده ، په امام مالک رح باندې ابن ابی ذئب رح جرحه کړی ده حتی چې ابن حزم رح امام ترمذی او امام ابن ماجه ته مجهول ویلي دي او امام نسائی ته شیعه ویلی دی . وگوره قواعد فی علوم الحديث ص و ص طبع مکتبة المطبوعات الاسلامیه ۲- کومو خلکو چې امام صاحب ته ناقص الحافظه او ضعیف الحديث ویلي دي دهغوی دقائلینو بالا جمال نومونه دالاندې دي :

علامة ذهبی - محدث نسائی - ابن عدی - بخاری - دارقطنی - بیهقی - ابن الجوزی - علی المدینی - خطیب البغدادی - حافظ ابن عبدالبر - حافظ ابن حجر - امام احمد بن حنبل - قاضی ابویحیی - ذکریان محمد - مولانا شاولی الله الدهلوی - وکیع بن جراح - طائوس - زهری - ابواسحاق فزاری - امام مسلم - ترمذی - هشام بن عروه - ابوداود - ابوحفص - عمر بن علی - عبدالرؤف مناوی - جلال الدین سیوطی رحمهم الله تعالی .

اول ددې څخه اجمالی جواب بیا تفصیلی جواب

اجمالی جواب:

داخو هسې بعضو متعصبو محض دچار جینو د تعداد د غټوالي لپاره ثبت نام کړی دی ځکه په همدغه مذکور نومونو کې بعض داسې دي چې هغوی د امام ابو حنیفه توثیق او تعدیل کړی لکه علامه ذهبی - او علی بن المدینی - او وکیع بن الجراح - حافظ ابن عبدالبر - حافظ ابن حجر د وغیره - او د بعضو څخه دسئ الحافظ او تضعیف الفاظ د جرح او تعدیل په معتبره طریقه باندې نقل شوی ندې لکه د امام مسلم ترمذی ابوداود او ابن ماجه او طائوس - زهری - امام احمد - ابواسحاق - ابن القطان - جلال الدین سیوطی او شاه ولی الله الدهلوی رحمهم الله اجعین

او د بعض څخه خود جرح الفاظ منقول دی لکه د ابن عدی او نسائی - بخاری - دارقطنی - ابن الجوزی او بیهقی وغیره څخه خود دغه خلکو د جرحی الفاظ په قواعدو او اصولو د جرح او تعدیل سره برابر نه دی لکه وروسته د تفصیلی بیان څخه به معلوم شي .

تفصیلی جواب لپاره یو تمهید :

د تفصیلی جواب څخه مخکې یو څو مقدمات علی طور اتمهید په جرح او تعدیل کې ضروري دي ترڅو حقیقت حال ښه واضح او منکشف شي .

اوله مقدمه: په کوم راوی کې چې جرح او تعدیل دواړه جمع شي ددې څلور صورتونه دي:

- ۱- جرح او تعدیل دواړه مبهم.
- ۲- دوهم صورت جرح مبهم او تعدیل مفسر په دغه دواړه صورتونو کې په صحیح مذهب کې تعدیل مقدم او مقبول دی او جرح غیر مقبول ده.

قال السخاوی فی شرح الفیه ینبغی تقييد الحكم بتقديم الجرح على التعديل بما اذا افسر بما اذا تعارض من غير تفسير فانه يقدم التعديل قاله المزني وغيره وقال النواوی فی شرح مسلم لا يقال الجرح مقدم على التعديل لان ذلك فيما اذا كان الجرح ثابتاً مفسراً بسبب والا فلا يقبل الجرح اذالم يكن كذا وقال ابن الهمام فی تحرير الاصول اكثر الفقهاء منهم الحنفية والمحدثين على انه لا يقبل الجرح الا مبيناً لا التعديل الخ

توجیه: علامه سخاوی په شرح الفیه کې فرمایلي دي چې حکم کول پر تقدیم الجرح علی التعديل باندې هلته مناسب وي چې دا جرح مفسره وي او په کوم ځای کې چې جرح مبهم غیر مفسره وي نو هلته به حکم په تقدیم التعديل علی الجرح وي داویناد علامه مزنی وغيره ده او امام النواوی په شرح مسلم کې فرمایلي دي چې داسې نده چې جرح مطلقاً پر تعدیل باندې مقدم ده بلکه دا هلته وي چې جرح ثابت او مفسره مبین السبب وي که داسې نوی نو جرح مقبول نده. (قول الامام النواوی یقبل التعديل من غير ذکر سببه على الصحيح المشهور ولا يقبل الجرح الا مبين السبب). (تقريب النواوی مع الدريب ج ۱ ص ۲۵۸)

علامه ابن الهمام فرمایلي دي په تحرير الاصول کې چې دا کثره فقهاوو په نزد چې ددې جملې څخه احناف او محدثین هم دي جرح قابل قبول نه ده ترڅو چې مبین او واضح او مفسره نوي په خلاف د تعدیل الخ او دارنگه اقوال په ډیر کتابونو کې شته لکه تهذيب الراوی شرح النخبة دسند هی - معيار الحق دذير حسين دهلوی وغيره.

۳- دریم صورت جرح او تعدیل دواړه مفسر دی.

۴- څلورم صورت جرح مفسره او تعدیل مبهم دی.

په دغه دواړو صورتونو کې جرح مقدم او تعدیل غیر مقبول دی قال السيوطي فی تدریب الراوی ص ۱۱۲ اذا اجتمع فيه جرح مفسر وتعدیل فالجرح مقدم الخ، وقال السخاوی فی شرح الفیه ینبغی تقييد الحكم بتقديم الجرح على التعديل بما اذا افسر الخ ونحو ذلك فی شرح نخبة)

دوهمه مقدمة:

د جارج لپاره يو خوشراثط كه دغه شراثط په جارج كې موجود وه نوجرح به يې مقبول وي او كه نه وه نوجرح غير مقبول ده.

(الف) جارج به عادل او ثقه وي.

(ب) د جرح او تعديل پراسباب به عارف او عالم وي.

(ج) متعنت او متشدد به نوى.

(د) د مذهبي منافرت او دنيوى عداوت او حسد او د معاصرت څخه به خالي وي دا شرط د لاندې عبارتو څخه واضح كيږي.

قال الذهبي في تذكرة الحفاظ ج ١ ص ٤ ولا سبيل الى ان يصير العارف الذي يركى نقلة الاخبار ويجرحهم جهيداً الأباسعان الطلب والفحص عن هذا الشأن وكثرة المذاكرة والسكر والتيقظ والفهم مع التقوى والدين المتين - والانصاف والتردد الى العلماء والتحرى والاتقان والاتفعل فدع عنك الكتابة لست منهم ولدسودت وجهك بالمدا قال الله تعالى (فاستلوا اهل الذكر ان كنتم لاتعلمون) وان غلب عليك الهوى والعصية للرأى والمذهب بالله لاتنتفى وان عرفت مخطئ مهمل لحدود الله فارحنا وقال الحافظ ابن حجر في شرح النخبة ص ٨٢.

وان صدر الجرح من غير عارف باسبابه لم يعتبر به الخ وايضاً قال تقبل التزكية من عارف باسبابها لا من غير عارف وينبغي ان لا يقتل الجرح الا من عدل متيقظ.

وقال الحافظ في مقدمة فتح البارى ص ٥٤٢ القسم الثانى فى من ضعف بامر مردود كالتحامل او التعننت او عدم الاعتماد على المضعف لكونه من غير اهل النقد او لكونه قليل الخبر بمحدث من تكلم فيه او بيماله او متاخر عصره ونحو ذلك الخ.

وايضاً قال فى ص ٤٤٦ واعلم انه قد وقع من جماعة الطعن فى جماعة بسبب اختلافهم فى العقائد فينبغى التنبيه لذلك وعدم الاعتداده الا بحق وكذا عاب جماعة من المتورعين جماعة دخلوا فى امر الدين يا فضعفهم لذلك التضعيف مع الصدق والضبط والله الموفق وابعد من ذلك كله من الاعتبار تضعيف من ضعف بعض الروايات بامر يكون الحمل فيه على غيره او التحامل بين الاقران وابعد من ذلك تضعيف من هو اوثق

منه أو أعلى قدرا واعرف بالحديث فكل هذا لا يعتبر به وقال الذهبي في الميزان ج ١ ص ٤٥ قلت كلام الاقران بعضهم في بعض لا يعأب به لاسيما اذا لاح انه لعداوة او لمذهب او لحسد ما ينجمونه الامن عصم الله وما علمت ان عصرا من الاعصار سلم اهله من ذلك سوى الانبياء والصدقين .

وقال السبكي في طبقات الشافعية ج ١ ص ١٩٠ قد عرفنا ان الجارح لا يقبل منه الجرح وان فسر في حق من غلبت طاعته على معصية ومادحوه على ذاميه ومذكوه على جارحيه اذا كانت هناك قرينة يشهد العقل بان مثلها حامل على مافيه من تعصب مذهبي او منافسة دنيوى كما يكون بين النظراء وغير ذلك ونحو ذلك كثير في التوضيح والتحقيق في شرح الحسامي وسير اعلام النبلاء للذهبي وغيرها.

دريمه مقدمه:

لاندي الفاظ بغير دسبب تخه په جرح مبهم كه داخل دي (فلان متروك الحديث ذاهب الحديث مجروح ليس بعدل - سعي الحفظ - ضعيف - ليس بالحافظ - ونحو ذلك) په كشف الاسرار شرح اصول بزدوى كه دي: اما الطعن من ائمة الحديث فلا يقبل مجملأى مبهما بان يقول هذا الحديث غير ثابت او منكرا او فلان متروك الحديث او ذاهب الحديث او مجروح او ليس بعدل من غير ان يذكر سبب الطعن وهو مذهب عامة الفقهاء والمحدثين .

او علامه كمال الدين جعفر الشافعي په امتاع باحكام النساء كه ليكلي دي: (وذلك قوله فلان ضعيف ولا يبينون وجه الضعف فهو جرح مطلق وفيه خلاف والتفصيل ذكرناه في الاصول والاولى ان لا يقبل من متأخري المحدثين لانهم مجروحون بما لا يكون جرحا ومن ذلك فلان سعي الحفظ او ليس بحافظ لا يكون جرحا مطلقا بل ينظر الى حال المحدث والحديث الخ)

ددې مقدمات په ملاحظ سره به ده تفصيلي جواب تخه وروسته ډير په ښه وضاحت سره به دمعترضينو غلط فهمى معلومه شي.

اعتراض اول:

د علامه شمس الدين الذهبي اعتراض په امام صاحب باندې په ميزان الاعتدال في اسماء الرجال كه په داسې الفاظو سره دي: النعمان بن ثابت الكوفي امام اهل الراى ضعفه النسائي وابن عدى والدارقطنى واخرون. بل عبارت داسې دي: ضعفه النسائي من جهة حفظه وابن عدى وغيره. (ميزان الاعتدال ج

ص ۳۳۵) یعنی امام نعمان بن ثابت کوفی چې داهل الرأی امام دی دته امام نسائی او ابن عدی او دارقطنی او یو جماعت نور وروستینو علماء دضعف نسبت کړی دجمعة دحافظی نه.

جواب:

دمیزان الاعتدال په صحیحونو نسخو کې دا عبارت نشته علامه ذهبي داندی لیکلی دا الحاقی عبارت دی دحاشیې په ډول لیکل شوی بیا وروسته متن کې داخل شوی او یا دد کاتب غلطی ده او یا چا وروسته قصداً کار کړای و ددې خبرې دلائل چې علامه ذهبي داندی لیکلی دالاندې راوان دلائل دی.

(۱) علامه ذهبي دمیزان الاعتدال په مقدمه کې دا واضح کړیده چې زه په دې کتاب کې دهغو لویو امامانو تذکره نه کوم چې ددوی جلالت او قدر دتواتر حد ته رسیدلی وي ولو که ددوی په هکله چاشخه کلام هم کړی وي ددغو امامانو په مثال کې یې دامام صاحب نوم صراحتاً یاد کړیدی دذهبي عبارت ته توجه وکړي.

(وكذا الاذکر فی کتابی من الائمة المتبوعین فی الفروع احداً لجلالتهم فی الاسلام وعظمتهم فی النفوس مثل ابی حنیفة والشافعی والبخاری. (میزان الاعتدال ج ۱ ص ۳)

علامه عراقی په شرح دالفیه کې او علامه سیوطي په تدریب الراوی او سخاوی په فتح المغیث کې تصریح کړیده چه علامه ذهبي په میزانه الاعتدال کې دصحابه وواو ائمة متبوعینو تذکره نه کړی.

(قال السخاوی مع انه ای الذهبي) اتبع ابن عدی فی ایراد کل من تکلم فيه ولو کان ثقة لکنه التزم انه لا یذکر لاحد من الصحابة والائمة المتبوعین (شرح الفیه للسخاوی ص ۴۷۷)

یعنې علامه سخاوی فرمایي چې ذهبي په ذکر دهره متکلم فيه کې (اگر چه ثقة وي) دابن عدی اتباع لپیروي کړیده لکن دصحابه وائمة متبوعینو مجتهدینو یې بلکل قصداً تذکره نه کړی.

دعلامه عراقی عبارت: (لکنه ای ابن عدی ذکر فی کتاب الکامل کل من تکلم فيه وان کان ثقة وتبعه علی ذالک الذهبي فی المیزان الا انه لم یذکر احداً من الصحابة والائمة المتبوعین) [شرح الفیه للعراقی ج ۲ ص ۴۱] و فی تدریب الراوی ص ۵۱۹.

یعنې ابن عدی په خپل کتاب الکامل کې دهرغه چا یادونه کړي چې متکلم فيه دی که څه هم ثقة وي او علامه ذهبي هم پخپل کتاب میزانه کې دده متابعت کړی دی ماسیو اددې څخه چې ذهبي دصحابه

و او د مذاهب و امامانو څخه يوه هم ندی ذکر کړي يو سوال علامه ذهبي په ميزان الاعتدال ص ۳ کې ليکلی دي چې (فان ذكرت احداً منهم فاذكره على الانصاف وما يضره ذالك عند الله وعند الناس).
يعني د کوم کس تذکره چې ما کړی هغه په انصاف سره ذکر کوم چې دا عند الله و عند الناس مضر نه دودغه عبارت څخه صاف واضحه معلومېږي چې ذهبي رح د صحابه وواو ائمه المذاهب ذکر کړی

جواب:

د علامه ذهبي د عبارت څخه بلا شبه فقط د ذکر احتمال پيدا کيږي او د حافظ عراقي او جلال الدين سيوطي او سخاوي چې علامه ذهبي څخه متاخرين دي دوی د علامه ذهبي کتاب ميزان الاعتدال بار بار په تکرار سره مطالعه کړی نو دوی حضرات په صافواو واضحو الفاظ باندې د عدم ذکر تصريح کړيده .
نو د صحابه و وکرامو او دائمه متبوعينو ذکر په دغه کتاب کې استقلال نشته او يا دا چې د علامه ذهبي په عبارت کې د ذکر استقلالی نفي ده او د ذکر ضمنی اثبات دی او د امام صاحب په حق کې چې د علامه ذهبي طرف منسوب عبارت کې د کومې جرحي ذکر راغلی هغه په حیثيت استقلالی سره ده نو معلومه شو دا خبره چې دغه عبارت الحاقی دی .

د کرمو امامانو تذکره چې حافظ ذهبي په خپل کتاب ميزان الاعتدال کې نه کړی دهغوی د تذکري لپاره يې يو بل مستقل کتاب د تذکرة الحفاظ) په نامه ليکلی دي او په دغه کتاب کې او بل تهذيب کې د امام صاحب تذکره سره د مدحی او توصيفه موجوده ده (تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۲۰۱ ج ۱ ص ۱۶۰ ص ۳۳۲)

(۳) حافظ ابن حجر عسقلاني خپل کتاب (لسان الميزان) پر هم دغه کتاب ميزان الاعتدال باندې بناء کړی. يعنې د کومو رجال تذکره چې په ميزان الاعتدال کې موجوده نه ده هغه په لسان الميزان کې هم نه ده موجوده ماسيوا ديو څو افرادو څخه او په لسان الميزان کې د امام ابو حنيفه تذکره نشته نو دا دې خبرې واضع او صريح دليل دی چې د امام صاحب په هکله په اصلي ميزان کې تذکره نو وه بلکه وروسته د بل چالاس وهنه ده
(۴) شيخ ابو غده عبد الفتاح د الرفع والتكميل پر حاشيه کې ليکلي دي چې ما د دمشق په مکتبه الظاهرية کې د ميزان الاعتدال يو نسخه وليدله تردې (تحت الرقم ۴۶۸ حديث) ننې لاندي پورې چې دا ټوله نسخه د حافظ ذهبي د يو شاگرد علامه شرف الدين الوانی په قلم سره ليکل شوی وه او په دې نسخه کې دا تصريح وه چې ما د نسخه دخپل استاذ حافظ الذهبي په مخکې درې ځلې لوستلي ده او دده د مسودې سره مې ددې نسخې

مقایسه و کرده او به دې نسخه کې دامام ابو حنیفه تذکره نشته اوشیخ ابو غده زیاتوي چې مادامراکش ودارالحکومه رباط په مشهوره مکتبه (الخزانة العاصره) کې د (تحت الرقم ۱۳۹ حدیث) نښی لاندې د میزان یو قلمي نسخه ولیدله چې پر دې د حافظ ذهبي د ډیرو شاگردانو د لوست تاریخونه لیکلي وه په دې نسخه کې د اصراحه وه چې د حافظ ذهبي یو شاگرد دغه نسخه دده په مخکې لوستلی ده او د الوستی یې د حافظ ذهبي د وفات څخه فقط یو کال مخکې وه او په دې نسخه کې هم دامام صاحب تذکره نشته. [الرفع والتکمیل ص ۱۰۱ امکانه الامام ابی حنیفه فی الحدیث ص ۱۵۳ غیث الغمام علی حواشی الکلام لا کنهوی ص ۱۳۶ درس نرمنی ج ۱ ص ۱۳۰-۱۲۹]

بعض معترضین د میزان الاعتدال دغه عبارت : اسماعیل بن حماد بن نعمان بن ثابت الکوفی عن ابيه عن جده قال ابن عدی ثلثم الضعفاء. (میزان ج ۱ ص ۹۰) څخه دامام صاحب د تضعیف جرح کوي جواب ددغه عبارت څخه هیڅکله داوښانه ثابتیږي چې د علامه ذهبي په نیزا دامام صاحب ضعیف دی ځکه علامه ذهبي د میزان الاعتدال په مقدمه کې عذريش کړی او دا بن عدی د موافقت څخه ښې براءت ظاهر کړي لکه فرمایي : (وفيه من تكلم من ثقته وجلالته بادنئ لين وباقل تخريج فلولا ابن عدی وغيره من مؤلفی کتب الجرح ذکرُوا ذالک الشخص لما ذکرته لثقتة ثم قال لا انی ذکرته تضعیف فيه عندی... الخ

دامذکوره بیان د دې خبرې واضح تحریرې ثبوت دی چې دامام ابو حنیفه په هکله سابقه عبارت یو چاروړوسته زیات کړی او په اصلی نسخه کې وجود نلري بڼه اثابته شو چې د حافظ ذهبي لمن دامام صاحب د تضعیف او د تنقیص د الزام څخه پاکه ده بلکې حافظ ذهبي پخپله یو مستقل کتاب دامام صاحب په مناقب باندې لیکلي دی مناقب الامام ابی حنیفه وصاحبه للامام چاپ دارالکتب المصری قاهره سنه ۱۳۶۶ ه اودده نور وکتا بونو کې یې تذکره مع المدح والتوصیف تذکره الحفاظ - دول الاسلام - العبرفی اخبار الغبردی واره د علامه حافظ ذهبي دی.

(۲) دوهم اعتراض امام نسائی دامام ابو حنیفه رح د تذکري په وخت پخپل کتاب الضعفاء کې په امام صاحب باندې کړی دی چې : نعمان بن ثابت ابو حنیفه ليس بالقوی فی الحدیث. (الضعفاء مطبعة اله اباد) یعني چې امام ابو حنیفه په باب د احادیث کې ندی قوي

جواب اولاً: چې د جرحی او تعديل علماوو يوڅه قواعد مقرر کړي دي نو د يو راوی په هکله چې کله د جرح او تعديل فيصله کېږي نو د دغو قواعد تر نظر لاندې نيول ضرور دي او که چرته دغه قواعد تر نظر لاندې ونه نيول شي نو د هيڅ يو محدث عدالت او ثقافت ثابتيدای نشي ځکه چې په ټولو لویو لویو محدثينو باندې يو ډول نه يو ډول جرحه د چال خوږې شوي وي لکه څنگه چې په امام شافعي رح ديحي بن معين رح نه او په امام احمد رح باندې د امام کرايسی رح او په امام بخاری باندې د امام ذهلی او په امام اوزاعي باندې د امام احمد جرحه کړي ده، که چرته د دې ټولو اقوال معتبر شي نو د دوي څخه يو هم ثقه نه پاتې کېږي او انتها د جرم داده چې ابن حزم ظاهري امام ترمذی او امام ابن ماجه ته مجهول ويلي دي او په امام نسائي باندې ډيرو علماوو د تشيع الزام لگولی دی او پدې خاطر يې ورته مجروح ويلي دي. (درس ترمذی ج ۱ ص ۱۲۷)

د جرحی او د تعديل اصول او قواعد

اول اصل د کوم کس راوي امامت او عدالت چې د تواتر حدته رسيدلی وي دده په هکله د يو ياد دوه اشخاصو جرحه اعتبار نه لري. [مقدمة اعلاء السنن قواعد فی علوم الحديث ج ۱۹ ص ۱۷۶ الرفع والتکميل ص ۱۲۸-۸۸ التعليق المجدل موطا محمد ص ۳۴ الطبقات الشافعية ج ۲ ص ۱۲] التمهيد ج ۲ ص ۳۲

د امام اعظم ابو حنيفه عدالت د تواتر حدته رسيدلی دی په سلگونو لویو علماوو او محدثينو د هغه د علم تقوی د يانت زهد حفظ او ثقافت او اماميت او اجتهاد ستاينه کړيده لکه چې سابقه ورقو کې يې تحريرې بيان تير شو.

(۲) جواب ثانياً: د امام نسائي د جرح ناقل حسن بن رشيق دی کما فی کتاب الضعفاء ص ۳۴ او حسن بن رشيق يو د هغه کسانو څخه دی چې پر هغوی باندې حافظ عبد الغنی او دارقطني جرحي کړي ج ۱ ص ۲۰ او د اصول الحديث يو اصل او قاعده د احم ده چې يو کس پخپله مجروح وي لکه حسن بن رشيق نو د دغه مجروح روايت قابل اعتبار نوي نو دده دروايت څخه د امام صاحب مجروح کيدل لغواو باطل او غلط دي

(۳) جواب ثالثاً: امام نسائي د هغه متعنتينو او متشددينو څخه دی چې د امام بخاری او مسلم په زيات رواياتو باندې يې محض د تعنت لوجه جرحه کړي ده لکه چې حافظ ابن حجر عسقلاني په مقدمه د فتح الباری کې ليکلي چې:

۲- الحسن بن الصباح البزور تعنت فيه النساءى .

۳- حبيب المعلم متفق على توثيقه لكن تعنت فيه النساءى .

۴- محمد بن حماد ضعفه النساءى بلا حجة .

۵- محمد بن بكر البرسائى لينه النساءى بلا حجة .

نودغه مذکور پنخه راویان چې ددې په ثقافت باندې اتفاق دی او امام نساى بدون دلیل ئې ټول ضعیف مځو لي او په تهذيب التهذيب کې ابن حجر د حارث بن عبد الله په ترجمه کې ليکلی چې : حديث الحارث في السنن الاربعة والنساءى مع تنعة في الرجال فقد احتج به النساءى مع تعنته.

يعني د حارث حديث په سنن اربعة وواو نساى کې موجود دي او امام نساى سره د دينه چې دا په سلسله الرواة کې ډير متعنت (سخت گير) دی مگر د حادث په حديث باندې ئې استدلال کړى نو دلته هم د نساى تعنت (سخت گير) ذکر ده او علامه سيوطى رح په زهر الرى على المجتبى کې ليکلي دي چې : (فكم من رجل اخرج له ابوداود والترمذى وتجنب النساءى اخراج حديثه بل تجنب اخراج حديث جماعة من رجال الصحيح الخ...) يعني ډير راویان چې ابوداود او ترمذى ترينه روايت کړى خوا امام نساى په روايت کې ترينه ځان ساتلى او ډيرو هغه کسانو چې صحيح بخارى راویان دي ده د هغو حديث بيانى څخه پر هيز کړى .

نودمذکوره تعصيرات د ابن حجر او د سيوطي وغيره څخه د امام نساى د متعنتينو د جملي څخه کيدل واضع دي نو ددغه کس جرح به د هغه امام په هکله څنگه قبوله شي چې د هغه په جيد الحافظ او ثقافت باندې لوى لوى ثقات او نقاد فن قائل دي .

۴- هغه کتاب چې اصح الكتب بعد کتاب الله منلى شوى دى يعني صحيح بخارى د هغه بعض روايتو باندې هم د کثير الغلط والخطا جرحي منقولي دي او امام بخارى د همدغسې روايانو څخه پخپل صحيح کې روايتونه کړي دي لکه چې د فتح البارى په مقدمه کې ذکر راغلى چې .

۱- قبيصة بن عقبة قال احمد بن حنبل كان كثير الغلط وكان ثقة لا باس به .

امام احمد بن حنبل فرمايې چه قبيصة بن عقبة ډير زيات غلطى کوونکې دى خو بيا هم ثقه او لا باس به دى .

۲- وضاح بن عبد الله قال ابو حاتم كان يغلط كثيرا . ابو حاتم د وضاح بن عبد الله په هکله فرمايې چې

ډيرى غلطى کولو والاوه .

۳- جریرین حازم قال الامام احمد بن حنبل كثير الغلط وقال الاثرم عن احمد حدث بمصر احاديث وُهمَ فيها ولم يكن يحفظ. امام احمد فرمائی چه جریرین حازم كثير الغلط وه او اثرم دا احمد شخه روايت كرى چې ده په مصر كې داسې حديث بيان كړل چه ده ته پكې وهم وه او په ښه طريقه يې ياد نه وو.

۴- سليمان بن حيان عن ابى داود انا من سوء حفظ فيغلط ويخطئ (د سليمان بن حيان باره كې ابو داود ويلي دي چې داد حافظي د كمزورى لوجي په روايت كې غلطيدلو او خطا كيدو.

۵- عبدالعزيز بن حجر قال ابو ذرعة سئ الحفظ ربما حدث من الحفظ السيئ فيخطئ. ابو ذرعه د عبد العزيز بن حجر په هكله فرمايې چې دده حافظ خرابه وه او ډير كرت به يې حديث دخرابي حافظي دخرابوالي په بنياد بيان وه لرونې كې به خطا كيدو او غلطيدلو.

نواوس كه چرته كوم كس د كثير الغلط په وجه باندې ثقة او صدوق راوي ضعيف او قابل ترك گڼي نو پكار ده چې صحيح بخاري ته د اصح الكتب په ځاى اضعف الكتب وويلي شي.

۶- ابو عبد الرحمن النسائي سنن نسائي يعني مجتبى سنن كبرى شخه منتخب كړى او هغه پنځل اقرار كړى چې په دې كې ټول احاديث صحيح دي داد مجتبى انتخاب يې هغه وخت وكړو چې كله يې سنن كبرى د وقت امير ته هديه كړو هغه ورته وويل چې پده كې ټول احاديث صحيح دي ده ورته وويل چې نه هغه ورته وويل چې صحيح احاديث ترينه منتخب او جدا كړه بيا يې وروسته انتخاب ته د مجتبى نوم وركړه دا خبره دلاندې عبارت نه واضح كيږي علامه سيوطي په زهر الرى كې ليكلي چې :

قال محمد بن معاذ الاحمر الراوى عن النسائي قال النسائي كتاب السنن كله صحيح وبعضه معلول الا انه لم يبق علته والمنتخب المسمى بالمجتبى صحيح كله وذكر بعضهم ان النسائي لما صنف السنن الكبرى اهداه الى الامير فقال له الامير كل ما هذا صحيح قال لا قال فجرد الصحيح منه فصنف له المجتبى. د مجتبى د صحت قول نورو محدثينو هم كړى د مثال په طور لكه علامه ابن منده بن عدى او دارقطنى او خطيب وغيرهم.

قصيه:

په تهذيب التهذيب كې ليكلي شوى چه په سنن نسائي كې د امام ابو حنيفه روايت موجود دى د تهذيب عبارت (وفى كتاب النسائي حديثه عن عاصم عن ابن عباس قال ليس على من اتى الهيمة حدّ الخ)

يعني په سنن نسائي کې روايت دی امام صاحب رح حضرت عاصم رح خخه او هغه د ابن عباس رض نه روايت کړی چې د چارپاشی سره چا جماع وکړه په هغه باندې حدنشته او په تقريب او خلاصه تدییب کې د نعمان بن ثابت په نوم باندې دا (شم ر-س) رمزی علامه لیکل شوی ددې خخه صاف ظاهراً واضح معلومېږي چې امام ابو حنیفه دشماثل ترمذی او جزء القراءت للبخاری او د نسائي راوی دی.

نواوس د غور او فکر مقام دادی چې که امام ابو حنیفه رح د امام نسائي په نیز باندې غیر قوی او کثیر الغلط والخطا موابې نویسائي ولي ترینه روايت کولو او په خپل کتاب کې یې ټولو احادیث ته څنگه صحیح ویل دا خود معترض امام نسائي په دواړه قولو کې تعارض او ټکراور اغلو.

۷- ښه خبره داده چې په امام صاحب اعتراض رانشي اونه د امام نسائي په خبرو کې ټکراوراشي چې امام نسائي دا اعتراض خبره سابقه او اول وخت کې کړې وه یسائي وروسته ترینه رجوع کړیده. [مکانة الاسام ابی حنیفه فی الحديث ص ۱۲۷-۱۲۶]

دويم اعتراض: امام بخاری رح ته منسوب دی چې د امام بخاری رح دکلام خخه امام ابو حنیفه رح ناقص الحافظة ثابت دی او د تاریخ کبیر للبخاری داسې عبارت را نقل کوي: (لوکان من الضعفاء فی هذا الباب ای فی علم الحديث لذكره كما ذكر اباحنیفه فی هذا الباب).

جواب: دا خبره د معترضینو انتهای جرات او زړورتوب دی ځکه د امام بخاری داسې عبارت بلکل نشته د امام معترضینو د امام صاحب سره محض حسد بغض او کینه ده.

معترضین دی د حافظ ابن عبدالعزیزین د وادرح عبارت ته توجه وکړی او د خدای خخه دی وویرېږي.

فقال بیننا الحافظ عبدالعزیزین د وادمن احب اباحنیفه فهو سنی ومن ابفضه فهو مبتدع وفي روايته بیننا وین الناس ابوحنیفه فمن احبه وتولاه علمنا انه من اهل السنة والجماعة ومن ابفضه علمنا انه من اهل البدعة.

يعني کوم شخص چې د امام صاحب سره مینه او محبت لري داسني دی او کوم چې ورسره بغض حسد لري بدعتي دی او بل روايت کې فرمایي چې زموږ پاد نور خلکو مینځ کې امام ابو حنیفه دی څوک چې ورسره مینه او دوستی لري زموږ په نیز هغه اهل السنة والجماعة دی او څوک چې ورسره بغض حسد لري زموږ په نیز هغه اهل البدعة دی. (الخیرات الحسان ص ۳۵)

بعض غير مقلدينو سداده عوامو دغولولو او دوكه كولو لپاره وايي چې امام بخاري پخپل كتاب الضعفاء كې ليكلي دي چې (كان مرجئاً سكتوا عن رايه وحديثه) يعنې چې امام ابو حنيفه رح دمرجه فرقس څخه وو او خلكو دهغه دراي او حديث څخه سكوت اختيار كړي .

اولاً : خودا چې دامام بخاري كتاب الضعفاء كوم چې داله اباد څخه چاپ شوى دى په هغى كې دامضمون بلكل نشته همدارنگه دامام بخاري كتاب ادب المفرد او جزاء القراءة او خلق العباد كتابو كې هم دا عبارت نشته .

ثانياً : بالفرض والتقدير كه دا عبارت موجود هم شى نو جواب دادى چې دا جرح قابل وشوق او اعتماد نده ځكه امام بخاري رح دامام ابو حنيفه رح سره سخت مذهبي منافرت لري لكه دده دتصنيفاتو څخه معلومېږي او په تمهيد كې ذكر شو چه جرح به د مذهبي منافرت څخه خالي وي بيا به دهغه جرح قبوله وي لكه علامه ذهبي او ابن حجر او وصى الدين خراجى وغيرهم پدى تصريح كړيده چې داسې جرحه (لايعبابه) هيڅ اعتبار ورته نشته

ثالثاً : دا چې دكان مرجئ څخه كوم مرجئه مراد دى كه مراد ترينه مرجئه ملعونه وي دا خو بلكل غلط دى ځكه امام ابو حنيفه رح فقه اكبر كې خپله فرمايې: ولا نقول حسانتنا مقبولة وسيناتنا مغفورة كقول المرجئة ولكن نقول من عمل صالحا يجمع شرائطها خالية عن العيوب المفسدة ولم يطلها حتى يخرج من الدنيا مؤمناً فان الله تعالى لا يضيعها بل يقبلها منه ويثبت عليها الخ .

وفي الخيرات الحسان ص ۷۳ قال الشارح المواقف كان غسان المرجئ يحكى ماذهب اليه من الارضاء عن ابى حنيفه ويعدده من المرجئة وهوافتراء عليه قصد به غسان ترويج مذهبه ينسبه الى هذا الامير الجليل الشهير . يعنې شارح مواقف فرمايې چې غسان مرجئ داسې خبرې كوي چې دهغه خبرو څخه دا دامام صاحب مرجئ والى ظاهروي او امام صاحب پرمرجه وو كې شمارى داد غسان قصد افتراء او بهتان دى امام صاحب پسې او دخپل مذهب نسبت داسې جليل القدر مشهور امام ته كوي لپاره دترويج او اشاعت دخپل مذهب .

(وقال الشهرستاني في الملل والنحل ومن العجب ان الغساني كان يحكى عن ابى حنيفه مثل مذهبه ويعدده من المرجئة ولعله كذب عليه) يعنى علامه شهرستاني په الملل والنحل كې فرمايې چې تعجب دى پر غساني باندې چې امام صاحب طرف ته دخپل مرجئه مذهب او مسلك خبرې منسوب وي او په فرقه مرجئه كې شمارى چې دا ټول كذب او دروغ دي او كه مرجئه څخه مرجئه مرحومه مراد شي نو بيا خوتام اهل السنة والجماعة پكې داخل دي په تمهيد كې عبد الشكور السالمى رح ليكلي دي چې :

ثم المرجئة على نوعين مرحومة وهم اصحاب النبي ﷺ ومرجئة ملعونة وهم الذين يقولون بان المعصية لا تضر ولا يعاقب وروى عن عثمان بن ابي ليلى انه كتب الى ابي حنيفة رح وقال انتم مرجئة فاجابه بان المرجئة على ضربين مرجئة ملعونة وانابري منهم ومرجئة مرحومة وانامنهم وكتب فيه بان الانبياء كانوا كذلك الا ترى الى قول عيسى عليه السلام قال ان تعذبهم فانهم عبادك وان تغفر لهم فانك انت العزيز الحكيم.

وابقاء: داچی دیر معتمد و علماء و محدثین و امام صاحب یہ قول اور ای او حدیث باندی نیو کہ او استدلال کو لیو یو خود یاد داشت پطور باندی ذکر کو وہ فی عقود الجواهر المنیفة ص ۱۱

(قال یحیی بن معین مارایت احداً قدم علی وکیع وكان یفتی برای ابی حنيفة وكان یحفظ حدیثه كله وكان قد سمع عن ابی حنيفة حدیثاً كثيراً).

وفي مناقب کردری ص ۱۰۰ سعید بن یحیی الحمیری الواسطی احد ائمة واسط واحد حفاظ روی عنه (ای ابی حنيفة) و اخذ منه وكان یقول انه جر هذه الامة وایضاً منه خ ص ۱۹ عبدالله بن یزید القوی المکی سمع من الامام تسعة حدیث وفي الخیرات الحسان ص ۴۳ قال ابن المبارک كان افقه الناس ومارایت افقه منه وعنه ان احتج للرای فرای مالک اوسفیان وابی حنيفة وهواقفهم واحسنهم وارقمهم واغوصهم علی الفقه الخ... وقال ابویوسف الثوری اکثر متابعتی لابی حنيفة رح

وقال یحیی بن سعید القطان ما سمعنا احسن من رای ابی حنيفة ومن ثم كان یذهب فی الفتوی الى قوله. وقال ابن المبارک رایت مسعراً فی حلقة ابی حنيفة یسأله ویستفید منه وفي الخیرات الحسان ص ۴۶) کتب ابن جریر الفضل الثانی فی ذکر الاخذین عنه الحدیث والفقه قیل استیعابه متعذراً لا یمکن خطبه... الخ)

یعنی فصل دو هم ثابت دی پہ بارہ دفعہ خلکو کی چہ دامام صاحب شخہ حدیث او فقه حاصلہ کرمی او ویل شوی چہ ددغہ محصلینو تعداد او شمار یانی دومرہ مشکله ده چہ احاطہ وریاندی ممکن نده.

(ومن قال بعض الائمة لم یظهر لاحد من ائمة الاسلام المشهورین ثم مثل ما ظهر من الاصحاب والتلامذ) یعنی مذکور ووجهی شخہ بعض امامانو قول کرمی چہ پہ ائمة الاسلام کی دامام صاحب برابر دھیجا

شاگردان نشسته نومعلومه شو چې دامام بخاری وینا چې دامام صاحب رای او حدیث خلکو ترک کړی معض دورغ اوسراسر غلطې ده.

خامسا: که ارجائیت په راوي کې وجه د ترک درای او حدیث درای وي عند الامام البخاری رح نویا امام بخاری د فرقو باطلو وولکه مرجئه ناصبیه خارجیة شیعیه جهمیة قدریة و غیرهم څخه ئې ولی روایت کړی لکه دا حافظ ابن حجر عسقلانی په مقدمه دفتح الباری کې په تفصیل سره نوم په نوم لیکلی او د څلور فرقو څو ئې په دغه ځای کې مجموعه تعداد ییل لیکلی دی چې د بخاری راویان دی مرجئه ۱۳ شیعه ۲ قدریة ۲۸ اوناصبیه دی سره د دې ټولو ته معلومه ده چې بخاری یو بی نظیر کتاب دی په کتب د احادیثو کې او اصح الکتاب لقب ورکړل شوی او واقعاً چې امام بخاری ډیره سعی او کوشش کړی چې د کتاب مقبولیت یې قابل دافزین او صفت دی (جعل الله سعیه مشکوراً)

خو سره د دې په بخاری کې ډیر رجال مجروح په هر قسم جرح دی حتی چې کذاب او یکذب الحدیث او سرق الحدیث او یضع الحدیث باندې مجروح دي چې دا علی درجه جرح ده بخاری د مجروح راویانو بیان سره دنوم والفاظ د جرح نه په مقدمه دفتح الباری او میزان الاعتدال کې ۱۰۰ اسلونه زیات تعداد کې بیان شوي باوجود داسې جرحو ییاهم امام بخاری دغه مجروح راویان قابل ترک ندی مگر څو لي اونه یې د دوې روایت پریښی او ترک کړی بلکه احتجاجاً او استشهاده ئې په خپل کتاب اصح الکتاب کې داخل کړي او د دې باوجود نور محدثینو د بخاری د اصح الکتاب والي څخه انکار ندی کړی اونه ورته چرته مقلدینو اضعف الکتاب ویلی دی نو که دغه د بخاری وینا ثابت شي بالفرض نو دابه د مذهبي منافرت څخه بل هیڅ وجه نوي.

سادسا: که دامام بخاری رح په داسې جرح باندې روایت قابل ترک وی نویا خو په سلهاوو راویان په مسلم نسائی او ترمذی ابوداود و غیره کې موجود دي چې بخاری ترینه روایة ندی کړی بلکې مجروح ئې مگر څو لي ځکه دده د قاعدې په وجه قابل ترک دي حالانکه محدثینو قابل ترک ندی معرفي کړي نو دامام صاحب دامام بخاری په جرح باندې ولی مجروح شو.

امام بخاری په کتاب الضعفاء کې د حضرت اویس قرني په هکله لیکلي دي چې (وفي اسناده نظر) او د بخاری په اصطلاح کې دا الفاظ د سخت جرح دي حالانکه دا ویس قرني پرفضیلت او خیریت صریح احادیث موجود دي نو پداسې جرح باندې اویس رح هیڅکله مجروح نه گرځي.

سابقاً: که دامام بخاری په خپله جرحه باندې وثوق او اعتماد وی نویایې ولي دهغه مجروحو راویانو چې دده لخوا مجروح شوي ددې روایت ترینه په صحیح بخاری کې کولو دهغو یو څو نومونه چې ده ترینه روایت کړي او دده لخوا مجروح هم دی دالاندې دي.

۱- اسید بن زید الجلال قال الذهبی فی المیزان والمعجب ان البخاری اخرج له فی صحیحہ و ذکره فی کتاب الضعفاء.

۲- ایوب بن عائد قال البخاری فی کتاب الضعفاء کان یری الارعاء هو وهم صدوق .

۳- ثابت بن محمد قال الذهبی مع کون البخاری حدث عنه فی صحیحہ ذکره فی الضعفاء.

۴- زهیر بن محمد قال البخاری فی کتاب الضعفاء روی عنه اهل الشام مناکیر

۵- زیاد بن الراسی قال البخاری فی اسنادہ نظر کذا فی المیزان

۶- عطاء بن میمون قال البخاری فی کتاب الضعفاء کان یری القدر و فی مقدمة فتح الباری و غیر واحد کان یری القدر کهمس بن منهالة قال الذهبی انهم بالقدر و له حدیث منکر داخله من اجله البخاری فی کتاب الضعفاء.

نوډانصاف په نظرو وایي که دامام بخاری پخپله جرح باندې وثوق او اعتماد وایي نو ولی به یې ددغه مجروحو راویانو څخه نقل الروایت کولو نو چې دامام بخاری پخپله جرح باندې وثوق او اعتماد نشته نو تعجب دامام بخاری پر مقلدینو دی چې دده په جرح باندې څنگه وثوق او اعتماد کوي چې امام بخاری امام صاحب ته ضعیف الحدیث ویلی دی ثامناً که دمعرض په نیزد امام بخاری جرحه سره ددې نه چې غیر صحیح او خلاف د اصولو ده دامام صاحب په حق کې مؤثر شي نو بیا ولي دمعرض په نیزد بخاری مجروح او قابل ترک نه گرځي ولي په بخاری باندې دائمة الحدیث څخه جرحی نشته بلکې ضرور جرح شته دائمة الحدیث څخه یو څو جرحی په بخاری باندې د مثال بطور نقل کوو، د بخاری استاذ علامه ذهلی په بخاری سخته جرحه کړې په طبقات شافعیه ج ۲ ص ۱۲ باندې لیکلي دي: قال الذهلي الامن يختلف الى مجلسه (ای بخاری) فلا ياتينافانهم كتبوا اليانمن بغداد انه تكلم في اللفظ ونهيناه فلم ينته فلا تقربوه. (طبقات شافعية ج ۲ ص ۱۲)

يعني امام ذهلي فرمايې چې خوک دبخاری مجلس ته چې هغه دی مونږ طرف ته نه راځي ځکه دبغداد څخه ټولو خلکو مونږ ته ليکلي چې بخاری دقرآن دالفاظ په سلسله کې خبرې کوي او مونږ ترینه منع کړو خو منع نه شولهدانود هغه طرف ته مه ورنږدي کيږي.

نوغوره او فکريکار دی چې امام ذهلي امام بخاری ته دورنگ څخه خلک منع کوي او پدی باندې اکتفاء هم نکوي بلکه فرمايې چې: من زعم ان لفظی بالقران مخلوق فهو مبتدع لا يجالس ولا يكلم. (طبقات ج ۲ ص ۱۲)

د امام ذهلي دغه خبرو په خلکو باندې دومره اثر وکړو چې اکثره خلکو دبخاری ملاقات پریښوده په تاریخ ابن خلکان ج ۲ ص ۱۲۳ کې ليکلي دي چې: فلما وقع بين محمد بن يحيى والبخاری ما وقع في مسألة اللفظ ونادى عليه منع الناس من الاختلاف اليه حتى هجر وخرج من نيشاپور في تلك المحنة وقطعه اكثر غير مسلم).

يعني هرکله چې د محمد بن يحيى او دبخاری ترمنځ دالفاظ القران په باره کې اختلاف راپيدا شو نو خلکو امام بخاری ته دخلکو دورنگ نه منع شروع کړه تردې چې په همدغه زمائش او امتحان کې امام بخاری دنيشاپور څخه ووتلو هجرت يې وکړه او د امام مسلم څخه علاوه نور ټولو خلکو تعلق ورسره کتې او پرې کړو.

۲- دوهم: امام مسلم سره دملکرتيانه يې د امام بخاری څخه پخپل صحيح مسلم کې يو حديث ندی روايت کړی بلکه دحديث معنعن په بحث کې يې امام بخاری په بعض متحلی الحديث کې په لفظ دعصو ناسره ياد کړی او د ايريزات نامناسب او غير ملائم الفاظ دي. (مسلم ج ۱ ص ۲۱)

۳- دويم: ابو زرعه او ابوحاتم هم بخاری ترک کړی دی په طبقات شافعيه ج ۱ ص ۱۹۰ کې دی چې (وترکه (ای بخاری) ابو زرعه و ابوحاتم من اجل مسألة اللفظ)

اوپه ميزان الاعتدال کې داسې الفاظ دي کما ممتنع ابو زرعه و ابوحاتم من رواية عن تلميذه (ای علی ابن المدینی) محمد (ای البخاری) لاجل مسألة اللفظ) يعني لکه څرنګه چې ابو زرعه او ابوحاتم دعلی بن المدینی د شاګرد امام بخاری څخه روايت ترک کړی دی له وجه د اختلاف ددنه په الفاظ القران کې.

۴ - **خُلووم:** ابن مندة امام بخاری په مدلسین کې شمارلی دی په شرح دمختصر جرجانی ص ۲۱۵ کې لیکلي: عدّه ابن مندة فی رسالة شروط الاثمة من المدلسین حيث قال اخرج البخاری فی کتبه قال لنافلان وهي اجازة وقال فلان وهي تدليس.

یعنې امام بخاری پنخپلو کتابو کې داسې روایت بیان کړې چې کډیې داسې وویل چې فلان راته داسې ويلي دي نو دابه اجازة وي او که داسې وه چې فلان ويلي دي نو دابه تدليس وي او دا خو ظاهره ده چې دسوء الحفظ څخه تدليس غټه عیب دی ولي ځکه چې تدليس اختیاری فعل دی. (والتدليس حرام عند الاثمة مقدمة اصول الشيخ المحدث الدهلوی علی مشکوة ص ۲) فکرو غوریکاردی چې امام بخاری دعلامه ذهلي څخه تقریباً ۳۰ دیرش روایت کړي مگر په کوم نوم باندې چې مشهور دی هغه نه ذکر کوي، ولي چې ددوی ترمنځ سخت خشونت او منافرت دی.

تاریخ ابن خلکان ج ۲ ص ۱۳۴ کې دي چې: (وروی ای البخاری) عنه (ای الذهلي) مقدار ثلثین موضعاً ولم یصرح باسمه فيقول حدثنا محمد بن يحيى الذهلي بل يقول حدثنا محمد ولا يزيد عليه ولا يقول محمد بن عبد الله وينسبه الى جده وينسبه ايضا الى جد ابيه).

۵ - **پښځم:** دارقطنی او حاکم ويلي دي چې امام بخاری په روایت حدیث کې داسحاق بن محمد بن اسماعیل څخه معیوب معرفی شوی دی. په مقدمه فتح الباری ص ۴۵۱ کې دی چې: (قال الدارقطنی والحاکم عیب علی البخاری اخرج حديثه).

ددارقطنی او حاکم مطلب شې دادی چې دامام بخاری په خیال کې اسحاق ابن محمد ثقة دی حالانکه داضیف دی په ثقه او ضعیف کې امتیاز ندی کړی او علامه اسماعیل دبخاری پدغه فعل باندې تعجب کړی دی چې دابوصالح جهنی منقطع روایت یې صحیح معرفی کړی او متصل یې ضعیف په مقدمه فتح الباری کې دی چې: وقد عاب ذالك اسماعيل على البخاری وتعجب منه كيف يحتج باحاديثه ابوصالح حيث يقلقلها فقال هذا عجب يحتج به اذا كان منقطعاً ولا يحتج به اذا كان متصلاً.

۶ - **شپږم:** علامه ذهبی دبخاری په بعض امور باندې استعجاب ظاهر کړی په ترجمه داسید بن زيد الجمال کې لیکلي دي چې: (والعجب ان البخاری اخرج له وذكره في كتاب الضعفاء) نومعترضین حضرات کې

یوډره وفکراو غوروکړي چې امام ابو حنیفه دامام بخاری په جرح باندې ضعیف شو نولی بخاری د علامه ابن منده اود هلی وغیره په جرح باندې ولی مجروح نه ګرځي.

۷- اووم: دمعتز صیود قاعده مطابق چې امام بخاری خپله مجروح ثابت شونودده جرح به پر امام ابو حنیفه باندې څه اثر و غړځوي افسوس پر غیر مقلدین چې دمحض حسد او بعض په وجه پر امام صاحب باندې حمله کوي نو اودانې په فهم اوسمچ کې نه راځي چې داخو مې خپله یې غرقه کړه منصفی دنیاسی ساری اتهرګی دوستوایمان داری اتهرګی که چرته امام صاحب ضعیف شی نویا خودتولي دنیا تمام محدثین ضعیف اومتروک الحدیث دی.

قنبیه:

بنکاره خبره ده چې مذکوره جرحی په بخاری باندې دامحض داسکات الخصم لپاره مونږه رانقل کړی لکه شاه عبدالعزیز الدهلوی رح چې پخپل کتاب تحفة اثنا عشریه کې دشعیه په مقابل کې الزامی طرف اختیار کړی، که نه په صداقت سره زمونږه عقیده داده چې امام ابو حنیفه رح او امام بخاری رح دواړه ثقه صدوق - عادل - ظابط - جيد الحافظ - عابد زاهد او عارف دي یوهم مجروح ندی اودیورواية الحديث هم قابل الترك ندی. (رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ) الآیة.

خلورم اعتراض ددارقطني دی:

دارقطني ليکلي دي ديو حديث درانقلولو څخه وروسته چې: (لم يسنده من ابن ابي عايشة غير ابي حنيفة والحسن بن عماره وهما ضعيفان (سنن دارقطني ج ۱ ص ۳۷۳) يعني دابن ابي عايشه څخه هيچاروايت ندی کړی غير دابو حنیفه او حسن بن عماره نه اودا دواړه ضعیف دي

الجواب اولاً: خودا جرحه مبهم ده اودتعديل مفسره په موجودګي کې جرح مبهم قبوله نوي کما مراراً
الجواب ثانياً: دارقطني شافعی المذهب دی اودا جرحه دمنافرت مذهبي په وجه ده.

علامه عيني فرمايې: لوتادب دارقطني واستحی لما تالفظ بهذه اللفظة في حق ابي حنيفة فانه امام طبق عمله المشرق والمغرب. (عمدة القاری ج ۱ ص ۶۶)

يعني که دارقطني د ادب او حيا خخه کاراخيستی وایې نودده دخولي خخه به داسې الفاظ د امام اعظم ابو حنیفه په حق کې نوي راوتي خخه دهغه امامت او علم او عمل په ټوله نړۍ کې یوه مسلم حقیقت دی. د دغه عبارت لاندې علامه عینی د امام صاحب توثیق او مناقب د دغه لاندې منل شوو اشخاصو خخه نقل کړي یحیی بن معین و شعبه و عبد الله بن مبارک و سفیان بن عیینه و سفیان ثوري و حماد بن زید و عبد الرزاق و وکیع و مالک و شافعي و احمد رحمهم الله تعالی بیا ورپسې عبارت کې لیکلې چې: (وقد ظهر من هذا تحمل الدارقطني عليه وتعبه الفاسد وليس له مقدار بالنسبة الى هؤلاء حتى يتكلم في امام متقدم على هؤلاء في الدين والتقوى والعلم ويتضعفه اياه يستحق هو التضعيف افلا يرضى بسكوت اصحابه عنه وقد روى في سننه احاديث سقيمة ومعلولة ومنكرة وغريبة وموضوعة)

يعني دمذکورہ توثیق خخه د دارقطني ظلم او بې بنیاد تعصب د امام صاحب په باره کې ښکاره شو او د دارقطني د داسې حضرات او اشخاص په مخکې هيڅ حیثیت نشته تردې چې دې د داسې امام په حق کې خبرې وکړي چې هغه پر ټولو باندې په دین او تقوی او علم کې مخکې دی او دې ورته د ضعف نسبت کوي حالانکه دا پخپله مستحق دی چې دده تضعیف وشي ایا دې ده امام صاحب په باره کې دخپلو ملگرو په سکوت راضي ندی حالانکه ده پخپله پخپل سنن کې ضعیف معلول منکر غریب او موضوع احادیث روایت کړي دي په التعلیق الممجد کې لیکلې دي چې: وبعض الجروح صدر من المتأخرين المتعصبين كالدارقطني وابن عدي وغيرهما ممن يشهد القرائن الجلية بانه في هذا الجرح من المتعصبين والتعصب امر لا يخلو منه البشر الا من حفظه خالق القوى والقدور وقد تقرر ان مثل ذلك غير مقبول عن قائله بل هو موجب لجرح نفسه [التعلیق الممجد ۳۳] او واقعي چې دارقطني ډیر زیات ثقه راویان ضعیف او ضعیف بې ثقه ګرځولي دي.

په سنن دارقطني ص ۱۴ کې یې لیکلې دي چې: (ان عمر بن الخطاب رضي الله عنه كان يسخن له ماء في قممته ويفتسل به فهذا اسناد صحيح) يعني حضرت عمر فاروق رض ته به اوبه په لوبڼې کې ګرمه ولی شوي او بیا به هغه پرې غسل کولو دغه سند سره شي اسناد صحيح لیکلې حالانکه پدغه سند کې علی بن عزام او هشام بن سعد واقع دي او د امجروح دی. (الجوهري النقي)

ثالثاً: دارقطني په امام بخاری هم عیب لگولی هغه داسې چې اسحاق بن محمد چې دبخاری اوبود او د اونسایې راوی دی نودده دروایت له وجې (دارقطني عیب علی البخاری (مقدمة فتح الباری ص

(۱۵) نودار قطني لکه څنگه چې يې د اسحاق بن محمد په باره کې غلط فهمي کړې همدارنگه يې دامام ابو حنيفه په حق کې غلط فهمي کړې ده.

وابعا: د دار قطني په کلامينو کې تعارض او تدافع ده ځکه ده سنن نسايي ته صحيح وي لي دي (فتح المنبئ ص ۴۴ زهر الراي ص ۳). او مخکې په ضمن د جواب عن اعتراض نسايي کې د اثابته شوه چې امام ابو حنيفه د نسايي راوی دی.

خامسا: د يحيى بن معين د قول نه معلومېږي چې دده تر زمانې پورې هيڅ يو شخص پرامام صاحب باندې جرحه نه ده کړې لکه چې وي لي دي: (ما سمعت احداً يجرحه) (درس ترمذی ج ۱ ص ۱۳۱) نو اوس به د يحيى بن معين قول معتبر وي چې امام صاحب ته قريب دی او که د دار قطني قول به معتبر وي چې دامام صاحب څخه دوه صدی وروسته دنيا ته راغلی دی.

(ط) او د مؤرخ وظيفه هم دا وي چې د ماد حین اقوال را نقل کړي د يو شخص باره نو بيا هلته د قاصدين اقول هم را نقل کوي.

پنځم اعتراض د خطيب بغدادی:

خطيب بغدادی د اهل کوفه ووپه حق کې وي لي دي (ان روایاتهم كثيرة الزغل قليلة السلامة من العلل) يعني د اهل کوفه ووزيات روايت دوکه او غلطی لرونکې دي او دیر کم روايات د کمزوری او علل څخه معفوظ دی خطيب ویلی چې (ما ولدني الاسلام اضر منه) يعني په اسلام کې دامام صاحب څخه بل زیات مضر ندی پیدا شوی.

خطيب په تاريخ بغداد کې ذکر کړی چې ابو اسحاق فزاری فرمایلي چې: (كنت اتى ابا حنيفة فساله عن الشئ من الغزوة فسالت عن مسألة فاجاب فيها فقلت يروى عن النبي ﷺ كذا وكذا قال وعثمان هذا) يعني زه د ابو حنيفه طرف ته را تلیم د غزوة مسائل کې د يو مسئلې پوښتنه مې ترینه وکړه هغه جواب را کړو ما وويل چې د نبی ﷺ څخه داسې داسې ويناوی روايت شوي دي هغه وويل وعثمان هذا يعني حديث پرېږده.

الجواب اولاً: د خطيب بغدادی کوم داسې خاص عبارت نشته چې دهغه څخه دا معلومه شي چې د خطيب دامام ابو حنيفه رح په حق کې څه خيال او عقیده ده فقط بحیثيت يو مؤرخ مختلف اقوال او روايات ۳

پنجل کتاب کې رانقل کړی او د مؤرخ وظيفه هم داوي چې د ماد حینو اقوال رانقل کړی دیو شخص باره کې نویا هله د قادیانو اقوال هم رانقل کوي چنانچه د خیرات الحسان د الاندي عبارت په مذکوره خبره گواهه دی.

(الفصل التاسع والثلاثون في رد ما نقله الخطيب في تاريخه عن القادحين فيه اعلم انه لم يقصد بذلك الا جمع ما قيل في الرجل على عادة المؤرخين ولم يقصد بذلك انتقاصه ولا الخط عن مرتبة بدليل انه قدم كلام المادحين واكثر منه من نقل ماثرة السابقة في اكثرها انما اعتمد اهل المناقب فيه على ما في تاريخ خطيب ثم عقبه بذكر كلام القادحين لتبين انه من جملة الاكابر الذين لم يسلموا من خوض الحساد والجاهلين فيهم وما يدل على ذلك ايضا ان الاسانيد التي للقدح لا يخلو غالبها من متكلم فيه او مجهول ولا يجوز اجماعاً).

نو خطيب بغدادی هم دامام ابو حنیفه په حق کې مختلف بی خونده اوبی هود روایات او اقوال رانقل کړی چې خپل کتاب یې پری بادرنگه کړیدی علاوه لدا چې هغه روایات او اقوال چې د تاریخ خطیب څخه یې خلک رانقل کوي د دوی صحت هم ثابت نه دی

ثانیاً: خطیب فقط په امام ابو حنیفه باندې رد او قدح او جرح باندې اکتفا نه کړی بلکه امام احمد بن حنبل وغیره په شان یې هم رطب او یابس روایات او اقوال رانقل کړی دی نو لکه څرنگه چې دامام احمد وغیره په حق کې ده اقوال غیر معتبر او مرفوع دی همدارنگه دامام اعظم په حق کې هم غیر معتبر او مدفوع دی ددې خبرې تائید په لاندې عبارت باندې شوی.

ومن انتصر للإمام يوسف بن عبد الهادي الحنبل في مجلد كبير سماه تنوير الصحيفة وذكر فيه عن ابن عبد البر لا يتكلم في أبي حنيفة سوء ولا تصدق أحد أيسئ القول فيه فإني والله ما رايت أفضل ولا أروع ولا أفقه منه ثم قال ولا يغتر أحد بكلام الخطيب فان عنده العصبية الزائدة على جماعة من العلماء كآبي حنيفة والإمام احمد وبعض اصحابه وتحامل عليهم بكل وجه وصنف فيه بعضهم السهم المصيب في كبد الخطيب. (شامی شرح در مختار ج ۱ ص ۳۷)

ثالثاً: دا قول چې د غنا من هذا که دامام صاحب څخه ثابت شي نو دا خو صحيح خبره ده ځکه دا خبره په تاويل باندې بناده ددې همثله کلام چې مقصد د دواړو يودى هغه په مناقب کې درى ج ۱ ص ۱۰۱ کې ده چې: عن عبدالله بن ابي لبید قال کنا عند يزيد بن هارون فقال المغيرة عن ابراهيم فقال اجل حدثنا عنه الصلوة والسلام فقال يزيد يا احمق هذا تفسير قوله عليه الصلوة والسلام فماتصنع بالحديث اذالم تفهم معناه).

يعني ابن ابی لیید فرمایې چې دیزید بن هارون سره مونږه وو چې حضرت مغیره د ابراهیم خخه روایت ذکر کړو یو شخص وویل چې د حضرت ﷺ حدیث ووايه یزید ورته وویل چې ای احمق دا د حدیث الرسول ﷺ تفسیر دی ته په حدیث باندې څه کوي چې تر څو دهغه په معنی باندې نه یې پوه شوی نو د ابو اسحاق فزاری روایت که بالفرض صحیح شي نو بعینه د همدې مطابق دی ځکه فزاری چې دامام اعظم صاحب خخه سوال وکړو هغه ورته صواب او حق جواب ورکړو وویل چې د نبی کریم ﷺ روایت خوداسې دی هغه ورته وفرمایل چې د عنامن هدا یعنی دا د حدیث تفسیر دی نو دا خو څه د جرح او قدح او الزام کلام او خبره نده.

وابقاء: دا قول چې ما ولد فی الاسلام اضر منه ددې قول حواله مخالف او معترض په کوم کتاب نده ورکړي چې خطیب د فقره او جمله د چا خخه را نقل کړې او بل دا چې د دغه جملې نسبت چاته شوی دهغه بیان هم ندی شوی نو داسې بی سر او بی اصل اقوال چې مخالفین یې په معرض الاستدلال کې پیش کوي دایو لویه د حماقت خبره ده.

خامسا: دا چې د خطیب اقوال او روایات په مدح دامام اعظم کې هغه هم په تبیض الصحیفة للسيوطی کې درج دي دهغه د جملې خخه یو روایت خطیب د ابن ابی داود نه کړی چې مضمون یې دادی چې په امام اعظم ابو حنیفة باندې غیر د جاهل او حاسد نه بل څوک څه کلام او قول نه کوی دوهم خطیب په کال د وفات سنه ۷۴۰ کې یو کتاب لیکلې په نوم د اکمال په دې کتاب ص ۶۲۵ کې دامام صاحب تذکره داسې کړی چې: (فانه کان عالما عاملا ورعا زاهدا عابدا اماما فی علوم الشریعة)

ددې خخه معلومېږي چې خطیب په اخر کې د ټولو تورو نو خخه رجوع کړی ده نو خطیب د خپل روایت مذکور په خلاف دامام صاحب په باره کې څنگه شونې په ما ولد فی الاسلام اضر منه باندې خوزوی.

سادسا: ممکن چې دغه کلمات به کوم شریر حاسد د کوم بزرگ په حق ویلي وي ځکه ډیر جاهل او حاسد خلک د بزرگانو او اولیا په باره کې همداسې دل ازار کلمات پیش کوي خپل نفس په خوشحالي لکه څنگه چې یو جاهل شریر حاسد دامام شافعي رح په باره کې یو وضعی حدیث پیش کړی چې:

عن انس قال قال رسول الله ﷺ یکون فی امتی رجل یقال له محمد بن ادریس اضر علی امتی من ابلیس (شرح سفر السعادة ص ۵۲۳ للشیخ عبدالحق المحدث الدهلوی)

پس بالفرض که دغه مذکورہ جملہ او کلمات کہی دامام صاحب بارہ کہی وی نو دابہ ہم کوم شریر جاہل حاسد ویلی وی اود داسی قائلینو پہ قدح او الزام باندی دامام صاحب قدر او منزلہ نہ کمیبری اونه شہ فرق پکی رایی خکہ توله دنیا قائلہ ده چې دامام صاحب پہ شان حامی الدین الاسلام او مفسر الکتاب او معی السنۃ فقیہ زاهد عابد متورع خائف من اللہ نشستہ اونه بہ پیداشی اودده فیض بہ ابد الابد د دنیا پہ مخ باندی جاری وی اود متبعینو تعداد بہ یی پہ کثرت وی

سابقاً: د خطیب اقوال تول پہ تعصب باندی بناء دی ابن جزله حکیم بغدادی پہ مختصر تاریخ خطیب کہی دامام صاحب دیر زیاتہ خوندورہ مدح او ثناء کری او خطیب بغدادی تہ یی دیر پہ نہایتہ عالی درجہ متعصب اوی انصافہ ویلی دی.

علامة ابن جوزی الحنبلی المتوفی ص ۵۹۷ھ پہ خپل سند سرہ د اسماعیل بن ابی الفضل القومسی الاصبہانی خخہ نقل کوی چې: وكان من اهل المعرفة بالحديث يقول ثلاثة من الحفاظ لا احبهم لشدة نعصبهم وقلة انصافهم الحاکم ابو عبد اللہ وابونعیم الاصبہانی وابوبکر الخطیب وصدق اسماعیل وکان من اهل المعرفة. (المنتظم ج ۸ ص ۲۶۹ سوانح بی بهائی امام اعظم ص ۳۴۵)

یعنی اسماعیل پہ حدیث پوہیدونکې وو هغه فرمایي چې درې حافظان زه نه خوښوم خخہ چې هغوی سخت متعصب اولر انصاف درلودونکې دي امام حاکم ۲ ابونعیم اصبهانی ۳ خطیب بغدادی او اسماعیل رشتی ویلی دي اودا د اهل معرفة خخہ وو.

فانهاً: خطیب بغدادی د خپل کتاب پہ اتیاو وصفو کې پرامام ابو حنیفہ دوه سو پنځه پنځوس تورو نه لکولی مگر د ټولو اقوالو سندونه یی دیر زیات ضعیف او رجال یی سخت مجروح دي چې قابل اعتبار ندي لایعابه دي علامه ابن حجر مکی الشافعی پہ خپل کتاب الخیرات الحسان کې لیکلې دي چې: وما يدل على ذلك ايضاً ان الاسانيد التي ذكرها للقدح لا يخلو غالبها من متكلم فيه ومجهول ولا يجوز اجمالاً ثم عرض مسلم بمثل ذلك فكيف بامام من ائمة المسلمين. (الخيرات الحسان ص ۶۹)

یعنی هغه خخه چې په مذکورہ خبره دلالت کوي هغه دا چې کوم اسانید خطیب بغدادی دامام صاحب په قدح کې لیکلې دي هغه زیات متکلم فيه یاد مجهول وراویانو خخه منقول دي اوداسی اسانید و خخه په اتفاق سره دیو عادي مسلمان د عزت کموالی نشي راتللی دالاخه چې د مسلمانانو امام اعظم وي.

ناسخاً: مخکینو او ورستینو علما موود خطیب بغدادی پەردکە علمی کتایونە لیکلی دی چە دیوشر نومونە پەلاندی دول دی:

(۱) السهم المجیب فی الرد علی الخطیب دا کتاب علامە عیسی بن ابی بکر الملک المعظم الا یوبی الحنفی المتوفی سنە ۶۲۴ھ لیکلی دی.

(۲) السهم المصیب فی نحر الخطیب دا حافظ جلال الدین السیوطی لیکلی دی.

(۳) السهم المصیب فی کبد الخطیب

(۴) الانتصار لامام ایه الامصار علامە ابن الجوزی تصنیف.

(۵) مرآة الزمان دا بن الجوزی کە خەمە دا تاریخ دی مگر پەدێ کە پر خطیب بغدادی باندی دامام صاحب پە ترجمە کەردی.

(۶) - تانیب الخطیب علی ماساقە فی ترجمە ابی حنیفە من الاکاذیب دا دشیخ زاهد الکوشری دی.

(۷) - نقد صنیع الخطیب البغدادی فی ترجمە الامام ابی حنیفە دا دکتور محمد طحان دی (کشف الظنون ج ۵) و بێسی مطالعە کەری نور کتایونە بەم پە نظر در شی.

عاشوک: پە تاریخ بغداد باندی دالازهر د علما حاشیە پە کال ۱۳۴۹ھ ق الموافق ۱۹۳۱م دمصر پە الاهرام ورخپانە کە دیو عالم لخوا دامضمون چاپ شو چە خطیب بغدادی پە امام ابو حنیفە پوری غلط تورونە لگولی د دەدی مضمون دخپرید و سرە سم پە مصر کە دنار آمی خپی خپری شوی پدی لکە دالازهر علما و و فیصله و کەرە چە پە تاریخ بغداد کە پە امام صاحب باندی دتورونو جواب باید د حاشیە پە شکل کە و لیکل شی.

نوهما غە و چە دالازهر علما و و پە تاریخ بغداد تر لگید لو تورونو لاندی دتورونو جواب لپارە یوہ علمی حاشیە و لیکلە او د تاریخ سرە یو خای چاپ شو. (دامام ابو حنیفە د ژوند حالات ص ۳۴ د تبیض الصحیفة نوی مقدمە بیروت چاپ صفحە ۱۶-۱۵). (تلك عشرة كاملة)

شپۆرم اعتراض :

ابن الجوزی دهغه خلکو ختخه چە پە امام ابو حنیفە باندی جرح او اعتراض کەری درى اقوال پخپل کتاب المنتظم کە د حاشیە الدراية فی تخريج الهدایة لابن حجر شخه رانقل کەری.

۱) قال صاحب المنتظم عن عبد الله بن المديني قال سالت ابى عن ابى حنيفة فضعه جدًا وقال خمسين حديثًا اخطا فيه) يعنى عبد الله صاحب المنتظم فرمايې عبد الله بن المديني وايي چې مادخپل پلار نه داو حنیفه باره کې سوال وکړو هغه دامام صاحب نهایت زیات تضعیف وکړو او وویل چې هغه په پنځوسو احادیث کې خطایي کړیده .

۲) عن ابى حفص عمر بن على قال ابو حنيفة ليس بحافظ بل مضطرب الحديث ذاهب الحديث. يعنى ابو حفص عمر بن على فرمايې چې ابو حنیفه حافظ الحديث نه و بلكې ضعيف وه .

۳) قال ابوبكر بن داود جميع ما روى ابو حنيفة الحديث مائة وخمسون اخطاء او قال غلط في نصفها انتهى. يعنى ابوبكر بن داود فرمايې چې ابو حنیفه څخه يو نيم سل احاديث روايت شوي او دهغوی په نصف کې خطاشوی دی يايې وويل چې غلط شوی دی .

الجواب:

اولاً: ابن الجوزي په تضعيف الحديث او روايتو په باره کې غايت درجه متعنت او متشدد دی حتی دبخاری او مسلم حديث يې هم په موضوعات کې داخل کړي او ددوی بعض روايت يې هم وضاع او کذب ويلي دي ددې وجې نه اکثر محدثين دده په تنقيد او جرح باندې اعتماد نکوي او دده تنقيدي يې لايعبا به شمار کړي دی .

لکه څرنگه سيوطي په تعقيبات على الموضوعات کې ليکلي چې : (قدنبه الحفاظ قديماً وحديثاً على ان فيه (ای في كتاب الموضوعات) نساهاً لاكثر أو احاديث ليست بموضوعه بل هي من راوى الضعيف وفيه احاديث حسان واخرى صحاح بل فيه حديث من صحيح مسلم ونبه عليه الحفاظ ابن حجر ووجدت فيه حديثاً من صحيح البخارى وقال ابن حجر تساهله وتساهل الحاکم في المستدرک اعدم النفع بكتايبهما... الخ)

يعنى قديم او جديد محدثينو پدې تنبيه ورکړي چې په کتاب الموضوعات کې ډير زیات تساهل او کمزوری ده او په کې داسې حديث هم شته چې موضوع نوي بلكې دضعيف راوی څخه روايت شوی وي او بعض پکې حسن او صحيح هم شته بلكې يو حديث دمسلم هم پکې شته ابن حجر فرمايې چې مايو حديث دبخاری هم پکې ليدلی دی ابن حجر فرمايې چې دا بن الجوزی او دحاکم مستدرک دتساهل او کمزوری لوجی

ددغه د وارو کتابونفع کالعدم گرځولی شوي ده اوسيو ټي په نشر المعلمين والمنيښين په خاتمه ص ۱۷ کې ليکلې چې دابن الجوزي تسامحات ديروزياتو محدثينو ذکرکړي دهغه جملې څخه ابن صلاح حافظ زين الدين العراقي قاضي بدرالدين بن جماعة سراج الدين بلقيني حافظ صلاح الدين بن العلايي الزركشي وقاضي ابو الفرج نهرواني او حافظ ابن حجر وغيرهم دي بس معترضين حضرات دي اول دبخاري اومسلم اوسنن اريمه ووپه راويانو باندې دکذاب او وضاع اقرار وکړي ييادې په امام صاحب باندې اعتراض وکړي.

ثانيًا: کتاب المنتظم نهايت درجه غير معتبر کتاب دی صريحی غلطیانی او اوهام پکې شته کشف الظنون ليکلی دی چې: المنتظم في تاريخ الامم لابن الفرخ عبدالرحمن بن علي بن الجوزي البغدادی المتوفى سنه ۹۹۷ هـ ذکر فيه من ابتداء العالم الى الحضرة النبوية قال المولى علي بن الحسائي وفيه اوهام كثيرة واغلاط صريحة اشترت الى بعضها في هامش على نسخة بخطه مختصرًا.

نو کتاب المنتظم د غلطيانو او اوهام د فتردي نو ترڅو چې معترض دغه روايات منقوله په معتبر سند سره ثابت نه کړي نو تر هغه پورې دده جرح هيڅ وخت قابل اعتبار نه څکه نه شي مؤلف مؤلوقابل وثوق دی اونه يې کتاب قابل اعتبار دی.

ثالثًا: پدغه رواياتو کې صرف لفظ د ابو حنيفة دی نوابن الجوزي خو کثير الاو هام دی کما قال المولى على بن الحنای نو که دده د ابو حنيفة څخه امام اعظم ابو حنيفة مراد هم وي خو محض بلا دليل ترينه د امراد کول حجت نشي کيدای څکه ممکن ده چې پدغه روايات کې بل ابو حنيفة مراد وي څکه ابو حنيفة: خو پنځوا شخاص کنيث دی کما في کتاب الاسماء والکنى للدولابي ج ۱ ص ۱۵۹ بلکه علامه محي الدين فيروزآبادی په قاموس کې ليکلي چې ابو حنيفة د شلوفقهاء کنيث دی. (قال في ذکر لفظ الحنيف ابو حنيفة کنيث عشرين من الفقهاء اشهرهم امام الفقهاء النعمان) او په منتهی العرب کې دی چې ابو حنيفة کنيث بست فقيه است اشهر آنها نعمان بن ثابت کوفی است هو الامام الاعظم ددغه جملې څخه:

- (۱) يوسف بن فضل د امام شافعی استاد دی دده روايت په مسند امام شافعی ص ۱۴۳) کې شته.
- (۲) بل ابو حنيفة عدوي سليمان بن حيان دی چې دده روايات په کتاب الاسماء والکنى للدولابي ج

ص ۱۶۰ کې موجود دی.

(۳) احمد المصدق بن محمد نيشاپوری دده کنيث هم ابو حنيفة دی ذکره ابن النجار

- (۴) دجعفر بن احمد کنیت ابو حنیفة دی.
- (۵) دمحمد بن عبید الله بن علی الخطیبی کنیت ابو حنیفة دی.
- (۶) دمحمد بن یوسف کنیت ابو حنیفة دی.
- (۷) دعبد المؤمن کنیت ابو حنیفة دی.
- (۸) عبید الله بن ابراهیم بن عبد الملک کنیت ابو حنیفة دی.
- (۹) محمد بن حنیفة بن هاماں القصی کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۰) محمد بن عبد الله الهندوانی کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۱) علی بن نصر کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۲) دقیس بن احرام کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۳) دابو الفتح محمد بن ابی حنیفة کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۴) بکر بن محمد بن علی بن فصل کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۵) عبد الکرم الزیلعی کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۶) دامام طحاوی استاذ الاستاذ خوارزمی کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۷) نعمان بن ابی عبد الله محمد بن منصور بن احمد بن حیوان کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۸) احمد بن داود دینوری کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۹) دسلمان بن مروشاگرد او چې روایت دده خوی عبد الکرم ترینه کړی نوم یې مجهول دی او کنیت مشهور یې ابو حنیفة سره دی.
- (۲۰) هغه شخص چې دجیر بن مطعم جنازه کې شریک شوی وه دهغه کنیت ابو حنیفة وه او مغیره بن مقم ترینه روایت کړی نور مجهول دی د وروستی دواړو تذکره علامه ذهبی په میزان الاعتدال دباب الکنی په ضمن کې کړیده نو ښکاره خبره ده چې مذکور روایات یا غلط او یا بل ابو حنیفة مراد دی ځکه بغیر دحجت او دلیل په محض وینا دابن الجوزی به څنګه یقین راشی چې دابو حنیفة الکوفی دی.

اود کثیت په اشتراک سره دوهم او غلطی امکان شته بلکه واقع شوي دي د مثال پطور باندې په طبقات شافعيه ج ۱ ص ۱۸۷ کې ذکر دی چې يحيى بن معين د احمد بن صالح په حق کې داسې وينا وکړه چې: (راښه کذاباً يخطب في جامع مصر)

ددغه عبارت څخه بعض دافهم کړی چې ددغه مجروح څخه احمد بن صالح المصری مراد دی چې لوی ثقة او حافظ او په رجال د بخاری کې راغلی دي او داسې ضعیف معرفی کړی حالانکه د يحيى ابن معين مراد بل احمد بن صالح وه چې شمولی دی

طبقات شافعيه کې دي چې: قلت وقد ذكر ان الذي ذكر فيه ابن معين هذه المقالة هو احمد بن صالح الشموني وهو شيخ بمكة يضع الحديث وانه لم يعن احمد بن صالح هذا (وهكذا في مقدمة فتح الباري ص ۱۶۷). نو معترضین حضرات دی د منقوله روایت د تصحيح څخه وروسته د ابو حنیفه تعین وکړي په صحيح دليل او حجت سره او بیا دې د ثبوت او تعین څخه وروسته د جرح دعوی وکړی.

وابقاء: پدغه روایات کې کفتوگواو مباحثه شته:

الف: اول روایت ابن الجوزی په واسطه د عبد الله بن علی بن المدینی نقل کړی حالانکه د عبد الله توثیق او تعدیل ثابت ندی نو د روایت به څنگه معتبر وي نو اول دي معترض د عبد الله تعدیل او توثیق ثابت کړی بیا دې د جرح دعوی وکړی ځکه د معتبرو ناقلینو څخه ثابت ده چې علی بن المدینی د امام ابو حنیفه رح توثیق کړی حافظ ابن عبد البر پخپل کتاب جامع العلم وفضله کې د حافظ موصلي از دی د کتاب څخه د امام ابو حنیفه رح تعدیل او توثیق د يحيى بن معين شعبة و غیر هم نه نقل کړی.

وقال ابن المدینی ابو حنیفه روی عنه الثوري وابن المبارك وحماد و هيثم ووكيع وعباد و جعفر بن عون وهو ثقة لا باس به (جامع بيان العلم وفضله ج ۲ ص ۱۴۹)

(ب): دوهم روایت که بالفرض ثابت هم شي نو د جرح مبهم ده او جرح مبهم د تعدیل مفسر په مقابل کې غیر مقبوله وي.

(ج): دریم روایت کې کلام دی چې ابو بکر بن ابي داود چې د ابو حنیفه جرح دی پخپله مجروح او کثیر الخطاء دی بلکه دده والد ابو داود سجستاني دته کذاب (دروغجن) ويلي ده او پخپله ابو بکر هم په خپله خطا او وهم معترف دی. په تذکره ج ۲ ص ۱۳۱ او میزان ج ۲ ص ۳۹ کې دی چې: (قال السلي سالت الدارقطني

عن ابن ابی داود فقال ثقة كثير الخطاء في الكلام على الحديث. (وايضًا في التذكرة اخطاء في ستة احاديث منها ثلاثة حدثت بها كما حدثت وثلاثة اخطئت.

على بن حسين بن جنيد فرمايې چې: سمعت اباداود يقول ابني عبدالله كذاب قال ابن الصاعد كفانا ما قال ابوہ فيه، وفي الميزان ج ۲ ص ۳۹ ثم قال ابن عدی سمعت موسى بن القاسم الاشيب يقول حدثني ابوبكر سمعت ابراهيم الاصبحاني يقول ابوبكرين ابی داود والله كان عندی منسلخًا من العلم. يعني ابن عدی فرمايې چې دموسی بن القاسم الاشيب خخه می اوریدلي هغه فرمائيل چې ماته ابوبكرين كری چې د ابراهيم اصبحاني خخه می اوریدلي چې قسم په الله چې ابوبكر بن ابی داود د علم خخه پاك دی. وفي التذكرة ج ۲ ص ۳۳۳ وقد تكلم فيه ابوہ و ابراهيم.

خامساً: د ابن الجوزی خیالات پخپله دده په خاندان کې یو دانش منداو انصاف پسند شخص رد کړی په کتاب تنویر الصحیفة کې لیکلې مکمل عبارت (لا تتكلم في ابی حنیفة بسوء ولا تصدقن احداً یسئ القول فيه فان الله ما رایت افضل ولا اروع ولا افقه منه ثم قال ولا یغتر احد بکلام الخطیب فان عنده العصبية الزائدة على جماعة من العلماء کابی حنیفة والامام احمد وبعض اصحابه وتحامل عليهم بكل وجه وصنف فيه بعضهم السهم المصیب في کبد الخطیب واما ابن الجوزی فانه تابع الخطیب وقد عجب منه سبط ابن الجوزی حيث قال في مرآة الزمان وليس العجب من الخطیب فانه طعن في جماعة من العلماء وانما العجب من الجد کیف سلك اسلوبه وجاء بما هو اعظم قال ومن المتعصبين على ابی حنیفة الدارقطنی وابونعیم فانه لم يذكره في الحلیة وذكر من دونه في العلم والزهد. (ردالمختار ج ۱ ص ۳۸)

مقصود في العبارة المذكورة صرف د موضوع دی چې (واما ابن الجوزی فانه تابع الخطیب الخ يعني ابن الجوزی د خطیب مقلد محض دی د ابن الجوزی لمسی تعجب کړی او په مرآة الزمان کې ئې فرمایلي دي که د خطیب خخه داسې امور ظاهر شي خير شخه د تعجب خبره نده خکه د هغه عادة قديمة طعن على العلماء دی تعجب زمونږ په نیکه دی چې ده خنګه د خطیب لاره اختیار کړی بلکې د هغه خخه یې یو حقوقد مه غټ پورته کړی د حدنه یې تجاوز کړی. (قال في الميزان ص ۱۰ في ترجمة ابان بن زيد وقد اوردہ ايضا العلامة ابو الفرج ابن الجوزی في الصغفاء ولم يذكره فيه اقوال من وثقه هذا من عيوب كتابه يسر الجرح ويسكت عن التوثيق).

یعنی میزان ص ۱۰ کې لیکلې په ترجمه د ابان بن زید کې چې علامه ابن الجوزی دده تذکره په الضعفاء کې کړیده خو چا چې دده توثیق کړی دهغوی اقوال یې ندی ذکر کړي او د اده د کتاب غټ عیب دی چې د جرجیان دیرخوند وړ کوي خود توثیق تذکره بلکل پرېږدي

سادساً: علی سبیل التنزل بالفرض که یو څو روایات کې د امام صاحب نه خطایې شوی وي نو دا خو دده د غیرثقه والی اوسیئ الحافظ دلیل ندی ځکه امام ابو حنیفه د نورو محدثینو او حفاظ الحدیث پشان یو حافظ الحدیث دی چې په سیننه مبارکه کې ئې په لاکونو احادیث موجود دي دیو څو روایاتو او رایانو په مسامحت باندې خو پرې د غیرثقه اطلاق نه کیږي. غور او فکر وکړه چې محمد بن یوسف الفریابی دده تذکره ابن حجر په مقدمه فتح الباری ص ۵۱۹ کې داسې کړیده چې: (من كبار شیوخ البخاری وثقه الجمهور).

یعنی د ادبخاری د لوی شیوخ او استاذانو څخه دی او جمهور وده توثیق کړی نو دده متعلق ابن حجر لیکلې په مقدمه فتح الباری کې (قال العجلی ثقة وقد اخطأ فی مائة وخمسين حدیثاً وذكر له ابن معین حدیثاً اخطأ فيه فقال هذا باطل) یعنی عجلی فرمایې چې محمد بن یوسف ثقه دی او په یو سل ۱۵۰ پنځوس احادیث کې یې خلط شوی دی د ابن معین په حضور کې دده یو حدیث بیان شو چې ده پکې خطایې او غلطې کړې ووهنه و فرمایل دا باطل دی.

نو تا س یو لحظه فکر او نظریه غور سره وکړی چې په امام صاحب باندې دیونیم سل احادیث د خطایې دعوی کیږي هغه هم ثابت نه ده او د امام بخاری شیخ او استاذ په یونیم سل احادیثو کې خطایې او غلطې کړیده او هغه د ابن حجر معتبر کتاب نه ثابت نه ده، او د دې باوجود جمهور هغه ته غیرثقه او ضعیف ندی ویلي او نه بخاری غیرثقه معرفي کړی دی او نه یې دهغه احادیث ترک کړی او نه یې دهغه په حق کې (سکتوا عن ربه وحديثه) لیکلې او نه محدثینو د بخاری د اصح الكتب والی څخه انکار کړی دی نو بیا څه دلیل او حجة شته دی چې د بخاری استاذ په یونیم سل خطا کاناو باندې غیرثقه اوسیئ الحافظ ندی او امام ابو حنیفه د خامخا غیرثقه اوسیئ الحافظ دی دا د کوم انصاف او دیانت نوم دی د امحض د حسد او ضد او د تعصب د شرابو نشه ده.

فوت: دابن الجوزی کتاب المنتظم نایاب دی په کتب خانو کې نه موندل کېږي او نه په کوم بل کتاب کې دغه مذکوره درې روایات پیدا کېږي البته درایه فی تخريج الهدایة د حاشیه په حواله باندې منتظم دا روایات نقل کړي

بهر حال نه د اصل کتاب معلومات شته او نه د دغه روایات د سند څه معلومات شته نو لهذا د دغه روایاتو څخه استدلال سراسر غلط او بې بنیاده دی د دیر تفتیش او پلټنې څخه وروسته دا معلومه شوی چې کتاب المنتظم په جامع ازهر قاهره او د مدینه منورې په کتب خانه محمودیه کې پیدا کېږي خو دا خبره هم تقریباً د نن نه (۴۱) کاله پخوانی ده. والله اعلم. (محمد اسماعیل سنهلی ۲۸/ بیع الاول ۱۳۹۲هـ)

اووم اعتراض: د عبدالله بن مبارک رح:

کتاب قیام اللیل ص ۱۲۳ کې او حقیقة الفقه ص ۱۱۸ لیکلي چې: (قال ابن المبارک کان ابو حنیفة یتیمًا فی الحديث) ابن المبارک فرمایلي چې امام ابو حنیفة په حدیثو کې یتیم دی بل عبدالعزیز نورستانی په خپل کتاب دیفمبر مونځ ص ۳۸۴ د وتر و په بحث کې د محمد بن نصر المروزی یو اوږد بیان را نقل کړی دی او یسایې لیکلي دي چې محمد بن نصر المروزی او ویل چې ماد اسحاق بن ابراهیم نه اوریدلي چې عبدالله بن مبارک رح فرمایلي دي چې ابو حنیفة په حدیثو کې یتیم وو او حدیثو کې یې معرفت کم وو او د علماوو سره یې ناسته کمه وو.

الجواب:

اولاً: یتیم فی الحديث دا د امام ابو حنیفة په باره کې څه جرجه نه او دا د جرحی په کلماتو کې کوم د مصطح الحديث کتاب نه لیکلي او په دې سره د امام صاحب ضعف نه ثابتېږي ځکه چې د یتیم معنی محاوره کې د یکتا او بې نظیر هم راځي لکه څنګه چې د لغت په مشهور کتاب صحاح ج ۲ ص ۳۴۹ کې دی چې: وکل شی مفرد بغیر نظیره فهو یتیم فقال درة یتیمه قال الاصمعی الیتیم الرمله المنفردة قال وکل مفرد ومنفردة عند العرب یتیم و یتیمه)

یعنې هر مفرد شی چې ثاني نه لری هغه ته یتیم ویلی شی لکه محاوره عربی کې درة یتیمه ویلې کېږي او اصمعی ویلی چې یتیم د شګی یو ویلی ځان ته ذری ته وایي او هر هغه شی چې د هغه ثاني نوی هغه ته یتیم او یتیمه ویلی شي پس لهذا د عبدالله بن مبارک د قول مطلبه د اثبات په صورت کې دادی چې امام ابو حنیفة په حدیثو کې یکتا او بې نظیر وو لکه د دې بیان تائید پخپله د عبدالله بن مبارک په بل قول سره شوی: (عن ابن

المبارک قال اغلب علی الناس بالحفظ والفقه والعلم والصیانة والديانة والورع. (مناقب کردری ج ۱ ص ۲۴۹). یعنی ابن مبارک فرمایلی چې امام ابو حنیفه په حفظ و فقه و علم و ابرهیزگاری دینانت و تقوی کې په ټولو باندې غالب وودلته د علم څخه علم حدیث مراد دی ځکه چې فقه پخپله ذکرده فقه سره یې ذکرده علم هم او کړه چې مراد د علم څخه علم حدیث مراد دی، عبدالله بن مبارک دامام ابو حنیفه شاگرد دی هغه دامام صاحب دیرزیات تعریفونه کړي. په مناقب موفق بن احمد ج ۲ ص ۵۱ کې دی چې سدید بن نصر دې پخپله ثقه متقن ثبت دی او امام بخاری او مسلم و نسایی او ترمذی ترینه روایات هم کړی دی (تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲۶۸ دغه سدید وایي چې:

۱- سمعت ابن المبارک يقول لا تقولوا رأی ابی حنیفة ولكن قولوا تفسیر الحدیث. یعنی ابن مبارک فرمایي چې تاسې داسې مه وایي چې دا دامام صاحب رایې ده بلکه وایي چې دا حدیث تفسیر او تشریح ده همدارنگه سدید بن نصر دې وایي چې:

۲- وفيه ایضاً المحروم من لم یکن له حفظ من ابی حنیفة. یعنی چا چې دامام اعظم رح څخه څه حاصل نه کړه نو هغه محروم دی

۳- وفيه ایضاً قال عبدالله بن مبارک هاتوا فی العلماء مثل ابی حنیفة والادعوا ولا تعذبونا. یعنی ابن المبارک وایي دي ټولو علماء ته چې ای علماء ماته دامام اعظم ابو حنیفه په شان عالم او ښایي او که نه یې شی ښودلی نو ما پرېږدئ او تکلیف مه را کوی.

۴- وايضاً قال علیکم بالاثرو لا بدلال اثر من ابی حنیفة یتعرف به تاویل الاحادیث ومعناه، یعنی ابن المبارک دامام وایي دي چې پر تاسو باندې عمل بالحدیث ضروری دی او پر حدیث باندې د پوهې لپاره دامام ابو حنیفه ټول ضرور دی چې دهغه د قول په ذریعه باندې حدیث صحیح تاویل او معنی معلومه شي

۵- وفيه ایضاً الولم القی ابا حنیفة لکن من المفالیس فی العلم موفق ص ۳۰۷، یعنی که زما دامام ابو حنیفه سره ملاقات نوی شوی نوزه به په علم کې مفلس وم.

فانیا: د معترضینو حضراتو د ایولو تعصب دی چې دیو مجروح او ضعیف راوی جرعه دامام صاحب په شان دیو جلیل القدر امام په حق کې پیش کوي معترض دي اول اسحاق بن ابراهیم تفتیش وکړي چې دا څوک دی

دامحمد بن نصر المروزی استاذ دی اوپه اتفاق دمحدثینو ضعیف دی (قال ابو حاتم رایت احمد بن صالح لایرضاء) یعنی ابو حاتم فرمائی چې احمد بن صالح دده شخه راضی او خوشحاله نه وو.

امام بخاری ویلي چې دده په احادیث کې نظر دی امام نسایې ویلي دی چې داثقه نه دی ابن حبان وایې چې دده شخه حدیثو کې خطاء و غطي کېږي ابو الفتح ایزدی ویلي دي چې داضعیف دی، امام حاکم وایې چې دده په حدیثو کې بعض منکرات دی، امام بزار ویلي چې سترگي یې رنډي شوي وي حدیثو کې ټپې اضطراب وو.

ثالثاً: بالفرض که دا خبره تسلیم شی نوییاهم ممکن ده چې عبدالله ابن مبارک به داکلمه دامام صاحب په حق کې هغه وخت ویلي وي چې امام ابو حنیفه علم کلام طرف ته زیات مائل وو او علم حدیث او فقه کې یې زیات اشتغال او مصروفیت نه وو.

او ابن المبارک به دده تعدیل او توثیق او تعریفونه هغه وخت کړي وي چې دامام صاحب محدث اوفقیه جوړ شوی وه پس لهذا د عبدالله بن مبارک دواړه قولونه صحیح دي او پخپل ځای دي او دامام صاحب په حق کې دا څه عیب او جرح نده.

اتم اعتراض: حافظ ابن عبدالبر:

حافظ ابن عبدالبر د معتزینو له طرفه په تمهید شرح موطا ص ۲۷۲ ج ۲ کې داسې عبارت نقل کړی: لم یسند غیر ابی حنیفه وهوسیع الحفظ عند اهل الحديث

جواب:

اولاً: د حافظ ابن عبدالبر په نهایت صراحت سره په خپل تالیف کتاب العلم کې دامام ابو حنیفه توثیق او تعدیل دفن داثقه ووشخه نقل کړی لکه یحیی بن معین شعبه حافظ موصلی از دی او علی بن المدینی وغیرهم او جراحین یې مفرط او متجاوز الحد کې شمارلې دی: (قال ابو عمر افراط اصحاب الحديث فی ذم ابی حنیفه ونجاوزوا الحد فی ذلک کتاب العلم ص ۱۹۲) وفيه ایضا کان ابو حنیفه یحسدو ینسب الیه ماليس فيه یمختلف الیه مالا یلیق به. (وایضاً قال- الذین روو عن ابی حنیفه وثقوه واثنوا علیه اکثر من الذین تکلّموا فیہ) کتاب العلم ص ۱۹۴.

په الخیرات الحسان کې علامه ابن حجر مکی الشافعی لیکلي: قال الحافظ ابو عمر يوسف بن عبد الله بعد کلام ذکره واهل الفقه لا يلتفتون من طعن عليه ولا يصدقون بشئ من السوء ينسب اليه.

حافظ ابو عمرو يوسف بن عبد الله فرمایي وروسته د ذکر د یوڅه کلام څخه چې اهل الفقه یعنې فقهاء امام صاحب باندې طعن لکوونکې طرف ته بلکل التفات او توجه نه کوي او نه یوزره سوء او خرابۍ مني چې امام صاحب ته منسوبېږي نو چې کله پخپله د ابن عبد البر څخه د امام صاحب توثیق ثابت دی نو یاده دې کلام چې (وهو سیئ الحفظ عند اهل الحديث) څه مطلب دی ټول اهل الحديث خوتری ندی مراد ځکه ده پخپله ويلي چې (والذين وثقوه واثناوا عليه اكثر من الذين تكلموا فيه الخ...) (عقود الجواهر ص ۱۰ الخیرات الحسان فصل ۲۸).
نولا محالة به ترینه بعض مرادوي او هغه هم ډیر کم متجاوزین عن الحد د ابن عبد البر د کلام تبعید داراوتله چې (وهو سیئ الحفظ عند اقل اهل الحديث الذين هم مفرطون ومتجاوزون عن الحد في ذم وغير مصدقين اهل الفقه عنه في نسبة السوء اليه). نو چې ابن عبد البر پخپله داسې لیکل کړی نو بیا به په داسې کلام باندې کله امام صاحب مجروح شی کلا و حاشا.

ثانیاً: حافظ ابن عبد البر د بخاری راوی ایوب بن سلیمان ته ضعیف لیکلي دي لکن محدثینو دا خبره افراط کې شمالي ده (مقدمة فتح الباری ص ۴۵۴) او د صحاح راوی زهر بن محمد ته هم ابن عبد البر د ضعیف لفظ استعمال کړي ددې لکن محدثینو دا خبره په افراط ورحمل کړي (مقدمة فتح الباری ص ۴۶۸) نو لکه غوراو فکر پکار دی چې د بخاری او د صحاح راوی باندې د ابن عبد البر جرح په افراط محمول ده نو د امام صاحب په حق کې ولي په افراط محمول نده.

ثالثاً: د حافظ ابن عبد البر کتاب تمهید شرح موطاء او ائلو تالیفاتو څخه ده او کتاب جامع بیان العلم وروستنی تصنیف دی او پدغه کتاب کې یې د امام صاحب توثیق کړی او بیا یې لیکلي دي (او روضحنانی کتاب التمهید). (مختصر جامع بیان العلم ص ۲۰۴) نو معلومه شو چې وروستنی تصنیف د پخوانۍ معارض ندی.

فهم اعتراض:

امام محمد بن حنبل د امام ابو حنیفه تضعیف کړی او سیئ الحفظ نسبت یې ورته کړی او خطیب په مختصر تاریخ کې د امام احمد نه نقل کړی چې ابو حنیفه نه کوم روایت نشته.

الجواب:

اولاً: که داعیات ثابت هم شی نوییاهم داجرح مبهم ده قابل قبول نده .

ثانیاً: ابن حجر مکی شافعی چې د خطیب بغدادی نه کوم د قدح او طعن روایات دامام ابوحنیفه په حق کې نقل کړی دا غیر معتبر او ضعیف الاسناد دي الخیرات الحسان ص ۷۶] نومعترضین حضرات دی د دغه روایت سند نقل کړي اوصحت دي هم ثابت کړي .

ثالثاً: په تنویر الصحیفه کې خطیب دامام احمد په باره کې د جرح روایات نقل کړی نو علی حسب قاعده اصول الحدیث چې امام احمد پخپله مجروح دی نو دده جرحه دامام صاحب په حق کې مضره نده .

حاصل الجواب دا چې دامام احمد دا خبره چرته په کوم عربی معتبر کتاب کې نشته لهذا امام احمد له طرف چې کوم تضعیف او سیئ الحفظ نسبت شوی دی د اوسنی دعوای بلاد لیله ده .

علامه ابن حجر مکی الشافعی رح په الخیرات الحسان ص ۳۳ کې لیکي (قال احمد بن حنبل فی حق ابی حنیفة انه کان من العلم والورع والزهد وایثار الاخرة بمحل لا یدرکه احد .

علامه کردری په کتاب مناقب ص ۲۵ ج ۲ کې دامام ابویوسف په ذکر کې داسې لیکلي: عن العباس بن محمد قال احمد بن حنبل اول ما طلبت الحديث ذهبت اليه ای الی ابی یوسف وطلبت منه ثم كتبه عن الناس).

لسم اعتراض: معترضین حضرات د حضرت مولانا شاه ولی الله محدث دهلوی رح د کتاب مصفی شرح موطنانه یو مضمون نقل کړی او دعوای یې کړې ده چې مولانا محدث دهلوی امام ابوحنیفه ضعیف او سیئ الحفظ شمارلی دی .

الجواب: حضرت شاه صاحب طرف ته د تضعیف انتساب محض غلطی او فریب دی د مصفی شرح موطنانه عبارت داسې دی .

(بالجملة این امامان که عالم راعلم ایشان احاط کرده است امام ابوحنیفه و امام مالک و امام شافعی و امام احمد این دو امام متاخر شاگرد امام ابوحنیفه و امام مالک بودند و مستمندان از علم او و عصرتبع تابعین بودند مگر امام ابوحنیفه و امام مالک آن یک شخصی که رؤس المحدثین مثل احمد و بخاری و مسلم و ترمذی

وابوداودونسائی وابن ماجه ودارمی یک حدیث ازوی در کتاب های خود روایت نه کرده اند و رسم روایت حدیث ازوی بطریق ثقات جاری نه شد و آن دیگر شخصی است که اهل نقل اتفاق دارند هرآنکه چون حدیث روایت او ثابت شد بدروه اعلی صحت رسید.

دشاه صاحب عبارت که دوه خبری قابل غور و لائق توجه دیو داچی دامام ابو حنیفه خخه رؤس محدثین یو حدیث ندی نقل کری دوهم داچی دمعتبر و راویانونه دامام صاحب روایت نشته.

دغه اول مضمون که صحیح هم شی بیا هم قابل غور دی چی وروسته به معلوم شی نو ددی خبری خخه خوا دامام صاحب تضعیف هیثکله نه لازمیری خکله په زرکونو ثقه راویان شته چی د بعضو خخه نقل الحدیث شته او د بعضو خخه نشته نو په ترک روایت باندی دیو چا ضعف ثابتول محض یو غلط خیال او غلطه پریکړه ده.

پدی هیڅ کوم دلیل وجود نه لري او دادوهم مضمون که صحیح ومنل شی نو ددی مضمون خخه صرف دومره خبره ثابتیری چه دامام صاحب دمعتبر و راویانو خخه جریان الروایت نلري خودانه ثابتیری چه دامام صاحب ضعیف دی.

لک د عبرت نظر وکړه چی په سلکونو سنن ارمسانید او معاجم چی مؤلفین یی خپله ثقه لکه موطاء خور وایتونه پکې ټول د ثقه او معتبر و راویانو خخه ندی نو څرنگه داسې خبره دیو چا د تضعیف سند او دلیل کیداشی مسند شافعی و مسند امام احمد و مسند ابو یعلی سنن ابن ماجه سنن نسائی و سنن دارمی و معجم طبرانی و معجم صغیر و کبیر و غیرها و گوری ددوهمی او دریمې طبقی کتابونه دې پدوی کی ضعیف و ایتونه هم شته لکن سره ددې ددوی موثقین غیر ثقه نه معرفی کیږی نو په حقیقت کې دشاه صاحب عبارت نه غلط مضمون اخیستل شوی دشاه صاحب د عبارت نه هرگز او هیڅکله دامام ابو حنیفه تضعیف نشی ثابتیدلای.

ثانیاً: د تقرب او تهذیب التهذیب او خلاصه نه ثابت ده چی دامام ابو حنیفه: د نسائی او ترمذی راوی دی لکه چی مخکې هم تیره شوی ده دا خبره نو دا خبره چی دامام صاحب د صحاح سته راویانو کی نشته دا غلط ده

ثالثاً: دا خبره یاد سائل ضروری دی چی دمصفی شرح موطاء تهذیب او ترتیب شاه صاحب پخپله ندی کری بلکه هغه مسودات غیر مرتبه پرېښودل او شاه صاحب ترینه رحلت وکړ و دارالفناء خخه دارالبقا ته دده دوفات خخه پنځه شپږ میاشتی وروسته دده شاگرد خاص مولنا محمد عاشق صاحب ددې مسودات ترتیب او تهذیب وکړ و دا خبره مولنا محمد عاشق د کتاب په اخر کی خپله لیکلې ده.

نولهذا مضمون چې دامام صاحب خخه صحاح ست خاوندانوروايت ندى كړى دااگرچې په مصفى كې شته خوزمونږحسن ظن دادى چې دادشاه صاحب خخه ندى بلكې دادمرتب كتاب خخه غلطې ده والله اعلم .

فالثا : مولناشاه ولى الله محدث دهلوى قدس سره العزيز پخپل كتاب فيوض الحرمين ص ۴۸ كې ليكلي چې : (عرفى رسول الله ان المذهب الحنفى طريقه انيقه هى اوفق الطرق بالسنة المعروفة التى جمعت ووضحت فى زمان البخارى واصحابه)

يعنى ماته رسول الله ﷺ وفرمايل چې مذهب حنفي يوعمه طريقه اومذهب دى چې دسنت معروفه سره ډيرموافق دى چې دادامام بخارى په زمانه كې جمع اووضاحت يې وشونودغوراوسوچ مقام دى چې شاه صاحب ته خپله رسول الله ﷺ دحنفي مذهب تلقين وركوي اوورته وايي چې ډيرعمده مذهب اودسنت معروفه سره ډيرموافق دى بياهمه مولنا داخبره كوي چې امام صاحب ضعيف يامتروك الحديث دى اومعتبرضينو دجارچينو دتعداد زياتوالى لپاره دجارچينو فهرست كې داظهارحسد اوتعصب لپاره دامام مسلم اوترمذى اوابن ماجه اوابوداوكيع بن جراح اوعمروالناقة اوابن القطان اوابواسحاق الفرازى اوطاؤس اوزهرى اوهشام بن عروة اوجلال الدين سيوطى اوعبدالرؤف المناوى شامل كړى دي دادتعصب اوتعننت اوحسد عبارات دي چې معترضين يې پخپلو عباراتوكې داخلوي (هداهم الله تعالى)

په (الخيرات الحسان كې دي : راي بعض ائمه الحنابلة النبى ﷺ قال فقلت له يا رسول الله ﷺ حدثنى عن المذاهب فقال المذاهب ثلاثة فوق فى نفسى انه يخرج مذهب ابى حنيفة لتمسكه بالراى فابتدأوقال ابوحنيفة والشافعى واحمدثم قال ومالك اربعة ،وعن ابى معافى فى الفضل بن خالدقال رايت النبى ﷺ فقلت يا رسول الله ﷺ ماتقول فى علم ابى حنيفة فقال ذالك علم يحتاج الناس اليه)

په مكتوبات مجدداالف ثانى جلدثانى مكتوب پنجاه وينجم ،كې ليكلي چې بى شائبه تكلف رتعصف كفته مى شودكه نورانيت اين مذهب حنفي بنظر كشفى ورنگ درىاى عظيم مى نمايد وساثر مذاهب در رنگ حياض وجداول بنظر مى درآيندوبظا هرهم كه ملاحظ نموده مى آيدسواداعظم ازاهل اسلام متبعان ابى حنيفة اندا)

يوولسم اعتراض : دامام ابوداود :

قال ابوعلی سمعت اباداوديقول ليس بحديث اهل الكوفة نورا بوداودج ۴ ص ۳۵ [ابوعلی فرمایہ چي دامام ابوداودنه مي اوريدلی چي داهل کوفی په احادیث کي نور نشته.

الجواب:

اولاً: ددې عبارت نه دامام ابو حنیفه تضعیف نه ثابتېږي او نه دکوم کوفی شخص بلکه اصل خبره داده چي امام احمدیو خاص حدیث (من ادعی الی غیرایه) چي دادا بود عثمان په واسطه مروی دی پدې حدیث کي دسماع تصریح نشته ځکه دا حدیث په لفظ د حدیثي سره مروی شوی دی نو امام احمد ددې حدیث په باره کي فرمایي چي دکوفیو نو محدثینو څخه پدې حدیث کي من حیث السماع نور اورشنايي او وضاحت نشته نو ددې لفظ د جرحی سره څه تعلق دی چي په جرحه کي یې پیش کوي

ثانیاً: بالفرض که داخیال صحیح هم شي نو بیا خوددې عبارت څخه د تمام اهل کوفی تضعیف ثابتېږي او ظاهره ده چي په بخاری مسلم، مسند احمد سنن اربعة، دارقطنی، مسند شافعی، موطئا امام مالک کي په زرگونو راویان کوفیان دي چي د اسماء الرجال د کتابو څخه ثابت دي نو بیا خوت تمام کتابونه دا حدیث ددغه معترضینو په خیال ضعیف او ردی وگرځیدل.

ثالثاً: که دمعترضینو په نیز باندې ټول اهل کوفه ضعیف وي نو بیا امام احمد ولی داهل کوفی بعضی اسانیدو ته اصح الاسانید ويلي تدریب الراوی ص ۳۳ ملاحظه کړی: قال عبد الله بن احمد عن ابيه ليس بالكوفة اصح من هذا الاسناد يحيى بن سعيد القطان عن سفيان الثوري عن سليمان التيمي عن الحارث بن سويد عن علي رضي الله عنه.

رابعاً: دامام ابو حنیفه او اویس قرنی دواړو تعریف د نبوی احادیث نه هم ثابت دی او حالانکه دا دواړه کوفیان دي لکه حافظ سیوطی په تبيين الصحیفة کي لیکلي: (قد بشر بالامام ابي حنیفة في الحديث الذي اخرجہ ابو نعیم في الحلیة عن ابي هريرة قال قال رسول الله ﷺ لو كان العلم بالثرى لتناوله رجال من ابناء فارس فهذا اصل صحيح يعتمد عليه في البشارة والفضيلة).

او محمد بن یوسف الدمشقی الشافعی د حافظ سیوطي شاگرد لیکلي دی چي (وما جزم به شیخان من ابا حنیفة هو المراد من هذا الحديث ظاهر لا شک فيه لانه لم يبلغ من ابناء فارس مبلغه احد).

او حافظ ابن حجر شافعی په الخیرات الحسان ص ۲۱۶ کې لیکلې: (وَمَا يَصِحُّ الاستدلال به على عظم شأن ابی حنیفة ما روى عنه عليه السلام قال ترفع زينة الدنيا سنة خمسين ومائة، او داویس قرنی باره کې په) (الغبة) کې داسې عبارت دی (والقرنی من اولیاء اهل الکوفة).

او علامه سخاوی په شرح الفیه کې داسې لیکي چې (وصوب المصنف القائلین باویس بحديث عمررض) قال سمعت رسول الله ﷺ يقول ان خير التابعین رجل یقال له اویس.

او امام احمد پخپله ددې حدیث تخریج په مسند کې کړی دی نو دا نصاب نظریه کار دی چې امام احمد په خپله پخپل کتاب مسند کې د اهل کوفی تعریف د نبوی حدیث څخه ثابت کړی نویي امام احمد څنگه ټول اهل کوفی ته ضعیف وایي او روایت یې غیر معتبر وایي.

دولسم اعتراض: قال المالك اذا خرج الحديث من الحجاز: إنقطع نخاعه، (تدريبات الراوي ۳۳) امام مالک رح فرمایي چې کله حدیث د حجاز نه خارج شوه دغه مغزکت او منقطع شوه.

دیارلسم اعتراض: امام شافعی رح فرمایي: (اذالم يوجد للحديث من الحجاز اصل ذهب نخاعه) یعنی د کوم حدیث ثبوت چې د حجاز نه ملا و نشود دغه حدیث مغز ختم وي.

خوارلسم اعتراض: اذا حدثك العراقي مائة حديث فاطرح تسعة وتسعين وكن من الباقي في شك) یعنی چې کله عراقی درته سل حدیث بیان کړه نو یو کم سل وغورزووه او په باقی کې شکمن اوسېږه.

پنځلسم اعتراض: امام زهري فرمایلي دي: ان في حديث اهل الكوفة زغلاً كثيراً. یعنی د اهل کوفی په احادیث کې ډیره دوکه او غدر دی.

شپاړلسم اعتراض: علامة خطيب ليكلي دي: (ان رواياتهم كثيرة الزغل قليلة السلامة من العلل) یعنی د اهل کوفی روايات ډیر دوکه لرونکي دي او د ضعیف څخه ډیر کم محفوظ دي.

الجواب: ددې پنځه اعتراضاتو په یو وار جواب ته توجه وکړه.

اولاً: ددې اقوال څخه نه د امام ابو حنیفه تضعیف ثابتیږي او نه د کوم شخص عراقی او نه د کوم شخص کوفی او نه دا اقوال په قواعد اصول د جرح دی او دی حضراتو د خاصو وجو په بنا باندې په خاصو خاصو مواقع دا خبرې کړي.

ثانیاً: او که دمعترض په خیال باندې دا کلمات د جرح شي نو بیا خوبه په دنیا کې د حدیث نوم کتې شي او مصداق به یې پیدا نشي دا ولي دا ځکه چې دامام مالک او امام شافعي رح د قول مطابق به د هر حدیث اصل دمکي او بیاد مدیني څخه وي او علی حسب قول طاؤس زهری په حدیث عراقی یعنی بصری کوفی بغدادی وغیره کې به په سلو کې یو حدیث قابل اعتبار وي او علی حسب قول هشام بن عروه په عراقی زرو احادیث کې نه سوه نوی ۱۹۹۰ احادیث متروک اولس احادیث محتمل الصحة دی کما فی تدریب الراوی وقال هشام بن عروه (اذا حدثک العراقی بالف حدیث فالق تسع مائة وتسعين وکن من الباقی فی شک)

ثالثاً: معترضین حضرات دي د خپلو دغو قواعد مطابق دا حدیث ټول کتابونه مخې ته وغوروي مثلاً که بخاری، مسلم، نسائی، ابوداود، ترمذی، ابن ماجه، دارقطنی، موطن امام مالک، وسنن دارمی، وغیره هاو ددوی څخه دي خاص حجازی روایات منتخب کړي او نور ټول روایات دي پرېږدي بیا په حجازی روایاتو کې چې کوم راوي کوفی بصری بغدادی راغلی وي هغه روایات دي هم ترک کړي بیا په مابقی روایاتو کې دي هغه روایات هم ترک کړي چې په کومو کې مجروح اشخاص وجود لري بیا دي ددې څخه وروسته نظرو کړي چې ددوی په لاس کې څومره احادیث باقی سالم پاتې دي زمونږه خود اخیال او فکر دی چې یوازې به د مانځه احادیث هم پیدانه کړي او هم به د اهل حدیث لقب غلط او کذب صریح وي او بل دا اعتراضات به څنګه قابل اعتبار شي چې په عراق کې په زرګونو صحابه موجود وو: (کما قال ابن الهمام لان الصحابة انتشرت في البلاد خصوصاً العراق)

(قال العجلي في تاريخه نزل الكوفة: الف وخمسين مائة من الصحابة) انصاف پکار دی چې داسې وطن چې په زرګونو صحابه پکې موجود او وښه او ورځ پکې قال الله او قال الرسول بیا نیږي او بیا دي ددې وطن اوسیدونکي دا حدیث څخه ناواقف وي او محض د کوفی او عراقی په نوم باندې دی ددوی روایات متروک شي.

اولسم اعتراض :

اصحاب ابي حنيفة كوفه وال ټول په ټوله مجروح او ضعيف دی الجرح علی ابي حنيفة ص ۱۲

الجواب: که ددي معترضينو خبره صحيح ثابته شي نو بیا خوبه دا حدیث یو کتاب هم معتبر نشي ځکه صحاح سته و بخاری، مسلم، ترمذی، ابوداود، نسائی، ابن ماجه، وغیره راویان اکثره کوفیان دي

خصوصاً د شیخینونو که کوفیان تهول په توله قوی الحافضة عادل حافظ ضابط او ثقه نوی نویسا و لی
د غومحدثینو ترینه روایات نقل کول دنمونې په طور د اطمینان قلبی په خاطر باندې یو څو کوفی محدثین چې
صاح سته و ترینه روایت کړي دي په لاندې ډول دي.

۱- علقمة بن قیس نخعی کوفی ثقة ثبت فقیه عابدروی له الستة (تقریب)

۲- قاسم بن مخیمرة ابو عروۃ همدانی کوفی ثقة فاضل روله البخاری ومسلم والاربعة (تقریب)

۳- عبدالرحمن بن لیلی الانصاری کوفی ثقة روی له الستة (تقریب)

۴- صله بن زفر عبسی کوفی ثقة روی له الستة. (تقریب)

۵- شفیق بن سلمة الاسدی کوفی ثقة جلیل روی له الستة. (تقریب)

۶- شریح بن هانی حارثی کوفی مخضری روی له الستة (تقریب)

۷- شریح بن الحارثی کندي کوفی قاضی

۸- وشریح بن هانی کوفی. (ترمذی)

۹- شریح بن النعمان ضائدي کوفی (ترمذی)

۱۰- سعید بن جبیر اسدي کوفی ثقة ثبت فقیه روی له الستة (تقریب)

۱۱- سالم بن ابی الجعد غطفانی الشجعی کوفی ثقة روی له الستة (تقریب)

۱۲- سائب بن مالک والد عطاء کوفی ثقة (تقریب)

۱۳- سفیان بن عیینة ثقة حافظ فقیه امام حجة روی له الستة (تقریب) اصل پیدایش یې کوفه کې

شوی (ضیاء الساری)

۱۴- حبیب بن ابی ثابت اسدي کوفی ثقة فقیه جلیل روی له الستة (تقریب)

۱۵- محمد بن المنتشر همدانی کوفی ثقة (تقریب)

۱۶- سعد بن کدام هلالی کوفی ثقة ثبت فاضل روی له الستة (تقریب)

۱۷- مسلم بن صبیح ابوالضحی عطاء همدانی کوفی ثقة فاضل (تقریب)

۱۸- موسی بن ابی عائشة همدانی کوفی ثقة عابدروی له الستة (تقریب)

۱۹- منصور بن المعتز سلمی کوفی ثقة ثبت روی له الستة (تقریب) دا ثابت اهل کوفه دی (ترمذی)

۲۰- محارب بن دثار سدوسی کوفی قاضی ثقة امام زاهدروی له الستة (تقریب)

۲۱- عثمان بن عاصم بن حصین اسدی کوفی ثقة ثبت سنی روی له الستة (تقریب) ددی محدث نظیر به روایتو د صحیحینو کې نشته (نووی شرح مسلم)

دا هغه راویان دی چې د دوی په حافظه ثقات عدالت ضبط حدیث فقاہت اتقان باندې جمله ټول محدثین قائل دي خصوصاً د صحاح ستہ و روایانو مدار په همدوی باندې دی.

افسوس اعتراض : حافظ ابن حجر عسقلانی د امام ابو حنیفه تضعیف کړی او ضعیف یې ورته ویلي دي (درایه تخریج احادیث هداية)

الجواب: حافظ ابن حجر په تهذیب التهذیب کې د امام ابو حنیفه توثیق کړی دی او په تهذیب التهذیب او په تقریب التهذیب وغیره کې یې هیڅ یو داسې کلمه نده لیکلې چې دهغې څخه د امام صاحب تضعیف ظاهر شي او د دواړه کتابونه خالص دفن الرجال او اسماء الرجال دي او د دواړه لپاره د تنقید الرجال دي او یې هیڅ تنقید پر امام صاحب نشته نو اتساب التضعیف ابن حجر ته قابل بحث دی او پای ته دا خبره چې ابن حجر په درایه تخریج هداية کې کړی هغه ابن حجر د یهقي او دارقطنی تضعیف حکایت را نقل کړی.

او که و منو چې حکایت ندی نو بیا هم پدې کې هیڅ شک نشته چې دا جرح مبهم ده او د قواعد الاصول په ملاحظه چې کله جرح او تعدیل دواړه مبهم وی نو تعدیل پر جرحه مقدم وي پخپله حافظ ابن حجر په شرح نخبه الفکر کې دا اصول بیان کړي دي. نو د معترضینو دا خبره چې ابن حجر امام صاحب ته ضعیف اوسی الحافظ ویلي هسی فاسد خیال دی د حافظ ابن حجر کتاب لسان المیزان دیبا چې ته نظرو که هغه پخپله داسې عبارت لیکلې (فوجه قولهم ان الجرح لا یقبل الا مفسراً هو فیمین اختلف فيه توثيقه ونجریحه)

فولسم اعتراض: تر نن پورې چې څومره محدثین تیر شوي دي دوی ټولو امام صاحب ته من جهة الحفظ ضعیف ویلي دي (الجرح علی ابی حنیفه ص ۱۲-۱۱)

جواب: دا ټول خالص محدثین پورې افتراء ده او مقصود پکې دعوا موږ دوه کول او هغوی په گمراهی کې غور زول دي مگر په زړو باندې خاوره غور زول زرو ته کوم نقصان نه رسوي خو دابه د غور زونکې حقاقت وي عجیبه خبره ده چې تمامو محدثینو امام صاحب ضعیف گڼلی سره ددې چې ټول محدثینو د هغه بالواسطه یا بلاواسطه شاگردان دي نو که چرته امام صاحب ضعیف فی الحدیث و شمیرلی شي نو تمامه سلسله الحدیث به ضعیف اوبی بنیاده ثابته شي.

نوکه دمذکورہ رسالۃ مؤلف تہ دامعلومہ وی چہ دتمامو محدثینو شیخ الكل امام ابو حنیفہ دی نوحیث کلبہ بہ یی داسی افتراء باندی جرات نوی کری امام وکیع بن الجراح خو کہ نہ پیڑنی چہ ددہ مرتبہ بہ محدثینو کہی خومرہ دہ صحاح ستہ و کہی بہ کثرت سرہ روایات موجود دی امام احمد، ابن مدینی، عبد اللہ بن مبارک، اسحاق بن راہویہ، ابن معین، ابن ابی شیبہ، یحییٰ بن اکثم وغیرہ لوی لوی محدثین دو کیع بن جراح شاگردان دی او امام وکیع پخپلہ دامام ابو حنیفہ شاگرد دی بہ فن الحدیث کہی اوددہ بہ قول باندی بہ شہ فتویٰ ورکولہ .

سلسلۃ الاحادیث: امام ذہبی پہ دی خبرہ باندی بہ تذکرۃ الحفاظ کہی تصریح کریدہ چہ :

اولہ سلسلہ : بہ سلسلۃ الاحادیث کہی امام بخاری دامام ابو حنیفہ شاگرد دی لکہ امام بخاری داحمد بن منیع شاگرد دی او احمد بن منیع دو کیع بن جراح او ہغہ دامام ابو حنیفہ شاگرد دی اوس کہ ابو حنیفہ ضعیف شی نو یا خود غہ مذکور سند تہول ضعیف اودا درہ وارہ امامان ضعیف او بہ بنیادہ دی اوروایت یی قابل اعتبارندی .

دوہمہ سلسلہ : امام بخاری دعلی بن مدینی او علی بن مدینی دو کیع بن الجراح او ہغہ دامام ابو حنیفہ پہ فن الحدیث کہی شاگرد دی، فلہذا داسلسلۃ ہم دامام صاحب دضعف پہ وجہ باندی ضعیفہ شوہ بلکہی دادرہ وارہ امامان ضعیف معرفی کری شول

دویم سلسلہ : دامام بخاری او امام مسلم دوارہ دمکی بن ابراہیم شاگردان او ہغہ دامام ابو حنیفہ شاگرد دی بہ فن الحدیث کہی

خلوومۃ سلسلہ : امام مسلم او امام ابو داود دوارہ دامام احمد شاگردان دی او ہغہ دابونعیم فضل بن دکین او ہغہ دامام ابو حنیفہ شاگرد دی .

پنجمہ سلسلہ : امام ترمذی دامام بخاری شاگرد او امام بخاری دحافظ ذہلی او حافظ ذہلی دفضل بن دکین او فضل بن دکین دامام ابو حنیفہ شاگرد دی .

شپورمہ سلسلہ : امام بیہقی دارقطنی او دحاکم صاحب مستدرک شاگرد دی اودارقطنی او دحاکم دوارہ دابو احمد حاکم شاگردان او ابو احمد دابن خزیمۃ او ابن خزیمۃ دامام بخاری او بخاری دحافظ ذہلی او ذہلی دفضل بن دکین او فضل بن دکین دامام ابو حنیفہ شاگرد دی .

اومه سلسله : امام احمد دامام شافعی شاگرد دی او امام شافعی رح دامام محمد بن الحسن الشیبانی او امام محمد دامام ابویوسف او امام ابوحنیفه شاگرد دی او امام ابویوسف پخپله هم دامام صاحب شاگرد دی.

اومه سلسله : امام طبرانی او ابن عدی دا ابو عوانه شاگردان دي او ابو عوانه دمکي بن ابراهيم شاگرد دی او مکي بن ابراهيم چې دبخاری او مسلم هم استاذ دی دامام ابوحنیفه شاگرد دی.

نهمه سلسله : ابویعلی موصلی صاحب مسند دیحیی بن معین شاگرد او هغه د فضل بن دکین او فضل دامام ابوحنیفه شاگرد دی

لسمه سلسله : ابن خزیمه صاحب صحیح - د اسحاق بن راهویه شاگرد او اسحاق بن راهویه اویحیی بن معین او بخاری او مسلم او دارمی او امام احمد او حافظ ذهلی د فضل بن دکین شاگردان دی او فضل دامام ابوحنیفه شاگرد دی.

پدغه لسو سلسلو کې لوی محدثین او د فن الحدیث لوی امامان یاد شوي دي نوکه امام ابوحنیفه ضعیف وي دا ټول امامان او محدثین به ضعیف وي او د دوی روایات به ضعیف او قابل اعتبار نوي.

دا سلاسل عشره مشت نمونه خروار اولگ دي ورنه چې ټول محدثین دامام ابوحنیفه بلا واسطه یا بالواسطه په فن الحدیث کې شاگردان دي.

شلم اعتراض : دامام صاحب استاذ حماد ضعیف دی او هم ټی بل استاذ اعمش ضعیف دی (الجرح علی ابن حنیفة ص ۱۲-۱۱ ص ۱۶)

جواب : د حماد بن ابی سلیمان باره کې د میزان الاعتدال ج ۱ ص ۲۷۹ عبارت (حماد بن ابی سلیمان اخرج له الاثمة الستة ابواسمعیل الاشعری الکوفي احداثة الفقهاء سمع افس بن مالک وتفقه بابراهيم النخعي روى عنه سفيان وشعبة وابوحنيفة وخلق تكلم فيه للارجاء ولولا ذکرا بن عدی له فی کامله لما وردته قال ابن عدی حماد کثیرا الروایة له غرائب وهو متمسک لا باس به وقال ابن معین وغيره ثقة مختصراً)

یعنې حافظ ذهبی په میزان الاعتدال کې د حماد بن ابی سلیمان په ترجمه کې داسې لیکلي چې دده څخه ائمه ستو و امام بخاری مسلم، ابو داود، نسائی ترمذی، او ابن ماجه دا حدیث تخریج کړی دی او دده کثرت ابواسمعیل الاشعری الکوفی د فقه په امامانو کې یو امام دی او د انس بن مالک څخه یې سماع الحدیث کړی

ده او د فقه فن سی د ابراهیم نخعی خنجه حاصل کړی دی او سفیان شوری او شعبه او ابو حنیفه رح او یوډله نور محدثین یې د حدیث په فن کې شاگردان دي او دارجائیت لوجه نه پده کې خلکو کلام کړی او که چرته ابن عدی په خپل کامل کې دده توثیق او بیان نوی کړی نو مابه هم میزان کې دده توثیق او بیان نوی کړی ابن عدی ویلی دي چې حماد کثیر الروایت دی او یوڅه غرائب هم لری او متماسک او لباس به دی او ابن معین امام الجرح والتعديل وغیره ورته ثقة ویلی او علامه ذهبی د میزان په مقدمه ص ۳ کې ویلی دي چې حماد بن ابی سلیمان شیخ ابی حنیفه ثقة او د بخاری او مسلم شیخ دی او د غیر مقلدین ایمان په روایاتو د صحیحینو دی او د دوی صحت د غیر مقلدینو په نیز کالو چې المنزل من الله دی او دارجائیت خنجه جواب همغه دی کوم چې د امام ابو حنیفه رح خنجه جواب شوی دی.

او علامه ذهبی په میزان کې د مسعرین کلام په ترجمه کې لیکلې چې (ولا عبرة بقول السليمان كان من المرجئة مسعرو حماد بن ابی سليمان والنعمان وعمرو بن مرة وعبد العزيز بن ابی رواد وابو معاوية وعمرو بن زروسر جماعة قلت الارضاء مذهب لعدة من حملة العلماء لا ينبغي التحامل على قائله). (میزان الاعتدال ج ۳ ص ۱۶۳).

(قال ابن معین حماد ثقة وقال ابو حاتم صدوق وقال العجلي كوفي ثقة وكان افقه اصحاب ابراهيم وقال النسائي ثقة (تهذيب التهذيب وفي الكاشف كان ثقة اماما مجتهدا كريما جوادا) (تنسيق النظام وتعليق مجد) يعني يحيى بن معين فرمايلي چې حماد ثقة دی، ابو حاتم ویلی چې صدوق دی عجلي ویلی چې کوفي ثقة دی او اصحاب ابراهیم نخعی کې افقه دی امام نسایی ویلی ثقة دی او په الکاشف کې داسې بیان دی چې حماد ثقة و امام او مجتهد او کریم او جواد دی

او د امام اعمش نه جواب چې معتزینو دده په حق کې د میزان ج ۱ ص ۳۸۰ عبارت را نقل کړی چې: (قال ابن المبارك انما افسد حديث اهل الكوفة ابو اسحاق والاعمش وقال احمد في حديث الاعمش اضطراب كثير وقال ابن المديني الاعمش كان كثيرا لوهم انتهى ملخصا)

او غور او فکر باید وشي چې دا هغه اعمش دی چې د صحاح سته په رواه کې داخل دي خصوصاً د صحیحینو بخاری او مسلم نو که دا ضعیف شی نو دغه مقلدینو بېرې به غرقه شي ځکه د هغوی پدی صحاح کې په صحیحینو باندې یو خصوصي ایمان دی او بخاری خوپه مرتبه د صحت کې قران کریم پسې شماري. امام ذهبی

په میزان ج اول ص ۴۲۳ کې د عبداللہ بن مبارک د قول جواب پخپله را نقل کړی دی او داسې عبارت یې لیکلې دی :

كانه عن الرواية عن جاء والا فالاعمش عدل صادق ثبت صاحب سنة وقران يحسن الظن بمن يحدثه ويروى عنه ولا يمكننا بان نقطع عليه بانه علم ضعف ذلك الذي يدلسه فان هذا حرام.

او حافظ ابن حجر فرمایې چې (سليمان بن مهران الاسدي الكاهلي ابو محمد الكوفي الاعمش ثقة حافظ عارف بالقراءة وروى لكنه يدل من الخامسة (تقريب ص ۷۹) يعني سليمان بن مهران الاسدي الكاهلي چې كنيت يې ابو محمد اود كوفي دی اولقب يې اعمش دی دا ثقة حافظ او په قراءه کې ماهر او عارف دی او پر هیزگار ه شخص دی خو مدلس دی تدليس کوي او په طبقه خامسة کې داخل دی.

او حافظ ابن حجر د صحاح سته رواة په نښه کولو کې داپه طبقه ثانیة کې حساب کړی او د حافظ په اصطلاح په طبقه ثانیة کې هغه شخص داخل وی چې محدثینو یې ښه په تاکید سره دهغه مدحه کړې وي لکه چې لیکلې دي : الثانية من اكد مدحه اما با فعل كا وثق الناس او بتكرير الصفة لفظا كثرة ثقة او معنى كثرة حافظ (تقريب ص ۲)

او امام ذهبي فرمایې : ابو محمد احد الاثمة الثقات عداوه في صفار التابعين مانقموا عليه الا التدليس. (میزان ج ۱ ص ۴۲۳)

يعني سليمان بن مهران چې كنيت ابو محمد دی د ثقات امامان څخه يو ثقة امام دی او په صفار تابعين کې شمار دی او د محدثينو په نيز د تدليس څخه ماسوی بل عيب پکې نشته او که چرته بل عيب پکې وایې نو امام ذهبي به بیان کړی وه داسې به یې نه لیکل چې (مانقموا عليه الا التدليس)

قنبیه: بالفرض والتقدير که دغه اعتراض صحیح هم شي نو د امام ابو حنیفه خو هم دادوه استاذان ندي بلکې د فقهاء او محدثينو په نيز د امام صاحب په زرگونو استاذان او مشايخ دي علی طور مشت نمونه خروار دالاندې مشايخ ته نظرو کړه په تذکرة الحفاظ د حافظ ذهبي کې د امام صاحب د مشايخ تذکرة داسې کوي عطاء، نافع، عبد الرحمن بن هرمز الا عرج سلمة بن كهيل، ابو جعفر محمد بن علی، قتادة، عمرو بن دينار، ابو اسحاق، او په اخر کې لیکلې چې امام ابو حنیفه د ډیرو خلکو څخه روایت الحدیث کړی.

اوپہ لس کونو مشائخ تہذیب الکمال پہ یوساہ یاد کری لکہ موسیٰ بن ابی عائشۃ، ابن شہاب زہری، عکرمۃ مولیٰ ابن عباس، سماک بن حرب، عون بن عبد اللہ، علقمۃ بن مرثد، علی بن اقر، قابوس بن ابی طیان، خالد بن علقمۃ، سعید بن مسروق، شداد بن عبد الرحمن، ربیعۃ بن عبد الرحمن، ہمشام بن عروہ، یحییٰ بن سعید، ابو الزبیر المکی محمد بن السائب، منصور بن المعتمر، حارث بن عبد الرحمن، محارب، بن دثار، معن بن عبد الرحمن، قاسم مسعودی.

داماد صاحب داستاذا نو معلومول کہ شوک غواہی او کوشش و کری نو ترخلور زرورپوری بہ یہی پخپلہ ہم پیدا کری: حکى عن عبد الله بن ابی حفص الکبیرانہ وقع منازعة في زمنه بين اصحاب ابی حنیفة و بین اصحاب الشافعی فجعل اصحاب الشافعی یفضلون الشافعی علی ابی حنیفة فقال ابو عبد الله بن ابی حفص عدم مشائخ الشافعی کم هم فعدوا فبلغوا ثمانین ثم عدوا مشائخ ابی حنیفة من العلماء التابعین فبلغوا اربعة الاف فقال عبد الله هذان ادنی فضائل ابی حنیفة. (الموفق لابن احمد المکی ج ۱ ص ۳۵)

کہہ الا اندی کتابونہ اوداسی نورچی داماد صاحب پہ مناقب کہ لیکلے شوی اوپاہ اسماء الرجال دی مطالعہ کری تبییض الصحیفة، تنویر الصحفہ، جواهر منیفة تہذیب، تہذیب التہذیب، تہذیب الاسماء الخیرات الحسان، قلائد عقیان، عقود الجمان، مناقب النعمان پہ دی نوم باندی ددہ بارہ کہ ۹ نہہ کتابہ لیکلے شوی دی شقائق النعمان سیرۃ النعمان، نظم الجمان، تحفة السلطان، کتاب المناقب، طبقات حنیفة، تذکرۃ الحفاظ، تاج التراجم، فی الطبقات الحنفیة وغیرہا او مناقب کتابو کہ یہی ورثہ مستقل بابونہ او فصلونہ عنوان کری دی

یوویشتہم اعتراف: نظر و کری داماد صاحب بل استاذ ابراہیم نخعی تہ چہ داد حماد او اعمش ہم استاذ دی یعنی و ہم مجروح دی او اعمش چہ ددہ شاگردی ویلی دی ددہ پہ حق کہی (ما رایت احذاری بحديث لم یسمعه من ابراهيم الخ) (الجرح علی ابی حنیفة ص ۱۶) یعنی ماہیشوک غیر د ابراہیم نخعی نہ نہ دی لیدلی چہ داسی حدیثونہ روایت کوی چہ اوریدلی نہ وی

جواب: حافظ ابن حجر د بارہ کہ داسی ویناکوی چہ: ابراہیم بن یزید بن قیس بن الاسود النخعی ابو عمران الکوفی الفقیہ ثقة الا انه یرسل کثیراً من الخامسة مات سنة ست و تسعين وهو ابن خمسين

اونوخوا) (التقريب ص ۱۱) نوکه دامام ابراهيم نخعی مجروح وایې نو حافظ به دده باره کې دجرح الفاظ لیکلې وي نه دامد مذکور دتوثیق الفاظ.

اوامام ذهبی دده باره کې داسې بیان کړی: ابراهيم بن یزید النخعی احد الاعلام يرسل عن جماعة وقد رای زید بن ارقم وغيره لم یصح له سماع من صحابی (میزان ج ۱ ص ۳۵)

نوددې عبارت نه معلومه شوچې امام ابراهيم تابعی اوپه خیر القرون کې داخل دی اوپه بشارت نبوي کې چې (طوبی لمن رای من رانی) کې هم شامل دی اوس دامام اعمش وینا واوره چې هغه هم همداسې ويلي دي لکه تاجې لیکلې دي اوکه بل څه دي (قال الاعمش کان خیر آفی الحديث) (تهذيب التهذيب)

يعني ابراهيم نخعی په احاديث کې ډیر زیات غوره اوخیر اوپسندیده شخص ووبل قول داعمش ته ترجه وکړه. (قال الاعمش قلت لابراهيم اسندلی عن ابن مسعود فقال اذا حدثتکم من رجل عن عبد الله فهو الذي سمعت اذا قلت قال عبد الله فهو عن غير واحد) (تهذيب التهذيب)

حافظ ابن حجر فرمایي: مفتی اهل الکوفة کان رجلاً صالحاً فقیهاً وجماعة من الائمة صحوا مراسيله (تهذيب التهذيب)

وقال الشعبي ماترک احداً اعلم منه (تهذيب التهذيب شعبی فرمایي چې ابراهيم نخعی دځان نه وروسته دخپل ځان نه لوی عالم پرې نښودو)

حافظ ذهبی فرمایي: (قلت واستقر الامر علی ان ابراهيم حجة) (میزان ص ۳۵) يعني پدې باندې اتفاق دی چې ابراهيم نخعی په حدیثو کې حجت دی ابن حبان په ثقات تابعينو کې ابراهيم نخعی ذکر کړی دی: (قال الطحاوی حدثنا الاعمش قال ابراهيم النخعی ما اكلت من اربعین ليلة الاحبة عنب) (الکاشف) وقال النبی وکان ابراهيم عابداً صابراً علی الجوع الدائم (تهذيب التهذيب)

دوه ويشتم اعتراض: دامام ابو حنیفه رح مقرب شاگرد امام ابو یوسف ضعیف دی فی میزان الاعتدال: قال الفلاس كثير الغلط، وقال البخاری تركوه الى قوله) وفي لسان الميزان قال ابن المبارك ابو يوسف ضعیف الرواية. (الجرح علی ابی حنیفه ص ۱۵-۱۴)

جواب : دا خبری د امام ابو یوسف په حق کې صرف د تهمت څخه او محض د عناد او عداوت او تعنت او تعصب څخه بل هیڅ ندي.

که دا واقعیت وایې نو بیا امام الجرح والتعديل امام احمد او امام جرح والتعديل امام یحیی بن معین دده شاگرد دی ولي کوله اول دوی ته پکار وه چې د امام ابو یوسف تضعیف شي بیان کړی وایې لکن دی حضرات او نور د امام ابو یوسف په حق کې (صاحب حدیث صاحب سنة منصف فی الحدیث اثبت واکثر حدیثاً، اتبع الحدیث، حافظ الحدیث) فرمایلي دي.

امام نسائي په کتاب الضعفاء والمتروکین کې امام ابو یوسف ته ثقه ویلي دي حافظ ذهبی په حافظانو حدیث کې شمار کړی لاندې عبارت ته توجه وکړی (سمع ابویوسف هشام بن عروة و اباسحاق الشیباني وعطاء بن السائب وطبقتهم وعنه محمد بن الحسن الفقيه واحمد بن حنبل وبشر بن الوليد ويحيى بن معين وعلي بن الجعد وعلي بن مسلم الطوسي وخلق سواهم نشاء في طلب العلم وكان ابوه فقيراً فكان ابوحنيفة يتعاهده قال المزني ابویوسف اتبع القوم للحدیث وروی ابراهيم بن ابی داود عن يحيى بن معين قال ليس في اهل الراي احداً اكثر حديثاً ولا اثبت منه وروی عباس عنه قال ابویوسف صاحب حدیث وصاحب سنة وقال ابن سماعه كان ابویوسف يصلي بعد ما ولی القضاء في كل يوم مائتي ركعة وقال احمد كان منصفاً في الحدیث مات سنة اثنتين وثمانين ومائة وله اخبار في العلم والسيادة وقد افرده وافردت صاحبه محمد بن الحسن في جزء انتهى ملخصاً (تذكرة الحفاظ للذهبي)

نواب صديق حسن خان غير مقلد فرمایي: (كان القاضي ابویوسف من اهل الكوفة وهو صاحب ابی حنيفة وكان فقيهاً عالماً حافظاً) (التاج المکمل ص ۹۱)

(ثم قال نواب صديق حسن خان ولم يختلف يحيى بن معين واحمد بن حنبل وعلي بن المديني في ثقة في النقل) (التاج المکمل ص ۹۲)

يعني يحيى بن معين او احمد بن حنبل او علي بن المديني دري واړه د امام ابو یوسف په ثقافت فی الحدیث باندې متفق دی او هغه امام علي بن المديني هم پدې کې اتفاق لري چې دهغه په حق کې امام بخاری داسې وينا کړې لاندې دا بن حجر په عبارت کې موجود ده (ثقة ثبت امام اعلم اهل عصره بالحدیث وعلمه حتى قال البخاری ما استصغرت نفسي الا عنده (تقريب)

امام بخاری فرمایي چي دعلی بن المدینی په حضور زما هیڅ حقیقت او حیثیت نشته نو کله چي امام بخاری خپل ځان دعلی بن المدینی په حضور کي په نشې باندې حسابوي نوبیا به دهغه تضعیف په مقابل دعلی بن المدینی دتوثیق کي په څه تقابل شی که چیرته د امام بخاری نه دا جرجه ثابتې وي. (الابدأ للترجیح)

ولم یختلف یحیی بن معین واحمدوا بن المدینی فی کونه ثقة فی الحدیث (الانساب للسمعانی) و ذکر ابن عبد البر فی کتاب الانتها فی فضائل الثلاثة الفقهاء ان ابایوسف کان حافظا وانه کان یحضر المحدث و یحفظ خمسين ستمین حدیثانم یقول فیملیهما علی الناس وکان کثیر الحدیث. (التاج المکمل ص ۹۲)

پدې عبارت کي تردید دقول د فلاس شوی دی چي هغه ویلی وه (وکان کثیر الغلط) او د مذکور عبارت په اخر کي ذکر دی چي (وکان کثیر الحدیث) (قال طلحة بن محمد بن جعفر ابویوسف مشهور بالإمرضا هر الفضل افقه اهل عصره ولم یقدم احدی زمانه وکانم النهایة فی العلم والحکم والریاسة والقدر و هو اول موضوع الکتب فی اصول الفقه علی مذهب ابی حنیفة واملی المسائل ونشرها واثبت علم ابی حنیفة فی اقطار الارض (التاج المکمل ص ۹۲).

ثم قال نواب: قال عمار بن ابی مالک ما کان فی اصحاب ابی حنیفة مثل ابی یوسف لولا ابویوسف ما ذکر ابو حنیفة ولا محمد بن ابی لیلی ولكنه هو الذی نشر قولها واثبت علمهما (التاج المکمل ص ۹۲)
وقال ابویوسف سألنی الاعمش عن مسئلة فاجبته عنها فقال لی من این لک هذا فقلت من حدیثک الذی حدثتنا انت ثم ذكرت له الحدیث فقال لی یا یعقوب انی لاحفظ هذا الحدیث قبل ان یجتمع ابواک وما عرفت تاویلہ الان (التاج المکمل ص ۹۲)

نواب صديق حسن خان په اخر کي علی طور فیصله داسي و نیا کوی (واخبار ابی یوسف کثیره و اکثر الناس من العلماء علی فضله و تعظیمه یعنی د ما د صحنو تعداد زیات دي نو د جارجیو جرجه به قابل قبول نوي او د هم عصر جرجه هم د هم عصر یاره کي مقبول نده لکه عبد الله بن مبارک او وکیع بن الجراح او د دارقطنی او ابن عدی او بخاری جرحي په تعصب او تشدد بندا دي هغه هم مقبولي ندی. (الفضل مشهدهت به الاعداء).

یو خبره قابل توجه چي معترض د فلاس په مقوله کي خیانت کړی پوره مقوله یې نده را نقل کړی په میزان الاعتدال کي د مقوله پوره داسي ده: قال الفلاس صدوق کثیر الغلط.

نودفلاس دمقولي اولني الفاظ تعديل او توثيق دي يعنې د فلاس په نيزهم دامام ابو يوسف صداقت مسلم دي اودا صدوق لفظ د جرح او تعديل په اصطلاح كې د توثيق په الفاظ كې شامل دي دنورائمه وواقوال دامام ابو يوسف په باره كې لاندې عبارت كې بيان شوى دى (قال عمرو الناقد كان صاحب سنة وقال ابو حاتم يكتتب حديثه وقال المزني هو اتبع القوم لحديث وامالطحاوي فقال سمعت ابراهيم بن ابي داود البراسي قال سمعت يحيى بن معين يقول ليس في اصحاب الراى احدا اكثر حديثا ولا اثبت من ابي يوسف. (ميزان ج ۳ ص ۲۴۱)

وقال ابن عدى ليس في اصحاب الراى اكثر حديثا منه الا انه يروى عن الضعفاء الكثير مثل الحسن بن عماره وغيره وكثيرا ما يخالف اصحابه ويتبع الاثر واذا روى عنه ثقة وروى هو عن ثقة فلا باس به. (ميزان ج ۳ ص ۲۴۲).

نولگ غوراو فکر پکار دی چې دومره لوی ائمه الحديث دامام ابو يوسف تعديل او توثيق کوي او معترض صرف دعوام خلکو دود که کولو او کمراه کولو لپاره د فلاس او امام بخاری اقوال دامام ابو يوسف د علم او دین مراد کړخولي دي د مذکورہ اقوال څخه دومره ثابتہ شو چې امام ابو يوسف د ضعیف راویانو څخه روایت کوي نو که د ضعیف راویان څخه روایت باندې د یو چا تضعیف کېږي نو یا خو امام بخاری او مسلم هم ضعیف دي ځکه په بخاری او مسلم کې متکلم فيه روايات موجود دي علی طور نمونه به یو خود بخاری راویان یاد کړو چې ضعیف دي، حافظ ابن حجر په مقدمه دفتح الباری کې لیکلې چې په کتاب المناقب کې حسن بن عماره موجود دی چې دده په متروک والی باندې دائمة الجرح و التعلیل اتفاق دی (مقدمه ص ۳۹۵)

اسید بن زید الجمال د بخاری په کتاب الرقاق کې موجود دی حافظ ابن حجر فرمایي چې دده توثیق د هیچا څخه ندی را نقل شوی (مقدمه ص ۳۸۸)

بل حسن بن بصری بخاری راویانوکې شته امام احمد او ابن معین او ابو حاتم، نسائی او ابن مدینی پنځو وره په اتفاق سره دده په ضعف باندې قائل دي (مقدمه ص ۳۹۴).

همدارنگه نعیم بن حماد متوفی ۲۲۸هـ دادامام بخاری شیخ او استاذ دی اودده په نيز معتبر هم دی او یو څو احادیث یې دده څخه پخپل صحیح کې درج کړي دادا کثر محدثینو په نيز سخت مجروح دی.

او دضعف او نکارت نه علاوه په وضع الاحاديث باندې هم ملزم دی خو اقول ته توجه وکړی دده باره کې
قال النسائي ضعيف ونسبه ابو بشار الدولابي الى الوضع (مقدمة فتح الباری)

وهو (ای نعیم) مع امامة منکر الحديث وقال سعيدين يونس روى احاديث من يسرعن الفقات وكان
من اوعية العلم ولا يحتاج به (تذكرة الحفاظ ج ۲ ص ۸-۷ وقال ابوداود كان عند نعیم بن حماد نحو عشرين
حديثاً عن النبي ليس لها اصل. (ميزان الاعتدال ص ۵۲۵)

هنريچشم عدوات بزرگ تر عيب است گل است سعدی و در چشم دشمنان است

دروېشتم اعتراض :

دامام ابو حنیفه بل مقرب شاگرد باره کې متعصينو متشددينو معترضينو داسې نیمگړی ویناوی لیکلې
دي ميزان الاعتدال داسې لیکلې (وليه النسائي وغيره من قبل حفظه) اولسان الميزان کې داسې عبارت دي
(قال ابوداود لا يكتتب حديثه) او په کتاب الضعفاء والمتروكين کې امام نسائي فرمايې: (ومحمد بن الحسن
ضعيف).

جواب: د شاهين الاحناف امام محمد بن الحسن الشيباني رحمه الله قدر او منزله فضيلت او علميت نهولی
نړی ته داسې روشن او واضح دی کالشمس فی نصف النهار او کالقمرين النجوم هيخ ضرورت جواب اويان
او وضاحت ددغسې بې هوډه الفاظو او اعتراضونو ته نشته خوياهم صرف دا طعنان قلبی په خاطر په فی الجمله
جواب وليکلو.

اول دمیزان الاعتدال عبارت معترض مکمل ندی راخيستی ځکه دتلبين النسائي څخه وروسته حافظ
ذهبي لیکلې چې : ويروى عن مالك بن انس وغيره وكان من مجور العلم والفقهاء قويا في مالک (ميزان ج
ص ۴۳. يعنى امام محمد حديثه روایات دامام مالک څخه کړي دي او په علم او فقه کې نه ختمیدونکې لوی
سند او درياب دی او دامام مالک په روایات کې قوي دی)

او حافظ ذهبي په مقدمة دمیزان کې فرمايې هغه خلک چې جلالت او ثقافت د هغوی مسلم دی او داذنی
لین او تساهل لوجې نه متشددین فی الجرح پکې کلام کړی دی که چرته دغه خلک ابن عدی وغيره په خپله
کتابونو کې نوی ذکر کړی نو مابه ددوی دثقافت لوجې پخپل میزان کې نوی ذکر کړي؛ ولسم اړه فی الراى ان
احذف اسم احد من له ذکر بتليين مافی کتب الائمة المذكورين خو فامان ان يتعقب على لاني ذکرته لضعف

فيه عندی. (مقدمة میزان الاعتدال) نود اثابته شوچی و حافظ ذهبی په نیز امام محمد ضعیف زدی او که شوکی
یه دعوی کوی نو خپله دعوی دی ثابته کړی.

او حافظ ابن حجر په لسان المیزان کې داسې تحریر کړی دی :

هو محمد بن الحسن بن فرقد الشیبانی مولاهم ولد بواسط ونشا بالكوفة وتفقه على ابي حنيفة وسمع
الحديث من الثوري ومسرور وعمر بن ذرومالک بن مغول والاوزاعي ومالك بن انس وربيعة بن صالح
وجاعة وعنه الشافعي وابوسليمان الجوزجاني وهشام الرازي وعلى بن مسلم الطوسي وغيرهم ولى القضاء في
ابام الرشيد وقال ابن عبدالحكم سمعت الشافعي يقول قال محمد اقامت على باب مالک ثلاث سنين
وسمعت منه اكثر من سبع مائة حديث وقال الربيع سمعت الشافعي يقول حملت عن محمد وقرير بن كعب وقال
ابن علي ابن المديني عن ابيه في حق محمد بن الحسن صدوق (لسان الميزان مطبعة حيداباد)

وفيه من تكلم فيه مع ثقته وجلالته بادن لى وبائل تجريح فلولا ابن عدی او غيره من مؤلفي كتب
الجرح ذكروا ذلك الشخص لما ذكرته لثقته (ديباجه میزان ص ۳ ج ۱)

نو د علی بن المديني په شان امام چې دامام محمد بن الحسن توثيق وکړ و نو بيا دامام محمد په ثقافت فی
الحديث کې هيڅ شک نشته او د علی بن المديني د توثيق په مقابل کې دامام نسائي او امام بخاري جرحه په
نشت باندې حساب ده.

او علی بن المديني دامام محمد توثيق په لفظ د صدوق باندې کړی او د ا صدوق د توثيق په اعلی
الفاظو کې موجود دی لکه چې حافظ ذهبی په میزان کې د توثيق الفاظ په لاندې ډول بیان کړی (فعا علی
العبارات في الرواة المقبولين ثبت حجة، وثبت حافظ وثقة متقن وثقة ثم ثقة ثم صدوق ولا بأس به الخ)
(میزان ج ۱ ص ۳) قال الشافعي ما رايت اعقل من محمد بن الحسن (الانساب للسمعاني).

وروی عنه أنّ رجلاً سألَه عن مسألة فاجابه فقال الرجل خالفك الفقهاء فقال له الشافعي وهل رايت
فقيهاً اللهم الا ان يكون رايت محمد بن الحسن (الانساب للسمعاني).

يعني دامام شافعي څخه يو کس ديوى مسئلې پوښتنه وکړه هغه ورته جواب ورکړ وهغه سړي وويل چې
ستاسره پدې مسئله کې فقها، مخالف دي امام شافعي ورته وويل تا چرته کوم فقيه ليدلى دى مگر که امام

محمد بن الحسن دی لیدلی وی نویاتیک اوصحیح ده ستا خبره هغه ددی قابل دی نو امام شافعی رحمہ اللہ دامام محمد پہ فقاہت فی الدین باندی دتولی دنیا پہ فقہاء و وکی تصریح و کرہ.

وكان اذا حدثهم عن مالک اءمتلا منزله وکثر الناس حتی یضيق علیه الموضع (تهذیب الاسماء) یعنی کله به چي امام محمد دامام مالک نه داوړیدلو او زده کړو حدیثو درس کولو نو خپل کور به یې د شاگردانو څخه ډک شو تر دې پورې چې دده خپل دناستی ځای به هم تنگ شو نو امام محمد که ضعیف فی الحدیث وایي نو ولي به دده په کور باندې دومره ازدحام دمحدثینو وایي او دومره شوق دسماعت الحدیث به یې درلودلو.

عن یحیی بن معین قال کتبت الجامع الصغیر عن محمد بن الحسن (تاریخ خطیب و تهذیب الاسماء) عن یحیی بن معین قال سمعت محمداً صاحب الراى فقیل سمعت هذا الكتاب من ابی یوسف قال والله ما سمعته منه وهو اعلم الناس به الا الجامع الصغیر فانی سمعته من ابی یوسف (مناقب کردری ص ۱۵۰)

یعنی یحیی بن معین دامام محمد څخه روایت کړی دی او د هغه د کتابو سمع یې کړی او د هغه شاگردی اختیار کړی ده دا ټول امور دلالت کوي پدې چې امام محمد صاحب فضیلت او صاحب علم او عادل او حافظ ظابط محدث فقیه صدوق دی.

عن عبد الله بن علی قال سالت ابی عند محمد قال محمد صدوق. (مناقب کردری ج ۲ ص ۱۵۰) عن عاصم بن عصام الثقفی قال كنت عند ابی سلیمان الجوزجانی فاته كتاب احمد بن حنبل بانك ان تركت رواية كتب محمد جئنا اليك لنسمع منك الحديث فكتب اليه على ظهر رقعته مامصيرك البنا يرفعا ولا تعودك عنا يضعنا وليت عندى من هذا الكتاب اوقارا حتى ارويها حاسبة. (مناقب کردری ج ۲ ص ۱۵۳) وذكر الامام ظهير الائمة المدينى الخوارزمى انه (محمد) قال مذهبي ومذهب الامام وابى بكر ثم عمر ثم عثمان ثم على رضى الله عنه واحد. (مناقب کردری ج ۲ ص ۱۶۲)

وذكر السلاى عن احمد بن كامل القاضى قال كان محمد موصوفاً بالرواية والكمال فى الراى والتصنيف وله المنزلة الرفيعة وكان اصحابه يعظمونه جداً. (مناقب کردری ج ۲ ص ۱۵۳)

وذكر الجلسى عن يحيى بن صالح قال قال يحيى بن اكثم القاضى رايت مالكا ومحمداً قلت ايها الله قال محمدويه عن ابى عبيد قال ما رايت اعلم بكتاب الله تعالى من محمد. (كتاب مناقب کردری ج ۲ ص ۱۵۶)

عن ابراهيم الحربي قال سالت احمد بن حنبل من اين لك هذه المسائل الدقاق قال من كتب محمد بن الحسن. (مناقب كردري ج ٢ ص ١٦٠)

وعن ادريس بن يوسف القراطيسي عن الامام الشافعي قال مارايت رجلاً اعلم بالحلال والحرام والناسخ والمنسوخ من محمد (مناقب كردري ص ١٥٧) وقال اسماعيل بن ابي رجاء رايت محمداً في المنام فقلت ما فعل الله بك فقال غفر لي ثم قال لو اردت ان اعذبك ما جعلت هذا العلم فيك فقلت له فاين ابو يوسف قال فوقنا بدرجتين قلت فابوحنيفة قال هي هات ذالك في اعلى عليين. (درمختار ص ٢٦)

وروي ان الشافعي استحسنة (اي المبسوط) وحفظه واسلم حكيم من كفار اهل الكتاب بسبب مطالعته حيث قال هذا كتاب محمدكم الاصغر فكيف كتاب محمدكم الاكبر. (كشف الظنون ج ٢ ص ٣٧٣)

وقال الشافعي (اعانني الله في العلم برجلين في الحديث بابن عيينه وفي الفقه بمحمد بن قيس) اراد الفقه فليلزما اصحاب ابي حنيفة فان المعاني قد تيسرت لهم والله ما صدت فقيها الا بكتب محمد بن الحسن (خرج الكسائي ومحمد بن الحسن مع هارون الرشيد الى الري فماتا بها في يوم واحد فقال الرشيد دفنت اليوم اللغة والفقه. (تاريخ بغداد ج ٢ ص ١٨٢-١٨١)

وقال الشافعي رح مارايت اعلم بكتاب الله من محمد بن الحسن لو شاء ان اقول ان القرآن نزل بلغة محمد بن الحسن لقلته لفصاحته. (تاريخ بغداد ج ٢ ص ١٨٥)

وقال الامام احمد بن حنبل اذا كان في المسئلة قول ثلاثة لم يسع مخالفتهم قيل من هم قال ابو حنيفة وابو يوسف ومحمد بن الحسن فابوحنيفة ابصر الناس بالقياس وابو يوسف ابصر الناس بالاثار ومحمد بن الحسن ابصر الناس بالعربية. (الانساب للسمعاني ج ٨ ص ٢٠٤)

نود ابو حنبل نمونه خرواردايمه اقوال چي دامام محمد بن فضل او علم او حفظ او ضبط او صدق او ديانته او مفسر او محدث او فقيه والي باندې عادلانه شاهد دي نوداسې شخص ضعيف كيدل كه قيامت نوي نوبل به شه وي.

خلور ویشتم اعتراضی: دامام ابو حنیفه دحوی حماد اولمسی اسماعیل باره کھی په میزان الاعتدال جلد اول کھی دی: اسماعیل بن حمان دابی حنیفه نعمان بن ثابت الکوفی عن ابيه عن جده قال ابن عدی ثلثتهم ضعفاء انتهى (الجرح علی ابی حنیفه ص ۱۶).

الجواب:

اولا: خودا دابن عدی لخواجر حده و اابن عدی من المتعصیین نهایت سخت متعصب دی خصوصاً باره دامام ابو حنیفه کھی اود معتصب جرح قبوله نوي

ثانیاً: داجر حه غیر مفسره او مبهم ده قابل قبول نده له دې وجې نه خو حافظ ابن حجر په تقریب کھی قطعی فیصله اود جرحی مفسر الفاظ ندي ذکر کړي فقط دتکلموا کلمه یې ذکر کړی. (اسماعیل بن حماد بن ابی حنیفه الکوفی القاضی حفید الامام تکلموا فیہ من التاسعة مات فی خلافة المامون). (تقریب)

اود اظاهره چې د (تکلموا) لفظ د مبهمه جرحی دی اعتبار نه لري لکه دالاندې عبارت کھی دفلان ضعیف الفاظ د جرحی مبهمی دی. (ومن ذالک قولهم فلان ضعیف ولا یبینون وجه الضعف فهو جرح مطلق والاولی ان لا یقبل من متاخری المحدثین لانهم یجرحون بما لا یكون جرحاً (سعی مشکور).

حافظ ابن حجر په مقدمه دفتح الباری کھی د عبد الاعلی البصری په ترجمه کھی فرمایلي دي چې ابن سعد ویلي چې عبد الاعلی قوی ندي ما وویل چې داجر مردوده غیر مقبوله ده.

(قال ابن سعد لم یکن بالقوی قلت هذا جرح مردود غیر مقبول) (مقدمة فتح الباری) نو فکر وکړه چې دلم یکن بالقوی او فلان ضعیف الفاظو باندې دیورای ضعف نه ثابتیږي حالانکه دا دواړه الفاظ د جرح په صورت کھی جارحین پیش کوی خو معلومیږي چې داجر حه مبهم ده ددې څخه کوم عیب نه راپیدا کیږي درايي په حق کھی همدارنگه دابن عدی قول چې ددری وارو په حق کھی یې کړی نو دا دوی په باره کھی کوم ضعف او عیب نه راڅرگندوي اودده دا قول غلط او غیر مقبول دي.

(قلت قول ابن عدی ان کان مقبولاً فی اسماعیل وحماد اذابین سبب الضعف لعدم اعتبار الجرح المبهم فهو غیر مقبول قطعاً فی ابی حنیفه وکذا کلام غیره ممن ضعفه کالدارقطنی وابن القطان کاسحقه العینی فی مواضع من البناية شرح الهدایة وابن الهمام فی فتح القدیر و غیرهما من المحققین (الفوائد البهیة ص ۱۶)

حافظ ذهبی په میزان الاعتدال کې دابن عدی دقول نه وروسته دخطیب قول رانقل کړی دی چې دابن عدی دقول ردپکې شوی دی

(وقال الخطیب وحدث عن عمرو بن ذرومالک بن مغول وابن ابی ذئب وطائفة وعنه سهل بن عثمان النمکری وعبدالمؤمن بن علی الرازی وجماعة ولی قضاء الرصافة وهومن کبارالفقهاءقال محمدبن عبد الله الانصاری ما ولی من لدن عمرالی یوم اعلم من اسماعیل بن حمادقیل ولاالحسن البصری قال ولاالحسن (میزان ج ۱ ص ۱۵۰)

یعنې اسماعیل فن الحدیث د عمرو بن ذراو مالک بن مغول او ابن ذئب او یو جماعت محدثینو څخه حاصل کړی وه او ییاده څخه دافن الحدیث سهل بن عثمان النمکری او عبد المؤمن بن علی الرازی او یو جماعت نورو محدثینو حاصل کړی وه او اسماعیل په لویو کبار فقها، کې شمار شوی دی او درصافه قاضی وه محمد بن عبد الله الانصاری وایي چې د عمر بن عبد العزيز د زمانې نه تر نن پورې د اسماعیل بن حماد څخه لوی عالم څوک د قضا په منصب ندی گمارل شوی او مقرر شوی چا وویل او حسن بصری هم دهغه برابر نه وه هغه هغه ورته جواب کې وویل او حسن بصری هم دهغه برابر نه وه صرف د قضاوت لائق اسماعیل وه (نود مذکور عبارت نه دامام اسماعیل بن حماد محدثیت او فقاہت او اعلمیت او افضلیت اظهر من الشمس فی نصف النهار دی علاوه دا چې حافظ ذهبی چې دابن عدی قول پنخپل میزان کې رانقل کړی ددې نه دالزامه نده چې د حافظ ذهبی په نیزهم اسماعیل بن حماد ضعیف دی ولی ځکه حافظ په میزان کې ډیر داسې ثقة او جلیل القدر راویان د تضعیف په قطار کې ذکر کړي دي دلین نومی او اقل تجریح له وجې چې هیڅ اعتبار ورته نشته.

او حافظ فرمایي دا صرف پدې خاطر چې نورو حضرات پنخپلو تصانیفو کې ذکر کړی وه که چرته نورو مصنفینو حضراتو دا نوی ذکر کړي نو ما به هیڅکله دوی د ثقات لوجی پنخپل کتاب کې یاد کړی نوی

(وفیه من تکلم فیه مع ثقته وجلالته بادنی لین وباقل تجریح فلولا ابن عدی او غیره من مؤلفی کتب الجرح ذکر واذالک الشخص لما ذکرته لفقة (دیباجه میزان ج ۱ ص ۳).

او حافظ ذهبی دیاداشت په طور باندې دخپل کتاب اختتام په دالاندې قول باندې کړی.

(وفیه خلق کما قدمنا فی الخطبة من الثقات ذکرتم للذب عنهم اولان الکلام فیهم غیر مؤثر (جلد ۳ ص ۴۰ میزان الاعتدال) او په الفوائد البهیة کې نور داسې الفاظ ده امام اسماعیل باره کې دی چې (ولی

القضاء بالجانب الشرقي ببغداد وقضاء البصرة والرقعة وكان بصيراً بالقضاء عارفاً بالأحكام والوقائع والنوازل صالحاً ديناً عابداً زاهداً صنّف الجامع والرد على القدريّة وكتاب الأرجاء وعن الحلواني اسماعيل نافلة إلى حنیفة كان يختلف إلى أبي يوسف يتفقّه عليه ثم صار بحال يعرض عليه ومات شاباً (الفوائد البهيمية ص ۱۶) نوکە لگ فکر او توجه وشى هغه امورته چې دمذکوره عبارتونه راخرکند یېري نوهر شخص او انسان چې صرف عقل هیولانى ولري نوهم به دافصله وکړي چې دابن عدی جرح کلوم الخفاش لایضرا الشمس) لهیڅ اعتبار او قبولیت نه لري تعجب پداسې متعصبینو باندې که چرته داسې ائمه ضعیف او مجروح وي نویابه داثنه څوک وي افسوس صد هزار افسوس او دحماد بن ابی حنیفه رحمهما الله باره کې توجه وکړي لاندې عباراتو. (وبعض المتعصبين ضعفوا حماداً من قبل حفظه كما ضعفوا اباہ الامام لكن الصواب هو التوثيق لا يعرف له وجه في قلة الضبط والحفظ وطمع المتعصبه غير مقبول انتهى (تنسيق النظام ص ۱۳)

او علامه علی القاری المکی فرمایي: هو حماد بن النعمان الامام ابن الامام تفقه على ابيه وافق في زمانه وتفقه عليه ابنه وهوفي طبقة أبي يوسف ومحمد وزفر والحسن بن زياد وكان الغالب عليه الورع قال الفضل بن دكين تقدم حماد بن النعمان الى شريك بن عبد في شهادة فقال شريك والله انك لعفيف النظر والفرج وخيار المسلمين (شرح مسند الامام)

(هزارتف ایسی عقل وسجھه پر)

پنځه ویشتم اعتراض :

امام بخاری د فزاری داسې روایت کړی (كنت عند سفيان فنعى نعمان فقال الحمد لله ينقض الاسلام عروة عروة ماولد في الاسلام اشام منه) یعنی فزاری وایې زه د سفيان ثوري سره وم چې دامام ابو حنیفه د وفات خبر راوړ سید لونیوسفیان وویل الحمد لله ينقض الاسلام عروة عروة الخ یعنی اسلام به حلقه حلقه او کړي کړي مات شي خود امام ابو حنیفه په شان غټ بد بخته څوک په اسلام کې ندی پیدا شوی.

جواب :

داروایت امام بخاری په تاریخ صغیر د نعیم بن حماد عن ابی اسحاق الفزازی نه روایت کړی دی باید موږې د زړه دکومې داخبره وکړو چې داروایت محض او خالص جعلی او وضعی دی او په حضرت سفيان ثوري باندې صریح افترا او بهتان دی

چې دسفيان په شان شخص دی دامام ابو حنیفه په وفات خبریدو دې معاذ الله داسې الفاظ ووايې

داځکه چې نعيم بن حماد مروزی متوفی ۱۵۲۸ هـ.ا. چې دامام بخاری شیخ دی او دده په نیز معتبر هم دی او دده څخه یې یو څو روایات په خپل صحیح بخاری کې لیکلي لکن دا کثر محدثینو په نیز سخت مجروح دی او دضعف او نکارت څخه علاوه په وضع الاحادیث باندې هم ملزم دی او دامام صاحب سره دومره دشمني لري چې په هغه باندې په عیب لگولو کې دځان نه ددروغو روایات جوړوي او بل چاته یې منسوبوي.

(قال الازدی کان نعيم يضع الحديث في تقوية السنة وحكايات مزودة في ثلب النعمان كلها كذب (ميزان الاعتدال) یعنی ابو الفتح ازدی مشهور حافظ موصلي وایې چې نعيم دځان نه احادیث جوړوي لپاره د تقوية السنة او ددرغو قصی دځان نه دعیب گیری لپاره په نعمان ابو حنیفه پسې جوړوي چې دا ټول په ټوله کذب او دروغ دی

وقال ابوداود کان عند نعيم بن حماد نحو عشرين حديثاً عن النبي ﷺ ليس لها اصل (ميزان الاعتدال) اونسائي په حقله داسې فرمایي: وقال النسائي ضعيف ونسبه ابو بشار الدولابي الى الوضع (مقدمة فتح الباری ص ۵۲۵).

اوپه تذكرة الحفاظ جلد ۲ صفحه ۷ کې دده په حقله داسې ویناده (وهو ای نعيم) مع امامة منكر الحديث وریې په صفحه ۸ کې وقال ابو سعید بن یونس روی احادیث مناکیر عن الثقات (اوپه اخر کې لیکلي چې (وكان من اوعية العلم ولا يحتاج به) یعنی اکر که دعلم دلونو څخه دی خو حجت نشي کیدای لاندې وضعي حدیث ته وگوره: (نعيم بن حماد ثنا ابن وهب ثنا عمرو بن الحارث عن سعيد بن ابی هلال عن مروان بن عثمان عن عمارة بن عامر عن ام الطفيل انها سمعت النبي ﷺ يقول رايت ربي في احسن صورة شاباً موقراً رجلاً في خضر عليه نعلان من ذهب) (ميزان الاعتدال)

نولگ غور او فکر او تدبر پکار دی چې یو شخص د خدای رسول پورې دځان نه احادیث جوړوي او افتراء پورې کوي.

نوکه داسې شخص دامام ابو حنیفه په عیب گیری کې دځان نه ددرغو قصی جوړ کړي نو هیڅ پروانه کوي او د هغه په شان کې څه نقصان نه راوړي نو دامام بخاری دامذکور روایت د حافظ ازدی په قول صریح دروغ او وضع ده او دسفيان ثوري دا خبره چې دامام ابو حنیفه په وفات یې کړی سراسر افتراء او بهتان دي بلکه سفيان

ثوري دهغه په باره کې داسې ويلي دي لاندې قول ته توجه وکړه . (قال سفيان الثوري كتابين يدي ابي حنيفة كالعصافير بين البازي وان ابا حنيفة سيد العلماء قلائد عقبان . يعني سفيان فرمايي چې مونږ د امام ابو حنيفة په مخکې داسې يولکه چنچني د باز مرغ په مخکې او امام ابو حنيفة سيد العلماء دی

روى الخطيب عن محمد بن المنذر قال كنت اختلف الى ابي حنيفة والى سفيان فأتى ابي حنيفة فيقول لي من اين جئت فاقول من عند سفيان فيقول لقد جئت من عند رجل لوان علقمة والاسود حضر الاحتاج الى مثله فأتى سفيان فيقول من اين جئت فاقول من عند ابي حنيفة فيقول لقد جئت من عند ابيه اهل الارض . (تبيض الصحيفة ص ۱۴)

د سفيان ثوري بل قول ته غورږه بړوايه ابن المبارک (وكان (ابو حنيفة) والله شديد الاخذ للعلم ذاباعن المحارم لا ياخذ الا بماصح عنه عليه السلام شديد المعرفة بالناسخ والمنسوخ وكان يطلب احاديث الثقات والاخير من فعل النبي ص وما ادرك عامة علماء الكوفة في اتباع الحق اخذ به وجعله دينه وقد شنع عليه قوم فسكتنا عنهم بما نستغفر الله تعالى منه بل قد كان منا لللفظة بعد اللفظة قال قلت ارجوا الله تعالى ان يغفر لك ذلك (الخيرات الحسان ص ۳۲ وكتاب کردري ج ۲ ص ۱۰)

بل روايت د عبد الله بن مبارک د سفيان خغه د امام ابو حنيفة په حقله (عن العسکري عن ثابت الزاهد قال كان اذا اشكل على الثوري مسألة قال ما يحسن جوابها الا من حسدناه (ابا حنيفة) ثم اصحابه ويقول ماقال فيه صاحبكم فيحفظ الجواب ثم يقتابه)

شپږويشتم اعتراض: خطيب بغدادی پخپل تاريخ کې ليکلي چې امام صاحب (العياذ بالله) زندیق هم

دی ؟

اووه ويشتم اعتراض: بل دا چې خطيب بغدادی ویلی (ماولدي في الاسلام اضر منه) يعني د امام صاحب نه بل غټ مضر په اسلام کې ندی پيدا شوی

انه ويشتم اعتراض: بل د تمامو احنافو باره کې اعتراض په لاندې عبارت کې نقل دی (ليس لهم في الاسلام نصيب كما ورد في الحديث فافهموا ولا تعجلوا (الجرح على ابي حنيفة ص ۱۶-۱۵)

جواب: د دين اسلام کې بخته دشمنان د داسې مضامين او روايت په ليکلو لکه د امذکور د ستر لارښود او ستر مجتهد امام ابو حنيفة او دده پيروان ته باره بغیر د خپل عاقبت د خرابوالي څخه بل هيڅ شره نه لری او دوی په

شان کې به هیڅ فرق او نقص را نولی ټوله دنیا پدې قائله او گويا ده چې داسې مقتدا اسلام او جامی الدین مفسر الکتاب محی السنه، محدث، مجتهد، فقیه، زاهد، عابد متورع خائف من الله نه شوک دده په دور کې تیر شوی دی او نه به تر قیامتہ انشاء الله راشی اودده فیض به تر ابد الاباد پورې د دنیا په مخ جاري وي اودده د متبعین تعداد بفضل الله اوس د اسلامی آبادی دویر خوته قریب دی (اللهم زد فرد)

ناظرینو ته د خطیب بغدادی دروایاتو متعلق مفصل معلومات تیر شوی دی او اعاده به یې هسې تحصیل الحاصل وي ځکه د محققینو په نیز د اهیڅ اعتبار نلري او هسې لایعنی خیالات دي ددوی ترک پکار دی د اطمینان قلب لپاره به ووايو. (کان ابو حنیفه یحسدو ینسب الیه مالیس فیہ ویختلف الیه مالایلیق به) (کتاب العلم لابن عبدالبر)

حافظ ذهبی داسې وینا لیکلې ده: (قلت قد احسن شیخنا ابو الحجاج حیث لم یورد شیئا یلزم منه التضعیف (تذهیب).

وقد جهل کثیر من تعرضوا للسهام الفضیعة وتحلوا بالصفات القبیحة القطیعة علی ان یحطوا مرتبة هذا الامام الاعظم والخبر المقدم الی قول له فما قدر و اعلی ذالک ولا یفید کلامهم فیہ (الخیرات الحسان)
وقال الحافظ عبدالعزیز بن ابی رواد من احب اباحنیفه فهو سنی ومن ابغضه فهو مبتدع وفی روایة بیناوبین الناس ابو حنیفه فمن احبه وتولاه علمنا انه من اهل السنة ومن ابغضه علمنا انه من اهل البدعة (الخیرات الحسان)

محترم کتونکې اولوستونکې دي لک فکر او غور وکړی چې څومره ایسه وواو محدثینو د امام ابو حنیفه توثیق او تعریفات کړی او په سلگونو کتابونو خالص دده په محامد او مناقب لیکلې شوي دي او په زرگونو شاگردان لری او په سلگونو کتابونو دده مذهب دنیا ته پیش کړی او په لاکونو مقلدین لري چې په دوی کې لوی مجتهدین علما صلحا شهدا مو غیره قسم خلک هم موجود دي ددې سره سره بیا سپک دل ازاده خلک دده په حق داسې بی هوده ویناوي کوي اودایې هم ویلي چې امام ابو حنیفه د زندیقیت او کافریت څخه دوه ځله توبه گار شوی (نعوذ بالله من ذالک)

محترم لوستونکې اوناظرین حضرات دی لاندې واقعي ته عمیق نظر اوتوجه وکړي اومطالعهدی کړي چې دزندیقیت اوکافرت اعتراض نه پرده اوچتوي اودابه معلومه شي چې اصل حقیقت څه شی دی اومعترضینو متعصینو ترینه کوم صورت جوړ کړي (هداهم الله تع)

اخبرنا الامام الاجل رکن الدین ابوالفضل عبدالرحمن بن محمدالکرماني حدثنا القاضی الامام ابوبکر عتیق بن داود الیماني قال حکي ان الخوارج لما ظهروا على الكوفة اخذوا اباحنيفة فقبل لهم هذا شيخهم والخوارج يعتقدون تكفير من خالفهم فقالوا تب يا شيخ من الكفر فقال انا التائب من كل كفر فخلوا عنه فلما رآى قيل لهم انه تاب من الكفر وانما يعني به ما انتم عليه فاسترجعوه فقال راسهم يا شيخ انما تب من الكفر وتعني به ما نحن عليه فقال ابوحنيفة ابظن تقول هذا ما بعلم فقال بظن فقال ان الله تعالى يقول ان بعض الظن اثم وهذه خطيئة منك وكل خطيئة عندك كفر فتب انت اولاً من الكفر فقال صدقت يا شيخ اناتائب من الكفر فتب انت ايضاً من الكفر فقال ابوحنيفة اناتائب الى الله تعالى من كل كفر فخلوا عنه فلماذا قال خصماء استتب ابوحنيفة من الكفر مرتين فلبسوا على الناس وانما يعنون به استتابة الخوارج (كتاب المناقب للموفق ج ۱ ص ۱۷۷)

بس ددې واقعي په بناباندې دامام صاحب دشمنانو ويلي چې امام ابوحنيفة دوه ځله توبه کار شوي دکفر نه دعوام دوکه کولو لپاره اودهغوی دگمراه کولو لپاره حالانکه دا الفاظ امام ابوحنيفة دخوارجو په جواب کې پيش کړي وه نوداخلکوپه سترگو کې په رناروخ شکي اوخاوری غور زول دي اوکه بل څه اوهغه خبره چې خطيب ته منسوب ده چې (ما ولدني الاسلام اضر منه) نوددې خبرې حواله معترض نده ورکړی چې خطيب دا خبره په کوم کتاب کې اودچا څخه روايت کړې ده نوداهسي دسر نه ترېنېسپوري بي ځايه اوبي اصله اوبی دليله کلمات په معرض الاستدلال کې پيش کول دغټ حماقت اظهار دی

اودخطيب لخوا نه دامام صاحب مدح اومنتقب په تبييض الصحيفة وغيره دنماقب په کتابو کې مفصلاً درج دي يودهغو څخه دعبداللّه بن ابي داود الخريبي روايت دی دادصاح سته په روايتو کې شامل دی (روى الخطيب عن محمد بن سعد الكاتب قال سمعت عبد الله بن داود الخريبي يقول يجب على اهل الاسلام ان يدعوا الله لا بى حنيفة فى صلاتهم قال وذكر حفظه عليهم السنن والفقهاء (تبييض الصحيفة ص ۱۴)

يعني محمد بن سعد چې د مسلم او سنن اربعه په شيوخ کې دي فرمايي چې ماد عبد الله بن داود الغريسي څخه اوريدلي هغه به ويل چې په تمام اهل اسلام باندې فرض دی چې پخپلو مونځونو کې امام ابو حنيفه رحمه الله تعالى ته دعا مو کړي او دا خبره يې هم ياده کړه چې امام ابو حنيفه رحمه الله اهل اسلام ته حديث او فقه په پوره طريقې سره محفوظ کړي. (وروی الخطيب عن ابن ابی داود قال ان الناس في ابی حنيفه حاسدو جاهل واحسنهم عندی حالاً الجاهل) (تبييض الصحيفة ص ۱۸)

وکذا عن بشر بن الحارث قال ابن ابی داود يقول لا يتكلم في ابی حنيفه الا رجلا ن اما حاسد لعلمه واما جاهل بالعلم لا يعرف قدر علمه) (تبييض الصحيفة ص ۲۰)

وروی الخطيب عن اسرائيل بن يونس انه قال نعم الرجل النعمان ما كان احفظ لكل حديث فيه فقه واشد فحصه وعلمه بما فيه من الفقه منه - (شای ج ۱ ص ۱۴)

وروی الخطيب عن محمد بن المنتشر قال كنت اختلف الى ابی حنيفه والى سفيان فأتى ابی حنيفه فيقول لي من اين جئت فاقول من عند سفيان فيقول جئت من عند رجل لوان علقمة والاسود حضر- الاحتاجالي مثله فأتى سفيان فيقول من اين جئت فاقول من عند ابی حنيفه فيقول لقد جئت من عندا فقه اهل الارض (تبييض الصحيفة ص ۱۴) وری ابو عبد الله الحسين بن محمد البلخي عن عبد الرزاق قال كنت عند معمر واته ابن المبارك فسمعت معمر يقول ما أعرف رجلاً يحسن التكلم في الفقه ويسعه ان يقبس ويشرح الحديث في الفقه احسن معرفة من ابی حنيفه ولا اشفق على نفسه من ان يدخل في دين الله شيئاً من الشك مثل ابی حنيفه. (تبييض الصحيفة ص ۲۰) نو داسې مضامين او کلمات د امام ابو حنيفه په حق کې سواي د حاسو يا جاهل نه بل هيڅوک نه بيانوي او نه ئی ليکي.

او خطيب د خپلو مذکوره رواياتو ماد حوپه خلاف د امام صاحب په مذمت کې داسې کلمات چې ماو لدنې الاسلام اضر منه کله وايي: ممکن ده چې دا کلمات به کوم حاسد شريرد کوم بزرگ په نسبت کې ويلي وي ځکه اکثره حساد د دين د بزرگانو په نسبت کې هم داسې بي هوډه او دال ازاره کلمات ليکي د خپل ځان دخوشحال کولو لپاره لکه څرنگه چې يو شرير جاهل حاسد د امام شافعي رحمه الله په مذمت کې يو وضعي حديث روايت کړی دی: عن انس قال قال رسول الله ﷺ يکون في امتی رجل يقال له محمد بن ادریس اضر علی امتی من ابليس. (العياذ بالله) (شرح سفر السعادت صفحه ۵۲۳) للشيخ عبد الحق المحدث الدهلوی

او بالفرض والتقدير که داعی عبارت د خطیب خخه ثابت هم شي نو داد خطیب خخه شه تعجب پیدا کوونکې امرندی ولي خکه د خطیب عادت دی کلام کول په ایمة ووکې لپاره ددې چې په ایمة ووکې د طعن نشانی اونبى را پیدا کړي (ولیس العجب من الخطیب بانه یطعن فی جماعة من العلماء (مرآة الزمان)

ولا عیة لکلام بعض المتعصبين فی حق الامام ابی یوسف (الی ان قال) بل کلام من یطعن فی هذا الامام عند المحققين يشبه الهذیانات (میزان الکبری للشرعانی ص ۸۱)

د خطیب د قدح مذمت ویناوی په حق د امام صاحب کې یې چې کړي دی ددې په رد باندې ډیرو علما، مستقل کتابونه لیکلې دی تبیض الصحفة کې داسې عنوان دی (اشهر من رد علی الخطیب من العلماء) ددې عنوان لاندې د علما، کتابونه او رد اقوال هغه را نقل کړي د صفحه ۴۶ نه تر صفحه ۵۲ پورې خوا هښمند حضرات دی هلته رجوع وکړي.

نهویشتم اعتراض: ډیر داسې خلک چې مذهب حنفي پرېښی او بل مذهب یې اختیار کړی ددې سره ددې نه چې دا خلک د امام صاحب د مزې دارو مسائلو خخه واقف هم ووداختصار له وجهی خخه مونږ د هغه کسانو چې حنفي مذهب کې ترک کړی نو مونو باندې تصریح ونه کړه.

جواب: داهې د کج فهمی او بې عقلی اعتراض دی داسې به څوک ونه ښايې چې یو کس حنفي مذهب پرېښی وي او بل مذهب کې شامل شوی وي

داسې به شوی وي چې مذهب یې پرېښی وي او غیر مقلد ترینه جوړ شوی وي خوداسې ندې شوي چې حنفي مذهب ته پرېښي وي او بل مذهب کې داخل شوی وي بلکه داسې شوي دي چې بل مذهب ته پرېښي وي او حنفي مذهب کې داخل شوی وي او ناظرین دی توجه وکړي یو خوا شخصوته چې دنورو مذاهبو خخه راغلی وي او حنفي مذهب کې داخل شوی وي علی طور مشتم نمونه خردار د امام ابو جعفر طحاوي اولاشافعی المذهب وه ییایې حنفي المذهب اختیار کړو (کان تلمیذ المزی فانتقل من مذهبه الی مذهب ابی حنیفة) الانساب للسمعانی

همدارنگه په مرآة الجنان او کتاب الاشاد او تاریخ ابن خلکان وغیره کې هم د امضمون بیان شوی دي دوهم امام احمد بن محمد بن محمد بن حسن تقی شمی اولآمالکي المذهب وویایې حنفي مذهب اختیار کړو (ضوء لامع للسخاوی وفوائد بهیة ص ۲۸)

(۳) دریم علامه عبدالواحد بن علی العکبری اول حنبلی المذهب وهیبایی حنفی مذهب اختیار کړو. وکان حنبلیا فصارحنفیاً. [بغیة الوعاة للسيوطی وفوائد بهیه ص ۱۱۳ و طبقات الکفوی].

(۴) خلورم علامه یوسف بن فزعلی البغدادی سبط ابن الجوزی اول حنبلی المذهب وهیبایی حنفی مذهب اختیار کړو (طبقات کفوی وفوائد بهیه ص ۲۳۰ علامه الوسی صاحب تفسیر روح المعانی اول شافعی المذهب وهیبایی حنفی شو الغرض د نمونی په طور مودخور علماء چې دخپل وقت امامان معرفي شوی ذکر وکړو او که چرته د طبقاتو او رجالو کتب مطالعه کړی شي نور د یو داسې ایسه به درته په نظر راشي چې هغوی نور مذهب ترک کړي او حنفی مذهب یې اختیار کړي

دېرشم اعتراض:

علامه بهیقي په معرفة السنن والآثار کې لیکلي دي چې (لم يتابعهما عليه إلا من هواضعف منهما) یعنې په دغه حدیث کې د دغه دواړو متابعت صرف او صرف یو داسې شخص (ابوحنيفة) کړی چې د دې دواړو نه زیات ضعیف دی.

جواب:

اولاً: دا جرحه مبهم ده د قاعده د اصول الحدیث نه خلاف ده غیر مقبوله ده کما مراراً.

ثانیاً: که چرته علامه بهیقي امام صاحب ته د دغه مرفوع حدیث چې (من كان له الامام فقراة الاسام له قراءة) په روایت کولو باندې ضعیف ويلي وي نو دا محض سپین دروغ دي ځکه دا حدیث خویوازي امام صاحب ندی روایت کړی بلکه نور و دیرو ثقاتو راویانو لکه سفیان ثوری او شریک هم په صحیح سند سره مرفوعاً روایت کړی دی او که د ضعف کومه بله وجه وي نو د بهیقي مقلدین د مهرباني وکړي راپه گوته دي کړي او د بهیقي په کتاب کې دي صراحت سره وښايي

ثالثاً: بهیقي د متأخرینو په قطار کې حساب شوي او شافعی المذهب و، او صرف د امام شافعی رحمه الله د دلائلو جمع کوونکې و، (بستان المحدثین ص ۵۱) در تصانیف خود نصرت او نموده و بتائید و نصرت او رواج این مذهب دوبالا گشته و هكذا (فی الطبقات الشافعية ج ۳ ص ۴)

علامه ابن خلکان په خپل تاریخ ج ۱ ص ۲۹ کې لیکلي دي چې: وسنن نسائی وجامع ترمذی وسنن ابن ماجه نزدانویدویر احادیث این سه کتاب کمایتبغی اطلاع ندارد. یعنی امام بیهقی سره د محدث والي دده سره د حدیثو دیر کتابونه نه وه لکه نسائی ترمذی ابن ماجه وغیره او د دغه کتابونو د احادیثو نه واقف هم نه وو (بستان المحدثین ص ۵۱) وقال الذهبی دائرته فی الحدیث لیست کبیره (الطبقات الشافعیة ج ۳ ص ۱)

یعنی علامه ذهبی فرمایي چې بیهقی د علم حدیث دائره وسیعه او پراخه نه وه باقی دیهقی مسامحات او چشم پوشیاني که څوک گوري نو الجواهر النقی فی الرد علی البیهقی دي وگوري نو فقط د دغه مسامحاتو له وجې هم دیهقی جرحه قابل قبول نه ده.

یو دیوشم د البانی اعترافی: په معاصره علماؤ کې دنصیر الدین البانی څخه هم دامام اعظم ابو حنیفه په حق کې یو غلطې یا اشتباه شوی ده

البانی پخپل کتاب (سلسلة الاحادیث الضعیفة) کې د دغه حدیث (اذا طلع النجم رفعت العاهة عن اهل کل بلد) لاندې داسې لیکلې دي (وهذا اسناد رجاله ثقات الا ان اباحنیفه رح علی جلالته فی الفقه الخ) بیاني لیکلې (ولذا لک لم یزد الحافظ ابن حجر فی التقریب علی قوله فی ترجمته (فقیه مشهور) (سلسلة الاحادیث الضعیفة ج ۱ ص ۷۸-۷۷).

جواب اولاً: خود ا جرحه مبهم ده غیر مقبوله ده کما مراراً.

ثانیاً: که د حافظ ابن حجر په نیز امام صاحب ضعیف وائي نو ولي شي دهغه په ضعف باندې تصریح نه ده کړی چې یواځې شي په دغه خبره اکتفاء کړیده چې یو مشهور فقهی وودې سره سره چې حافظ ابن حجر عسقلانی د خپل کتاب التقریب په مقدمه کې لیکلې: اننی احکم علی کل شخص منهم و بحکم دشمل اصح ما قیل فيه واعدل ما وصف به بالخص عبارة وألخص اشارة. (تقریب التهذیب ج ۱ ص ۹۱) یعنی زه ددې نه په یو شخص په داسې حکم باندې حکم کوم چې ددوی په هکله هغه اصح قول دی او تعدیل کوم چې ددوی په کوم سره چې دوی ستائل شوی وي

ثالثاً: دا چې د مصطلح الحدیث په کوم کتاب دا خبره ذکرده چې (فقیه مشهور) دراوي پر ضعف باندې دلالت کوي؟ آیا کوم راوي چې په فقهات شهرت ولري داد هغه پر ضعف دلالت کوي او که دهغه په زیات علم او شهرت او معرفت باندې دلالت کوي؟ آیا د چاسره چې د فقیه لفظ استعمال شي داد هغه پر زیات خبریت

او بهتروالی دلالت نه کوي؟ څنگه چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایلي دي (من یرد الله به خیراً یفقهه فی الدین) متفق علیه. فلهمذا دا بن حجر عسقلانی د قول څخه دامطلب اخیستل ظلم اوزیاتى دی.

وابقا: په دې کې شک نشته چې شیخ البانی دا حدیثو تریو حده خدمت کړی دی او هر نړیې په دې خدمت د نیت پر صحیح والي هم شک نلرو خو سوال دادی چې ایا شیخ البانی په یوازې سر د دې لوی خدمت جوگه وواکه نه دومره لوی خدمت ته په پام سره د ډیرو علماء نظر دادی چې البانی د دې کار پوره لائق او وړ نه وو (فتاوی المعاصره ج ۱ ص ۱۱۰ انعام الباری ج ۱ ص ۸۶).

او د شیخ البانی څخه دا حدیث په تصحیح او تضعیف کې ډیر زیات اشتباهات او خطاگانې شوي دي داسې چې دهغه په تالیفاتو کې ډیر تناقضات موجود دي په یوه ځای کې ئې یو حدیث ته صحیح خو بل ځای کې همدغه حدیث ته ضعیف حتی موضوعی ویلي دي

او یانې په یو کتاب کې صحیح بل کتاب کې ئې ضعیف گڼلی دی او پدغه موضوع باندې مستقل کتابونه علماء مو لیکلي لکه د شیخ حسن بن علی السقاف کتاب (تناقضات البانی) په نوم او د شیخ محمود سعید کتاب (تنبيه المسلم الى تعدی الألبانی علی صحیح مسلم) په نوم باندې نو په همدې خاطر د البانی تصحیح او تضعیف ته اعتبار نشته.

دوه دېرشم اعتراض: د قلت روایت حدیث چې ابن خلدون د بعض الناس نه نقل کړی چې امام صاحب ته ټول اولس ۱۷ حدیث یادوه او ابن عدی په الکامل کې لیکلي چې درې سو حدیث ترې نه نقل دي او بعضې وایې پنځه سوه ۵۰۰، او بعضې وایې چې اوسه ۷۰۰، او بعضې وایې شپږ سوه شپږ شپيته او بعضې وایې یونیم سل (۱۵۰) ترینه نقل شوي دي.

اول جواب منعی: دا خبره اتمه یې بې بناده افترا ده هیڅ اصل او حقیقت نلري په علم حدیث کې دامام صاحب جلالت قدر یو مسلم او ناقابل انکار حقیقت دی ځکه امام صاحب بالاتفاق مجتهد دی او د مجتهد په شروطو کې لازمي شرط دادی چې مجتهد لره به کامل بصیرت او پوهه او عبور تام په شپږو اشیاء کې حاصل وي.

قران، حدیث، اثار، تاریخ، لغت، قیاس.

که چیرته امام صاحب کامل العلم فی الحدیث نوی نوثرنگه مجتهد شوسره ددی چې دده په علم بالحدیث باندې لویولویو علما، اعترافونه کړي دي د مکي ابن ابراهیم دامام صاحب شاگرد مخکې تذکره شوي دده دامام بخاري قابل فخر استاذ دامام صاحب په باره کې داسې وایي (ان بأخيفة كان اماماً).

حضرت امام ابوداود رحمه الله فرمایي (كان أبو حنيفة أعلم أهل زمانه) او دا ظاهره ده چې په دغه زمانه کې د علم اطلاق په علم حدیث او علم فقه باندې کیدلو (تذکرۃ الحفاظ ج ۱۱ ص ۱۶۰)

مشهور محدث یزید بن هارون رحمه الله فرمایي (ادرکت ألفا... الخ) مازشیوخ ولیدل او احادیث می ترینه ولیکل لیکن دامام صاحب نه می لوی فقیه اولوی پرهیزگار اولوی عالم ونه لیدلو. (تذکرۃ الحفاظ ج ۱۱ ص ۱۹۵)

دیحي بن نصر رحمه الله ویناده چې زه یوخل دامام صاحب ملاقات ته ورغلم، کمره یې د کتابونو نه ډکه وه ماوویل داڅه دي هغه جواب راکړ چې دا حدیثو کتابونه دي. (عقد الجواهر المنيفة لعلامة زبیری)

شیخ محدث عبدالحق الدهلوي لیکلي په شرح سفر السعادت کې چې امام صاحب سره زیات صندوقونه وو چې په هغې کې دا حدیثو مسموعو و ذخیره محفوظه وه دامام حسن بن زیاد بیان دی چې امام صاحب خلور زره احادیث روایت کړي دوه زره یې د حمدانه او دوه زره یې دنورو مشایخ نه روایت کړي دي. (موفق بن احمد المکی ج ۱ ص ۹۶).

امام ابویوسف ددرې لاکه احادیث حافظ وو او پنځوس زره دهغه یواځې موضوعي احادیث یادونه نو ده د شیخ امام ابو حنیفه رحمه الله په حدیثو کې کوم مقام او قدر وي

وکیع بن جراح رحمه الله دامام ابو حنیفه رحمه الله څخه نهه سوه (۹۰۰) احادیث روایت کړي دي. (درس ترمذی ج ۱۱ ص ۹۵) د تاریخ اوسیر په کتابونو کې دامام صاحب ډیری زیاتي حیرانونکې واقعات شته یو به یې ذکر کړو ابو عبد الله الصیمری روایت دی چې عبد الله بن عمرو یلي چې مونږ دامام اعمش سره ناست وو دیوڅو مسائلو پوښتنه ترې وشوه امام اعمش ابو حنیفه رحمه الله ته وویل چې دغه مسائلو کې ته څه وایي هغه جوابونه ورکړل امام اعمش رحمه الله ورته وویل چې دغه جوابونه دي دکوم ځایه کړل؟

امام صاحب وفرمایل (انت حدثنا عن ابي صالح عن ابي هريرة رضي الله عنه عن رسول الله ﷺ بكذا وانت حدثنا عن فلان الصحابي عن رسول الله ﷺ بكذا) او داسې یوڅو احادیث یې په دغه طریقه ذکر کړل.

امام اعش رحمة الله ورته وويل بس کافی دی درته مادرته په سلو ورځو کې بیان کړي وو او تابه یو ساعته کې دغه ټول بیان کړه. بیا یې وقرمایل چې ای دفتهاو و تولیه تاسو طیبیان او متخصصین یې او مونږ دوا فروشان یو، اوسه یو داسې سړی یې چې تانیکه کړې ده په دواړو باندې هم طیب یعنی فقیه یې او هم دوا فروش یعنی محدث یې. (عقود الجمان ص ۲۵۷) او ددې نه علاوه مخکې ذکر شو چې دامام صاحب څلور زره استاذان وو نو چې دهر استاذ څخه یې یو یو حدیث زده کړی وي هم څلور زره احادیث شوو سره ددینه چې هغه وخت حفاظ حدیث هم زیات وه.

او وروسته پکې کمبوت راغلی او دامام بخاري زراستان دي او احادیث ورته شپږ لکه یادوه چې ده ترینه دصحیح بخاري احادیث تالیف کړي دي او په دغه وخت کې حفاظ حدیث کم پیدا کیدل او امام بخاري دامام صاحب دشاگردانو شاگرد دی نو هر انسان باید دخپل معنوي پیغمبر نه چې عقل دی پوښتنه وکړي چې دامام صاحب به څو لکه احادیث یادوو.

ابن کرامه وایي چې مونږ د وکیع بن الجراح سره یوه ورځ وو یو سړی وویل امام ابو حنیفه رحمه الله خطاشوی حضرت وکیع رحمه الله وویل ابو حنیفه څرنکه په خطاشي قادر شو پداسې حال کې چې دامام ابویوسف او امام زفر او امام محمد غوندي خلک ورسره دي په قیاس او اجتهاد کې.

او دیحی بن زکریا او حفص بن غیاث او حبان ومندل دواړه دعلی محامن داسې خلق ورسره دي په حفظ الحدیث او معرفه الحدیث کې.

او د قاسم بن معن بن عبد الرحمن بن مسعود غوندي کسان ورسره دی په معرفه دعریت اولغت کې. او د داود بن نصیر الطایي او فضل بن عیاض غوندي کسان ورسره دی په زهد او تقوی کې، نو چا سره چې داسې شاگردان او اهل مجلس وي، نو څنگه خطا، کیږي که چیرته خطاشوی وي نو دوی به بیرته حق او صواب ته واپس کړی وي، بیا وکیع وویل هر څوک چې دامام صاحب په حق کې داسې وینا کوي هغه به پشان دځناو وروي بلکې دهغوی نه به هم زیات بې لارې او گمراه وي. (عقود الجمان ص ۱۵۱)

امام صاحب ویلي دي چې ما پنځه حدیث دپنځه لکه حدیثونه راجمعه کړيدي: (قال الامام والتاسع عشران تعمل بخمسة احادیث جمعتهامن خمسة مائة الف حدیث .

(الف) انما الاعمال بالنیات وانما للک امره مانوي .

(ب) ومن حسن اسلام المرء تركه مالا يعتنيه .

(ج) لا يؤمن احدكم حتي يحب لاخيه ما يحب لنفسه .

(د) ان الحلال بين وان الحرام بين وبينهما مشبهات لا يعلمهن كثير من الناس فمن اتق الشبهات استبرأ لدينه وعرضه ومن وقع في المشبهات وقع في الحرام كراع يرعي حول الحمي يوشك ان يقع فيه الا وان لكل ملك حمي الا وان حمي الله محارمه الا وان في الجسد مضغة اذا صلحت صلح الجسد كله واذا فسدت فسد الجسد كله وهي القلب .

(هـ) المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده. (وصايا امام اعظم ص ۶۵) دپښتو ترجمه کې ص: ۴۲ ده. نو د امام صاحب په صداقت اورشتياوالي باندې ټوله دنيا موافقه ده نو چې پنځه لاکه په پنځو کې جمعه کوي خو پنځه لاکه به ورته خامخا يادوو طحاوي روايت کړې د امام ابو يوسف نه چې امام ابو حنيفه به فرمايل (لا ينبغي لرجل ان يحدث الا باحفظ يوم سمعه الي يوم يحدث به) او امام ابو يوسف ويلي: په هر شي کې چې کله ما د امام ابو حنيفه رحمه الله څخه مخالفت کړې دى، بيا وروسته د ډير سوچ او فکر او تدبر نه ماته ثابته شوې چې دهغه قول او فعل په آخره کې دنجا لويه ذريعه ده او هر کله چې به ما يو حديث طرف ته توجه او ميلان وکړ نو د امام صاحب بصيرت فى الحديث الصحيح به زمانه زيات وو. (عقود الجمان ص ۲۵۶)

او که دغه مخکې اعتراض د قلت روايت الحديث تسليم کړو نو بيا د امام صاحب قلت روايت د ثخو و جوهر نه وو چې لږ وروسته به يې بيان کړو بعضې جاهلان داهم وايي چې د امام صاحب څخه په صحاح سته وو کې روايت نشته واقعيت چې په صحاح سته وو کې يواځې د امام ابو حنيفه نه نه بلکې د امام شافعي نه هم کوم حديث روايت شوى نه دى بلکه د امام احمد بن حنبل نه چې د امام بخاري خاص استاذ دى دهغه احاديث هم په بخاري کې درې ځايه راغلي دي او د امام مالک نه هم يو څو ځايه راغلي دي نو د دې وجه دانه ده چې معاذ الله دغه حضرات په علم حديث کې کمزوري وو بلکې د دې څو وجهې دي .

اوله وجه داده: چې دوى فقهاوو او دهغوى اصل مشغله د احکامو او مسائلو استنباط او بيانول وو لکه څرنگه چې لوى لوى صحابه کرام لکه خلفاء راشدین مشغول وو په عمل باندې دروايت کولونه نو د ابو بکر صديق رضي الله عنه نه (۱۴۲) حديث روايت دي او د حضرت عمر رضي الله عنه غالبا (۵۳۹) دي او د حضرت عثمان رضي الله عنه نه (۱۴۶) دي او د حضرت علي رضي الله عنه (۵۸۶) او د حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه (۸۴۸) او د حضرت ابو هريره رضي الله عنه نه

(۵۳۷۴) پنځه زره درې سوه څلور او سیادي نو د دې نه خودانه لازمیږي چې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه او ابن مسعود رضی الله عنه رتبه به په خلفاء راشدینو باندې اوچته وي .

دوهمه وجه داده : چې دغه حضرات امامان مجتهدین وو او د هغوی په سلهاوو شاگردان او متبعین موجود وولهد اصحاب د صحاح سته ښه په دې باندې پوهیدل چې د هغوی علوم به د هغوی د شاگردانو په ذریعه محفوظ پاتې شي چنانچه هغوی د هغو استادانو حضراتو د علومو حفاظت وکړو چې د هغوی د ضائع کیدو اندینښنه وه .

دریمه وجه داده : شدت شرائط یعنی امام ابو حنیفه رحمه الله په روایت حدیث کې ډیر زیات محتاط وود هغه شرائط د صحت الحدیث او د تحمل او روایت الحدیث ډیر زیات سخت او قوی وه لکه د یحيي بن معین قول دی کان ابو حنیفه لایحدث الیها حفظ ای من یوم سمع الی یوم یحدث او عبد الوهاب شعرانی فرمایي چې دامام صاحب چې کوم حدیث نه استدلال کوي د هغه لپاره یې د شرط لگولی چې په خیار او اتقیاء تابعینو کې به یو جماعت د حضراتو صحابه وونه مسلسل نقل کړی وي او په سند کې به یې متهم بالکذب نوي . (المیزان الکبری ج ۱ ص ۶۲)

او څلورمه وجه حدیث مرفوع بصورت مسئله فقهیه: یعنی بعضی مرتبه محدثین بنظر احتیاط حدیث مرفوع په محای د دې چې نبی کریم صلی الله علیه و آله ته منسوب کړی خپل قول یې وگرځوي د فقهی مسئلې په طور یې بیان کړی د دې لپاره که په دغه نقل الروات کې څه خلل وي چې نبی کریم صلی الله علیه و آله ته منسوب نشي نو امام صاحب د ا طریقې اختیار کړی نو دامام صاحب چونکه مشغله روایت حدیث نوه بلکې استنباط احکام وه نو دده زیاتره روایات په حیثیت حدیث ندی باقي بلکې په حیثیت د مسائل فقیه باقي دی

او مخکې د ابن خلدون اعتراض د اهسي یو بیکاره سپین دروغ دی په اصل کې ابن خلدون دامام اعظم رحمه الله څخه دومره لری دی چې هغه ته د حقیقت حال علم نه و و شوی حقیقت خودادی کوم چې علامه زاهد الکوثري د شروط الائمة الخمسة للحازمي په حاشیه کې په (۵۰ صفحه کې کړی دی چې په حقیقت کې دامام ابو حنیفه مروج احادیث هم پداسې اولسو د فتنو کې دي په کومو کې چې تر ټولو وړوکی د فتره د سنن شافعي بروایت الطحاوي او مسند شافعي بروایت ابی العباس الاصم څخه لوی دی حال دا چې دامام شافعي

دا حدیثو معیار په هم دغود و او و کتابونو باندې دی او دامام صاحب دیو شاگرد قول دی چې دامام صاحب په تصانیفو کې او یازره (۷۰۰۰) احادیث موندل کيږي (درس ترمذي ج ۱ ص ۹۸)

اشرف علي تهانوي صاحب دمذکور اعتراض په حق کې داسې وینا کړې ده چې زه خپل د دوستانو ته وایم چې تاسو د ابن خالدون یا د ابن خلکان د دې قول تردید ولی کوي د دینه خو څو نړې دامام صاحب منقبت او عزت معلومېږي نه نقصان ځکه چې دامام صاحب مجتهد کیدل خو ټولو ته مسلم دی د دینه څوک انکار نکوي؟ او انکار څنگه کیدی شي؟ ځکه چې په هریاب او هر مسئله کې دامام صاحب اقوال شته، او مخالفین یې هم اکثر اختلاف ذکر کوي، د دینه معلومه شوه چې مخالفین اگر چې امام صاحب محدث نه مني خو مجتهد یې مني، د دې نه علاوه په صراحت سره دامام شافعي وغیره امامانو و ارثانو د ابو حنیفه د مجتهد او فقیه کیدلو اقرار کړی دی، او نه صرف د مجتهد کیدلو بلکه ټول فقها په فقه کې اولاد د ابو حنیفه کیدل مني، نو چې د ابو مقدمه واخستلی شي او دې سره بله مقدمه دا ولگولی شي چې امام صاحب ته ټول اولس حدیث رسیدلي وو او س چې دواړه مقدمي یو ځای کړي نو د دینه دا نتیجه راوځي چې دامام صاحب پوهه د و مره او چته وه چې هغوی صرف د اولس احادیثو نه د و مره مسائل راوویستل چې نور و امامانو دلکھونو احادیثو څخه نه دي را ایستلي نو معلومه شوه چې هغه ډیر لوی مجتهد و نو زموږ ملگري احناف د ابن خلدون نه هسې خفه کيږي پدې باندې خو هغه دامام صاحب د و مره لویه مدحه کړې ده چې دهغې څه حد نشته دی.

خیر دا خو یو لطیفه وه د دې قول د غلط کیدلو خو په خپله ټول محدثین هم اقرار کوي خودې کې شک نشته دی په درایت کې دوی په درجه کې د و مره او چت دی چې که انصاف سره او کتلی شي نو داسې معلومېږي چې حدیث او قران خو ټول و او ویلو او ویلو ستلو خو پوه پرې احناف شول. (اشرف الجواب د ویمه حصه ص ۱۸۳-۱۸۴ مطبوعه مکتبه فاروقیه پشاور)

اخری وینا دا چې که چیرته امام ابو حنیفه رحمه الله عالم بالحدیث نوی او صاحب د فقه غیر ما خود من الکتاب والسنة وي نو الامام الجلیل یحی بن معین امام الجرح والتعديل من غلات الحنفیة به دامام صاحب تقلید نکولو چې دده په حق کې امام احمد بن حنبل وایي چې کوم حدیث چې یحی بن معین ته نوو معلوم هغه حدیث ندی او نه ثابت دی.

علامه عجلي وايي : چې غير د يحيى بن معين رحمه الله نه زيات عارف بالحديث الله پاك هيشوړك نه دي ندي پيدا كړي . (تعليق علي تبليض الصحيفة ص ۱۱۰).

اعتراض د قلة عريت قاضي ابن خلكان په وفيات الاعيان كې د امام صاحب په حق كې داسې كړې دى چې (ولم يكن يعاب بشى سوى قلة العريّة).

جواب : د دې ترديد خپله ابن خلكان كړى هغه ولى د دې اعتراض بڼا د صرف يوه واقعده چې يو محل امام صاحب مسجد حرام كې تشریف فرما شو هلته يو مشهور نحوى ابو عمرو ابن العلاء المازني البصرى القارى د اېوښتنه ترې وكړه كه چيرته يوسرى بل په تيگه (كانري) باندې وولى او مرشي نو قصاص پرې شته ؟

امام صاحب ورته وويل قصاص پرې نشته (ولوزماه بابا قبيس) په خاى د (بابي قبيس) نودغه نحوى داخبره مشهوره كړه چې امام صاحب عريت كې مهارت نه لري ليكن دا اعتراض بي خايه دى ځكه چې بعضې قبائل د عربو او كوفين د اسماسته مكبره اعراب په درې واړو حالاتو كې په الف وايي نو د امام صاحب عريت ډير قوي وو دغې لغات نه هغه نحوى نوو خبر . د دې تائيد په يو شعر د مشهور شاعر كې داسې دى .

ان اباها و ابا اباها قد بلغاقي المجد غايتها

او پكارو ابا ايها وو او د الفت په بخاري ج ۲ ص : ۵۷۳ كې د ابن مسعود ؓ نه هم ثابت دى عبد الله بن مسعود ؓ ابو جهل ته وفرمايل انت ابا جهل په خاى د ابو جهل .

دوي ډير شم اعتراض : دارجائيت قطب الاقطاب سيدنا شيخ عبد القادر غيلاني رحمه الله عليه په خپل كتاب غنية الطالبين (ص : ۲۲۷) الجرح على ابي حنيفة (۱۵ - ۱۶) كې فرقه حنيفة په اقسام د فرقه مرجئيه كې شمارلى او امام بخاري په تاريخ كې ويلي دي چې امام صاحب مرجئ دى .

جواب : المرجئة على نوعين مرجئة مرحومة وهم اصحاب النبي ﷺ و مرجئة ملعونة وهم الذين يقولون بان المعصية لا تغفر العاصي لا يعاقب ، وروى عن عثمان بن ابى ليلى انه كتب الى ابى حنيفة رحمه الله وقال انتم مرجئة فاجاب بان المرجئة على ضربين مرجئة ملعونة وانا برئ منهم و مرجئة مرحومة وانا منهم وكتب فيه بان الانبياء كانوا كذلك ألا ترى الى قول عيسى قال ان تعذبهم فانهم عبادك وان تغفر لهم فانك انت العزيز الحكيم (تمهيد عبد الشكور)

یعنی مرجیه دو قسمه سره دی:

(۱) مرجیه سنیه فی مقابله المعتزله والخوارج.

(۲) مرجیه مبتدعه فی مقابله اهل السنة والجماعة.

نومرجیه اهل السنوته وای په مقابله دمعتزله وواو خوارجو کي څکه اهل السنة قائل دي چې تاریکین د فرائضو او اهل کبائر یقیناً په آخرت کې مستحق د عذاب دي او مغلذ فی النار به نوی، نور د الله خوښه ده چې بښی یې او که عذاب ورکوي.

او دوه قسم مرجیه چې په مقابل د اهل السنه کې دي هغوی پدې قائل دي چې په ترک د اعمال صالحه و او په ارتکاب د معاصیو و ایمان ته کومه گټه یا ضرر نشي رسیدلی، ایمان او اعمال جدا جدا مختلف شيان دی نو کوم کس چې په توحید او نبوة معتترف وي او فرائض نکوي او ارتکاب د معاصیو و کوي نو د اکامل ایمان دی مستحق د عذاب ندی، نو امام صاحب طرف ته د ارجاء بدعت نسبت کول قطعاً غلط دی او د ارجاء سنت نسبت ورته صحیح دی او د اعیاب ندی بلکه دمعتزله او خوارجو په مقابله کې ارجاء سنت د تمام اهل حق مسلک دی او د قران او حدیث نه ثابت دی.

(۲) جواب: د شیخ عبدالقادر او امام بخاري مراد فرقه غسانیه ده چې باني یې غسان بن ابان کوفي دی دافرقه په اصولو کې د مرجیه ضالته معتقد دي او په فروعو کې د امام صاحب د اتباع ادعاء کوي لپاره ددې چې قبولیت په عوامو کې پیدا کړي: کما فی الملل والنحل لعبد الکريم الشهرستاني قال ومن العجب ان غسان کان یحکی عن ابی حنیفه مثل مذهبه وبعده من المرجئة: نو ددې په وجه ورته احناف وبل کي پري نو د اهل السنة نه خارج دي له وجهې د اعتقاد ارجاء نه بیا هم دوی مشهور دي په لقب حنفي سره لکه غیر مقلدین چې بالکل محدثین نه دي لکن بیا یې هم ځان مشهور کړی دی په اهل حدیث سره، نو شیخ عبدالقادر په بیان د اصولي اختلاف کې د دغه فرقې ضالې تذکره په لقب د حنفیه سره کړیده.

(۳) - امام صاحب په فقه اکبر کې په فرقه مرجئه باندې پخپله رد کړی نو چې دی پخپله مرجئه و، نو بیا یې ولې رد پرې کولو، دالاندې د فقه اکبر عبارت ته توجه وکړئ: لا نقول حسناتنا مقبولة وسيئاتنا مغفورة كقول المرجئة ولكن نقول من عمل عملاً حسناً بجميع شرائطه خالياً من العيوب المفسدة ولم يطله حتى يخرج من الدنيا مؤمناً فان الله تعالى لا يضيعه بل يقبله منه ويثبت عليه: یعنی مونږ داسې نه وایو چې زموږ نیکي

مقبولې او گناهونه مو معاف او ببېل شوي دي لکه د مرجئو چې دا وينا ده بلکې مونږه وايو چې هر چا نیک عمل وکړو په شرائطو برابر او د مفسداتو او عيوب نه خالي وو او وروسته يې بيا باطل هم نه کړو تردې چې د دنيا څخه يې کوچ او رحلت دايمان او سلامتيا د عمل سره وکړو نو الله ﷻ به دد معمل نه ضائع کوي او قبلوي به يې او د اېه الله ﷻ ثابت قدمی ساتي .

(۴) او علامه ابن اثير جذری رحمه الله د دې مسلې په ترديد کې داسې فرمايي : وقد نسب اليه وقيل عنه من الاقاويل المختلفة التي يجعل قدره عنها وينزه منها القول بخلق القرآن والقول بالقدر والقول بالارجاء وغير ذلك مما نسب اليه ولا حاجة الى ذكرها ولا الى ذكر قائلها والظاهر انه كان منزهاً عنها (جامع الاصول).

يعني ډير زيات داسې مختلف اقوال امام صاحب طرف ته منسوب دي چې د دې نه د هغه مرتبه ډيره او چته ده او بلکل ترينه منزه او پاک دی لکه د خلق القرآن او تقدیر او ارجاء او داسې نور مسائل چې دته منسوب شوي نو داسې اقوال او قائلین ذکر کولو ته هيڅ ضرورت او حاجت نشته د ابد يې خبره ده چې امام صاحب د دغه امور څخه بلکل بري او پاک دی نو چې علماؤ او ائمه په دې تصريح کوي چې د داسې امورو نه امام صاحب پاک دی او د اېهتان او دروغ او افتراء ده نو تعجب په داسې خلکو چې ځان ته اهل حديث او متبع د حق وايي او بيا پخپلو رسالو او کتابو کې غلط او باطل امور شائع کوي دعوامو دوکه کولو لپاره :

هنر هانواده بکف دست عيب هارا گرفته زير بغل

د تمامو لويو محدثينو او ائمه ثلاثه وو شهادة د الامام الاعظم ابو حنيفه رحمه الله په

علميت ، فقاہت ، ثقافت ، محدثيت ، ورع ، زهد او اجتهاد باندې

(۱) دامام المذهب امام مالک رحمه الله شهادت:

امام مالک رحمه الله دامام ابو حنيفه رحمه الله مدحه او توثيق کړی دی يو ځل امام شافعی رحمه الله دامام مالک رحمه الله نه دخو محدثينو د حال پوښتنه وکړه ييا يې ترينه دامام ابو حنيفه د حال پوښتنه وکړه نو هغه وفرمايل سبحان الله امام ابو حنيفه عجيب شخص دی دده مثل ما چرته نه دی ليدلی (الخيرات الحسان)

ذکر الصيری باسناده عن ابن المبارک قال كنت عند مالک اذ جاء رجل فرفعه فلما خرج قال اندرون من هذا هذا ابو حنيفه لوز قال هذه الاسطوانة من ذهب لقام بحجته لقد وفق الله تعالى له الفقه حتى ما عليه

کثیر مؤنثه ثم قدم علیه الثوری فاجلسه دونه فلما خرج قال هذا سفیان و ذکر فقہه ورعه) کتاب کردری ج ۲ ص ۳۹

یعنی دمحدثینو پیشوا عبد الله بن مبارک رحمه الله فرمایلی دی : چې زه امام مالک رحمه الله سره ناست وم ناخاپي یوسری راغلوا امام مالک رحمه الله ډیر په اوچت ځای باندې کینولو کله چې داسری لارونووی فرمایل تاسوپوه شوی چې دا څوک وه؟

دا امام ابو حنیفه وه دده د علم مرتبه داده که وی ویل چې داستن دسروزروده نو په دلائل قاطعه ووبه دادعوی ثابتہ کړي الله ﷻ ورته داسې توفیق دفقاہت ورکړی دی چې هیڅ کوم مشکل او مانع ورته نه جوړیږي ییاسفیان ثورې رحمه الله راغلوهغه یې لک په تپت مکان کې کینولویا لاروینا امام مالک رحمه الله دده دفقاہت اوتقوی ذکرهم وکړو.

علامة موفق بن احمد مکی په کتاب مناقب ابی حنیفه رحمه الله کې لیکلې دي چې (حدثني اسحاق بن ابي اسرائيل سمعت محمد بن عمر الواقدي يقول كان مالك بن انس كثيرًا ما كان يقول يقول ابي حنيفة يتفقده وان لم يكن يظهره)

یعنی اسحاق بن ابی اسرائیل چې دابوداوداونسائی دشیوخواستاذانونه دی روایت کوي دامام مالک دشاگرد محمد بن عمر الواقدی نه داشاکر دیې وایې چې امام مالک به اکثر حکم اوفتوی دامام ابو حنیفه په قول باندې ورکوله اود هغه دقول تلاش به یې کولو اگر که هغه به ظاهر نه وه.

په همدې صفحه باندې داسحق بن محمد بن عبدالرحمن امیر القراء دامام مالک شاگرد روایت دی چې : قال کان مالک ربما اعتبر بقول ابي حنيفة في المسائل.

د مذکوره اقوالو خلاصه :

داول روایت نه دا ثابتہ شوه چې امام مالک رحمه الله دملاقات په وخت دامام ابو حنیفه رحمه الله دفضیلت لحاظ ساتلو او په اوچت ځای باندې کینولو او حاضرینوته یې مخامخ دهغه دقابلیت اوقوت استدلال بیان وکړو چې بالفرض که یومستحیل الثبوت امر باندې دلیل قائم کړی نو ثابتہ ولی شي،

اوددوهم اودریم روایت نه دا ثابتہ شوه چې امام مالک په اکثره مسائلو کې سره دمجتهدوالي نه دامام ابو حنیفه اقوالو تلاش کوي اودده په قول باندې فتوی ورکوي.

نودا امام مالک رحمہ اللہ دمدح او تعریف نہ داثابتہ شوہ چہ امام صاحب د امام مالک نہ پہ فضیلت او کمال و فقہ او اجتہاد کہ او چت دی واقعاً چہ امام اعظم امام اعظم دی)

(۲) شهادة الامام الشافعي رحمه الله :

امام شافعی د امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ حای پہ حای ډیر تعریف او توصیف کړی دی او دده په علمیت او فقاہت باندې د زړہ دکومې معترف دی دکتاب پہ مختلفو بر خو کي دده له طر فہ تعریف او توثیق د امام صاحب ذکر شوی دی یو شور وایاتہ بہ اجمالاً دلته ہم ذکر کړو .

(۱) عن الربيع قال قال الشافعي ان الناس عيال في الفقه على ابي حنيفة ما رايته اى علمت احداً أفقه منه) (الخيرات الحسان ص ۳۱)

(۲) په همدې صفحہ کي بل روايت دی : (قال من لم ينظر في كتبه لم يتبحر في العلم ولا يتفقه) همدارنگه بل روايت په همدې مذکوره کتاب کي :

(۳) قال الشافعي من اراد ان يتبحر في الفقه فهو عيال على ابي حنيفة انه من وفق له الفقه).

(۴) علامه کردري پخپل کتاب کي د امام محمد بن حسن الشيباني د امام ابو حنیفہ شاگرد په تذکره کي ليکلي دي چي : (ذكر الدليلى عن امام شافعي قال جالسته (اي محمداً) عشرين حملت من كلامه حمل جمل لو كان كلمهم على قدر عقله ما فهمنا كلامه ولكنه كان يكلمنا على قدر عقولنا).

(۵) قال الشافعي اعانى الله تعالى في العلم برجلين في الحديث بابين عينية وفي الفقه بمحمد.

(۶) قال الامام الشافعي من اراد الفقه فليلزم اصحاب ابي حنيفة فان المعاني قد تيسرت لهم والله ما صرت فقيهاً الا بكتب محمد بن الحسن.

(۷) علي بن ميمون وايي چي ما د امام شافعي رحمہ اللہ نه اوريدلي هغه به ويل چي زه په امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ باندې تبرک حاصلوم او د ضرورت په وخت کي دهغه د قبر خوا کي دوه رکعتہ صلوٰۃ حاجت کوم او د الله نه سوال کوم ډیر زرمي الله پاک حاجت پوره کوي : (عقود الجمان ص ۲۸۷)

امام شافعی رحمہ اللہ فرمایلي دي چي د دنیا د بنخونه یو کس د امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ په شان عقلمند هوښیار نه دی پیدا شوی . (کمالات امام ابو حنیفہ ص ۳۴۱)

(۳) د شهادة الامام احمد بن حنبل رحمه الله :

دامام احمد بن حنبل رحمه الله تعالى راى په باره دامام ابو حنيفه او دهغه د شاگردانو كې دلاندې عبارت څخه ظاهر يږي. قال احمد بن حنبل في حق ابى حنيفه انه كان من العلم والورع والزهد واشارا لآخره بمحمل لا يدركه احد. (الخيرات الحسان ص ۳۳)

امام احمد بن حنبل فرمايلي دي دامام صاحب باره كې چې امام ابو حنيفه رحمه الله په علم او ورع تقوى اوزهد او ايشارا لآخره (ترجيح داخړه په دنيا باندې) كې داسې درجې ته رسيدلى دى چې دغه درجې ته هيڅوك رسيد كې نشي كولاى.

علامه كردري پخپل كتاب المناقب ج ۲ ص ۲۵ كې دامام ابو حنيفه شاگرد امام ابو يوسف تذكره كې ليكلي دي چې: عن العباس بن محمد قال قال احمد بن حنبل لما طلبت الحديث ذهبت اليه وطلبت منه ثم كتبتُها عن الناس) يعنى عباس بن محمد چې د سنن اربعه شيوخ دى روايت كړى دى چې امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمايل چې ما اول طلب اوزده كړه د حديث دامام ابو يوسف نه شروع كړه بيا د نور څلكونه نو كومو كسانو چې د ويلي دي چې امام صاحب مجتهد ندى ځكه ائمه ثلاثه دده په اجتهاد باندې قائل او متعرف نه دى نو داوه دهغوى شهادت او اعتراف په اجتهاد او علميت او ثقافت دامام ابو حنيفه رحمه الله د مستند وكتابو حوالى سره نو د داسې كسانو په باره كې به ولي داوينا حق نه وي چې (لعنة الله على الكاذبين)

(۴) دنورو محدثينو شهادت:

اول المحدثين حضرت سفيان ثوري رحمه الله چې تقريبن التهذيب دده توثيق او تعديل په لاندې الفاظو سره كړى ټكه، حافظ، فقيه، عابد، امام، حجة، دامام صاحب هم عصر، او هم وطنه دى ده دامام صاحب په نسبت داسې فرمايلي دي په روايت د عبد الله بن مبارك

وكان والله شديد الاخذ للعلم ذاباً عن المحارم لا يأخذ الا بما اصح عنه عليه الصلوة والسلام شديد المعرفة بالناسخ والمنسوخ وكان يطلب احاديث الثقات والاخير من فعل النبي ﷺ وما ادراك عامة وعلماء الكوفة في اتباع الحق اخذ به وجعله دينه وقد شنع عليه قوم فسكتنا عنهم بما نستغفر الله تعالى منه بل قد كان منا اللفظة بعد اللفظة قال قلت ارجو الله تعالى ان يغفر لك ذالك (مناقب كردرى ج ۲ ص ۱۰ الخيرات الحسان ص ۳۴)

يعني قسم به الله چې امام صاحب د علم په اخذ او تحصيل کې او د منهيات په انسداد او بندولو کې سخت مستعد او جدی او چټک وه او اخذ او استدلال يې صرف په صحيح حديث باندې وه او د ناسخ او منسوخ په معرفت کې ذرات قوي طاقت واله وه او د ثقه راويانو په احاديثو او د نبی کریم ﷺ د اخري فعل په تالاش کې وه او د حق په پيروي کې يې تمسک په هغه خبره کولو چې د کوفې د جمهور علماو وېره پرې اتفاق وه او د ابيه يې خپل مذهب گرځولو او مونږ خپله ژبه بنده ساتو د هغه تشيعي او طعنی الفاظو څخه ورته مغفرت غواړو او يو څه غلط الفاظو زموږ لخوا هو وه چې اميد د مغفرت يې لرم.

(۲) عبد الله بن المبارك عن العسکری عن ثابت الزاهد قال کان اذا اشكل على الشورى مسألة قال ما يحسن جوابها الا من حسدناه ثم يسال عن اصحابه ويقول ما قال فيه صاحبکم الجواب ثم یفتا به).
يعني ثابت زاهد د سفیان ثوري شاگرد او د بخاری او ترمذی په راويانو کې فرمایي چې کله به سفیان ثوري باندې د یوه مسلي حل مشکل شونو وېه ویل چې د دې مسئلې بهترین حل او جواب د هغه شخص سره دی چې زموږ پور سره حدودی یعنی امام ابو حنیفه رحمه الله ییابه یې د امام صاحب د شاگردانو ته وویل چې ستاسو امام په دغه مسئله کې څرنگې فتوی ورکوي نو د هغوی نه به یې جواب زده کړو او ییابه یې د دې مطابق فتوی ورکوله

(۳) روى الخطيب عن محمد بن المنتشر قال كنت اختلف الى ابى حنيفة والى سفیان فأتى اباحنيفة فيقول من اين جئت فاقول من عند سفیان فيقول لقد جئت من عند رجل لوان علقمة والاسود حضر الاحتاجا الى مثله فأتى سفیان فيقول من اين جئت فاقول من عند ابى حنيفة فيقول لقد جئت من عند اقره اهل الارض. (تبلييض الصحيفة ص ۱۴)

(۴) قال سفیان الثوري كتابين يدى ابى حنيفة كالعصافير بين يدى البازى وان اباحنيفة سيد العلماء (فلاند عقيان ومقدمة إعلاء السنن ج ۱ ص ۲۷)
ددې دواړو عبارتونو ترجمه مخکې تیره شوی ده.

نود سفیان ثوري اقوال د امام همام ابو حنیفه رحمه الله په فضيلت او ثقافت او اجتهاد او تبخرفی الحديث باندې څومره خوندور او زبردست گواه دی، د مذکوره عبارتونه د اثابته شوه چې امام ابو حنیفه ته په معرفت

د صحیح اضعیف اونا سخ اومسنوخ احادیثو کپی دیره لویه ملکه حاصله وه اود هغه تمسک په هغه احادیث باندې چې دهغوی مدار په محبت باندې وه

اود هغه د تمسک په اخری افعال د نبی کریم ﷺ اود صحابه کرام ورضی الله عنهم باندې وه اود سفیان د تبصر فی الحدیث والی سره په مشکلو ه سائل کې دامام صاحب تحقیق خوند ورگنې اود ده په قول باندې فتوی ورکوي او په حجة الله فی الارض باندې ورته قائل اوتسلیمه وي او خپل حان د هغه په مقابل کې داسې شماري لکه چنچنی د باز په مقابل کې، نود داسې گواهي اواقوالو باوجود بی شرمه غیر مقلیدن وایې چې امام صاحب اهل الراي دی اومذهب یې په ضعیفه احادیث باندې بنادی اود ده په اجتهاد باندې اکثره محدثین اعتراض کوي.

(۵) شهادة الامام الاعمش رحمه الله: سليمان بن مهران المتوفى (۱۴۷هـ) په تقریب کې دده په حق کې داسې الفاظ دي ثقه، حافظ، عارف بالقراءة، ورع اود صحاح په اعلی روایانو کې شمار دی.

دده شهادت دامام همام امام اعظم په حق کې داسې دی: وسئل الاعمش مسئلة فقال انما يحسن جواب هذا النعمان بن ثابت واطنه بورک له فی علمه. (الخيرات الحسان ص ۳۴)

یعنې دامام اعمش نه دیو مسئلې پوښتنه وشوه هغه وویل چې ددې بهترین جواب ورکوونکې نعمان بن ثابت دی اوز ما خیال دی چې الله دده په علم کې ډیر برکت اچولی دی په الخیرات الحسان ص ۶۷ کې داسې عبارت نقل دی

(۲) وروی الخطیب عن ابی یوسف قال وکان عند الاعمش فستل عن مسائل فقال لابی حنیفة ما نقل فاجابه قال من این لك هذا قال من احادیثك التي رويتها عنك وسرد له عدة احادیث بطرقها فقال الاعمش حسبك ما حدثتک به فی مائة يوم ثم حدثني به ساعة واحدة ما علمت انک تعمل بهذه الاحادیث یا معشر الفقهاء انتم الاطباء وغن الصیادلة وانت ایها الرجل اخذت بكل الاطرافین) ددې عبارت ترجمه مخکې تیر شوی ده.

نود جلیل القدر امام المحدثین امام اعمش رحمه الله خو مره زبردست او خوندور شهادت دی په کمال اوفضیلت او ثقافت اوفقاهت دامام اعظم ابو حنیفه رحمه الله باندې (انچه خویان همه دارند توتنه ادری)

(۶) شهادت الامام عبدالله بن مبارک رحمه الله المتوفى (۵۱۸)

دده باره که پی تقریب که داسی الفاظ لیکلې دي ثقه، ثبت، فقیه، عالم، جواد، مجاهد، جمعت فيه خصال الخير، او صاحب داتحاد النبلاء لیکلې دي چې ده دامام مالک سفیان ثوری اوسفیان بن عیینه وغیره مخلور زره شیوخونه روایت کړی او علم یې ترینه زده کړي او امام احمد رحمه الله داودده به شان محدثین یې په شاگردانو کې داخل دي اودایې هم لیکلې دي چې ابن مبارک دامام ابو حنیفه سره اول زده کړه اوشاگردی کړی ده اودامام صاحب دوفات نه وروسته بیامدینې منورې ته لاړه اودامام مالک شاگردی اختیار کړه اودهغه نه یې تفقه او علم زده کړونو ابن المبارک دامام ابو حنیفه رحمه الله په حق کې شهادت اوکواهي په لاندې الفاظو سره نقل ده: قال ابن المبارک لیس احد احق ان يقتدی به من ابی حنیفه لانه کان اماماً تقياً ورعا فقیها کشف العلم کشفاً لم یكشف احد یبصرونهم وخطبه وتقی. (الخیرات الحسان ص ۳۲)

یعنې دامام ابو حنیفه رحمه الله نه بل داسې دلوری مرتبی شخص نشته چې هغه مستحق ددې وي چې دهغه تقلید دی وشي ځکه هغه یو لوی متقی اومتورع عالم فقیه امام وه او پخپل بصارت اوفهم اوزیرکتیا هو بنیارتیا اوتقوی باندې یې دعلم وضاحت اودعلم ټولې دروازې خلاصې کړې وي.

نواوس ابن المبارک په څومره زور اوقوه سره دامام اعظم فضیلت ثابت اویان کړو چې ضمایې پرامام مالک باندې هم کامله ترجیح ورکړه حالانکه امام مالک دده اخري استاد دی چې زیات شاگرد ته محبوب اومحترم وي اودستور او عرف دادی چې شاگرد اخري استاذ ته ترجیح ورکوي پرنوور باندې.

نودابن المبارک داسې صفاوینا چې هیڅ یو لوی عظیم شخص دامام ابو حنیفه نه نشته چې مستحق ددې وي چې دهغه تقلید دی وشي (دا یو لوی شهادت دی په ثقافت اوفقاهت اوعلمیت دامام اعظم رحمه الله باندې څوکه څوک دانصاف دنظر اودصفا عقل اودحیا، خاوندوي مگر افسوس پر بعض خلکو چې دهغوی حال داسې گویدای (شرم چې سکی است که پیش مردان بیاید)

(۷) شهادة معمر بن راشد المتوفى ۱۵۴هـ:

په تقریب کې ورته ثقه، ثبت، فاضل، ویلی شوی دي اودترمذي په اعلی راویانو کې دی دده شهادت دامام صاحب په حق کې په لاندې الفاظو سره دی: روی الخطیب عن عبدالرزاق قال کنت عند معمر واثاه ابن المبارک فسمعت معمر یقول ما اعرف رجلاً یحسن التکلم فی الفقه ویسعه ان یقیس ویشرح الحدیث والفقه

احسن معرفة من ابى حنیفة ولا اشفق على نفسه من ان يدخل في دين الله شيئاً من الشك مثل ابى حنیفة. (تبیض الصحیفة ص ۲۰)

یعنی عبد الرزاق فرمایہ چہ زہد معمر سرہ و م چہ عبد اللہ بن مبارک یی مجلس تہ را غلو معمر و ویل چہ زہد امام ابو حنیفہ نہ بغیر ہیخ یو داسی شخص نہ پیژنم چہ ہفہ پہ فقہ باندی مہر و ی اود قیاس دائرہ یی ہم پراخہ و ی اود حدیث اوفقہ خوندورہ تشریح ہم و کړی.

اونہ مہ ہیخ یو داسی شخص پہ نظر راغلی چہ دہغہ پخپل خان باندی زیات خوف ویرہ لری ددی خبری چہ پہ الہی دین کپ شہ مشکوک اشیاد اخل کړی بغیر د امام ابو حنیفہ نہ نو چہ لک غورا و فکر و کړی نو د معمر توثیق او شہادت دیر خوندور دی صرف فقیہ او شارح الحدیث او صاحب الراۓ یی ورتہ نہ دی و یلی بلکپ پہ دغہ اوصافو کپ یی بی مثل او لامثال ثابت او معرفی کړی دی

او ہم پہ دینی امور و کپ یی محتاط او خائف من الله معرفی کړو پداسی انداز چہ نظیر یی پردنیان شته نو د امام صاحب د مخالفینو طعنونہ اوزبان درازی دخپل عاقبت دخرابو الی خنخہ بل شہ پہ لاس نہ ورکوي.

(۸) شهادة د عمرو بن دينار المکی المتوفی ۱۲۶ھ:

کوم چہ په لویو تابعینو کپ حساب دی دده تعریف پہ تقریب کپ پداسی الفاظو نقل دی ثقہ، ثبت، او د صحاح پہ اعلی رواتو کپ شامل دی ده چہ پہ ابتدائی حالت کپ کوم عزت د امام صاحب کړی دی دہغہ پہ الخیرات الحسان ص ۳۵) کپ په داسی الفاظو سرہ نقل شوی دی.

وقال حماد بن زيد كنا ناتي عمرو بن دينار فاذا جاء ابو حنیفة اقبل عليه وتركنا فسأل اباحنیفة فنسأله فيحدثنا) یعنی حماد بن زید چہ د صحاحو ستہ پہ اعلی روات کپ داخل دی فرمایہ چہ مونږ به د عمرو بن دينار مجلس تہ تلور اتلو کله به چہ امام ابو حنیفہ را غلونو مونږ به یی پرینوداو د دہغہ طرف تہ به متوجه شو او پوښتنې به یی ترینه کولې مونږ به هم ترینه تپو سونه کول او امام صاحب به راته احادیث بیانول.

نو عمرو بن دينار په ابتدای کپ د امام صاحب د و مره قدر او عزت کولو نو چہ وروسته یی ترینه حدیث حاصل کړل نو بیا په اتهاکپ به یی خنک د دہغہ په امام اعظم والی او ټول امت تہ په پیشوایی باندی نوی تسلیم کړی خامخابه د دہغہ په فقاہت او ثقاہت او محدث والی باندی قائل او معترف و ی.

(۹) شهادۃ مسعرین کدام المتوفی ۵۱۵۳ :

دده تعریف او توثیق په تقریب التهذیب کې په لاندې الفاظو سره نقل دی ثقه، ثبت، فاضل، او د صحابو په اعلیٰ شیوخ کې شمار دی دده نظر او رای دامام ابو حنیفه په حق کې په لاندې ډول ده.

قال مسعرین کدام من جعل اباحنیفه بینہ و بین اللہ رجوت ان لا یخاف ولا یحکون فی الاحتیاط لنفسه وقیل له لم ترکت رای اصحابه واخذت برایه قال لصحته فاتوا باصح منه لا رغب عنه الیه وقال ابن المبارک رايت مسعرأنی حلقة ابی حنیفه یسأله و یتستفید منه وقال مارایت افقه منه (الخیرات الحسان ص ۳۳). یعنی مسعرین کدام وایې چې هر هغه شخص چې د الله تعالیٰ او خپل خان ترمنځه یې امام ابو حنیفه واسطه کړ نو امید دی چې دده لپاره به هېڅ خوف او خطر نه وي دته چا وویل چې ولي دی دخپلو ملګرو رای پریښودله اودده رای دی اختیار کړه ده ورته وویل چې له وجې دصحت نه او که تاسو راته ددې څخه زیاته صحیح رای اونیایې دا به پرېږدم هغه به اختیار کړم (یعنی دده رای نه بله زیاته صحیح رای پیدا کول محال دی) عبدالله بن مبارک فرمایې چې مامسعرین کدام دامام ابو حنیفه د درس په حلقه کې ولیدلو چې دامام صاحب نه یې د مسائل پوښتنه کوله اود هغه نه یې استفاده کوله او ویل به یې چې دده څخه په دنیا کې زیات فقیه بل څوک نشته.

وعن ابی اسحاق الخوارزمی قاضی خوارزم قال مرمسعرین کدام بابی حنیفه واصحابه فوجدهم قد ارتفعت اصواتهم فاقام ملیثام قال هؤلاء افضل من الشهداء والعباد والمتجهدين هؤلاء یجهدون فی احياء سنة النبی ﷺ ویجتهدون فی اخراج الجهال من جهلهم هؤلاء افضل الناس کتاب امام موفق ج ۱ ص ۴۶۹.

یعنی ابواسحاق چې دخوارزم علاقې قاضی دی ده ویلي دي چې مسعرین کدام یوه ورځ دامام ابو حنیفه اود هغه دملګرو په فقهې مجلس باندې تیریدلو چې دهغوی اوازونه اوچت شوه یعنې د فقهې مسائل د مذاکرې په وخت کې ددوي اوازونه اوچت شول) نومسعر یو څه وخت ودریدلویایې وویل چې دغه خلک دشهداء او عابدانو او تجهد کوونکو نه زیات غوره او افضل دی دا خلک د نبی کریم ﷺ د سنت په ژوندې کولو باندې مشغول او مصروف دي اوه دوي داکوشش او محنت او خواري کوي چې ټول خلک دجهل دتور و تیارو نه راوباسي نو دا یرب بهترین او افضل خلک دي.

الله اکبر سوچ او فکر کول په کار دی چې امام المحدثین حضرت مسعرین کد ام امام اعظم په حق کې شومره په اوچت اندازه باندې حسن اعتقاد لري چې وایې هر څوک چې امام ابو حنیفه دخان او الله ترمنځ واسطه کړې هغه به د خوف او خطری څخه په امن کې وي او امام ابو حنیفه د هغه ملگری دیغمبر ﷺ دستوپه ژوندی کولو باندې د شهداء او عابدانو او تهجد کوونکو نه به تر او غوره دي او د دوي اجتهاد او فقاہت په ټولو اعمالو صالحو کې افضل او غوره دی او هیڅ یو عمل صالح دغې رتبې ته نشي رسیدلای.

(۱۰) شهادة عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريح المکی المتوفی ۵۱۵۰ هـ :

دده تعریف تقریب التهذیب داسې کړی ثقه، فقیه، فاضل، او د صحاح په اعلی شیوخ کې داخل دی ده امام ابو حنیفه په حق کې داسې وینا کړی ده: عن ابن عیینة قال ابن جریج لما بلغه من علمه وشدة ورعه وصيانه لدينه وعلمه احسبه سيكون له في العلم شان عجيب وذكر عنده يوم فقال اسكتوا انه لفقیه (الخیرات الحسان ص ۳۳)

یعنې ابن جریج ته چې کله د امام ابو حنیفه علم او تقوی او استقامت علی الدین او استقامت فی العلم معلوم شوه نو هغه وویل چې عنقریب به دې شخص لږه پخپل علم کې یو عجیب او غریب شان او حال وي او یوه ورځ دده په حضور کې د امام صاحب تذکره وشوه ده وویل چې خاموش او چپ شي یقیناً او واقعاً چې دافقیه دی دافقیه دی او په الخیرات الحسان ص ۶۹ کې دده په حق کې داسې الفاظ راغلی: (ولما بلغ ابن جریج فقیه مکه وشیخ شیخ الشافعی موته استرجع وقال ای علم ذهب).

یعنې کله چې ابن جریج ته چې دمکي مکرمی فقیه او د امام شافعی رحمه الله شیخ الشیخ دی د امام ابو حنیفه رحمه الله وفات خبر ورسید نو د استرجاع (انا لله وانا الیه راجعون) ویلونه وروسته یې وویل چې څه عجیب علم د دنیا نه لارو یعنې نن د دنیا نه د علم یو غټ نشان ورک شو

(۱۱) شهادة داود الطائي رحمه الله المتوفی ۵۱۶۰ هـ :

دده تعریف تقریب التهذیب داسې کړی دی ثقه، ثبت، فاضل، او د امام نسایي په لویو شیوخ کې دی ده شهادت د امام اعظم رحمه الله په حق کې په الخیرات الحسان ص ۳۵ کې داسې را نقل شوی دی: و ذکر عنه داود الطائي فقال ذاك نجم يهتدى به السارى وعلم تقبله قلوب المؤمنين.

یعنی ددواد طائی په حضور کې دامام ابو حنیفه رحمه الله یاد وشوهغه وفرمائیل چې دایورو بښانه ستوری دی چې ټول خلک دده په روشنایې باندې هدایت یافته دي اوداسې عالم دی چې دده علم ټوله مؤمنانو د زړه دکومې قبول کړی او تسلیم کړی دی .

(۱۲) شهادة د محمد بن اسحاق امام المغازی المتوفی ۵۱۴۴ :

دته امام بخاری دامیر الحدیث لقب ورکړی دی دده حسن ظن په امام ابو حنیفه رحمه الله باندې امام موفق پخپل کتاب ج ۲ ص ۳۳ داسې را نقل کړی : (عن یونس بن بکر یقول قدم محمد بن اسحاق الکوفی فکنانسمع منه المغازی وریمازارا باحنیفة فیما بین الایام ویطیل المکت عندہ ویحاریه فی مسائل تنویه) یعنې یونس بن بکر چې دصاحح درواتونه دی هغه فرمایې چې کله به محمد بن اسحاق کوفی ته راغلو مونږ به دهغه نه دغزو اتویانان اوریدل او په دغو ورځو کې به یې ډیر کرته دامام ابو حنیفه رحمه الله ملاقات کولو او دهغه سره به یې اوږده زمانه قیام کولو او دهغه مسائلو چې دته به رامنځ ته شوی وي دهغو باره کې به یې دامام صاحب نه استفاده کوله دا هغه محمد بن اسحاق دی چې دفاتحه خلف الامام د حدیث دارومدار پرده باندې دی او امام بخاری ورته امیر الحدیث لقب ورکړی دي نو امام محمد بن اسحاق دلوی پای محدث دی او دده دامخکې مذکور فعل دامام ابو حنیفه پرفضلیت باندې اعلی شهادت دی سره ددې نه غیر مقلدین متعصبه دامام صاحب دفضلیت نه منکر دی .

(۱۳) شهادة الامام شعبه بن الحجاج رح المتوفی ۵۱۶۰ :

دده تعریف تقریب داسې الفاظو سره بیان کړی دی ثقه، حافظ، متقن، کان الثوری یقول هو امیر المؤمنین فی الحدیث اودصاحح دراویانو په جمله کې دی، دده رایه دامام ابو حنیفه رحمه الله په حق کې په کتاب امام موفق ج ۲ ص ۴۶ کې داسې را نقل شوي ده : عن یحیی بن ادم قال کان شعبه اذا سئل عن ابی حنیفة اطنب فی مدحه وکان یهدی الیه فی کل عام طرفه .

یعنې یحیی بن ادم فرمایې چې هر کله به دامام شعبه رحمه الله نه دامام ابو حنیفه رحمه الله باره کې پوښتنه وشوه نو هغه به دده ډیر زیات اوږده تعریف اوصفت کولو او هر کال به یې امام ابو حنیفه ته نوی تحفی ورلېږلې او په الخیرات الحسان ص ۳۴ کې داسې الفاظ را نقل دی : (وقال شعبه کان والله حسن الفهم جید الحفظ حتی شنعوا علیه بما هو اعلم به منهم والله سیلقون عند الله)

يعني شعبه فرمايې چې قسم په الله چې امام ابو حنيفه رحمه الله نهايت زيات د تيز فهم او تيزي حافظ خاوند وه خلكو پرده باندې د داسې خبرو طعنونه لېږولي چې د دوي نه هغه پدې خبرو باندې زيات عالم وه پرې قسم پر الله چې د دوي به د الله تعالى سره ملاقات وشي يعني هغه وخت به الله تعالى دوي ته د دغه خبرو بڼه ورکړي (اوپه ص ۶۹ کې يې ليږلي چې) فلما بلغ شعبه موته استرجع وقال طفئ عن الكوفة نور العلم اما انهم لا يبرون مثله ابداً

يعني کله چې شعبه ته د امام صاحب د وفات خبر ورسيد نو دا استرجاع نه بعد يې وويل چې د کوفې د علم چراغ او د يوه گل شوه او اهل کوفې ته به تر قيامته پورې دده نظير ملا ونشي.

(۱۴) شهادة الامام محمد بن ميمون المتوفى ۱۱۶هـ :

د اصحاب په اعلیٰ شيوخ کې داخل دی او تقرب دده تعريف داسې کړي ثقه، فاضل، دده د امام اعظم رحمه الله په شان کې داسې شهادت کړی دی: قال الحافظ محمد بن ميمون لم يكن في زمن ابي حنيفة اعلم ولا اوسع ولا ازهو ولا اعرف ولا افقه منه تا الله ما سرفي بسماعي منه مائة الف دينار (الخيرات الحسان ۳۵). يعني حافظ الحديث محمد بن ميمون وايي چې د امام ابو حنيفه رحمه الله په زمانه کې دده نه هيڅ يو شخص زيات عالم او تقوی داره او زاهد نه وه او نه هيڅ يو شخص په علم او فقا هت کې دده مساوي وه قسم په الله چې دده څخه د يو حديث په اوريدو باندې د يو لک دينار ملويدونه زيات خوشحاله کيږم، نو د محدثينو د مره بې اندازه مينه وه د امام صاحب سره چې در رسول الله ﷺ د يو حديث سماع د امام ابو حنيفه رحمه الله څخه دا ورته د يو لک اشرفينو نه زيات خوښ وه.

(۱۵) شهادة الامام عطاء بن ابي رباح رحمه الله المتوفى ۱۱۴هـ :

د لويو کبارو تابعينو په ټولې کې داخل دي تقرب کې يې توثيق داسې را نقل دی (ثقه، فقيه، فاضل) او په تهذيب کې داسې الفاظ را نقل دي (هو احد الفقهاء والائمة وكان ثقة عالماً كثير الحديث انتهت اليه الفتوى بمكة) او په اعلیٰ راويانو د صحاح سته وکې دي دده نه د امام صاحب باره کې په لاندې ډول بيان را نقل دی: عن الحارث بن عبد الرحمن قال كنا عند عطاء بن ابي رباح رحمه الله بعضنا خلف بعض فاذا جاء ابو حنيفة اوسع له وادناه (كتاب موفق ج ۲ ص ۶۷)

يعني حارث بن عبد الرحمن وايي چي مونږ ٻول طالبان به يوبل پسي د سماعت الحديث لپاره امام عطاء بن ابي رباح مجلس کي ناست وه کله به چي امام ابو حنيفه رحمه الله مجلس ته راغلو نو دهغه لپاره به ئې پراخه ځاي جوړ کړو او خپل ځان ته به يې نژدې کړو د عزت مند ابل عزت چي استاذ ئې عزت و احترام ساتي بيا هراستاز هم نه بلکې امام عطاء بن ابي رباح رحمه الله چي د خپل وخت يو مسلم امام او مقتدي او مسلم محدث و و نو چي د شاگردۍ په زمانه کي ئې استاذ قدر او عزت کوي بس خود ايتنهائي کمال د شاگرد دي

(۱۶) شهادة الامام فضيل بن عياض المتوفى ۵۱۸۷ :

دده تعريف تقريب کي په داسې الفاظ را نقل دی ثقہ، عابد، او د امام ترمذی په اعلیٰ روات کي شامل دی . دده شهادت په حق کي د امام صاحب په لاندې ډول را نقل دی : روى الخطيب عن سعيد بن منصور قال سمعت فضيل بن عياض يقول كان ابو حنيفة رجلاً فقيهاً معروفاً بالفقه مشهوراً بالورع وكان اذا وردت عليه مسألة فيها حديث صحيح اتبعه وان كان عن الصحابة والتابعين والاقاس فاحسن القياس. (تبليص الصحيفة ۱۹) يعني سعيد بن منصور چي د احم د صحاح سته و و په شيوخ کي دی دا وايي چي ما د فضيل بن عياض نه داسې وينا اوريدلى چي هغه به ويلي امام ابو حنيفه يوقيه شخص او په ورع او تقوى باندې مشهور وه چي کله به ورته يو مسئله راغله نو په هغې کي به يې د صحيح حديث اتباع کوله اگر که د ابيه د صحابه و و او يا تابعينو نه و و او که صحيح حديث به پيدا نشو نو بيا به يې بناسته خوند و ر قياس پکې کولو .

(۱۷) شهادة الامام سفيان بن عيينه المتوفى ۵۱۹۸ :

دده تعريف تقريب داسې کړی (ثقه، حافظ، فقيه، امام، حجة) او د صحاح سته و و اعلیٰ شيخ دی دده شهادت او نظريه د امام صاحب په حق کي په الخيرات الحسان ص ۳۲ داسې را نقل شوی ده و قال ابن عيينه ما ريت عيني مثله يعني ابن عيينه رحمه الله فرمايې چي د امام ابو حنيفه رحمه الله په شان شخص زما سترگونه دی ليدلى او په کتاب امام موفق ج ۱ ص ۱۹۵ کي داسې روايت دی (عن ابی يعقوب المروزی سمعت ابن عيينه يقول لم يكن في زمان ابی حنيفة بالكوفة رجل افضل منه واويع "افقه منه) يعني ابن عيينه فرمايې چي د امام ابو حنيفه رحمه الله په زمانه کي په کوفه کي هيڅ يو شخص دده نه زيات بهتر او تقوى داره او فقيه نه وه

(۱۸) شهادة الامام يحيى بن سعيد القطان المتوفى ۵۱۹هـ :

دده تعريف تقريبن په داسې رانقل كړى دى (ثقة، متقن، حافظ، امام مقدوة) دده راى او نظردا امام ابو حنيفه رحمه الله باره كې داسې رانقل شوى دى.

وروى الخطيب عن يحيى بن معين قال سمعت يحيى بن سعيد يذهب فى الفتوى الى قول الكوفيين ويختار قوله من اقوالهم ويتبع رايه من بين اصحابه.

يعني يحيى بن معين چې د جرح او تعديل امام وه فرمايې چې د يحيى بن سعيد القطان خبره مې اوريدلى وه هغه ويل چې په الله قسم چې دروغ نه و ايم چې د امام ابو حنيفه رحمه الله څخه د صحيح راى واله بل څوك نشته او اكثر به يې دهغه پراخوال تمسك كولو راوى وايې چې يحيى بن سعيد په فتوى كې د كوفيانو قول طرف ته رجوع كوله او بيا به يې د امام صاحب قول غوره كولو د دوى په اقوالو كې او په ټولو اصحاب الراى كې به يې دده په قول اوراى باندې عمل كولو : عن يحيى بن معين سمعت عن يحيى القطان يقول جالسنا الله ابا حنيفة وسلمنا منه وكنت والله اذا نظرت اليه عرفت في وجهه انه يتقى الله عز وجل (موفق ج ۲ ص ۱۹۱)

يعني يحيى القطان فرمايې چې په الله قسم چې د امام صاحب سره مې صحبت او مجلس كړى او دهغه نه مې زيات تعداد مسائل هم اوريدلى او قسم په الله چې كله به مې ده مخ مبارك ته وكتل نو د تقوى او ورغ اثار به پكې ځليدل.

(۱۹) شهادة الامام حفص بن عبد الرحمن البلخي المتوفى ۵۱۹هـ :

دده تعريف تقريبن داسې بيان كړى دى صدوق، عابد، او دنسائى او ابو داود په اعلى شيوخ كې داخل دى دده شهادة د امام اعظم رحمه الله باره كې په كتاب امام موفق ج ۱ ص ۲۰۰ داسې نقل دى : قال حفص بن عبد الرحمن جالست انواع الناس من العلماء والفقهاء والزهاد واهل الورع منهم فلم ارا احدا فيهم اجمع لهذه الخصال من ابي حنيفة. يعني حفص بلخي فرمايې چې د هر قسم علما و فقها و زهاد او د تقوى خاوندان سره مې صحبت وكړ، خو دا مجموعه تمام صفات مې بغير د امام ابو حنيفه رح نه په بل هيچا كې ونه ليدل.

(۲۰) شهادة الامام الحسن بن صالح الكوفى رح المتوفى ۵۱۶هـ :

كوم چې د تقريبن په قول باندې ثقة، فقيه، عابد، دى او د صحاح سته و و په اعلى رواتو كې شامل دى دده شهادة د امام اعظم رحمه الله په باره كې په كتاب امام موفق ج ۱ ص ۸۹ داسې رانقل شوى دى : (عن احمد بن

عبد الله قال الحسن بن صالح كان ابو حنيفة شديداً لفحص عن الناسخ من الحديث والمنسوخ فيعمل بالحديث اذا ثبت عنده عن النبي ﷺ وعن اصحابه وكان عارفاً بحديث اهل الكوفة وفقه اهل الكوفة شديداً لاتباع ما كان عليه الناس ببلده وقال كان يقول ان لكتاب الله ناسخاً ومنسوخاً وان للحديث ناسخاً ومنسوخه وكان حافظاً للفعل رسول الله ﷺ الاخير الذي قبض عليه مما وصل الى اهل بلده).

يعني حسن بن صالح فرمائي چي امام ابو حنيفة رحمه الله دناسخ او منسوخ حديث باره كي زبردست نفتيش كوونكي او متشدد وواو چي دنبي كريم صلى الله عليه وسلم او ياد صحابه كرام نه به ورسره يو حديث بنه ثابت شونويابه شي ورو باندې عمل كولوا و امام ابو حنيفة رحمه الله يو اخي داهل كوفي په احاديث او فقه باندې يونه عالم او عارف نه بلكې په ټوله كوفه كي يو زبردست اتباع كوونكي هم وه او ويل به شي چي كتاب الله هم ناسخ او منسوخ لري او احاديث هم ناسخ او منسوخ لري خو امام صاحب دنبي كريم د هغه افعالو حافظ او عامل وو چي د پيغمبر ﷺ اخيري افعال وو او هغه پرې وفات شوي وو.

(۲۱) شهادة الامام جريون عبد الحميد الكوفي المتوفى ۵۱۸۸:

كوم چي په قول د تقرب باندې قاضي الكوفة ثقة، صحيح الكتاب، دي او د ائمه صحاح سته په اعلى روايت كي دي دده شهادت او توثيق د امام اعظم رحمه الله باره كي په كتاب امام موفق ج ۲ ص ۳۵ كي داسي عبارت باندې رانقل شوي دي: عن موسى بن نصر سمعت جريراً يقول كان المغيرة يلومني اذ ائلم احضرا لي مجلس ابى حنيفة ويقول لي الزمه ولا تنعب عن مجلسه فانا كنا كنا نجتمع عند حماد فلم يكن يفتح لنا من العلم ما كان يفتح له).

يعني جرير فرمايي چي په كومه ورځ باندې به زه د امام ابو حنيفة مجلس ته حاضر نه شوم نو حضرت مغيرة به سخت ملامت كولا ورا ته ويل به يې چي دده مجلس سره لازم شه هيڅ وخت ترينه مه غائب كيږه ځكه مونږ به چي كله د حضرت حماد په خدمت كي حاضر شو نو كوم اسرار د علم به چي حضرت امام ابو حنيفة ته معلوميدل هغه به حضرت حماد ته هم نه ملا ویدل.

(۲۲) شهادة الامام ياسين بن معاذ الزيات:

علامة ذهبی په خپل ميزان كي دده په حقله ليكلي چي داد كوفي په لوی كبار محدثينو او فقيهانو كي شمار شوي دي. دده شهادت او بيان د امام اعظم رحمه الله به باره كي داسي رانقل شوي دي: عن وزير بن عبد

الله قال سمعت یاسین الزیات بمکة وعنده عظیمه وهویصح باعلی صوته ویقول یاایها الناس اختلفوا الی ابی حنیفة واغتنموا بحالکم وخذوا من علمه فانکم لم تجالسوا مثله ولن تجدوا اعلم بالحلال والحرام واکرم منه فانکم ان فقدتموه فقدتم علما کثیراً. (کتاب موفق ج ۲ ص ۳۵)

یعنی وزیر بن عبد الله فرمایہ چہ مادیاسین الزیات نہ چہ پہ لوی جماعت کہ وہ واوریدل پہ لوہا وازسرہ یی غہرکولو و فرمایل یی چہ ای خلکو د امام ابو حنیفہ خدمت کہ حاضری کوی اودده سرہ مجلس اوناستہ پاستہ یو غنیمت وگنی اودده نہ علم حاصل کری ٹککہ چہ ہیٹکلہ بہ تاسودده غوندی شخص سرہ مجلس نہ وی کری اونہ بہ ہیٹکلہ پہ حلال او حرام باندی لوی عالم دده نہ بل شوک پیدا کری اونہ بل داسی د عزت خاوندکہ اوس وقت کہ دتاسو خٹخہ دا ورک شونہ پوہ شی چہ تاسو د یرزیات علم ورکرو۔

(۲۳) شهادة الامام حفص بن غياث القاضي الکوفی المتوفی ۱۹۴ھ:

دائقة وفقیه عالم دی اود امام احمد واسحاق بن راهویه و ابن المدينی اود یحی بن معین استاذ دی اود صحاح پہ اعلی راویانو کہ دی، دده شہادت اویان د امام ابو حنیفہ رحمہ الله بارہ کہ: عن موسی بن سلیمان الجوزجانی سمعت حفص بن غياث یقول سمعت ابی حنیفة کتبہ واثارہ فمارایت اذکی قلبانہ ولا اعلم بما یفسد ویصح فی باب الاحکام منه و فی رواية محمد بن سماعہ عن حفص یقول ابو حنیفہ فاذن من الرجال لم اسمع بمثلہ قط فی فہمہ ونظرہ. (کتاب امام موفق ج ۲ ص ۴۰)

یعنی موسی بن سلیمان فرمایہ چہ ماد حفص بن غیاث نہ اوریڈلی دی ہغہ بہ فرمایل چہ ماد امام ابو حنیفہ رحمہ الله نہ دہغہ کتابونہ واثار اوریڈلی دی مادہ نہ دزیات صفا و ذکی زرہ خاوند نہ دی لیدلی اونہ دده نہ بل لوی عالم پہ حلال او حرام باندی شتہ اود محمد بن سماعہ پہ روایت کہ دی چہ حفص فرمایلی دی چہ امام ابو حنیفہ رحمہ الله یکتادی پہ سروکہ مادہ د نظر اود فہم نظیر او مثال ہیچیری نہ اوریڈلی اونہ مہ لیدلی دی۔

(۲۴) شهادة الامام وکیع بن الجراح المتوفی ۱۹۷ھ :

داد امام شافعی رحمہ الله او امام احمد رحمہ الله استاذ دی دده تعریف تقریب داسی کری ثقہ، حافظہ، عابد، اود صحاح ستہ ووپہ اعلی روات کہ دی دده شہادت د امام ابو حنیفہ رحمہ الله بارہ کہ داسی رائتہ شری دی۔

عن علی بن حکیم سمعت وکیعاً يقول یا قوم تطلبون الحديث ولا تطلبون تاويله ومعناه وفي ذالك بضع عمرکم ودينکم وددت ان یجتمع لی عشر فقه ابی حنیفة. (کتاب الامام کردری ج ۱ ص ۹۷)

یعنی دعلی بن حکیم نه روایت دی چې مادامام وکیع رحمه الله نه اوریدلي هغه به ویل چې ای قومه تاسو حدیث په تلاش کې مصروف یې او حدیث د معنی او تاویل تلاش او طلب نه کوی او په دې کې تاسو خپل عمر او دین ضائع کوی او زما زړه غواړي چې زما سره دامام ابو حنیفة د فقه که زیاته نوی نولسمه حصه خو حاصله شي.

عن محمد بن طریف قال کنا عند وکیع فقال یا ایها الناس لا ینفعکم سماع الحديث بلا فقه ولا تفقهون حتی تجالسوا اصحاب ابی حنیفة فیفسروا لکم اقاويله) یعنې محدث محمد بن طریف چې دامام مسلم په اعلی روایتو کې دی، فرمایې چې مونږه امام وکیع رحمه الله سره ناست ووهغه وفرمایل چې ای خلکو تاسو ته حدیث اوریدل بغیر د فقه نه هیڅ ګټه نه رسوي او تاسو فقاهت نشې حاصلوی ترڅو چې دامام ابو حنیفة رحمه الله د اصحاب مجلس ته حاضر نشې چې هغوی درته دخپل امام اقوال تشریح او تفسیر کړي.

اوپه الخیرات الحسان ص ۳۱ کې لیکلې شوی دی: وقال رجل عند وکیع اخطأ ابو حنیفة فزجره وکیع وقال من یقول هذا کالانعام بل هم اضل یخطئ وعنده ائمة الفقه کابی یوسف ومحمد وایمت الحديث وعددهم وائمة اللغة والعریبة وعددهم وائمة الزهد والورع کالفضیل وداود الطائی ومن کان اصحابه هؤلاء لم یکن لیخطئ لانه ان اخطأ ردوه للحق.

یعنې یو شخص د حضرت وکیع په مخ کې وویل چې امام ابو حنیفة رحمه الله خطا شوی دی نو حضرت وکیع دغه شخص سخت تهدید کړ او وچریې ورته ورکړه او بیایې ویل چې داسې ویناوي هر څوک کوي دا ځناوردی بلکې ددوی نه هم بد تر دي.

امام صاحب څنگه خطا شوی چې په فقه کې ورسره امامان د فقه لکه امام ابو یوسف او امام محمد رحمه الله ورسره دي او دارنگه ورسره حدیث امامان دي او د هغوی تعداد یې بیان کړو او د لغتو امامان ورسره دي او د هغوی تعداد یې هم بیان کړو او په زهد او ورع کې د فضیل بن عیاض او داود الطایي غوندې اشخاص ورسره دي نو د چاسره چې داسې ملگری وي نو هغه څنگه خطا کېږي که چرته خطا شوی وي نو دغه ملګرو به بیرته حق ته متوجه کړی وائی.

بس غیر مقلدین دی ددغه امام وکیع بن الجراح ریس المحدثین دفعل نه عبرت حاصل کړې چې خوک د امام صاحب گستاخی اوبی ادبی کوي هغوی سره مناسب ده چې ورته خناور وویلي شي او ورته شي او دمجالسونه وشړلي شي او ورسره مجلس خوراک شکاک ونه کړای شي او ورسره تگ راتگ بند کړی شي.

(۲۵) شهادة الامام ابن ابی لیلی:

یعنی محمد بن عبد الرحمن المتوفی ۱۴۸ هـ کوم چې د سنن اربعه ووپه اعلی رواتوکې شامل دي اوسره له دې چې د امام صاحب هم عصره دی او ورسره یې ډیرې علمي مناقشې کړي او باوجود د دې دهغه شهادت اویان په باره د امام صاحب کې داسې رانقل شوی دی.

عن علی بن الجعد قال سمعت ابا یوسف یقول کنا مختلف اولاً الی ابن ابی لیلی فوقعت الی منه جفوة فترکت الاختلاف الیه وجعلت الاختلاف الی ابی حنیفة فلقینی ابن ابی لیلی فقال یا یعقوب کیف صاحبک فقلت صالح فقال لی الزمه فانک لم ترمثله فقهاً وعلماً (کتاب الامام موفق ج ۲ ص ۳۵)

یعنی علی بن جعد فرمایې چې د امام ابویوسف رحمه الله نه مې اړویدلي دي هغه به ویل چې مونږ به اول کې ابن ابی لیلی ته راتلود حدیث زده کړی لپاره ییایې راته څه نوعه سختی معلومه شوه او پرې مې ښود او امام ابوحنیفة ته راتلم لک څه وخت بعد را سره د ابن ابی لیلی ملاقات وشو او راته یې وویل چې یعقوب ستا صاحب او ملگری څرنگه دي ما ورته وویل چې صالح او خیر خوا ده دی، نوراته یې وویل چې دهغه سره صحبت او ملگری تیا لازم کړه ځکه چې وبه نه وینی ته دده مثل په فقه او نه په علم کې.

(۲۶) شهادة الامام عبد الرحمن بن مهدی المتوفی ۱۹۸ هـ :

تقریب دده تعریف په داسې الفاظو سره بیان کړی دی (ثقه، ثبت، حافظ، عارف بالرجال) او په تذهیب کې ورته ابن المديني اعلم الناس بالحديث ویلی دي او هم یې دده د حافظي څخه شل زره احادیث لیکلي دي دده شهادت اویان د امام اعظم رحمه الله باره کې په لاندې عبارت کې داسې رانقل شوی دي.

عن صدقة سمعت عبد الرحمن بن مهدی قال كنت نقلاً للحديث فرأيت سفيان الثوري أمير المؤمنين في العلماء وسفيان بن عيينه أمير العلماء وشعبة عيار الحديث وعبد الله بن المبارك صراف الحديث وبجي بن سعيد قاضي العلماء و ابا حنيفة قاضي قضاة العلماء. (کتاب الامام موفق ج ۲ ص ۴۵).

يعني صدقة فرمائي چي د عبد الرحمن بن مهدي نه اوريدلي دي ويل به ئي چي زه صرف ناقل الحديثيم
اوسفيان ثوري مي امير المؤمنين في العلماء، ويژندلو اوسفيان بن عيينه مي امير العلماء، ويژندلو اوعبد الله
ابن مبارك مي هراف الحديث ويژندلو اويحي بن سعيد القطان مي قاضي العلماء، ويژندلو اوشعبة مي په
عيار الحديث ويژندلو اوامام ابو حنيفة رحمه الله مي په قاضي قضاة العلماء، يعني د علماء
او دود قاضيانو قاضي) په لقب كې ويژندلو نولگ فكر كولو نه بعدد انسان عقل پدې فيصله كوي چي ددې څخه
خونور فوق بل توثيق او شهادت نشته كوم چي عبد الرحمن بن مهدي دامام اعظم ابو حنيفة رحمه الله كړي دي.

(۲۷) شهادة الامام عفان بن سيار القاضى المتوفى ۱۸۱هـ:

دادلوی محدثینونه دی اودنسا یی په اوچتور واتو کي شامل دی دده شهادت اویان دامام ابو حنيفة رحمه
الله باره کي: عن اسحاق بن ابراهيم قال سمعت عفان بن سيار يقول مثل ابی حنيفة مثل الطيب الحاذق
يعرف دواء كل داء. (كتاب الامام موفق ج ۲ ص ۱۹) يعني اسحاق بن ابراهيم فرمايې چي د عفان بن سيار مي
اوريدلي دي هغه به ويل چي دامام ابو حنيفة رحمه الله مثال د يو حاذق او ماهر طبيب دی چي دهر مرض
دوا واولاج پيژني.

(۲۸) شهادة الامام فضل بن موسى السيناني المتوفى ۱۹۲هـ:

ثقة اوثبت اود اسحاق بن راهويه په اساتذه وکي اود صحاح په اعلى شيوخ کي شامل دی دده بيان
او کواهي دامام ابو حنيفة رحمه الله په باره کي: عن احمد بن يحيى الباهلي سمعت الفضل بن موسى السيناني
يقول كنا نختلف الى المشائخ بالحجاز والعراق فلم يكن مجلس اعظم بركة ولا اكثر نفعا من مجلس ابی
حنيفة. (كتاب الامام موفق ج ۲ ص ۵۰). يعني احمد بن يحيى نه روايت دی چي وايي ما د فضل بن موسى نه
اوريدلي چي هغه به ويل چي مونږ د حجاز او د عراق مختلفو مشائخ وومجلسوته حاضر يدلوليکن هيڅ يو مجلس
دلوی برکت خاوند او دزياتى فائدي واله د حضرت امام ابو حنيفة رحمه الله د مجلس نه بل نه وه)

(۲۹) شهادة الامام زهير بن معاوية الكوفي المتوفى ۱۷۳هـ:

دائقة اوثبت اودائمة صحاح په اعلى شيوخ کي شامل دی او په تذهيب کي دشعيب بن حرب په قول باندې
دادشلولوی کبار علماء الحديث جماعت کي زيات احفظ وه.

دده بیان اوشهادت دامام اعظم رحمه الله باره کي په لاندې ډول دی: عن خلاد الکوفي قال جئت يومئالی زهیر بن معاویه فقال لی من این جئت قلت من عندابی حنیفة فقال والله لمجالستک ایاه يومئانفع لک من مجالسی شهراً. (کتاب الامام موفق ج ٢ ص ٢٥)

یعنې خلاد کوفی چې دترمذی په راویانو کي دی فرمایلي چې زه یوه ورځ دزهیر بن معاویه مجلس ته حاضر شوم او هغوی راته وویل دکومه ځای راغلی ما ورته وویل چې دامام ابو حنیفة رحمه الله دمجلس نه بیا هغه وویل چې په الله قسم چې دهغه سره ستایو ورځ مجلس اوناسته زموږ ډیو میاشتی مجلس اوناستی نه درته ډیره فائده منده ده.

(٣٠) شهادة الامام ابن السماک رحمه الله:

یعنې محمد بن صبیح الکوفی المتوفی ١٨٣ هـ کوم چې دکوفی په لویو محدثینو کي دی اود هشام بن عروة په تمامو شاگردانو کي یو بهترین مؤثر و اعظوه په المیزان کي دامام ذهبي رحمه الله په قول باندې دایان دی چې یو ورځ دهارون الرشید په مجلس کي یې وعظ شروع کړو تردې چې ده باندې دبی هوشي حالت عارض او طاری شوه دده کواهي اویان دامام ابو حنیفة رح په باره په لاندې ډول سره ده: عن یحیی بن ایوب العابد سمعت ابن السماک يقول اوتاد الکوفة اربعة سفیان الثوري ومالك بن المغول وداود الطائي صاحب ابی حنیفة وابوبکر النهشلي وكلهم جالس ابا حنیفة وحدث عنه) (کتاب الامام موفق ج ٢ ص ٣٩)

یعنې یحیی بن ایوب عابد چې دادمسلم او ابی داود په اعلی روات کي دی ده فرمایلي دي چې دابن السماک نه می اوریدلي چې دکوفی ستنی څلور دي سفیان ثوري او مالک بن مغول اود داود الطائي او ابوبکر نهشلي داخلو رواړه دامام ابو حنیفة دمجلس نه مستفید او فائده اخستونکي دي اودهغه نه یې احادیث اوریدلي دي

٣٥-٣٤-٣٣-٣٢-٣١: مجموعه وشهادت دلاندې پنځو لوی لوی محدثینو کوم چې ده صحاح سته وږ په اعلی رواتو کي دی ددوی بیان اوشهادت دامام اعظم ابو حنیفة رحمه الله باره په لاندې عبارت کي داسي رانقل شوي دي.

ذکر السمعانی عن شدادین حکیم عن زفر قال کبراء المحدثین مثل ذکر یابن ابی زائدة وعبد الملك بن سلیمان واللیث بن ابی سلیم ومطرف بن ظریف وحصین بن عبد الرحمن وغيرهم یختلفون الیه ویسالونه عما نابهم من المسائل وما شتبه علیهم من الحدیث (کتاب الامام کردری ج ۲ ص ۱۱۰)

یعنی حافظ عبد الکریم السمعی المتوفی ۵۶۲ھ کوم چي لوی محدث او مؤرخ دی د حکیم بن شدادنه یی روایت کړی چي زفر فرمایلي دي چي لوی لوی محدثین مثلاً ذکر یابن ابی زائدة المتوفی ۱۴۷ھ او عبد الملك بن سلیمان المتوفی ۱۴۷ھ اولیث بن ابی سلیم ۱۴۹ھ المتوفی ۱۴۸ھ او مطرف بن ظریف المتوفی ۱۴۳ھ او حصین بن عبد الرحمن المتوفی ۱۳۶ھ وغيرهم دا ټول په مختلف وختونو کي امام ابو حنیفه ته نلاراته او دهغه مشکلو مسائلو چي دوی ته به راپیښی شوی دي دهغوی دحل پوښتنې به یې ترینه کولی او کوم احادیث چي به په دوی مشتبه شوی وه دهغوی معلومات به یې دامام صاحب نه کولو.

(۳۶) شهادت الامام ابوسفیان سعید بن یحیی الحمیری المتوفی ۲۰۲ھ:

دادلوی پری محدث اسحاق بن راهویه استاذ او دامام بخاری او ترمذی په اعلیٰ روات کي دي ددې بیان او گوایي دامام اعظم ابو حنیفه رحمه الله باره داسې ده:

عن ابن ابی شیح سمعت اباسفیان بن یحی الحمیری الواسطی یقول انه خبر الامة تهیاله مالم یتهمیا لاحد من کشف المسائل الفقہیة وتفسیر الاحادیث المبهمة (کتاب الامام کردری ج ۱ ص ۱۰۰)

یعنی ابوسفیان فرمایي چي امام اعظم ابو حنیفه رحمه الله ددې امت لوی امام او د فقهی مسائل په حل او کشف او وضاحت او د مبهمو احادیث په تفسیر کي چي دته الله تعالی کومه درجه ورکړی وه هغه هیچاته نه وه حاصله.

(۳۷) دنضر بن شميل النحوی المتوفی ۲۰۳ھ :

داهم ثقة او ثبت او د صحاح سته په اعلیٰ شیوخ کي شامل دی دده شهادت او گوایي او بیان دامام ابو حنیفه په باره کي داسې دی : روى الخطيب عن الحسن بن الحارث قال سمعت نضر بن شميل يقول كان الناس ينأم في الفقه حتى ايقظهم ابو حنیفه بما فتقه وبينه ولخصه. (تبیض الصحیفة ص ۲۰).

یعنی حسن بن حارث فرمایي چي ما دنضر بن شميل نه اوریدلي دي ویل به یې چي ټول خلک د فقه باره کي اوده و تر دې پورې چي امام ابو حنیفه راپیدار کړل او تمام اموري ورته واضح او بیان او خلاصه کړه.

(۳۸) شهادة الامام يحيى بن ادم المتوفى ۵۲۰هـ:

دده تعريف تقريب داسې کړي ثقة، حافظ، فاضل، اودا د ائمه صحاح په روايت کې هم شامل دی دده بيان د حضرت امام ابو حنيفه رحمه الله باري داسې دی: عن محمد بن المهاجر سمعت يحيى بن ادم يقول اجتهد في الفقه اجتهاداً لم يسبق اليه احد فهدى الله سبيله وطريقه وانتفع الخاص والعام بعلمه. (کتاب الامام کردري ج ۱ ص ۹۸).

يعني محمد بن مهاجر وايي د يحيى بن ادم نه مي واوريدل هغه ويل چې امام ابو حنيفه رحمه الله په فقه کې داسې اجتهاد وکړو چې د دغه پخوا هيچانه وکړي او الله تعالی ورته د اجتهاد لاري داسې کلاو کړي وي چې هر خاص او عام ترينه مستفيد شو.

عن يحيى بن ادم قال كان جرير بن معاوية من كبراء الكوفة في الحديث والفقه اذا ذكره عظمه ومدحه فقلت له مالك اذا ذكرت غيره لم تمدحه مثل هذا قال لان منزلة ليست كمنزلته فيما انتفع به الناس فاخصه عنده ذكره ليرغب الناس في الدعائه. (مناقب کردري ج ۲ ص ۱۰۳)

يعني يحيى بن ادم وايي چې جرير بن معاوية چې د کوفې په اکابر محدثينو او فقهاوو کې دي دده په حضور کې به چې کله د امام ابو حنيفه رحمه الله تذکره او ياد و شو نو دده به د هغه زيات تعظيم او مدح اوصفت بيانولو ما ورته وويل چې څه باعث دی چې ستا په حضور کې د امام ابو حنيفه نه بغير بل څوک ذکر او ياد شي ته يې مدحه اوصفت نه کوي هغه وويل ځکه چې هيڅ يو تبه دده در تبه په شان نه ده ځکه دده د کتابو او د علم نه الله پاک ډيره زياته نفعه او فائده خلکو ته رسولي ده نو د دې وجې نه چې دده يادوشي نوره شي خاص مدح اوصفات ذکر کوو چې دخلکو او مينه پيداشي ده سره او دعاوي ورته وکړي رغبت وکړي.

عن اسحاق بن ابي اسرائيل سمعت يحيى بن ادم قال اتفق اهل الفقه والبصرانه لم يكن احداً فقهه (ابي حنيفه) (کتاب موفق ج ۲ ص ۴۱)

يعني اسحاق بن ابي اسرائيل وايي چې ما د يحيى بن ادم خبره واوريدلې ده چې د ټولو اهل فقه او اهل بصيرت په دې اجماع ده چې د امام ابو حنيفه رحمه الله نه بل هيڅوک لوی فقيه نشته.

(عن يحيى بن اكنم سمعت يحيى بن ادم يقول كان كلام ابي حنيفه في الفقه لله ولو كان يشوبه شيء من امر الدنيا لم ينفذ كلامه في الافاق كل هذا النفاذ مع كثرة حساده ومتنقصيه)

يعني يحيى بن اڪثم چې دترمذی په روات کې دی روایت کړی دیعی بن ادم نه چې هغه به فرماییل چې په نقه کې دامام ابوحنیفه کلام محض دخدای درضالپاره وه او که چیرته یوزره معمولی شائبه ددنیای امریکې وی نویباده کلام سره ددې نه چې دده حاسدان او نقص بیانوونکې زیات دی اطرافو او اکنافو دعالم اودنیاته به ندرسیدلو.

(۳۹) شهادة الامام یزیدبن هارون المتوفی ۵۲۰۶ :

دده تعریف تقریب په ثقه، متقن، عابد، الفاظو سره لیکلي دي اوتذہیب کې په احد الاعلام الحفاظ المشاهیر سره لیکلي دي اودصاح سته په اعلی رواتو کې دي دده بیان په باره دامام ابوحنیفه رحمه الله کې داسی رانقل شوی دی.

عن احمد بن اسماعیل البغدادی سمعت یزیدبن هارون سئل متى يحل للرجل ان يفتي فقال اذا كان مثل ابی حنیفة قال فقیل له یااباخالد تقول مثل هذا فقال نعم ولا اکثر من احدا فقه منه ولا اورد منه. (کتاب موفق ج ۱ ص ۹۱)

يعني احمد بغدادی وايي چې دیزیدبن هارون نه چا پوښتنه وکړه چې دفتوی ورکولو جواز کوم شخص جائز دی هغه وویل هرڅوک چې دامام ابوحنیفه غوندې شي بل وخت ورته چا وویل چې ای ابو خالد تاداسې خبره کړی هغه ورته وویل هو - بلکه دده نه بل هیڅوک زیات فقیه او تقوا داره نشته.

عن عبد الله بن ابی لبید قال کنا عند یزیدبن هارون فقال المغيرة عن ابراهيم فقال رجل حدثنا عنه عليه السلام فقال یزیدیا احمق هذا تفسیر قوله الطیبة ومات صنع بالحديث اذالم تفهم معناه ولكن همتكم للسمع ولو كانت همتكم للعلم لنظرتم في كتب الامام واقارب له فزجر الرجل واخرجه من مجلسه (مناقب کردری ج ۱ ص ۱۰۱).

يعني عبد الله بن ابی لبید وايي چې مونږه دیزیدبن هارون سره مجلس کې وو چې حضرت مغیره دابراهيم النخعی نه یو قول رانقل کړ ویوکس ورته وویل چې مونږ ته دپیغمبر ﷺ حديث بیان کړه پدې وخت کې دغه کس ته یزیدبن هارون وویل ای احمق دامغیره چې بیان کړودا حديث الرسول ﷺ تفسیر او تشریح وه ته چې دحديث پر معنی او مفهوم باندې پوه نشې نو په الفاظ الحديث باندې څه کوی ستاسو کوشش او محنت او همت ټول فقط

داوریدودی که چرتہ ستاسو همت او کوشش د علم لپاره وی نو تاسوبه دامام اعظم ابو حنیفه رحمه الله په کتابونو او اقوالو کې نظر کړی وی ییانی دغه شخص ورتلو او تهدید نهې کړ او دخپل مجلس نه نهې وشړلو.

(۴۰) شهادة الامام امام الجرح والتعديل يحيى بن معين رحمه الله المتوفى ۵۲۱۰هـ:

دادمحدثینولوی پیشواو اعلی مقتدای دده تعریف تقریب داسې کړی ثقه، حافظ، مشهور، دده شهادت او کواهی دامام اعظم رحمه الله په باره کې داسې ده: قال الامام الحافظ الناقذ يحيى بن معين الفقهاء اربعة ابو حنیفه وسفيان ومالك والاوزاعي القراءة عندی قراءة حمزة والفقه فقه ابی حنیفه علی هذا ادرکت الناس. (الخيرات الحسان ص ۳۴)

یعنې امام المحدثین يحيى بن معين فرمایې چې فقهاء مخلور دي ابو حنیفه سفيان امام مالک او اوزاعي رحمه الله او ییایې وویل چې زما په نیز قراة معتبره د حضرت قاری حمزة اوفقه د حضرت امام ابو حنیفه رحمه الله ده او په همدې باندې مي ټول خلک مونږلی دي چې پدې قراة اوفقه باندې عمل کوي نولک فکر کول مناسب دی چې امام يحيى بن معين په اندازه او طریقه باندې امام صاحب ته په نور و فقهاء ترجیح ورکړه ده.

(۴۱) شهادة الامام على بن عاصم المتوفى ۵۲۱۱هـ:

د امام احمد او علی بن المديني استاذ او د ابو داود او ترمذی او ابن ماجه په اعلی روایت کې دی او د تذهیب په قول دده درس مجلس په کې به دیرش زرو څخه زیات طالبان حاضر وه دده کواهی او توثیق دامام ابو حنیفه باره کې داسې دی: عن ابی العباس سمعت علی بن عاصم يقول لو وزن علم ابی حنیفه اهل زمانه لرجح علم ابی حنیفه. (کتاب الامام موفق ج ۲ ص ۴۷)

یعنې علی بن عاصم فرمایې که چرتہ دامام ابو حنیفه رحمه الله د زمانې د ټولو خلکو علم دده د علم سره موازنه کړای شي نو دامام ابو حنیفه رحمه الله علم به پرې غالب شي.

(عن محمد بن المهاجر سمعت علی بن عاصم يقول اقاول ابی حنیفه تفسر العلم فمن لم ينظر في اقاريله احل بجهله الحرام وحرم الحلال وضل الطريق .

یعنې محمد بن مهاجر فرمایې چې د علی بن عاصم خبره مي اوریدلي چې ویل به یې چې دامام ابو حنیفه رح اقوال د علم لپاره تفسیر او وضاحت دی کوم شخص چې د مسائلو حل دده د اقوالو په رڼا کې ونه کړي نو دیر حرام به حلال کړی د جهل په وجه او حلال به حرام کړي او د اسلام سیده لاره به ترینه ورک شي.

نوامام المحدثین یوه قاطعه فیصله وکړه چې دیرځله د عدم فقاہت په صورت کې اود عدم علم په فقه دامام اعظم ابو حنیفه باندې به یو شخص حلالوته د حرامو او حراموته د حلالو فتوی ورکوي او ځان به صراحتاً دضلواواضلو مصداق جوړوي.

(۴۲) شهادة الامام ابو عاصم النبیل المتوفی ۲۱۴هـ:

دده تعریف تقریب داسې کړی ثقة، ثبت، اود صحاح سته په اعلی روات کې شامل دی دده بیان او کواهی دامام ابو حنیفه په حقله داسې را نقل شوی ده.

عن بشر بن محي قيل لابي عاصم النبيل ابو حنيفة افقه ام سفيان قال هو والله افقه من ابن جريج مارات عيني رجلاً مثله اشد اقتداراً على الفقه (کتاب کردی ج ۱ ص ۱۱۶)

يعني بشر بن يحيى وايي چې د ابو عاصم نبيل نه چا پوښتنه وکړه چې فقاہت دامام ابو حنیفه زیات وه او که دسفيان ثوري هغه ورته وويل په الله قسم چې امام ابو حنیفه دا بن جريج نه هم زیات افقه وه (دادمکي مکرمی یوفیه او مجتهد وه) او زما سترگو تراوسه پورې داسې شخص نه دی لیدلی چې دهغه قدرت په فقاہت باندې زیات وی. دامام ابو حنیفه رحمه الله فقاہت نه.

(۴۳) شهادة الامام عبدالعزيز بن ابو رواد المتوفی ۱۵۹هـ:

د بخاری اود سنن اربعه په اعلی شیوخ، اساتذہ وو کې دی دده تقریب کې داسې تعریف بیان شوی دی صدوق عابد، دده شهادت او کواهی او توثیق دامام صاحب په حق کې: وقال الحافظ عبدالعزيز بن ابي رواد من احب ابا حنيفة فهو سني ومن ابغضه فهو مبتدع وفي رواية بيننا وبين الناس ابو حنيفة فمن احبه وتولاه علمنا انه من اهل السنة ومن ابغضه علمنا انه من اهل البدعة. (الخيرات الحسان ص ۳۵)

يعني عبدالعزيز بن ابي رواد فرمايي چې څوک دامام ابو حنیفه سره مينه لري هغه سنی دی او څوک چې ورسره بعض او حسد لري هغه بدعتی دی او په یو روایت کې داسې دی چې زموږ او د خلکو ترمنځ فرق امام ابو حنیفه رحمه الله دی څوک چې ورسره مينه او دوستی لري نوزموږ په علم کې هغه اهل السنة دی او چې څوک ورسره بعض ساتي زموږ په علم کې هغه اهل البدعة دی.

قال ابراهيم بن معاوية الضير من تمام السنة حب ابي حنيفة وقال كان يصف العدل ويقول به وبين للناس سبيل العلم ووضح لهم مشكلاته.

يعني دايراهيم بن معاوية قول دى چي داهل السنة والجماعت كمال امام ابو حنيفة سره مينه دهغه به
دعدل بيان كولو او دعدل نه ډكي فتوى به يې وركولي او خلكو ته يې د علم لاري پرانستى وي او د هغوى تمام
مشكلات يې ورته اسانه كړى وه.

(۴۴) شهادة الامام عبدالله بن داود الخريبي المتوفى ۵۲۱۳هـ:

ثقة، عابد، او د امام بخارى او د سنن اربعة وويه روايت كې دى دده شهادت او توثيق د امام اعظم ابو حنيفة
باره كې په لاندې ډول دى: روى الخطيب عن محمد بن سعد الكاتب قال سمعت عبد الله بن داود الخريبي
يقول يجب على اهل الاسلام ان يدعوا الله لابي حنيفة في صلاتهم قال وذكر حفظ عليهم السنن والفقه.
(تبييض الصحيفة ص ۱۴).

يعني محمد بن سعد چې د مسلم او سنن اربعة وود شيوخ څخه دى فرمايلي دي چې ما د عبدالله بن
داود الخريبي څخه اوريدلي چې هغه به ويل چې په ټولو مسلمانانو باندې فرض ده چې په خپلو مونځونو كې
امام ابو حنيفة ته دعاوي وكړي ورپسې دا خبره هم ياده كړه چې هغه ټولو اهل سلام لپاره پوره احاديث او فقه
محفوظ كړى.

اوپه الخيرات الحسان ص ۳۶ كې داسې وينا را نقل شوي ده چې (وقيل لبعض الائمة مالك تخص اباحنيفة
عند ذكره بمدح دون غيره قال لان منزلته ليست كمنزلة غيره فيما انتفع الناس بعلمه فاخصه عند ذكره
ليرغب الناس بالدعاء له)

يعني بعض امامانو به چې د امام ابو حنيفة تعريف او مدح كولو نو ورته به وويل شو چې ته ولي دده مدحه
كوي او د نورو امامانو نه كوى هغه به ورته وويل چې دده رتبه د نورو په شان نه ده ځكه چې دده د علم څخه
خلكو ډيرى لوى فائدي اخيستي دي اوزه خاص دده مدحه او يادونه ددي لپاره كوم چې دخلك و رغبت او مينه
پيداشي په دُعاء كولو كې دده لپاره.

(۴۵) شهادة الامام مكي بن ابراهيم المتوفى ۵۲۱۵هـ:

چې ثقة، ثبت، او د صحاح سته وويه اعلى روات كې دى دده شهادت او بيان د امام ابو حنيفة باره كې به
لاندې شكل دى:

روی الخطیب عن اسماعیل بن محمد الفارسی قال سمعت مکی بن ابراهیم ذکر اباحنیفة فقال کان اعلم اهل زمانه (تبیض الصحیفة ۱۴) یعنی اسماعیل الفارسی فرمایہ چہ دمکی بن ابراهیم نہ می واوریدل کله یی چہ دامام ابو حنیفہ تذکرہ او یاد ونہ کولہ چہ امام ابو حنیفہ پہ خپل وخت کہ دتسام اهل زمانہ نہ لوی عالم وہ) او پہ کتاب موفق ج اص ۲۰۳ کہ داسی بیان رانقل شوی دی: ہومکی بن ابراهیم البلخی امام بلخ دخل الکوفہ سنہ ۱۶۰ھ ولزم اباحنیفہ وسمع منه الحدیث والفقه واکثر عنه الروایۃ وکان یحب اباحنیفہ حباً شدیداً).

یعنی دامکی بن ابراهیم بلخی چہ دبلخ امام وہ داپہ کال ۱۴۰ھ کہ کوفی تہ داخل شواد امام ابو حنیفہ صحبت او ملکر تیاسی اختیار کرہ اودھغہ نہ یی حدیث اوفقہ واوریدلہ اوزیات حدیث یی ترینہ روات کرہ اوددہ دھغہ سرہ دیرہ زیات دزہ دکومہ محبت او مینہ وہ پہ کمالات امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ ۴۳۱ کہ دبشر بن اسماعیل بیان دی بشر بن اسماعیل دزمانہ چہ یوخل مونرہ دمکی بن ابراهیم مجلس کہ ناست وومکی بن ابراهیم ووفرمائیل چہ حدثنابو حنیفہ یعنی امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ راتہ حدیث بیان کرہ نویوکس دغہ مجلس کہ وویل چہ حدثناعن ابن جریج ولاحدثنا عن ابی حنیفہ یعنی مونرہ تہ دابن جریج پہ حوالہ حدیث بیان کرہ نہ دابو حنیفہ رحمہ اللہ پہ حوالہ - جواب کہ مکی بن ابراهیم وویل چہ (انا لانحدث السفهاء)

یعنی مونرہ احمقو اوبی وقوفو خلکو تہ حدیث نہ بیانہ وویسامکی بن ابراهیم ترھغہ وختہ پورہ حدیث ییانول بند کرل چہ ترخودغہ بی وقوف سری مجلس کہ ووچہ کله ووتلو بیانی شروع وکرہ اووی فرمایل (حدثنا ابو حنیفہ ومرتبه). اوس ہم ددی بی وقوفہ واحق اولاد شتہ چہ یوہ برخہ نہ غیر مقلدین دی.

(۴۶) شهادة الامام خلف بن ايوب العامري المتوفى ۲۱۵ھ :

دامحدث اوفقیہ اوہم دامام ترمذی پہ دوات کہ شامل دی ددہ بیان اوگواہی دامام ابو حنیفہ پہ بارہ کہ پہ لاندي عبارت کہ داسی بیان شوی دہ: عن وهب بن ابراهيم القاضي قال خلف بن ايوب الكوفي كنت اختلف الى مجالس العلماء فربها سمعت شيئاً لا اعرف معناه فيغنى ذلك فاذا انصرفت الى مجلس ابی حنیفہ سالت عما كنت لا اعرفه فيفسر لي ذلك فدخل في قلبي من بيانه وتفسيره (النور) (کتاب امام موفق ج ۲ ص ۱۰).

يعني خلف بن ايوب ويلى دي چې زه به د علما مجالسوته تلم راتلم او حاضرى به مي پكې كوله بيا به مي دير خله داسې خبرى واوريدلى چې زه به يې په معنى باندې نه پوهيدلم او دهغه نه به ماته يو غم حاصل شو خو بيا به چې كله د امام ابو حنيفه مجلس ته حاضر شوم او دهغه نه به مي پوښتنه وكړه نو دهغه د بيان او تفسير او وضاحت نه به مي په زړه كې روښنايي او نور داخل شوه.

(٤٧) شهادة الامام على بن المدينى المتوفى ٥٢٣٤:

داد امام بخارى استاذ و تقرب كې يې د تعريف داسې شوى دى (ثقة، ثبت، امام، اعلم اهل عصر بالحديث وعلمه حتى قال البخارى ما استصغرت نفسى الا عنده)

يعني دايو لوى ثقة او امام او دخپلې زمانې لوى ماهر او لوى عالم د حديثو و د نورو ټولو محدثينو نه تر دې چې امام بخارى دده باره كې ويلى چې ما خپل ځان بغير د ابن المدينى نه د بل هيچامخ كې حقير او وړو كې نه دى حساب كړى) نو د داسې شخص گواهي او توثيق د امام ابو حنيفه رحمه الله باره كې په لاندې طور را نقل شوى دى. (قال الامام على بن المدينى ابو حنيفة روى عنه السورى وابن المبارك وحماد بن زيد و هشام و ربيع و عباد بن العوام و جعفر بن عون و هو ثقة لا باس به) (الخيرات الحسان ص ٧٤)

يعني على بن المدينى فرمايې چې د امام ابو حنيفه رحمه الله نه امام ثورى او عبد الله بن مبارك او حماد بن زيد او هشام او وكيع او عباد بن العوام او جعفر بن عون رحمهم الله دغه ټولو د احاديثو روايت كړى دى او په اخر كې فرمايې چې هو (امام ابو حنيفه، ثقة لا باس به)

نولگ د انصاف نظريكار دى چې د امام بخارى رحمه الله استاذ او اعلى شيخ د امام ابو حنيفه رحمه الله څرنگه صاف او واضح توثيق كړى چې د امام صاحب په ثقافت كې هيڅ كوم شك او احتمال ندې پاتې شوى او لويو مسلمو محدثينو ترينه د حديثو روايت كړى دى.

(٤٨) شهادة الامام اسحاق بن راهويه المتوفى ٥٢٣٨:

تقريب كې دده تعريف داسې شوى ثقة، حافظ، مجتهد، او په تذهيب كې دي چې امام احمد رحمه الله فرمايې چې ما د اسحاق نظير ندى ليدلى هغه زموږ د ائمه المسلمين څخه دى) او د اصحاب سته و و په اعلى شيوخ كې دى دده بيان او گواهي د امام اعظم ابو حنيفه رحمه الله په باره كې داسې را نقل شوى ده.

عن علی بن اسحاق بن ابراهیم الحنظلی سمعت ابی یقول ما رايت احداً اعلم بالاحکام والقضایا من ابی حنیفة رحمه الله. [کتاب الامام موفق ج ۲ ص ۵۸].

یعنی علی بن اسحاق فرمایید دی چي مادخیل پلار اسحاق بن ابراهیم بن راهویه نه اوریدلی هغه به ویل چي مادامام ابوحنیفة نه بل هیخ یولوی عالم په احکام او قضایا ووباندی نه دی لیدلی.

(۴۹) شهادة الامام عبید بن اسباط المتوفى ۵۲۵هـ :

داد ابن ماجه او دترمذی په شیوخ کې راغلی دی دده گواهي اویسان دامام ابوحنیفة په باره کې په کتاب امام موفق ج ۲ ص ۴۲ کې داسې مروی دی: حدثني عبید بن اسباط قال کان ابوحنیفة سید الفقهاء ولم یغمرق دینه الاحاسد و باغی شر. یعنی عبید بن اسباط فرمایلي دي چي امام ابوحنیفة سید الفقهاء دي او دده د امور دینیه باره کې د حاسد او شریر نه بغیر بل هیڅوک نکتہ چینی او چون وچرانه کوي.

(۵۰) شهادة الامام خارجة بن مصعب:

خارجة بن مصعب فرمائي چي دزرر علماء ووسره می ملاقات شوی خو زیات هوښیار او عقلمند می پکې درې یا څلور په نښه کړي دي چي یو پکې حضرت امام اعظم ابوحنیفة رحمه الله دی او خلیفة هارون الرشید رحمه الله فرمایلي دي چي امام ابوحنیفة رحمه الله د عقل په سترگو باندې کوم ښان لیدل نورو خلکو دسره سترگونه لیدل (تذکرۃ النعمان وسیرت ائمة اربعة)

چشم بدانديش که برکنده باد عیب نمايد هنرش در نظر

دطالب العلم منصور احمد عرف کاکاجان ابن فيروزجان وينا
دامام ابوحنيفة رحمه الله په باره کې:

شان دامامت اود عظمت لري
بنکلی فقاہت او ثقافت لري
لوی مجتہدین ئې اجتہاد منی
شاگردانو کې ابو یوسف او محمد لري
وکیع بن جراحه اویحی بن معین ئې چې توثیق کوي
بل په شاگردانو کې حضرت مکي او ابن المبارک لري
امام شافعی او احمد بن حنبل ئې چې تعدیل کوي
نور د شیخ رحیم غوندي اشخاص ترجمانان لري
دالرخواره متعصب غیر مقلدین ئې چې تنقیص کوي
د منصور احمد په څیر به تر ابدہ خادمان لري

الحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ (الحديث)

فسق يزيد

مؤلف: الشيخ أبو إبراهيم رحيم الله الحفاني السجهرهاري

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبی بعده.

محترمومسلمانانو! لکه خرنکه چی داهل سنت و الجماعت پدی باندی پوره یقین او ایمان دی چی لکه خرنکه چی زمونږ پیغمبر محمد ﷺ دتولو پیغمبرانو خنجه بهتری نو همدارنکه داهل سنت و الجماعت پدی باندی هم پوره یقین او ایمان دی چه زمونږ دی پیغمبر ﷺ صحابه کرام ؓ دنورو پیغمبرانو د صحابه و وخنجه بهتری، زمونږ پیغمبر ﷺ ازواج مطهرات دنورو پیغمبرانو دازواجو خنجه بهتری، په اهل بیتو کی یوحضر امام حسین ؑ دی د حضرت امام حسین ؑ فضایل په مختلفو الفاظو باندی په احادیثو کی راغلی دی. مثلاً: الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ دا حدیث تقریباً د اتوصحابه وو خنجه روایت دی:

۱- حضرت ابوسعید خدری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	مسند احمد
۲- حضرت عمر فاروق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الکبیر.
۳- حضرت علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الکبیر.
۴- حضرت جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الکبیر.
۵- حضرت ابوهریره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الکبیر.
۶- حضرت اسامه بن زید رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الاوسط.
۷- حضرت براء بن عازب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الاوسط.
۸- حضرت عبدالله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	ابن عدی

همدارنکه رسول الله ﷺ فرمایي چی: الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَأَبُوهُمَا خَيْرُ مِنْهُمَا دا حدیث تقریباً د خلوروصحابه وو خنجه روایت شوی دی.

۱- حضرت ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا	ابن ماجه، مستدرک
۲- حضرت مالک بن حویرث رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ	طبرانی فی الکبیر
۳- حضرت قره بن ایاس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ	طبرانی فی الکبیر
۴- حضرت ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ	مستدرک

همدارنگه رسول الله ﷺ فرماید: **الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ** الا ابنتی الخالصة عیسیٰ بن مریم ویحی بن زکریا و فاطمة سیده نساء اهل الجنة الا ما كان من مریم بنت عمران. دا حدیث تقریباً در دیو صحابه و و خنجره روایت شوی دی:

۱- حضرت ابوسعید خدری <small>رضی الله عنه</small>	مسند احمد، صحیح ابن حبان، مسند ابی یعلیٰ
۲- حضرت حذیفه <small>رضی الله عنه</small>	مجمع الزوائد
۳- حضرت امام حسین <small>رضی الله عنه</small>	مجمع الزوائد

په دې کې بعضی احادیث صحیح او بعضی حسن، او بعضی دضعیف په مرتبه کې دي، حافظ سیوطی رحمته الله علیه ددی حدیثونو مضمون ته متواتر ویلی دی، همدارنگه په نوروا حدیثو کې در حضرت امام حسین رضی الله عنه فضایل مختلفو مضمونو سره بیان شوی دی.

ددی عظیم صحابی د شهادت واقع د دوه در دناکه ده چی ددی په اوریدلو باندې یواځې مسلمان نه بلکه غیر مسلمان ئی چی واورى هم درېزې لکه نن سبا په مسلمانانو کې یوه د خوار جوړ له داسې هم راپیدا شوی ده چې هغوی دې مظلوم شهید او دده فدائی ملگرو ته ملاقه وائی او ددوی په خلاف باندی ددوی دقاتل (یزید) مدحې کوي داسی مسلمانان به څرنگه حضرت امام حسین رضی الله عنه په سرداری کې د حشر په انتظار وي؟؟ ددوی حشر به د **النَّارُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ** مطابق - دیزید او دیزیدیانو سره وي.

افراط و تفريط

یوه له درو افضو ده چې دا عملي یزیدیان دی او بله له درو افض پلوو ده چی دوی زباني یزیدیان دي. په خوله باندی یزید ته کافروائی لکن اعمال دیزید په شان کوی یزید شراب خور و دوی هم شراب خوري یزید دیت الله شریف غلاف و سوزولو او په بیت الله شریف باندی یې دهغه وخت توپونه (په منجیق کی تیگی) وورولې او رو افضو هم لږه زمانه مخکی دیت الله شریف سره همداسې وکړل، او رو افض پلوه خلک په ژبه دیزید مدحې کوي. او دیزید او درو افضو په دغی مشترکو اعمالو باندی د عملي رضا اظهار کوي.

په دی رساله کی به د الله عز وجله په توفیق باندی مونږ ددی یزیدیانو خارجیت په لنډو الفاظو کی الم نشرح کړو. ددی رسالی مضامین به په یو ولسو (۱۱) عناوینو کی را خلاصه کړو.

(۱) د حضرت امام حسین رضی الله عنه اجمالی تعارف...

(۲) مختصر سوال و جواب...

(۳) د یزید نام نهاد حکومت او دده ظلمونه...

(۴) د یزید په خلاف د حضرت امام حسین علیه السلام خروج.

(۵) د حضرت امام حسین علیه السلام شهادت...

(۶) د حضرت امام حسین علیه السلام د قاتلانو انجام...

(۷) د یزید په فسق بندی اتفاق...

(۸) په یزید باندی د لعن په باره کی دری قولونه...

(۹) د یزید په تکفیر او عدم تکفیر...

(۱۰) د امارۃ الصبیان د حدیث تشریح...

(۱۱) د مغفور لهم د حدیث تشریح...

د حضرت امام حسین علیه السلام اجمالی تعارف

حضرت امام حسین علیه السلام په څلورم کال د هجرت باندی د شعبان په میاشت کی پیدا شو، کله چی نبی اکرم صلی الله علیه و آله د ده د ولادت مبارک څخه خبر شو نو تشریف ئی راوړو په غوږ کی ئی ورته د توحید الهی اواز پرکړ، بیائی دنوم په باره کی پوښتنه وکړه چا ورته ووي چی نوم مو ورباندې (حرب) ایښی دی د رسول الله صلی الله علیه و آله دانوم خوښ نه شونو دانوم ئی ورته په حسین باندی بدل کړو.

د رسول الله صلی الله علیه و آله ورسره دیره زیاته مینه وه اکثر وخت به د دوی دواړو ورونو د لیدلو لپاره د بی بی فاطمی علیها السلام کور ته ورتللو لکن په اووه کلنی کی ترینه د نیکه د شفقت سوری اوچت شو.

د حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه د خلافت په زمانه کی بالغ شوی نه وو د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه د خلافت په اخیستلو کی د شعور عمر ته رسیدلی وو د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په زمانه کی پوره ځوان و او د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په زمانه کی ئی په سنه (۳۰هـ) کی د طبرستان په معرکه کی شرکت وکړو، بیاهی کله د باغیانو له طرفه حضرت عثمان رضی الله عنه محاصره شو نو حضرت علی رضی الله عنه د دواړه ورونه د حضرت عثمان رضی الله عنه د حفاظت لپاره مامور کړل، باغیانو چی کله د دروازی له طرفه لاره پیدا نکړه نو د دیوال د شاله لاری پټ ورغلل او حضرت عثمان رضی الله عنه ئی شهید کړو کله چی حضرت علی رضی الله عنه د حضرت عثمان رضی الله عنه د شهادت څخه

خبرشونو دخپلو دواړو زامنو سره ئی تشدد وکړو چی ستاسو په موجوده گۍ کی څرنګه باغیانو حضرت عثمان رضی الله عنه شهید کړو؟

په سنه (۴۰هـ) د هجرت باندی چی کله په حضرت علی رضی الله عنه باندی قاتلانه حمله وشوه او حالت ډیر نازک شول نو حضرت علی رضی الله عنه خپل دواړه ځامن راوغوښتل او مفید نصیحتونه ئی ورته وکړل، بیا د پلار د شفقت د سوري څخه هم محروم شول.

بیا د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په زمانه کی په سنه (۴۹هـ) کی د حضرت امام حسن رضی الله عنه کورودانې (جعه) حضرت امام حسن رضی الله عنه ته زهر ورکړل چی ددی په نتیجه کی د مشرور وړ سوری هم ترینه اوچت شو. بیا په سنه (۶۱هـ) د محرم په میاشت کی شهید شو.

سوال: آیا حضرت امام حسین رضی الله عنه ته سید الشهداء ویلی شو؟

جواب: مولنا اشرف علی تهانوی رحمته الله فرمائی چی سید الشهداء لفظ لقب نه دی بلکه صفت دی لهذا حضرت حمزه رضی الله عنه څخه ما سوی بل چاته هم د سید الشهداء د لفظ استعمال جایز دی لکه په یو حدیث کی حضرت جعفرین ابی طالب رضی الله عنه ته هم سید الشهداء ویلی شوي دي کنز العمال: ج: ۷/ ص: ۲۸.

د حضرت امام حسین رضی الله عنه د شهادت وړاندوینه

(۱) قَالَتْ ام الْفَضْلِ بِنْتُ الْحَارِثِ فَدَخَلْتُ يَوْمًا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَضَعْتُهُ فِي جِجْرِهِ ، ثُمَّ حَانَتْ مِنِّي الْيَقَاتَةُ ، فَإِذَا عَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تُهْرِيقَانِ مِنَ الدُّمُوعِ ، قَالَتْ : فَقُلْتُ : يَا نَبِيَّ اللَّهِ ، يَا أَبِي أَنْتَ وَأُمِّي مَا لَكَ ؟ قَالَ : أَنَا بَيْنِي جَنْزِيلُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ ، فَأَخْبَرَنِي أَنَّ أُمَّنِي سَتَقْتُلُ ابْنِي هَذَا فَقُلْتُ : هَذَا ؟ فَقَالَ : نَعَمْ ، وَأَنَا بَيْنِي بِرُتَبَةٍ مِنْ رُتَبَتِهِ خُمَرَاءُ . [مظاهر حق: ج: ۵/ ص: ۳۷۳/ والمستدرک علی الصحیحین للحاکم رقم: ۴۸۱۸ و قال هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ ، وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ وَرَوَاهُ السَّيوطِيُّ فِي الْخَصَانِصِ الْكُبْرَى فِي بَابِ إِخْبَارِهِ (صلى الله عليه وسلم) بالشهادة لثابت بن قيس بن شماس].

حضرت ام الفضل بنت الحارث رضی الله عنه فرمائی چی یو ورځ مې حضرت امام حسین رضی الله عنه نبی اکرم صلی الله علیه و آله ته وروړلو او د نبی اکرم صلی الله علیه و آله په غیږه مبارکه کی می کینودلو بیا زما بل طرفته مخ شو نو چی بیرته متوجه شوم د

رسول الله ﷺ د سترگو شخه او بنکی روانی وی. ماورته وویل چی یار رسول الله ﷺ! زما مور او پلاردی در شخه قربان شی ولی ژاپی؟

نبی اکرم ﷺ وفرماییل چی اوس راته حضرت جبرئیل علیه السلام را غلو او خبری راته را کړو چی زما امت به په نیزی وخت کی زما دا ځوی قتل کړی، ماورته ویل چی دا ځوی؟ نبی اکرم ﷺ راته وویل چی هو همدا ځوی به می قتل کړي بلکې حضرت جبرئیل علیه السلام دهغی ځمکی خاوره هم ماته راوړه په کومه ځمکه کی به چی داشهید یزی او هغه خاوره سره وه.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَرَى الثَّانِي نَضْفَ النَّهَارَ أَشْعَثَ أَغْبَرَ، مَعَهُ قَارُورَةٌ فِيهَا دَمٌ، فَقُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، مَا هَذَا؟ قَالَ: هَذَا دَمُ الْحُسَيْنِ وَأَصْحَابِهِ لَمْ أَرُزْ أَلْتَقِظْهُمْ مِنْدُ الْيَوْمِ قَالَ: وَأُخْصِي ذَلِكَ الْيَوْمَ فَرَجَدُوهُ فُقِلَ ذَلِكَ الْيَوْمَ. (مظاهر حق: ج: ۵) ص: ۳۷۳ والمستدرك على الصحيحين للحاكم رقم: ۸۲۰۱ وقال هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ مُسْلِمٍ، وَلَمْ يُجَرِّجَاهُ وَقَالَ الذهبي في التلخيص: على شرط مسلم ورواه الإمام أحمد بن حنبل في مسنده رقم: ۴۵۵۳ وقال شعيب الأرناؤوط: إسناده قوي على شرط مسلم ورواه البيهقي في المعجم الكبير رقم: ۱۲۶۶۶ ورواه الإمام أحمد بن حنبل في فضائل الصحابة رقم: ۱۳۸۹).

حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه فرمائی چی یو ورځ می په غرمه کی نبی اکرم ﷺ په داسی حالت کی په خوب کی ولیدلو چی بربر سرئی وو او په گردونو ککړ وو او په لاس کی ئی یو بوتل وو په هغی کې وینه وه، نو ماورته وویل چی یار رسول الله ﷺ! زما مور او پلاردی ستا شخه قربان شی دا څه شی دی؟

نبی اکرم ﷺ راته وویل چی دا د حضرت امام حسین علیه السلام او دده د ملگرو وینه ده، د سهر شخه ئی تراوسه پوری د حضرت امام حسین علیه السلام د شهادت گاه شخه را ټولوم.

حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه فرمائی چی کله چی زه د خوب شخه را بیدار شوم نو دا وخت می د ځان سره یاد وساتلو، بیا چی د حضرت امام حسین علیه السلام د شهادت خبر را غلو نو بالکل په هغه وخت شهید شوی وو په کوم وخت کی چی ما خوب لیدلی وو.

سوال: آیا د حضرت امام حسین علیه السلام سره (علیه السلام) د لفظ استعمالول جایز دی؟

جواب: (۱) د علما و وپه دي کی اختلاف دی چی د انبیا و خخه علا و د بل چا لپاره د صلوة او د سلام د الفاظو استعمال جایز دی او که نه؟ جمهور علماء فرمائی چی د دی الفاظو استعمال تر انبیا و پوری خاص دی.

علامه طیبی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی د انبیا و خخه ماسوی د بل چا لپاره خلاف الاولی دی بعضی علما و ورته مکروه او حرام هم ویلی دی لکن صحیح خبره داده چی د غیر نبی لپاره ابتداء د صلوة او د سلام استعمال مکروه تنزیهی دی خکه چی د بدعتیانو شعار دی او د ایبیا و سره یو خای جایز دی مثلاً چی داسی و وائی چی صلی الله علی محمد و علی آله و اصحابه و سلم. (مظاہر حق: ج/۱/ ص/۵۹۶).

قاری محمد طیب (رح) فرمائی: د حضرت امام حسین علیه السلام په باره کی د علیه السلام د لفظ په استعمال کی اصلی شی فتوی ده په فتوی باندی شرعی مسئله را معلومیری چی جایز دی او که نه؟

لکن ددی سره یو بل شی همشته چی عرف عام دی - عرف هم په شرعیت کی د حجت مرتبه لری لهدا په عرف کی د علیه السلام لفظ د نبی لپاره استعمالیری.

او د صحابی لپاره درضی الله عنه لفظ استعمالیری د علما و د امت لپاره او د صلحا و لپاره درحمت الله علیه لفظ استعمالیری نو زما په خیال د عرف رعایت بهتر دی، البته بعضی خلک د محبت د غلبی له وجی د اهل بیتو لپاره علیه السلام لفظ استعمالوی لکه خرنگه چی زمونږ د بعضی اکا پرو په تحریراتو کی هم لیدل کییری نو دا به صرف د جایز په مرتبه کی وی او یا به په غلبه الحال باندی ورحمل وی نو د عرف رعایت اولی دی

شهادت د حسین علیه السلام ص: (۲۹۳) محمد طیب مهتم دارالعلوم دیوبند هند،

سوال: آیا حضرت حسین علیه السلام ته د امام د لفظ استعمالول صحیح دی؟

جواب: د امام معنی پیشوا او مقتدا ده نو اهل سنت و الجماعت په دی معنی باندی ټولو صحابه و و رضی اللہ عنہم بلکی بعضی تابعینو ته هم امامان وائی لکن دا خبره په یاد لری چی د شیعه گانو په نیز باندی د امام معنی ده عالم الغیب او معصوم عن الخطاء په دی معنی هیخ صحابی و غیره ته امام ویل صحیح نه دی نو د حسنینو رضی اللہ عنہم د نومونو سره د امام د لفظ په استعمالولو کی چونکی د شیعه گانو د معنی ایهام دی له دی وجی ددی د استعمال خخه احتراز پکار دی خیر الفتاوی ج: (۱) ص: (۱۴۰) مفتیان خیر المدارس.

مختصر سوال و جواب

اول سوال: دیزید دمستلی په راپورته کولو کی څه فایده ده؟ یزید که هر څرنگه وی زموږ څخه بیا هم ښه

دی.

جواب: همیشه مسئله هغه څوک راپورته کوی چی نوی اختلاف شروع کوی، څوک چی دفاع کوی هغه دمستلی د راپورته کولو نسبت غلط دی مثلاً غیر مقلدین نوي نوي اختلافات راپیدا کوی، نو په غیر مقلدینو باندی رد کول دمستلی راپورته کول نه وی.

پاتی شوه دا خبره چی یزید زموږ څخه ښه دی نو دا صحیح خبره نده دیزید یوه گناه چی د حضرت حضرت امام حسین علیه السلام قتلول دی د ټولو مسلمانانو په گناه باندی حاوی ده.

دوهم سوال: یزید ته فاسق ویل د شیعه گانو پیروی ده؟

جواب: یزید ته فاسق ویل د اهل سنت والجماعت پیروی ده لکه څرنگه چی داروان کتاب د مطالعی څخه معلومیږی، د روافضو پیروی نه ده ځکه چی روافض خو یزید ته کافروانی.

دریم سوال: یزید تابعی دی او تابعی ته فاسق ویل نه دی جایز؟

جواب: یزید تابعی نه دی، ځکه چی تابعی خو هغه څوک وی چی صحابه شی لیدلی وی او دهغوی اتباع او پیروی شی کړی وی او یزید خو صحابه وو اتباع او پیروی نه ده کړی بلکه صحابه علیهم السلام او دوی اولادونه شی په ډیری بیدردی سره شهیدان کړل.

څلورم سوال: یزید ته فاسق ویل د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په خلاف باندی خلکو ته جرئت ورکول دي.

جواب: د اهل سنت والجماعت مسلک د اعتدال مسلک وی روافض دیزید سره د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه پسی هم بد او رد وائی او خوارج د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د صفائی سره دیزید صفائی هم کوی، لکن اهل سنت یزید ته فاسق وائی او د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د صفائی بیانوی.

پنځم سوال: یزید په خیر القرون کی تیر شوی دی او نبی اکرم صلی الله علیه و آله د خیر القرون صفت کړیدی نو د دیو بند

علماء څرنگه ورته فاسق وائی؟

جواب: مخکی مونږ وویل چی تابعی دی ته وائی چی دصحابه و دلید لو سره سره شی دصحابه وو پیروی کری وی او یزید نه یواخی داچی دصحابه وو پیروی شی نه ده کری بلکه صحابه وو او دصحابه وو بچی نی شهیدان کری دی.

اویاتی شوه داخیره چی نبی اکرم ﷺ د خیر القرون صفت کری دی نو دا د اکثر په اعتبار سره دی.

شاولی الله ﷻ فرمائی چی: ولا یسکن تفضیل کل احد من القرن الفاضل علی کل احد من القرن المفضل کیف ومن القرون الفاضلة اتفاقاً من هومنافق اوفاسق ومنها الحجاج ویزید بن معاویه ﷻ. [حجة الله البالغة: ص/ ۲۱۵ / مبحث الفتن]. نو وروسته به ته ولولی چی یزید ته اول نبی اکرم ﷺ ظالم اوقات وولی دی بیا ورته صحابه وو وولی دی او بیا ورته دامت اسلاف وولی دی، دیوبند د علماوو فیصله بعینه د نبی اکرم ﷺ او دصحابه وو او دامت د اسلافو فیصله ده.

دیزید نام نهاد حکومت او دده ظلمونه

ددی مضمون په تفصیل کی به دخپلو جملو په خای اکثر دخپلو اکابرو تحریرات را نقل کړو، ددی تحریر اتو څخه به د اصل واقعی ټول جزئیات را ښکاره شی، ان شاء الله تعالی.

د حضرت امیر معاویه ﷻ وفات او دیزید په تحت باندی کیناستل

د رجب په میاشت کی حضرت امیر معاویه ﷻ په سنه د (۶۰هـ) کی وفات شو ددی څخه وروسته یزید په تخت باندی کیناستلو.

مولنا قاسم نانوتوی رحمه الله

مولنا قاسم نانوتوی رحمه الله فرمائی چی:

از اول ولی عهدی یزید بحث میکنیم بعد از آن در شهادت حضرت سید الشهداء علیه و علی آباءه السلام حرف می زنیم تا وقتی که حضرت امیر معاویه ﷻ یزید پلست را ولی عهد خود کردند فاسق ملعن نبود اگر چیزی کرده باشد در سرده کرده باشد که حضرت امیر معاویه ﷻ را از آن خبر نبود، علاوه بر این حسن تدبیر در جهاد آنچه که از او مشهور شد مشهور است، (مکتوب القاسمی). (اول دیزید د ولیعهدی څخه بحث کوم ددی څخه وروسته د سید الشهداء علیه و علی آباءه السلام په شهادت باندی بحث کوم- په کوم وخت کی

چی حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ یزید پلٹ خپل ولیعهد مقرر کرو، نوپه هغه وخت کی یزید علانیہ فاسق نہ وو کہ کوم کارئی کړی وی نوپه پرده کی به ئی کړی وی چی حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ به ور باندی خبر نه وو علاوه داچی په جهاد کی د یزید حسن تدبیر مشهور وو.

شیخ الاسلام مفتی محمد تقی عثمانی رحمۃ اللہ علیہ

د علماء و و راجع قول دادی چی ولیعهدی دیو تجویز حیثیت لری بیا د خلیفه د وفات څخه وروسته دامت د اهل الحل والعقد اختیار دی چی ولیعهد خلیفه جوړوی او که دمشوری څخه وروسته کوم بل یو خلیفه جوړوی، لهذا د حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ د وفات څخه وروسته د یزید خلافت تر هغه وخته پوری نه منعقد کیدلو تر کومه پوری چی دامت اهل حل او عقد منظوری نه وه ور کړې. حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ او تاریخی حقایق: ص: (۱۱۱):

مفتی شفیع رحمۃ اللہ علیہ

د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د شهادت څخه وروسته چی کله د خلافت سلسله حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ ته ورسیدله نو په حکومت کی د خلافت را شده هغه مثالی رنگ نه وو پاتی کوم چی د خلفاء راشدینو حکومت ته حاصل وو، خلکو به حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ ته مشوره ورکوله چی ډیره سخته دفتنو زمانه ده نو تاسو دخپل ځان څخه وروسته څه انتظام وکړئ چی په مسلمانانو کی بیا توره راونه وزی او اسلامی خلافت د ټوټه ټوټه کیدلو څخه بچ شی د حالاتو تقاضی سره تر اوسه پوری کومه غیر معقوله او غیر رعی کار هم نه وو شوی، لکن ددی سره ئی دخپل ځوی یزید نوم هم دراروان خلافت لپاره پیش کړی وو دکوفی څخه څلویښت مسلمانان راتلل او یارا لپږل کیدل چی حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ ته درخواست وکړی چی ستاسو څخه وروسته ستاد ځوی یزید څخه بل زیات څوک دملکی سیاست په چارو کی ماهر په نظر نه راځی که دی وجی ده لپاره د خلافت بیعت واخلئ، په ابتداء کی حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ یو څه ناڅه متردد وو، دخپلو خاصو ملگرو سره ئی مشوره وکړه په دوی که اختلافات وو چا دموافقت او چا د مخالفت رایه ورکوله په دغه وخت کی د یزید فسق او فجوړ هم ښکاره نه وو آخر ئی اراده وکړه چی د یزید لپاره بیعت واخلئ. شهید کربلا: ص: (۱۲) از مفتی شفیع رحمۃ اللہ علیہ.

داهل سنت والجماعت په نیزد خلافت مسئله

په مسلمانانو باندی د خلیفه انتخاب واجب دی او ددی انتخاب به د مسلمانانو جماعت کوی د خلیفه څخه بغیر د ځمکی نظام نه چلیږی صحابه کرام رضی الله عنهم په دی باندی ښه پوهیدل د رسول الله صلی الله علیه و آله د دفن څخه مخکی مخکی شی د خلافت مسئله جوړه کړه، چی خلافت نه وی نو مسلمانانو دا اختلافاتو ختمول نه دی ممکن، لیکن په نصوصو کی د کوم شخص په نوم باندی تصریح نه شته بلکی د مسلمانانو جماعت ته ددی انتخاب حواله دی. [مسلم: ج: (۲) ص: (۲۷۳)].

په اسلام کی د یزید بیعت حادثه

اوازه داسی خپره شوه چی د شام د عراق د کوفی او بصری خلک د یزید په بیعت باندی متفق شول، مفتی شفیع رحمته الله علیه فرمائی چی: په شام او په عراق کی دا نه وه معلومه چی کم قسم خلکو د یزید بیعت اوازه خپره کړه او دی خبری ته شی شهرت ورکړو چی د شام، عراق، د کوفی او بصری خلک د یزید په بیعت باندی متفق شوی دی. [شهید کربلا: ص (۱۱۳) از مفتی شفیع رحمته الله علیه].

ددی څخه وروسته حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د مکسی او د مدیننی امیر ددی کار لپاره وگمارل چی د خلکو څخه د یزید لپاره بیعت واخلی د مدیننی منوری عامل مروان وو، مروان خلکو ته تقریر وکړو چی امیر المؤمنین حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د ابوبکر صدیق رضی الله عنه او د عمر فاروق رضی الله عنه دستو مطابق غواړی چی د خپل ځان څخه بعد د یزید د خلافت لپاره بیعت واخلی، نو په دغه وخت کی حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق رضی الله عنه وریورته شو، او ورته ویفرمایل چی دا خبره غلطه ده حضرت ابوبکر صدیق او عمر فاروق رضی الله عنه طریق ده بلکه دا د قیصر او د کسری طریق ده حضرت ابوبکر صدیق او عمر فاروق رضی الله عنه خپلو اولادونو ته خلافت نه دی نقل کړی او نه شی خپلو قومیانو او خپلوانو ته نقل کړی دی. شهید کربلا: ص: (۱۴) از مفتی شفیع رحمته الله علیه.

د مدیننی د خلکو نظر دا وو چی دا خلافت لپاره ډیر اهل حضرت امام حسین رضی الله عنه دی لیکن بیا هم د مدیننی خلک منظور و چی حضرت امام حسین بن علی رضی الله عنه حضرت عبداللہ بن عمر فاروق رضی الله عنه، حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق رضی الله عنه، حضرت عبداللہ بن زبیر رضی الله عنه او د حضرت عبداللہ بن عباس رضی الله عنه څخه کوی؟

د دغو جلیل القدر و صحابه و و نظردا و و چی اول خود کتاب اود سنت په رڼا کی اسلام خلافت د نبوت خلافت دی چی میراث په کی نه چلیږی او د و هم د یزید ذاتی حالت هم د دی اجازه نه ورکوی چی د ټول اسلامي مملکت خلیفه شی، لهذا دی صحابه و و د دی تجویز مخالفت و کړو چی د دوی اکثریت تر آخره پوری په مخالفت باندی کلک ولاړ و و چی د دی په نتیجه کی په مکه مکرمه، مدینه منوره، کوفه او کربلا کی د قتل عام واقعات پېښ شول. [شهید کربلا: ص: ۱۴].

کله چی حضرت امیر معاویه رضی الله عنه خبر شو چی په مکه مکرمه او مدینه منوره کی جلیل القدر صحابه کرام رضی الله عنهم د یزید سره بیعت کولو ته نه دی تیار نو په سنه (۵۱ هـ) کی پنخپله د حجاز سفر و کړو مدینې منورې ته لاړو او د دغو صحابه و و رضی الله عنهم سره ټی نرمی او گرمی خبری و کړی لکن بیا هم دا صحابه پنخپل مخالفت باندی ښکاره او کلک ولاړ و و. [شهید کربلا: ص: ۱۵].

ددی څخه وروسته حضرت امیر معاویه رضی الله عنه حضرت عایشی رضی الله عنها ته ورغلو او شکایت ټی ورته و کړو چی دا صحابه کرام رضی الله عنهم زما مخالفت کوی، حضرت عایشی رضی الله عنها ورته نصیحت و کړو چی ما اوریدلی دی چی ته د دوی سره جبر او زور کوی او د قتل اخطارونه ورته ورکوی، حضرت امیر معاویه رضی الله عنه ورته و فرمایل چی ما داسی نه دی کړی، دا حضرات زما په نیز د احترام قابل دی لکن دشام، عراق او د عامو اسلامی ښارونه خلک د یزید په بیعت باندی متفق شوی دی او د خلافت بیعت مکمل شوی دی او بیا هم دایو څو حضرات مخالفت کوی نو اوس تا سو ووائی چی مسلمانان په یو کس باندی متفق شوی دی او بیعت مکمل شوی دی نو آیا زه اوس دا بیعت دمکملیدلو څخه ورسته پریږدم؟

حضرت عایشی رضی الله عنها ورته و فرمایل چی هغه ستا رایه او ستا خوښه ده لکن زه درته وایم چی ددی حضراتو سره تشدد ونه کړی په احترام او په رفق ورسره گفتگو کو، حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د حضرت عایشی رضی الله عنها سره وعده وکړه. ابن کثیر.

کله چی حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په مدینه منوره کی و و نو د حضرت امام حسین رضی الله عنه او د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه گمان دا و و چی مونږ مجبور ولی شو له دی و چی دخپل اهل او عیال سره مکی مکرمی ته لاړل، حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه او د حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق رضی الله عنه حج ته تللی و و. [شهید کربلا: ص: (۱۵) از مفتی شفیع رحمته الله].

ددی خنجه وروسته حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ دحج لپاره مکی مکرمی ته لاړو هلته ئی اول حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ راوغوښتلو او ورته ویفرمایل چی ای عبداللہ بن عمر! ددی لپاره چی زما خنجه وروسته دمسلمانانو ژوند بی امیره نه وی او دمسلمانانو په مابین کی گهوډی رانشی زه دیزید لپاره بیعت اخلم نوزه تعجب کوم چی تاسو ولی بیعت نه کوی لدی وچی زه تاته خبرداری درکوم چی جوړنظم مه خرابوه او فسادمه جوړه. شهید کرېلا: ص: (۱۶) از مفتی شفیع رحمۃ اللہ علیہ. حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ دالله ﷻ دحمد او دشنا خنجه وروسته وفرمایل چی ستا خنجه مخکی هم خلفاء تیر شوی دی او هغوی هم خامن لرل، ستا خوی د هغوی خنجه بهتر نه دی لکن هغوی دخپلو خامنو لپاره هغه رایه نه ده قایمه کړی کومه چی تا دخپل خوی لپاره قایمه کړه، ستا خنجه مخکینو خلفاوو دمسلمانانو اجتماعی فایدی په نظر کی نیولی وی، بیائی ورته وویل چی تاسو ما دمسلمانانو په مابین کی د انتشار خنجه ډاروی خو دا واوره چی زه به هیڅکله هم دمسلمانانو په مابین کی د انتشار سبب نه شم زه دمسلمانانو یو فردیم مسلمانان چی په هره لاره باندی ئی زه هم په هغه لاره باندی ورسره ځم.

ددی خنجه وروسته حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ دحضرت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ سره دیزید په باره کی خبری وکړی، حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ په ډیر شدت سره انکار وکړو، بیائی حضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ راوغوښتلو هغه هم سخت انکار وکړو. شهید کرېلا: ص: (۱۶) از مفتی شفیع رحمۃ اللہ علیہ.

له دی خنجه وروسته حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ او حضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ پخپله په اجتماعی طریقہ باندی حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ ته ورغلل او ورته ئی وویل چی تاته هیڅکله دانه ده مناسبه چی دخپل خوی یزید لپاره دی بیعت په اخستلو باندی ټینگار وکړی، مونږ تاته دری تجویزه پیش کوو، کوم چی ستا خنجه دمخکینو سنت دی.

اول: یا هغه کار وکړه کوم چی نبی اکرم ﷺ کړی وو چی دخپل ځان خنجه وروسته ئی دکوم معین شخص تعین ونه کړو، بلکی خبره ئی دمسلمانانو مشوری ته پریښوده.

وهم: یا هغه کار وکړه کوم چی حضرت ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ وکړو چی نه ئی خپل خوی وټاکلو او نه ئی خپل کوم خپلوان وټاکلو بلکی یو داسی کس ئی منتخب کړو چی په هغه باندی دټولو مسلمانانو اتفاق وو.

دریسم: یا هغه کار و کره کوم چی حضرت عمر فاروق رضی الله عنه و کړو چی د خلافت کار شی دخپل ځان څخه وروسته شپږو باتجربه دیندارو کسانو ته حواله کړو، ددی څخه بغیر مونږ دبل کوم څلورم صورت منلو ته تیار نه یو لکن حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په خپله رایه باندی کلک وو او فرمایل به شی چی اوس دیزید لپاره بیعت مکمل شوی دی لېذا تاسو ته اوس دده سره مخالفت کول نه دی جایز. [شهید کربلا: ص: ۱۷].

دیزید حکومت په کومه طریقه باندی بناوو؟

مخکی د خلیفه د ټاکلو لپاره دری طریقې بیانې شوې ددی څخه وروسته یو څلورمه طریقه هم شته او هغه دا چی کوم سړی پخپل زور باندی ځان قدرت ته ورسوی نه ده ته سلطان متغلب وائی، سلطان متغلب تر هغه وخته پوری قابل د اطاعت وی تر څو پوری شی چی د شریعت د احکامو کی تقصیر نه وی کړی. معالم العرفان فیدروس القرآن: ص: (۱۵۱) صوفی عبد الحمید سواتی: [

دیزید حکومت په دی څلورمه طریقه باندی مبنی وو چی هغه هم لاتراوسه پوری غلبه نه وه حاصله کړی ځکه چی کله چی حضرت امیر معاویه رضی الله عنه وفات شو نو دیزید سره په بیعت کولو باندی د مشرانو صحابه وو رضی الله عنهم اتفاق نه وو راغلی یاهه نورو الفاظو باندی ووايه چی دیزید سره په بیعت کولو باندی اجتماع نه وه. او مخکې بیان شوه چی سلطان متغلب په هغه وخت کی قابل د اطاعت وی چی د شریعت د احکامو په تنفیذ سستی نه دی او ددی بالعکس یزید د شریعت حدود تر پینځو لاندی کړی وو مثلاً مونږ شی نه کولو، شراب شی خوړل. همدارنگه شی لاغلبه هم نه وه حاصله کړی لېذا یزید د اطاعت قابل نه وو.

مفتی محمد تقی عثمانی رحمته الله علیه فرمائی: کله چی حضرت امیر معاویه رضی الله عنه وفات شو نو حضرت امام حسین رضی الله عنه ولیدل چی د حجاز د اهل حل و عقد اکابرو د عبد الله بن عمر رضی الله عنه په شمول لاتراوسه پوری دیزید حکومت نه دی منلی بل طرفته د عراق څخه د خطونو انبار را روان وو چی زموږ امام نه شته دی مونږ لاتراوسه پوری دیزید سره بیعت نه دی کړی، په دی حالاتو کی د حضرت امام حسین رضی الله عنه موقف دا وو چی یواشی دشام دخلکو بیعت په ټول امت باندی لازم ندی، لېذا دیزید خلافت لاتراوسه پوری نه دی منعقد شوی او ددی باوجود په ټول عالم اسلام باندی په زور سره تسلط کوشش کوی، نو دده حیثیت دیو متغلب سلطان دی چی غلبه غواړی لکن تراوسه پوری شی غلبه نه وی حاصله کړی نو په دی حالت حضرت امام حسین رضی الله عنه دده سره مخالفت کول خپل فرض گڼل، او د همدی وجی حضرت امام حسین رضی الله عنه د ټولو څخه مخکی د حالاتو د تحقیق

لپاره مسلم بن عقیل کوفی ته ولیبرلو، نو کوفی ته دده سفر د فقهی نقطی له نظره بغاوت نه وو بلکه دیو متغلب سلطان دمخنیو لپاره وو ځکه چی یزید تراوسه پوری په ټول عالم اسلام باندی قابض شوی نه وو چی د سلطان متغلب په حیثیت سره قابل د اطاعت شی نو د حضرت امام حسین علیه السلام په نظر کی تراوسه پوری ددی مخنیوی وی ممکن وو. [حضرت امیر معاویه رضی الله عنه اور تاریخی حقایق: ۱۱۱].

د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د وفات څخه وروسته د یزید حالت

مولنا قاسم نانوتوی رحمته الله علیه فرمائی:

پس از انتقال ایزید پای خود از شکم برآورد و دل بکام و دست بجام سپرد اعلان فسق نمود و ترک صلوة داد، بحکم بعضی مقدمات سابقه قابل عزل گردیدی و این قسم تحول احوال گفته آمده ام ممکن است محال نیست، مگر درین وقت رائی اهل رایه و تدبیر مختلف افتاد، کسی را که اندیشه فتنه و فساد غالب افتاد، ناچار دست به بیعتش بکشد و احترازاً عن المعصية شرط اتباع معروف در میان نهاد و آن را که بوعده یک جماعت کثیره مثلاً امید غلبه و رجاء شوکت بشتر آمد حسب الله برخاست و تهیه کارزار خاست پس هر چه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه و امثال او شان کردند بجا کردند و آنچه حضرت سید الشهداء علیه السلام نموده عین حق و صواب نمودند، بناءً این اختلاف بر اختلاف در جواز آن مگر انجام کار بوجه نقض عهد کوفیان تدبیر حضرت سید الشهداء بر نشانه نشست و روز عاشوری قیامت قبل از قیامت در میدان کربلا برخاست. [مکتوب قاسمی ص ۴۰].

د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د وفات څخه وروسته د یزید حالت بدل شو د پینې ئی د گیدی څخه را ویستلی زړه ئی نفسی خواهش اولاسونه ئی شرا بویه و سپارل، په ښکاره باندی ئی فسق شروع کړو، مونځ ئی پریښودلو د بعضی مخکنیو تمهید و نو په بنیاد باندی د عزل قابل شو او د یزید د حالاتو دا قسم تبدیلی محاله نه ده بلکه ممکنه ده، لکن په دغه وخت کی د پوهو خلکو رایه مختلفی شوی بعضو ته چی دا اندیښنه پیدا شوه چی ډیره فتنه او فساد په راپیداشی نو هغوی د مجبوریت څخه دیعت لاس وراوگد کړو او د گناه څخه د بچ کیدلو لپاره ئی د اتباع د معروف شرط ولگولو لکن کوم کس یعنی حضرت امام حسین علیه السلام ته چی د (کوفی دخلکو) د غټ جماعت له طرفه (دیعت او د یزید په خلاف جنگ) د وعدی په بناء باندی د کامیابی امید په نظر راتلو هغه د الله جل جلاله لپاره راپورته شو اد جنگ عزم ئی و کړو کوم کار چی حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه و کړو نو هم په

خای کارئی وکړو او کوم کارچی د شهیدانو سردار حضرت امام حسین علیه السلام وکړو نو هغه بالکل حق اوصواب وه ددی اختلاف بنیاد د غلبی او د عدم غلبی دا اختلاف په بنیاد باندی وو په دی باندی نه وو چی اصل فعل جایز دی او که نه دی جایز، لیکن په آخر کی د کوفیانو د وعده خلافی په نتیجه کی د حضرت امام حسین علیه السلام تدبیر ناکام شود معرهم په لسم تاریخی باندی د کربلا په میدان کی د قیامت خفه مخکی قیامت جوړ شو.

یزید چی کله په تخت باندی کیناستلو

یزید چی کله په تخت باندی کیناستلو نو دده لپاره د هر شه خفه مخکی مهمه د اوه چی د حضرت امام حسین علیه السلام او د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما خفه بیعت واخلی خککه چی یو خودی دواړو د حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ په مخکی د یزید سره د بیعت کولو خفه سخت انکار کړی وو او د و هم یزید په دی خبره باندی پوهیدلو چی ددی دواړو خفه د خلافت د دعوی امکان دی او ددوی د خلافت د دعوی په وجه تہول حجاز او د عراق اکثره حصی د یزید په خلاف باندی را اوچتیری، نو د یزید د خپل حکومت د بقاء او د تحفظ لپاره ددوی دواړو خفه د بیعت اخستل ضروری گڼل. سراج الصحابه: ج: (۴) ص: (۱۴۴).

لهذا یزید د مدینی منوری والی حضرت ولید بن عقبہ رضی اللہ عنہ ته ولیکل چی: أما بعد فخذ حسیناً و عبد الله بن عمر و ابن الزبير بالبيعة أخذاً ليس فيه رخصة حتى يبايعوا، والسلام. [البداية والنهاية: ج: (۸) ص: (۱۵۹) - طبری: ج: (۱) ص: (۲۵۰) و ابن اثیر: ج: (۲) ص: (۲۶۹)].

حسین، عبداللہ بن عمر او عبداللہ بن زبیر د بیعت لپاره په سختی سره گرفتار کړه او تر څوئی چی بیعت نه وی کړی رخصت مه ورکوه، و سلام.

دوهم حکم ئی ورته د اسی وړلېدلو چی: عليك بالحسين بن علي وعبد الله بن زبير فابعث اليهما الساعة فان بايعا والا فاضرب اعناقهما قبل ان يعلن الخبر

مخکی له دی چی د حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ د وفات خبر اعلان شی حسین بن علی او عبداللہ بن زبیر را وغواړه که بیعت ئی وکړو خود پوره ښه ده او که نه نو سرونه ئی قلم کړه. [الاجبال الطول: ص: (۲۲۷) تجلیات صفدر: ج: ۱/ ص: ۵۵۶]. چی کله د یزید دا حکم د مدینی منوری والی حضرت ولید بن عقبہ رضی اللہ عنہ ته ورسیدلو نو حضرت ولید بن عقبہ رضی اللہ عنہ ته ددی حکم عمل کول ډیر مشکل شول نو خپل نایب مروان بن حکم یی را اوغوښتلو او مشوره ئی ورسره وکړه مروان ډیر سخت مزاجه سړی وو نو والی ته ئی وویل چی همد اوس دواړه راوغواړه

اودیزید لپاره ترینه بیعت و غواپه که بیعت ئی و کړو نو دیره ښه ده او که نه دواړو څخه سرونه غوڅ کړه او که داسی دی ونه کړل اودوی د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د وفات څخه خبر شول نو ممکنه ده چی هریو په یو ځای کی دخلافت دعوه وکړی بیابنه دیر مشکل جوړشی سراج الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۴۵) ..

ددی مشوری څخه وروسته حضرت ولید رضی الله عنه دا دواړه حضرات راوغوښتل اولئشی د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د وفات څخه خبر کړل اویائی ترینه دیزید لپاره د بیعت مطالبه وکړه ددی په اوږد لوسره حضرت حسین رضی الله عنه دا عذر پیش کړو ځما غوندی سری ته دانه ده مناسبه چی پت په پته بیعت وکړی کله چی ته مسلمانان دعام بیعت لپاره راوغواپی نوز به هم راشم.

نوحی عام مسلمانان کوم صورت اختیار کوی نو ما ته به هم عذرنه وی حضرت ولید بن عقبه رضی الله عنه نرم او خیر خواه سری ووله دی وجی خوشحاله شو، نومروان والی ته وویل چی: لاتخرجه حتی یبایع والاضربت عنقه.

دوی مده پریده یادی بیعت وکړی اویائی سرونه قلم کړه، بیا د حضرت امام حسین رضی الله عنه اود مروان په مابین کی ترخی خبری تبادله شوی، حضرت ولید بن عقبه رضی الله عنه وفرمایل چی زما دی په الله باندی قسم وی چی که څوک ماته ټوله دنیا را کړی نویابه هم حضرت امام حسین رضی الله عنه قتل نه کړم په الله می دی قسم وی چی د حضرت امام حسین رضی الله عنه د قاتل تله په سپکه وی. البدایة والنهاية: ج: ۸ / ص: ۱۵۰ / طبری ص: ۲۵۱ / الکامل لابن الاثیر ج: ۲ / ص: (۵۳۰).

په یو روایت کی راځی چه کله چی حضرت ولید بن عقبه رضی الله عنه ته دیزید اول حکم راوړسیدلو نو حضرت ولید حضرت امام حسین رضی الله عنه، حضرت عبداللہ بن عمر رضی الله عنہما او حضرت عبداللہ بن زبیر رضی الله عنه راوغوښتل او دیزید فرمان ئی ورته واورولو نو دې حضراتو ورته وفرمایل چی ته خو پخپله هم صحابی ئی ایاستا په نیز دیزید په شان فاسق او فاجر سری د مسلمانانو بادشاه کیدی شی؟

حضرت ولید رضی الله عنه ورته وفرمایل چی نه شی کیدلی لکن ما تا سو مصلحتًا خبر کړی. تقارير جمعه ج: (۱) ص: (۵۱۹).

دمروان شراوت

مروان پٲ پٲه پٲه د ولید بن عقبه ؑ و اوددی صحابه و وٲول جریان یزید ته و لیٲو یزید حضرت ولید بن عقبه ؑ په دی جرم باندی معزوله کړو چی ولی ؑی ددی صحابه و و په وژلو کی تاخیر و کړو اودده په حی باندی ؑی مروان بن حکم دم دینی منوری والی مقرر کړو.

دا صحابه ؑ چی د یزید او د مروان دلاسه متفرق شول حضرت امام حسین ؑ او حضرت عبداللہ بن زبیر ؑ مکی مکرمی ته لاړل.
[تقاریر جمعه: ج/۱/ ص ۵۱۹].

مروان څوک وو؟

مروان بن حکم بن ابی العاص بن امیه بن عبد شمس بن عبد مناف لاموی المدنی په دوهم کال دهجرت باندی زیږدلی دی لیکن صحابیت ؑی نه دی ثابت د حضرت عثمان ؑ د خلافت په زمانه کی د حضرت عثمان ؑ کاتب او مشیرو و اود حضرت امیر معاویه ؑ په زمانه کی څو ځله دم دینی منوری والی پاتی شوی دی د یزید د مرګ څخه وروسته تقریباً د امویانو دلاس څخه حکومت وتلی و و عبید اللہ بن زیاد ورته دیعت داخستلو مشوره وکړه بالاخره په سنه (۶۵هـ) کی خلیفه شو لکن د خلافت موده ؑی شپږو میاشتی وه او ده (۶۳) کالو په عمر باندی په سنه (۶۵هـ) کی وفات شو.

مروان د بخاری راوی دی د قتل د مشوری په وجه ورته فاسق ویل کیدلی شی لکن کافرو ورته نشی ویل کیدلی، او د فاسق او د فاجر روایت د محدثینو په نیز باندی په دی شرط باندی منلی شی چی دده روایت دده د فسق او فجور او بدعت په تائید کی نه وی په شرح نخبۃ الفکر کی فرمائی چې: ثم البدعة اما ان تكون بمکفر کان یعتقد ما یستلزم الکفر او بمفسق.

ییا فرمائی چی: الجمهور یقبل من لم یکن داعیة الی البدعة. شرح نخبۃ الفکر: ص: (۹۰).

حافظ ابن حجر ؑ فرمائی چی امام بخاری ؑ د مروان بن حکم هغه زوایات راخستی دی دی چی د ده د امامت او د خلافت دکارونو د شروع کولو څخه مخکنی دی. [هدی الساری مقدمة خیر الساری: ج ۱/ ص ۶۱۹].

دمدینی منوری دخلکو د یزید سره بیعت ماتول

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ددی په باره کی فرمائی چی: لَمَّا خَلَعَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَزِيدَ بُنْ مُعَاوِيَةَ. (بخاری: ج: (۲) ص: (۱۰۵۳) کله چی د مدینې منورې خلکو د یزید سره بیعت مات کړو.

دابعت اهل مدینه وو ولی مات کړو؟

نو د بخاری محشي لیکي چی: وكان السبب في خلعهم ما ذكره الطبري ان يزيد بن معاوية كان امر علي المدينة ابن عمه عثمان بن محمد بن سفيان فاوفاه الى يزيد جماعة من اهل المدينة منهم عبدالله بن غسيل الملائكة وعبدالله بن عمرو المخزومي في آخرين فاكرمهم واجازهم فرجعوا فاظهروا عيبه وينسبوه الي شرب الخمر وغير ذلك ثم وثبوا علي عثمان فاخرجوه وخلصوا يزيد بن معاوية (الي اخر القصة). بخاری: ج: (۲) ص: (۱۰۵۳) حاشیة نمبر (۷).

دیزید دیبعت د ماتولو سبب طبری داسی بیان کړی دی چی یزید بن معاویه خپل تره حوی عثمان بن محمد بن سفيان دمدینې منورې حاکم مقرر کړو بیا ده دمدینې دخلکو یو وفد یزید ته ولیکلو چی په دوی کی عبدالله بن غسيل الملائكة او عبدالله بن عمر المعزومي رضی اللہ عنہ هم وو یزید ددی وفد عزت او اکرام وکړو کله چی دا وفد بیرته مدینې منورې ته راغلو نو دیزید عیبونه یی افشاء کړل یزید ته یی د شرابو دخوړلو وغیره کارونو نسبت وکړو، بیا عثمان باندی یی توپ کړو دمدینې منورې څخه یی وشړلو او دیزید بیعت یی مات کړو.

دا وفد یزید ته دڅه لپاره وراستول شوی وو؟

حافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی وجه یی دا وه چې دمکی مکرمی خلکو به یزید ته په ښکاره فاسق ویلی نو یزید دمدینې منورې خلک بیا بیا مجبورول چی په مکه مکرمه باندی حمله وکړی نو دمدینې منورې خلکو ددی مسئلې دحل لپاره یزید ته یو وفد ورولیږلو دوفد مشری حضرت عبدالله بن حنظل رضی اللہ عنہ او حضرت عبدالله بن مطیع رضی اللہ عنہ کوله کله چی دا وفد بیرته مدینې منورې ته راغلو نو دمدینې منورې خلکو ته یی خپله کارگذاری داستی بیان کړو چی:

قدمنا من عند رجل ليس له دي، يشرب الخمر وتغزف عنده القينات المغارف وان نشهدكم وان نشهدكم انا قد خلعناه فتابعهم الناس على خلعهم. [البداية النهاية: ج: (۸) ص: (۲۱۸)] - تجليات صفدر: ج: ۱/

ص/۵۹۲]. یعنی یزید یو بی دینه سپری دی شراب خور دی او ډمي گلو ی تاسو شاهدان اوسی چی مونږ دده بیعت ختم کړو نو بیا خلکو (د بیعت په ختمولو کی) د دوی پیروی وکړه.

کله چی یزید خبر شو نو حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: بلغ ذالک یزید، فجهز الیهم جيشاً مع مسلم بن عقبه المری وامره ان یدعوهم ثلاثاً فان رجعوا والافقاتلهم. فتح الباری: ج: (۱۳) ص: (۷۵) دارالریان قاهره. یزید چی خبر شو نو د مسلم بن عقبه په مشری کی ئی د مدینی منوری د خلکو په خلاف یو لښکر راو لیږلو او دی لښکر ته ئی حکم وکړو چی تردی ورځو پوری (د یزید د بیعت لپاره) دعوت ورکړی که خپلی خبرې څخه راوگرزیدل نو ډیره ښه ده او که نه نو قتال ورسره وکړئ.

مسلم بن عقبه د یزید په امر باندی راغلو د مدینی منوری خلکو ته یې وویل چی د یزید سره بیعت وکړی د مدینی منوری صحابه وو او تایینو انکار وکړو بیا مسلم بن عقبه په مدینه منوره کی دری ورځی قتل عام وکړو.

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: وأباح مسلم بن عقبه المدينة ثلاثاً فقتل جماعة صبرا منهم معقل بن سنان ومحمد بن أبي الجهم بن حذيفة ویزید بن عبد الله بن زمعة فتح الباری: ج: (۱۳) ص: (۷۵). یعنی مسلم بن عقبه تردی و ورځو پوری مدینه منوره مباحه کړه ډیر خلک صبراً قتل کړل چی په هغوی کی معقل بن سنان محمد بن ابی الجهم بن حذیفه او یزید بن عبد الله بن زمعه هم وو.

په بل روایت کی داسی راځی چی: ومن رواية عروة بن الزبير قال لما مات معاوية أظهر عبد الله بن الزبير الخلاف على يزيد بن معاوية فوجه يزيد مسلم بن عقبه في جيش أهل الشام وأمره ان يبدأ بقتال أهل المدينة ثم يسير إلى بن الزبير بمكة قال فدخل مسلم بن عقبه المدينة وبها بقايا من الصحابة فأسرف في القتل ثم سار إلى مكة فمات في بعض الطريق. [فتح الباری: ج: (۱۳) ص: (۷۶) دارالریان قاهره].

کله چی حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ وفات شونو حضرت عبد الله بن زبیر رضی اللہ عنہ د یزید په خلاف راپورته شوی وو نو یزید د مسلم بن عقبه په مشری کی د شامیانو یو لښکر راو لیږلو او امر ئی ورته وکړو چی د جنگ شروع د مدینی منوری څخه وکړئ بیا د عبد الله بن زبیر رضی اللہ عنہ پسی مکی ته ورشی نو مسلم بن عقبه مدینی منوری ته راغلو په مدینه منوره کی په دغه وخت کی صحابه کرام رضی اللہ عنہم هم وو نو دلته ئی ښه ډیر قتل وکړو بیا مکی مکرمی ته روان شو پس په لاره کی مړ شو.

پہ یور وایت کی داسی راخی چی: و بطلت الجماعة من المسجد النبوی ﷺ ایامًا و اختفت اهل المدينة ایامًا فلم یكون احدًا دخول مسجدها حتی دخلته الکلاب والذباب و بالت علی المنبر. [الصواعق المحرقة: ص: (۲۲۲) تجلیات صفدر: ج/ ۱/ ص ۵۸۷]. پہ مسجد نبوی کی ترخو پوری جماعت نہ کیدلو اهل مدینہ پت شوی و و هیخوک مسجد تہ نہ راتل، سپی او لیوان مسجد تہ راتل او پہ منبر باندی ئی متیاز کولی. رسول اللہ ﷺ فرمائی چی: لا یکید اهل المدينة احد الا انماع کما ينماع الملح في الماء. [متفق علیه].

خوک د اهل مدینہ و وسرہ دو کہ کوی نو هغه بہ داسی ویلی کی پی لکھ مالگہ چی پہ ابو بکی ویلی کی پی، لدی و جی د اسلام پہ تاریخ کی بدنام ترین شخص یزید و و چی کلہ دم مدینی منوری دخل کو ی پی د و مرہ یعزتی و کہہ نو اللہ ﷻ پہ یومردار مرض باندی گرفتار کی و او مر شو. [مظاہر حق/ ج ۲/ ص ۷۵۵]. دی واقعی تہ دخری واقعہ وائی حرہ کا ئی جنی حُمکی تہ وائی مراد ترینہ مدینہ دہ.

ددی واقعی پہ زمانہ کی تردید و ورخو پہ مسجد نبوی کی نہ اذان کیدلو او نہ جماعت صرف حضرت سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ پہ مسجد کی و و حضرت سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ فرمائی چی: اسمع اذانًا من قبل القبر الشريف. یعنی ما بہ درس رسول اللہ ﷺ د قبر خنخہ اذان اوریدلو. [طبقات ابن سعد رضی اللہ عنہ/ ج ۵/ ص ۱۳۲].

علامہ سہودی رضی اللہ عنہ فرمائی چی: وقصة سعید بن المسیب في سماعه الاذان و الإقامة من القبر الشريف ايام الحرة مشهورة. [وفاء الوفاء: ص: (۱۰۸) ج: (۲) طبع مصر].

دخری پہ ورخو کی د نبی اکرم ﷺ د قبر خنخہ د حضرت سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ د اذان اوریدل مشہور دی دا اذان بہ ئی ہروخت اوریدلو ترخو چی خلک بیرتہ راغلل. [خصایص کبری: ج ۲/ ص ۲۸۱/ زرقانی ج ۵ ص ۳۳۲/ والحادی للفتاوی ج ۲/ ص ۱۴۸].

وقعة الحرة المشهورة التي كانت تبید اهل المدينة عن اخرهم قتل فيها الجمل الكثير من الصحابة والتابعين وقيل المقتول فيها من الصحابة ثلاثة منهم عبدالله بن حنظله و نهبت المدينة و افترض فيها الف عذراء ولم تقم الجماعة و لا الاذان في المسجد النبوی ﷺ مدة المقالة و هئلاثة یام. [اشرف الادب شرح نفحة العرب: ص: ۱۶۵]

دخری پہ واقعہ کی دم مدینی منوری خلک دیخ خنخہ تباہ شول د صحابہ و و ﷺ اود تابعینو یوغت تعداد پکی شہید شول او بعضی وائی چی صحابہ پکی دری کسان شہیدان شول چی یو پکی حضرت عبد اللہ بن

حفظ الله و او مدینه منوره لو ت شوه تردری ورغو پوری په مسجد نبوی کی او اذان نه کیدلو او د زرو باکرو بیانو سره پکی زنا وشوه.

خرج جابر بن عبدالله في يوم من تلك الايام وهو عمي يمشي في بعض ارفة المدينة وصار يعثر في القتلي ويقول تعس من اخاف رسول الله ﷺ فقال له قابل من الجيش من اخاف رسول الله ﷺ؟ فقال سمعت رسول الله ﷺ يقول من اخاف اهل المدينة اخاف ما بين جنبي فحمل عليه جماعة من الجيش ليقتلوه فاجازه منهم مروان وادخله بيته قال السهيل وقتل في ذلك اليوم من رجوه المهاجرين والانصار الف وسبع مائة وقتل من اخلاط الناس عشرة آلاف سوى النساء والصبيان فقد ذكر ان امراء من الانصار دخل عليها رجل من الجيش وهي ترضع صبيها وقد اخذها ما وجده عندها ثم قال لها هات الذهب والا قتلتك وقتلت ولدك فقال ويحك ان قتلته فايوه ابو كبشة صاحب رسول الله ﷺ وانا من النسوة اللاتي بايعن رسول الله ﷺ فاخذ الصبي من حجرها وندبها في فمه وضرب به الحائط حتي انتشر دماغه في الارض فما خرج من البيت حتي اسود نصف وجهه وصار مثله في الناس قال السهيل واحسب هذه المرأة جدة للصبي لا اماله اذ يبعد في العادة ان يباع امرءة وتكن يوم الحرة في سن من ترضع ولذا صغيرا لها ووقعة الحرة هذه من اعلام نبوته ففي الحديث ان عليه السلام وقف بهذه الحرة وقال اليقتلن بهذا المكان رجال هو خيار امتي بعد اصحابي. [اشرف الادب شرح نفحة العرب: ص: (۱۶۶)]

په ديورخو کی يوه ورغ حضرت جابر ؓ بهرته ووتلو په سترگو معذور شوی وود مدینی منوری بعضی کوخو کی تیریدلو په مرو کی شی پینی نبتلی او فرمایل به شی چی ذلیل او هلاک دی شی هغه خوګ چی نبی اکرم ﷺ شی وویرولو نو د یزیدی لښکر یو کس ورته وویل چی چا نبی اکرم ﷺ ویرولیدی؟ حضرت جابر ؓ ورته و فرمایل چی ما د نبی اکرم ﷺ څخه اوریدلی دی چی چاچی اهل مدینه منوره ویرول نو زما د اړخونو په مینځ کی (زړه) شی وویرولو ددی په اوریدلو سره د لښکریو یو ډلی په حضرت جابر ؓ باندی حمله وکړه لکن مروان ورته پناه ورکړه او خپل کور ته شی بوتلو، سهیل فرمائی چی په دغه ورغو کی د مهاجرینو او د انصارو څخه مشران مشران خلک یو زرو او ه سوه کسان شهیدان شول او د عامو څخه لس زره کسان شهیدان شول دا تعداد د ښځو او د ماشومانو څخه علاوه دی ویل کیږی چی یو یزیدی یو کور ته ورغلو په هغه کور کی چه څه ووتول شی لو ت کړل دا کور دیوی انصاری صحابی ؓ وو هغی خپل بچی ته تی ورکولو نو دی یزیدی ورته وویل چی سره زرا وره او که نه تا او بچی به دی دواړه قتل کړم هغی بی بی ورته وویل چی که دا دی ووژلو

نود و پلار خو دنبی اکرم ﷺ صحابی ابو کبشه ؓ دی اوزه دهغو بییانو خخه یم چی دنبی اکرم ﷺ سره شی بیعت کړی دی هغه یزیدی ددی د غیرې خخه بچی را واخستلو په دیوال باندی شی وویشتلو چی ماغزه په دیوال باندی وشیندل شول بیلا دکور خخه وتلی نه وو چی نیم مخ شی تور شو او دخلکو لپاره عبرت شو سهیل فرمائی چی زما په خیال دابی بی ددی ماشوم نیا وه خککه چی دحری واقعه دنبی اکرم ﷺ دزمانی خخه په دومره فاصله کی وه چی دومره زنانه په ژوندی نه وه پاتی چی په دغه وخت کی شی دومره وړوکی ماشوم زیږولی وی دحری واقعه دنبی اکرم ﷺ دنبو خخه یوه نښه وه خککه چی یوه ورځ نبی اکرم ﷺ دحری په مقام کی ودریدلو او ویرمایل چی په دی حای کی به زما دامت خخه داسی خلک شهیدان شی چی هغوی به دصحابه وو خخه وروسته بهتر خلک وی.

آیا د یزید امارت اجماعی وو؟

مولنا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ:

باقیمانده که او مخالفت اجماع کرده اند جوابش اینست که اول اجماع مسلم نیست اگر باشد عدم مخالفت باشد باین همه اجماع بر عدم جواز خروج بر فساق است معنی آن هر چه است عرض کرده شد از اجماع بر عدم جواز خروج بر نفس فسق لازم نمی آید که خصوصیات زاید ه مراتب این کلی مشکک نیز موجب خروج نتوان شد باین همه اجماع غیر مسلم و قتی که حضرات حسنین رضی اللہ عنہما و عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ و اهل مدینه منوره کاری کرده باشد مخالفت آن را مجمع علیه چگونه توان گفت و اگر بالفرض اجماع را تسلیم کنیم اجماع اگر منعقد گردیده بعد از امام حسین رضی اللہ عنہ منعقد گردید مخالفت این اجماع حضرت امام راچی مضر؟

غایه مافی الباب امام همام در زمان خود در یک مسئله مختلف فیها خطاء کردند و لا محذور فیه چنانچه عرض کرده شده (مکتوب قاسمی)

پاتی شوه دا خبره چی حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ چی دیزید مخالفت و کړو نو داثی دا اجماع مخالفت و کړو نو ددی جواب دادی اول خو مونږ دا اجماع نه منو که کوم کار شوی وی نو هغه (دصحابه وو) عدم مخالفت دی ددی باوجود د فاسق په خلاف چی په نه راپورته کیدلو اجماع ده نو دهغی معنی بله ده لکه مخکی چی بیان شوه، د نفس فسق په خلاف باندی دخروج خخه دا نه لازمیږی ددی کلی مشکک درجات او خصوصیات زاید ه هم دخروج موجب نه دی ددی ټولو خبرو باوجود اجماع مسلم نه ده کوم کار چی حسنین رضی اللہ عنہما او حضرت

عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ کپی وی نو ددی کار شخه مخالفت ته به خرنگه مجمع علیه وویلی شی؟ اوکه اجماع ومنونو بیا که اجماع منعقدہ شوی هم وی نو د حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ د شهادت شخه وروسته به منعقد شوی وی چی ددی (مؤخری) اجماع شخه مخالفت حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ ته ضرر نه رسوی غایه مافی الباب حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ به په خپله زمانه کی په یوه اختلافی اجتهاد دی مسئله کی خطاء شوی وی چی په دی کی هیچ خرج نه شته لکه خرنگه مامخکی عرض کړیدی.

مولنا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: اکنون وقت آنست که عبارت نووی در این باره نقل کرده شود تا تفصیل اجمال و تصدیق این مقال بدست آید امام النووی گوید:

اجمع اهل السنة ان لا ينزل السلطان بالفسق واما الوجه المذكور في كتب الفقه لبعض اصحابنا انه ينزل، وحكي عن المعتزلة فغلط من قايله مخالف للاجماع قال العلماء وسبب عدم انزاله وتحريم الخروج عليه ما يترتب علي ذلك من الفتن وراقة الدماء وفساد ذات البين فتكون المفسدة في عزله اكثر منها في بقاءه، قال القاضي عياض رحمۃ اللہ علیہ: اجمع العلماء علي ان الامامة لا تنعقد لكافر وعلي انه لو طرئ عليه الكفر انزل قال وكذلك لو ترك الصلوة والدعاء عليها قال وكذلك عند جمهورهم البدعة قال وقال البصريون تنعقد له وتستديم له لانه طارئ قال القاضي فلو طرء عليه كفر وتغير للشرع اوبدعة خرج عن حكم الولاية وسقطت طاعته ووجب علي المسلمين القيام عليه وخلعه ونصب امام عادل ان امكنهم ذلك فان لم يقع ذلك ان بطايفة وجبت عليهم القيام بخلع الكافر ولا يجب في المبتدع الا اذا ظنوا القدرة عليه فان تحققوا العجز لم يجب القيام وبهاجر المسلم من ارضه الي غيرها ويفردينه قال ولا ينعقد للفاسق ابتداء فلو طرء علي الخليفة فسق قال بعضهم يجب خلعه الا ان يترتب عليه فتنة وحرب، قال جماهير اهل السنة من الفقهاء والمحدثين والمتكلمين لا ينزل بالفسق والظلم وتعطيل الحقوق ولا يخلع ولا يجوز الخروج عليه بذلك بل يجب وعظه وتخويفه للاحاديث الواردة في ذلك... قال القاضي وقد ادعي ابو بكرين مجاهد هي هذا لاجماع وقد رد عليهم بقيام الحسين رضي الله عنه وابن زبير رضي الله عنه واهل المدينة علي بني امية وقيام جماعة عظيمة من التابعين وصدرا الاول علي الحجاج مع ابن الاشعث وتاول هذا القائل قوله ان لا تنازع الامراهله في ايمه العدل وحجة الجمهور ان قيامهم علي الحجاج ليس بمجرد الفسق بل لما غير الشرع وظاهر من الكفر قال القاضي وقيل ان هذا الخلاف اولاً ثم حصل الاجماع علي منع الخروج عليهم.

د اهل سنت والجماعت پہ دی خبرہ باندی اتفاق دی چی بادشاہ دفسق پہ وجہ نہ معزول کیہی اوکوم قول
چی دفقی پہ کتابونوکی بعضو ذکر کری دی چی بادشاہ دفسق پہ وجہ معزول کیہی او دا قول شی دمعتزلہ وولہ
طرفہ بیان کری دی نو دی قایل غلطی کری دہ د اجماع خخہ شی مخالفت کری دی علماؤ فرمایلی دی چی
د فاسق د عدم معزولہ کیدلو وجہ دادہ چی پہ دی کی فتنہ او خونریزی جو پیری او خپل منخی اختلافات
جو پیری لہ دی و جی ددہ پہ معزولہ کولو کی پہ نظر سرہ ددہ پہ پاتی کیدلو کی فساد پیردی قاضی
عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی د علماؤ پہ دی خبرہ باندی اجماع دہ چی کافر امام نہ شی جو پیدلی او پہ دی باندی
ہم اتفاق دی چی کہ پہ امام باندی کفر طاری شی نو ہم معزول کیہی بیا قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی ہمدہ
د کفر پہ وخت کی د عزل حکم پہ ہفہ کی ہم دی چہ کلہ امام دمونخ پابندی او مونخ تہ دعوت پیری دی او د جمہور
علما و پہ نیز باندی ہمدہ احکم دار تکاب د بدعت پہ وخت کی ہم دی لکن بعضی بصریان وائی چی د عارضی
فسق او بدعت والا امامت منعقد کیہی او د ہمیشہ لپارہ پاتی کیہی خکہ چی د عارضی دی قاضی
عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی کلہ چی پہ امام باندی کفر طاری شی او بیا پہ شریعت کی تبدیلی راولی او بیا بدعت
مرتکب شی نو بیا د امامت د حکم خخہ خارج پیری او ددہ اطاعت ساقط پیری او پہ مسلمانانو باندی ددہ پہ خلاف
باندی راپور تہ کیدل او ددہ د غاری خخہ د خلافت ایستل او د عادل امام مقررول کہ ممکنہ وہ ضروری دی نو کہ
دا واقع نہ شو نو بیا ہم پہ یوی دلی باندی د کافر د ولایت ختمول واجب دی او د مبتدع نہ دیو واجب مگر داچی
کلہ ددوی د غلبی غالب گمان وی، او کلہ شی چی یقین د مغلوبوالی وی نو بیا نہ وی واجب لکن مسلمانان بہ ددہ
د حتمکی خخہ بل خای تہ ہجرت کوی او خپل دی بہ بیج کوی او د فاسق لپارہ ابتداء خلاف نہ منعقد کیہی او کہ
فسق شی عارضی و نو بیا بعضو فرمایلی دی چی ددہ د خلافت ختمول واجب دی کہ چیر تہ دفتنی او د جنگ
راپارول نہ و و جمہور اهل سنت، فقہاء او محدثین او متکلمین فرمائی چی ظالم، فاسق او د مسلمانانو
د حقوقو معطل کونکی امام ہم نہ معزولہ کیہی او ددہ پہ خلاف باندی قیام نہ دی واجب بلکہ نصیحت کول
او ویرول شی پکار دی۔ قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرمای چی ابو بکرین مجاہد رحمۃ اللہ علیہ پہ دی بارہ کی د اجماع دعوہ
کری دہ او د حضرت امام حسین علیہ السلام د حضرت ابن زبیر رضی اللہ عنہ او د مدینی منوری د خلکو پہ فعل باندی شی
استدلال کری دی چی دینی امیہ و پہ خلاف باندی راپور تہ شول ہمدارنگہ چی د قرن اول دیو جماعت پہ فعل
باندی استدلال کری دی چی د ابن الاشعث سرہ د حجاج پہ خلاف باندی راپور تہ شول او ددی قول والا د نبی
اکرم صلی اللہ علیہ وسلم پہ دی حدیث کی ہم تاویل کوی چی ان الانتازع الامراہلہ دوی وائی چی ددی خخہ عادل امام مراد

دی لکن جمهور علماء فرمائی چی دحجاج پہ خلاف باندی قیام یواختی دده دفسق له وچی نه وو بلکی له دی وچی خنخه وو چی حجاج شریعت بدل کری وو او د کفر مظاہرہ شی کری وہ قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی دا اختلاف پہ اول اول کی وو بیا وروستہ د خروج پہ صمانعت باندی اجماع وشوہ. (اتہی).

مولنا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ دی عبارتو پہ تشریح کی فرمائی چی: پس از مطالعه این عبارت تصدیق اکثر مقدمات مذکورہ حاصل میشود و بالجملہ بر اصول اہل سنت حال یزید بسابق متبدل شد نزد بعضی کافر شد اگر حضرت امام حسین علیہ السلام کافر شہ پنداشتند در خروج بر او چہ خطا کرد؟ امام احمد رحمۃ اللہ علیہ را همین رائی پسند خاطر افتاد مگر چنانکہ ممکن است کہ کفر کسی نزدیکی کسی متحقق شود و نزد دیگران متحقق نشود همچنین خروج در حق این و آن مختلف خواهد بود و اتفاق در تکفیر، تفسیق، تعدیل و تخریج کسی از ضروریات دینی یا از بدیہات عقلی نیست کہ حاجت معذرت افتد و در صورت فسق آنچه پیش کردہ ام یاد خواهد بود تاہم هیچ صعبیتی بر اہل سنت نیست، چہ یزید آندرین صورت یا فاسق معلن بود تارک صلوٰۃ وغیرہ یا مبتدع بود چہ از رسائی نواصب است باین ہمہ عموم خلافتش غیر مسلم، نظر بر این وجوہ بیاد ملفظات سابقہ در خروج بر او هیچ قباحتی نی و با این ہمہ خروج بر ہمچنین کسانی تا حال نزد ہمہ جایز، و اگر نزد ہمہ نیست نزد بعضی جایز چنانچہ از مشاہدہ عبارت نووی رحمۃ اللہ علیہ واضح است در مسایل مختلفہ خلاف یکی مردیگران را موجب تفسیق او شان را و بطلان اعمال او عند اللہ نمیتوان شد چنانچہ دانستہ شد و اگر فرض کنیم بر عدم خواز خروج بر چنین کس اجماع است اجماع حادث است اجماع قدیم نیست تا بر اصول اہلسنت در شہادت امام ہمام ترددی را ہ یابد زیادہ از زیادہ اگر کسیگوید این بگوید کہ حضرت امام در این مسئلہ خطاء کردند لیکن چہ خرج. المجتہد یخطی ویصیب الخ. (مکتوب قاسمی مطبوعہ ادارہ نشر و اشاعت ملتان) د مولنا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ د تشریح خلاصہ پہ خلورو جملو داسی دہ.

اول: یزید د امام احمد رحمۃ اللہ علیہ اود بعضی علما و پہ نیز باندی کافر شوی وو او کیدی شی چی د حضرت امام حسین علیہ السلام ہمدانظرو و او د کافر پہ خلاف باندی خروج واجب وی لہذا حضرت امام حسین علیہ السلام پہ دی خروج کی پہ حق وو.

دوہم: بعضو نورو پہ نیز باندی کافر نہ وولکن دچاہہ نیز باندی چی کافرو پہ ہغوی باندی ددی نورو سرہ موافقت لازم نہ وو چی پہ حضرت امام حسین علیہ السلام باندی دا واجبہ کړو چی ولی دی ددی بلی دلی سرہ اتفاق نہ کولو؟

دویم: دیزید خلافت لائراوسہ پوری متحقق شوی نہ وو عوامو ته اعتبار نہ شته او خواصو اکثر ورسره بیعت نہ ووکړی لہذا پہ حضرت امام حسین علیہ السلام باندی دا اعتراض نہ شی کیدلی چی دخیلفہ پہ خلاف شی خروج کړی وو.

خلووم: یزید بنسکارہ فاسق او دنواصبہ وو خخہ وو نواصبہ هغو خلکو ته وائی چی حرامو شیانو ته دخپلو نفسانی دلایلو پہ بنا باندی حلال وائی یزید بہ ہم شراب خوړل او حلال بہ شی گنل، او بعضی علماء فرمائی چی پہ هغه وخت کی اجماعاً دبنسکارہ فاسق پہ خلاف باندی قیام واجب وو او بعضی علماء فرمائی چی اجماعاً قیام نہ وو واجب کہ اجماعاً نہ وی واجب بلکی دبعصو پہ نیز باندی واجب وی او دبعصو نورو پہ نیز باندی نہ وی واجب نویا دحضرت امام حسین علیہ السلام پہ نیز واجب وو نو کہ پہ خپل اجتہاد کی حق ته رسیدلی وی الله جل جلالہ بہ دودہ اجرہ ورکړی او کہ خطا شوی وی نو الله جل جلالہ بہ ورته یو اجر ورکړی او بعضی نورو علماء فرمائی چی دفاسق پہ خلاف باندی پہ عدم قیام باندی اجماع دہ لکن مونږ وایو چی بالفرض کہ دا اجماع منعقدہ شوی وی نو دا دحضرت امام حسین علیہ السلام خخہ متاخرہ اجماع دہ چی دحضرت امام حسین علیہ السلام پہ خلاف باندی دلیل نہ شی کیدلی.

قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ ددیو بند خلو وینت کلن مہتمم

دیزید خلافت اجماعی نہ وو دیرو دلو دہغه ابتداء خخہ نہ ووملی چی پہ دوی کی حضرت امام حسین علیہ السلام ہم وو لدی وجی چی پہ حضرت امام حسین علیہ السلام باندی دیزید اطاعت نہ وو واجب چی دخروج او بغاوت سوال پیدا شی. (شہید کربلا ویزید ص: (۱۸۷) قاری محمد طیب)

حضرت شاہ عبدالعزیز رحمۃ اللہ علیہ

دظالم بادشاہ پہ خلاف باندی قیام پہ هغه وخت کی ناجایز وی چی ددی ظالم بادشاہ تسلط کامل شوی وی او ددہ پہ تسلط کی دھیچا نزاع او مزاحمت نہ وی او تراوسہ پوری دمذینی منوری او مکی مکرمی خلک

دیزید پلیت په تسلط باندی راضی نه وو او حضرت امام حسین علیه السلام، حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ او حضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ دیزید بیعت نه و و قبول کړی.

خلاصه دکلام داچی حضرت امام حسین علیه السلام ددی لپاره دیزید په خلاف باندی قیام وکړو چی دیزید تسلط دفع کړی دا عرض ئی نه وو چی دیزید تسلط رفع کړی دقی په مسایلو کی ددفعی او دفعی په مابین کی فرق مشهور دی. [فتاوی عزیزی: ص: (۲۲۷) خارج یافته: ج: (۲) ص: (۳۱۶) قاضی مظهر حسین رحمۃ اللہ علیہ].

مولنا ظفر احمد العثماني رحمۃ اللہ علیہ:

عنوان لگوی په نوم دتحقیق خروج الامام حسین علیه السلام و امثاله علی ایمة الجور: ددی خنچه وروسته فرمائی چی:

قلت ويمكن ان يقال ان الولاة الذين اخرجوا عليهم كانوا فسقة من اول الامر وقد عرفت ان الولاية لا تنعقد لفاسق ابتداءً عند الجمهور فلم يكن خروجهم علي الامام وهو لمنهى عنه بل علي الامام.... الخ

یامخکی لیکي چی: فاولیک الذین اخرجوا علي یزید والحجاج لعلهم ظنوا من انفسهم القدرة علي خلعهما لكثرة من بايعهم علي ذلك فقد بايع علي يدمسلم بن عقيل للامام حسين بن علي رضی اللہ عنہ عددکثر من اهل الكوفة تزيد عدتهم علي اربعين الفا. (اعلاء السنن: ج: (۱۲) ص: (۶۱۸) كشف خارجیت ص: ۳۸۸ قاضی مظهر حسین چکوالی رحمۃ اللہ علیہ).

کله چی دا ثابت شوه چی دیزید خلافت اجماعی نه وو بلکی دسلطان متغلب حیثیت ئی لرلو او هغه هم لا مکمل نه وو او د حضرت امام حسین علیه السلام قیام دده په خلاف باندی په حقه وو نو اوس د حضرت امام حسین علیه السلام دخروج علی الیزید اجمالی واقعده واوره

دیزید په خلاف د حضرت امام حسین علیه السلام خروج

دکوفی خلکو په ډیر تاکید او کثرت سره دا تقاضی کوله چی مونږ دیزید سره موافق نه یو لهدا مونږ امام نه لرو نو تاسو کوفی ته راشی مونږ ستاسره بیعت وکړو او د فاسق او ظالم یزید په خلاف به جنگ وکړو حضرت امام حسین علیه السلام د محمد بن حنیفه په مشوره باندی مکی مکرمی ته لاړو په شعب ابی طالب کی دیره شو دمکی مکرمی خلک ورباندی راهات شو کوفی مشران راغلل او عرض ئی وکړو چی تاسو زر ترزره کوفی ته تشریف

راوری د خلافت مستند ستاسو لپاره خالی دی اوزمونږ سرونه ستاسو په خدمت کی حاضر دی حضرت امام حسین علیه السلام ورته وفرمایل چی ستاسو د همدردی څخه مننه، لکن فی الحال تللو ته تیار نه شو.

کله چی دکوفی څخه دخطونو اود خلکو تسلسل زیات شو نو حضرت امام حسین علیه السلام د حالاتو د تحقیق د معلومولو لپاره مسلم بن عقیل کوفی ته ورو لیږلو، مسلم به عقیل دوه ملگری هم د ځان سره یوځای کړل او کوفی ته روان شو لکن دلاری د سختیو له امله شی هغه نورو دواړه ملگری وفات شول کله چی مسلم به عقیل کوفی ته ورسیدلو نو دکوفی خلک ورته سترگی په لارو و لاسونه یی ورته په لاس کی ورکړل اودیزید سره شی ښکاره مخالفت شروع کړو. سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۴۸).

د مسلم بن عقیل سره اتلسوزو وکسانو بیعت وکړو له دی ظاهری وضعیت په لیدلو سره حضرت مسلم بن عقیل حضرت امام حسین علیه السلام په نوم یو خط ولیږلو چی دکوفی ټول خلک تاته په انتظار دی نو فوراً تشریف راوړی، حضرت امام حسین علیه السلام ته چی دا خط ورو رسیدلو نو کوفی ته شی د سفر تیاری شروع کړو. سیر الصحابة: ص: (۱۵۶)

کله چی دیزید جاسوسانو یزید ته اطلاع ورکړه نو دخپل حکومت د بقاء غم ورسره شونو فوراً شی خپل دبصری حاکم عبید الله بن زیاد (ملعون) ته یو تاکیدی حکم نامه ورو لیږله چی فوراً شی قتل کړه. سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۴۹).

عبید الله بن زیاد کوفی ته راغلو دکوفی مسجد ته لاړو او په لاره کې یې دخلکو دانعری اوریدلی چی مرجبا بن رسول الله علیه السلام. ابن زیاد جامع مسجد ته لاړو او خلکو ته دیر غضب ناک تقریر وکړو چی ای دکوفی خلکو زه امیر المؤمنین یزید ستاسو د ښار لپاره حاکم رالیرلی یم ماته شی امر کړی دی چی د مظلوم سره انصاف دمطیع سره احسان اود باغی سره سختی وکړم زه به دا حکم عملی کوم دفرمانبردارانو سره به پدراننه شفقت کووم لکن د مخالفینو لپاره زهر قاتل یم. سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۵۰).

مسلم بن عقیل د عبید الله بن زیاد د اعلان له وجی د هانی بن عروه کور ته پناه و یوړه هانی بن عروه یو د هغو خلکو څخه وو چی کوفی ته شی د حضرت امام حسین علیه السلام په راغونښتلو کی دیر ټینگار کولو، هانی په اول کی مسلم ته په پناور کولو کی متردد وولکن وروسته شی زنانه په یو محفوظ ځای کی پټی کړی او حضرت

مسلم بن عقیل ته شی پناه ورکړه، دهانی کورته به خلک پټ پټ راتلل او د مسلم بن عقیل سره به شی بیعت کولو. سیر الصحابه: ج: (۴) ص: (۱۵۰).

عبيد الله بن زیاد یزیدی د مسلم بن عقیل د لټون لپاره جاسوسان مقرر کړي وو لکن نتیجه په لاس باندې نه ورتله آخر شی خپل غلام معقل د مسلم بن عقیل د خای پیدا کولو لپاره مامور کړو معقل مسجد ته لاړو ځکه چې مسجد څخه پټ حالات ښه معلومېږي ځکه چې په مسجد کې هر قسم خلک راټولېږي نو معقل په مسجد کې یو سړی ولیدلو چې مسلسل مونځونه کوي نو قیاس شي وکړو چې دا مسلسل د مونځ کونکي به خامخا د حضرت امام حسین عليه السلام حامی وي نو دده خواته ورغلو او ورته وي ویل چې زه شامي غلام یم اللهم صل علی زما په زړه کې د نبی اکرم عليه السلام د اهل بیتو محبت اچولی دی زما درې زړه درهم دی ما اوریدلی دی چې دلته د حضرت امام حسین عليه السلام کوم داعی دی نوزه غواړم چې دایو څه ناڅه روپی هغه ته ورکړم چې هغه شي د خیر په کارونو کې مصرف کړي، هغه سړی د مسلم بن عقیل په اجازه باندې دا جاسوس وروستلو، د خدمت بده بېمانه باندې د شپې هم ورسره پاتی شو سهر شي ابن زیاد ته رپوټ ورکړو.

هانی چونکه د علاقې مخور سړی وو مخکې به ابن زیاد ته تلور اتلو لکن چې دکومي ورځې څخه د مسلم بن عقیل کارکن شونو د مریضۍ په بهانه باندې شي تلل راتلل پریښي وو، یو ورځ محمد اشعث اسماء بن خارجه د ابن زیاد ملاقات ته ورغلل ابن زیاد ترینه دهانی پوښتنه وکړه دوی ورته وویل چې هغه مریض دی ابن زیاد ورته وویل چې دا څنګه مریض دی چې ټوله ورځ دخپل کور په دروازه کې ناست وي؟ دوی دواړه هانی ته راغلل او د ابن زیاد د بدګمانۍ څخه شي خبر کړو او ورته شي وویل چې فوراً ورشه خپله معامله ورسره صفا کړه، هانی چې کله ورغلو ابن زیاد ورته دا شعر وویل چې:

ارید حباء ه ویرید قتلې عذیریک خلیک من مراد

زه ورسره د احسان اراده لرم او هغه زما د قتل اراده لري د مراد د قبیلې څخه خپل کوم دوست د معذرت لپاره راوړله، هانی چې دا شعر واوریدلو نو پوښتنه شي وکړه چې ددی شعر څه مطلب دی؟ ابن زیاد ورته وویل چې ددی څخه غټ جرم شته چې مسلم دې پخپل کور کې پټ کړي دی او پټ په پټه ورته خلک د بیعت لپاره راغواړي؟ هانی چې کله ددی الزام څخه انکار وکړو نو ابن زیاد هغه معقل جاسوس راوغوښتلو هانی چه کله عینی شاهد ولیدلو نو انکار ورته سخت شو، صاف صاف اقرار شي وکړي او قسم شي ورته وکړو چې ما پخپله

مسلم نه دی راغبو بستی اوزه وعده ورسره کوم چی زه اوس ورخم او مسلم دخپل کور څخه شرم لکن ابن زیاد ورته وویی چی ترڅو پوری مسلم دلته نه وی راغلی ترهغی پوری ته نه شی تللی هانی ورته وویل چی زه خپل میلمه چاته نه شم حواله کولی، ابن زیاد په دعوضی څخه بیتابه شو او هانی ئی دومره سخت ووهلو چی دپوزی څخه ئی وینی روانی شوی او بیانی په یو کورکی واچولو اخبار الطوال: ص: (۲۴۸).

بل طرفته چی مسلم بن عقیل دهانی دمرگ اوازه واوریدله نو دخپلو اتلسوزو کسانو سره ئی په قصر باندي حمله وکړه په دغه وخت کید ابن زیاد سره صرف پنځوس کسان وو چی دیرش اوشل دکوفی مشران وو.

ابن زیاد قصر په مخ کی پاتک واچولو او دکوفی مشرانو ته ئی وویل چی دقصر چت ته وخیژی او اعلان وکړی چی نن چی څوک دامیر اطاعت وکړی دهغه به ډیر اکرام کیږی او انعام به ورکول کیږی او څوک چی بغاوت وکړی هغه ته به سخته سزا ورکول کیږی، ددی اعلان په اوریدلو سره دمسلم ملگری و تنبیدل دمسلم سره صرف شل کسان پاتی شول مسلم چی کله دا غداری ولیدله نو دکنده محلی طرفته لاړ او پاتی شو شل کسان هم یو یو شو لهذا یواځی پاتی شو، دکنده په محله کی دیوی طوعه نامی زنانه دروازی ته ودریدلو او به ئی ترینه وغوښتلې هغی زنانه او به ورکړی او بیانی ورته وویل چی نور پخپله مخه باندي زه، مسلم ورته وویل چی زه په دی علاقه کی مسافر یم دلته څوک نه لرم نو ته ماسره ولی داسی سلوک کوی؟ بیانی ورته ځان معرفی وکړه هغه بی بی دالله ﷺ څخه ووریدله نو پخپل کور کی ئی پناه ورکړه ددی ځوی نه وو خبر کله ئی چی خپله مورد کوریوی کوتی په ډیرو تللو را تللو باندي ولیدله نو دسبب پوښتنه ئی ترینه وکړه هغی په اول کی رازنه ویلو لکن وروسته ئی دسختی وعدی داخستلو څخه ورته راز وویل او ابن زیاد دکوفی دکورونو دتلاشی حکم وکړو، ددی بودی بچی وډار شو، عبدالرحمن بن محمد ته ئی وویل چی مسلم زموږ په کور کی پټ دی عبدالرحمن قصر ته لاړ او ابن زیاد ئی خبر وکړو، ابن زیاد او یاکسان دمسلم دگرفتار ئی لپاره راو لیږل، مسلم سخته مقابله وکړه، آخر دبکیر بن حمران په یو گذار باندي سخت زخمی شو لکن بیانی هم مقابله کوله کله چی دکور په چت باندي خلک راوختل نو مسلم بهر ورتلو او مقابله ئی کوله آخر ورته دشامی ډلگی مشر محمد بن اشعث وویل چی تر کومه پوری به یواځی مقابله کوی زه تاته امان در کووم او یقین در کووم چی زه به ستاسره دوکه نه کووم، حضرت مسلم دزخمو نو څخه بیتابه شوله دی وجی ئی یو دیوال ته تکیه وکړه او کیناستلو، محمد بن

اشعث بیا و رسرہ د عہد تجدید و کړو لکن عمرو بن عبید سلمی دا ونه منله تورہ شی ترینه واخستلہ پد زخمی حالت کی شی په قجرہ باندی سپور کړو او د ابن زیاد په طرف شی روان کړو. سیر الصحابة ج: (۴) ص: (۱۵۵).

مسلم بن عقیل ژړل عمرو بن عبید ورته وویل چی دخلافت مدعی دمصیبتونو طاقت نه لری او ژاری، مسلم وفرمایل چی دخپل ځان په غم کی نه ژاړم بلکهی دخپل خاندان په غم کی ژاړم چی تاسو ته را روان دی دحسین او د آلحسین په غم کی ژاړم، بیائی محمد بن الاشعث ته وویل چی زما بیچ کول ستا په طاقت کی نه دی لکن ته صرف دومره همکاری راسره وکړه چی حضرت امام حسین علیه السلام ته زما دایغام ورورسوه چی دلاری خخه بیرته وگرزوی او دکوفی په خلکو هیڅکله اعتماد ونه کړی، ابن الاشعث ورسره وعده وکړه چی قسم په الله جل جلاله چی دا کار به وکړم اویائی خپله وعده سرته هم ورسوله. ابن اثیر ج ۴/ ص ۲۴/ سیر الصحابة ج ۴ ص (۱۵۶).

کله شی چی ابن زیاد ته وروستلو نو ابن الاشعث ورته وویل چی ما مسلم ته امان ورکړی دی لکن ابن زیاد ونه منله او ورته وی ویل چی ته ماصرف دده دنیو لولپاره لیرلی وی نو ابن الاشعث چپ شو. سیر الصحابة ص: (۱۵۶).

مسلم بن عقیل ته چی کله د ابن زیاد له طرفه دوژلو تیاری شروع شو نو مسلم بن عقیل دوصیت لپاره مهلت وغوښتلو.

د مسلم بن عقیل په قربانو کی هلته عمرو بن سعد وو مسلم ورته وویل چی زه تاته درازیه خبره کووم په بعضی روایاتو کی راځی چی عمرو بن سعد اول دا وریدلو خخه انکار وکړو، بیا چی کله ابن زیاد د پیغور ورکړو چی خپل دتره ځوی مه مایوسه کوه نو اوریدلو ته تیار شو او په بعضو روایاتو کی راځی عمرو بن سعد دا وصیتونه په ډیری خوشحالی باندی واوریدل اوله خبره نه شی ورته دا وکړه چی په کوفه کې ماشپرسوه روپی قرض کړی دی زما خخه وروسته هغه ادا کړه دوهم دا چی زما مری بنخ کړه او دریم دا چی حضرت امام حسین علیه السلام ته څوک ورولیږه چی دلاری خخه بیرته وگرزی. [تاریخ طبری ج: (۷) ص: (۲۵۶)] سیر الصحابة ج ۴ ص: (۱۵۷).

دا وصیتونه شی محمد بن الاشعث ته هم کړی وو او دی دواړو عمل هم ورباندی کړی وو حضرت امام حسین علیه السلام شی دکوفی دخلکو دبی وفائی خخه خبر کړی وو.

ددی وروسته دمسلم بن عقیل اود عبیدالله بن زیاد په مابین کی ترخی خبری تبادلې، عبیدالله بن زیاد مسلم ته حضرت امام حسین ته اود حضرت علی علیه السلام کنخلی وکړی اویائی جلادانو ته حکم وکړو چی مسلم بن عقیل د قصر چت ته وخیژوی هلته شی قتل کړی او مړیسی لاندی راو غورزوی. جلادانو همداسی وکړل اود حضرت امام حسین علیه السلام یو قوی مټ دمنځه لاړو. تاریخ طبری: ج: (۷) ص: (۲۶۷) سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۱۵۸).

د حضرت امام حسین علیه السلام شهادت

کله چی حضرت امام حسین علیه السلام کوفیه ته تللو پخه اراده وکړه نو یزید حضرت عبداللہ بن عباس علیه السلام ته یو خط ورو لېږلو چی د حضرت امام حسین علیه السلام د قتل تهدید پکی وو د خط مضمون داسی وو چی:

ان سوف یتربکم ماتدعون به اقلتي تهادکم العقبان الرخم، حضرت ابن عباس علیه السلام حضرت امام حسین علیه السلام ته ورغلو او ورته ویویل چی: ولله اني لاظنک ستقتل غدا بین نساءک وبناتک کماقتل عثمان علیه السلام بین نساءه وبناته، حضرت امام حسین علیه السلام ورته وفرمایل چی: لان اقل بمکان کذا وکذا احب اليه ان اقل بمكة وتمتحل بي، قال فبکی ابن عباس علیه السلام. [البداية والنهاية: ج: ۱/ ص: ۱۶۶].

حضرت امام حسین علیه السلام په دپيو هیدلو چی زما دوژلو لپاره به د حرم بیعزتی هم کیږی. تجلیات صفر: ج: (۱) ص: (۵۵۷)

حضرت عبداللہ بن زبیر علیه السلام ورته وفرمایل چی همدلته په حجاز کی دخلافت اعلان وکړه مونږ د سره بیعت کوو او همکاري د سره کوو لکن حضرت امام حسین علیه السلام وفرمایل چی زه چی د حرم څخه یو ولشت بهر قتل شم داراته ددی څخه ښه دی چی په حرم کی قتل شم مادخپل پلار څخه اوریډلی دی چی فرمایل چی دیوی چنډه څی غوندی انسان به د حرم بی عزتی کوی نوزه د ځان څخه هغه چنډه څه نه جوړوم، حضرت ابن الزبیر علیه السلام ډیر ټینگار وکړو لکن حضرت امام حسین علیه السلام حصار نه شو. سیرالصحابه: ج: (۱) ص: (۱۶۱).

دمسلم بن عقیل په اولنی دعوت باندی حضرت امام حسین علیه السلام کوفی ته روان شو، کله چی د حاجز په نوم باندی ځای ته ورسیدلو نو قیس بن مسهر صداری ته شی خپل اطلاعی خط ورکړو او کوفی ته شی ولیږلو لکن یزیدیانو مخکی د مخکی څخه لاری بنده کړی وی قیس بن مسهر شی د قادیسی په مقام کی وینولو او ابن زیاد ته شی وروستلو ابن زیاد امر وکړو چی مسلم د عقیل په طریقه باندی چت ته وخیژوی او ویوژنی کله شی

چی چت ته وخیژولو نو امرئی ورته وکړو چی کذاب بن کذاب حسین بن علی ته کنخلی وکړه، قیس چی د حضرت امام حسین علیه السلام دفدایانو خخه وونود کنخلو په خای شی خپله فریضه ادا کړه او په زوره زوره یی آوازونه وکړل چی ای دکوفی خلکو زه د حسین بن فاطمه علیهم السلام بنت رسول الله صلی الله علیه و آله له طرفه استازی یم هغه د حاجز مقام پوری رارسیدلی دی دهغه سره امداد کول ستاسو فریضه ده ددی خخه وروسته شی په عبید الله بن زیاد اودده په پلار باندی لعنت وویلی اود حضرت علی علیه السلام ته شی استغفار وکړو، ابن زیاد نور هم په غصه شو او د چت خخه لاندی شی راوغورزو لو.

د حضرت امام حسین علیه السلام یو بل قاصد عبد الله بن یقطر هم د حصین بن نمیر کسانو ونیولو ابن زیاد ته شی وروستلو هغه ته شی هم وویل چی کذاب ابن کذاب حسین بن علی ته کنخلی وکړه لکن هغه هم د قیس په طریقه باندی خپله فریضه ادا کړه اود قیس په طریقه باندی شی دا هم شهید کړو. (ابن اثیر ج ۴) ص: (۳۶) سیر الصحابة ج ۴ ص: (۱۶۶).

کله چی حضرت امام حسین علیه السلام د ثعلبه مقام ته ورسیدلو یو کس چی دکوفی خخه راروان وو د حضرت مسلم بن عقیل او دهانی د قتل خخه شی خبر کړو حضرت امام حسین علیه السلام سخت خفه شو، حضرت امام حسین علیه السلام ته خیر خواهانو یو ځلی بیا وویل چیه کوفه کی ستا څوک خیر خواه نه شته لهذا بیرته وگرزو لکن د حضرت مسلم بن عقیل ورور په خداو په غوصه کی راغلو او وی فرمایل چی قسم په الله صلی الله علیه و آله چی تر څو مو د مسلم بدل نه وی اخستی اویا ټول شهیدان شوی نه یو تر هغی پوری بیرته ونه گرزو، حضرت امام حسین علیه السلام و فرمایل چی دا خلک نه وی نوزما دژوند خخه مقصد شو قافله شی نوره هم په مخ روانه کړه. سیر الصحابة ج: (۴) ص: (۱۶۶).

کله چی حضرت امام حسین علیه السلام مسلسل ددی دردناکو واقعاتو خخه خبریدلو نو خپل ملگری شی راجع کړل او تقریری ورته وکړو چی د مسلم بن عقیل، هانی ابن عروه، عبد الله بن یقطر دردونکی خبرونه رارسیدی زمونږ شیعه وو (دلو) زمونږ همکاری پرېښیده لهذا په تاسو کی چی څوک بیرته تلل غواړي هغه په خوشحالی باندی بیرته تللی شی زمونږ له طرفه ورباندی هیڅ پابندی نه شته کله چی خلکو دا تقریر واوریدلو نو اکثره خلک لارل صرف هغه فدایان ورسره پاتی شول چی دمکی خخه ورسره راغلی وو. سیر الصحابة ج ۴ ص: (۱۶۷).

قافله مخکی لاره خان سره ئی اوبه واخستی اوددی حشمه په مقام کی ئی دغره په غاره کی خیمې ووهلی په دی وخت کی دیزیدیانو له طرفه حربن یزید التمیمی دزرو کسانو سره دحضرت امام حسین علیه السلام اوده ملگرو دنیولو لپاره راورسیدلو دحضرت امام حسین علیه السلام قافلی ته مخامخ ئی قیام وکړو، حضرت امام حسین علیه السلام دما سپنن لپاره داځان حکم وکړو اودا قامت په وخت کی راووتلو دحردلبنکریه مخی ودریدلو اوداسی تقریر وکړو چی: ای دکوفی خلکو زه دالله جل جلاله اودستاسو څخه بښنه غواړم زه پخپل سرتاسوته نه یم راغلی بلکی ما پسی تاسو قاصدان اوستاسو خطونه راروان وو چی مونږ امام نه لرو، تاسو راشی کیدی شي چی ستاسو په ذریعه باندی دالله جل جلاله مونږ ته سیده لارو بښائی اوس زه راغلی یم که تاسو زما سره وعده کوی اوما ته پوره اطمینان راکوی، نوزه ستاسو بښارته درځم او که داسی نه کوی او زما درتلل نه خو بښوی نوزه دهمدی خان څخه بیرته واپس کیږم. سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۱۶۷).

خلکو چی دا تقریر واوړیدلو ټول چپ شول، هیچا هیڅ جواب ورنکړو حضرت امام حسین علیه السلام دا قامت حکم وکړو اودرڅخه ئی پوښتنه وکړه چی زما سره مونځ کوی او که زما څخه ئی بیل کوی؟ حرو ویل چی ستاسو سره ئی کوم درد حضرت امام حسین علیه السلام په اقتداء کی مونځ وکړو دا دحر لپاره نیک فال وو ځکه چی دامام په اقتداء کی ئی مونځ وکړو سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۱۶۸)..

ددی څخه وروسته په مازیگر کی حضرت امام حسین علیه السلام قافلی ته دکوچ کولو حکم وکړو دکوچ څخه مخکی ئی دمازیگر مونځ په جماعت سره ادا کړو دجماعت څخه وروسته ئی بیا تقریر وکړو چی: ای خلکو دالله جل جلاله څخه وډار شی ادا حقدارانو حق وپیژنی دا دالله جل جلاله درضامندی سبب دی دظالمانو او په زور باندی دحکومت کونکو په مقابل کی مونږ اهل بیت دخلافت حقیقی مستحق یو، او که تاسو زما په راتگ باندی خفه ئی او ځمونږ حق نه پیژنی اوستاسو رایه دهغی څخه مخالفه وی کومه چی ستاسو دخطونو اوستاسو دقاصدانو څخه معلومیدله نو بیا زه بیرته واپس کیږم. [تاریخ طبری: ج: (۷) ص: (۲۹۷)]. ددی تقریر څخه وروسته ورته حرو ویلی چی کوم خطونه او کوم قاصدان؟

ددرددی استعجاب څخه وروسته حضرت امام حسین علیه السلام دخطونو څخه دکی دوه ځلتي دحربه مخکی خالی کړی هرچی دخطونه ولیدل نو وی ویل چی ددی خلکو سره زموږ هیڅ تعلق نه شته مونږ ته دا حکم شوی دی چی ستا څخه جدا نه شو ترڅو چی دی ابن زیاد ته ورولو حضرت امام حسین علیه السلام ورته وفرمایل چی

ستامرگ ددی خخه ډیر نږدی دی دای وویل اویائی قافلی ته حرکت ورکړو لکن حرماحت وکړو او ورته ئی وویل چی صرف ماته دا حکم شوی دی چی ودی نیسم او کوفی ته دی ابن زیاد ته ورولم لهذا اوس په داسی طرف بانندی روان شه چی نه کوفی ته ورسیدی او نه مدینی ته بیرته وگرزی په دی زمانه کی به زه ابن زیاد ته خط ولیږم او تاسو ئی یزید ته ولیږی کیدی شی چی **اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَیْهِ** دعا فیت کوم صورت را پیدا کړی اوزه ستاسو په معامله کی دا امتحان خخه بچ شم.

د حر ددی مشوری خخه وروسته حضرت امام حسین **علیه السلام** د قادیسی په چپ طرف بانندی روان شو او حر هم ورسره تللو. [سیر الصحابه: ج: (۴) ص: (۱۶۹)].

کله چی حضرت امام حسین **علیه السلام** د عذب الهجانات مقام ته ورسیدلو نو د کوفی خخه د طرماح بن عدی په راهنمائی کی خلور ملگری ورته راغلل او د کوفی خبرئی ورته راوړو حرد دوی مزاحمت وکړو حضرت امام حسین **علیه السلام** ورته وفرمایل چی دا زما انصاردی اوز ما د قافلی دخلکو سره یو برابر دی له دی وجی دخپل خان په شان د دوی حفاظت هم په ماباندى لازم دی او که ته پخپله خبره ټینگ ئی نویا جنگ ته تیار شه کله چی حرب پوره شو نو چپ شو حضرت امام حسین **علیه السلام** د دوی خخه د کوفیانو پوښتنه وکړه، مجمع بن عدی ورته وفرمایل چی د کوفی مشرانو غټ غټ رشتونه اخستی دی دهغوی لاسونه دروړو خخه ډک دی لهذا دهغوی ټول ستا په خلاف متحد شوی دی البته دعوامو زړونه ستاسو طرفته مایل دی لکن دهغوی توری هم ستاسو په خلاف دی ددی خخه وروسته حضرت امام حسین **علیه السلام** دخپل قاصد قیس بن مسهر صیدادی پوښتنه وکړو نو معلومه شوه چی شهید شوی دی د حضرت امام حسین **علیه السلام** دسترگو خخه اوبنکی روانی شوی او په ژبه باندى دا آیت جاری شو چی: فمنهم من قصي نجه ومنهم من ينتظر، ییائی قیس ته دعا وکړه. [ابن اثیر: ج: ۴ ص: ۴۱ / سیر الصحابه: ج: ۴ ص: (۱۷۱)].

قافله په تلو تلو کی نینواته ورسیدله په دغه وخت کی د ابن زیاد له طرفه حر ته حکم راغلو چی امام حسین **علیه السلام** ونیسه ته دی داسی خالی میدان طرفته بوزه چی هلته هیڅ کور او اونه نه وی حرد احکم حضرت امام حسین **علیه السلام** ته واورولو حسینى لښکر ورته وویل چی مونږ پریږده مونږ پخپله په نینوا غاضریه او یا په شفیقه کی خیمی وهو حر ورته وویل چی زه ددی اجازه ځکه نشم درکولی چی زما پسې جاسوس شته دی خلاصه دا چی

دمحرم پەدوھم تاریخ باندی پەسنەد (۶۱) کال دەجرت دنینوا پە میدان کربلا (کرب و بلا) کی قافلی خیمی ووهلی. ابن اثیر: ج: (۲) ص: (۴۳) سیرالصحابه: (۴) ص: (۱۷۳).

ابن زیاد دحضرت امام حسین علیه السلام د مقابلی پە فکر کی شو نو دحضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ خوی عمرو چی نوی شی د ری حاکم جو کړی وو، اولته یی دجنگ لپاره مامور کړی ووهغه دخان سره لښکر روان کړ وو، دحامام اعین مقام ته رسیدلی وو نو ابن زیاد راوغوښتلو او ورته ئی وویل چی اول دحسین علیه السلام سره وجنگیږه بیا خپلی وظیفی ته لاړ شه عمرو بن سعد ورته وویل چی اللهم دی پە امیر باندی رحم وکړی ماددی خدمت څخه معاف کړه، ابن زیاد ورته وویل چی که دا کار نه کوی نو بیا د ری حکومت هم درته نه درکول کپړی ددی اخطار څخه وروسته ابن سعد مهلت وغوښتلو دمهلت پە زمانه کی ئی دخپلو خیر خواهانو سره مشوره شروع کړه ټولو مخالفت کولو حمزه بن مغیره ورته وویل چی د اللهم لپاره دحسین علیه السلام دوینوگناه پنځل سرباندی مه اخله او قطع دصله رحمی مه کوه چی حکومت دنیا او مال ټول دی له لاسه ووزی نو دا هر څه دبرداشت قابل دی لکن دحسین علیه السلام پە وینو باندی دلاسونو لږ نه دیپ کار ابن سعد ورته وویل چی انشاء الله تعالی ستا پە مشوره به عمل کوم. [سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۱۷۴)].

وروسته دحکومت شوق او مینى ابن سعد دی خطرناک کار ته تیار کړو پە دریم دمحرم باندی ابن سعد دڅلور زره کسانو سره نینوا ته ورسیدو ابن سعد غوښتل چی عزره ابن قیس احمس حسین علیه السلام ته ورلیږی او پوښتنه ترینه وکړی چی دڅه مقصد لپاره راغلی ئی لکن هغه عذر وکړو ځکه چی داهم یو پە هغو کسانو کی وو چی حضرت حسین علیه السلام ته ئی خطونه ورلیږل بیائی کثیر بن عبدالله ورولیږلو کثیر ورته وویل چی زه ورځم که ستاسو زما دلیرلو څخه بل څه عرض وی هغی ته هم تیاریم دحضرت امام حسین علیه السلام وژلو ته ئی اشاره کوله ابن سعد ورته وویل چی زه بل څه نه غواړم صرف ورشه او ورته ووايه چی دڅه مقصد لپاره راغلی ئی؟

داسی بدزبانە او بد مزاجه وو دخپلی بد مزاجی پە وجه ئی دحضرت امام حسین علیه السلام پوری پیغام ونه رسولو او واپس راغلو دده د واپسی څخه وروسته ئی قره بن سعد ورولیږلو قره بن سعد پیغام ورته ورو رسولو حضرت امام حسین علیه السلام ورته وفرمایل چی زه تاسو دکوفی خلکو راغوښتی یم اوس که تاسو زما راتلل ته خوښوی نوزه بیرته واپس کیږم کله چی ابن سعد ته دحضرت امام حسین علیه السلام جواب راوړ سیدلوانو ابن سعد دا طمینان ساه واخیسته او ویویل چی امید شته چی اوس اللهم ماد حسین علیه السلام سره دجنگ څخه وساتي ابن سعد خپل سوال

اود حضرت امام حسین علیه السلام جواب ابن زیاد ته ورولپولو دابن سعد ددی مصالحانه تحریر خخه وروسته هم ابن زیاد صلحی ته تیار نه شو. [سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۱۷۶)].

ابن زیاد دوهم خط ورولپولوچی په حسینی لښکر باندی اوبه بندی کړه اودیزید لپاره ترینه بیعت وغواړه دییعت خخه وروسته به زه دده په معامله باندی غور کوم ددی خط په تعمیل کی ابن سعد پنځه سوه کسان دفرات په غاړه باندی د اوبو د بندولو لپاره وگمارل د اووم دمحرّم الحرام خخه اوبه بندی شوی. تاریخ طبری: ج: (۷) ص: (۳۱۲) سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۱۷۷).

کله چی حسینی لشکر دیرتگی شونو حضرت امام حسین علیه السلام حضرت عباس بن علی علیه السلام ددیرشو سپرو اودشلو پیاده و ورسره داوبو پسی ولپولو دوی چینی ته ورسیدل عمرو بن حجاج مزاحمت وکړو لکن عباس بن علی علیه السلام مقابلو وکړه اومشکونه شی دک راوړل. اخبار الطوال ص ۲۲۶ سیرالصحابه ج ۴ ص: (۱۷۷).

ددی خخه وروسته حضرت امام حسین علیه السلام ابن سعد ته پیغام ولپولوچی زه ییگاه ته ستاسره ستا او خپل لښکر په مینځ کی گورم د حضرت امام حسین علیه السلام په خواهش باندی ابن سعد دشلو کسانو سره ورغلو د حضرت امام حسین علیه السلام سره شل کسان وولکن حضرت امام حسین علیه السلام دخپلو کسانو خخه راییل شو ابن سعد هم د اوکتل نوهغه هم خپل ملگری شاته کړل اودواړو یواخی په یواخی تر دیروخته پوری خبری وکړی لکن دا خبری خه شی وې؟ نو ددی په باره کی صحیح معلومات نه شته. سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۱۷۷).

کله چی ابن زیاد دابن سعد دخیلو او بهانو خخه خبر شو چی جنگ وروسته وروسته کوی نویو تهدیدی حکم شی ورته ولپولو چی ته ماددی لپاره نه شی ورلیرلی چی دحسین سفارشی جوړ شه اودهغه آرزوگانی پوره کوه حسین ته زماحکم ورواره که ویمنلو نو ټول ماته راوړله اوکه نه فوراً حمله ورباندی وکړه اوکه ته دکارنه شی کولی نه فوج شمر ذوالجشن ته حواله کړه اوتله لری شه زه چی کوم حکم درته کووم هغه زرتزره پوره کړه. [ابن اثیر ج ۴ ص ۴۸ / سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۱۷۹)].

شمر ذوالجشن فرمان راوړو ابن سعد ته شی ورکړو ابن سعد دیرخفه شو اوورته شی وویل چی ماچی ابن زیاد ته دصلح په باره کی خه لیکل دهغی دقبولو خخه لکه چی تامنع کولو، شمر ورته وویل چی اوس ایا به خه کوی؟ دامرد حکم مطابق دده دشمنان وژنی اوکه فوج ماته حواله کوی؟ ابن سعد ددنیاات ویجاو اوجلالات په

طمع و حضرت امام حسین علیه السلام سرہ جنگ تہ تیار شو شمر تہ ئی و ویل چی زہ پخیلہ دکار کووم تہ دپیادہ لبسکر نگرانی کوہ پہ نہم دمحرّم باندی ئی دجنگ لپارہ تیاریانی شروع کری۔ ابن اثیر: ج: (۴) ص: (۴۷)۔

دمحرّم پہ نہم تاریخ باندی ابن سعد دیو شو کسانو سرہ دحضرت امام حسین علیه السلام خیمی تہ ورغلو حضرت امام حسین علیه السلام ورتہ د راوتلو عزم وکرو لکن حضرت عباس بن علی علیہ السلام منع کرو اوور تہ وویل چی زہ ورزم عباس بن علی علیہ السلام ورغلو اودراتلو دمقصد پوہنتہ ئی ترینہ وکری ہغہ ورتہ خیل دراتللو مقصد بیان کرو غالباً چی دجنگ طرفتہ ئی اشارہ وکری، حضرت عباس بن علی علیہ السلام ورتہ وویل چی تہ صبر وکری زہ ستا خبرہ امام تہ رسوم، حضرت امام حسین علیہ السلام ئی خبر وکرو، حضرت امام حسین علیہ السلام ورتہ وویل چی صحیح دہ یوہ شپہ مہلت راکری چی زہ پہ آخری شپہ کی بنہ مونخونہ، دعا گانی، توبہ و استغفار و کرم اللہ تعالی بنہ پوہیری زما دمونخ دقرآن دتلاوت، دعا اود استغفار سرہ خو مرہ مینہ دہ، عباس بن علی علیہ السلام ورغلو ابن سعد تہ ئی وویل چی تاسو نن شپہ واپس لارشی مونز پہ دشپی پہ دی معاملہ باندی سوچ وکرو، ابن سعد دخیلو ملگرو سرہ دشوری خخہ وروستہ یوہ شپہ مہلت ورکرو۔ [سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۸۰)۔]

حسینی لبسکر دخیلو خیمو خخہ گیر چاپیرہ خندق ایستلی وواو دخیمو د حفاظت لپارہ ئی دخیمو خخہ گیر چاپیرہ لرگی درولی وو کله چی پہ لسم دمحرّم باندی یزیدی لبسکر خیمی محاصرہ کری نو حسینی لبسکر ہفو لرگیو تہ اور واپو لو شمر چی کله دا اور شعلی ولیدلی نو حضرت امام حسین علیہ السلام تہ ئی پہ اوچت آواز باندی آواز ورکرو چی حسین تہ د قیامت خخہ مخکی اوور وور ورسیدلو، حضرت امام حسین علیہ السلام ورتہ وویل چی تہ پہ دی کی زیات دسوزیدلو مستحق ئی، مسلم بن عوسجہ عرض وکرو چپی ابن رسول اللہ! شمر زما دغشی هدف تہ بنہ برابر دی، اجازہ وکری چی ددہ کار و خلاص کرم، حضرت امام حسین علیہ السلام ورتہ و فرما یل چی: نہ زہ دجنگ شروع نہ کووم، پہ بعضی نورو روایاتو کی ددی آواز نسبت مالک بن عروہ اوپہ بعضی نورو کی دحوزہ پہ نوم باندی کس تہ شوی دی۔

دجنگ دشروع کولو خخہ مخکی حضرت امام حسین علیہ السلام یزیدی فوج تہ تقریر وکرو لکن پوہ نہ شول، زہیر بن قین تہ ئی دابن زیاد دملگریا دپربنودلو دعوت ورکرو لکن ہغہ قبول نہ کری بلکی حضرت امام حسین علیہ السلام تہ ئی کنخلی وکری او دابن زیاد سرہ ئی خیلہ وفاداری ہیکارہ کری حرہم تقریر وکرو او یزیدی فوج تہ ئی وویل چی دفرات داوبو خخہ سپی گیدران، لیوان، یہود اونصارا اوپہ خنبکی لیکن حسین علیہ السلام اوددہ

اهل اوعیال نن دتندی خخه تربیزی تاسو در رسول الله ﷺ دوفات خخه وروسته دنبی اکرم ﷺ داهل اوعیال خه لحاظ وکړو؟ دحرددی تقریر خخه وروسته ابن سعد خپل بیرغ پورته کړو او دجنگ دشروع لپاره ئی اول غشی وار کړو.

په ابتداء کی دمبارزی لپاره دیزیدی فوج خخه یسار اوسالم راوتل دحسینی فوج خخه یواخی عبیدالله بن عمیر وروتلو عبیدالله بن عمیر په اول وار باندی یسار ختم کړو، سالم په عبیدالله بن عمیر باندی وار وکړو عبیدالله بن عمیر دهغه وار په لاسونو باندی منع کړو، گوئی غوخی شوی لکن یائی هم په غوڅو گوټو باندی دسالم کارور خلاص کړو.

تراوسه پوری دیووکس مقابله وه پدی مقابله کی دیزیدی فوج هر سړی به چی میدان ته راوتلو سربه ئی بیلیدو آخر عمرو بن حجاج چیغی کړی چی ای خلکو تاسود داسی خلکو سره جنگی پری چی هغوی په ځانونو باندی لوبی کوی حالانکه دا دومره لږ خلک دی چی که تاسو ئی په تیگو وولی هم ختمیږی له دی وجی تنها مقابله مه کوئ دخپل امیر اطاعت وکړی دحسین په وژلو کی هیڅ شک اوتردد مه کوی ابن سعد هم د عمرو بن حجاج رایه خوښه کړه له دی وجی ئی د فردا جنگ په ځای دعام جنگ اعلان وکړو.

دحسینی لښکر خیمو ته ئی اور واچولو جنگ شدت پیدا کړو تردی چی اهل بیت او د اهل بیتو حمایت کونکی تربچیانو پوری شهیدان شول دحضرت امام حسین ﷺ، حضرت زین العابدین او دیوڅو شیرخورو ماشومانو خخه بغیر نور ټول شهیدان شول، زین العابدین مریض وو.

په حضرت امام حسین ﷺ باندی داووم دمحرم خخه اوبه بندی شوی وی له دی وجی سخت تگی وو تنها مقابلی ته ووتلو ټول بدن ئی زخمی زخمی شو په زخمی زخمی حالت کی دفرات ترغاری پوری ورسیدلو په لپه کی ئی اوبه را واخستی یو یزیدی ورته پیغور ورکړو چی ته اوبه څښکی او بچی دی په خیمه کی له تندی خخه تربیزی په یو روایت کی راخی چی حضرت امام حسین ﷺ اوبه وڅښکلی او په بل روایت کی راخی چی اوبه ئی ونه څښکلی بلکی کله ئی چی اوبه خولی ته رسولی نو په خوله کی په غشی باندی ولکیدلو او دخولی مبارکی خخه ئی دوینو فواری روانی شوی. سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۲۰۳).

دحضرت امام حسین ﷺ بدن ټول زخمی زخمی وو لکن بیاهم چا دده دوژلو جراحت نه کولو شمر ذوالجشن چی دخلکو دا تردد ولیدلو نو چیغی ئی پرې وکړی چی ولی ورته گوری؟ یو بد بخته په خټ کی په

غشی باندی وويشتو حضرت امام حسين عليه السلام چي عيشي را ايستلو نوزرعہ بن شریک پہ لاس دتوری گذار ورکړو. ییائی په خت دتوری گذار ورکړو په حضرت امام حسين عليه السلام کی. دپاڅیدلو طاقت ختم شوسنان بن انس په نیزه بندی ووهلو، حضرت امام حسين عليه السلام پرمخې راوغورزیدلو ددی څخه وروسته بدبخته خوله بن یزید اویا سنان بن انس دحضرت امام حسين عليه السلام سرد تني څخه جدا کړو او په لسم دمحرّم سنه (۱۶هـ) کید اهل بیتو عظیم لمر ددینا څخه پناه شو، انا لله وانا الیه راجعون. سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۲۰۳).

په بعضی روایاتو کی راځی چی یزید چی دحضرت امام حسين عليه السلام دقتل څخه خبرشو او دحضرت امام حسين عليه السلام سرئی ولیدلو نو وېژل داروایت خو اول صحیح نه دی بالفرض که صحیح شی نو دیوسف عليه السلام دورونو دژاپشان ژړا څه فایده لري؟ تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۵۸).

قاری محمد طیب رحمته الله علیه فرمائی چی: دیزید دتولو فتنو څخه سخته فتنه دحضرت امام حسين عليه السلام اود اهل بیتو قتل ووه په کوم باندی چی یزید ډیر خوشحال شو، او چی کله شی خپل تیاره مستقبل ولیدلو نو ظاهراًئی دغم اظهار وکړو کوم چی په حقیقت کی دحضرت امام حسين عليه السلام په قتلولو باندی نه وه بلکی په خپلی بی عزتی باندی وه په دی طریقه داسری د رسول الله صلی الله علیه و آله دحدیث په اشاره باندی دنبی اکرم صلی الله علیه و آله دامت لپاره دهلکت باعث شو. [شهید کربلا اور یزید ص/ ۱۶۴ از قاری محمد طیب].

حافظ محمد اسحق دهلوی فرمائی چی: دحضرت امام حسين عليه السلام په شهادت باندی ظاهراً یزید خفه وولکن په باطن کی اتهائى خوشحاله وو او ددی لپاره ثبوت دادی چی کله ابن زیاد دمشق ته ورغلو نو یزیدئی اتهائى احترام او اکرام وکړو او خپل کورته شی دخیلو ښځو خواته بوتلو او دده په مدارات کی شی غه حصه واخستله. (شهادت حسین: ص: (۵۸) از حافظ محمد اسحق دهلوی).

خپله ابن زیاد وایی چی: اماقتلي الحسين فانه اشار الى يزید بقتله او قتلي فاخترت قتله. مادي یزید په اشاره باندی حضرت امام حسين عليه السلام قتل کړو. یزید ماته اشاره کړی وه چی که ته حسین مړ نه کړی زه به تاو وژنم. [الکامل فی التاریخ ج ۲/ ص: (۶۱۲) طبری ج ۴/ ص ۴۰۲].

دیزید مور جانه خپل زوی ته وویل چی ای خبیثه تا د رسول الله صلی الله علیه و آله نوسی وژلی ته به هیڅ کله جنت ونه گوری. تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۵۸).

د حضرت امام حسین علیه السلام د قاتلانو انجام

امام زهري رحمته الله فرمائی چي د حضرت امام حسين علیه السلام په قاتلانو کي يوه مېچ نه شو بلکي د آخرت د سزاو څخه مخکي ورته په دنيا کي هم سزا ورکړل شو څوک ووژل شو د چامخ تور شو او څوک مسخ شو.

د حضرت امام حسين علیه السلام د یو قاتل وړند شو

سبط ابن جوزي فرمائی چي يوسړي د حضرت امام حسين علیه السلام په قتل کي شريک وويي او وړند شو، چا ترينه د سبب پوښتنه وکړه هغه ورته وويل چي يوه ورځ مي خوب وليدلو د نبی اکرم صلی الله علیه و آله په لاس کي توره وه او د حضرت امام حسين علیه السلام د قاتلان ښي حلالول زه ښي حملولم او د حضرت امام حسين علیه السلام د وینو څخه ښي يوسلانی زما په سترگو کي وکړه سهار چي راپاڅيدم د سترگو نظرمي ختم وو. شهيد کربلا ص ۹۴ مفتي محمد شفيع رحمته الله.

د حضرت امام حسين علیه السلام د یو قاتل مخ تور شو

ابن جوزي رحمته الله فرمائی چي د حضرت امام حسين علیه السلام په قاتلانو کي يو خوبصورته سړي ووييائي مخ تک تور شو چا ترينه د سبب پوښتنه وکړه هغه وويل چي دکومې ورځي څخه چي زه د حضرت امام حسين علیه السلام په قتل کي شريک شوي يم نو هر شپه په خوب کي يوه دوه کسان راځي او ما اورته غورزوي په همدې حالت کي يوڅو ورځي بعد مړ شو. [شهيد کربلا: ص: (۹۵) مفتي محمد شفيع رحمته الله].

یو قاتل په اوورکي وسوزيدلو

په يو مجلس کي چا دا خبري وکړي چي د حضرت امام حسين علیه السلام د قاتلانوته ډير زړسزا ورکړل شوه نو يو سړي وويل چي زه خو پخپله د حضرت امام حسين علیه السلام په قتل کي شريک ووم ما خو هيڅ سزا ونه ليدله کله چي داسې ددي مجلس څخه کورته لاړو نو چراغ يسي جوړولو چي او ورځي واخستلو او وسوزيدلو. شهيد کربلا: ص: (۹۵) مفتي محمد شفيع رحمته الله.

کوم سړي چي حضرت امام حسين علیه السلام په غشي ویشتلې وو هغه دومره تېري شو چي په هيڅ قسم او بڼه باندې ښي تنده نه ماتيده آخر دتندی دلاسه مړ شو. [شهيد کربلا: ص: (۹۵) مفتي محمد شفيع رحمته الله].

دیزید هلاکت

د حضرت امام حسین علیه السلام د شهادت څخه وروسته یزید یوه ورځ هم په آرام باندی تیره نه کړه په ټولو اسلامی ملکونو کی د شهیدانو د وینو مطالبی اوبغاوتونه شروع وو د کربلا د واقعی څخه وروسته صرف دوه کاله او اته میاشتی او په بل روایت کی دری کاله او اته میاشتی ژوندی ووپه دنیا کی شی ذلت په برخه شو او د ذلت سره هلاک شو. شهید کربلا: ص: (۹۶)

په کوفه باندې دمختار تسلط

د حضرت امام حسین علیه السلام د شهادت د واقعی څخه پنځه کاله وروسته په سنه (۶۶هـ) کی مختار د حضرت امام حسین علیه السلام د قاتلانو څخه د انتقام اعلان وکړو، عام مسلمانان ورسره ملگری شو او په لږ وخت کی شی کوفه او ټول عراق ونيولو او اعلان شی وکړو چی د حضرت امام حسین علیه السلام د قاتلانو څخه بغیر نورو ټولو ته امن دی، د حضرت امام حسین علیه السلام قاتلان شی یویو رانیولو او قتلولو به شی په یوه ورځ کی شی په دی جرم باندی دوه سوه او اته څلویښت کسان ووژل او ددی څخه وروسته شی د خاصو خاصو قاتلانو لټون شروع کړو.

عمرو بن حجاج:

عمرو بن حجاج شی لمرته وغورزولو دتندی څخه ډیرو تړپیدو کله چی دتندی څخه یېهوشه شو نو ذبحه شی کړو.

شمر ذو الجشن

شمر ذو الجشن چی د اهل بیتوپه وژلو کی شی ډیره دلچسپی لرله وې ووژلو او مړی شی سپیوته وغورزولو.

عبدالله بن اسد جهنی، مالک بن بشیر او حمل بن مالک

دائی محاصره کړل دوی درحم درخواست وکړو مختار ورته وویل چی ظالمانو تاسو د رسول الله صلی الله علیه و آله په اولاد باندی رحم نه دی کړی لهذا په تاسو باندی رحم نه دی پکار ټول شی ووژل د مالک بن بشیر څخه شی لاسونه اوبښی غوڅ کړل لمرته شی وغورزولو او هلاک شو. شهید کربلا: ص: (۹۶) مفتی محمد شفیع رحمته الله.

عمرو بن سعد

حضرت امام حسین علیه السلام په خلاف دیزیدی لښکر مشر عمرو بن سعد شی ووژلو او دده خوی حفص شی دده څخه مخکی نیولی وو کله شی چی دابن سعد سردمختار دربار ته راوړو نو حفص ته شی وویل چی دا پیرنی چی داد چا سردی؟ هغه ورته وویل هو لکن دده څخه وروسته زما هم ژوند نه دی پکار مختار وویل چی دابن سعد وژل د حضرت امام حسین علیه السلام په بدل کی دی دهغی وژل د علی بن حسین علیه السلام په بدل کی دی. شهید کربلا: ص: (۹۴) مفتی محمد شفیع رحمته الله.

ددواړو سرونه شی محمد بن الحنفیه ته ورو لیرل ابن کثیر رحمته الله فرمائی چی مختار محمد بن الحنفیه ته ولیکل چی قد بعثت الیک برأس عمرو بن سعد وابنه وقد قتلنا من اشترك في دم الحسين واهل بيته كل من قدرنا عليه. [البداية والنهاية: ج/ ۸ / ص ۲۷۴].

حکیم بن طفیل

ده حضرت امام حسین علیه السلام په غشی باندی ویشتلی وو نو دائی په غشو وویشتلو او هلاک شو.

ید بن رفاد

ده د حضرت امام حسین علیه السلام وراه ده مسلم بن عقیل خوی عبد الله په غشی باندی په تندی ویشتلی وو عبد الله خپل لاس تندی ته نیولی نو لاس شی د تندی پوری میخ شوی وو، نو دا ظالم شی اول په غشو باندی وویشتلو او ییائی ژوند یو سوزولو.

سنان بن انس

د کوفی څخه و تبتید لو مختار دده کور و سوزولو. شهید کربلا: ص: (۹۷)

عبید الله بن زیاد

امام ترمذی رحمته الله فرمائی چی: عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، قَالَ: لَمَّا جِيءَ بِرَأْسِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ وَأَصْحَابِهِ نُصِدَتْ فِي الْمَسْجِدِ فِي الرَّحْبَةِ فَأَنْتَهَيْتُ إِلَيْهِمْ وَهُمْ يَقُولُونَ: قَدْ جَاءَتْ قَدْ جَاءَتْ، فَإِذَا حَيَّةٌ قَدْ جَاءَتْ تَحُلُّ الرُّءُوسَ حَتَّى دَخَلَتْ فِي مَنْحَرِي عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ فَكَكَّتْ هُبَّهً، ثُمَّ خَرَجَتْ فَذَهَبَتْ حَتَّى تَعَيَّبَتْ. ثُمَّ قَالُوا: قَدْ جَاءَتْ، قَدْ جَاءَتْ، فَقَعَلْتُ ذَلِكَ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا.

[ترمذی: ج: (۲) ص: (۲۱۸) رقم: ۳۷۸۰ وقال هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ وَقَالَ الشَّيْخُ الْأُبَانِيُّ: صَحِيحُ الْإِسْنَادِ وَرَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ فِي مُعْجَمِ الْكَبِيرِ رَقْم: ۲۷۶۳ وَ الْأَحْكَامُ الشَّرْعِيَّةُ الْكُبْرَى لِلأَشْبِيلِيِّ جُزْء ۴ ص ۳۳۸ وَقَالَ هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ]

کله چی دمختار د کسانو په لاس باندی د ابن زیاد او د ده د ملگرو سرونه په موصل کی غوڅ شول نو عماره بن عمیر فرمائی چی د دوی سرونه ئی جامع مسجد ته راوړل نوزه هم په دغه وخت کی د مسجد په چوتره باندی ووم نو خلکو داسی آوازونه کول چی راغلو راغلو ماچی وکتل نویو مار راغلو او دا ابن زیاد ته پوزو کی تنوتلو تردیره وخته پوری هلته ورک وو بیا راووتلو اولاهو لږ وروسته بیا راغلو تر تردی چی دوه اودری څلی ئی داکارو کړو.

مختار څوک وو؟

دا دیو جلیل القدر صحابی حضرت ابو عبیده ابن مسعود الثقفی ؓ څوی وو، مختار د هجری په اولنو کلونو کی پیدا شوی وو لکن درسول الله ﷺ سره ئی ملاقات نه ووشوی، په ابتدا کی په علم او په فضل او په تقوی باندی مشهور وولکن وروسته معلومه شوه چی باطن ئی د خباثت څخه ډک دی صرف د دنیا سازی لپاره ئی د تقوی لباس اغوستی دی په ابتدا کی ئی د اهل یتو سره سخته دشمنی وه بیا وروسته ئی قدرت ته درسیدلو لپاره د اهل یتو سره د محبت دعوه وکړه، په یو حدیث کی راځی چی زما په امت کی به د ثقیف د قبیلې څخه یو مبیر یعنی هلاکونکی او یو کذاب را پیدا شی مبیر حجاج وو او کذاب مختار وو دده د اهل یتو سره د محبت د دعوی څخه وروسته د پیغمبری دعوه وکړه، خلاصه دا چی مختار پخپله ظالم وو، چی وروسته با مرتد هم شو لکن د تسلط الظالمین بالظالمین مصداق وو ﷺ دا ظالم په هغو ظالمانو باندی مسلط کړی وو کوم چی د حضرت امام حسین ؓ قاتلان وو.

د حضرت امام حسین ؓ قاتلینو لپاره د حضرت زینب ؓ نبیرا:

کله چی حضرت امام حسین ؓ شهید شو نو قاتلینو د حضرت امام حسین ؓ د خپلو جرمونو دپتولو لپاره د سینو وهل شروع کړل، حضرت زینب ؓ چی کله ددی شیعه و و ماتم او ژړا ولیدله نو حضرت زینب ؓ د حمد او د ثنا څخه وروسته ورته وفرمایل چی ای د کوفی خلکو تاسو اوس ژړی او ماتم کوی په الله ﷻ می

دی قسم وی چی تاسو به دیرو ژاری اولر به و خاندی الله جل جلاله دانبیرا داسی قبوله کره چی ترقیامته پوری بلکی دقیامت تخخه وروسته به هم دوی ژاری اوسینی به وهی. تجلیات صفدر ج: (۱) ص: (۵۴۷).

یزید به فسق باندی اتفاق

یزید د الله عزوجل به محکمه کی:

الله جل جلاله فرمائی چی: فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا (مریم / ۵۹).

بیاد دوی تخخه وروسته داسی نااهله خیلنگان را پیدا شول چی مونخ شی ضایع کرو او د خپلو خواهشاتو پسی روان شول نو پس زردی چی دوی به ملاقی شی دکندی دجهنم سره.

حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه فرمائی چی ماد افرمان اوریدلی دی چی شپيته کال وروسته به داسی نااهله راضاهره شی چی مونخ به ضایع کوی او د خپلو خواهشاتو پسی به روان وی. البدایة والنهاية: ص: (۲۳۳). او په شپيتم کال باندی دیزید حکومت شروع شو.

یزید د رسول الله ﷺ به محکمه کی:

(۱) رسول الله ﷺ فرمائی چی زما امت به په انصاف باندی کلک وی تردی پوری چی دبنی امیو و تخخه دیزید په نوم یوسری به پکی اختلاف راو لی. [مجمع الزوائد ج: (۵) ص: (۲۴۱) تجلیات صفدر ج ۱ ص: (۵۸۶)].

(۲) نبی اکرم ﷺ فرمائی چی: عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: أَوْلُ مَنْ يُبَدَّلُ سُنَّتِي رَجُلٌ مِنْ بَنِي أُمَيَّةَ يُقَالُ لَهُ يَزِيدُ. [رواه مُصَنَّفُ ابْنِ أَبِي شَيْبَةَ رَقْم: ۳۷۰۲۷ الصواعق المحرقة: ص: ۱۲۱] زما سنت به دتولو تخخه مخکی دبنی امیه و ویزید بدل کری. دیزید به باره کی دنبی اکرم ﷺ پیشن گو یانی به دامارة الصبیان حدیث په تشریح کی ولیکو. انشاء الله تعالی.

یزید دابن عباس رضی الله عنه به محکمه کی

یزید عبد الله بن عباس رضی الله عنه ته خط لیگلی وو، حضرت عبد الله ابن عباس رضی الله عنه ورته دخط په جواب کی ولیکل چی تازما تخخه غوښتنه کری ده چی زه دخلکو په زړونکی ستا محبت او دابن زبیر رضی الله عنه تخخه دنفرت

کوشش و کرم نودا کار بالکل نه کوم ماته نه ستا خوشحالی منظوره ده اونه ستا اعزاز حالانکې تا حضرت امام حسین عليه السلام او نوجوانان عبدالمطلب قتل کړل. تاته حضرت امام حسین عليه السلام دصلحې پیشنهاد هم وکړو لکن تاجونکې په دغه وخت کې بې څوکه و لیدلو نودده د خاندان قتل عام دی وکړو داسې دی ووژل لکه څرنکه چې خلک مشرکان او کافران وژنی نو دا ماته ډیره عجیبه ښکاری چې اوس هم زما د دوستي غوښتونکې شی حالانکې تا زما د نیکه خاندان ووژلو اوستا د توری څخه زموږ وینی څخېړی ته زما دا انتقام هدف شی ته نن په دی خیال باندې شی چې زموږ په خلاف باندې دی فتحه حاصله کړه نو په دی مه مغروره کیږه موږ به هم کومه ورځ په تاباندې فتحه حاصلوو. [الکامل فی التاريخ: ج: (۲) ص: (۶۰۴) تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۹)].

یزید د عبدالله بن زبیر رضی الله عنه په محکمه کې:

حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه به په خطبه کې فرمایل چې: یزید القروذ شارب الخمر و تارک الصلوة منعکف علی القینات. [البدایة و النهایة: ج: ۸ ص ۲۲۲].

دشادیانو یزید شراب خوړونکی مونځ پرېښودونکی په دې باندې همیسه والی کونکې، حضرت ابن زبیر رضی الله عنه به دا خطبه په حرم کې لوستله او هیچا ورته نه ویل چې ای د نبی اکرم صلی الله علیه و آله صحابی! ای د ابوبکر صدیق رضی الله عنه نویسه! په حرم پاک کې ولی دروغ وائی؟

یزید د حضرت عبدالله بن حنظله رضی الله عنه په محکمه کې:

حضرت عبدالله بن حنظله رضی الله عنه مدینه منوره کې قسمیه بیان کولو چې:

والله ماخرجنا علي يزيد حتي خفنا ان نري بالحجارة من السماء ان كان رجل ينكح امهات الاواد والبنات والاخوات ويشرب الخمر ويدع الصلوة. [الصواعق المحرقة: ص: (۲۲۱) تجلیات صفدر: ج: ۱ ص: (۵۸۷)].
په الله صلی الله علیه و آله باندې قسم چې موږ ډیزید په خلاف باندې ترهغه پوری قیام نه کولو ترڅو چې وډار شوم چې هسې نه چې د عدم قیام په صورت کې را باندې د آسمان څخه تیگی را و نه وریږي یزید د پلار دام ولد پو سره صحبت کوی اود لورگانو او خورگانو سره هم صحبت کوی شراب خوری او مونځ نه کوی.

یزید د منذر بن زبیر رضی اللہ عنہ په محکمه کی:

إن یزید یشرب الخمر ویترك الصلاة ویتعدی حکم الكتاب. [البداية والنهاية: ج ۸ / ص ۲۳۶] تجلیات صفدر ج: (۱) ص: (۵۹۲) تاریخ الإسلام ووفیات المشاهیر والأعلام. لذهبی ووفیات ج ۴ ص ۳۳۸، مختصر تاریخ دمشق مولفه محمد بن مکرم بن منظور الأفريقي المصري جز ۸ ص ۲۵۶ [یزید شراب خوری، مونخ نه کوی اود کتاب الله دا حکامو خنجه تجاوز کوی.

یزید دخیل خوی معاویه بن یزید په محکمه کی:

دیزید خوی معاویه بن یزید دخیل پلار په باره کی وائی چی زما پلار حکومت وینولو لکن ددی اهل نه و در رسول الله ﷺ دنوسی سره ئی جنگ وکړو هغه ئی ووژلو اود هغه نسل کشی ئی وکړو اود خپلو گناهونو د ذمه واری سره دفن شودائی وویل اویا په ژړا شو اویائی وویل چی ددی کار خراب انجام ماته معلوم دی یزید یقینی چی در رسول الله ﷺ نوسی قتل کړل شراب ئی مباح کړل بیت الله ئی بریاده کړه. [الصواعق المحرقة: ص: (۲۲۴) تجلیات صفدر ج ۱ ص: (۵۸۵).

یزید د ابن زیاد په محکمه کی:

یزید ابن زیاد ته حکم وکړو چی دمکی مکرمی په حرم کی په عبد الله بن زبیر رضی اللہ عنہ باندی حمله وکړه. نو ابن زیاد ورته وویل چی: لا اجمعهما للفأسق ابداً اقتل ابن بنت رسول الله ﷺ واغزو البيت. طبری ج ۴ ص ۳۷۱. ابن زیاد دانکار وکړو: وپویل چی زه د فاسق لپاره دواړه کارونه نکوم چی هم می د نبی اکرم ﷺ نوسی ووژل او هم په بیت الحرام کی جنگ وکړم.

یزید د حضرت عمر بن عبد العزيز رضی اللہ عنہ په محکمه کی:

چا به چی د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ پسی بد وویل نو حضرت عمر بن عبد العزيز رضی اللہ عنہ به دری دوری وهلو چا به چی یزید ته امیر المؤمنین ویلی نو هغه به ئی شل دوری وهلو همدا کار خلیفه مهدی هم کولو. [الصواعق المحرقة: ص: ۲۲۱].

یزید دشا ولی الله ﷺ دهلوی په محکمه کی:

دگمراهی او دضلالت داعی په شام کی یزید او په عراق کی مختار وو. [مبحث فتن از حجة الله البالغة: تجلیات صفدر ج ۱/ص ۵۸۱].

په خیر القرون کی اتفاقاً داسی خلک موجود وو کوم چی منافقان او با فاسقان وو. دوی حجاج، یزید او مختار وو. [حجة الله البالغة: ص ۲۱۵/ تجلیات صفدر: ج ۱/ص ۵۸۶].

یزید دمجدد الف ثاني په محکمه کی:

بدبخته یزید صحابی نه وو دده په بدبختی کی هیڅ خبره نه شته کوم کار چی دی بدبخته وکړ و هغه کار کافر او فرنگی هم نه کوی په اهل سنت والجماعت کی بعضی خلک په دیزید باندی په لعنت ویلو کی توقف کوی دوی دا خبره په دی بنا نه ده کړی چی په دی باندی راضی وو بلکی په دی باندی بناء ده چی دتوبی او د رجوع احتمال شته. [مکتوبات دفتر اول مکتوب نمبر: (۵۴) ج ۱/ص: ۱۲۸].

یزید د شاه عبدالعزیز ﷺ په محکمه کی:

کله چی دشام او د عراق بدبختان راجمع شول دپلیت یزید په امر او درئیس اهل البغض والفساد ابن زیاد په تعریض باندی شی امام همام په کربلا کی شهید کړو. تحفه اثنا عشریة: ص: ۱۱/ تجلیات صفدر ج ۱/ص ۵۸۶].

یوسری د شاه عبدالعزیز ﷺ څخه پوښتنه کړی ده چی په یزید او په حضرت امام حسین ﷺ کی څوک په حقه باندی وو؟

شاه عبدالعزیز ﷺ ورته فرمائی چی د میزان په تله کی به د حضرت امام حسین ﷺ صبر ددی مردود په ظلم باندی غالب شی. [کمالات عزیزی: ص: (۱۱) تجلیات صفدر: ج ۱/ص ۵۸۲].

یزید د مولنا قاسم نانوتوی ﷺ په محکمه کی:

اهل سنت والجماعت خلفاء اربعه و و ته بالترتیب د نبی اکرم ﷺ جانشینان وائی او خلفاء راشدین شی گڼی او د دوی څخه علاوه حضرت امیر معاویه ﷺ، او همدارنگه یزید پلیت او عبدالملک خلفاء راشدین نه گڼی. [اجوبه اربعین: ص: (۸۵) تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۲)].

یزید د مولنا رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

دخلاء خمسہ و حقیقت او دیزید پلٹ تغلب دلمر پہ شان ظاہر شو کہ کوم باطنی روندور باندی نہ پوہیری نو دچا خہ قصور دی؟ اہدیۃ الشیعۃ: ص: (۹۵) تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۱)۔

بعضی خلکو چي دیزید پہ کفر کی توقف کړیدی نو هغه په دي بناء باندی دی چي دا خبره لا تراوسه پوری یقینی نه ده ثابتہ چي دحضرت امام حسین علیہ السلام وژل ئی حلال ہم گہل لدی وجی د کافر پہ ویلو کی احتیاط پکار دی لکن فاسق یقینی دی۔ فتاوی رشیدیہ: ص: (۴۹)۔

یزید د مولنا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

یزید فاسق وو او د فاسق ولایت اختلافی دی۔ [امداد الفتاوی: ج: (۵) ص: (۵۴) تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۲)۔

یزید د مولنا حسین احمد مدنی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ تہ دیزید د فسق معلومات نہ وو، یزید چي پت کوم کارونہ کول حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ پہ هفی باندی نہ وو خبر۔ [مکتوبات شیخ الاسلام: ج: ۱ / ص: ۲۷۱ / تجلیات صفدر: ج: ۱ ص: (۵۸۲)۔

یزید د قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

دیزید پہ فسق باندی پہ هغه وخت کی د موجود و تولو صحابہ و اتفاق وو مبایعین وو او کہ مخالفین بیا خلور و راہ امامان ہم پہ دی متفق دی او د دوی خخہ وروستہ راسخین علماء او محدثین لکہ علامہ قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ، علامہ بدر الدین عینی رحمۃ اللہ علیہ، علامہ ہیشمی رحمۃ اللہ علیہ، علامہ ابن الجوزی رحمۃ اللہ علیہ، علامہ سعد الدین التفتازانی رحمۃ اللہ علیہ، ابن الہمام رحمۃ اللہ علیہ، حافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ او علامہ الکیا الہراسی رحمۃ اللہ علیہ تول ددہ پہ فسق باندی متفق دی نو ددی خخہ زیات دیزید پہ فسق باندی د اتفاق شہادت خرنگہ کیدلی شی؟ [شہید کربلا اور یزید: ص: (۱۵۲) قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ]۔

یزید د مولنا عبد الشکور لکهنوی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

حضرت امام حسین علیہ السلام واقعہ دعبرت لپارہ کافی دہ چی دیو فاسق سرہ شی بیعت ونہ کړو او دخپلو سترگو لاندی شی ټول خاندان شهید شو او خپله هم شهید شو. [ابو الایمه حضرت علی کیمقدس تعلیمات: ص: ۲۴ / تجلیات صفر: ج: ۱ / ص: ۵۸۳].

یزید د مولنا حبیب الرحمن اعظمی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

دی په یوځای کې یزید ته دانسانیت په لمن باندی داغ، مردار او خیث وائی. [تاریخ الخلفاء: ص: ۱۳۰ / کشف خارجیت: ص: ۴۳۷ / قاضی مظهر حسین].

یزید د حضرت بنوری رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

د عصر محدث مولنا محمد یوسف بنوری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: یزید لاریب فی کونه فاسقا: دیزید په فسق کی هیچ شک نه شته. [معارف السنن: ج: (۶) ص: (۱۸) / تجلیات صفر: ج: (۱) ص: (۵۸۳)].

یزید د حضرت احمد علی لاهوری رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

حضرت امام حسین علیہ السلام دیزید سره بیعت ځکه ونکړه چی یزید فاسق او شرابی او ظالم وو. شهادت حسین: ص: (۲۵۷).

یزید دمفتی محمد شفیع رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

حضرت امام حسین علیہ السلام د شهادت څخه وروسته یزید یوه ورځ هم په آرامه تیره نه کړه او په ټولو اسلامی مالکو کی د شهیدانو د وینو مطالبی او بغاوتونه وو ددی څخه وروسته دده عمر صرف دوه کاله او اته میاشتی او په یو روایت کی دری کاله او نهه میاشتی وو، په دنیا کی هم ذلیل شو او د همدی ذلت سره هلاک شو. شهید کربلا: ص: (۹۶).

یزید دمفتی جمیل احمد اود مفتی عبدالشکور ترمذی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

څوک چی په دی کی مصروف دی چی یزید ته عادل خلیفه ووائی او حضرت امام حسین علیہ السلام ته باغی ووائی نو دوی د نظریه د اهل سنت والجماعت په نیز باندی باطله ده دانظریه د خوارجو کیدلی شی لکن د اهل

سنت والجماعت دمذهب سره ددی هیئع تعلق نه شته. [تجلیات صفدر: ج: (۱): ص: (۵۸۴) کشف خارجیت: ص: ۷۰ قاضی مظهر حسین رحمۃ اللہ علیہ تایید رساله دفاع صحابه: ص: ۲].

یزید دحضرت لدھیانوی شهید رحمۃ اللہ علیہ به محکمه کی:

دیزید دری کلن یا خلور کلن مختصر حکومت ددریو شیانو خخه عبارت دی: دکربلا حادثه، دحری واقعہ اوپه بیت الله شریف باندی دتیگوبارن په دی حوادثو کی دبنسی اکرم علیه السلام په آل باندی قیامت جوړ شو، مدینه النبی صلی اللہ علیہ وسلم دمهاجرینو اودانصارو لپاره مقتل جوړ شو او دبلد الله الحرام خدمت پایمال شو چی په نتیجه کی دیزید نوم دهمیشه لپاره دنفرت اود ملامتیا نښه شوه. (گمراه کن عقاید اور نظریات اور صراط مستقیم: ص: ۲۵۴)

یزید دصوفی عبدالحمید سواتی به محکمه کی:

یزید دساداتو مکمل ختمول غوښتل په اهل بیتو کی ترینه صرف یو کس دخپلی مریضی له وجی بچ پاتی شو اوس وگوری دان الله جل جلاله قدرت ته چی دهغه کس خخه دحضرت امام حسین علیه السلام نسل خو مره دیر شو په هر خای کی سیدان شته دی اود دی په خلاف دیزید پنخلس لورگانی او پنخه خامن وو، ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ په البدایة والنهایة کی فرمائی چی په دوی کی یو هم پاتی نه شول. [معالم الفرقان فی دروس القرآن: ج: (۴): ص: (۸۷)].

یزید دسید عطاء الله شاه بخاری رحمۃ اللہ علیہ به محکمه کی:

حضرت عطاء الله شاه بخاری رحمۃ اللہ علیہ دخپل پیرته مدحه کی فرمائی چی:

هر که بدگفت خواجه مارا هست او بیگمان یزید پلید

[سواطع الالهام: ص: (۱۰۳) تجلیات صفدر: ج: (۱): ص: (۵۴۸)].

خلاصه: دیزید فسق اتفاقی دی او په احادیثو کی دفاسق دتعریف اود توصیف خخه منع راغلی ده رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی چی: اذا مدح الفاسق غضب الرب واهتزله العرش. (بهیقی فی شعب الايمان والمعجم (معجم أبي يعلى) رقم: ۱۶۸ و ۱۶۹ فتح الباري شرح صحيح البخاري لابن الحجر جز ۱۰ ص ۴۷۸ و التيسير بشرح الجامع الصغير ل الإمام الحافظ زين الدين عبد الرؤوف المناوي جز ۱ ص ۲۵۷) کله چی دفاسق صفت وکړی شی نورب په قهرشی او عرش په حرکت راشی.

دیزید تکفیر او عدم تکفیر

امام احمد بن حنبل رحمته الله:

د امام احمد بن حنبل رحمته الله په نیز باندی یزید کافرو و علامه ابن الهمام رحمته الله فرمائی چی: و اختلف في الكفر يزید قيل نعم لما روى عنه ما يدل علي كفره من تحليل الخمر ومن تفوهه بعد قتل الحسين واصحابه، اني جازيتهم بما فعلوا اباشيا وخصنا ديدهم في بدر وامثاله ذلك ولعل وجه ما قال الامام احمد بتكفيره لما ثبت عنده نقل تقديره. شرح فقه اكبر: ص: (۸۸).

دیزید په کفر کی اختلاف دی بعضو ورته کافرویلی دی ځکه چی کله چی حضرت امام حسین عليه السلام او اهل بیت په کربلا کی شهیدان شول نو یزید وویل چی ما په بدر کی دخپلو وژلو شویو مشرانو بدل واخستلو همدارنگه به ئی شرابو ته حلال ویل، امام احمد بن حنبل رحمته الله چی یزید ته کافرویلی دی نو کیدی شی چی دا خبری ورته ثابتیوی.

قاری محمد طیب رحمته الله فرمائی چی ددی څخه واضحه شوه چی اختلاف دیزید په کفر کی دی امام احمد بن حنبل رحمته الله دیزید په کفر قایل دی او چی په کفر کی اختلاف شو نو فسق خوئی اتفاقی شو. (شهید کربلا اور یزید: ص: (۱۳۹).

حافظ ابن تیمیه رحمته الله:

ومن قال ايضا انه كان كافرا، اوان اباه معاوية كان كافرا، وانه قتل الحسين تشفيا اخذ كبار اقاربه من الكفار فهو ايضا مفتر. [متن الكتاب یزید بن معاوية: ص: (۳۸) ابن تیمیه رحمته الله].

څوک چی دیزید او دده والد عليه السلام ته کافروائی او وائی چی یزید حضرت امام حسین عليه السلام ددی لپاره ووژلو چی زړه ورباندی یخ کړی او دخپلو کافرو نیکونو انتقام واخلی نو دا ویونکی هم دروغژن دی.

مولنا رشید احمد گنگوہی رحمته الله:

دمولنا رشید احمد گنگوہی رحمته الله څخه پوښتنه شوی ده چی یزید کافردی او که فاسق؟ نو مولنا رشید احمد گنگوہی رحمته الله ورته په جواب کی وفرماییل چی مسلمان ته کافرویل نه دی پکار یزید مسلمان وو او د حضرت امام حسین عليه السلام دقتل په وجه فاسق شو د کفر حال ئی نه دی معلوم. [تالیفات رشیدیه: ص: ۶۳].

مولانا الوسی رحمۃ اللہ علیہ:

وانا اقول الذي يغلب علي ظني ان الخبيث لم يكن مصدقا برسالة النبي صلی اللہ علیہ وسلم... روح المعاني: سورة محمد: آیت نمبر: (۲۲) زما پہ غالب گمان باندی یزید کافرو و دحرم بی عزتی د اہل بیتو بی عزتی داتول ددہ کفر دلائل وو اوددہ حال دھیچا خخہ پت نہ وولکن دچا ورسرہ دمقابلی طاقت نہ وو۔

لعن یزید

پہ یزید باندی پہ لعن ویلو کی د علما وو دری قوله دی:

اول قول دادی چی پہ یزید باندی لعنت ویل جایزدی دا قول دامام احمد رحمۃ اللہ علیہ، علامہ ابن جوزی رحمۃ اللہ علیہ، علامہ تفتازانی رحمۃ اللہ علیہ، قاضی ابویعلی الموصلی رحمۃ اللہ علیہ، الکیا الہراسی رحمۃ اللہ علیہ، علامہ الوسی رحمۃ اللہ علیہ، قاضی ثناء اللہ رحمۃ اللہ علیہ پانی پتی اود علامہ سیوطی رحمۃ اللہ علیہ دی۔

اودوہم قول دادی چی پہ یزید باندی دلعن ویل نہ دی جایز دا قول دامام غزالی رحمۃ اللہ علیہ، حافظ ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ، حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ، علامہ ہیشمی رحمۃ اللہ علیہ اود حافظ ابن الصلاح رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ وو دی۔

اودریم قول دجمهور و محققینو دی چی پہ دی مسئلہ کی سکوت پکاری دی دامسلک دعلامہ مصطفیٰ بن ابراہیم التونسی الحنفی رحمۃ اللہ علیہ، دقاسم بن قطلوبغا رحمۃ اللہ علیہ، دعلامہ زیدی رحمۃ اللہ علیہ دی اوپہ متاخرینو کی دمولنا عبد الحی لکھنوی رحمۃ اللہ علیہ، دمولنا زکریا رحمۃ اللہ علیہ، دقاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ اود مولنا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ اود نورود دیوبندی علما وو دی۔ اکشف الباری عمافی صحیح البخاری: ص: (۶۹۰) کتاب الجہاد]۔

علامہ ابن حجر مکی الہیشمی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: وبعد اتفاقهم علي فسقه اختلفوا في جواز لعنه بخصوص اسمه اجازہ قوم منهم ابن الجوزی رحمۃ اللہ علیہ ونقله عن احمد وغيره. الصواعق المحرقة: ص: (۱۳۲)۔

صاحب دنبراس فرمائی چی: وبعضهم اطلق اللعن عليه منهم ابن الجوزی المحدث وصنف كتاباً سماه الرد علي المتعصب العنيد المانع عن ذم يزید ومنهم الامام احمد ومنهم القاضي ابويعلي. نبراس: ص: (۵۵۳)۔

الکبا الهراسی الشافعی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: واما قول السلف فیه لكل واحد من ابی حنیفة ومالك واحد قولان تصريح وتلویح ولنا قول واحد التصريح دون التلویح وكيف لا يكون كذلك وهو المتصيد للهدى واللاعب بالنرد ومدمن الخمر. [شہید کربلا اور یزید: ص: (۱۴۲) قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ].

مجدد الف ثانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: یزید بی دولت از مرہ شی فسقہ است توقف در لعنت او بر اصل مقرر اہل سنت است کہ شخص معین را اگرچہ کافر باشد تجویز لعنت نہ کردہ اند مگر اینکہ یقین معلوم کنند کہ ختم او بر کفر بودہ. [مکتوبات: ج: ۱/ ص: ۶۰/ دفتر اول حصہ چہارم].

شاہ عبد العزیز رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: دیزید پہ بارہ کی روایات مختلف دی پہ بعضو کی دحضرت امام حسین علیہ السلام پہ قتل باندی دیزید خفگان را غلی دی او پہ بعضو کی را غلی دی چی یزید پلید دحضرت امام حسین علیہ السلام پہ قتل باندی خوش حالہ شو نو بعضی اول روایت تہ ترجیع کوی او دلعن خخہ منع کوی او بعضی دوہم روایت تہ ترجیع ور کوی او لعن تہ جایزوائی او بعضی نور دتعارض دروایاتولہ وچی توقف کوی. [فتاویٰ عزیزی ملخصاص ۲۲۲].

الشیخ الامام الزاہد قوام الدین الصفاری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: پہ یزید باندی پہ لعنت ویلو کی ہیخ خطر نہ شتہ. [خلاصۃ الفتاویٰ: ج: (۴) ص: (۳۹۰) تجلیات: ج: (۱) ص: (۵۷۴)].

پہ فتاویٰ ہزازیہ کی دی چی: والحق ان یلعن یزید علی اشتهار کفر وتواتر فظاۃ شرہ. [ہزازیہ علما لہندیہ: ص: (۳۴۴) تجلیات: ج: (۱) ص: (۵۷۴)].

مفتی عزیز الرحمن رحمۃ اللہ علیہ پہ فتاویٰ دیوبند کی فرمائی چی پہ یزید باندی دلعت پہ ویلو او پہ عدم ویلو کی اختلاف دی صحیح دادی چی لعنت ویل ورباندی مناسب نہ دی او دیزید کفر ثابت نہ دی البتہ فاسق وونو احوط عدم لعنت دی. [فتاویٰ دیوبند: ج: ۱/ ص: ۱۷۴]

علامہ الوسی رحمۃ اللہ علیہ دسورۃ محمد آیت نمبر (۲۲) لاندی لیکمی چی: ان الامام احمد لما سالہ ولہ عبد اللہ عن لعن یزید قال کیف لا یلعن من لعنہ اللہ فی کتابہ فقال عبد اللہ قرئت کتاب اللہ تعالیٰ فلم اجد فیہ لعن یزید فقال الامام ان اللہ تعالیٰ یقول فهل عسیتم ان تولیتم ان تفسدوا فی الارض وتقطعوا ارحاکم اولئک الذین لعنہم اللہ (الآیۃ) وای فساد وقطیعة اشد مما فعلہ یزید.... وقد جزم بکفرہ وورح بلعنہ جماعۃ من العلماء فمنہم الحافظ ناصر السنۃ ابن الجوزی وسبقہ القاضي ابویعلیٰ وقال العلامہ التفتازانی لا تتوقف

فی لعنه بل فی ایمانه لعنت الله علیه وعلی انصاره واعوانه ومن صرح بلعنه الجلال السیوطی وانا اقول الذی یغلب علی ظنی ان الحبث لم یکن مصداقاً برسالة ﷺ. وانا اذهب الی جواز لعن مثله علی التعین. (روح المعانی سورہ محمدآیت نمبر: ۲۲).

پہ شمار او پہ ابن زیاد باندی لعنت

شاہ عبد العزیز رحمہ اللہ فرمائی چی پہ شمار او پہ ابن زیاد باندی پہ لعنت ویلو کی ہیخ تردد نہ شتہ حُکِ چی پہ یقینی طور باندی دا دواړه حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ پہ قتل باندی راضی وواو پہ دی باره کی دروایاتو هیخ تعارض نہ شتہ. فتاویٰ عزیز: ص: (۲۲۲) خارجی فتنہ: ج: (۲) ص: (۱۶۱).

خلاصہ:

خلاصہ داچی دیزید پلید فسق اتفاقی دی اوپہ کفر کی ئی تردد دی راجح داده چی کافرنه وواود لعن مدارپہ کفر دی نوچی کفر ئی یقینی نه دی نوپہ لعن کی ئی توقف پہ کار دی.

دامارة الصبیان دحدیث تشریح

دیزید حکومت او ددی حکومت نوعیت او دیزید فاسقانه اقدامات پہ احادیث کی پہ اجمالی طور باندی

ذکر شوی دی:

(۱) قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ سَمِعْتُ الصَّادِقَ الْمُضْطَوِّقَ يَقُولُ هَلَكَةُ أُمَّتِي عَلَى أَيْدِي غِلْمَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ [بخاری کتاب الفتن: ص: (۱۰۶۶). رقم: ۷۰۵۸ فی بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَلَاكُ أُمَّتِي عَلَى يَدَيِ أُغْلِيْلِمَةٍ سَفَهَاءَ وَرَوَاهُ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ فِي مُسْنَدِهِ رَقْم: ۱۰۹۴۷ و ۱۰۹۶۰ ج ۲ ص ۵۳۶]

حضرت ابو هريرة رضی اللہ عنہ فرمائی چی زما دامت هلاکت به دیو شو قریشی هلاکانو دلاسه وی حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چی: قلت قد يطلق الصبي والغليم بالتصغير علي ضعيف العقل والتدبير والدين ولولاكانه محتلاً وهو المراد ههنا. (فتح الباری: ج: ۱۴/ص: ۱۳).

دصبی او دغلیم دلفظ اطلاق پہ هغه بالغ باندی هم کیبری چی ضعیف العقل ضعیف التدبیر او ضعیف الدین وی او داسی سری فاسق وی د دوی دلاسه به دا امت ثرنگه هلاکیبری؟ نوپه یوبل حدیث کی ئی تشریح راحی چی: قال ابن بطال جاء المراد بالهلاک مبینا فی حدیث آخر لابی هريرة رضی اللہ عنہ خرجه علی بن معبد وابن

ابی شبیه من وجه آخر عن ابی هريرة رضی اللہ عنہ رفعه اعوذ بالله من امارۃ الصبيان قالوا وما امارۃ الصبيان؟ قال ان الطعنتموهم هلکتکم ای فی دینکم وان عصیتموهم اهلکو حکم افی دنیاکم بازهاق النفس اوباذهاب الملل اوبهما. [فتح الباری: ج: (۱۲) ص: (۱۳)].

ابن بطلال فرمائی چي دابو هريرة رضی اللہ عنہ پہ حدیث کی دہلاکت خنخہ مراد ابو هريرة رضی اللہ عنہ پہ بل حدیث کی تشریح شوی دی چي رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و فرمايل چي يا الله! ماتہ دامارة دصبيانو خنخہ پناه را کړی چا عرض و کړو چي امارۃ الصبيان خه شی دی؟

نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ورته و فرمايل چي که تاسو دی هغوی اطاعت کوی نو ستاسو دین به تباہ شی او که تاسو دهغوی اطاعت و کړو نو هغوی به یا تاسو تباہ کړی او یا به ستا سومال او یا دواړه تباہ کړی.

قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي ددی دوهم حدیث خنخہ دنبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم مراد پوره واضحه شو چي دامت دہلاکت خنخہ مراد دامت داجتماعیت یعنی دامارت او دخلافت تباہی به ددی صورت دا وی چي خام خام هلکان قدرته و رسیږي سیاسی اقتدار ددوی لاسونوته راشی ددوی سره بیا دمشرانو هیڅ عقیدت او احترام نه وی. شهید کربلا اوریزید: ص: (۱۵۶).

پدی حدیث کی دامارة الصبيان نوعیت هم ښکاره شوی دی چي دوی حکومت په پیروی شی کی به دین تباہ کیږي او ددی حکومت خنخه په بغاوت کی به دنیا تباہ کیږي داسلامی حکومت معیار دین او ددی حکومت په پیروی کی به دین تباہ کیږي.

دا صبیانی ډله څوک وو؟

ددی صبیانی ډلې چي دشیو خو نظام به ختم کړی په احادیثو او په اثارو کی تعین شوی دی، ددوی دزمانی تعین په لاندی احادیثو او اثارو کی ولولئ.

وفي رواية ابن ابی شبیه ان اباهريرة رضی اللہ عنہ كان يمشي في السوق ويقول اللهم لاتدرکني سنة ستمين ولا امارۃ الصبيان. [فتح الباری: ج: (۱۲) ص: (۱۳)].

حضرت ابی هريرة رضی اللہ عنہ به په بازار کی گزیدلو او فرمايل به شی چي يا الله! ماتر شپتمی هجري پوری مه پري ده اومه می ترامارۃ الصبيان پوره پریږده په داسی مواردو کی موقوف د مرفوع په حکم کی وی نو دادی نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم تعین شو چي امارۃ الصبيان به په سنه (۶۰هـ) کی وی چي دادیزید د حکومت دابتدا کال وو

حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ پہ حدیث کی صراحتہ مرفوع روایت دی: یقول سمعت رسول اللہ ﷺ یقول یكون خلف بعد ستین سنة اضاعوا الصلوة واتبعوا الشهوات فمسوف یلقون غیا. البدایة والنهاية ج ۸/ ص: ۲۳۰.

دشیمتی ہجری خخہ وروستہ بہ داسی نا اہلان پیدا شی چی مونخ بہ کوی اود خواہشاتو پیروی بہ کوی دوی بہ پہ نزدی وخت کی دجہنم پہ کندہ کی وغور زول شی، نو سنہ (۶۰ھ) دابوہریرہ رضی اللہ عنہ پہ حدیث کی ہم راغلہ اود ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ پہ حدیث کی ہم راغلہ فرق صرف دو مرہ دی چی دحضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ پہ حدیث کی دسنہ (۶۰ھ) دابتداء ذکر دی پہ یور وایت کی دراس الستین لفظ ہم راغلی دی نو دفتنو ابتداء بہ د (۶۰ھ) خخہ وی اود حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ پہ روایت کی هغو حوادثو تہ اشارہ دہ چی دسنہ (۶۰ھ) دشروع خخہ وروستہ واقع شوی.

صاحب مظاہر حق فرمائی چی دیزید حوادث اود بنی امیہ وروستنی ظلمونہ کلونہ کلونہ مخکی دنبوت نظر تہ دیو کلا و کتاب پہ شان باندی وو در رسول اللہ ﷺ فراست دھغی زمانی ادراک کولو چی پہ ہغہ کی بہ دمسلمانانو اجتماعی ہیئت دیو خو مفاد پرستو اود دنیا دارو حکمرانانولہ لاسہ داقتدار طلبی اود عیش پرستی خخہ قربان شی، مظاہر حق: ج: (۱۲) ص: (۶۵۹).

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: وفي هذا اشارة ان اول الاغيلة كان في سنة ستين (یزید) وھو کذلک فان یزید بن معاویہ استخلف فیھا وبقی الی سنة اربع وستین فمات. فتح الباری: ج: ۱۲/ ص: ۱۳).

پہ حدیث کی دی تہ اشارہ دہ چی ددی صبیانو ابتداء بہ پہ سنہ (۶۰ھ) خخہ وی او ہمدارنگہ وہ خخہ چی یزید پہ سنہ (۶۰ھ) کی (نام نہاد) خلیفہ شو او تر سنہ (۶۴ھ) پوری حاکم وو یزید بہ مشران بر طرفہ کول خپلو خپلو خخہ بہ ئی نوجوانان مقررول.

علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: واولھم یزید علیہ ما يستحقه وكان غالبًا ينزع الشيوخ من امارۃ البلد ان الکبار ویولہا الا صاغر من اقاربہ. [عمدة القاری: ج ۱۱/ ص: ۳۳۴].

اوددی صبیانو اول یزید وو، اللہ ﷻ ورسرہ ہغہ معاملہ وکی دکومی چی مستحق دی دہ بہ مشران معزولول اود خپلو اقاربو خخہ کشران بہ ئی مقررول، دا حکم اکثری دی یزید د بدنایمی لہ ویری پہ یویو خای کی کوم یو مشر ہم پر بنی وو.

ددی امارۃ الصبیان نتیجه داشوه چی په سنه (۵۶۰هـ) کی ئی حکومت وینولو په سنه (۵۶۱هـ) کی ئی حضرت امام حسین علیه السلام شهید کړو په سنه (۵۶۳هـ) کی ئی په مدینه منوره باندی حمله وکړه دحری واقعه مخی ته راغله چی په زرگونو مسلمانان ئی ووژل په سنه (۵۶۴هـ) کی ئی په مکه مکرمه باندی حمله وکړه دهغی وخت په نوپونو منجیق باندنی کعبه وويشته دکعبی شریفی غلاف ئی وسوزلو، مکه مکرمه او مدینه منوره او اهل بیت حسی او معنی بنیادونه ووپه کومو باندی چی دینی اجتماع ولاړه وه.

په بعضی احادیثو کی دیزید په نوم باندی تصریح

حافظ ابن کثیر رحمته الله بعضی داسی حدیثونه ذکر کړی دی چی په هغه کی په دی تصریح ده چی یزید به ددی امت دهلاکت لپاره سبب وی ابو عبیده دنبی اکرم صلی الله علیه و آله خخه روایت کوی چی: لا یزال امر هذه الامة قایماً بالقسط حتی یکون اول من یثلمه رجل من بني امیه یقال له یزید. [البداية والنهاية: ج: ۸ / ص: ۲۳۱]. زما دامت امر به په عدل باندی قایم وی تردی چی دبنی امیه وویوسری یزید به ئی تباہ کړی.

قاری محمد طیب رحمته الله فرمائی چی ددی روایتونو په سند کی کلام دی له دی وچی په عمومی روایتونو باندی به اکتفاء وکړو. شهید کربلا اوریزید: (۱۶۴).

دمشکوة په حدیث کی الفاظ داسی دی چی: تعوذوا بالله من راس السبعین و امارۃ الصبیان. په دی حدیث کی اوومه لسیزې بیان دی چی ابتداء ئی ده سنه (۵۶۰هـ) خخه ده.

ددی په تشریح کی ملا علیا القاری رحمته الله فرمائی چی: بکسر اوله ای ومن حکومت الصفار کیزید بن معاویه واولاد الحکم بن مروان و امثالهم یعنی د امارۃ لفظ په کسرې دهمزی باندی امارۃ دی په فتحه باندی امارۃ نه دی او ددی خخه یزید او د حکم بن مروان اولادونه مراد دی بیا وروسته لیکي چی: رَأَهُمُ النِّسْبَةَ فِي مَنَامِهِمْ يَلْعَبُونَ عَلٰى مَنبَرِهِ صلی الله علیه و آله نبی اکرم صلی الله علیه و آله په خوب کی لیدلی وو چی دنبی اکرم صلی الله علیه و آله په ممبر باندی ئی لوبی کولی. خلاصه دا چی دصیبانی دلی علامی په احادیثو کی داسی راغلی دی.

(۱) ددی ظهور به په (۵۶۰هـ) کی وی.

(۲) ددی دلی نوعیت به دا وی چی مشران به معزولوی او کشران به مقرر وی ددی په پیروی کی به دین تباہ کپړی او په نافرمانی کی به دنیا تباہ کپړی چی ددی علامو اولین مصداق یزید وو.

د (مغفور لهم) د حدیث تشریح

ام حرام عليه السلام فرمائی چی: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَوَّلَ جَنِيثٍ مِنْ أُمَّتِي يَغْزُونَ الْبَحْرَ قَدْ أَوْجَبُوا قَالَتْ أَمْ حَرَامٌ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا فِيهِمْ قَالَ: أَنْتَ فِيهِمْ ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّلَ جَنِيثٍ مِنْ أُمَّتِي يَغْزُونَ مَدِينَةَ قَبْصَرَ مَغْفُورٌ لَهُمْ قُلْتُ أَنَا فِيهِمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: لَا، رسول الله ﷺ فرمائی چی زما په امت کی اول هغه لښکر چی بحری جهاد به کوی نو په تحقیق سره دوی دخان لپاره جنت واجب کړو، ماورته وویل چی یا رسول الله! زه به په هم دوی کی یم؟ نبی اکرم ﷺ وفرمایل چی ته به په دوی نی بیانی نبی اکرم ﷺ وفرمایل چی زما په امت کی اول هغه لښکر چی د قیصر په پایتخت کی به جهاد کوی هغوی ببسلی شوی دی ماورته وویل چی یا رسول الله ﷺ زه به په هم دوی کی یم؟ نبی اکرم ﷺ وفرمایل چی نه.

د قیصر خخه څه شی مراد دی؟

د قیصر خخه قسطنطنیه مراد ده چی په هغه وخت کی د قیصر پایتخت وو. [فتح الباری ج ۶/ ص: ۱۰۲]. جمهور شارحین فرمائی چی ددی خخه د قسطنطنیې اول جنگ مراد دی او اکثر و محدثینو په نظر باندی چی دا جنگ د یزید په مشرۍ کی په سنه (۵۵۲هـ) کی وشو. او بعضی علماء فرمائی چی په سنه (۴۹هـ) او یا سنه (۵۰هـ) کی وشو، په دی جنگ کی غم غم صعبه لکه حضرت ابو ایوب انصاری رضی الله عنه، حضرت ابن عباس رضی الله عنه، حضرت ابن عمر رضی الله عنه، حضرت ابن زبیر رضی الله عنه او حضرت امام حسین رضی الله عنه شریک وو. الکامل ج: (۳) ص: (۲۲۷) تکمله فتح الملهم ج: (۳) ص: (۴۵۶). ددی حدیث خخه علامه مهلب رحمته الله د یزید په فضیلت باندی استدلال کړی دی ځکه چی یزید دوی لښکر مشرو او ددی لښکر لپاره د بنبلو زیری ورکړل شوی دی. کشف الباری و شرح ابن بطال ج ۵ ص ۱۰۷.

علامه بدرالدین عینی رحمته الله فرمائی چی:

وقال المهلب في هذا الحديث منقبة لمعاوية لانه اول من غزا البحر ومنقبة لولده يزيد لانه اول من غزا مدينة قيصر، انتهى، قلت: اي منقبة كانت ليزيد وحاله مشهور؟ فان قلت قال في حق هذا الجيوش مغفور لهم قلت لا يلزم من دخوله في ذلك العموم ان لا يخرج بدليل خاص اذ لا يختلف اهل العلم ان قوله ﷺ

مغفورهم مشروط بان یكونوا من اهل المغفرة حتي لو ارتد واحد ممن غزاها بعد ذلك لم يدخل في ذلك العموم فدل علي ان المراد مغفور لمن وجد شرط المغفرة فيه منهم. عمدة القاری: ج: (۱۴): ص: (۱۵۷).

مطلب فرمائی چى پە دى حديث كى حضرت امير معاويه رضي الله عنه مدحه ده خكه چى اول بحرى جهاد حضرت امير معاويه رضي الله عنه كړى وو همدارنگه ديزيد مدحه ده خكه د قيصر جنگ يزید و كړوزه وایم چى ديزيد كوم منقبت د ذكر كولو قابل دى؟ ديزيد حال خومشهور دى كه ته وواى چى دى لښكر ته دبښلو زيرى وركړل شوى دى نو زه وایم چى پە دى عموم كى ديزيد د داخليدلو خخه دانه لازميرى چى هغه دى پە كوم بل دليل باندى دوى خخه خارج نه كړلى شى خكه چى علماء پە دى باندى متفق دى چى پە مغفور لهم كى هغه خوك داخل دى چى هغه دوى اهل وى حتى كه دهمدى لښكر خخه خوك مرتد شوى دى (معاذ الله) نو هغه د مغفور لهم لاندى نه داخليږي نو دا دى دليل دى چى د مغفور لهم خخه خوك مراد دى چى هغه دوى اهل وى علامه عینی رحمته الله منخكى ليكي چى د قيصر پە خلاف باندى د حضرت امير معاويه رضي الله عنه پە زمانه كى خو خو ځلى جنگ شوى دى او پە دى كى شك نه شته چى پە دى جنگونو كى پە كوم وارى ديزيد مشرى هم راغلى وى لكڼ دوى خخه دانه لازميرى چى يزید دى داوول جنگ امير وى د كومو لپاره چى نښى اكرم رضي الله عنه دبښلو زير وركړى وى. علامه عینی رحمته الله فرمائی چى حضرت امير معاويه رضي الله عنه يو لښكر دسفيان بن عوف پە قيادت كى ليكلى وو چى دروميانو پە ښارونو كى ورننوتى وو او پە دى لښكر حضرت ابن عباس رضي الله عنه حضرت ابن عمر رضي الله عنه حضرت ابن زبير رضي الله عنه او حضرت ابو ايوب انصاري رضي الله عنه شريك وو. عمدة القاری ج ۱۴ ص ۱۹۸.

بيا منخكى ليكي چى زياته ظاهره داده چى دا تمام حضرات دسفيان بن عوف سره وو ديزيد سره نه وو خكه چى يزید دى لپاره اهل نه وو چى دومره مشران صحابه كرام رضي الله عنه دده پە قيادت كى جهاد وكړى. [عمدة القاری: ج: (۱۴) ص ۱۹۸].

د بعضى رواياتو خخه معلوميرى چى حضرت امير معاويه رضي الله عنه دسفيان بن عوف پە مشرى كى لښكر ليكلى وى ييائى وروسته ورپسى يزید ورليكلو، ابن اثير رحمته الله پە الكامل كى ليكي چى :

في هذه السنة (١٩هـ) سير معاويه رضي الله عنه جيشا كثيفا الي بلاد الروم للغزاة وجعل عليهم سفيان بن عوف وامر يزيد بالغزاة معهم فتناقل واعتل فامسك عنه ابوه فاصاب الناس في غزاتهم جوع ومرض شديد فانشاء يزيد يقول:

شعر:

ما ان ابالي بمالقت جموعهم بالغ قدونة من حيي ومن موم
اذا تكتات علي الانماط مرتفعًا بدیر مران عندی ام کلثوم

وام کلثوم امراته فبلغ معاویه رضی اللہ عنہ شعره فاقسم علیه لیلحقن بسفیان فی ارض الروم یصیبه ما اصاب الناس فسار ومعه جمع کثیر اضا فافهم لیه ابوه . [الکامل: ج: (۳): ص: (۲۲۸) معجم البلدان للحموی: ج: ۴ ص: ۵۳۴].

په سنه (۴۹هـ) کی حضرت معاویه رضی اللہ عنہ دسفیان عوف په مشرئی کی یوغت لبکر درو میانو طرفته ولیرلو اویزید ته ئی هم وویل چی ته هم ورسره لار شه لکن یزید سستی وکړی او خان ئی مریض کړو حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ نور شه ورته ونه ویل په دی غزوه کی مسلمانان په دی غزوه کی دستخی ولېری اود مرض سره مخامخ شول یزید چی د مسلمانانو ددی تکلیف څخه خبر شو نویو څو اشعار ئی وویلی چی مضمون ئی داسی وو چی دقدونه په مقام کی د مسلمانانو لبکر ته دتبی مریضی او پریشانی رسیدلی ده زه ئی پروانه لرم ځکه ما ددیرمران په مقام کی په قالینو باندی تکیه لگولی ده او زما سره ام کلثوم ده چی دیزید منکوحه وه کله چی حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ دده اشعارو څخه خبر شو نو قسم ئی وکړو چی ته به هم ورځی او په هغه تکلیف کی به شریکېږی دکوم سره چی خلک مخامخ شوی دی نویزید دیو لبکر سره روان شوه، نو که دا روایت صحیح ثابت شی نویزید دمغفورلهم لاندی نه راځی ځکه دمغفورلهم زیری اولو غزا کونکی ته دی. [اتکلمه فتح الملهم: ج: ۳/ ص: ۴۵۷].

خلاصه: خلاصه داچی علماء وو دعلامه مهلب رایه ددری وجهو څخه رد کړی ده:

- (۱) دمغفورلهم په زیری کی هغه څوک داخل دی چی دمغفرت اهل وی اویزید ددی اهل نه وو.
- (۲) دقسطنطینی لپاره معاویه رضی اللہ عنہ بیایا لبکر لیگلی دی اوس معلومه نه ده چی یزید په اول لبکر کی

و و

- (۳) اول لبکر دسفیان بن عوف په قیادت کی تللی وو چی مشران صحابه هم پکی وو. روایات اگر چی په دی باب کی مختلف راغلی دی لکن د اکثر روایاتو څخه معلومیږی چی دا ولنی لبکر قیادت دیزید سره وو مثلاً په مسند احمد: کی روایت دی چی غزا یوایوب مع یزید بن معاویه. [طبقات ابن سعد: ج: (۳) ص: ۴۸۵].

شهد ابویوب بدرًا..... قال فمرض وعلي الجيش يزيد بن معاوية فاتاه يعودہ، ددی مرض خنہ مرض الموت مراد دی او پەدی باندی اتفاق دی چی حضرت ابویوب انصاری رضی اللہ عنہ پە قسطنطنیہ کی وفات شوی دی. [کشف الباری کتاب الجہاد: ص: (۲۸۰-۲۸۶)].

شا ولی اللہ ﷺ فرمائی چی:

اقوله مغفور لهم تمسك بعض الناس بهذا الحديث في نجاة يزيد والصحيح انه لا يثبت بهذا الحديث الاكونه مغفوره ماتقدم من ونبه علي هذه الغزوة لان الجهاد من الكفارات وشان الكفارات ازالة اثار الذنوب السابقة عليها لا الواقعة بعدها نعم لو كان مع هذا الكلام انه مغفور له الي يوم القيمة لدل علي نجاته واذليس فليس بل امره مقوض الي الله تعالي فيما ارتكبه من القبائح بعده هذه الغزوة من قتل الحسين وتخريب المدينة والاصرار علي شرب الخمر ان شاء عفا عنه وان شاء عذبه كما هو مطرد في حق سائر العصاة. (رساله شرح ابواب البخاري المطبوع مع صحيح البخاري: ص: (۴۱))

مولنا اشرف علی تہانوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی پاتی شو پە دی حدیث باندی استدلال نو دا انتہائی ضعیفہ دی خکە چی ہفہ مشروط دی ہمدارنگہ یزید تہ مغفور ویل سخت زیاتی دی خکە چی مغفور والی مشروط دی پە وفات علی الایمان باندی اود مجہول دی نو بنہ دادہ چی دہ امر مقوض کر و علم الہی تہ او پخیلہ خہ ونہ وایو. امداد الفتاوی: ص: (۴۲۶).

قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: مونہ ددی حدیث خنہ انکار نہ کوو او نہ ددی خنہ انکار کوو چی یزید ددی حدیث پە عموم کی داخل دی اود دی سرہ ددی خنہ ہم انکار نہ کوو چی کہ ددی حدیث عموم یزید پە مقبولینو کی داخلوی نو ہمدارنگہ یی د بخاری وغیرہ دامارۃ الصبیان والا حدیث مقبولینو خنہ خارجوی اولکہ مہلب یزید ددی حدیث مصداق گرزوی اودہ پە فضیلت باندی استدلال کوی نو ہمدارنگہ حافظ ابن حجر او علامہ بدر الدین عینی رحمۃ اللہ علیہ دامارۃ الصبیان حدیث لپارہ مصداق گرزوی اود یزید پە فسق باندی استدلال کوی د مہلب رحمۃ اللہ علیہ سرہ پە استدلال کی صرف د حدیث عموم دی اود دی جمہور محدثینو سرہ حدیث عموم او دصحابہ و اقوال و تاریخ و واقعات ہمدارنگہ د مغفور لہم حدیث پە دی طبعی شروط باندی مشروط دی چی پە دوی کی ہفہ قلبی کیفیات او جذبات پاتی وی کوم چی پە دی وخت کی ورسرہ وو مثلاً نبی اکرم ﷺ فرمائی چی: امتی امۃ مرحومۃ، نو ددی خنہ خوہر فردنہ دی مراد ہلکی ہفہ

فرد مراد دی چی په امت اجابت کی داخل شی او په دی کیفیت باندی وفات شی. شهید کربلا ملخصاً ص: (۱۶۹).

مولنا محمد امین صفدر او کاروی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی په ابو داؤد شریف کی حدیث دی اسلم ابی عمران فرمائی چی مونږ مدینی منوری څخه د عبد الرحمن بن خالد بن ولید په قیادت کی د قسطنطنیې جنگ ته روان شو د عبد الرحمن بن خالد وصال په سنه (۶۴هـ) کی په حمص کی شوی دی او دا د قسطنطنیې په خلاف باندی اول لښکروو په دی کی څوک د یزید شمول نه شی ثابتولی. تجلیات صفدر ج: (۱) ص: (۵۸۸).

وعن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال قال رسول الله ﷺ اذا لقيت الحاج فسلم عليه وصافحه ومره ان يستغفر لك قبل ان يدخل بيته فانه مغفوره. [رواه احمد].

په دی حدیث کی حاجی ته مغفوره ویل شوی دی ددی حدیث چی کومه توجیه ده همغه توجیه د قسطنطنیې د لښکر په باره کی د مغفور لهم ترجمه ده. همدارنگه دنوی مسلمان سره هم د مغفرت وعده شوی ده، نو ما د حین د یزید دې وواځی چی د حاجیانو مواخذه په آخرت کی شته او که نه؟

الحاصل: جمهور اهل سنت والجماعت نه دروا قضاو په شان باندی یزید ته کافرواځی او نه ورته د خوارجو په شان باندی عادل وائی بلکی د افراط او تفريط په مینځ کی د یزید په فسق باندی قول کوي.

وآخر دعوانا ان الحمد لله رب العلمین.

الانبياء احياء في قبورهم يصلون

دماقیت فتنه

لیکوال: الشیخ ابو ابراهیم رحیم اللہ الحقانی النجراہری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد:

محترمو مسلمانانو ورونو! کفارو دمسلمانانو داتفاق او داتحاد د ختمولو لپاره مختلفې انجيوگانې په کار اچولې دي، زموږ په دې ملکونو کې دمسلمانانو په مابين کې د اختلاف دراپيدا کولو لپاره ډير کار د قاديانيت، درافضيت، دلامذهبيت، دمودوديت، دمعائيت، او دبريلويت، په جامه کې وشو.

دلامذهبيت يو څه تفصيل مخکې وشو، اوس به لږ غونډې تفصيل دهغې ډلگۍ وکړو چې هغه دلامذهبيت لپاره دپول په طريقه باندې استعمالېږي چې هغه دمعائيتانو ډلگۍ ده معائيتان خپله ډلگۍ د اشاعت التوحيد والسنة په نوم باندې يادوي، دوي نيمچه غير مقلدين او نيمچه لامذهبه دي، او دلامذهبيت لپاره دپول حيثيت لري په دې پول باندې ډېر معائيتان لامذهبيت ته واوختل او حتی چې مثلاً بعضو خو په کې اسلام ته متارکې سلام وکړو زموږ په علاقه کې نياز محمد عرف امين الله پشاورې اول معائيتي اشاعتي وؤ چې وروسته غير مقلد شو، عبد السلام رستمي اول معائيتي وؤ وروسته غير مقلد شو، نن سبا دجلال اباد په ښار او په نور افغانستان کې چې کوم غير مقلدين دلامذهبيت پر چار کوي دوي اکثراً اول معائيتان وؤ، همدارنگه احمد سعيد ملتاني اول معائيتي وؤ او معائيتانو به د اشاعة التوحيد والسنة دبانې په لقب باندې يادولو لکن وروسته منکر حديث شو، او د (قران مقدس بخاري محدث) په نوم باندې يې د بخاري په خلاف باندې کتاب وليکلو.

خلاصه: دا چې مونږ داسې ويلی شو چې المعائيتية قنطرة اللامذهبية، لکه علماء وؤ چې فرمايلي دي چې: اللامذهبية قنطرة اللادينية.

دمعائيتانو (اشاعة التوحيد والسنة) خطرناک مسائل

لکه څرنگه چې غير مقلدين درفع الیدین او د آمین بالجهر مسائل دخان لپاره د ډال په طريقه باندې استعمالوي او خپلې دگند څخه ډکې عقيدې ورباندې پټوي نو همدارنگه معائيتان د توحيد شعار د ډال په

طریقه باندې استعمالوي او خپلې گنده عقیدې ورباندې پټوي، دوی په کانفرانسونو او په جلسو کې وايي چې مونږ خلک د نذر لغير الله څخه منع کوو، مونږ خلک په مافوق الاسباب کې د استعانت من غير الله څخه منع کوو، مونږ خلک قبرونو ته د سجدې او د طوافونو څخه منع کوو وغيره، لکن مونږ وايو چې ددې کارونو څخه خو ټول علماء منع کوي د احنافو په ټولو کتابونو کې ددې کارونو څخه منعه راغلې ده د دیوبند اکابرو په ډېر زور سره ددې کارونو تردید کولو او د دیوبندیانو د قربانیو په نتیجه کې تقریباً ددې کارونو مخنیوی شوی دی، نو ددې کارونو څخه منعه ستاسو مابۀ الامتياز کار نه دی بلکه ستاسو مابۀ الامتياز هغه مسائل دي چې د هغوی په وجه تاسو د اهل سنت والجماعة د مسلک څخه خارج یې، د هغوی په وجه تاسو ضال او مضل یې، د هغې په وجه تاسو مبتدع فی العقیده یې، او د هغوی په وجه ستاسو پسې مونږ کول مکروه تحریمي دی، او هغه مسائل یو څو په لاندې ډول دي:

- (۱) د زمکې د قبر څخه انکار.
- (۲) د زمکې په قبر کې د ثواب او د عذاب څخه انکار چې دا عقیده انکار د عذاب القبر ته مستلزمه ده ځکه چې د قبر څخه انکار د عذاب القبر څخه انکار دی.
- (۳) د حیات الانبیاء څخه انکار.
- (۴) د سماع النبي ﷺ عند القبر څخه انکار.
- (۵) د عرض الاعمال علی النبي ﷺ څخه انکار.
- (۶) د استشفاع عند قبر النبي ﷺ څخه انکار.
- (۷) د توسل څخه انکار.
- (۸) د إعادة الروح الی الجسد العنصري څخه انکار.
- (۹) همدارنگې دعا مو مرو سماع ته شرک ویل حالانکه دا اصحابو کرامو په مابین کې اختلافي مسئله ده، او اکثریت د صحابه وؤ ﷺ دعا مو امواتو د سماع قائل وؤ حتی چې کوم صحابه چې د عامو مرو د سماع د نفی قائل وؤ د هغه رجوع ثابته ده.
- (۱۰) همدارنگه د هغو ډېرو برزخي حالاتو څخه انکار چې په احادیثو کې راغلي دي وروسته به په دې مسائلو باندې اجمالي بحث وکړو، انشاء الله.

دمعائت دفرقي مؤسس

ددې فرقي مؤسس سيد عنايت الله شاه بخاري دی، يوه عجيبه لطيفه داده چې يوه بله فتنه ده په نوم د تحريک خاکسار دهغې د مؤسس نوم هم عنايت الله مشرقي دی د بريلويانو د مشهور مناظر نو هم عنايت الله دی د لامذهبو د مشهور مناظر نوم هم عنايت الله اثري گجراتي دی.

ددې ټولو په مابين کې قدر مشترک دا دی چې دوي ټول دقران کریم تفسير د خپلې رائي مطابق کوي. دسيد عنايت الله شاه بخاري د پلار نوم سيد جلال الدين دی د کشمير د گويل په علاقه کې پيدا شوی دی، د حديثو کتابونو يې اکثر په مدرسه امنيه هلی کې لوستلي دي په (۱۹۵۷) ميلادي کال کې يې د جمعيت اشاعة التوحيد والسنة بنياد کېځودلو په ابتداء کې ددې جماعت امير قاضي نور محمد وؤ او عنايت الله يې نائب امير وؤ کله چې هغه په (۱۹۶۲) ميلادي کال کې وفات شو نو بيا مرکزي امير شو او تر (۱۹۸۵) کال پورې امير وؤ او ددې څخه وروسته تر وفات پورې ددې جماعت اعزازي سرپرست وؤ. (۱)

ددې جماعت مرکزي غړي دادي:

- (۱) سيد عنايت الله شاه بخاري گجرات مرکزي امير.
- (۲) مولنا قاضي شمس الدين گوجرانواله. نائب امير برای صوبه پنجاب.
- (۳) مولوي محمد ظاهر پنچپير. نائب امير برای صوبه سرحد.
- (۴) مولوي عبدالرؤف حيدر اباد. نائب امير برای صوبه سند.
- (۵) مولوي عرض محمد. نائب امير برای بلوچستان.
- (۶) ناظم اعلى مولنا غلام الله خان. مهتمم در العلوم تعليم القرآن راولپنډي.
- (۷) نائب ناظم مولوي محمد يوسف خان، راولپنډي.
- (۸) خازن حاجي فيروز الدين. پنډي. (۲)

يو څه وخت وروسته ديو څه اختلافاتوله وجې مولوي محمد ظاهر پنچپير دا جماعت پرېښودلو دخپل امارت اعلان يې وکړو او نن سبا ددې جماعت مرکزي امير دده خوی مولوي محمد طيب پنچپير دی.

۱- جمنستان اشاعة التوحيد والسنة ص (۹۰).

۲- اشاعة التوحيد والسنة تعارف ص (۲۳).

په (۱۹۶۱) کې مولنا ظفر احمد عثمانی او مولنا احتشام الحق تهانوي رحمه الله ددې فتنې د خاموشولو لپاره کوشش وکړو لکن نتیجه یې ورنکړه، ددیوبند خلو بښت کلن مهتم قاري محمد طیب رحمه الله په (۱۹۶۲) میلادي کال کې پاکستان ته راغلو او ددې فتنې د خاموشولو کوشش یې وکړو لکن دې هم نتیجه ورنکړه کله چې دصلحې کوششونه ناکام شول نو ددیوبند علماؤ ددې فتنې د مخنیوي لپاره دیو مدلل کتاب دلیکلو تجویز پیش کړو او ددې کار لپاره یې امام اهل سنت والجماعة مولنا سرفراز خان صفدر رحمۃ اللہ علیہ مقرر کړو سرفراز خان صفدر رحمۃ اللہ علیہ د فتنې په خلاف باندې تسکین الصدور په نوم باندې مدلل کتاب ولیکلو بیا دملتان په اجلاس کې ددیوبند لاندې اکابرو ددې کتاب تصدیق وکړو.

مولنا فخرالدین احمد مفتي سید مهدي حسن، قاري محمد طیب، مولنا حبیب الرحمن اعظمي، مفتي محمد شفیع، مولنا ظفر احمد العثماني، مولنا محمد یوسف بنوري، مولنا خیر محمد جالندهري، مفتي جمیل احمد تهانوي، مفکر اسلام مفتي محمود مولنا محمد عبد الله درخواستي، مولنا شمس الحق افغاني، مولنا سید گل بادشاه، خواجه خواجگان خان محمد وغیرهم.

داسلامي عقائدو اصول

داسلامي عقائدو اهم اصول درې دي (۱) توحید (۲) رسالت (۳) معاد

توحید او مماتې:

دماتيانو په نیزد توحید معنی گانې دوه دي اولد الله تعالی د قدرت څخه انکار ځکه چې مماتيان اکثر دکشف او دکرامت څخه منکر دي او دکشف او دکرامت تعلق د الله تعالی د قدرت سره دی.

دوهم: دا چې د الله تعالی په کلام کې شفاء نشته دوی د الله د کلام لیکل او په غاړه کې یې اچول شرک گڼي، مماتيانو په باره ایجنسي کې ډېر داسې خلک ووژل چې د الله تعالی په کلام کې د شفاء قائل وو.

رسالت او مماتيان:

ماتيان دهغو تمامو احادیثو څخه منکر دي چې (۱) د حیات الانبياء (۲) سماع النبي ﷺ (۳) د توسل بالنبي ﷺ (۴) داستشفاء من قبر النبي ﷺ (۵) زیارت قبر النبي ﷺ (۶) د عرض الاعمال علی النبي ﷺ

سره یې تعلق دی همدارنگه دهغوئ ټولو احادیثو څخه منکر دی د کومو تعلق چې د سماع الموتی او د برزخ حالاتو سره دی .

معاد او ماتیان:

د معاد لپاره مقدمه قبر دی ، او ماتیان هغه قبر ته قبر نه وایي کوم ته چې په قران او په حدیث کې قبر ویلی شوی دی او په کوم قبر کې چې د ثواب او د عذاب عقیده په مسلمانانو کې را روانه ده دهغې عقیدې څخه منکر دي .

قران او ماتیان:

په قران کې د تصوف نوم (تزکیه) راغلی ده او په احادیثو کې د تصوف نوم (احسان) راغلی دی ، او تمام محدثین او مفسرین او فقهاء فرمایي چې صوفیاء کرام د الله تعالی اولیاء دي لېکن ماتیان ورته مشرکان او بدعتیان وایي دماتیانو د قران د منلو طریقه هغه ده کومه چې د عبد الله بن زبیری و ه عبد الله بن زبیری به هغه ایاتونه چې د بتانو په باره کې راغلي دي په پیغمبرانو باندې تطبیقول (۳) همدارنگه د دوی د قران د منلو طریقه هغه ده کوه چې د خوارجو ده ، خوارجو به د کفارو په باره کې نازل شوي ایاتونه په مسلمانانو باندې تطبیقول (۴) .

د خوارجو په باره کې رسول الله ﷺ فرمایي چې د دوی د خلق څخه به قران نه ښکته کیږي او دوی به د اسلام څخه داسې وزي لکه څرنګه چې غشي د ښکار څخه ووزي بخاري ص (۱۰۲۴) .

لکه څرنګه به چې خوارجو حضرت علي (ع) او دده ملګرو ته د قران څخه منکرین ویل او خپلو ځانونو ته به یې د قران منونکي او د قران شیخان ویلې ، حضرت علي (ع) فرمایي : چې یقرؤن القرآن یحسبون انه لهم وهو عليهم (ابوداود ج ۲ ص ۳۰۸) .

دوی داګسان کوي چې قران د دوی لپاره دلیل دی حالانکې قران د دوی په خلاف دلیل دی همدا حال دماتیانو دی په قران او په متواترو احادیثو کې د قبر یوه معنی ده چې زمینی قبر دی ، او ماتیان د زمینی قبر

شخه انکار کوي او بله معنی ورته بیانوي چې علیین او یاسجین دی په قران کې شهید لپاره جسماني ژوند په عبارت النص کې راغلی دی او د انبیاؤ لپاره په دلالة النص کې راغلي دي او معاتیان ترېنه منکر دي ، په قران او په حدیث کې د جسم مثالي ذکر نه دی راغلی او معاتیان یې خپل ځان د جوړې شوې عقېدې په بناء باندې مني په قران کې د مرگ دوه معنا گانې راغلي دي اول دا چې د ابتداء شخه د روح او د بدن په مابین کې بالکل تعلق نه وي راغلی لکه انسانانو ته چې د ولادت شخه مخکې الله تعالی اموات ویلي دي الله تعالی فرمایي چې (کیف تکفرون بالله وکنتم آمواتا) او بتانو ته هم په همدې معنی اموات ویلی شوي دي .

دوهم دا چې یو ځلې روح په جسد کې داخل شوي وي او بېرته وتلی وي لکه الله تعالی چې فرمایي (ثم یسبکم ثم یحییکم) نو دا موت د انسانو دی ، او معاتیان د موت لپاره دوه معنی بیانوي او اوله معنی نه بیانوي او دا ځکه چې دوی خود بتانو په باره کې راغلي ایا تونه په انبیاؤ او په اولیاؤ باندې ور تطبیقوي لهذا دوی د موت لپاره صرف همدا یوه معنی بیانوي .

اشاعة التوحید والسنة

(۱) د مشرکانو دا عادت وؤ چې بوت به یې جوړ کړو د هغې عبادت به یې کولو او په هغې باندې به یې دیو پیغمبر او یا دیو بزرگ نوم کېښودلو خلکو ته به یې دا په ذهن کې وراچوله چې مونږ ددې پیغمبر او یا ددې بزرگ په طریقه باندې روان یو .

(۲) یهود او نصاری وؤ به د کوم پیغمبر پسې د ځان شخه د درغو قبصې جوړ کړې او یا به یې ورته د تورات او یا د انجیل او یا د زیور نوم کېښودلو الله تعالی ددوی دا خراب عادت داسې ذکر کوي چې (یکتبون الکتب بأیدیهم ثم یقولون هذا من عند الله) .

(۳) ددې مبتدعو فرقو هم همدا عادت دی چې د ځان لپاره یوه نوي ډله جوړه کړي ، او یا ورته یو غور نوم په قران او یا په حدیث کې وگوري مثلاً مسعود احمد یوه ډله جوړه کړه او د هغې لپاره یې نوم د جماعة المسلمین کېښودلو او په هر ځای کې وایي چې په قران کې چې په هر ځای کې د مسلمین لفظ راغلی دی د هغې شخه مونږ مراد یو ، همدارنگه مودودي یوه ډله جوړه کړه او نوم یې ورته د جماعت اسلامي کېښودلو رسول الله ﷺ فرمایي : چې په اخره زمانه کې به د اسلام صرف نوم پاتې شي نن سبا د اپېشن گویی بالکل پوره شوی ده نوم اسلامي لگوي او کار حرامي کوي ، همدارنگه مسعود الدین یوه نوي ډله جوړه کړه او نوم یې ورته په قران

کې وکتلو نو حزب الله يې دخپلې ډلې لپاره نوم کړو، او دعوه کوي چې د حزب الله څخه زما ډلگې مراده ده قاديانيانو د پنجاب په علاقه کې د چناب د درياب په غاړه باندې يو نوی ښار جوړ کړو او نوم يې ورته په قران کې وکتلو نوريو يې ورباندې کېښودلو، او دعوه کوي چې په قران کې راځي چې د "او بيا هماغه الی ربوۀ ذاه قرار ومکين" څخه زموږ دا ښار مراد دی، د نعيم په نوم باندې يو کاذب د پيغمبري دعوه وکړه بيا دعوه وکړه چې په قران کې راځي چې (ولتستلن يومئذ عن النعيم) نو ويل به يې چې ددې څخه زه مراد یم همدرنګه معتزله وويو ه ډلگۍ جوړه کړه او نوم يې ورباندې د اصحاب العدل والتوحيد کېښودلو، دنن سبا ماتيانونه ځان ته يوه نوې ډلگۍ جوړه کړې ده او نوم يې ورباندې اشاعة التوحيد والسنة ايښی دی، دوی مخې ته قران نيولی وي او کنځلې او خرافات بيانوي خلکو ته په ذهن کې دا وراچوي چې دا زما ټولې کنځلې او خرافات په قران کې دي تاسو به په راروان بحث کې وګورئ چې دا ډلگۍ اشاعة التوحيد والسنة نه بلکې اشاعة التلبیس والضلالة کوي.

ددې فتنې په خلاف باندې ليکل شوي کتابونه

(۱) حياة الانبياء للبيهقي (۲) شفاء السقام للسبكي (۳) كتاب الروح لابن القيم (۴) جلاء الافهام لابن القيم (۵) القول البديع للسخاوي (۶) التذكرة للقرطبي (۷) شرح الصدر للسيوطي (۸) البدور السافره للسيوطي (۹) جذب القلوب للمحدث عبد الحق الدهلوي (۱۰) اب حیات للنانونوي .
دا يو څو هغه کتابونه وو چې د عنايت الله شاه بخاري د اشاعة التوحيد والسنة په نوم باندې د تنظيم څخه مخکې ددوی د سد الباب لپاره ليکل شوي دي ددې فتنې د ظهور څخه وروسته هم ددوی په خلاف باندې ډېر کتابونه وليکل شول چې يو څو يې دادي:

(۱) عالم برزخ . قاري محمد طيب ۴۰ کلن مهتمم ديوبند (۲) احوال برزخ ، مفتی عاشق الهی بلند شهري (۳) تسکين الصدور ، سرفراز خان صفدر (۴) المسلك المنصور ، سرفراز خان صفدر (۵) سماع موتی ، سرفراز خان صفدر (۶) الشهاب المبين ، سرفراز خان صفدر (۷) ارشاد العلماء ، شيخ الحديث عبد القدیر (۸) شيخ طيب معتزلي عذاب قبر کا منکر کیون؟ ابو يحيى مدني (۹) مجموعه سوالات وجوابات (۱۰) معيار صداقت (۱۱) قبر کې زندگي (۱۲) اسلام کې نام پرهوا پرستي (۱۳) منکرين حیات قبر کې خوفناک چالين (۱۴) البرهان القوي في حياة النبي ﷺ (۱۵) عذاب قبر کې صحيح صورت کې منکر کا شرعي حکم (۱۶)

عقیدہ حیات قبر اور علم وفہم میت کی حدیث، د نہم نمبر خخہ ترشپارسم پوری د مولنا نور محمد قادری
 تونسوی تصنیفات دی (۱۷) فرقہ ممائیت کا تحقیقی جائزہ لمولنا الیاس گھمن (۱۸) البصائر لمولنا حمد اللہ
 جان الداجوی رحمہ اللہ (۱۹) خلاصہ عقائد علماء دیوبند عبد الشکور ترمذی (۲۰) القول النقی فی حیات
 النبی ﷺ، مولنا عبد اللہ بھلوی، (۲۱) پنجپیری حضرات دیوبندی نہی (۲۲) عادلانہ دفاع (مفتی سرادر
 صاحب شیخ الحدیث دارالعلوم تل) وغیرہ۔

* * *

مسئله د عذاب قبر او حياة فى القبر

ليكوال الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني النجفدارى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مسئله د عذاب قبر او د حیاة فی القبر

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد!

محترم لوستونکو! د ټولو اهل سنت والجماعة د عقیده ده چې په قبر کې ثواب او عذاب حق دي په قبر کې به سوال او جواب کیږي او د قبر شرعي څخه مراد همدغه د نوي زميني قبر دی او د جسم لپاره ثواب او عذاب په همدې زميني قبر کې ورکول کیږي، لکن ددې په خلاف د جمعیت اشاعة التوحید والسنة والاددغې زميني قبر څخه منکر دي کوم چې په دنیا کې موجود دی او هر سړی یې پیژني:

(۱) داشاعت التوحید والسنة موجوده امیر مولوي محمد طیب پنجپيري لیکي چې:

اس بحث کې ضمن مین یهان اس نکته کې وضاحت بهی ضروري هی کې میت کو برزخي حیات کهان ملتی هی؟ هماري مخالفین اسې مدفن ارضي مین عذاب و ثواب قبر ثابت کرنی پرتلی پېتهی هین (۱)

ترجمه: ددې بحث په ضمن کې ددې نکتې وضاحت هم ضروري دی چې مړي ته برزخي ژوند په کوم حای کې ورکول کیږي؟ زموږ مخالفین په دغه زمکني قبر کې د ثواب او د عذاب د ثابتولو کوشش کوي.

(۲) فضل الرحمن مماتي لیکي چې: واضحه دې وي چې هغه شرعي قبر داوومې ځمکې لاندې دی (۲).

همدارنگه لیکي چې: د قبر څخه دغه خاصه کنده او عرفي قبر بالکل نه دی مراد بلکه د برزخ شرعي قبر مراد دی، التحقیق الانیق ص ۳۴.

(۳) د مماتیانو مشهور مناظر خضر حیات لیکي چې: قبر شرعي صرف عالم برزخ هی نه که یه گره ها.

المسلک المنصور ص ۳۲ ترجمه: قبر شرعي صرف عالم برزخ دی نه دا کنده.

(۴) مولوي امير محمد مماتي ليکي چې: زمکني کندی ته قبر ويل د نصوصو څخه انکار دی. الاقوال المرضيه مولوي امير محمد، والقول المرعي لحسين شاه نيلوي ص ۹۹/۱۰۱۵۴].

داهل سنت والجماعة دلايل

د دلائلو څخه مخکې درې خبرې په یاد لرئ اول: تعين د قبر دوهم: دبرزخ مفهوم درېم: اعاده د روح مړي ته په دغې زمکني قبر کې (يعني حیات فی القبر)

قرآن کریم څخه د زمکني قبر ثبوت:

(۱) قَبَعَتْ اللَّهُ عُزَابًا يَبْنَحُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُؤَارِي سَوْءَةَ أَخِيهِ: کله چې قايل هایل ووژلو او د بنخولو چل یې نه وو یاد نو الله تعالی یو کارغه راو لیرلو چې بل کارغه یې بنخولو نو قايل ترېنه د بنخولو چل یاد کړو او هایل یې بنخ کړو، نو قايل هایل په دغه زمکني قبر کې بنخ کړو.

(۲) وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ (سورة توبه ایه ۸۱) ترجمه: او دده په قبر باندې مه درېږه.

په دې ایت کې نبي ﷺ منع شو چې درئيس المنافقين په قبر باندې مه درېږه او ظاهره داده چې نبي ﷺ درئيس المنافقين په دغه زميني قبر باندې درېدلی وؤ او دعایې ورته کړې وه. سچین ته نه وؤ تللی.

(۳) وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ (الحج ایت ۷) ترجمه: له دې وجې الله تعالی ټول خلک دوهم ځل را ژوندي کوي کوم چې په قبرونو کې دي.

استدلال: دلته دهغو اجسامو د راپورته کولو ذکر دی په کومو کې چې دکفارو شک وو، او دکفارو شک په دغې عنصرې جسمونو کې وؤ نه په اجسامو مثاليه وؤ کې نو قبر به هغه ځای ته وایي په کوم ځای کې چې: ا جسد عنصرې بنخ شوی دی او هغه زمکني قبر دی.

(۴) وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ (انفطار ایه ۱) ترجمه: او چې کله قبرونه څیږي او لاندې باندې شي او مړي ترېنه راپورته کړل شي.

استدلال: په دې ایه کریمه کې قبر هغه ځای ته ویل شوی دی دکوم ځای څخه چې جسم راپورته کولی شي او جسم د زمکني قبر څخه راپورته کولی شي ځکه چې حساب او کتاب د دغې جسد عنصرې سره کیږي کوم چې اعمال کړي دي جسم مثالي خو عمل نه دی کړی.

(۵) أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعِثَ رُوحٌ إِلَى الْقَبْرِ. (عادیات ایه ۶) ترجمه: ایا هغه وخت ورته نه دی یاد چې راپورته کړل شي هغه چې په قبرونو کې دي.

استدلال: په دې ایت کریمه کې قبر هغه ځای ته ویل شوي دي په کوم ځای کې چې دا ناشکره جسم ښخ کړی شوی او هغه زمینی قبر دی.

(۶) كَمَا يَبْسُ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ (الممتحنه ایه ۱۳) ترجمه: لکه څرنگه چې نا امېده دي کافران د هغه خلکو څخه په قبرونو کې ښخ کړی شوي دي.

استدلال: کافران د دې جسد عنصری څخه نا امېده دي نو چې کافران د دې اجسادو عنصریه وؤ څخه نا امېده دي نو اصحاب القبور به همدا اجساد عنصریه شوي او اجساد عنصریه په دغه زمکني قبر کې ښخ کړي شوي دي.

(۶) مِنْهَا خَلَقْنَكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى (طه ایه ۵۵)

(۷) حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ (التكاثر ایه ۲) په دې دواړو آیاتونو کې همدغه زمکني قبرونه مراد دي.

احادیث مبارکه او د قبر مفهوم:

(۱) عبد الله بن مسعود رضی الله عنه فرمایي: چې رسول الله صلی الله علیه و آله فرمایلي دي چې اذا مات احدکم فلا تحبسوه واسرعوا به الی قبره وليقرأ عند رأسه فاتحة الكتاب وعند رجله بختامة البقرة. (شعب الايمان للبيهقي فصل فی زیارة القبور).

ترجمه: کله چې یو کس په تاسو کې مرغي نو مه یې حصار وئ او زر زریې قبر ته وړئ او سر ته دې یې فاتحة الكتاب او پښو ته دې یې دسورة بقرې اخيري آیاتونه ولوستل شي.

استدلال: دا د زميني قبر بیان دی.

(۲) رسول الله صلی الله علیه و آله په یو څو قبرونو باندې تېرېدلو نو او ښه یې و تېرېدله رسول الله صلی الله علیه و آله و فرمایلي: چې دې قبرونو والا څوک پېژني؟ یو سړي وویل چې زه یې پېژنم رسول الله صلی الله علیه و آله و فرمایلي: چې دوی کله مړه شوي دي؟ هغه سړي وویل چې دشرک په زمانه کې رسول الله صلی الله علیه و آله و فرمایلي: چې پدې امت باندې په قبر کې ابتلاء

راځي که دا وېره راسره نه وي چې تاسو به بيا مړي ښځ نه نکړئ نو ما به دعا کړئ وی چې تاسو ته یې عذاب قبر درښکاره کړی وی، الحدیث (مسند ابی یعلیٰ رقم ۱۲۹۹۶)

استدلال: دا ټول بیان د زميني قبر دی نبي ﷺ چېرته سجين او يا علین ته نه وو تللی.

(۳) عبد الله بن عباس ؓ فرمایي: چې نبي ﷺ په دوو قبرونو باندې تېرېدلو نو وې فرمايل: چې په دې دواړو قبرونو کې مړو ته عذاب ورکول کېږي او په ډېر سخت کار کې نه ورکول کېږي یو به نعامت کولو او بل به ځان د متيازو څخه نه ساتلو بیا یې دوه لندې لختې را واخستلې او یوه یوه یې په دواړو قبرونو باندې ښځه کړه، او وې فرمايل چې کېدی شي چې الله تعالیٰ ددوی په عذاب کې تخفیف راولي ترڅو چې دا وچې شوې نه وي. (بخاري ج ۱ ص ۱۸۴)

استدلال: دلته نبي ﷺ د سجين او يا د علین په قبر باندې نه دی تیر شوی بلکه په دغه زمکني قبر باندې تېرېدلو او په همدغه زمکني قبرونو باندې یې لختې ښځې کړې وې.

(۴) عن عائشة ؓ قالت لما مات النجاشي كنا نتحدث انه لا يزال يرى على قبره نور. (رواه ابو داود باب في النور يرى عند قبر الشهيد)

استدلال: حضرت عائشه ؓ د زمکني قبر بیان کوي چې د نجاشي په زمکني قبر باندې انوار راوړېدل. (۵) یوه بي بي وه مسجد به یې جارو کولو بیا وفات شوه صحابه وو کرامو یې جنازه وکړه نبي ﷺ خبر نه وؤ نو چې یو څو ورځې یې ونه لیدله د صحابه وو کرامو څخه یې دهغې په باره کې پوښتنه وکړه، صحابه کرامو و فرمايل چې یا رسول الله ﷺ هغه وفات شوه او مونږ ته خبر نه کړی او ښځه مو کړه، نبي ﷺ و فرمايل چې (دگوني علی قبرها) ماته یې قبر را وښايې بیا نبي ﷺ ورغلو او په قبر یې ورته جنازه وکړه او بیا یې و فرمايل چې دا قبرونه د تیارو څخه ډک دي (وان الله ينورها لهم بصلاتي عليهم) زما د جنازې له وجې یې الله ورباندې رڼا کوي (مسلم ج ۱ ص ۳۰۹)

دا ټول معامله د زمکني قبر سره شوې وه نبي ﷺ سجين او يا علین ته نه وو تللی، په دې باب کې احادیث تقریبا تواتر ته رسیدلي دي.

(۶) امام بخاري په کتاب الجنائز کې لادې بابونه لگولي:

باب مایکړه من اتخاذ المساجد علی القبور، باب زیارة القبور، باب قول الرجل للمرأة اصبري، باب الصلوة علی القبر بعد ما یدفن، باب من یدخل قبر المرأة، باب دفن الرجلین والثلاثة فی القبر الواحد، باب الاذخر والحشیش فی القبر ددې ټولو څخه زمکنی قبر مراد دی علین او یاسجین تربته نه دی مراد.

(۷) دمسلم په کتاب الجنائز کې داسې بابونه دي: باب جعل القطیفة فی القبر باب الامر بتسوية القبر، باب النهی عن تخصص القبر، باب النهی عن الجلوس علی القبر... ددې ټولو څخه زمکنی قبر مراد دی. (۸) اما ابو داود د کتاب الجنائز لاندې داسې بابونه لگولي دي: باب جمع الموقی فی قبر، باب فی تعمیق القبر، باب کراهية العقود علی القبر، باب الاستغفار عند القبر، باب المشی بین القبور فی النعل، ددې ټولو نه زمکنی قبر مراد دی.

(۹) اما ترمذي د کتاب الجنائز لاندې داسې بابونه لگولي دي: باب ما یقول اذا ادخل المیت قبره، باب کراهية الوطی علی القبور والجلوس علیها.

(۱۰) امام نسائي د کتاب الجنائز لاندې داسې بابونه لگولي دي: باب ما یستحب من اعماق القبر، باب ما یستحب من توسیع القبر، باب اخراج المیت من القبر.

(۱۱) ابن ماجه د کتاب الجنائز لاندې داسې بابونه لگولي دي: باب ما جاء فی الصلوة علی القبر، باب ماجاء فی ادخال المیت القبر، باب ماجاء فی حفر القبر، ددې ټولو بابونو او یدې کې ذکر شوو ټولو احادیثو څخه دلرپه شان دا خبره ظاهرېږي چې د قبر شرعي څخه مراد همدغه زمکنی قبر دی نو عذاب او ثواب به هم په همدې قبر کې وي.

اهل لغت او دقبر مفهوم

(۱) المتقبرة والیقبرة موضع القبور والجمع مقابر (مفردات القرآن ماده، ق، ب، ر، ص ۳۹۰)

(۲) القبر مدفن الانسان وجمعه قبور (لسان العرب ج ۵ ص ۶۷)

(۳) القبر مقر المیت وجمعه قبور (معجم الفاظ القرآن ج ۲ ص ۳۳۱)

(۴) قبر دانسان د ښخولو ځای (قاموس القرآن ص ۴۱۳)

(۵) قبر دانسان د ښخولو ځای (مصباح اللغات ص ۶۵۴)

په لاندې ټولو کتابونو کې ښي همدا معنی لیکي ده:

(۶) صحاح (۷) تاج العروس (۸) مجمع بحار الانوار (۹) المعجم الوسيط (۱۰) معجم الصحاح وغيره. خلاصه: دا چې ټول اهل لغت د قبر لپاره حقيقي لغوي او اصلي معنی همدا ذکر کوي.

د دیوبند اکابر او د قبر مفهوم

- (۱) په بهشتي زیور ص ۴۳ کې یې د قبر څخه همدا زمکنی قبر مراد کړی دی.
- (۲) کله چې مری په قبر کې ښخ کړی شي او خاورې پرې واچول شي نو دا خاورې د ملائکو دورتلل څخه مانع نه گزري. (احکام اسلام عقل کې نظر مین ص ۲۵۹)
- (۳) د قبر حقیقت د مري ځای دی (امداد الفتاوی ج ۴ ص ۴۶۷)
- (۴) د نکیر او منکر د سوال او جواب وخت هغه دی چې کله خلک د قبر څخه واپس شي او روح انساني دغې ځاكي جسم ته را معاد شي. (عقائد اسلام ص ۵۹)
- (۵) قبر د دغه ځای نوم دی په کوم کې چې د مري اجزاء پراته دي. (فتاوی حقانیه ج ۱ ص ۱۸۲)

د مافیانو و سوسي

- (۱) بعضې اکابرو فرمایلي دي چې د قبر څخه مراد عالم البرزخ دی.

الجواب: د اکابرو دا قول د اسلام د دشمنانو جواب دی د اسلام دشمنان اعتراض کوي چې بعضې خلک خو په قبرونو کې ښخ شوي نه دي نو هغوی ته به عذاب القبر او ثواب القبر څرنگه ورکول کیږي؟ نو علماؤ جواب ورکړو چې د قبر څخه مراد صرف دا کنده نه ده بلکه عالم البرزخ دی او عالم البرزخ د مرگ څخه واخله تر قیامت پورې ټولې زمانې ته وایي په دې زمانه کې چې مری په هر ځای کې وي نو هغه په عالم البرزخ کې دي نو د علماؤ مقصد د قبر په مفهوم کې وسعت پیدا کول دي، د دې زمکنی قبر څخه انکار نه دی، خلاصه: دا چې قبر د مري لپاره ظرف مکان دی او برزخ ورته ظرف زمان دی او د دې دواړو په منځ کې منافات نشته.

- (۲) د نداء الحق ص (۹۴) خلاصه داده چې الله تعالی فرمایي چې: (ثم اماته فاقبره) د دې څخه معلومیږي چې دغه زمینی قبر قبر نه دی، اول له دې وجې څخه چې (فاقبره د اماته) په شان د الله تعالی فعل دی او الله تعالی خپل ځان ته منسوب کړی دی نو د هر سري پورې به د اماتت د فعل تعلق راغلی وي او د هر سري پورې به د اقبار د فعل تعلق راغلی وي، اوس که د قبر څخه مراد دغه زمکنی قبر شي نو بیا خو بعضې

انسانان په دغه زمکني قبر کې نه دی ښخ شوی، دوهم له دې وجې څخه چې په دې ایه کې د اقبار فعل الله ته منسوب شوی دی او په زمکني قبر کې اقبار د بندگانو فعل دی.

الجواب: دایه د سیاق او سباق په دې خبره باندې دلالت کوي چې په دې ایت کې د قبر څخه دغه زمکني قبر مراد دی.

دوهم جواب: کوم سړي ته د زمکې قبر نه دی په نصیب شوی؟ که تاسو وایي چې بعضې خلک مرغانو خوړلي دي او بعضې لېوانو خوړلي دي نو مونږ وایو چې بیا هغه مرغان او لېوان څه شول؟ ایا هغوی نه مړه کېږي او نه خاورې کېږي؟ نو حاصل دا چې هر سړی به خاورو ته څي څوک لږ مخکې او څوک لږ ورسته.

درېم جواب: کوم سړي ته چې قبر په نصیب نه شي نو دهغه په باره کې د دې خداوندی وعدي سره څه کوي؟ (منها خلقنکم وفيها نعیدکم ومنها نخرجکم تارة اخرى).

څلورم جواب: اماته هم بالذات د الله تعالی فعل نه دی بلکه بالذات د ملائکو فعل دی او که د قبر څخه علین او یا سجين واخلې نو بیا خو هلته هم (اقره) د بندگانو یعنی د ملائکو فعل شو، خلاصه دا چې په دواړو ځایونو کې امر بالا ماته او امر بالا قبار مراد دی.

(۳) انما مر رسول الله ﷺ على يهودية يبكي عليها اهلها قال انهم يبكون عليها وانها لتعذب في قبرها. (بخاري ج ۱ ص ۱۷۲ باب قول النبي ﷺ يعذب الميت ببكاء اهله عليه)

نو دا ښځه لا ښځه شوې نه وه چې نبی ﷺ و فرمایي چې دې ته په قبر کې عذاب ورکول کېږي، معلومېږي دا چې قبر د روح مستقر ته وایي دغه زمکني ته نه وایي.

الجواب (۱) امام احمد رحمته الله علیه فرمایي چې: الحديث اذا لم تجمع طرقة لم يفهمه والحديث يفسر- بعضه بعضا، نو مکمل حدیث داسې دی چې: عن ابن عمر قال قال رسول الله ﷺ ان الميت ليعذب ببكاء اهله عليه فذكر ذلك لعائشة رضي الله عنها فقالت وهل يعنى ابن عمر رضي الله عنه انما مر رسول الله ﷺ على قبر فقال ان صاحب هذا ليعذب واهله يبكون عليه ثم قرأت ولا تزوروا زورا ولا زورا اخرى. (قال ابن معاربه على قبر يهودي (ابوداود ج ۲ ص ۹۰ باب في النوح كتاب الجنائز)

(۲) ددې تفصیلي حدیث څخه معلومه شوه چې نبی ﷺ د یهودی په قبر باندې تېرېدلو.

(۳) د بخاري په روايت کې دي چې (انها لتعذب) يعنې دمضارع صيغه ده دنورو رواياتو څخه معلومېږي چې دلته حال نه بلکه استقبال مراد دی معنی دا چې عنقریب به دې ته عذاب ورکړل شي .

(۴) په دې حديث کې راغلي دي چې نبي ﷺ ددې مري په جسد عنصرې باندې تېرېدلو نو معلومېږي دا چې ثواب او عذاب دی جسد عنصرې ته دی او مماتيان ددې څخه منکر دي نو دا حديث خو د مماتيانو خلاف شو .

(۵) متيقن الوقوع نازل کولی شي په منزلتد واقع .

اکثر مماتيان بعضې عبارتونه د قطع او د بريد سره پيش کوی په هغې باندې مه دوکه کيږي کله چې مسئله په ادله وؤ اربعه وؤ باندې ثابت شي نو بيا د چا شخصي رائي ته ضرورت نه وي کوم عباراتو نه چې مماتيان اشاعتيان منکرين د قبر پيش کوي هغه په اصل کتابو نو کې وگورئ . په هغې کتابو نو کې هېڅوک هم ددې ارضي قبر څخه منکر نه دی اکثر داسې وي چې مصنفينو دکوم اعتراض جواب کړی وي نو هلته مماتيان دخپلې خوښې مطابق عبارت را اخلي او چې هلته مصنف د ارضي قبر او په همدې ارضي قبر کې د ثواب او د عذاب خبره کړې وي هغه نه رانقلوي .

دبرزخ مفهوم

لغت: دبرزخ لغوي معنی پرده ده په قران کریم کې په ډېرو ځايونو کې دبرزخ لفظ د پردې په معنی کې استعمال شوی دی مثلاً:

(۱) ومن وراء هم برزخ الی يوم یبعثون ، (۲) بینهما برزخ لا یبغیان .

همدارنگه اهل لغت فرمایي: چې البرزخ الحاجز بین الشیئين (القاموس المحيط ص ۳۱۸) برزخ ددو شیانو په منځ کې پردې ته وايي . (مصباح اللغات ص ۵۶) البرزخ مابین الشیئين (فقه اللغة ص ۶۵) **اصطلاحاً:** البرزخ مابین کل شیئين ، وفي الصحاح الحاجز بین الشیئين والبرزخ مابین الدنيا والاخرة قبل الحشر من وقت الموت الی البعث فمن مات فقد دخل البرزخ (لسان العرب ج ۳ ص ۸)

دبرزخ اقسام

البرزخ علی ثلاثة اقسام مکان ، وحال ، وزمان ،

فالمكان من القبر الى عليين تعمره ارواح السعداء، ومن القبر الى سجين تعمره ارواح الاشقياء. واما الزمان فهو مدة بقاء الخلق فيه من اول من مات او يموت من الجن والانس الى يوم يبعثون. واما الحال: فاما منعمة واما معذبة او محبوسة حتى تتخلص بالسؤال من الملكين (الحاوي للفتاوى ج ۲ ص ۱۷۰). برزخ مکان ته وایي چې د قبر څخه شروع تر عليین او یا تر سجين پورې همدرا نکه هغه زماني ته وایي چې د وفات د ورځې څخه شروع کيږي د اسرافیل تر دوهمې شپلې پورې. همدرا نکه هغه حالت منعمه او یا معذبه او یا محبوسه چې په دې زمانه کې مکلف ورسره مخامخ کيږي.

د قبر او د برزخ په مابین کې نسبت

د قبر او د برزخ په مابین کې نسبت د عموم او د خصوص مطلق دی: کما قال: کل قبر برزخ ... وبعض البرزخ قبر ... وبعض البرزخ ليس بقبر. نو چې قبر په هرځای کې وي هلته برزخ شته دی.

د قبر او د برزخ په مابین کې منافات نشته

برزخ قبر او د مړي هرځای ته شامل دی یعنې برزخ مقام المیت شو نو قبر د برزخ په مفهوم کې دخل شو لهذا د دوی دواړو په مابین هیڅ قسم تضاد او منافات نشته لکه څرنګه چې علامه ابن کثیر رحمته الله د دې ایت په تشریح کې چې: (النار يعرضون عليها غدواً وعشياً) فرمایي چې: وهذه الآية اصل کبير في استدلال اهل السنة على عذاب البرزخ في القبور) دا ایه په قبر کې د عذاب برزخي لپاره قاعده ده فلهاذا مړی په یو وخت کې په قبر کې هم وي او په برزخ کې هم وي ځکه چې قبر د مړي لپاره ظرف مکان دی او برزخ ورته ظرف زمان دی او ظرف په یو وخت کې په ظرف زمان او ظرف مکان دواړو کې وي.

مثلا یو طالب د شپې په مسجد کې وي نو ته داسې هم ویلی شئ چې طالب په مسجد کې دی او داسې هم ویلی شئ چې طالب په شپه کې دی ځکه چې مسجد مکان او شپه زمان دی، او قبر او برزخ دواړه د یو شي نوم دی. (فتاوی حقانیه ج ۱ ص ۱۸۲).

نو کله چې ووايي چې انبیاء په برزخ کې ژوندی دي نو په قبرونو کې ژوندي شول، او څوک چې وایي چې په برزخ کې ژوندي دي لکن په قبر کې مړه دي نو د دې داسې مثال دی چې مثلاً زید د شپې په مسجد کې ناست دی نو یو سړی ووايي چې زید د شپې ژوندی دی لکن په مسجد کې مړ دی.

په قبر کې د روح اعاده (یعنې حیات فی القبر)

(۱) يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ (ابراهيم ایه ۲۷).

عن ابي هريرة رضي الله عنه قال: تلا رسول الله ﷺ يثبت الله الذين الاية قال: ذاك في القبر من ربك وما دينك (الحديث درمنثور ج ۸ ص ۳۵۰)

وعن ابن مسعود قال ان الميت اذا مات اجلس في قبره فيقال له من ربك وما دينك ومن نبيك (الحديث درمنثور ج ۸ ص ۲۲۶)

عن البراء بن عازب رضي الله عنه قال: وذكر قبض روح المؤمن فتعاد روحه في جسده ويأتيه ملكان فيجلسانه في القبر (الحديث) قرطبي، طبري، بغوي، كشاف، يضاوي، مدراك، خازن، ابن كثير، درمنثور، ابو السعود، دي تولو ددي ايت لاندې د اعادي د روح احاديث راوړي دي.

(۲) كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ كُنْتُمْ أَمْوَانًا فَأَخْيَاكُمْ ثُمَّ يُوَيِّثُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ (بقره ایه ۲۸)

واخرج وكيع وابن جرير عن ابي صالح قال يميتكم ثم يحييكم في القبر ثم يميتكم (درمنثور، ابن كثير، طبري)

(۳) د براء بن عازب رضي الله عنه مشهور حديث دی چې دانسان د وفاتېدلو تفصیل په کې دی یوه جمله په کې داسې ده (فيقول الله عز وجل اكتبوا كتاب عبدي في عليين واعيدوه الى الارض فاني منها خلقتهم وفيها اعيدهم ومنها اخرجهم تارة اخرى قال فتعاد روحه في جسده فيأتيه ملكان. (الحديث) مسند احمد رقم ۱۸۵۳۴ مشكوة ج ۱ ص ۲۸ باب اثبات عذاب القبر) دا حديث صحيح دی بيهقي ورته صحيح ويلى دي. (شعب الايمان ج ۱ ص ۳۵۷)

حافظ ابو نعيم ورته صحيح ويلى دي. (مجموع الفتاوى ج ۵ ص ۲۱۶)

امام هيثمي ورته صحيح ويلى دي. (مجمع الزوائد ج ۳ ص ۱۷۰)

ابو معاوية الضرير صدوق وهو في الاعمش ثقة وفي غير الاعمش فيه اضطراب (تاريخ بغداد ج ۲ ص ۱۱۵) په دې حديث کې دده استاذ اعمش دی.

(۱) عن ابي هريرة رضي الله عنه عن النبي ﷺ قال كان رجل يسرف على نفسه فلما حضره الموت قال لبنية اذا انامت فأحرقوني ثم ذروني في الريح فو الله لئن قدر على ليعذبني عذابا ما عذبه احدا فلما مات فعل به ذلك فامر الله الارض فقال اجعي ما فيك منه ففعلت فاذا هو قائم فقال ما حملك على ما صنعت قال يا رب خشيتك فغفر له . (بخاري باب حديث الفارج ۱ ص ۱۹۵) په دې حديث کې همدې بدن عنصري ته د روح د اعادي ذکر دی او همدې بدن عنصري ته د ثواب او د عذاب ذکر دی .

يو خو فوائد

(۱) دمحدثينو او د مفسرينو د تصريحاتو مطابق په قبر کې مري ته د روح د اعادي احاديث متواتر دي . حافظ ابن تيميه رحمه الله فرمايي چې : الاحاديث متواترة على عودة الروح الى البدن وقت السؤال . (شرح الصدور للسيوطي ج ۱ ص ۱۴۷) شوکاني ليکلي دي چې : وقد روت بذلك احاديث كثيرة بلغت حدا لتواتر (نيل الاوطار ج ۴ ص ۱۳۸) دلامذهبو سرگروه نواب صديق حسن خان ليکي چې د اعادي د روح احاديث متواتر دي (التنكيث ص ۲۳)

(۲) دې احاديثو ته تلقي بالقبول هم حاصله ده (فتاوي ابن تيميه ج ۵ ص ۲۲۰) کتاب الروح ص ۵۶)

(۳) په اعادي د روح باندې د اسلافو اتفاق دی : وقد اجمع اهل السنة على اثبات الحياة في القبور (شفاء السقام ص ۱۴۵)

حياة في القبر (يعني) اعادة د روح او علماء

امام اعظم ابو حنيفه رحمته الله: اعادة الروح الى جسد العبد في القبر حق. (القول الفصل شرح الفقه الاكبر ص ٣٧٩)

امام احمد بن حنبل رحمته الله: وعذاب القبر والايمان بملك الموت بقبض الارواح ثم ترد في الاجساد في القبور. (كتاب الصلوة ص ٤٥ تسكين الصدور ص ١٥٥)

امام نووي رحمته الله: ثم المعذب عند اهل السنة الجسد بعينه او بعضه بعد اعادة الروح اليه او الى جزء منه الخ (شرح مسلم ج ٢ ص ٣٨٦)

حافظ ابن حجر رحمته الله: وذهب ابن حزم وابن هبيرة الى ان السؤال يقع عن الروح فقط من غير عود الى الجسم وخالفهم الجمهور فقالوا تعاد الروح الى الجسد او بعضه كما ثبت في الحديث. (فتح الباري باب ماجاء في عذاب القبر ج ٣ ص ٢٣٥)

علامه عيني رحمته الله: وهو قول الاكثر من اهل السنة (عمدة القاري باب قتل ابي جهل ج ١٢ ص ٣٠)
ملا علي القاري رحمته الله: فتعاد روحه في جسده ظاهر الحديث ان عودة الروح الى جميع أجزاء بدنه فلا التفات الى قول البعض بان العود انما يكون الى البعض ولا الى قول ابن حجر الى نصفه فانه لا يصح ان يقال من قبل العقل بل يحتاج الى صحة النقل (مرفقات ج ٥ ص ٣٥٥)

علامه الوسي رحمته الله: والجمهور على عود الروح الى الجسد او بعضه وقت السؤال (روح المعاني ج ٢١ ص ٥٧).

حافظ ابن القيم رحمته الله: المسئلة السادسة وهي ان الروح هل تعاد الى الميت في قبره وقت السؤال ام لا؟ فقد كفانا رسول الله ﷺ امر هذه المسئلة واغنانا عن اقوال الناس حيث صرح باعادة الروح اليه (كتاب الروح ص ٤٨)

مولانا عبد العزيز قزويني رحمته الله: ان الاحاديث الصحيحة ناطقة بان الروح يعاد في الجسد عند السؤال (النبراس ص ٢٠٩).

علامه ابن ابی العزیز رحمہ اللہ: فان عود الروح الى الجسد ليس على الوجه المعهود في الدنيا (شرح العقيدة الطحاوية ج ۲ ص ۶۰۹).

امام تقي الدين السبكي رحمہ اللہ: وقد ورد عن البراء بن عازب حديث طويل جامع الاحكام الموقوف فيه التصريح بعود الروح الى الجسد (شفاء السقام ص ۴۲۰)

حافظ ابن تيمية رحمہ اللہ: فقد صرح الحديث باعادة الروح الى الجسد وباختلاف اضلاعه وهذا بين في ان العذاب على الروح والبدن مجتمعين (مجموع الفتاوى ج ۴ ص ۵۷)

علامه شبير احمد العثماني رحمہ اللہ: وقوله السلام عليكم اشارة الى انهم يعرفون الزاير ويدركون كلامه وسلامه (فتح الملهم ج ۱ ص ۴۱۳).

مفتي عزيز الرحمن رحمہ اللہ: پہ قبر کې د روح تعلق وي او اصل استقرار په عليين او يا په سجين کې وي. (فتاوی دارالعلوم دیوبند ج ۵ ص ۲۸۹/۳۱۱).

مولانا اشرف علي تھانوي رحمہ اللہ: پہ قبر کې د مړي سره د روح تعلق وي. (امداد الاحکام ج ۱ ص ۸۱۸ ج ۵ ص ۴۲۴).

مفتي رشيد احمد لدهيانوني رحمہ اللہ: دخاورې گېدلو څخه وروسته هم اعاده د روح په داسې طريقه چې مونږ ورباندې نه پوهېږو د الله تعالی د قدرت څخه خارج نه ده (احسن الفتاوی ج ۴ ص ۲۰۴).

مولانا خير محمد جالندهري رحمہ اللہ: د سلفويو مسلک د روح اعاده ده د حديث د ظاهر څخه هم همدا معلومېږي (خير الفتاوی ج ۱ ص ۱۷۹).

علامه انور شاه کشميري رحمہ اللہ: ثم السؤال عندي يكون بالجسد مع الروح (فيض الباري ج ۱ ص ۱۸۵).

نواب قطب الدين رحمہ اللہ: مظاهر حق ج ۱ ص ۱۸۶

مولانا نصير الدين الغور غسټوي رحمہ اللہ: حاشيه مشكوة ج ۱ ص ۲۶ حاشيه ۴ (ناقلا للمرقعات

شاه عبدالعزیز محدث دهلوی رحمۃ اللہ علیہ: خلاصہ دا چې د بدن د تغیر څخه وروسته هم د روح ورسره تعلق پاتې کیږي (فتاویٰ عزیزی ص ۱۹۲)

مولنا خلیل احمد سهارنپوری رحمۃ اللہ علیہ: و تعاد روحه فی جسده بعد دفنه فی القبر (بذل المجهود ج ۵ ص ۲۸۸)

مولنا ادریس کاندهلوی رحمۃ اللہ علیہ: کله چې خلک د قبر څخه واپس شي نو روح ورته را معاد شي (عقائد اسلام ص ۵۹).

مفتي محمد شفيع رحمۃ اللہ علیہ: د وفات او دفن کولو څخه وروسته په قبر کې دوهم ځلې ژوند تقریباً د قرآن د لسو آیاتونو، او د نبي صلی اللہ علیہ وسلم د اويا احادیثو متواترو څخه ثابت دی چې د مسلمان نو لپاره په کې د شک کولو گنجایش نشته. (معارف القرآن ج ۵ ص ۲۴۸)

مولنا زکریا رحمۃ اللہ علیہ: ولا مانع فی العقل من ان يعيد الله الحیاة فی جزء من الجسد او فی الجميع علی خلاف بین الاصحاب فیثبه وبعذبه (اوجز المسالك ج ۲ ص ۳۰۷)

حيات الأنبياء عَلَيْهِمُ السَّلَامُ او سماع النبي

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عند القبر

ليكوال الشيخ ابو ابراهيم رحمه الله لطفاني الشرحاوى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حيات الانبياء عليهم السلام او سماع النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عند القبر

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده .

اما بعد!

داهل سنت والجماعة مسلک

داهل سنت والجماعت د مسلک خلاصه په لنډو ټکو کې داده:

(۱) دقران کريم د قطعي نصوصو په رڼا کې په نبي ﷺ او په ټولو انبياؤ باندې يو ځلې د مرگ راتلل يقيني دي او ددې څخه منکر کافر دی، قال الله تعالى: (كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ) وقال الله تعالى: (إِنَّكَ مَيِّتٌ وَأَنْهُمْ مَيِّتُونَ) په اول ايت کې دهر انسان سره دمرگ وعده شوې ده او په دوهم کې د نبي ﷺ سره خصوصا دمرگ وعده شوې ده، لکن د نبي ﷺ دمرگ د وقوع ذکر په قرآن کې نه دی راغلی.

(۲) دصحيحو احاديثو او دامت د اجماع څخه دا خبره ثابته ده چې د رسول الله ﷺ سره د قرآني وعده پوره شوې ده لکه څرنگه چې ابو بکر صديق ؓ د رسول الله ﷺ دوفات په ورځ و فرمايل: چې (فَإِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ).

(۳) دوفات څخه وروسته د (تعاد اليه روحه) مطابق د رسول الله ﷺ ددغې عنصري جسد سره د رسول الله ﷺ د مبارک روح دومره تعلق ضرور حاصل دی دکوم په وجه چې دقبر مبارک سره صلوة او سلام بلا واسطه اوري او جواب يې وايي، او دلرې څخه چې څوک درود او سلام وايي هغه د نبي ﷺ په خدمت کې پېش کولی شي او همدارنگه دامت د اعمالو معاینه کوي.

يو څو وضاحتونه

داهل سنت والجماعت په مسلک باندې دپوهېدلو لپاره دالاندې يو څو خبرې په ذهن کې ياد لرئ.

(۱) په قبر کې د رسول الله ﷺ ددغې عنصري او دنيوي جسد سره د روح تعلق دی نوله دې وجې ددې ژوند څخه په دنيوي ژوند باندې تعبير کيږي، اوله همدې وجې څخه په دې دنيوي ژوند باندې بعضې

دنیوي احکام هم مرتب دي، مثلاً دنيي ﷺ د یسینانو نکاح د بل چا سره نه کیږي، همدارنگه دنيي ﷺ میراث نه تقسیمېږي، دا کارو په کلام کې کله کله ددې ژوند څخه په برزخي ژوند باندې تعبیر کیږي، دا تعبیر په اعتبار د ظرفیت سره شوی دی، چونکه دا ژوند نبي ﷺ ته ددې دنیا څخه برخه نه ده، د انتقال څخه وروسته حاصل شوی دی له دې وجې څخه ورته برزخي ژوند وایي، او ددې ژوند څخه په روحاني ژوند باندې هم تعبیر کیږي په دې معنی چې په برخه کې د دنیا بالعکس په تنعیم او په تعذیب کې روح اصل او بدن یې تابع دی.

(۲) په قراني او په نبوي ﷺ نصوصو کې د رسول الله ﷺ سره د مرګ وعده شوې ده، او دا مرګ په اجماع د امت باندې واقع شوی هم دی، لکن ددې مرګ نوعیت څه دی؟ ایا د عامو انسانانو د مرګونو په شان دی؟ او که نه ددې مرګ څه خاص بل نوعیت دی؟ نو په دې باره کې په قران کریم او په سنت کې قطعي خبره نشته ددې څخه وروسته بعضې علما، فرمایي: چې دا مرګ هم د عامو مرګونو په شان (اخراج الروح عن البدن) یعنې د بدن څخه د روح وتل دی او بعضې علما، دخپل وجدان او د قراینو او د شواهدو په بناء باندې فرمایي چې دنيي ﷺ د مرګ کیفیت د عامو انسانانو د مرګونو څخه بیل دی په داسې طریقې چې دنيي ﷺ روح د ټول بدن څخه زړه ته راټول شوي دي او په زړه کې مرکوز دي. دارایه د مولنا محمد قاسم نانوتوي رحمته الله علیه هم ده. (الطائف قاسمیه ص ۵ سیرة المصطفیٰ ج ۳ ص ۲۶۳، ص ۲۷۶). خلاصه: دا چې دنيي ﷺ په وفات باندې غنیده ضروري ده لکن په کوم خاص کیفیت باندې یې جزم ضروري نه دی.

(۳) د اهل سنت والجماعة په دې خبره باندې اتفاق دی چې وفات څخه وروسته دنيي ﷺ د جسد عنصری سره دنيي ﷺ د روح دومره تعلق ضرور شته دی دکوم په وجه چې د قبر په خوا کې عرض کړی شوی درود او سلام اوري او جواب یې هم ورکوي، لکن ددې تعلق کیفیت څه دی؟ ایا روح په مکمله طریقه باندې اجسادو ته راغلی دی؟ او که نه ارواح چېرته په کوم بل ځای کې دی او دهغه ځای څخه یې ددې اجسادو سره نوي تعلق دی؟ نو په دې کې د علماؤ مختلف نظرونه دي چې تفصیل یې په تسکین الصدور کې کتلی شئ. ددوی نظرونو قدر مشترک هغه دی کوم چې اوس مونږ ذکر کړو، یا په داسې الفاظو ووايه چې د رسول الله ﷺ ددې دنيوي جسد عنصری سره د روح تعلق دی په مرتبه د لا بشرط شې کې چې اتصال الروح فی الجسد او دخول الروح والجسد دواړو ته ورشامل دی څوک چې روح په علین کې گڼي او دهغه ځای څخه یې د جسد عنصری سره اتصال مني نو داهم یو فرد د تعلق الروح دی او څوک چې وایي چې روح په جسد اطهر کې داخل

دی نو داهم تعلق الروح دی او مدار دحیاء په تعلق الروح دئی له دې وجې دا اختلاف قدر مشترک ته نقصان نه رسوي.

(۴) مماتیان دنبی ﷺ په شمول باندې ټولو پیغمبرانو ته هغه حیات بسیطه ثابتوي چې هغه تمامو کائناتو ته حاصل دی الله تعالی فرمایي: (إِنَّ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ) ددې آیت څخه دکائناتو هر شي ته یو قسم حیات ثابتېږي چې دهغې څخه په حیات بسیطه باندې تعبیر کېږي نو دوی پیغمبرانو ته همدا قسم حیات مني، لکن په دې خبره باندې ځان پوه کړئ چې صرف ددومره حیات منونکی شخص دحیات الانبیاء د عقیدې څخه منکر دي، او دهغو ایاتونو او احادیثو څخه مخالف دی کوم چې په حیات الانبیاء باندې دلالت کوي (اول) ددې وجې څخه چې حیات بسیطه خو په جماداتو کې هم شته دی او په عام عرف کې جماداتو ته څوک احیاء نه وایي او په نصوصو کې انبیاءو ته احیاء ویلي شوي دي. (دوهم) له دې وجې څخه چې په نصوصو کې دنبی ﷺ دومره حیات ذکر شوی دی چې دهغې په وجه دقبر په خوا کې عرض کړی شوی درود او سلام اوري او جواب یې ورکوي او حیات بسیطه د اورېدلو او د جواب د ورکولو لپاره نه دی کافي نو داهل سنت والجماعة د عقیدې مطابق انبیاءو ته هغه حیات حاصل دی کوم چې د روح او د جسد عنصري د تعلق په وجه دی.

(۵) عقائد په دوه قسمه دي (اول) هغه عقائد دي چې دهغوئ څخه منکر کافر دی. او (دوهم) هغه عقائد دي چې دهغوئ څخه منکر کافر نه دی البته گمراه، فاسق، ضال، او مضل دی. د اول قسم عقائدو د اثبات لپاره د دلیل قطعي ضرورت دی او د دوهم قسم عقائدو د اثبات لپاره د دلیل قطعي ضرورت نشته بلکه ددوی د اثبات لپاره د اذله ظنیه وؤ څخه هم کار اخستل کېږي، لکه څرنګه چې علامه عبد العزيز فرهاري رحمه الله په نبراس کې لیکلي دي چې: (ان المسائل الاعتقادية قسمان احدهما ما يكون المطلوب فيه اليقين كوحدة الواجب وصدق النبي ﷺ، وثانيهما ما يكتفي فيه بالظن كهذه المسئلة والاكتفاء بالدليل الظني انما لا يجوز في الاول بخلاف الثاني، (نبراس ص ۵۹ مطبع خضر مجتباتي ملتان، او دحیات الانبیاء عقیده ددوهم قسم عقائدو څخه ده چې منکر یې کافر نه دی، البته گمراه، فاسق، او مبتدع فی العقیده دی، مونځ ورپسې مکروه تحریمي دی.

(۶) داهل بدعتو عقیده داده چې د نبي ﷺ په شمول باندې ټول پیغمبرانو علیهم السلام د وفات څخه وروسته د اجسادو مثالیه وو سره ژوندي دي او اجساد عنصریه یې محفوظ دي لکن ژوندي نه دي، او د روضې مبارکې په خوا کې درود او سلام نه اوري او نه جواب ورکوي په کومو احادیثو کې چې د صلوة او سلام او اړېدلو ذکر راغلی دی هغه ټول موضوعي او من گهرت دی. ندای حق، مقالات نیلوي.

د معانیو مصنف اعظم خان بادشاه ابن شاندې گل لیکي: وليس المراد من الحيوة حياتهم في هذه القبور المحفورة (المسامر النارية ص ۱۹۱) همدارنگه لیکي چې: انحضرت کو روضه مبارکه مهې بجسد عنصري که ساته زنده سمجھنا شیعه مسلک هی (التنقید الجوهري ص ۳)

دلائل

اول قرآني دلیل: قال الله تعالى: (وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ) په دې ایت کې الله تعالی فرمایي: چې تاسو شهیدانو ته مړه وایي بلکه دوی ژوندي دي لکن تاسو دوی په ژوند نه پوهیږي.

په بل ایت کریمه کې الله تعالی فرمایي: (وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ) یعنې دا په تصور کې هم مړ اولی چې شهیدان مړه دي بلکه دوی ژوندي دي او د الله تعالی په نزد دوی ته رزق ورکولی شي نو نه به په خوله باندې ورته مړه وایي او نه به په تصور کې ورته مړه وایي، ددې ایت په تشریح کې درې خبرې ووارئ:

اول: ددې ایتونو سیاق په دې خبره باندې دلالت کوي چې د شهیدانو ژوند جسماني ژوند دی.

دوهم: جمهور مفسرین هم فرمایي چې د شهیدانو ژوند جسماني دی.

دویم: چې شهیدان ژوندي دي نو انبیاء په طریق اولی ژوندي دي یعنې ددې ایاتونو په عبارت النص کې د شهیدانو ژوند ذکر شوی دی او په دلالت النص کې یې د پیغمبرانو ژوند ذکر شوی دی ددې درې واړو خبرو مختصره توضیح واورئ.

دقرآن کریم سیاق په حیات جسمانيه باندې دلالت کوي

ددې ایت کریمه په سیاق کې دېر داسې قرائن او شواهد دي د کومو څخه چې معلومېږي چې شهیدانو ته چې کوم ژوند حاصل دی هغه جسماني ژوند دی یو څو شواهد لاندې ولولئ:

(۱) احیاء جمع دحی ده او ددې حقیقي معنی جسماني ژوند دی په عامو محاوراتو کې ترېنه خلک هغه ژوند مراد وي کوم چې د روح او جسد د تعلق په وجه دی (یعنې جسماني ژوند) لکه څرنگه چې علامه الوسي رحمته الله علیه فرمایي: (فمذهب كثير من السلف انها حقيقة بالروح والجسد) (روح المعاني ص ۲۰ ج ۲)

(۲) مفسرین فرمایي چې (احیاء) خبر دی لپاره دمبتداء محذوفې تقدیر د عبارت داسې دی چې (هم احیاء) او ضمیر د (هم) راجع دی (من یقتل) ته یعنې (من یقتل احیاء) په چا باندې چې قتل شوي دی هغه ژوندي دي او ظاهره داده چې قتل اصاله په جسم باندې وارد شوی دی د تورې گذار او د ټوپک مرمن په جسم باندې لگېدلي ده، نو ژوند به هم همدې جسم ته ثابت وي.

(۳) په قران کریم کې ددې ژوند د بیانولو څخه وروسته الله فرمایي چې (وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ) شعور ادراک بالحواس ته وایي او د لکن کلمه د استدراک لپاره راځي یعنې د لکن څخه په مخکې کلام کې د توهم امکان وي، نو د لکن څخه په وروستني جمله باندې هغه توهم دفع کولی شی. نو د مخکېنۍ جملې (بَلْ أَحْيَاءُ) څخه دا توهم پیدا شو چې د احیاء به مدرک بالحس وي بالفعل، نو الله تعالی دا توهم په (وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ) باندې دفع کړو، یعنې اگر چې دا حیات في نفسه قابل دی لپاره د ادراک بالحواس لکن د یو څه عوارضو او حکمتونو له وچې څخه یې تاسو بالفعل په حس باندې ادراک نه شئ کولی. او ظاهره داده چې دا دراک بالحس قابل دغه جسماني حیات دی روحاني حیات مدرک بالحس نه دی بلکه مدرک بالعقل دی، نو که روحاني حیات مراد وي نو الله تعالی به د (ولکن لا تشعرون) په ځای باندې (ولکن لاتعلمون) فرمایلي وی.

د شهیدانو ژوند د ادراک بالحس قابل دی لکن بیا یې هم بالفعل ادراک نه کیږي ددې لپاره دېر وجوه دي

مثلاً:

(۱) دا حیات د دنیا د انتقال څخه وروسته په بل عالم یعنې په عالم برزخ کې دی او د یو عالم لپاره د بل

عالم د حالاتو مشاهده مستعبد ده.

(۲) دا وجه هم کېدای شي چې شهید د روح او د جسد په منځ کې تعلق شته دی لکن دا تعلق داسې نه دی لکه د دنيوي زندگۍ په شان له دې وجې يې مونږ مشاهده نه شو کولی.

(۳) همدارنگه دا وجه هم کېدلای شي چې د الله تعالی په نیز باندې ایمان بالغیب معتبر دی، نو که شهیدانو ژوند مشاهد شي نو بیا به ایمان بالغیب پاتې نشي بلکه ایمان بالشهادة به ترېنه جوړ شي، نو د بندگانو د مصلحت له وجې د خلکو د حس څخه پناه دی او کله یې چې الله تعالی ته په ښکاره کولو کې مصلحت معلوم وي هلته یې د خارق العاده په طریقه بعضې بندگانو ته ښکاره کېږي هم دی، محدثینو په دې باره کې ډېرو افعات لیکلي دي مثلاً: (قد صح عن ثابت البناني التابعي انه قال اللهم ان كنت اعطيت احدا ان يصلي في قبره فاعطني ذالك فرئ بعد ذالك يصلي في قبره) (شفاء السقام ص ۱۷۸)

جمهور مفسرين هم فرمايي چې د شهيدانو ژوند جسماني دی

د مفسرينو تفصيلي حوالې خو د طوالت باعثې گزړېږي مشهور حنفي مفسر علامه سيد محمود الوسي رحمه الله ددې ايت په تفسير کې ليکي چې: واختلف في هذه الحالة فمذهب كثير من السلف انها حقيقة بالروح والجسد ولكننا لاندرکها في هذه النشأة. بيا د يو څو اقوالو د رانقلولو څخه وروسته ليکي چې: والمشهور ترجيح القول الاول. (روح المعاني ج ۲ ص ۲۰) همداسې تحقيق په تفسير کبير، تفسير مظهری، او په معارف القرآن تفسير حقاني وغيره تفاسيرو کې دي.

فائده: په مسلم شريف کې د حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه څخه روايت دی چې ددې ايت په باره کې يې وفرمايل چې: (ارواحهم في جوف طير خضر لها قناديل معلقة بالعرش تسرح من الجنة حيث شاءت ثم تأري الى تلك القناديل) مسلم ج ۲ ص ۱۳۵

ددې حديث له وجې بعضې حضرات فرمايي: چې د قرآن کریم په دې اياتونو کې محض روحاني حیات ذکر شوی دی لکن دا سهو ده:

(۱) ځکه چې زموږ دعوه دا وه چې شهیدانو ته الله تعالی جسماني حیات ورکړی دی په داسې طریقه چې شهید روح او د جسد په مابین کې قوي تعلق دی بیا چې روح په هرځای کې وي د بدن سره یې تعلق نه کت کېږي، نو شهیدانو ارواح د مرغانو په شان په جهازونو کې چکرې وهي لکن د بدن سره یې تعلق شته او دا هم بیا دلرئ چې په دې حديث کې د شنو مرغانو ذکر په دې حیثیت سره نه دی چې دا به د شهید لپاره باډی وي

بلکه په دې حيثيت سره دی چې دا به د شهيد لپاره سورلی. وي لکه مونږ چې په جهاز يا په موټر کې کېنو نو جهاز او موټر زموږ لپاره د باندې نه وي بلکه سورلی. وي .

(۲) په دې حديث کې چې د شهيدانو لپاره کومه خبره ذکر شوې ده نو همدې ته ورته خبره په يو حديث کې د عامو مؤمنانو لپاره هم ذکر شوی ده. لکه څرنگه چې په موطا امام مالک کې يو روايت دی چې: (انما نسمة المؤمن طير يعنق في شجرة الجنة حتى يرجعه الله الى جسده يوم يبعشه (موطأ امام مالک ص ۲۴ جامع الجناز)

نو ددې څخه معلومېږي چې دا اعزاز خو د شهيدانو پورې خاص نه دی بلکه عامو مؤمنانو ته هم دا اعزاز حاصل دی نو داسې قسم حیات چې د شهيدانو پورې خاص نه دی نو بيا د شهيدانو د تخصيص شته فائده ده؟ حافظ ابن کثير د موطا امام مالک د روايت په باره کې فرمايي چې: (ففيه دلالة لعموم المؤمنين ايضا وان كان الشهداء قد خصوا بالذكر تشريفا لهم وتكريما وتعظيما) تفسير ابن کثير ج ۱ ص ۱۹۷

نو د حديث مقصد د هغه حیات بيان نه دی کوم چې د ايت د سياق څخه رافهمېږي يعنې د جسماني حیات بيان نه دی بلکه د هغه حیات بيان دی کوم چې د قران د ظاهري څخه نه رافهمېږي گویا چې د شهيد لپاره دوه قسمه حیات دی، يو جسماني کوم چې د قران د سياق څخه رافهمېږي، او بل روحاني؛ چې دا د شهيدانو پورې خاص نه دی يعنې شهيدانو ته د خپل اعزازي حیات څخه ماسوی هغه حیات هم مېلا ويږي کوم چې الله تعالی عامو مؤمنانو ته ورکوي.

د حیات الشهداء څخه په حیات الانبياء باندې استدلال

يعې کله چې دا جسماني حیات شهداؤ ته حاصل شو نو انبياؤ ته به په طريقه اولی باندې ثابت وي؛

(۱) دا اعزاز چې شهيد ته حاصل دی نو علت يې قرب الهی دی او دا علت په پيغمبرانو کې د شهيدانو څخه زيات دی نو له دې وجې به دا حیات پيغمبرانو ته په طريقه اولی ثابت وي د اقياس نه دی بلکه دلالت النص دی (شفاء السقام ص ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰).

(۲) د شهيدانو ددې اعزاز سبب نبي ﷺ دی نو د (الدال على الخير كفاعله) د قانون مطابق به د شهيدانو دا اعزاز نبي ﷺ ته هم ورکول کېږي.

(۳) نبی ﷺ هم په عام مرگ باندې نه دی مړ شوی بکله شهید شوی دی ځکه چې د خیبر د غزوې په کال باندې یو یهودنې نبی ﷺ ته زهر ورکړل نو نبی ﷺ به په مرض الوفات کې فرمایلي چې: (یا عائشة ما ازال اجد ألم الطعام الذي اكلت بخير فهذا اوان وجدت انقطاع ابهري من ذلك السم) بخاري ج ۲ ص ۶۳۶ حضرت عبد الله بن مسعود (رضی الله عنه) به فرمایلي چې: (لان احلف تسعا ان رسول الله ﷺ قتل قتلا احب الي من ان احلف واحدة انه لم يقتل وذلك ان الله تعالى اتخذه نبيا واتخذه شهيدا) حاکم في المستدرک ج ۲ ص ۵۸۰.

لاندې د یو څو معتبرو کتابونو کې حوالې وگورئ:

- (۱) قاضي ثناء الله پاني پتي المتوفي ۱۲۲۵ هـ ق فرمایي چې: (فذهب جماعة من العلماء الى ان هذه الحياة مختص بالشهداء والحق عندي عدم اختصاصها بهم بل حياة الانبياء اقوى منهم واشد ظهورا اثارها في الخارج حتى لا يجوز النكاح بازواج النبي ﷺ بعد وفاته بخلاف الشهيد. (مظهری ج ۱ ص ۱۵۴) يعني حق خبره داده چې دا حیات د شهیدانو پورې خاص نه دی بلکه د انبیاءو حیات د شهیدانو څخه قوي دی حتی چې بعضې اثار یې په دنیا کې هم ښکاره کیږي تر دې چې د نبی ﷺ د بییانو سره نکاح هم نه کیږي.
- (۲) مولنا اشرف علي تهانوي رحمته الله المتوفي ۱۳۶۲ هـ ق فرمایي: چې دا حیات د شهیدانو په نسبت د انبیاءو کرامو عليهم السلام زیات دي حتی چې د انبیاءو د دې ظاهري مرگ څخه وروسته د بدن د حفاظت سره سره یو اثر دا هم پاتې دی چې د ازواج مطهراتو نکاح د چا سره نه ده جائزه همدارنگه د پیغمبرانو مال نه تسمیږي نو په دې حیات کې د ټولو څخه قوي ترین خلک انبیاء دي (بیان القرآن ج ۱ ص ۹۷)
- (۳) مولنا عبد الحق رحمته الله فرمایي: چې په دې حیات کې انبیاء او اولیاء هم شریک دي او د دوی په درجاتو کې تفاوت دی. (تفسیر حقاني ج ۱ ص ۵۹۴)
- (۴) مولنا مفتي محمد شفیع رحمته الله فرمایي چې: دا هغه حیات دی چې په انبیاءو عليهم السلام کې د شهیدانو څخه زیات دی. (معارف القرآن ج ۱ ص ۳۹۷)
- (۵) مشهور حنفی شارح حافظ بدرالدین عینی رحمته الله په عمدة القاري کې د موسی عليه السلام د صلوة فی القبر والا حدیث په تشریح کې فرمایي چې: (قلت لا اشکال في هذا اصلاً وذلك ان الانبياء عليهم الصلوة

والسلام افضل من الشهداء والشهداء احياء عند ربهم فالانبياء بالطريق الاولى (عمدة القاري ج ١٦ ص ٣٥)

(٦) حافظ ابن حجر عسقلاني رحمته الله فرماي چي: (قلت واذا ثبت أنهم احياء من حيث النقل فانه يقويه من حيث النظر كون الشهداء احياء بنص القران والانبياء افضل من الشهداء) فتح الباري ج ٦ ص ٤٨٨.

(٧) داهل ظواهره مشهور محدث قاضي شوكاني ليكي چي: (ورود النص في كتاب الله في حق الشهداء انهم احياء يرزقون وان الحيوة فيهم متعلقة بالجسد فكيف بالانبياء والمرسلين (نيل الاوطار ج ٢ ص ٢٦٤ باب فضل يوم الجمعة)

(٨) امام بهيقي رحمته الله فرماي چي: (وهذا انما يصح على ان الله تعالى رد الى الانبياء عليه السلام ارواحهم فهم احياء عند ربهم كالشهداء) حياة الانبياء بعد وفاتهم ص ١١١

(٩) امام ابو عبد الله محمد بن احمد القرطبي المتوفى ٦٧١ هـ ق فرماي چي: (قال شيخنا احمد بن عمر والذي يزيح هذا الاشكال ان شاء الله تعالى ان الموت ليس بعدم محض وانما هو انتقال من حال الى حال ويدل على ذلك ان الشهداء بعد قتلهم وموتهم احياء عند ربهم يرزقون فرحين مستبشرين وهذه صفة الاحياء في الدنيا واذا كان هذا في الشهداء كان الانبياء بذلك احق واولى مع انه قد صح عن النبي ﷺ ان الارض لا تأكل اجساد الانبياء وان النبي ﷺ قد اجتمع بالانبياء ليلة الاسراء في بيت المقدس وفي السماء خصوصا بموسى عليه السلام وقد اخبرنا النبي ﷺ بما يقتضي ان الله تبارك وتعالى يرد عليه روحه حتى يرد السلام على من يسلم عليه الى غير ذلك مما يحصل من جملة القطع بان موت الانبياء انما هو راجع الى ان غيبوا عنا بحيث لا ندرکهم وان كانوا موجودين احياء (التذكرة في احوال الموتى وامور الآخرة ص ٢١٢).

(١٠) امام نووي رحمته الله المتوفى ٨٥٢ هـ ق فرماي چي: (فانقلت كيف يحجون ويلبون وهو اموات وهو في الدار الآخرة وليست دار عمل فاعلم ان للمشائخ وفيما ظهر لنا عن هذا اجوبة احدها انهم كالشهداء بل هم افضل منهم والشهداء احياء عند ربهم (شرمسلم ج ١ ص ٩٤ باب لاسراء برسول الله ﷺ)

(۱۱) حافظ ابن حجر العسقلاني رحمه الله به بل خای کھی فرمایي چي: (لان الانبياء احياء عند الله وان كانوا في صورة الاموات بالنسبة الى اهل الدنيا وقد ثبت ذلك للشهداء ولاشك ان الانبياء ارفع رتبة من الشهداء) (فتح البار ج ۶ ص ۴۴۴ قوله وفات موسى)

(۱۲) امام تقي الدين السبكي رحمه الله فرمایي چي: (والكتاب العزيز يدل على ذلك ايضا قال الله تعالى ولا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله امواتا) (ال عمران ۱۶۹) واذا ثبت ذلك في الشهيد ثبت في حق النبي ﷺ (شفاء السقام في زيارة خير الانام ص ۱۰۳ - ۴۰۳).

(۱۳) الامام الحافظ محمد بن عبد الرحمن السخاوي رحمه الله المتوفي ۹۰۲ هـ فرمایي چي: (و من ادلة ذلك ايضا قوله تعالى ولا تحسبن الذين قتلوا الاية فان الشهادة حاصلة له صلى الله عليه وسلم على اتم الوجوه لانه شهيد الشهداء وقد صرح ابن عباس رضي الله عنه وابن مسعود رضي الله عنه وغيرهما بانه صلى الله عليه وسلم مات شهيداً) (القول البدیع في الصلوة على الحبيب الشفیع ص ۱۷۳)

(۱۴) علامه سيوطي رحمه الله المتوفي ۹۱۱ هـ فرمایي چي: (وقد قال الله تعالى ولا تحسبن الذين قتلوا الاية والانبياء اولي بذلك فهم اجل واعظم وما من نبي الا وقد جمع مع النبوة وصف الشهادة فيدخلون في عموم لفظ الاية) (الحاوي للفتاوى ص ۵۵۶) په دي باب کھی دومره ډېرې حوالې دي چې د ټولو پيش کول متعذر دي د حق د طالبانو لپاره دومره کافي دی.

دوهم قرآني دليل:

الله تعالى فرمایي چي: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا (النساء آيت ۶۴)

الله تعالى مڼا هگار نو ته داسې طريقه وښودله چې رسول الله ﷺ ته راشي او د الله تعالى څخه بښنه وغواړي او د رسول الله ﷺ څخه هم سوال وکړي چې د الله تعالى څخه ورته بښنه وغواړي کوم کس چې دا کار وکړي الله تعالى به يې توبه قبوله کړي او بښنه به ورته وکړي.

علما، فرمایي چې د وفات څخه وروسته دى د نبوي ﷺ قبر ته ورشي او سوال دې ترېنه وکړي چې د الله تعالى څخه ورته بښنه وغواړي. (فتاوى عالمکيريہ ج ۱ ص ۲۶۵-۲۶۶) نور الايضاح مع مراقبي الفلاح

وطحاوي ص ۴۰۷ کتاب الاذکار للنوي ص ۱۷۵) زیدة المناسک از حضرت گنگوهي رحمته الله ص ۶۴۹) فتح القدیر ج ۳ ص ۹۵).

بعضي مفسرينو دلته يوه واقعہ هم ذکر کړې ده چې يو اعرابي در رسول الله ﷺ روضې مبارکې ته راغلو او داسې عرض يې وکړو چې: (السلام عليك يا رسول الله سمعت الله يقول ولو انهم اذ ظلموا انفسهم الا به، وقد جئتک متسغفراً لذنبی مستشفعاً بک الى ربی) او ددې څخه وروسته يې دا دوه شعرونه ولوستل چې:

ياخير من دفنت بالقاع اعظمه فطاب من طيبهن القاع والأكُم

نفسی الفداء لقبر انت ساکنه فيه العفاف وفيه الجود والكرم

ددې واقعې راوي عتبي رحمته الله فرمايې چې ماته خوب راغلو نبي ﷺ ماته په خوب کې وفرمايل چې: (يا عتبه الحق الاعرابي فبشره ان الله تعالى قد غفر له)

دا اعرابي پسې ورشه او زيری ورته ورکړه چې الله تعالى ورته مغفرت کړې دی، دا واقعہ په لاندې کتابونو کې راغلي دي: [تفسير ابن كثير ج ۲ ص ۳۸۴، تفسير الدر المنثور ج ۲ ص ۴۷۴، القول البدیع ص ۱۶۷ - ص ۱۶۷، تفسير المدارک ج ۱ ص ۱۸۴، مغنی ابن قدامة ج ۳ ص ۵۵۷، کتاب المناسک ملا علی القاري ص ۵۱۲، کتاب الايضاح في مناسک الحج والعمرة للنوي ص ۴۵۵، حاشیه شرح الايضاح لابن حجر المكي ص ۴۸۹].

فقهاء دا واقعہ را نقلوي او هيڅ اعتراض پرې نه کوي چې دا ددوي ټولو په نيز د جواز دليل دی.

امام نووي رحمته الله ددې واقعې تحسين کوي (کتاب الايضاح ص ۴۵۴)

امام تقي الدين السبکی رحمته الله ددې واقعې تحسين کوي. (شفاء السقام ص ۲۳۵)

امام علی ابن احمد السهودي رحمته الله ددې واقعې تحسين کوي. (خلاصة الوفاء باخبار دارالمصطفى

ج ۱ ص ۵۶)

مولنا اشرف علی تهانوي رحمته الله ددې واقعې تحسين کوي. (نشر الطيب ص ۲۵۳)

علامه ظفر احمد العثماني رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (ثبت ان حکم الایۃ باق بعد وفاته فینبغی لمن ظلم نفسه ان یزور قبره ویستغفر اللہ عنده فیستغفر له الرسول) اعلاء السنن ج ۱ ص ۴۹۸
 مولانا محمد قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (حکم در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د ژوند پورې خاص نه دي بلکه اوس هم دا حکم باقي دي حکه چې نبي صلی اللہ علیہ وسلم په قبر کې ژوندي دي. (اب حیات ص ۵۲)
 مفتي محمد شفيع رحمۃ اللہ علیہ همدا خبره ليکي: (معارف القرآن ج ۲ ص ۴۵۶) نو دا ايت د حیات الانبياء لپاره دليل دی.

مولانا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (آيت کریمه د حیات الانبياء لپاره دليل دی (اب حیات ص ۵۲)
 مولانا زکریا رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (آيت کریمه د حیات الانبياء لپاره دليل دی. (اوجز المسالك ج ۲ ص ۲۳۹ ص ۲۳۸).

دريم قرآني دليل: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ [۲۰۳]
 مفتي محمد شفيع رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: نبي صلی اللہ علیہ وسلم ترقیامته پورې په دنیا کې دی او ژوندي دی اورسالت يې ترقیامته پورې باقي دی په قبر کې در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ژوند او ترقیامته پورې دنبي صلی اللہ علیہ وسلم رسالت بقاء دي خبرې لپاره دليل دی چې دا امت به ترقیامته پورې د عذاب خخه په امن وي. (معارف القرآن ج ۱ ص ۲۲۵).

خلووم قرآني دليل: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا [۴۵-۱۰۰ الاحزاب ایه ۴۵]
 مفتي اعظم مولانا محمد شفيع رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم د ټولو پیغمبرانو په شمول په خپل قبر کې ژوندي دي. (معارف القرآن ج ۷ ص ۱۷۷).

پنځم قرآني دليل: وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنْكِرُوا أَرْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا. [احزاب ۵۳].

قاضي ثناء الله پاني پتي رحمۃ اللہ علیہ د دې ایت په تشریح کې فرمائی چې: (وجاز ان يكون ذلك لاجل ان النبي صلی اللہ علیہ وسلم حتى في قبره ولذلك لم يورث ولم ينتم ازواجه عن ابي هريره رضي اللہ عنہ) قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلى على عند قبري سمعته ومن صلى على نائيا ابلفه) تفسير مظهري ج ۷ ص ۲۷۳.
شپږم قرآني دليل: وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِّنْ لِّقَائِهِ (السجد ۲۳)

امام مسلم رحمه الله ددي ايت تفسير كوي او فرمايي چي: (فلا تكن في مرة من لقائه قال كان قتادة يفسرها ان نبي ﷺ قد لقي موسى عليه السلام مسلم باب الاسراء). امام رازي رحمه الله فرمايي چي: (فلا تكن في شك من لقاء موسى فانك تراه وتلقاه) تفسير كبير تحت هذه الاية).

اووم قواني دليل: وَ سَلُّ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا (زخرف ۱۵)

امام قرطبي رحمه الله فرمايي چي: قال ابن عباس وابن زيد لما اسرى برسول الله صلى الله عليه وسلم من المسجد الحرام الى المسجد الاقصى وهو مسجد بيت المقدس بعث الله له ادم ومن ولد من المرسلين وجبريل مع النبي ﷺ فاذن جبرئيل ثم اقام الصلوة ثم قال يا محمد تقدم فصل بهم فلما فرغ رسول الله ﷺ قال له جبرئيل سل يا محمد من ارسلنا من قبلك من رسلنا اجعلنا من دون الرحمن الهة يعبدون فقال رسول الله ﷺ لا اسأل قد اكتفيت قلت وهذا هو الصحيح في تفسير هذه الاية. (قرطبي تحت هذ الاية)

ددي ايت لاندې خاتم الصحدين محمد انور شاه كشميري رحمه الله فرمايي چي (يستدل به على حيات الانبياء) (مشكلات القرآن ص ۲۳۱)

حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله دې قول ته ترجيح وركوي چي دا ملاقات دروح مع الجسد سره وولكه څرنگه چي فرمايي چي: (وقد استشكل رؤية الانبياء في السموات مع ان اجسادهم مستقرة في قبورهم بالارض واجيب بان ارواحهم تشكلت بصور اجسادهم واحضرت اجسادهم للملاقات النبي ﷺ تلك الليلة تشريفا له وتكريما ويؤيده حديث عبد الرحمن بن هاشم عن انس فبیه وبعث له ادم فمن دونه من الانبياء (فتح الباري ج ۷ ص ۲۱۰).

د حديثو څخه دلائل

اول دليل:

امام ابويعلی فرمايي چي حدثنا ابو جهم الارزق بن علي حدثنا يحيى بن ابي بكير حدثنا المستلم بن سعيد عن الحجاج عن ثابت البناني عن انس بن مالك رحمه الله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الانبياء احياء في قبورهم يصلون. (مسند ابي يعلى ج ۶ ص ۱۴۷ رقم ۳۴۲۵، تاريخ اصبهان ج ۲ ص ۴۴، مجمع الزوائد ج ۸ ص ۳۸۶، فيض القدير ج ۳ ص ۲۳۹، حياه الانبياء بيهقي ص ۷۰ - ص ۷۲ - ۷۴، شفاء السقام ص ۳۹۱).

يعني پيغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندي دي مونږونه کوي، دحيات حقيقي معنى جسماني حيات دي او ددې تاکيد يې وفرمايلو په (في قبورهم) باندې او په قبر کې جسم دی نو دا جسماني حيات شو همدارنگه يې وروسته داسې فعل ذکر کړو چې دهنې نسبت بدن ته کيږي چې د (يصلون) فعل دی. لاندې محدثينو دې حديث ته صحيح ويلي دي او دحيات الانبياء لپاره يې ترېنه استدلال کړی دی:

(۱) بيهقي حيات الانبياء ص ۷۰ (۲) امام تقي الدين السبكي شفاء السقام ص ۳۹۱، (۳) حافظ ابن حجر فتح الباري ج ۶ ص ۵۹۴، (۴) امام هيثمي مجمع الزوائد ج ۸ ص ۳۸۶، (۵) ملاعلى القاري مرقات ج ۳ ص ۴۱۵، (۶) علامه مناوي فيض الباري ج ۳ ص ۲۳۹ (۷) امام سمودي، خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۱۲ (۸) زرقاني، شرح زرقاني ج ۴ ص ۳۵۷ (۹) علامه سيوطي، ابناء الاذكىاء (۱۰) علامه عزيزي السراج المنير ج ۲ ص ۱۳۴ (۱۱) شيخ محدث عبد الحق دهلوي، معارج النبوة ج ۲ ص ۵۲۷ (۱۲) علامه شبير احمد العثماني، فتح الملهم ج ۲ ص ۳۸۸ (۱۳) علامه انور شاه کشميري، فيض الباري ج ۲ ص ۶۴ (۱۴) علامه ظفراحمد العثماني، اعلاء السنن ج ۱۰ ص ۵۰۵ (۱۵) فتاى حقانيه ج ۱ ص ۱۵۸ (۱۶) خير الفتاوى ج ۱ ص ۹۸ (۱۷) مولنا نصيرالدين الغورغوشوي حاشيه مشکوة ص ۱۱۲ (۱۸) مولنا سرفراز خان صفدر رحمته الله تسكين الصدرو ص ۲۱۲ (۱۹) قاضي شوکاني، نيل الاوطار ج ۳ ص ۲۶۳ و تحفة الذاکرين للشوکاني ج ۱ ص ۴۲ وغيرهم.

اعتراض: امام ذهبي رحمته الله په دې حديث باندې اعتراض کړی دی چې: حجاج بن الاسود عن ثابت البناني نكرة ماروى عنه فيما اعلم سوى مستلم بن سعيد فأتى بخبر منكر عنه عن انس في ان الانبياء احياء في قبورهم يصلون (رواه البيهقي). خلاصه دا چې ددې حديث راوي حجاج بن الاسود مجهول دی او دده دجهالت دليل دا دی چې دده څخه روايت کونکى صرف مستلم بن سعيد دی.

جواب: نور محدثين دامام ذهبي رحمته الله سره په دې کې متفق نه دي حافظ ابن حجر عسقلاني رحمته الله دهنو محدثينو نومونه ذکر کړي دي چې دحجاج بن الاسود څخه يې روايتونه کړي دي فرمايي چې: وعنه جرير بن حازم وحماد بن سلمة وروح بن عبادة واخرون (لسان الميزان ج ۲ ص ۱۵۷).

دکوم راوي څخه چې دوه راويان روايت وکړي هغه مجهول الذات نه وي او دلته دحجاج بن الاسود څخه روايت کونکى کم از کم شپږ شو درې حافظ ابن حجر رحمته الله په نومونو سره ذکر کړل او بيا يې په اخرون باندې

تعبير وکړو او اخرون جمع ده اقل افراد يې درې دي لهذا په اعتبار د ذات سره د حجاج بن الاسود د مجهولوالي اعتراض ختم شو.

حافظ ابن حجر عسقلاني رحمته الله بيا د لويو لويو محدثينو څخه دده توثيق را نقل کړي دي لکه د امام احمد ابن معين، ابن حبان، او د ابو حاتم رحمهم الله څخه، لهذا دده مجهولوالي په اعتبار د وصف سره هم ختم شو.

علامه ذهبي رحمته الله، (وفيما اعلم) لفظ ويلي دي، دې خبرې ته يې اشاره کړې ده چې زه حجاج ته د خپل علم مطابق مجهول وایم، که بل چاته دده څخه نور روايت کونکی معلوم وي نو بيا دده د مجهولوالي اعتراض نه پاتې کيږي.

اعتراض: الارزق بن علي الحنفي ابو الجهم صدوق يغرب. (تهذيب التهذيب رقم ۳۰۱)
الجواب: ان الغرابة لاتنافي الصحة ويجوز ان يكون الحديث صحيحا غريبا (مقدمة المشكوة ص ۶)

د حیات الانبياء په باره کې دامام ذهبي عقیده

امام ذهبي رحمته الله فرمايي: والنبي ﷺ مفارق لسائر امته في ذالك فلا يبلى ولا تأكل الارض جسده ولا يتغير ريحه بل هو الآن وما زال اطيب ريحا من المسك وهو حي في لحدّه حياة مثله في البرزخ التي هي اكمل من حيات ساير الانبياء، وحياتهم بلاريب اتم واشرف من حيات الشهداء الذين هم بنص الكتاب احياء عند ربهم يرزقون (سير اعلام النبلاء ترجمه وكيع بن الجراح)

دوهم دليل د حديث څخه:

په مشكوة شريف باب الجمعة دريم فصل کې حديث دی چې: قال رسول الله ﷺ اكثروا الصلوة على يوم الجمعة فانه مشهود تشهده الملائكة وان احدا لم يصل على الا عرضت على صلوته حتى يفرغ منها قال قلت وبعد الموت؟ قال وبعد الموت ان الله تعالى حرم على الارض ان تأكل اجساد الانبياء فنسب الله حي يرزق (سنن ابن ماجه ص ۱۱۸ باب ذكر وفاته ﷺ)

يعني نبي ﷺ فرمايي چې د جمعې په ورځ باندې په ما باندې ډېر درود وايي ځکه چې دا د حاضري ورځ ده پدې کې فرشتې حاضرېږي او څوک چې په ما باندې درود ووايي نو د درود څخه تر فارغېدلو پورې يې په ما باندې درود پېش کولی شي، حضرت ابو الدرداء فرمايي چې ما عرض وکړو چې ايا ستاسو د وفات څخه

وروسته هم په تاسو باندې درود پیش کولی شي؟ رسول الله ﷺ وفرمایيل چې هو د وفات څخه وروسته هم پیش کولی بیشکه چې الله تعالی په زمکه باندې حرامه کړې ده چې د پیغمبرانو بدن و خوري فلهمذا د الله تعالی پیغمبر ژوندی دی رزق ورکول کیږي ددې حدیث څخه په دوو طریقو باندې د پیغمبران ژوند ثابتیږي (۱) په دې حدیث کې نبي ﷺ صحابه کرامو ته ترغیب ورکړو چې د جمعې په ورځ په ما باندې ډېر درود وایي ځکه چې ستاسو درودونه ماته پیش کولی شي د وفات څخه مخکې د درودونو په پیش کولو کې صحابه کرامو ته هیڅ اشکال نه وو ځکه چې د صلوٰه او د سلام لپاره د روح او د جسد تعلق ضروري دي او دا تعلق د وفات څخه مخکې شته لکن د وفات وروسته ورته اشکال پیدا شو او دا اشکال لپاره منشأ دوه مقدمې وي او له دا چې: د درود پیش کول خو په روح او په جسد دواړو باندې کیږي،

او دوهمه دا چې: د وفات څخه وروسته به د نبي ﷺ جسد هم د عامو جسدونو په شان میده میده کیږي نو د صلوٰه او د سلام عرض کول به څرنگه ممکن شي؟ نبي ﷺ په اوله مقدمه باندې رد و نکړو بلکه سکوت یې وکړ او په دوهمه مقدمه باندې رد وکړو، نو معلومیږي دا چې اوله مقدمه صحیح ده نو د وفات څخه وروسته صلوٰه او سلام په روح او په جسد دواړو باندې عرض کولی شي نو د صحابه کرامو ددې سوال او د نبي ﷺ د جواب څخه معلومیږي چې د نبي ﷺ جسد محفوظ دی او د روح د و مره تعلق ورسره شته دی چې د هغه په وجه امت د صلوٰه او د سلام ادراک وکړي (۲) په دې حدیث کې په اخري جمله کې ددې خبرې تصریح شوې ده چې د وفات څخه وروسته پیغمبران ژوندي دي او رزق ورته ورکول کیږي.

ددې حدیث اخري جمله په حرف فاء باندې مصدره ده یعنې حیات یې په حفاظت الاجساد باندې مرتب کړی دی نو دا ژوند به ددې جسد عنصري د حفاظت نتیجه وي نو د جسد عنصري سره متعلق ژوند شو.

امام ابن ماجه دا حدیث د وفات النبي ﷺ په باب کې ذکر کړی دی په دې کې دې خبرې ته اشاره کوي چې د حیات الانبیاء والا احادیث د وفات الانبیاء سره معارض نه دی بلکه د حیات الانبیاء والا احادیث د وفات الانبیاء لپاره تکمله ده د وفات النبي ﷺ دا حوالو ذکر تر هغې پورې ناقص دي ترڅو پورې چې د حیات الانبیاء فی القبر ذکر ورسره نه وي شوی.

دا حدیث بالکل صحیح دی لاندې محدثینو ورته صحیح ویلي دي او د حیات الانبیاء لپاره یې ورڅخه استدلال کړی دی.

(۱) علامه مناوي رحمته الله، فیض القدير ج ۲ ص ۱۱۱ (۲) حافظ منذري رحمته الله ترجمان السنة ج ۳ ص ۲۹۷ (۳) ملا علي القاري رحمته الله، مرقات ج ۳ ص ۱۱۵ (۴) حافظ ابن حجر رحمته الله تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۵۳۷ تحت ترجمة زيد بن ايمن (۵) شوکاني، نيل الاوطار ج ۳ ص ۲۶۳ (۶) الامام السهودي، خلاصه الوفاء ج ۱ ص ۴۳ (۷) عون المعبود ج ۳ ص ۲۶۱.

اعتراض: دا روايت مرسل او منقطع دی په دې حديث کې زيد بن ايمن د عبادۀ بن نسي خڅه نقل کوي او د زيد سماع د عبادۀ بن نسي خڅه نه ده ثابتۀ.

جواب: د دې حديث لپاره صرف دا يوه طريقه نده ملا علي القاري رحمته الله فرمايې چې: (باسناد جيد نقله ميرک عن المنذري وله طرق كثيرة بالفاظ مختلفة) (مرقاۀ ج ۳ ص ۲۴۴).

۲ جواب: د مرسل او يا د منقطع روايت تائيد چې د نورو رواياتو خڅه وشي هغې ته مرسل معتضده وايي او دا بالاتفاق حجت وي د زيات تفصيل لپاره تسکين الصدور ته رجوع وکړئ.

درېم دليل د حديث خڅه: حضرت بن اوس رضي الله عنه خڅه روايت دی چې:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان من افضل ايامكم يوم الجمعة فيه خلق ادم، وفيه قبض، وفيه النفخة، وفيه الصعقة فأكثروا على من الصلوة فيه فان صلوتكم معروضة علي، قال: قالوا يا رسول الله وكيف تعرض صلوتنا عليك وقد أُرمت يقولون بليت، فقال ان الله عز وجل حرم على الارض اجساد الانبياء. (سنن ابی داود ج ۱ ص ۱۵۷)

يعني د جمعې ورځ بهترينه ورځ ده په دې ورځ کې ادم عليه السلام پيدا شو او په همدې ورځ کې وفات شو او په همدې ورځ باندې به اوله شپېلی او دوهمه شپېلی وهلی شي نو په دې ورځ کې په ما باندې ډېر درود وايي بېشکه چې ستاسو درودونه ماته پېش کولی شي صحابه وؤ عرض وکړو چې يا رسول الله صلى الله عليه وسلم زمونږ درودونه به تاته څرنگه پېش کولی شي او حال دا چې ته به ربړه ربړه شوی يې؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل چې الله تعالی په زمکه باندې حرامه کړې ده چې د پېغمبرانو اجساد وځوري، د دې حديث خڅه د استدلال طريقه لږ مخکې د دوهم نمبر د حديث په تشرېح کې وليکل شوه.

لاندې محدثينو دې حديث ته صحيح ويلي دي او د حیات الانبياء لپاره يې ترېنه استدلال کړی دی.

(۱) امام نووي، کتاب الاذکار ص ۱۵۰ رقم الحديث ۳۴۵.

- (۲) حافظ حاكم، المستدرک ج ۱ ص ۵۶۹ رقم ۱۰۶۸.
- (۳) امام ابن حجر، فتح الباري ج ۶ ص ۵۹۵.
- (۴) امام ذهبي، تلخيص المستدرک ج ۱ ص ۵۶۸.
- (۵) حافظ عبدالغني، القول البدیع ص ۱۶۷.
- (۶) امام منذري، القول البدیع ص ۱۶۳.
- (۷) وقد صحح هذا الحديث ابن خزيمة، وابن حبان، والدارقطني، والنووي في الاذکار (تفسير ابن كثير تحت قوله تعالى: ان الله وملئكته يصلون على النبي الاية)
- (۸) علامه عيني، فرمايي چي: (الموت ليس بعدم انما هو انتقال من دار الى دار فاذا كان هذا للشهداء كان الانبياء بذلك احق وأولى مع انه صح عنه ان الارض لا تأكل اجساد الانبياء. (عمدة القاري باب ما يذكر في الاشخاص والخصومة بين المسلم واليهودي).
- (۹) جلاء الافهام ج ۱ ص ۸۰.
- (۱۰) التذكرة ج ۱ ص ۲۰۴.

فلورم دليل دحديث خخه:

حضرت انس بن مالک رضي الله عنه شخه روايت دی چي: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال اتيت وفي رواية هذاب مررت على موسى عليه السلام ليلة أُسْرِىَ بي عند الكتيب الاحمر وهو قائم يصلي في قبره. (اصحيح مسلم ج ۲ ص ۲۶۸ باب من فضائل موسى)

نبي ﷺ فرمايي: چي دمعراج په شپه زه په موسى ﷺ باندې دسړې غونډۍ سره نږدې تير شوم حال دا چي موسى ﷺ په قبر کې په مونځ باندې ولاړ وو.

دلته دموسی ﷺ په قبر باندې تيرېدل شوی دي، او دموسی ﷺ دمونځ ذکر په قبر کې شوی دی، او په قبر کې جسد عنصری دفن دی نو جسد عنصری دموسی عليه السلام يې په مونځ باندې ليدلي دي، نور دمانځه کيفيت الله تعالی ته معلوم دی، نو چي دموسی عليه السلام جسد عنصری ژوندی دی نو در رسول الله ﷺ به په طريقه اولی باندې ژوندی وي دموسی ﷺ ژوند دلته په عبارت النص باندې ثابت دی او ږد نبي

ﷺ ژوند په دلالت النص باندې ثابت دی ډېر محدثینو ددې حديث څخه د حیات الانبياء لپاره استدلال کړی دی د نمونې په طريقه به مونږ صرف دوو محدثینو ذکر وکړو.

(۱) علامه تقي الدين السبكي رحمه الله فرمايلي دي چې: (وشهد له صلوة موسى ﷺ في قبره فان الصلوة تستدعي جسدا حياً) (شفاء السقام ص ۱۹۱)

(۲) علامه سند هي رحمه الله دنسائي په حاشيه کې ډېدرالدين بن صاحب رحمه الله څخه نقل کوي فرمايي چې: (قال الشيخ بدرالدين صاحب هذا صريح في اثبات الحيوة لموسى ﷺ في قبره فانه وصفه بالصلوة وانه قائم ومثل ذلك لا يوصف به الروح وانما يوصف به الجسد وفي تخصيصه بالقبر دليل على هذا فانه لو كان من اوصاف الروح لم يحتاج لتخصيصه). (حاشيه نسائي ج ۱ ص ۴۴)

پنځم دليل د حېث څخه:

د حضرت ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی چې: (ان رسول الله ﷺ قال ما من احد يسلم على الا رد الله على روجي حتى ارد عليه السلام م (ابوداود ج ۱ ص ۲۶۸ مسند احمد رقم ۱۰۸۱۵ السنن الكبرى باب زيارة قبر النبي ﷺ)

په مسند احمد کې د ما من احد يسلم علي عند قبري، زیاده موجود دی رسول الله ﷺ فرمايي چې کوم سړی چې په ما باندې زما د قبر په خوا کې سلام واچوي نو ماته الله تعالی زما روح را واپس کوي تردې چې زه د سلام جواب ورکړم.

د حديث حېثيت

اکثرو محدثینو ددې حديث تصحيح او يا تحسين کړی دی د نمونې په طريقه لاندې يو څو حوالې

وگورئ:

(۱) امام نووي رحمه الله فرمايي: رواه ابو داود باسناد صحيح، (رياض الصالحين ص ۵۳)

(۲) حافظ ابن حجر فرمايي: چې (رواته ثقات فتح الباري ج ۶ ص ۵۹۶ وفي البعض ص ۴۸۸)

(۳) شفاء السقام (ص ۱۶۱)

(۴) امام سخاوي رحمه الله (القول البدیع ص ۱۶۱)

(۵) حافظ ابن تيميه، فتاوی ابن تيميه (ج ۱ ص ۱۹۵)

(۶) علامه عزيزي، (السراج المنير شرح الجامع الصغير ج ۴ ص ۲۰۹)

(۷) ملا علي القاري، (مرقات ج ۲ ص ۳۴۱)

(۸) الباني، (سنن ابی داود باب زیارة القبر)

(۹) غير مقلد شمس الحق عظيم ابادي، (عون المعبود ج ۲ ص ۱۹).

اعتراضات و جوابات

(۱) فان قيل: ددي حديث يوراي يزيدي بن عبد الله بن قسيط ضعيف دى امام ابو حاتم دده په باره كې

فرمايي چې: (ليس بالقوى لان مالكا لم ير ضه)

قلنا: جمهور محدثينو دده توثيق كړى دى لكه حافظ ابن حجر ابن معين، نسائي، ابن حبان، ابن عدي وغيرهم همدارنگه دا دصحيح سته وو درجالو څخه دى، ابو حاتم صرف دا جرحه پرې كړې وه چې امام مالك رحمه الله نه خو بڼولو لكڼ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې امام مالك رحمه الله په خپل موطن كې په ډېرو ځايونو كې په ده باندې استدلال كوي، (تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۳۴۳)

(۲) فان قيل: چې ديزيد سماع د ابو هريره څخه نه ده ثابته.

قلنا: حافظ رحمه الله فرمايي: چې يزيد بن عبد الله په ۱۲۲ هـ ق كې د (۹۰) كالو په عمر باندې وفات شوى دى. (تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۳۴۳) نو ولادت يې تقريبا په ۳۲ هـ كې شو او د ابو هريره رضي الله عنه وفات مشهور قول مطابق په ۵۹ هـ كې شوى دى ددې حساب مطابق د ابو هريره رضي الله عنه د وفات په وخت كې دده عمر (۲۷) كاله شو، نو معاصرت او امكان د لقاء ثابت شو نو په شرط د مسلم باندې دا روايت صحيح شو.

(۳) فان قيل: چې ددې حديث څخه معلومېږي چې كله چې څوك په نبى ﷺ باندې سلام واچوي نو الله تعالى په دغه وخت كې ورته روح را معاد كوي نو ددې څخه خو معلومېږي چې د سلام د څخه مخكې د روح او جسد اطهر په ماين كې تعلق نه وي.

حالانكه د اهل سنت والجماعت د عقيدې مطابق د روح او جسد اطهر په ماين كې تعلق دائمى دى.

قلنا: چې حافظ جلال الدين السيوطي رحمه الله ددې اعتراض څخه پنځلس جوابونه كړي دي يو څو جوابونه دا دي.

اول: در رسول الله ﷺ روح مبارك هروخت دالله تعالى دتجلياتو په مشاهده كې مستغرق وي لكه دوحې دنزول په وخت كې به چې څرنگه وو دسلام په وخت كې يې افاقه كيږي او دسلام طرفته متوجه كيږي په حديث كې ددې افاقي څخه په رد الروح باندې تعبير شوی دی . (مرقات ج ۲ ص ۳۴۱ ، نسيم الرياض ج ۱ ص ۴۹۹) فتح الباري ج ۶ ص ۴۸۸ نشر الطيب في ذكر النبي الحبيب ص ۲۰۰

دوهم: د روح څخه مراد نطق دی يعنې دسلام په وخت كې الله تعالى ماته دخبرو طاقت راكړي نوزده سلام جواب وركړم . (فتح الباري ج ۶ ص ۴۸۸ مرقات ج ۲ ص ۳۴۱)

دويم: امام بيهقي رحمه الله چې (د الاراد الله على روعي) معنی داده چې الا و قد رد الله على روعي . (شفاء السقام ص ۵۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې (ان رد روحه كانت سابقة عقيب دفنه لا انها تعاد ثم تنزع ثم تعاد) (فتح الباري ج ۶ ص ۴۸۸)

(۴) فان قيل: قد استشكل ذالك من جهة اخرى وهو انه يستلزم استغراق الزمان كله في ذالك لاتصال الصلوة والسلام عليه في اقطار الارض ممن لا يحصى كثرة .

واجيب عنه بان امور الآخرة لا تدرك بالعقل واحوال البرزخ اشبه باحوال الآخرة . (فتح الباري ج ۶ ص ۴۸۸)

ددې ټول تحقيق څخه معلومه شوه چې ددې ټولو حضراتو په نيز رسول الله ﷺ په قبر كې په حيات مستمره باندې ژوندی دی .

شېرم دليل دحديث څخه:

عن عبد الله قال قال رسول الله ﷺ ان لله ملائكة سياحين في الارض يبلغوني من امتي السلام (النسائي باب السلام على النبي ﷺ ، (صحيح ابن حبان رقم ۹۱۴ مسند احمد رقم ۱۰۵۲۹ مسند ابي يعقوب رقم ۵۲۱۳) رسول الله ﷺ فرمايي چې دالله تعالى لپاره په زمكه كې گرزیدونكي ملائكي دي چې زمادامه لغوا ماته سلامونه را رسوي لاندې علماء وو دې حديث ته صحيح وييلي دي .

امام سخاوي ، (القول البدیع ص ۱۵۹)

امام هیثمی ، (مجمع الزوائد ج ۸ ص ۵۹۵)

- امام حاکم، (المستدرک ج ۳ ص ۱۹۷)
 امام ذهبي، (تلخیص المستدرک ج ۳ ص ۱۹۷)
 ابن هادي، (الصارم المنکي ص ۱۹۴)
 الباني، (نسائي باب السلام على النبي ﷺ)
 شعيب الارنؤوط، (صحيح ابن حبان رقم ۹۱۴)
 حسين سليم (سنن دارمي رقم ۲۷۷۴۴)
 صحيح الاسناد ولم يخرجاه (المستدرک تفسير سورة الاحزاب)
 خلاصة الوفاء (ج ۱ ص ۴۳)

اورم دليل و حديث خخه:

عن ابي هريره رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلى على عند قبري سمعته ومن صلى على نائبا ابلغته (جلال الافهام ص ۵۴، مشكوة باب الصلوة على النبي ﷺ) رسول الله ﷺ فرماي: چاچي پدماباندي د قبر سره درود وويلي زه يي پخپله بلا واسطه اورم او چاچي ده لري خخه وويلي نو هغه ماته وارسولي شي.

لاندې علماؤ دې حديث ته صحيح ويلي دي او د پېغمبرانو د ژوند لپاره يي تربنه استدلال كړى دى.

(۱) حافظ ابن حجر رحمته الله عليه فرمايې چې: (واخرجه ابو الشيخ في كتاب الثواب بسند جيد بلفظ من صلى على عند قبري سمعته ومن صلى على نائبا ابلغته (فتح الباري ج ۶ ص ۴۸۸).

(۲) امام سخاوي رحمته الله عليه فرمايې چې: قال ابن القيم انه غريب قلت وسنده جيد، القول البديع (ص ۱۶)

(۳) ملا علي القاري فرمايې چې: ورواه ابو الشيخ وابن حبان في كتاب ثواب الاعمال بسند جيد، وقال وعن ابي هريره رضي الله عنه من صلى على عند قبري سمعته اى سمعا حقيقيا بلا واسطة. (مرقات ج ۴ ص ۳۴۷)

(۴) امام مناوي رحمته الله فرمايې چې: (من صلى على عند قبري سمعته ومن صلى على نائيا (بعيدا) ابلفته اى اخبرته به من احد من الملائكة وذلك لان روحه بمقر بدنه الشريف وحرام على الارض ان تأكل اجساد الانبياء . (فيض القدير ج ۱ ص ۳۱۸)

(۵) ابو الحسن على بن محمد العراقى رحمته الله فرمايې چې: (قلت وسنده جيد كما نقله البخاري عن شيخه الحافظ ابن حجر . (تنزيه الشريعة ج ۱ ص ۳۸)

(۶) قاضي ثناء الله پاني پتي رحمته الله فرمايې چې: (قلت وجاز ان يكون ذلك لاجل ان النبي صلى الله عليه وسلم حي في قبره ولذلك لم يورث ولم يتنم ازواجه عن ابي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلى على عند قبري سمعته ومن صلى على نائيا ابلفته ، (تفسير مظهري ج ۷ ص ۳۷۳)

(۷) علامه شبير احمد العشمانى رحمته الله فرمايې چې: واخرجه ابو الشيخ في كتاب الثواب بسند جيد (فتح الملهم ج ۱ ص ۳۳۰)

ددې حديث او دهمدې په شان احاديثو مطابق د امت علماؤ په دې تصريح كړې ده چې رسول الله صلى الله عليه وسلم د قبر په خوا كې عرض كړى شوى صلوۍ او سلام نبي صلى الله عليه وسلم پخپله بلا واسطه اوږي ، دنمونې لپاره لاندې يو څو حوالې وگورئ.

(۱) امام شرفلالي رحمته الله فرمايې چې: (وينبغي لمن قصد زيارة سيدنا النبي صلى الله عليه وسلم ان يكثّر من الصلوة عليه فانه يسمعه وتبلغ اليه . (نورالايضاح ص ۱۵۳ فصل في زيارة سيدنا النبي صلى الله عليه وسلم)

(۲) حافظ ابن قيمه رحمته الله فرمايې چې: (وهو صلى الله عليه وسلم يسمع السلام من القريب وتبلغه الملايكة الصلوة والسلام من البعيد) (مجموع الفتاوى ج ۲۷ ص ۳۸۴)

(۳) ملا علي القاري فرمايې چې: (الانبياء احياء في قبورهم فيمكن لهم سماع صلوۍ من صلى عليهم (مرقات شرح مشکوٰۃ ج ۵ ص ۳۲)

(۴) امام احمد بن محمد بن اسماعيل فرمايې چې: (فانه يسمعه) اى اذا كانت بالقرب منه صلى الله عليه وسلم قوله (وتبلغ اليه) اى يبلغها الملك اليه اذا كان المصلي بعيدا . (حاشية الطحطاوي على مراقي الفلاح ج ۱ ص ۱۸۷)

- (۵) علامه ابن الهمام رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: (وهو صلى الله عليه وسلم يسمع السلام من القرب (الصارم المنكي ج ۱ ص ۳۲۷)
- (۶) رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: دانیائو پہ سماع کې دہیجا اختلاف نشته (فتاوی رشیدیہ ص ۱۳۴)
- (۷) مولانا اشرف علي تھانوي رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: خپله د نبی ﷺ حدیث دی چې کوم سری چې زما دقبر په خوا کې صلوٰۃ او سلام ووايي نو زه یې پخپله اورم (نشر الطیب ص ۱۹۹)
- (۸) حسین احمد مدني رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: خلاصہ د خبرې دا ده چې شوک د نبی ﷺ دقبر په خوا کې صلوٰۃ او سلام ووايي نو نبی ﷺ یې په روحاني طریقہ باندې اوري او جواب ورکوي (مکتوبات شیخ الاسلام ج ۱ ص ۱۵۴)
- (۹) قاري محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: رسول الله صلى الله عليه وسلم دقبر په خوا کې عرض کړی شوی صلوٰۃ او سلام اوري (خطبات حکیم الاسلام ج ۷ ص ۱۸۱)
- (۱۰) شیخ زکریا رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: ددې حدیث دوهم جزء چې نبی ﷺ دقبر په خوا کې عرض کړی شوی صلوٰۃ او سلام پخپله اوري ډېره د فخر د عزت او د خوند شى دی په دې روایت کې چې پخپله د رسول الله ﷺ اورېدل دي هیڅ د اشکال خبره نه ده ځکه چې پیغمبران علیهم السلام پخپلو قبرونو کې ژوندي دي. (نضایل درود ص ۳۲، ۳۴)
- (۱۱) خلیل احمد سهارنبوري رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: دقبر په خوا کې په اوچت اواز باندې د صلوٰۃ او سلام عرض کول نبی ﷺ ته تکلیف رسوي او بې ادبي ده ځکه چې نبی ﷺ په قبر کې ژوندى دی لہذا هلته به ډېرو اواز باندې صلوٰۃ او سلام وایي، او په مسجد نبوي ﷺ کې چې په خومره ورو اواز باندې صلوٰۃ او سلام وایي نبی ﷺ یې اوري. (تذکرۃ الخلیل ص ۲۷۰)
- (۱۲) مفتي محمود حسن گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: دقبر په خوا کې عرض کړی شوی درود او سلام نبی ﷺ پخپله اوري او دلرې څخه عرض کړی شوی درود او سلام ورته ملائکې ورسوي. (فتاوی محمودیہ ج ۱ ص ۵۳۱)

(۱۳) مولنا محمد شریف کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دروضہ مبارکہ پہ خواکے عرض کری شوی صلوٰۃ او سلام نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ پخپلہ اوری پہ دے خبرہ باندی دے تولو اہل سنت والجماعۃ اتفاق او ہمداد دیوبند داکابرو عقیدہ دہ (خیر الفتاوی ج ۱ ص ۱۲۸)

(۱۴) مولنا منظور نعمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دروایاتو او ددی امت د خواصو دتجربو خخہ دا ثابتہ دہ ہے کوم امتی ہے دنی صلی اللہ علیہ وسلم دقبر پہ خواکے صلوٰۃ او سلام عرض کری نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ پخپلہ اوری او جواب ورکوی. (معارف الحدیث ج ۱ ص ۲۱۳ وج ۲ ص ۲۸۱)

(۱۵) مولنا نصیر الدین الغورغوشوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: من صلی علی عندقبری سمعته سمعا حقیقیًا بلا واسطۃ (مشکوٰۃ بین السطور ج ۱ ص ۹۳)

(۱۶) مفتی محمود رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: ددہرو احادیثو خخہ دا خبرہ ثابتہ دہ ہے دقبر پہ خواکے عرض کری شوی صلوٰۃ او سلام نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ پخپلہ اوری اخرج البیہقی فی شعب الایمان من صلی علی عندقبری سمعته ومن صلی علی نائیا ابلفته. (فتاوی مفتی محمود ج ۱ ص ۳۰۳)

(۱۷) مفتی عبدالرحیم لاجپوری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: خوک ہے دنی صلی اللہ علیہ وسلم دقبر پہ خواکے صلوٰۃ او سلام وواپی نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ پخپلہ اوری. (فتاوی رحیمہ ج ۲ ص ۱۰۸)

(۱۸) مولنا محمد ادریس کاندھلوی رحمۃ اللہ علیہ ہے: دقبر پہ خواکے ہے خوک صلوٰۃ او سلام وواپی نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ پخپلہ اوری (سیرۃ المصطفی ج ۳ ص ۱۶۸)

(۱۹) مولنا محمد یوسف لدھیانوی شہید رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ما دخپلو اکابرو خخہ اور ہدلی دی ہے دمسجد نبوی صلی اللہ علیہ وسلم پہ احاطہ کہ ہے خوک پہ ہر خای کہ صلوٰۃ او سلام وواپی نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ پخپلہ اوری (آپ کے مسائل اور انکا حل ج ۱ ص ۳۰۹)

(۲۰) مولنا عبدالحق حقانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دتولو اہل سنت والجماعۃ محدثینو، متکلمینو دا اتفاقی عقیدہ دہ ہے دروضہ مبارکہ پہ خواکے عرض کری شوی صلوٰۃ او سلام نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ پخپلہ اوری. (فتاوی حقانیہ ج ۱ ص ۱۵۸)

(۲۱) مفتي عبد الشکور قزوینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: شوک چي دنيي ﷺ دقبر پہ خواکي صلوة اسلام و دايي نو نبي ﷺ پخپله اوري (عقابد علماء ديوبند ص ۳ عقيدہ نمبر ۶)

(۲۲) امام تقي الدين السبكي رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (وسنذكر من الاحاديث والاثار والادلة ما يدل على ان النبي ﷺ يسمع من يسلم عليه عند قبره (شفاء السقام ص ۱۸۱)

(۲۳) علامہ ظفر احمد العثماني رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: وقد ورد التصريح بسماعه ﷺ سلام الزائر في اثر (اعلاء السنن ج ۱۰ ص ۵۰۵) ددي شخصه ما سوا دومره حوالی دي چي يواځي ددي حوالو شخصه خو جلده كتاب جوړيدلی شي، لهذا دي حديث ته تلقي بالقبول هم حاصله ده او کوم حديث ته چي تلقي بالقبول حاصله وي هغه حديث دمتواتر په حکم کې وي (تدريب الراوي ص ۲۹ فتح المغيث ج ۱ ص ۲۸۹ شرح العقيدة الطحاوية ج ۱ ص ۲۴۳)

اتم دليل دحديث خخه:

د ابو هريره رضي اللہ عنہ خخه روايت دی چي سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم والذي نفس ابي القاسم بيده لينزلن عيسى بن مريم اماما مقسطا وحكما عدلا فليكسرن الصليب وليقتلن الخنزير وليصلحن ذات البين وليذهبن الشحناء وليعرضن عليه المال فلا يقبله، ثم لئن قام على قبري فقال يا محمد لاجيبنه . (مسند ابي يعلى ص ۱۱۶۹ رقم ۶۵۷۷)

رسول الله ﷺ فرمائی ہے: زما دي په الله تعالى باندې قسم وي چي عيسى عليه السلام به راكوز شي عادل امام به وي او عادل حاكم به وي، صليب به مات كړي، خنزير به ووژني، دخلكو په منځ كې به صلح وكړي دخلكو په ماين كې به عداوت ختم كړي مال به ورباندې پيش كړی شي لکن عيسى عليه السلام به يې نه قبلوي، بيا كه زما قبر ته راغلو او ماته يې اواز وكړو چي يا محمده نوزه به خامخا جواب ورکړم، او په مستدرک كې داسې الفاظ دي چي: اولياتين قبري حتى يسلم على ولاردن عليه (المستدرک ج ۳ ص ۴۰۰ رقم ۴۲۱۸). خامخا به زما قبر ته راځي خامخا تر دي چي په ما باندې به سلام واچوي او خامخا به زه جواب ورکړم خامخا هغه ته.

امام هاشمی فرمائی چې رواه ابو یعلی ورجاله رجال الصحیح (مجمع الزوائد ج ۸ ص ۳۸۷ رقم ۱۳۸۱۳) امام حاکم رحمۃ اللہ علیہ فرمائی جی هذا حدیث صحیح الاسناد ولم یخرجاه (المستدرک رقم ۴۴۱۸) حسین سلیم اسد رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: اسنادہ صحیح (مسند ابی یعلی ص ۱۱۴۹ رقم ۶۵۷۷)

په دې حدیث کې راغله چې عیسی علیه السلام به خاص کر ددې دریو فتنو مقابلہ کوي دیهودو د فتنې مقابلہ به کوي (لیقتلن الخنزیر) د عیسویانو د فتنې مقابلہ به کوي (ولیکسرن الصلیب) ددې دواړو فتنو مقابلہ به یواځې کوي لکن د ممانیت فتنه دومره خطرناکه فتنه ده چې ددې فتنې مقابلہ به دواړه پیغمبران علیهم السلام په شریکه کوي عیسی علیه السلام به په نبي صلی اللہ علیہ وسلم سلام اچوي او نبي صلی اللہ علیہ وسلم به جواب ورکوي.

دیا رسول الله او دیا محمد اواز

که څوک دا لفظ دقبر په خوا کې وایي نو نبي صلی اللہ علیہ وسلم یې بالذات اوري او څوک یې چې دلرې څخه دمحبت او دعقید په نیت باندې والي او یا یې په دې نیت باندې وایي چې ملائکې زما دا الفاظ نبي صلی اللہ علیہ وسلم ته ورسوي نو دا بالکل صحیح دی حضرت مولنا شاه محمد اسحاق رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: سوال پست وچهارم اګر اهل مشرق بگویند یا رسول الله یا اولیاء الله و اګر اهل مغرب بگویند یا رسول الله برینها شرع چه حکم فرمائد مشرک یا کافریا گناه صغیره یا کبیره یا مکروه یا حرام جواب داند اګر غائب میان نبي صلی اللہ علیہ وسلم و غیر نبي صلی اللہ علیہ وسلم فرق است اګر نبي راندا خواهد نمود برای ایصال صلوٰة یا سلام ظاهرا جواز است بدو جهت یکې انکه در حدیث شریف وارد است که ملائکه از طرف حق تعالی مقرر اند هر که بر نبي صلی اللہ علیہ وسلم صلوٰة یا سلام مې فرستد ملائکه نزد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم مې رسانند دوم انکه د التحیات خطاب برای رسانیدن سلام وارد شده پس بنا برین اګر کسی یا رسول الله بگوید برای رسانیدن درود یا سلام جائز است و در حق دیگر اشخاص این قسم وارد شده پس ندا در حق غیر نبي صلی اللہ علیہ وسلم ممنوع است و محظور خواهد بود بدلیل عموم آیات نصوص قرآني که تلاوت نموده خواهد شد و اګر غیر خدا را باین اعتقاد میگوید که هر وقت که من ندا مې کنم او میشوند و یا قدرت در انجام حاجات مې دارد یا در عالم متصرف است یا شرکت تدبیر در کائنات الهی میدارد پس درین صورت شریک گردانیدن است بخدا برای دفع این امر پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث شده هیچکس را در علم غیب و قدرت مطلقه و تصرف در امور عالم شریک با خدا ی تعالی نباید ساخت پس این قسم ندا کردن غیر خدا غیر خدا را موجب شرک و کفر است چنانچه آیات قرآني و احادیث رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم و روایات فقهیه براینها دال اند .

ترجمه: خلورويشتم سوال که دمشق خلک و وایي چې یا رسول الله یا اولیاء الله همدارنگه اهل مغرب یا رسول الله و وایي نو په شریعت کې دده څه حکم دی؟ په غائبانه اواز کې د نبي ﷺ او د غیر نبي فرق دی که یو سړی نبي ﷺ ندا وکړي په دې نیت باندې چې صلوٰه او سلام ورسولی شي نو ظاهراً دادوو و جو څخه جائزه ده اول: دا چې د الله تعالی د طرفه فرشتې مقررې دي چې د امتیانو صلوٰه او سلام ورسوي او دهمه: له دې وجې څخه چې په التحیات کې خطا (السلام عليك ايها النبي) د سلام در رسولو لپاره راغلي ده نو که څوک یې په دې نیت باندې و وایي چې نبي ﷺ ورسولی شي نو جائز دی او غیر نبي په باره کې داسې نه دي راغلي، له دې وجې د نبي څخه غیر بل چاته ندا جائزه نه ده د قرآن عمومي ایاتونه او نصوص کوم چې تلاوت کولی شي ددې لپاره دلیل دی، او که یو سړی د الله تعالی څخه ماسوا بل چاته په دې نیت باندې ندا وکړي چې هغه یې هروخت اوري او یا زما حاجتونه پوره کولی شي او یا په دنیا کې متصرف دی او د الله تعالی د تدبیر په کارخانه کې شریک دی نو دا سړی د الله تعالی سره شریک جوړه وي او ددې کار د ختمولو لپاره پېغمبر ﷺ راېږل شوی و چې د الله تعالی سره په علم غیب په قدرت مطلقه او د دنیا په کارونو کې بل څوک شریک مه جوړه وي لهما غیر الله ته داسې ندا کول کفر او شرک دی.

د حیات الانبياء احادیث متواتر دي

- (۱) امام سیوطي رحمه الله فرمایي چې: فأقول حيوۃ النبي ﷺ في قبره هو وسائر الانبياء معلومه عندنا علماً قطعياً لما قام عندنا من الأدلة في ذلك وتواترت به الاخبار (الحاوي للفتاوى ص ۵۵)
- (۲) و سئل رضى الله عنه عن حديث احمد وابي دواد البهقي مامن احد يسلم على الارادة الله الى وفي رواية على روجي حتى ارد عليه السلام ما لجواب عنه مع الاجماع على حيوۃ الانبياء كما تواترت به الاخبار (الفتاوى الكبرى الفقهية ج ۲ ص ۱۳)

د صحابه و انار

- (۱) كله چې رسول الله ﷺ وفات شو نو ابو بكر صديق ﷺ راغلو او وې فرمايل چې چا چې د نبي ﷺ عبادت كولو هغه وفات شو او د چا چې د الله تعالی عبادت كولو نو الله تعالی ژوندی دی نه مړ كیږي، بیا رسول الله ﷺ ته مخاطب شو او وې فرمايل چې: (والذي نفسي بيده لا يذيقك الله الموتين ابدا) صحيح البخاري ج ۱ ص ۵۱۷)

علامه بدرالدين عيني رحمه الله فرمايي چي: وهما الموتان المعروفتان المشهورتان فلذلك ذكرهما بالتعريف وهما الموتان الواقعتان لكل واحد غير الانبياء فانهم لا يموتون في قبورهم بل هم احياء واما سائر الخلق فانهم يموتون في القبور ثم يحيون يوم القيامة ومذهب اهل السنة ان في القبر حياة فلا بد من ذوق الموتين لكل احد غير الانبياء. (عمدة القاري ج ۱۱ ص ۴۰۳ كتاب فضائل الصحابة)

دعلامه عيني رحمه الله دموت في القبر شخه هغه نوم مراد دی چي ملائکي انسان ته د سوال او د جواب شخه وروسته فرمايي چي (نم کنومة العروس) نو پيغمبران دعامو انسانانو په شان نه اوده کيږي بلکه دوي عليهم السلام به ويښ وي او په نوم باندې دموت اطلاق شوی دی لکه خرنگه چي مونږ دخوب څخه د راپاڅېدلو په وخت کې په مشهوره دعا کې وايو چي (الحمد لله الذي احيانا بعد ما اتنا) او يا عدم دحيوة قويه مراد دی لکه خرنگه چي دعلامه عيني رحمه الله دکلام شخه معلومېږي (عمدة القاري ج ۳ ص ۱۱۸) باب من الکبائر ان لا يستتر من بوله) ددې اثر په تشرېح کې په فتح الباري په ج ۷ ص ۲۹) کې همدا تحقيق کوي، او دبخاري په حاشيه کې يې هم همدا تحقيق ليکلی دی.

خلاصه: دا چې پيغمبر چې په قبر کې ژوندی شي نو بيا همدا سې ژوندی او ويښ وي، او نور انسانان اوده کيږي لکن د اود په مايين کې هم فرق وي لکه په دې دنيا کې چې د اودو انسانانو دخو بونو په مايين کې فرق وي.

(۲) دوه مسافرو سړيو په مسجد نبوي کې په اوچت اواز باندې خبرې کولې حضرت عمر رضي الله عنه ورته وفرمايل چي: (لوکنتمنا من اهل البلد لأرجعتكما ترفعان اصواتكما في مسجد رسول الله ﷺ بخاري ج ۱ ص ۶۷ باب رفع الصوت في المساجد)

که تاسو مسافرنه وي نو در دولی به مې وي تاسو در رسول الله صلی الله عليه وسلم په مسجد کې اواز اوچتوي، او بعد الوفات په مسجد نبوي کې په اوچت اواز باندې خبرې ځکه ناروا دی چې نبي ﷺ ژوندی دی، ملا علی القاري رحمه الله فرمايي چي: (انه عليه السلام حي في قبره، وقال الله تعالى لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبي، (مرقات باب المساجد ومواضع الصلوة)

(۳) عن عائشة رضی الله عنها (قالت كنت ادخل بيتي الذي دفن فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم رأيي، فاضع ثوبي فأقول انسا هو زوجي وأبي، فلما دفن عمر معهم فو الله ما دخلت الا وأنا مشدودة على ثيابي حياة من عمر عليه السلام) (مسند احمد رقم ۲۵۶۶۰)

حضرت عائشة رضی الله عنها فرمائي چې زه به خپلې هغې کونې ته چې نبي صلى الله عليه وسلم او زما پلار په کې دفن دی ورتلم او د پوره پردې خیال به مې نه ساتلو ما به ویلي چې دا خو یو زما خاوند او بل زما پلار دی لکن چې کله حضرت عمر رضی الله عنه هلته دفن شو نو قسم دی چې زه بیا هروخت د پوره پردې سره ورتلم.

(۴) عن ابي صالح عن مالك الدرداء رضی الله عنه قال وكان خازن عمر رضی الله عنه على الطعام قال اصاب الناس فحط في زمن عمر رضی الله عنه فجاء رجل الى قبر النبي صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله صلى الله عليه وسلم استسق لأمتك فانهم قد هلكوا، فأق الرجل في المنام فقیل له ائت عمر فاقرئه السلام وأخبره انكم مستسقون قل له عليك الكيس، عليك الكيس، فأق عمر فاخبره فبکی عمر ثم قال يارب لا ألو الا ما عجزت عنه (مصنف ابن أبي شيبة باب ما ذكر في فضل عمر)

د قحطې زمانه وه یو سړی د رسول الله صلى الله عليه وسلم قبر ته راغلو او وې فرمايل چې یا رسول الله خپل امت ته باران وغواړه پېشکه چې دوی هلاک شول نو رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته په خوب کې وفرمايل چې حضرت عمر ته ورشه د سلام څخه وروسته ورته ووايه چې په تاسو به باران را وریږي او دا اهم ورته ووايه چې هوښیار اوسه، هوښیار اوسه هغه سړی حضرت عمر رضی الله عنه ته راغلو او قصه یې ورته وکړه حضرت عمر رضی الله عنه په ژړا شو او وې فرمايل چې یا الله تعالی زه به دخپل وس مطابق سستی نه کوم.

(۵) وقد كانت عائشة رضی الله عنها تسمع الوند او المسار يضرب في بعض الدور المطيعة بالمسجد فترسل اليهم لا تؤذوا رسول الله صلى الله عليه وسلم (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۱۶۶)

د مسجد نبوي په خوا او شا کورونو کې به چې چا ميغ ټکولو نو حضرت عائشې رضی الله عنها به ورپسې څوک ورلېږلو او ورته ويل به يې چې نبي صلى الله عليه وسلم ته تکليف مده سوئ.

(۶) عن نافع قال كان ابن عمر رضی الله عنه اذا قدم من سفر اتي قبر النبي صلى الله عليه وسلم فقال السلام عليك يا رسول الله صلى الله عليه وسلم السلام عليك يا ابا بكر السلام عليك يا اباة (مصنف عبد الرزاق ج ۳ ص ۵۷۶ رقم ۶۷۱۶)

حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ به چہ سفر نخه را غلو نو دینی رضی اللہ عنہ قبر ته به را غلو او و به یہ فرما یل چہ یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به تا باندی دے سلام وی یا ابوبکر به تا باندی دے سلام وی یا پلاره به تا باندی دے سلام وی.

اجماع الأمة

(۱) امام تقی الدین السبکی رحمۃ اللہ علیہ فرمایہ چہ: (وقد اجمع اهل السنة على اثبات الحياة في القبر قال امام الحرمين في الشامل اتفق سلف الامة على اثبات عذاب القبر، واحياء الموتي في قبورهم ورد الارواح في اجسادهم. (شفاء السقام ص ۴۲۵) یعنی به عذاب القبر او حیات دقبر باندی د اهل سنت والجماعة اجماع د.

(۲) علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمایہ چہ: ومذهب اهل السنة والجماعة ان في القبر حياة وموتاً فلا بد من ذوق الموتين لكل احد غير الانبياء. (عمدة القاري ج ۱۱ ص ۴۰۳ کتاب فضائل الصحابة)

(۳) امام سخاوی رحمۃ اللہ علیہ فرمایہ چہ: ونحن نؤمن ونصدق بانه عليه السلام حي في قبره يرزق والاجماع على هذا (القول البديع ص ۱۷۲ وفي البعض ص ۱۲۵)

(۴) وسئل رضى الله عنه عن حديث احمد واي دواذ والبهقي مامن احد يسلم على الآ رد الله الى وفي رواية على روجي حتى ارد عليه السلام ما الجواب عنه مع الاجماع على حياة الانبياء كما تواترت به الاخبار (الفتاوى الكبرى الفقهية ج ۲ ص ۱۳۵)

(۵) محمد بن علان الصديق الشافعي المتوفى ۱۰۵۷ هـ فرمایہ چہ: (والاجماع على انه صلی اللہ علیہ وسلم حي في قبره على الدوام (دليل الفالحين لطرق رياض الصالحين ج ۷ ص ۱۹۵)

(۶) شيخ داود سليمان البغدادي المتوفى ۱۲۹۹ هـ فرمایہ چہ: وروى البهقي وغيره باسناد صحيحه عنه صلی اللہ علیہ وسلم انه قال الانبياء احياء في قبورهم يصلون وورد ان الله حرم على الارض ان تأكل اجساد الانبياء وقد اطبق العلماء على ذلك (المنحة الوهبية في رد الوهابية ص ۱)

(۷) الشيخ المحدث عبد الحق الدهلوي رحمۃ اللہ علیہ فرمایہ چہ: يبائذ حياة الانبياء متفق عليه است هيچ کس را دروي خلاف نيست حیات جسماني حقيقي، نه حیات معنوي روحاني. (اشعة اللمعات ج ۱ ص ۵۹۴)

(۸) مولنا گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: انبياء يې له دوی څخه مستثنی کړي دي چې ځکه ددوی په سماع کې دهېجا اختلاف نشته. (فتاوی رشیدیہ ص ۱۷۳)

(۹) مولنا اشرف علی تھانوي رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: دا خبره په اتفاق د امت باندې ثابتہ ده چې پیغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندي دي (اشرف الجواب ص ۳۲۱ وفی البعض ص ۲۲۵)

(۱۰) مولنا ادریس کاندھلوي رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: دا د ټولو اهل سنتو اجماعي عقیدہ ده چې پیغمبران د وفات څخه وروسته په خپلو قبرونو کې ژوندي دي (سیرۃ المصطفی ج ۳ ص ۲۴۹)

(۱۱) مولنا خير محمد جالندھري رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: په عالم البرزخ کې ټول پیغمبران په حقيقي دنيوي ژوند باندې د جسد عنصري سره ژوندي دي او دا مسئلہ د اهل سنت والجماعه په مابين کې اجماعي ده. (القول النقي في حياة النبي ﷺ ص ۳۰)

(۱۲) مفکر اسلام مفتي محمود رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: په عالم البرزخ کې په جسماني حیات باندې اجماع ده. (القول النقي ص ۳۲)

(۱۳) مولنا قطب الدين د حضرت اوس رضي اللہ تعالیٰ عنہ بن اوس د حديث د تشریح په اخر کې ليکي چې د پیغمبران په حقيقي جسماني ژوند باندې اجماع ده. (مظاهر حق ج ۱ ص ۴۵۶)

مذاهب اربعه

احناف: دا حنوفو په نيز باندې ټول پیغمبران په قبرونو کې په حیاة حقيقي جسماني باندې ژوندي دي

(۱) ابن الھمام رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: (و تستقبل القبر بوجهک ثم تقول السلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته ثم يسأل النبي ﷺ الشفاعة فيقول يا رسول الله أسألك الشفاعة يا رسول الله أسألك الشفاعة وأتوسل بك الى الله في ان اموت مسلما (شرح فتح القدیر ج ۳ ص ۱۸۰) عمدة القاري ج ۱۱ ص ۴۰۳، مرقات ج ۵ ص ۳۲ مراقي الفلاح ص ۴۳ فصل في زیارت النبي ﷺ حاشیة الطحطاوي ج ۱ ص ۴۱ حاشیة ابن عابدين ج ۱ ص ۱۵۱ کې د حیات الانبياء د عقیدې ذکر دي چې ددوی عبارتونه مخکې را نقل کړل شو.

مالکيه: امام سمهودي رحمته الله فرمايي چي: ولاشک في حياته عليه السلام بعد الموت وكذا سائر الانبياء حياة اكل من حياة الشهداء وهو صلى الله عليه وسلم سيد الشهداء واعمال الشهداء في ميزانه (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۴۳)

(۲) وفي الشفاء بسند جيد عن ابي حميد قال ناظر ابن جعفر امير المؤمنين مالکا في مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال مالک يا امير المؤمنين لاترفع صوتک في هذا المسجد فان الله ادب قوما فقال (لاترفعوا اصواتکم فوق صوت النبي الايه) ومدح قوما فقال (ان الذين يفضون اصواتهم عند رسول الله) وذم قوما فقال (ان الذين ينادونک من وراء الحجرات) وان حرمة ميتا کحرمة حيا فاستکان لها ابن جعفر وقال يا ابا عبد الله استقبل القبلة ادعوا ام استقبل رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ولم تصرف وجهک عنه وهو وسيلتک ووسيلة ابيک ادم عليه السلام الى الله يوم القيامة بل استقبله واستشفع به فيشفعک الله (ولو انهم اذ ظلموا انفسهم) (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۵۱)

شوافع:

- (۱) امام تاج الدين السبكي رحمته الله فرمايي چي: ومن عقائدنا ان الانبياء احياء في قبورهم فابن الموت واشتد نكير الاشاعرة على من نسب هذ القول الى الشيخ (طبقات الشافعية الكبرى ص ۳۸۵)
- (۲) حافظ ابن حجر رحمته الله فرمايي چي: واذا ثبت انهم احياء من حيث النقل فانه يقويه من حيث النظر كون الشهداء احياء بنص القرآن والانبياء افضل من الشهداء . (فتح الباري ج ۷ ص ۲۹)
- (۳) امام نووي رحمته الله فرمايي چي: فانقليل: كيف يحجون ويلبون وهم اموات وهم في الدار الآخرة وليست دار عمل فاعلم ان للمشائخ وفيما ظهر لنا عن هذا اجوبة احدها انهم كالشهداء بل هم افضل منهم والشهداء احياء عند ربهم . (شرح مسلم ج ۱ ص ۹۴ باب الاسراء برسول الله عليه السلام به شوافعوه كي امام بهيتي او علامه سيوطي رحمته الله به دي موضوع باندي کتابونه ليکلي دي .

حنابله:

ويستحب زيارة قبر النبي عليه السلام لما روى الدارقطني باسناده عن ابن عمر عليهما السلام قال قال رسول الله عليه السلام من حج فزار قبري فکانما زارني في حياتي ثم تأني القبر فتولى ظهرک القبلة وتستقبل وتقول السلام عليك ايها النبي عليه السلام (المغني لابن قدامة ج ۳ ص ۶۰۰)

ددوبند اکابر:

(۱) حضرت مولنا محمد قاسم نانوتی رحمۃ اللہ علیہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او تول پیغمبران پہ یقینی طور پہ خپلو قبرونو کې ژوندي دي چې شیعہ گان ورباندې نه پوهیږي نو مونږ څه وکړو (هدایت الشفعة ص ۳۵۹) رسول الله صلی الله علیه وسلم په قبر کې ژوندی دی. (اب حیات ص ۷)

د انبیاءو د بدنونو سره د دوی د روحونو تعلق دی او د دوی سماع باقی ده (جمال قاسمی ص ۱۲) پیغمبران درو حوونو او د اجسادو د ونیو په مابین کې د تعلق په وجه ژوندي دي (لطائف قاسمیه ص ۳۴)

(۲) حضرت مولانا رشید احمد گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پخپل قبر کې ژوندی دی (ونبی الله حي یرزق) دا مضمون مولوي محمد قاسم صاحب سلمه الله تعالى پخپله رساله آب حیات کې ثابته کړې دی (بلا مزید علیه) هدیه الشیعة ص ۴۹

(۳) حضرت مولانا احمد علي السهارنبوري رحمۃ اللہ علیہ: والاحسن ان يقال ان حياته لا يتعقبها موت بل يسترحيا والانبیاء احياء في قبورهم. (حاشیة بخاري شریف ج ۱ ص ۵۱۷)

(۴) شيخ الهند مولانا محمود الحسن رحمۃ اللہ علیہ: وهو معتقدا ومعتقد مشائخنا جميعا لا ريب فيه (الهند ص ۷۴) تقدير الكلام ما من احد يسلم على الآرء عليه السلام لاني حي اقدر على رد السلام (حاشیة سنن ابی دواد ج ۱ ص ۱۵۷ الاحیاء احياء في قبورهم حاشیه سنن ابی دواد ج ۱ ص ۱۵۷)

(۵) فخر المحدثين مولانا خليل احمد السهارنبوري رحمۃ اللہ علیہ: ان النبي صلی اللہ علیہ وسلم حي في قبره كما ان الانبياء احياء في قبورهم. (تذكرة الخليل ص ۳۷۰، بذ المجهود ج ۲ ص ۱۱۷ باب ما يقول في التشهد بذل المجهود ج ۲ ص ۱۶۰ باب تفريح ابواب الجمعة)

(۶) رئيس المفسرين مولانا حسين علي رحمۃ اللہ علیہ: عن ابی الدرداء قال قال رسول الله صلی الله عليه وسلم اكثروا الصلوة على يوم الجمعة فانه مشهود تشهد الملائكة وان احدا لن يصلي على الا عرضت على صلوته حين يفرع منها قال قلت وبعد الموت؟ قال وبعد الموت، ان الله حرم على الارض ان تأكل اجساد الانبياء فنبي الله حي یرزق، وقد صنف السيوطي رسالة انباء الاذكیاء في حياة الانبياء. (تحریرات حديث على اصول التحقيق ص ۳۳ رساله درود شریف حديث نمبر ۸)

(۷) حکیم الامت مولانا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ: اللہ تعالیٰ پہ زمکہ باندی دپیغمبر د بدن مبارک خورل حرام کړي دي نو د الله تعالیٰ پیغمبر ژوندی دی او رزق ورکول کیږي (نشر الطیب ص ۱۹۹، اشرف الجواب ص ۳۲۳۱، ص ۲۷۵ التکشف ص ۶۷۵)

(۸) حاتم المحدثین حضرت مولانا سید انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ.

وفي البیهقي عن انس رضی اللہ عنہ وصححه ووافقه الحافظ في المجلد السادس ان الانبياء احياء في قبورهم يصلون. (فيض الباري ج ۲ کتاب الصلوة باب رفع الصوت ص ۶۴) ومن هنا انحل حديث اخر رواه ابوداود في رد روحه رحمۃ اللہ علیہ حين يسلم عليه رحمۃ اللہ علیہ ليس معناه ان يرد روحه ای ان انه يجي في قبره بل توجهه من ذلك الجانب الى هذا الجانب فهو صلى الله عليه وسلم حي في كلتا الحالتين بمعنى انه لم يطرأ عليه التعطيل قط. (فيض الباري ج ۲ ص ۶۵ باب رفع الصوت)

(۹) شيخ العرب والعجم حضرت مولانا حسين احمد المدني رحمۃ اللہ علیہ: ددیوبند اکابر نه یواځې دا چې دانیاءو لپاره حیات جسماني مني بلکه ثابتوي يې او په ډېر زور باندې په دې باندې دلائل قائموي، په دې باره کې يې ډېرې رسالې ليکلي دي په دې باره کې ډېر رسایل ليکل شوي دي لکه اب حیات، هدیة الشیعة، اجوبه اربعین حصه دویم، وغیره، الشهاب الثاقب ص ۳۲۰ نقش حیات ص ۱۶۰)

(۱۰) حضرت مولانا احمد دقاري محمد طیب والد: په مهند باندې تصدیق کړی دی او لیکي چې: ما کتبه العلامة وحید العصر هو الحق والصواب، (المهند ص ۸۰)

(۱۱) شيخ الاتقیاء حضرت مولانا الشاه عبد الرحيم رای پوري رحمۃ اللہ علیہ: په مهند باندې تصدیق کوي او لیکي چې: الذي كتب في هذا الرسالة حق صحيح وثابت في الكتب بنص صريح وهو معتقدي ومعتقد مشايخي رضوان الله عليه اجمعين واحيانا الله بها واما تناعلهم (المهند ص ۷۸)

(۱۲) حضرت مولانا مفتي محمد کفایت الله دهلوي رحمۃ اللہ علیہ: رسول الله صلى الله عليه وسلم ته په دې خیال باندې اواز کول چې د نبي صلی اللہ علیہ وسلم روح مبارک د میلاد مجلس ته راځي نو د دې لپاره په شریعت مقدسه کې هیڅ ثبوت نشته او دڅو وجوځه باطل دی اول له دې وجې څخه چې رسول الله صلى الله عليه وسلم په خپل قبر مبارک کې ژوندی دی لکه څرنګه چې د اهل سنت والجماعة عقیده ده، نو چې رسول الله صلى الله عليه وسلم روح د میلاد مجلس ته راغلو نو د بدن سره یې مفارقت راغلو او که نه؟ که مفارقت راغلی وي نو بیا

د رسول الله ﷺ حیات ونه مثل شو او یا کم از کم په ژوند کې فرق راغلو نو دا صورت د تعظیم په خای باندې د نوحین باعث دی. (کفایة المفتی ج ۱ ص ۱۶۹)

مفتي صاحب په المهند باندې تصدیق کوي او لیکي چې: (رأيت الاجوبة كلها فوجدتها حقة صريحة لا يحوم حول سرادقاتها شك ولا ريب، وهو معتقدي ومعتقد مشايخي (المهند ص ۸۱)

(۱۳) شيخ الاسلام علامه شبیر احمد العثماني رحمه الله: الله تعالى فرمائي چې: (وما كان لكم ان تؤذوا رسول الله ﷺ ولا ان تنكحوا ازواجه من بعده الاية)
ددې ایت په تشریح کې لیکي چې: ددې مسئلې اتهائې تحقیقي بحث مولنا محمد قاسم نانوتوي رحمه الله په باب حیات رساله کې کړی دی. (تفسیر کابلی تحت هذه الاية)

همدارنگه الله تعالى فرمائي چې: (ويوم نبعت من كل امة بشهيد)

ددې ایت په تشریح کې لیکي چې: په حدیث کې راځي چې د امت اعمال هره ورځ نبي ﷺ ته مخامخ پېش کولی شي د خیر اعمال چې ورباندې پېش کړی شي نو د الله تعالى شکر ادا کوي او بد اعمال چې ورباندې پېش کړی شي نو دناپوهو لپاره د الله تعالى څخه بېښه غواړي (تفسیر عثمانی مشهور په تفسیر کابل تحت هذه الاية) ودلت النصوص الصحية على حياة الانبياء عليهم السلام (فتح الملهم باب الاسراء ج ۱ ص ۳۲).

قال علمائنا: والدليل على عدم شرعية الصلوة على القبر ترك الناس عن اخرهم الصلوة على قبر النبي ﷺ وهو حي في قبره الشريف ولحوم الانبياء حرام على الارض (فتح الملهم ج ۲ ص ۴۹۸)

(۱۴) حضرت مولنا منظور احمد نعماني: دا خبره د ټولو په نيز باندې منلې شوي او په دلائلو باندې ثابت ده چې ټول پیغمبران عليهم السلام خصوصاً نبي ﷺ په خپلو قبرونو کې ژوندي دي (معارف الحديث ج ۵ ص ۲۸۰).

(۱۵) مولنا زکریا رحمه الله: پیغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندي دي. (خصائص نبوي شرح شمایل نرمدی ص ۲۵۲ باب ما جاء في ميراث رسول الله ﷺ)

پیغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندي دي مونږ په دې باندې ایمان لرو او ددې تصدیق کوو چې نبي ﷺ ژوندي دي او دنبي ﷺ بدن مبارک نه خاورې کیږي په دې باندې اجماع ده (فضایل درود شریف ص ۲۵)

قال المحققون المتكلمون ان نبینا حی بعد وفاته واذا ثبت انه حی وفاته فالمجئى اليه بعد وفاته كالمجئى اليه قبله . (اوجز المسالك باب ماجاء في الساعة التي في يوم الجمعة ج ۲ ص ۳۳۸/۳۳۹) قلت اولانهم احياء في قبورهم . (اوجز المسالك باب ماجاء في تركة النبي ﷺ ج ۱۵ ص ۳۶۹)

(۱۶) مفتي اعظم دارالعلوم دیوبند مفتي عزیز الرحمن رحمہ اللہ

دیوبندبرانو ژوند دېر قوي دی او دیوبندبرانو او شهیدانو د ژوند په باره کې دېر نصوص راغلی دی په حدیث شریف کې راځي چې ان الله حرم على الارض ان تاكل اجساد الانبياء (فتاوی دارالعلوم دیوبند مکمل ومدلج ۵ ص ۲۱۹)

(۱۷) فخر الاسلام مولانا فخر احمد رحمہ اللہ : په صحیح بخاري کې حدیث دی په نوم د باب رفع الصوت باندې د دې باب لاندې یو روایت دی چې دوه مسافرنو په مسجد نبوي کې په و اچت اواز باندې خبرې کولې حضرت عمر رضی الله عنه راوغوښتل او ورته وې فرمایل چې که تاسو مسافرنه وی نو در دولي به مې وی تاسو د رسول الله ﷺ په مسجد کې اواز او چتوي .
لوکنما من اهل البلد لأوجعتكما ترفعان اصواتكما في مسجد رسول الله ﷺ ، نو د دې حدیث په تشریح کې فرمایي چې د حضرت عمر دا قول د مسجد دا احترام سره سره د الله تعالی د دې قول څخه ما خذوي چې (لا ترفعوا اصواتكم فوق صوة النبي)

د قرآن د احکم د نبی ﷺ په ژوند کې هم و او د وفات څخه وروسته هم دي ځکه چې نبی ﷺ په قبر کې ژوندی دی د حضرت عمر رضی الله عنه رایه خو د دې باب د روایاتو څخه معلومه شوه چې د وفات څخه وروسته یې هم خلک د اچت اواز څخه منع کول د حضرت ابو بکر رضی الله عنه په باره کې هم راغلی دی چې ده به په مسجد کې د اچت اواز څخه خلک منع کول او فرمایل به یې چې په دې باندې نبی ﷺ تکلیف رسیږي حضرت علي رضی الله عنه یو ځلې د دروازې د جوړولو لپاره یو نجار راوستلو او ورته وې فرمایل چې د مسجد څخه لرې کېنه او دروازه جوړه کړه هسې نه چې نبی ﷺ په تکلیف شي کله به چې د مسجد په خوا او شا کورنو کې چامیځ ټکو هولو نو حضرت عائشې رضی الله عنها به ورپسې څوک ورلېږل چې نبی ﷺ ته تکلیف مه رسوي د صحابه و کرامو دا ټول اقوال او افعال تقي الدين السبكي رحمہ اللہ په شفاء السقام کې راجمع کړي دي په حیات الانبياء باندې به تفصیلي بحث په بل ځای کې وکړو انشاء الله . (ایضاح البخاري ج ۳ ص ۲۶۹)

(۱۸) مولنا عاشق الهي ميرتھي رحمۃ اللہ علیہ: پھ مھند باندې تصديق کوي اوليکي چي: (وهو الصدق

والصواب والحق عندي بلا ارياب) (المھند ص ۸۶)

(۱۹) د دارالعلوم ديوبند خلويست کلن مھتمم قاري محمد طيب رحمۃ اللہ علیہ.

په برزخ کې د پيغمبرانو د ژوند مسئلہ مشهوره ده او د جمهورو علماؤ اجماعي عقيدہ ده د اهل سنت والجماعه د عقيدې مطابق د ديوبند اکابرین د پيغمبرانو د ژوند په داسې طريقه باندې قائل دي ټول پيغمبران دخپل وفات څخه وروسته پخپلو قبرونو کې ژوندي دي او ددوي د روحونو او جسدونو په مابين کې داسې تعلق دی لکه څرنگه چې په دنيا کې و دوي عليهم السلام په قبرونو کې په عبادت باندې مشغول دي مونځونه کوي او سلام اوري قبرونو کې ورته رزق ورکول کيږي او د زائرينو صلوٰه او سلام اوري (خطابات حکيم الاسلام ج ۷ ص ۱۸۱ و ج ۷ ص ۱۸۷ ما هنامه تعليم القرآن اگست ۱۹۶۲ ص ۲۷، ۲۸ رحمت کائنات ص ۳۲)

(۲۰) فخر المحدثين حضرت مولنا ظفر احمد العثماني رحمۃ اللہ علیہ: لاشک في حياته بعد وفاته

و کذا سائر الانبياء احياء في قبورهم حياتهم اکمل من حيات الشهداء (اعلاء السنن ج ۱۰ ص ۵۰۵)

همدارنگه فرمايي چې ټول پيغمبران په قبرونو کې ژوندي دي او بدنونه يې محفوظ دي صرف په احکام شرعيه و باندې مکلف نه دي لکن مونځونه کوي او د زائرينو درود او سلام بلا واسطه اوري او همدا د جمهورو محدثينو او متکلمينو مسلک دی څوک چې ددې مسلک څخه مخالف وي دهغه د ديوبند د مسلک سره هيڅ تعلق نشته (تسکين الصدور ص ۳۷ قبر کې زندگي ص ۴۹۵ مقام حيات ص ۲۷۲)

(۲۱) رئيس المفسرين مولنا ادریس کاندهلوي رحمۃ اللہ علیہ: دا د ټولو اهل سنت والجماعه اجماعي

عقيدہ ده چې د وفات څخه وروسته پيغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندي دي. (سيرة المصطفى ج ۳ ص ۱۶۲) نبي ﷺ او تمام پيغمبران پخپلو قبرونو کې ژندی دی. (سيرة المطفى ج ۳ ص ۱۶۹)

(۲۲) د ديوبند مفتي اعظم مولنا مفتي مهدي حسن رحمۃ اللہ علیہ: رسول الله ﷺ په خپل قبر کې جسما

ژوندى دی، د زائرينو درود او سلام بلا واسطه اوري څوک چې ددې څخه مخالف وي هغه بدعتي دی، مونځ ورسې مکروه تحریمي دی په دې کې ډېر احاديث راغلي دي څوک چې ورڅخه منکروي هغه د اهل سنت والجماعه څخه خارج دی. (خير الفتاوى ج ۱ ص ۱۲۴ تسکين الصدور ص ۵۰)

(۲۳) فقیه الامه مولنا مفتي محمود حسن گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ : در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د ژوند مستقل بحث دی د علماؤ تحقیق دادی چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم په خپل قبر کې ژوندی دی. (فتاوی محودیه مایتمعلق بحیات الانبیاء ج ۱ ص ۵۳۲. ۵۳۳)

(۲۴) امام الاولیاء حضرت مولنا احمد علي لاهوري رحمۃ اللہ علیہ:

مولوي غلام الله خان د پندی خو خو خلې مولنا احمد لاهوري ته د تقریر لپاره دعوت ورکړو مولنا احمد علي لاهوري به ورته فرمایل چې تا په حیات الانبیاء کې د دیوبند د اکابرو مسلک پرېښی دی لهذا که زه درشم نو د حیات الانبیاء مسئله به بیانوم او په دې مسئله باندې هغه څوک پوهیږي چې عقیدت او بصیرت ولري او ته عقیدت نه لري او بصیرت درته حاصل نه دی (حیات الانبیاء از مولنا عبد الشکور ترمذی ص ۲۰)

(۲۵) مفتي اعظم مولنا محمد شفيع رحمۃ اللہ علیہ: په دېرو ځایونو کې یې د حیات الانبیاء اثبات ذکر کړي

دي مثلاً د لاندې ایتونو په تشریح کې معارف القرآن وگورئ (۱) وما کان لکم ان تؤذوا رسول الله (۲) یا ایها النبی اذا ارسلنا شاهدا (۳) ولو انهم اذ ظلموا انفسهم).

(۲۶) مولنا عبد الله بهلوي رحمۃ اللہ علیہ: د دیوبند د اکابرو او زموږ د نقشبندی، قادري، چشتي، او

سهروردي، د مشائخو دا عقیده ده چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د دنیوي وفات څخه وروسته په قبر کې په جسماني ژوند باندې ژوندی دی (القول المنفی ص ۲۹).

(۲۷) مفکر اسلام مولنا مفتي محمود رحمۃ اللہ علیہ: ټول پیغمبران صلی اللہ علیہ وسلم په خپلو قبرونو کې ژوندی دی

(فتاوی مفتي محمود ج ۱ ص ۳۵۰ تسکین الصدور ص ۳۶)

(۲۸) حضرت مولنا غلام غوث هزاروي رحمۃ اللہ علیہ: پیغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندی دی او مونږ څو

کوي، د زاتړینو درود او سلام اوري او جواب یې ورکوي. (تسکین الصدور ص ۲۰۷)

(۲۹) حضرت مولنا شمس الحق الافغاني رحمۃ اللہ علیہ: ستاسو کتاب تسکین الصدور مې مطالعه کړو

د عذاب قبر د حیات الانبیاء سماع الانبیاء، او توسل بالمقبولین ابحاث مې د نظر څخه تیر شول احقرددې سره متفق دی (تسکین الصدور ص ۲۲)

(۳۰) حضرت مولانا محمد يوسف بنوري رحمته الله: د انبياؤ د ژوند مسئله صفا او اتفاقي ده، شهيدانو ژوند د قران په عبارة النص باندې ثابت دی او د انبياؤ ژوند د قران په دلالة النص او په احاديثو کې په عبارة النص باندې ثابت دی. (تسکين الصدور ص ۲۲)

(۳۱) مولانا مفتي جميل احمد تهانوي رحمته الله.

ننه يال کاله کيږي چې بعضې هغه علماء چې مونږ ته ځان منسوبوي د حياء الانبياء څخه منکر دي. زه مې غوښتل چې چا ددې مسئلې پوره تحقيق کړي وی الله تعالی زما دا تمنا پوره کړه مولانا سرفراز خان صفدر رحمته الله په پوره کوشش سره دا مسئله وليکله (تسکين الصدور ص ۲۷)

(۳۲) مولانا عبد الحق او د دارالعلوم حقانيه فتوی: د رسول الله صلی الله علیه و آله او د نورو ټولو انبياؤ په باره کې د ټولو اهل سنتو او دديوبند د اکابرو دا مسلک دی چې د وفات موعود څخه وروسته ټول پيغمبران په خپلو قبرونو کې ژوندي دي، او نبی صلی الله علیه و آله د زاترينو درود او سلام اوري او جواب يې ورکوي. (فتاوی حقانيه ج ۱ ص ۱۵۸)

(۳۳) مولانا عبد الله درخواستي رحمته الله: په تسکين الصدور باندې تقيظ کوي او ليکي چې دا کتاب په خپله موضوع کې د اهل سنت والجماعة د عقيدې په بيان کې کافي او شافي دی (حافظ الحديث ص ۱۲۲، تسکين الصدور ص ۲۷)

(۳۴) خواجه خان محمد رحمته الله: د رسول الله صلی الله علیه و آله څخه تر ننه پورې دا اجماعي عقیده ده چې پيغمبران په خپلو قبرونو کې په داسې ژوند باندې ژوندي دي چې د دنيا د ژوند سره مماثل دی د زاترينو صلوة او سلام اوري او جواب ورکوي. (مجله صفدر) مجرات شيخ المشايخ ص ۶۸۶

(۳۵) مولانا نصير الدين غورغشتوي رحمته الله: من صلی عند قبري سمعته سمعا حقيقيا بلا واسطة. (حاشیه مشکوة بين السطور ج ۱ ص ۹۳)

(۳۶) فقيه العصر مفتي رشيد احمد الدهيانوي رحمته الله: احتج القائلون بانها مندوبة بقوله تعالى (ولو انهم اذ ظلموا انفسهم) وجه لاستدلال بها انه حي في قبره بعد موته كما في حديث الانبياء احياء في قبرهم (احسن الفتاوى ج ۴ ص ۵۶۱)

(۳۷) شهید اسلام حضرت مولنا محمد یوسف لدھیانوی رحمۃ اللہ علیہ: زما او زما د اکابرو دا عقیدہ دہ چہ نبی ﷺ پہ روضہ مبارکہ کہی پہ جسمانی حیات باندی ژوندی دی او د ابرزخی ژوند دی نبی ﷺ د زائرینو دورد او سلام اوری (اپ کی مسائل او قرآن کا حل ج ۱ ص ۲۹۹)

(۳۸) وکیل اہل سنت قاضی مظہر حسین رحمۃ اللہ علیہ: د اہل سنت والجماعۃ اجماعی عقیدہ دہ چہ د وفات ثخنہ وروستہ ہنہ جسم تہ اللہ تعالیٰ حیات ورکری دی کوم جسم چہ پہ دے دنیا کی وؤ (یادگار خطبہ ص ۱۰۱).

(۳۹) پاسبان مسلک دیوبند حضرت مولنا محمد علی جالندھری رحمۃ اللہ علیہ: رسول اللہ ﷺ تہ چہ کوم حیات حاصل دی ہنہ د روح او د دنیوی جسد پہ مابین کہی د تعلق پہ وجہ دی لہ دے وچہ د زائرینو دورد او سلام بلا واسطہ اوری. (سوانح و افکار مولانا محمد علی جالندھری ص ۲۲۴)

(۴۰) استاذ العلماء مولنا خیر محمد جالندھری رحمۃ اللہ علیہ: پہ عالم البرزخ کہی تولو پیغمبرانو علیہم السلام تہ اللہ تعالیٰ حیات حقیقہ دنیویہ بجسد ہم العنصریہ ورکوی دا د تولو اہل سنتو اجماعی عقیدہ دہ (القول النقی فی حیات النبی ﷺ ص ۳۰)

(۴۱) حضرت مولنا مفتی احمد سعید مفتی جامعہ عربیہ سراج العلوم سرگودھا.

د حیات الانبیاء پہ مسئلہ باندی د تولو اہل سنتو، تولو محدثینو، د خلورو وارو امامانو بلکہ د اہل ظواہرو ہم اتفاق دی. (حیات النبی اور مذاہب اربعہ ص ۴)

(۴۲) سید العلماء حضرت مولنا عبد الخالق رحمۃ اللہ علیہ: د پیغمبرانو ژوند د متواترو احادیثو ثخنہ ثابت دی او دا ہم اجماعی مسئلہ دہ. (تسکین الصدور ص ۲۹)

(۴۳) استاذ الحدیث حضرت مولنا سید بدر عالم مہاجر مدنی رحمۃ اللہ علیہ: مونہ تہ د رسول اللہ ﷺ د ژوند قطعی علم حاصل دی او پہ دے مسئلہ کہی احادیث د تواتر مرتبہ تہ رسید لی دی. (ترجمان السنۃ ج ۳ ص ۳۰۲ رقم ۱۰۷۳)

(۴۴) حضرت مولنا سید نور الحسن شاه بخاري رحمۃ اللہ علیہ: الحمد لله چې په قبر کې د پیغمبران د ژوند مسئله د امت په اجماع باندې ثابته ده او په دې مسئله کې دهیڅ قابل اعتبار عالم مخالفت نشته (حیات الاموات ص ۱۲۶)

(۴۵) حضرت مولنا مفتي عبد الرحيم لاجپوري رحمۃ اللہ علیہ: پیغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندي دي او مونږ نه کوي. (فتاوی رحیمه کتاب العقائد ج ۸ ص ۳۲)

(۴۶) مولنا محمد شریف کشميري رحمۃ اللہ علیہ: څوک چې د نبي صلی اللہ علیہ وسلم د روضې په خوا کې صلوٰه او سلام ووايي نبي صلی اللہ علیہ وسلم یې پخپله اوري ټول اهل سنت ددې قائل دي او دا د ټولو د یو بندیانو عقیده ده څوک چې دې عقیدې ته شرک او بدعت وایي هغه اول نمبر جاهل دی او اول نمبر احمق او ملحد دی (خیر الفتاوی ج ۱ باب ما يتعلق بالایمان والعقائد ص ۱۲۸)

(۴۷) مفتي عبد الشکور ترمذي رحمۃ اللہ علیہ: په قبرونو کې د پیغمبران د ژوند عقیده اتفاقي ده د اهل سنت و الجماعة په اکابرو کې هیڅوک ددې څخه منکر نه دي. (حیات انبیاء کرام ص ۱۱۱۳)

(۴۸) حضرت مولنا صوفي عبدالحمید سواتي رحمۃ اللہ علیہ: ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم حي فی قبره. د الله پیغمبر په قبر کې ژوندی دی او دا صرف روحاني زندگي نه ده ځکه چې روح خودابو جهل هم ژوندی دی، بلکه د پیغمبر ژوند کامل ژوند دی (معارف القرآن فی دروس القرآن ج ۱۵ ص ۴۳۱)

(۴۹) حضرت مولنا سليم الله خان دامت برکاتهم العالیه: پیغمبران علیهم السلام په خپلو قبرونو کې په اجسادو عنصریه و سره ژوندي دي دا عقیده یواځې د دیوبند د اکابرو نه ده بلکه د ټول امت ده (کشف الباري کتاب المغازی ص ۱۲۵)

(۵۰) شیخ الاسلام مفتي محمد تقی عثمانی دامت برکاتهم العالیه: ان الاصل في هذه المسئلة قول الله تعالى () ولما ثبت الحياة للشهداء ثبت للانبياء بدلالة النص لان مرتبة الانبياء اعلى من مرتبة الشهداء بلاربيب وهو من عقائد جمهور اهل السنة وانما المقصود حياتهم بمعنى ان لارواحهم تعلقا باجسادهم الشريفة المدفونة في قبورهم ولهذا التعلق القوي حدثت لاجسادهم خصائص كثيرة من خصائص الاجساد مثل سماع السلام ورده (تكملة فتح الملهم ج ۵ ص ۳۰، فتاوی عثمانی ج ۱ ص ۷۰).

دمماتیانو یو خو وسوسي

اوله وسوسه: مري ته د روح د اعادي عقیده دې ایت څه مخالفه ده چې: (اللَّهُ يَتَوَلَّى الْإِنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا).

جواب اول: لکه د قبض د روح ذکر چې په دې ایت کې راغلو نو د اعادي د روح ذکر هم په بل ایت کې راغلی دی الله فرمائي: (يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ ۚ) نو د قبض څخه وروسته اعاده کيږي.

ددې ایت په تشریح کې علامه سيوطي رحمته الله علیه دا حدیث راټولوي چې: (عن عائشة رضی الله عنها قلت يا رسول الله ﷺ تبلي هذه الامة في قبورها فكيف بي وانا امرأة ضعيفة قال ثبت الله الذين امنوا الابه (الدر المنثور ج ۸ ص ۵۵۵)

وعن البراء بن عازب رضی الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال وذكر قبض روح المؤمن فتعاد روحه في جسده وبأنيته ملكان (قرطبي ج ۸ ص ۲۵۳ بغوي ج ۳ ص ۳۵ بیضاوي ج ۱ ص ۵۱۸) در منشور ج ۱ ص ۱۴۸ وغیره). همدارنگه الله تعالی فرمائي چې: كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمَواتًا.

ددې په تفسیر کې مفسرین فرمائي چې: (ثُمَّ يُبَيِّنُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ) ای فی القبر ثم يميتكم (در منشور ج ۱ ص ۲۲۹) تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ۲۱۲ فتح القدیر للشوکاني ج ۱ ص ۹۴

امام اعظم رحمته الله علیه فرمائي چې: (اعاد الروح الى جسد العبد في قبره حق (القول الفصل شرح الفقه الاکبر ص ۳۷۹) همدارنگه په متواترو احادیثو کې د اعادي د روح ذکر راغلی دی.

دوهم جواب: په دې ایت کې چې د روح د قبض ذکر راغلی دی نو هغه د عالم دنیا په اعتبار سره دی نو په عالم دنیا کې قبض د روح دی او په عالم برزخ کې بېرته اعاده د روح کيږي.

درېم جواب: په دې ایت کې هغه قبض مراد دی چې دهغې په وجه په بدن کې تصرف قطع کيږي (علامه الوسي رحمته الله علیه فرمائي چې: يقبضها عن الابدان بان يقطع تعلقها تعلق التصرف (روح المعاني تحت هذه الایة).

دوهمه وسوسه: په ایت کریمه کې د مری لپاره د دوو ژوندونو نو ذکر راغلی دی یو په دنیا کې او دوهم په اخرت کې که په قبر کې هم ژوند راشي نو بیا خو ژوندونونه دوه نه شول بلکه درې شول حالانکه الله تعالی فرمایي چې (رَبَّنَا اٰمَنَّا اِثْنَتَيْنِ وَ اٰحْيَيْنَا اِثْنَتَيْنِ)

جواب: د قبر ژوند د اخرت د ژوند لپاره مقدمه ده مستقل ژوند نه دی، لکه د مور د گیلې ژوند چې د دنیا د ژوند لپاره مقدمه ده مستقل ژوند نه دی.

الزامي جواب: که د جسم عصري سره د روح د تعلق په وجه د دې مذکور ایت سره مخالفت راغلی وي نو بیا په جسم مثالي کې د روح د حلول او د دخول په وجه څرنگه مخالفت نه راځي؟

دریمه وسوسه: د یو حدیث خخه معلومېږي چې اعاده الروح به د قیامت په ورځ کیږي کعب بن مالک (رضی الله عنه) فرمایي چې: (ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال انما نسمة المؤمن طير يعلق في شجر الجنة حتى يرجعه الله الى جسده يوم القيامة) (موطاء امام مالک باب جامع الجنائز ص ۲۲۱)

الجواب: قال العلامة المحدث على القاري حتى يرجعه الله في جسده اي يرد اليه رداً كاملاً في بدنه يوم يبعثه (مرفقات، باب ما يقال عند من حضرة الموت)

څلورمه وسوسه: د نبي (ص) او شهید په قبر کې او د عام مؤمن د ژوند څه فرق ده؟

جواب: د ژوند دوه علامې دي اول نقل او حرکت، او دوهم خوراک، په قبر کې د پیغمبر نقل او حرکت عبادتي دی، نبي (ص) فرمایي چې (الانبياء احياء في قبورهم يصلون) او خوراک ورته په قبر کې میلا وېږي نبي (ص) فرمایي چې (نبي الله حي یرزق) او شهید نقل او حرکت مادي دی جنت ته د مرغۍ په شان په جهاز کې ځي او هلته په جنت کې خوراک کوي او د عام مؤمن نقل او حرکت خیالي دی او خوراک یې هم خیالي دی د جنت طرفته به یوه کرکی ورته خلاصه شي په جنت کې به دخپل داوسېدو ځای گوري او په خیال کې به یې راځي چې هغه زما د ورتلو ځای دی او هغه زما خوراکونه دي.

جواب ۲: د نبي (ص) بدن په قبر کې محفوظ دی او بیسيانې یې کونډې نه دي د شهید بدن هم محفوظ دی لکن بیسيانې یې په دنیا کې کونډې کیږي او د عامو مؤمنانو بدنونه غالباً محفوظ نه وي بلکه د بدن دخاوردو زړه سره یې د روح تعلق وي.

۳ جواب: عام مؤمن په کمزوري ژوند باندې ژوندي دي دده په نسبت د شهيد ژوند قوي دي او د شهيد په نسبت د انبياؤ ژوند قوي دی لکه په دنيا کې چې دمخ د ژوند دسر د پوستکې د ژوند او د پوندو د ژوند په مينځ کې فرق دی .

۴ جواب: عام انسان په قبر کې ژوندي دی خو داسې ژوندي دی لکه اوده چې څرنگه ژوندي وي ملائکه به ورته ووايي چې (نم کنومة العروس) او نبي ﷺ داسې ژوندي دی لکه وينې چې څرنگه ژوندي وي .

۵- جواب: ابو جهل او ابو لهب هم ژوندي دي خو د جهنم په کنده کې .

پنځمه وسوسه: چې په قبر کې ژوند حاصل شو نو دا څرنگه ژوند دی چې تنفس پکې نشته ؟

جواب: هر انسان د مور په گېډه کې ژوندي دی نو دا څرنگه ژوند دی چې تنفس په نشته .

شپږمه وسوسه: چې پېغمبر په قبر کې ژوندي دی او مونږ کوي نو اودس چېرته کوی ؟

جواب: کله چې نبي ﷺ وفات شو نو د ښخولو څخه مخکې ورته غسل ورکړل شو دهمغه وخت څخه يې اودس شته تاسو ووايې چې اودس يې کله مات شو .

اومه وسوسه: چې نبي ﷺ او شهيد ته په قبر کې رزق ورکول کيږي نو قضائي حاجت چېرته کوي ؟

جواب: هلته څوک قضائي حاجت ته ضرورت نه لري ، زه الزاما معاتيانو ته وایم چې بالفرض والتقدير

که تاسو جنت ته لاړ شئ نو قضائي حاجت به چېرته کوئ ايا دقضائي حاجت لپاره په جهنم ته ځي ؟

اتمه وسوسه: چې پېغمبر ﷺ په قبر کې ژوندي دی نو بيا صحابه کرام دا اختلاف په وخت کې ولې د نبي

ﷺ قبر ته نه راتلل او ولې يې د نبي ﷺ څخه پوښتنې نه کولې ؟

جواب: د وفات څخه وروسته چې صحابه د نبي ﷺ قبر ته د پوښتنې لپاره نه راتلل نو دا ددې وجې څخه

نه وو چې نبي ﷺ معاذ الله په قبر کې مړ دی بلکه د صحابه و په دې ايت باندې ايمان ؤ چې (ولکن

لاتشعرون) نو صحابه په دې باندې پوهيدل چې که د نبي ﷺ قبر ته ورشو او پوښتنه ترېنه وکړو او نبي ﷺ

جواب راکړي نو بيا هم مونږ په دې فاني شعور باندې پرې نه پوهيږو .

الزاما مونږ معاتيانو ته وايو چې ستاسو څخه چې کوم شی ورک شي نو تاسې ولې په لود سپيکړو کې

اعلانونه ورپسې کوئ ؟ د کرام الکاتبين څخه ولې پوښتنه نه کوئ ؟

نهمه وسوسه: بعضې صوفيا کرام خو جسم مثالي مني ؟

جواب: په دې باره کې علامه شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ په تفسیر عثمانی کې چې په تفسیر کابلی باندې مشهور دی د (یسئلونک عن الروح) لاندې ډېر بحث کړی دی.

خلاصه یې داده چې په قرآن او په حدیث کې نه د جسم مثال اثبات شته او نه نفی البته صوفیاء کرامو دا په کشف کې لیدلی دی دا جسم مثالي د روح لپاره یوه لفافه ده او ددې شکل او صورت بالکل د اصلي جسم په شان دی روح په دې لفافه کې سیر او حرکت کوي همدا جسم مثالي دی او دا لفافه یواځې د روح لپاره د وفات څخه وروسته نه وي بلکه په دنیا کې هم د خوب په حالت کې وي کله چې سړی اوده شي نو روح یې په دې لفافه کې سیر کوي، لکن لکه څرنګه یې چې د خوب په حالت کې ددې جسد عنصری سره تعلق نه کتې کیږي نو همدارنګه یې د وفات څخه وروسته هم ددې جسد عنصری سره تعلق نه کتې کیږي همدارنګه صوفیاء کرامو چې په خپلو کشفونو کې د جسم مثالي لپاره ثواب او عذاب لیدلی دی نو هلته یې هم معنی دا نه ده چې صرف په همدې لفافه کې روح ته ثواب او عذاب وي او د جسد عنصری سره یې هیڅ تعلق نشته بلکه معنی یې داده چې په ثواب او په عذاب کې روح اصل او جسد عنصری یې تابع دی نو ددوی اولیت مراد دی.

لسمه وسوسه: الله تعالی فرمایي چې (قَبَسُكَ الْبَیِّنُ قَضَىٰ عَلَیْهَا الْمَوْتُ وَزُیْلُ الْآخِرَىٰ) ددې څخه مو معلومېږي چې د قیامت څخه مخکې د روح اعاده نه کیږي؟

جواب: د روح اعاده په دوه قسمه ده (۱) چې د ښکاره زندګۍ لپاره روح را واپس شي لکه څرنګه چې د خوب څخه وروسته را واپس کیږي داسې اعاده به په قیامت کې کیږي (۲) چې د پناه زندګي لپاره روح را واپس شي په احادیثو کې ددې پناه زندګي اثبات دی، په دې زندګي کې مړي ته عذاب او ثواب ورکول کیږي او مړي یې پوره پوره احساس کوي لکن بل څوک پدې نه پوهیږي په قبر کې دغه د سترګو څخه پناه حیات دی.

یوولسمه وسوسه: نبی ﷺ تقریباً درې شپېته کاله ژوندی وو، نو که په قبر کې هم ژوندی ومنلی شي نو یا خو د نبی ﷺ عمر درې شپېته کاله نه شو بلکه په سلګونو شو.

جواب: لکه څرنګه چې د مور د ګېډې د ژوند څخه څوک عمر نه حسابوي بلکه ولادت د ورځې څخه ډډل عمر تاریخ لیکي، نو همدارنګه د قبر ژوند هم په عرف کې څوک په عمر کې نه حسابوي.

د همدانیانو حکم: دانبیاء د جسماني حیات څخه منکرین ګمراهان، ضال او مضل دي، مبتدع فی العقیده دی، مونځ ورپسې مکروه تحریمي دی د اهل سنت والجماعة څخه خارج دي.

(۱) من انكر الحياة في القبر وهم المعتزلة ومن نحا نحوهم (عمدة القاري ج ۱۱ ص ۱۰۳).

(۲) وقد تمسك به من انكر الحياة في القبر واجيب عن اهل السنة المبتين لذلك بان المراد نفى الموت اللازم من الذي اثبتته عمر رضي الله عنه بقوله وليبعثه الله في الدنيا ليقطع ايدي القائلين بموته وليس فيه تعرض لما يقع في البرزخ (فتح الباري ج ۷ ص ۲۹)

(۳) خلاصه دا چې زما او زما د اکابرو د اعقیده ده چې رسول الله ﷺ په خپله روضه کې په جسماني ژوند باندې ژوندي دی دا برزخي ژوند دی لکن د دنيوي ژوند څخه ډېر قوي دی څوک چې ددې مسئلې څخه انکار کوي هغه د دیوبند د اکابرو د تصریحاتو مطابق د دیوبند سره هیڅ تعلق نه لري هغه دا هل حقو څخه نه دی بلکه گمراه دی، مونږ کول وړېسې نه دي جائز او دهغه سره هیڅ قسم تعلق ساتل هم نه دي جائز (اپ کې مسائل او انکاح حل تخریج شده ج ۱ ص ۵۹۵)

(۴) زمونږ په نیز د حیا الانبیاء څخه منکر کافر نه دي البته گمراه دي (سوانح و افکار حضرت جالندهري

ص ۳۲۶)

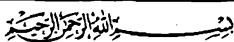
(۵) د صحابه و څخه شروع تر تنه پورې د علماؤ مسلک دا دی چې پیغمبران ژوندي دي او د دیوبند علماء هم ددې قائل دي څوک چې د حیا په ځای د ممات عقیده لري دهغه د دیوبند د اکابرو سره هیڅ قسم تعلق نشته.

(۶) یو سړي د مفتي محمود رحمته الله علیه څخه سوال وکړو چې کوم سړی چې په قبر کې د نبی ﷺ د ژوند څخه منکروي، او د رسول الله ﷺ د روضې په خوا کې الصلوة والسلام علیک یا رسول الله ته ناجائز وایي، او یا د رسول الله ﷺ ذات ته نور وایي دده په باره کې څه حکم دی؟ حضرت مفتي صاحب ورته ددرې واړو مسائلو جواب داسې ورکوي چې د داسې عقیدو د لرونکو پسي مونږ کول مکروه تحریمي دي (فتاوی مفتي محمود ج ۱ ص ۲۴۵-۲۵۳)

(۷) مولانا نصیر الدین الغور غشتوي رحمته الله علیه د یو سوال په جواب کې فرمایي چې: پنج پیریان (ماتیان) په قران کریم کې تحریف کوي د کفارو په باره کې راغلی ایا تونه په مسلمانانو باندې تطبیقوي ددوی سره د قران کریم ترجمه مه کوئ او د داسې فاسدو عقائدو والا پسي مونږ مه کوئ بلکه چیرته د کوم دیندار او د متقي پسي مونږ وکړئ (سوانح مولانا غور غشتوي ص ۱۷۰).

رسالة التوسل

مؤلف الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحفاني النجف هاري

رسالة التوسل

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده. اما بعد!

د اهل سنت والجماعة دمسلك مطابق په دعا كې نبي ﷺ وسيله كول او يا كوم شهيد اولي وسيله كول مستحب دی، او داسې دعا اقریه الى الاجابة ده او په دعا كې په انبياؤ او په اولياؤ باندې وسيله نيول ددعاء د ادابو څخه دی. (عزيز الفتاوى ج ۱ ص ۱۷۱ حجة الله البالغة ج ۲ ص ۶).

د اهل بدعتو مسلك

د اهل بدعتو په كتابونو كې د سيلې په باره كې مختلف قسم اقوال پيدا كيږي مثلاً:

- (۱) د توسل مسئله د يهودو او دنصارى و څخه را روانه ده توسل بالاموات د صحابه و معمول نه و لهذا د توسل بالاموات ټول اقسام ناجائز او بدعت دی. (ندای حق ج ۲ ص ۳۳۵، ۳۴۹، ۲۹۷)
 - (۲) د معاتيانو موجوده امير مولوي طيب طاهري پنجيري د خپل پلار د كتاب البصائر په ابتداء كې د كلمه الناشر د عنوان لاندې ليكي چې: (فرق بين التوسل الشرعي والشرك)
 - (۳) د البصائر په حاشيه كې دي چې: توسل د رفض سبب دی (حاشيه البصائر ص ۳۰۰)
 - (۴) په بل ځاى كې ليكي چې: د توسل د قائلينو او دمكې د مشركانو عقیده حذو النعل بالنعل ده، (حاشيه البصائر ص ۲۳۷)
 - (۵) وسيله د شرك د اسبابو څخه ده (مولنا طاهر كې خدمات ص ۱۹۴)
 - (۶) توسل بالذوات شرك دی (الاتصار ص ۶۵ لمولوى طاهر)
- الحاصل:** د اهل سنتو په نيز باندې توسل مستحب دی او د دعاء د ادابو څخه دی او د بدعتيانو په نيز باندې وسيله نيول حرام دی، بدعت دی، بلکه مشرکانه عقیده ده.

فائدة: والاستحباب يثبت بالضعف غير الموضوع (فتح القدير ج ۲ ص ۱۳۳ فصل في حمل الجنائز)

د توسل معنی او مفهوم

الوسيلة: د نزدیكت ذریعه (مصباح اللغات ص ۹۴۶)

الوسيلة: ذریعه، واسطه، مقام او مرتبه، قرب (النهايه في غريب الاثر لابن الاثير الجزري ج ۵ ص ۴۰۲)
الوسيلة: هي ما يتقرب به الى الغير (كتاب التعريفات ج ۱ ص ۳۲۶ مختار التعريفات ج ۱ ص ۷۴۰)
وابتغوا اليه الوسيلة - قال سفيان الثوري، حدثنا ابي عن طلحه عن عطاء عن ابن عباس اي القربة وكذا قال مجاهد وعطاء، و ابو وائل والحسن وقتادة، وعبد الله بن كثير، والسدي، وابن زيد (درمنشور رابن كثير تحت قوله تعالى وابتغوا اليه الوسيلة)

حکیم الامه حضرت تھانوي رحمہ اللہ فرمایي چې: توسل په لغت کې تقرب او نزدیکی ته وایي الله تعالی فرمایي چې: وابتغوا اليه الوسيلة يعنې د الله تعالی قرب حاصل کړئ (ملفوظات حکیم الامه ج ۲۵ ص ۱۲۳)

د توسل بالذوات حقيقت او طريقه: د مولانا اشرف علي تھانوي رحمہ اللہ د لاندېنيو دوو ارشاداتو څخه ظاهريزي.

(۱) د کوم د انسان چې د الله تعالی په نيز باندې څومره جاه او مرتبه وي دهغې په مقدار ورته رحمتونه شوه وي، نو د توسل معنی داده چې يا الله تعالی څومره رحمتونه چې ده ته متوجه دي او څومره قرب چې ستا په نيز باندې ده ته حاصل دي ددې په برکت باندې ماته فلانی شی راکړه ځکه چې زما ددې شخص سره نغلق دی، همدا رنگه په اعمال صالحه وؤ باندې توسل راغلی دی، په حديث کې ددې معنی همدا ده چې د اما چې کوم عمل کړی دی، ددې عمل چې د الله تعالی په نيز باندې کومه مرتبه ده يا الله ددې په برکت باندې په ما رحم وکړه. (ملفوظات حکیم الامه ج ۲۱ ص ۲۶)

(۲) د توسل حقيقت دا دی چې يا الله زما په نظر کې فلانکی شخص تاته مقبول وی ادمقبولينو سره په نغلق لرونکو باندې تا د رحم وعده کړې ده (المرء مع من احب) نوزه ستا څخه دغه (موعود) رحمت غواړم نو په توسل کې دعا کونکی د الله تعالی د اولياؤ سره خپل محبت ښکاره کوي، او په دې محبت باندې د الله تعالی نغره رحمتونه او ثوابونه غواړي او د الله تعالی د اولياؤ سره محبت د رحمتونو او ثوابونو سبب دی د اددېرو نصوصو څخه ثابته دی لکه څرنگه چې د متحايين فی الله د فضائلو څخه احاديث دک دی، پاتې شو دا اشکال

چې دېرژمې او د برکت لپاره په رحمتونو کې څه دخل دی؟ نو دخل دا دی چې ددې بزرگ سره محبت کول د حب فی الله یو فرد دی، او په حب فی الله باندې د ثوابونو وعده شوې ده (ملفوظات حکیم الامت ج ۲۱ ص ۴۸)

د مستحب توسل اقسام

- (۱) توسل بالایمان وبالاعمال الصالحة، خپل عمل وي او که د بېل چا وي.
- (۲) د یو انسان د پیدائش څخه مخکې د هغه ذات وسیله کول.
- (۳) د یو ولي یا د یو نبي څخه دعا غوښتل.
- (۴) د یو نبي یا یو ولي د پیدائش څخه وروسته د هغه ذات وسیله کول.
- (۵) د یو نبي یا د یو ولي د وفات څخه وروسته د هغه ذات وسیله کول.
- (۶) د توسل سره متعلقه مسئله د یو نبي او یا د یو ولي په اثارو باندې تېرک حاصلول.

دا ټول اقسام جائز او مستحب دي یو بل قسم دی چې هغه عبادت د غیر الله دی ددې لپاره چې الله تعالی ته ورباندې نیږدې شي دا کفر دی الله تعالی فرمایي چې کفارو به د غیر الله عبادت کولو او ويلي به یې چې ما نعبدهم الا لیقربونا الی الله زلفی په دې کې عبادت د غیر الله راغلی دی هغه مستحبه وسیله نه ده د مستحبي وسیلې حقیقت او طریقه مخکې د مولنا اشرف علی تهانوي رحمته الله علیه څخه بیان شوه

د اول قسم توسل لپاره دلائل:

ددې قسم وسیلې د دلائلو استیعاب متعذر دی لهدا یو څو اجمالی دلائل به یې ذکر کړو.

- (۱) دعیسی عليه السلام حوارین دخپل ایمان اود اتباع الرسول الله په وسیله باندې دعا کوي او فرمایي چې: (ربنا واتبعنا الرسول فاکتبنا مع الشاهدين) سورة ال عمران.
- (۲) همدارنګه الله تعالی فرمایي چې: (رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُتَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَأَمَّا رَبَّنَا فَأَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ) ال عمران ایه نمبر ۱۹۳ دلته د ایمان په وسیله باندې دعا شوې ده.

(۳) همدارنگه الله تعالى فرمايي چي: (إِنَّهٗ كَانَ قَرِيْبُ مَنْ عِبَادِي يَقُولُ رَّبَّنَا أَمْسَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّحِيْمِيْنَ) (مؤمنون نمبر ص ۱۰۹) دلته الله تعالى دهغو مؤمنانو مدحه بيانوي چي دخپل ايمان په وسيله باندې الله تعالى ته دعا کوي .

(۴) په صحيح بخاري کې تفصيلي حديث دی چي درې کسان په غار کې وو دغره څخه يو غټ گات راوړغريدو او دغار خوله يې بنده کړه نو بيا دې درې واړو خپل خپل اعمال الله تعالى ته وسيله کړل يو دمور او دپلار خدمت وسيله کړو بل دزنا څخه دځان ساتل الله تعالى ته وسيله کړه او دريم دحرامو څخه دځان ساتل الله تعالى ته وسيله کړل الله تعالى ورته نجات ورکړو . (صحيح البخاري باب من استأجر اجيرا الغ)

(۵) امام نووي رحمته الله عليه ددې حديث په تشرېح کې فرمايي چي (استدل اصحابنا بهذا على انه يستحب للانسان ان يدعوا في حال كربه وفي دعاء الاستسقاء وغيره بصلاح عمله ويتوسل الى الله تعالى به لان هؤلاء فعلوه فاستجيب لهم وذكره النبي ﷺ في معرض الثناء عليهم وحيل فضابلهم) (شرح مسلم للنووي باب قصة اصحاب الغار).

د دوهم قسم توسل لپاره دلائل:

(۱) يهودو به د نبي ﷺ د پيدائش څخه مخکې د نبي ﷺ ذات الله ته وسيله کولو او د نبي ﷺ ذات په وسيله به يې د الله تعالى څخه فتحه غوښتله الله تعالى فرمايي چي: (وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ^۱ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا^۲ فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ^۳ فَلَقْنَهُ^۴ اللَّهَ عَلَى الْكَافِرِينَ^۵) (البقره)

* ددې ايت په تشرېح کې جبرالامه حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنه فرمايي چي د بنو قريظه او د بنو نضير يهودو به د نبي ﷺ د بيعت څخه مخکې د نبي ﷺ په وسيله باندې دعا کوله .

عن ابن عباس رضي الله عنه قال كانت يهود بني قريظه والنضير من قبل ان يبعث محمد ﷺ يستفتحون الله يدعون على الذين كفروا ويقولون اللهم انا نستنصرك بحق النبي الاي ان نصرتنا عليهم فينصرون (الدر المنثور ج ۱ ص ۱۶۵).

* قال ابن عباس كانت يهود خير تقابل غطفان فلما التقوا هزمت يهود فعادت يهود بهذا الدعاء وقالوا: انا نسألك بحق النبي الأمي الذي وعدتنا ان تخرجه لنا في اخر الزمان الا تنصرنا عليهم قال: فكانوا اذ التقوا دعوا بهذا الدعاء فهزموا غطفان (تفسير قرطبي ج ۱ ص ۲۳۸).

* ييهقي، حاکم او ابو نعيم په صحيح سندونو او په متعددو طريقو باندې دا روايت ذکر کړې دی چې د مدينې د يهودو، او د خيبر د يهودو د بني اسد او د بني غطفان او د جهينه د قبيلو د مشرکانو سره جنگ وؤ يهودو شکست وخوړو نو خپل کتاب ته يې رجوع وکړه او د خپلو پوهانو څخه يې مشوره وغوښتله، هغوی د دېرسو څخه وروسته ورته وفرمايل چې د جنگ په وخت کې د محمد ﷺ ذات الله تعالی ته وسيله کوئ او په داسې مضمون باندې دعا کوي چې: (اللَّهُمَّ انا نَسْأَلُكَ بِحَقِّ أَحْمَدَ النَّبِيِّ الْإِمَامِيِّ الَّذِي وَعَدْتَنَا أَنْ تَخْرِجَهُ لَنَا فِي آخِرِ الزَّمَانِ وَبِكِتَابِكَ الَّذِي تَنْزَلُ عَلَيْهِ آخِرَ مَا يَنْزِلُ أَنْ تَنْصُرَنَا عَلَى أَعْدَائِنَا) (تفسير عزيزي ج ۲ ص ۵۸۱)

* يهودو د بنو غطفان او د بنو اسد سره په جنگ کې شکست وخوړلو کله چې د مقابلې څخه عاجز شول نو خپلو علماؤ ورته د ادعاء وښودله چې: (اللَّهُمَّ رَبَّنَا انا نَسْأَلُكَ بِحَقِّ أَحْمَدَ النَّبِيِّ الْإِمَامِيِّ الَّذِي وَعَدْتَنَا أَنْ تَخْرِجَهُ لَنَا فِي آخِرِ الزَّمَانِ وَبِكِتَابِكَ الَّذِي تَنْزَلُ عَلَيْهِ آخِرَ مَا يَنْزِلُ أَنْ تَنْصُرَنَا عَلَى أَعْدَائِنَا يَا اللَّهُ د محمد ﷺ) او د قران په برکت باندې مونږ ته فتح راکړه (تفسير حقاني ج ۱ ص ۵۱۰)

* حالانکه کافرانو به د نبی ﷺ د بعثت څخه مخکې د نبی ﷺ په برکت باندې د الله تعالی څخه فتح او مدد غوښتلو حتی چې د يهودو به چې د مشرکانو سره جنگ شو نو داسې دعا به يې کوله چې: (اللَّهُمَّ رَبَّنَا انا نَسْأَلُكَ بِحَقِّ أَحْمَدَ النَّبِيِّ الْإِمَامِيِّ الَّذِي وَعَدْتَنَا أَنْ تَخْرِجَهُ لَنَا فِي آخِرِ الزَّمَانِ وَبِكِتَابِكَ الَّذِي تَنْزَلُ عَلَيْهِ آخِرَ مَا يَنْزِلُ أَنْ تَنْصُرَنَا عَلَى أَعْدَائِنَا) (تفسير معارف القرآن کاندهلوي ج ۱ ص ۲۳۳)

شوائع من قبلنا

د مخکېنو دينونو احکام او مسائل په مونږ باندې لازم دی چې کله ورباندې زموږ په دين کې انکار نه وي راغلی:

- (۱) شرايع من قبلنا تلزمننا اذا قص الله تعالى ورسوله من غير انكار (تفسير قرطبي ج ۱ ص ۵۰)
- (۲) مذهبنا في شرع من قبلنا وان كان انه يلزمننا على ان شريعتنا لكن لا مطلقا بل ان قصه الله علينا بلا انكار وانكار رسوله كانكاره عزوجل (روح المعاني سورة الكهف اية نمبر ۲۱)

(۳) وَیَهْدِیْكُمْ سُبْحَ الْاَیَّامِ مِنْ قَبْلِکُمْ) وهذه الاية دليل على ان شرائع من قبلنا مالم يظهر كونها منسوخة في شریعتنا واجب علينا اتباعها اذا ثبت عندنا بالکتاب والسنة (مظنري تحت قوله تعالى ويهديكم سنن الذين الاية).

(۴) وهذا يدل على ان شرائع من قبلنا من الانبياء لازمة مالم تنسخ وانها حکم الله بعد بعث النبي ﷺ (احکام القرآن جصاص تحت هذه الاية).

(۵) واصح الاقاويل عندنا ان ماثب بکتاب الله انه كان شريعة من قبلنا او ببيان من رسول الله ﷺ فان علينا العمل به على أنه شريعة لنبينا عليه السلام مالم يظهر ناسخه (اصول سرخسي ج ۲ ص ۹۹)

دوهم دليل: حدثنا ابو سعيد عمرو بن محمد بن منصور العدل ، حدثنا ابو الحسن محمد بن اسحاق بن ابراهيم الحنظلي حدثنا ابو الحارث عبد الله بن مسلم الفهري حدثنا اسماعيل بن مسلمة انبئنا عبد الرحمن بن زيد بن اسلم عن ابيه عن جده عمر بن الخطاب ؓ قال قال رسول الله ﷺ لما اقترف آدم الخطيئة قال يا رب اسألک بحق محمد لما غفرت لي فقال الله يا ادم وكيف عرفت محمدا ولم اخلقه قال يا رب لانک لما خلقتني بيدک ونفخت في من روحک رفعت رأسي فرأيت على قوائم العرش مكتوبا لا اله الا الله محمد رسول الله فعلمت انک لم تضاف الى اسمک الا احب الخلق اليک فقال الله صدقت يا ادم انه لاحب الخلق الي ادعني بحقه فقد غفرت لک ولولا محمد ما خلقتک . هذا حديث صحيح الاسناد وهو اول حديث ذکرته لعبد الرحمن بن زيد بن اسلم في هذا الکتاب المستدرک على الصحيحين ج ۳ ص ۵۱۷)

يعني ادم ؑ به وسيله دالله تعالى تخه معافي وغوئسته الله تعالى ورته وفرمايل چي محمد ﷺ خولايدا شوی نه دی ته هغه شه پيژني ؟ ادم ؑ ورته وفرمايل چي زه چي دي کله پيدا کرم نو ما به عرش باندې ستا دنوم سره دده نوم وليدلو نوزه پوه شوم چي دا په مخلوق کې تاته محبوب دی الله تعالى ورته وفرمايل چي رشتيا دي وويل دا په ټول مخلوق کې ماته محبوب دی دده په وسيله باندې يې زما تخه غواړه که محمد نه وی نو ته به مې نه وي پيدا کړی . (ددي حديث سند صحيح دی)

امام سبکی رحمه الله ددي حديث ذکر کولو تخه وروسته ليکي چي : (اما الحالة الاولى قبل خلقه فيبدل لذلك اثار عن الانبياء الماضيين اقتصرنا منها ما تبين لنا صحته وهو ما رواه الحاكم (شفاء السقام ص

(۳۵۸) بعضی علماء لیکنی چہ تفرد بہ عبد الرحمن بن زید بن اسلم وهو ضعیف (البداية والنهاية ج ۱ ص ۹۱) لکن دمغنی پہ لحاظ دا حدیث مقبول دی خطبات حکیم الاسلام ج ۲ ص ۳)

ددریم قسم توسل دلائل:

(۱) حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ فرمائی چہ ان رجلاً دخل يوم الجمعة من باب كان وجاه المنبر رسول الله صلى الله عليه وسلم قائم يحطّ بـ رسول الله ﷺ قائماً فقال يا رسول الله ﷺ هلكت المواشي وانقطعت السبل فادع الله تعالى يغثنا قال فرجع رسول الله ﷺ يديه فقال اللهم اسقنا اسقنا قال انس ولا والله مانرى في السماء من سحب ولاقزعة ولاسینا وما بیننا وبيت سلع من بيت ولادار قال فطلعت من ورائه سحابة مثل الترس فلما توسطت السماء انتشرت ثم امطرت قال والله مارأينا الشمس ستاً ثم دخل رجل من ذلك الباب في الجمعة المقبلة ورسول الله ﷺ قائم يحطّ باستقبله قائماً فقال يا رسول الله ﷺ هلكت الاموات وانقطعت السبل فادع الله يمسكها قال فرجع رسول الله ﷺ يديه ثم قال اللهم حولينا ولا علينا اللهم على الاكام والجبال والاجام والطراب والادوية ومنابت الشجر قال فانقطعت وخرجنا نمشي في الشمس قال شريك فسألت انس بن مالک اهو الرجل الاول؟ قال لا ادري. (صحيح البخاري باب الاستسقاء في المسجد الجامع).

خلاصہ دا چہ: دجمعہ پہ ورغ یو سری راغلو او نبی ﷺ تہ یی دقحطی شکایت وکړو او ددعا غوښتنه یی ترینه وکړه نبی ﷺ دعا وکړه سمدستی پہ اسمان کې ورغ را پیدا شوه او یوه هفته چا لرونه لیدلو په را روانه جمعه کې ییا یو سری راغلو او نبی ﷺ تہ یی ددېر باران شکایت وکړو د باران د بندیدلو غوښتنه یی ترینه وکړه نبی ﷺ ییا دعا وکړه باران ودرېدلو او مونږ چہ بهر ته راووتلو په لمر کې روان وو

(۲) حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چہ: (استأذنت النبي ﷺ في العمرة فأذن لي وقال لا تنسانا يا اخي من دعائك قال كلمة مايسرني ان لي بها الدنيا قال شعبة ثم لقيت عاصماً بعد بالمدينة فسدنيته وقال اشركنا يا اخي في دعائك (سنن أبي داود باب الدعاء)

مادنبی ﷺ څخه دعمری اجازت وغوښتلو نبی ﷺ اجازت را کړو او راته وې فرمايل چہ ای ورور که ما ددعا څخه مه بهر و حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چہ زه دتولي دنيا څخه زيات په دې وينا باندې خوشحاله شوم

فانده: ددې قسم توسل دلائل تواتر ته رسيدلي دي. (شفاء السقام نظم المتناثر)

دخولم قسم توسل دلائل:

(۱) ربه قال حدثنا روح، قال حدثنا شعبة، عن ابي جعفر المديني، قال سعت عمارة بن خزيمة بن ثابت، عن عثمان بن حنيف رضي الله عنه ان رجلاً ضريراً أتى النبي صلى الله عليه وآله فقال يا نبي الله ادع الله ان يعافيني فقال ان شئت اخرت ذلك فهو افضل لأخرك و ان شئت دعوت لك قال بل ادع الله لي، فامره ان يتوضأ وان يصلي ركعتين وان يدعوا بهذا الدعاء، اللهم اني اسألك اوتوجه اليك بنبيك محمد صلى الله عليه وآله نبي الرحمة يا محمد اني اتوجه بك الى ربي في حاجتي هذه فتقضى وتشفعني فيه وتشفعه في، قال فكان يقول هذا مراراً، ثم قال بعد احسب ان فيها تشفعني فيه، قال ففعل الرجل فبرأ (ابن ماجه باب ماجاء في صلوة الحاجة، مسند احمد رقم الحديث ۱۷۲۴۱)

خلاصه داچي يوروند سري عليه السلام نبي صلى الله عليه وآله ته راغلو او غوڻسته يي تربنه وکړه چې ماته دعا وکړه چې الله زما سترگي جوړ کړي نبي صلى الله عليه وآله ورته د صبر تلقين وکړو لکن هغه سري عليه السلام ورته وويل چې يا رسول الله صلى الله عليه وآله دعا راته وکړه چې الله مې سترگي جوړې کړي نبي صلى الله عليه وآله امر وکړو چې اودس وکړه بيا دوه رکعت له منځ وکړه او بيا دعا وکړه او ما په کې الله تعالی ته وسيله کړه يعنې داسې دعا وکړه چې يا الله زه ستا څخه غوښته کوم او ستا پيغمبر صلى الله عليه وآله تاته وسيله کوم چې ته زما حاجت پوره کړي هغه چې دا دعاء وکړه نو الله تعالی يې سترگي جوړې کړي. لاندې علماؤ دې حديث ته صحيح ويلي دي.

- (۱) امام حاکم رحمته الله فرمايي چې: حديث صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه (المستدرک ج ۱ ص ۶۲۱ رقم ۱۲۲۱) هذا حديث صحيح الاسناد ولم يخرجاه (المستدرک ج ۲ ص ۲۰۳ رقم ۱۹۵۲، هذا حديث صحيح على شرط البخاري ولم يخرجاه (المستدرک ج ۲ ص ۲۱۳ رقم ۷۳۱۹)
- (۲) امام ترمذي فرمايي چې: هذا حديث حسن صحيح غريب (رقم ۳۵۷۸)
- (۳) قال ابو اسحاق هذا حديث صحيح (ابن ماجه باب ما جاء في صلوة الحاجة)
- (۴) حافظ ابن تيميه رحمته الله فرمايي چې: ومن ذلك ما رواه اهل السنن ورححه الترمذي (فتاوى ابن تيميه ج ۲۷ ص ۱۳)

(۵) قال الالباني صحيح (جامع ترمذي رقم ۷۸۳۵)

(۶) قال الاعظمي اسناده صحيح (صحيح ابن خزيمة رقم ۱۲۱۹)

لاندې علماؤ ددې حديث څخه د توسل لپاره استدلال كړى دى .

(۱) مولنا اشرف على تهانوي رحمته الله ددې حديث د رانقلولو څخه وروسته فرمايي چې ددې حديث څخه صراحة توسل ثابتېږي ، او په دې حديث كې دا نه دى راغلي چې نبي ﷺ دې صحابي رضي الله عنه ته دعا وكړه نو ددې څخه معلومېږي چې لكه څرنگه چې توسل د چا په دعا سره جائز دى نو همدارنگه په دعا كې د چا په ذمه باندې هم توسل جائز دى (نشر الطيب ص ۲۴۰)

(۲) مفتي كفايت الله الدهلوي رحمته الله د توسل په باره كې د يو سوال په جواب كې فرمايي چې : اكثر علماء يې د جواز قائل دى او په استدلال كې يې همد ا حديث پيش كړي دي (كفاية المفتي ج ۲)

(۳) قاضي شوكانى ليكي چې : وفي الحديث دليل على جواز التوسل برسول الله ﷺ الى الله عزوجل مع اعتقاد أن الفاعل هو الله تعالى (تحفة الزاكرين ج ۱ ص ۴۰۸)

اعتراض: ددې حديث په سند كې د ابو جعفر څخه مراد ابو جعفر عبد الله بن مسور المدائني دى چې ضعيف دى بلكه وضاع دى .

اول جواب: ددې حديث په سند كې د ابو جعفر څخه مراد ابو جعفر عمير بن يزيد الانصاري ، الخطمي ، المدني دى ، ځكه چې :

(۱) امام ابو بكر احمد بن محمد المعروف بابن السني رحمته الله المتوفي ۲۶۴ هـ دا حديث رانقل كړى دى په كوم كې چې د الخطمي تصريح ده (عمل اليوم والليلة رقم الحديث ۶۲۷)

(۲) د مسند احمد په يو سند كې هم د الخطمي تصريح ده ، حدثنا مؤمل ، قال حدثنا حماد يعني ابن سلمة ، قال حدثنا ابو جعفر الخطمي عن عمارة بن خزيمة بن ثابت عن عثمان بن حنيف رضي الله عنه ان رجلا (الحديث) (مسند احمد رقم ۱۷۴۴۲).

(۳) د مستدرک په يو څوك ځايونو كې هم د الخطمي تصريح ده ، اخبرنا حمزة بن العباس العقبي ببغداد ، ثناء العباس بن محمد الدوري حدثنا عون بن عمارة البصري ، حدثنا روح بن القاسم ، عن ابي جعفر الخطمي عن ابي امامة بن سهل بن حنيف عن عمه عثمان بن حنيف رضي الله عنه ان رجلا ضرير البصر - (الحديث) المستدرک ج ۲ ص ۲۱۳ رقم ۱۹۷۲)

همدارنگه اخبرنا ابو محمد عبدالعزيز بن عبدالرحمن بن سهل الدباس بمكة من اصل كتابه، حدثنا ابو عبد الله محمد بن علي بن زيد الصايغ، حدثنا احمد بن شبيب بن سعيد الخطمي، حدثني ابي عن روح بن القاسم عن ابي جعفر المدني وهو الخطمي عن ابي امامة بن سهل بن حنيف عن عمه عثمان بن حنيف عليه السلام قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وآله وجاءه رجل ضرب (المستدرک ج ۲ ص ۲۱۳ رقم ۱۹۷۳)

(۳) په معجم صغير کي هم ددي تصريح ده. عن روح بن القاسم عن ابي جعفر الخطمي المدني الحديث المعجم الصغير رقم ۵۰۳

(۴) امام اهل سنت مولنا سرفراز خان صفدر رحمته الله فرمايي چې په مصري چاپ ترمذي کي د وهو الخطمي لفظ شته دی. او په هندي چاپ کي دغير دلفظ زيادت سهو د قلم د کاتب ده. (تسکين الصدور ص ۴۳۲) لکه څرنگه چې په شامله کي په موجوده ترمذي کي د الخطمي لفظ شته دی الفاظ داسي دي چې: قال هذا حديث حسن صحيح غريب لانعرفه الا من هذا الوجه من حديث ابي جعفر وهو الخطمي (ترمذي رقم ۳۵۷۸).

(۵) وقال الترمذي هذا حديث حسن صحيح غريب لانعرفه الا من هذا الوجه من حديث ابي جعفر وهو غير الخطمي، هكذا وقع في الترمذي وسائر العلماء قالوا هو ابو جعفر الخطمي وهو الصواب (قاعدة جلية في التوسل والوسيلة ج ۲ ص ۴۰۴)

دوهم جواب: په دې روايت کي د ابو جعفر په استاذانو کي عماره بن خزيمه دی.

کما في مسند احمد رقم ۱۷۲۴۲ سنن الكبرى للنسائي رقم ۱۹۴۱۹. وابن خزيمه رقم ۱۲۱۹ وترمذي رقم ۳۵۷۸ همدارنگه ابو امامه دی کما في المستدرک رقم ۱۹۷۳ سنن الكبرى للامام السنائي رقم ۱۰۴۲۰ (په شاگردانو کي يې امام شعبه رحمته الله، روح بن قاسم، معاذ بن هشام، او حماد بن سلمه دی. په همدې مذکور وحوالو سره سندونه وگوره او داسماء الرجالو په کتابونو کي دا استاذان او شاگردان دخطمي دي.

مثلا وگوره تاريخ کبير دامام بخاري ج ۶ ص ۲۱۰ کتاب الثقات لان حبان رقم الترجمة ۱۰۰۲۸، الجرح والتعديل للرازي رقم الترجمة ۲۰۰۹۹، طبقات الكبرى لابن سعد رقم الترجمة ۲۵۷، کاشف للامام الذهبي رقم ۴۲۹۰ تهذيب التهذيب رقم ۲۱۶۸)

دويم جواب: امام ذهبي فرمايې چې: دكوم راوي روايت په بخاري کې وي هغه ته زه د (خ) رمز لگوم. چې په مسلم کې وي نو د (م) رمز وړکوم چې په ترمذي کې وي نو د (ت) رمز ورته لگوم چې په ابن ماجه کې وي نو د (ق) رمز ورته لگوم که په تولو کې وؤ نو د (ع) رمز ورته لگوم او که په سنن اربعه وؤ کې وي نو د (۴) رمز ورته لگوم. حالانکه امام ذهبي ددې مجروح راوي ابو جعفر المديني حالات په ميزان کې ذکر کوي چرې وړياندي راغټولي لکن په دې مذکورو علاماتو کې يوه علامه هم ورسره نه ذکر کوي معلومېږي چې ددې مذکور روايت راوي چې په دې کتابونو کې دي دا مجروح ابو جعفر نه دی.

خلاصه: دا چې زمونږ ددې روايت راوي ابو جعفر عمير بن يزيد الخطمي دی او دا ثقه دی ابن معين. نسائي، ابن حبان، او عبد الرحمن بن مهدي، ابن نمير، عجلي، او طبراني وغيره ورته ثقه وايي. (تهذيب التهذيب ج ۵ ص ۱۳۹ رقم الترجمة ۲۱۶۸) حافظ ابن حجر رحمته الله فرمايې چې: صدوق من السادسة (تقريب رقم ۵۱۹۰).

تفسير جواهر القرآن

په دوهم جلد کې مولنا غلام الله خان صاحب د جواهر القرآن د وسيلې په بحث کې ليکي چې ددې حديث په باره کې امام ترمذي ليکي چې: (هذا الحديث لانعرفه الا من هذا الوجه الخ) حالانکه هلته يې داسې نه دي ليکلي بلکې داسې يې ليکلي دي چې: (هذا حديث حسن صحيح غريب لانعرفه الا من هذا الوجه) صاحب جواهر القرآن ددې څه وروسته ليکي چې دا حديث بالکل دروغ دی ددې حديث په سند کې عبدالله بن مسور دی او دا دروغون دی الخ حالانکه تاسو اوس واورېدل چې دا راوي ددې حديث په سند کې بالکل نشته بلکې ددې حديث په سند کې عمير بن يزيد ابو جعفر الخطمي دی چې ثقه ده.

(۲) په صحيح بخاري کې حضرت انس رضي الله عنه څخه روايت دی چې: (ان عمر بن الخطاب رضي الله عنه کان اذا قحطوا استسقى بالعباس بن عبد المطلب قال اللهم انا كنا نتوسل اليك بنبيك فتسقينا وانا نتوسل اليك بعم نبينا فأسقنا قال فيسقون) بخاري باب سوال الناس الامام الاستسقاء اذا قحطوا وباب فضل العباس رضي الله عنه.

دواقعي تفصيل دا دی چې په اتلسم کال دهجرت باندې حضرت عمر رضي الله عنه د خلافت په زمانه کې ډېر سخته قحطي راغله چې دعام الرباط په نوم باندې يې شهرت پيدا کړو چې صحابه رضي الله عنهم د قحطي څخه ډېر

تنگ شول نو حضرت بلال رضی اللہ عنہ در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم روضی مبارکي تہ را غلو او در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خخہ يي ددعا غو بنشنه وکړه کله چې حضرت بلال رضی اللہ عنہ ویده شو نو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم يي په خوب کې ولیدلو او ورته وېرمايل چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ تہ ووايه چې داستسقاء مونځ وکړي کله چې دخوب خخه رايدار شو نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ تہ ورغلو او ټوله واقعہ يي ورته واوروله، حضرت عمر رضی اللہ عنہ صحابه گرام يو ميدان تہ راټول کړل او ټولو صحابه ؤ ته يي دا واقعہ واوروله ييا يي داستسقاء د مانځه خخه وروسته حضرت عباس رضی اللہ عنہ را وغوښتلو او پده ده رضی اللہ عنہ يي توسل وکړو.

د حديث وضاحت

- (۱) قلت فهذه دعوة مستجابة ببركة نبينا محمد صلی اللہ علیہ وسلم (طبقات الشافعية الكبرى ج ۲ ص ۳۱)
- (۲) مولنا اشرف علي تهانوي رحمۃ اللہ علیہ ددې حديث دا راټولولو خخه وورسته فرمايي چې: د مخکې حديث په شان ددې حديث خخه هم د توسل جواز ثابتيږي، په نبي صلی اللہ علیہ وسلم باندې د توسل جواز خو ظاهر و لږ چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ خلک په دې باندې پوهول چې په غير نبي صلی اللہ علیہ وسلم باندې هم توسل جائز دی، نو بعضې خلکو دا خبره چې په ژوند ويو او په مړو کې فرق دی بې دليله ده ځکه چې اول خو د حديث د تصريح مطابق نبي صلی اللہ علیہ وسلم په قبر کې ژوندی دی او دوهم دا چې کله چې د جواز علت مشترک دی نو حکم څرنگه مشترک نه دی؟ (التکشف ص ۶۷۵).

همدارنگه په بل ځای کې فرمايي چې: ددې خخه دا خبره هم را ووتله چې په غير نبي باندې هم توسل جائز دی دکوم چې د نبي صلی اللہ علیہ وسلم سره قرابت حسي او يا قرابت معنوي وی او دا د قرابت بالنبي صلی اللہ علیہ وسلم په وجه توسل هم په حقيقت کې توسل بالنبي صلی اللہ علیہ وسلم دی او پوهان علماء فرمايي چې د همدې نکسې د ښکاره کولو لپاره حضرت عمر رضی اللہ عنہ توسل په عباس رضی اللہ عنہ باندې وکړو نه لدې وجې چې توسل بعد الوفا تہ ددې ځکه چې دنورو رواياتو خخه توسل بعد الوفا تهم ظاهر دی او چونکه پدې کار باندې هيڅ صحابي انکار ونه کړو لدې وجې دا دا جماع په معنی کې شو (نشر الطيب ص ۲۴۲)

- (۳) د مولنا ظفر احمد العثماني رحمۃ اللہ علیہ خخه يو چا د حضرت انس رضی اللہ عنہ ددې مذکوره حديث په باره کې پوښتنه کړې ده هغه ورته په جواب کې فرمايلي دي چې صحابه گرامو رضی اللہ عنہم چې در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د وفات خخه ورسته په استسقاء کې په حضرت عباس رضی اللہ عنہ باندې توسل کړی دی نو دا هيڅکله ددې خبرې لپاره دليل نه

دی چې په دعا کې په رسول الله ﷺ باندې توسل ناجائز دی که څوک د دې دعوی کوي نو په عبارت النص یا په اشاره النص یا په دلالة النص او یا په اقتضاء النص کې دی یې په کومه طریقه باندې پیش کړی ، بلکه که سوچ وکړی شي نو په دې واقعه کې توسل بسید المرسلین دی ځکه چې د حضرت عمر رضی الله عنه الفاظ داسې دي چې (اللَّهُمَّ انا نتوسل اليك بعم نبيك) دلته هم په حقیقت کې په نبي ﷺ باندې توسل شوی دی توسل بالعباس یې د توسل بالنبي ﷺ د تقویت لپاره ذکر کړی دی (امداد الاحکام ج ۱ ص ۱۳۳)

(۴) فقیه العصر مفتي رشید احمد لدھیانوي رضی الله عنه په احسن الفتاوی کې دا حدیث را نقل کړی دی او بیا یې فرمایلي دي چې بعضې خلکو د حضرت عمر رضی الله عنه د فعل له وجې صرف د توسل بالاحیاء د جواز دعوه کړې ده حالانکه دا خبره غلطه ده ځکه چې توسل ثابت شو نو بیا دمري او د ژوندي څه فرق دی؟ او که فرق ومنلی شي نو بیا مسئله بالعکس مناسبه ده ځکه چې ژوندي انسان د حالاتو د تغیر څخه په امن نه وي لدې وجې په حدیث کې راځي چې که د چاپسې اقتداء کول غواړئ نو د مړو پسې اقتداء وکړئ.

وعن ابن مسعود رضی الله عنه قال من كان مستنًا فليس بمن قدمات فان الحي لا تؤمن عليه الفتنة

نو چې د صحابه و په اجماع باندې د توسل بالحي استجاب ثابت شو نو توسل بالاموات په طريق اولی باندې مستحب شو ، علاوه لا دا چې اول دریم او څلورم دلیل د توسل بالاموات په باب کې صریح دی پاتې شو دا اشکال چې حضرت عمر رضی الله عنه د رسول الله ﷺ په ځای باندې په حضرت عباس رضی الله عنه باندې ولی توسل وکړ نو د دې لپاره ډېرې وجې دي .

(۱) په حضرت عباس رضی الله عنه باندې د توسل سره سره دده رضی الله عنه دعاهم مقصود وه .

(۲) دې خبرې ته اشاره کول دي چې د توسل بالنبي ﷺ لپاره دوه صورتونه دی اول توسل بذاته رضی الله عنه دوه توسل بقرابته رضی الله عنه .

(۳) دې خبرې ته اشاره ده چې توسل بغير الانبياء من الاولياء والصلحاء هم باعث د برکت دی او جالبه د رحمت دی .

(۴) دانسان په طبیعت کې دا خبره ده چې په محسوس شي باندې ورته زیات اطمینان حاصلیږي لکه چې رسول الله ﷺ ته د سلام په لیگلو او ترېنه د دعا په غوښتلو کې دانساني واسطو اهتمام کولی شي حالانکه

دملانکو واسطه دانتهاي سرعت سره انهاي قوي هم ده او د امانت په ادا کولو کې په کې دهیڅ غفلت او نسيان اندېښنه هم نشته (احسن الفتاوی ج ۱ ص ۳۳۵، ۳۳۴)

(۵) په مشکوٰۃ ص ۴۴۶ باب الفقراء کې حدیث دی چې: (هل تنصرون وترزقون الابطعفاثکم) یعنی دالله تعالی رحمت بالذات کمزورو خلکو ته متوجه وي او دهغوی سره دتعلق په وجه الله تعالی په تاسو باندې هم رحم کوي په توسل کې هم همداسې دعا کېږي لکه څرنګه چې دتوسل په طریقه کې مونږ بیان کړه.

(۶) په مشکوٰۃ ص ۴۵۳ کې دحضرت انس رضی الله عنه حدیث دی چې دوه وروڼه د یو کار کولو او بل ورور په دین کې مصروف و کار ته نه و وګار دې کارو باري وورې نبي صلی الله علیه و آله ته شکایت وکړو چې د ابل ورور مې زما سره کار نه کوي نبي صلی الله علیه و آله ورته وفرمایيل چې (لعلک ترزق به) کیدي شی چې تاته هم دده په برکت باندې رزق میلا وېږي یعنی د رزق درحم مستحق او لاهغه دی لکن دهغه سره د تعلق له وجه ته هم ورسره په دې رحمت کې شریک یې.

صاحب دجواهر القرآن

مولنا غلام الله خان رحمته الله د پندې او دده په پیروي کې دنن زمانې معاتیان لیکي چې د رسول الله صلی الله علیه و آله روضې مبارکې ته ورغلی کس مجهول الاسم والحال دی او نه دی معلوم دی چې ثقه دی او که غیر ثقه دی؟
... الخ

حالانکه په البدایه والنهاية ج ۷ ص ۹۱ همدارنګه په طبري ج ۴ ص ۹۹ کې صراحة ذکر شوی وي چې د اکس حضرت بلال زمزي رضی الله عنه وو او ټولو صحاب و د حضرت بلال زمزي رضی الله عنه ددې عمل تصدیق وکړو، همدارنګه صاحب د جواهر القرآن لیکي چې ددې روایت په سند کې سيف بن عمرو دی چې د ټولو محدثینو په اتفاق باندې ضعیف دی او متهم بالزندقة دی امام ذهبي دده په باره کې فرمایي چې (هو کالواقدي) امام ابو داود فرمایي چې (ليس بشئ) امام ابو حاتم ورته (متروک) ویلي دي ابن حبان ورته (متهم بالزندقة) ویلي دي ابن عدي لیکي چې (احادیثه مناکیر) الخ.

دجواهر القرآن مؤلف چې دکوم راوي د دروغ ژن ثابتولو لپاره څومره زور لګولی دی هغه بالکل ددې حدیث په سند کې نه شته صاحب دجواهر القرآن دبهیقي او دابن ابی شیهه حواله ورکړې ده ددې دواړو شریک

سند داسې دی چې: (حدثنا ابو معاوية عن ابي صالح عن مالك الدر). (دلائل النبوة بهيقي ج ٧ ص ٤٧، مصنف ابن ابي شيبة ج ١١٢ ص ٣٢، تريباق اكبر بزيان صفر ص ٤٠٩)

دېنځم قسم نوسل لپاره دلائل:

(١) حدثنا طاهر بن عيسى بن قيس المصري المقرء حدثنا اصبح بن الفرج حدثنا ابن وهب عن ابي سعيد المكي عن روح بن القاسم عن ابي جعفر الخطمي المدني عن ابي امامة بن سهل بن حنيف عن عمه عثمان بن حنيف رضي الله عنه ان رجلاً كان يختلف الى عثمان رضي الله عنه في حاجة له فكان عثمان لا يلتفت اليه ولا ينظر في حاجته فشكى ذلك اليه فقال له عثمان بن حنيف رضي الله عنه أنت الميضأة فتوضاً ثم اتيت المسجد فصل فيه ركعتين ثم قل اللهم اني اسألك واتوجه اليك بنبينا محمد صلى الله عليه وسلم نبي الرحمة يا محمد اني اتوجه بك الى ربي فتقضي لي حاجتي وروح حتي اروح معك ، فانطلق الرجل فصنع ما قال له ثم اتى باب عثمان بن عفان رضي الله عنه فجاء البواب حتى اخذ بيده فادخله على عثمان بن عفان رضي الله عنه فاجلسه معه على الطنفسة ، فقال حاجتك فذكر حاجته وقاضاها له ثم قال له ماذكرت حاجتك حتى الساعة وقال ما كان لك من حاجة فاذكرها ثم ان الرجل خرج من عنده فلقى عثمان بن حنيف رضي الله عنه فقال له جزاك الله تعالى خيراً ماكان ينظر في حاجتي ولا يلتفت الى حتى كلمته في ، فقال عثمان بن حنيف رضي الله عنه والله ما كلمته ولكني شهدت رسول الله صلى الله عليه وسلم واتاه ضريب فشكا اليه ذهاب بصره فقال له النبي صلى الله عليه وسلم انت الميضأة فتوضاً ثم صل ركعتين ثم ادع الله بهذه الدعوة قال ابن حنيف فوالله ماتفرقنا وطال بنا الحديث ان دخل علينا الرجل كأن لم يكن به ضرقت (المعجم الكبير رقم الحديث ٨٣١١ ، والمعجم الصغير رقم الحديث ٥٠٨).

خلاصه دا چې د يو سري د عثمان بن عفان رضي الله عنه سره کار وؤ لکن حضرت عثمان رضي الله عنه ورته التفات نه کولو او کارني ورته نه خلاصولو ، نو دې سري حضرت عثمان بن حنيف رضي الله عنه ته شکايت وکړو ، عثمان بن حنيف رضي الله عنه ورته وفرمايل چې اودس وکړه بيا په مسجد کې دوه رکعتونه مونځ وکړه بيا داسې دعا وکړه چې يا الله زه تاته خپل پيغمبر صلى الله عليه وسلم نبي الرحمة وسيله کوم او يا محمد صلى الله عليه وسلم زه تا الله تعالی وسيله کوم چې زما حاجت پوره کړي ، ددې څخه وروسته ورشه کله چې دې سري همدا سې وکړل او د حضرت عثمان بن عفان رضي الله عنه دربار ته ورغلو نو حضرت عثمان رضي الله عنه يې ډېر احترام وکړو کار يې ورته خلاص کړو او ورته وې فرمايل چې په هر وخت کې درته مشکل پېښېدلول نو ماته راسخه کله چې داسې بهرته راغلو نو عثمان بن حنيف رضي الله عنه ته يې وفرمايل چې الله تعالی دې درته نيکه بدله درکړي زما مشکل خو حل شو ، حضرت عثمان بن حنيف رضي الله عنه ورته

و فرمايل چي مادرته دادعا د خان خخه نه ده بنودلې بلکې زه يوه ورځ د نبي ﷺ سره ناست وم چې يوروند سړي راغلو نبي ﷺ ته يې شکايت وکړو چې يا رسول الله زه روڼ ديم او څوک قائد هم نه لرم نو نبي ﷺ ورته و فرمايل چې اودس وکړه بيا مونږ وکړه او بيا همداسې دعا وکړه چې يا الله تعالی زه ستا پيغمبر تاته وسيله کوم او يا محمده زه تا الله تعالی وسيله کوم چې زما حاجت پوره کړې کله چې يې داسې وکړل نو قسم په الله تعالی چې مجلس لا ختم شوی نه وؤ چې هغه سړی روغ او جوړ شو.

مصححین

- (١) قال الطبراني والحديث صحيح (المعجم الصغير رقم ٥٠٨)
- (٢) امام منذري رحمه الله ددې حديث د نقل کولو څخه وروسته ليکي چې: (قال الطبراني بعد ذکر طرقه والحديث صحيح (الترغيب والترهيب ج ١ ص ٢٧٣ باب الترغيب في صلوة الحاجة ودعائها.
- (٣) امام سبكي رحمه الله ددې حديث د رانقل کولو څخه وروسته فرمايي چې: (والاحتجاج من هذا الاثر بفهم عثمان رضي الله عنه ومن حضره الذين هم اعلم بالله ورسوله وفعلهم (شفاء السقام ص ٣٧٢).
- (٤) مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله ددې حديث د رانقل کولو څخه وروسته فرمايي چې ددې حديث څخه توسل بعد الوفا ته هم ثابت شو او دندا شېبه ددو وجو څخه نه و ارديږي ځکه چې په مسجد نبوي کې دا واقعه رامنځ ته شوه نو غائب ته ندا رانغله دوهمه دا چې د سلفو صالحينو څخه د سمې عقيدې مطابق د تبليغ الملائكة په نيت باندې ندا ظاهره ده (نشر الطيب ص ٢٤١)

(٢) حدثنا احمد بن حماد بن زغبة قال حدثنا روح بن صلاح، قال حدثنا سفيان الثوري عن عاصم الاحول عن انس بن مالك رضي الله عنه قال لما ماتت فاطمة بنت اسد بن هاشم أم علي رضي الله عنه دخل عليها رسول الله ﷺ فجلس عند رأسها فقال رحمك الله يا أي كنت أي بعد ابي تجوعين وتشبعيني وتعيرين وتكسونني وتمنعين نفسك طيب الطعام وتطعميني تريدين بذلك وجه الله تعالى والدار الآخرة ثم امر ان نفسل ثلاثا وثلاثا فلما بلغ الماء الذي فيه الكافور سكبها عليها رسول الله ﷺ بيده ثم خلع رسول الله ﷺ فبصه فالبسها اياه وكففت فوقه ثم دعا رسول الله ﷺ اسامة بن زيد وابا ايوب الانصاري، وعمر بن الخطاب، وغلاما اسود ليحفروا فحفروا قبرها فلما بلغوا للحد حفرو رسول الله ﷺ بيده واخرج ترابه بيده فلما فرغ دخل رسول الله ﷺ فاضطجع فيه وقال: الله الذي يحيي ويميت وهو حي لا يموت اغفر لاي

فاطمة بنت اسد ولقنها حجتها ووسع عليها مدخلها بحق نبيك والانبياء الذين من قبلي فانك ارحم الراحمين، ثم كبر عليها اربعا ثم ادخلوها القبر هو والعباس وابو بكر الصديق (المعجم الاوسط رقم الحديث ص ١٨٩).

خلاصه دا چي کله چي د حضرت علي (ع) مور حضرت فاطمة بنت اسد (ع) وفات شوه نورسول الله (ص) ورته ورغلو دسر طرف ته ورته کيناستلو او ورته وي فرمايل چي اي موري الله تعالی دې درباندي رحم وکړي ته زما دمور د وفات څه وروسته زما مور وي ځان به دې وږې پرېښودلو او زه به دې مړولم ځان به دې لوڅ پرېښودلو او زه به دې پتولم ښه دودى به دې خپله نه خوړله ماته به دې را کوله دا هر څه دې د الله تعالی د رضا لپاره کول او دا آخرت د جوړولو لپاره دي کول بيا يې امر وکړو چي درې درې ځلې يې وينځئ په اخر کي رسول الله (ص) پخپلو لاسونو ورباندي دکافور او به وارولې بيا ورته دبرکت لپاره نبي (ص) دکفن لاندې خپل قميص ورواغستلو بيا يې اسماء (ع) او ابو ايوب الانصاري (ع) او عمر (ع) او يو تور غلام را ووغوښتلو چي قبر ورته وباسي کله چي نور قبر تيار شو نورسول الله (ص) ورته پخپلو لاسونو باندې لحد وکنستلو او پخپلو مبارکو لاسونو يې ترېنه خاورې راوويستلې بيا په کې (دبرکت لپاره) نبي (ص) ځملاستلو او بيا يې داسې دعا وکړه چي اي هغه الله چي ژوندی کول او مړه کول کوي او پخپله ژوندی دی نه مړ کيږي زما مور فاطمې بنت اسد ته دخپل پيغمبر (ص) او دمخکينيو پيغمبرانو په وسيله باندي مغفرت وکړئ د سوالونو څخه د جواب تلقين ورته وکړئ او قبر يې ورته فراخه کړئ بيشکه چي ته د ټولو رحم کونکو څخه زيات رحم کونکى يې بيا يې دخلورو تکبيرونو سره ورباندي جنازه وکړه او نبي (ص) حضرت عباس (ع) او حضرت ابو بکر (ع) قبر ته کوزه کړه.

د شپږم قسم د تبرک بآثار الصالحين لپاره اجمالي دلائل:

(١) وعن اسماء بنت ابي بکر (ع) : انها اخرجت جبة طيالة كسروانية لها لبنة ديباج و فرجها مكفوفين بالديباج وقالت هذه جبة رسول الله (ص) كانت عند عائشة (ع) فلما قبضت قبضتها وكان النبي (ص) يلبسها فتحن نفسها للمرضى نستشفى بها (رواه مسلم ، مشكوة كتاب اللباس ، الفصل الاول رقم ١٨٩).

حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ عنہا خنجر روایت دی چې دی یوه ورځ د طبلسانی رخت چین را و وېستله چې په فارس کې جوړه شوې وه چې گریوان کې د ورېښمو خنجره او ویرمایل چې دا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم چین وه مخکې دا حضرت عائشې رضی اللہ عنہا سره وه کله چې هغه وفات شوه نو ما پخپله قبضه کې راوستله دا چین به نبی صلی اللہ علیہ وسلم اغوستله او مونږ دا چین د مریضانو لپاره مینغو نو الله تعالی ددې په برکت باندې ورته شفاء ورکوي.

(۲) وعن عثمان بن عبد الله بن موهب قال ارسلني اهلي الى ام سلمة بقدرح من ماء وكان اذا اصاب الانسان عين اوشى بعث اليها مخضبة فاجرت من شعر رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وكانت تمسكه في جلجل من فضة فَنَضَخَتْهُ لَه فشرِب منه قال فاطلمت في الجلجل فرأيت شمراة حمراء (رواه البخاري مشكوة كتاب الطب والرقم الفصل الثالث رقم ٥٤)

حضرت عثمان بن عبد الله بن موهب فرمایي چې زما دکور والاؤ ماته یوه پیاله راکړه او ام المؤمنین حضرت سلمی رضی اللہ عنہا ته یې ورو لېږلم د حضرت ام سلمی رضی اللہ عنہا سره د سپینو زرو په بوتل کې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم وېښته وؤ څوک به چې د نظره شوي وؤ او یا به په بل مرض باندې اخته وؤ نو یوه غټه پیاله به یې ام سلمی رضی اللہ عنہا ته ورو لېږله فې رضی اللہ عنہا به ورته د نبی صلی اللہ علیہ وسلم وېښته مبارک را وېستلو او په اوبو کې به یې حرکت ورکولو او یا به هغه اوبه مریض ځکلي ما چې په هغه بوتل کې وکتل نو سره وېښتان مې ولیدل.

(۳) وعن كبشة قالت دخل على رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فشرِب من في قربة معلقة قائما فقمّت الى فيها فلفطته (مشكوة باب الاشربة رقم ١٩/رواه الترمذي وابن ماجه قال الترمذي هذا حديث حسن غريب صحيح).

حضرت كبشه رضی اللہ عنہا فرمایي چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم زما کره راغلو نو په ولاړه باندې یې درازوړندې مشکیزې خنجره اوبه وځکلي نو زه وړپاڅېدم او د مشکیزې خوله مې (د برکت لپاره) راغوځه کړه.

(۴) د حدیبي په مشهوره واقع کې راځي چې صحابه کرامو رضی الله عنهم به د نبی صلی اللہ علیہ وسلم لارې زمکې ته نه پرېښودلې بلکه د برکت لپاره به یې په ځانو نو باندې مگلي د نبی صلی اللہ علیہ وسلم داودس اوبه به یې زمکې ته نه پرېښودلې بلکې په ځانو نو باندې به یې د برکت لپاره مگلي چاته به چې ونه رسیدلې نو د بل کس په لوند بدن باندې به یې لاس را کاږلو او په ځان باندې به یې د برکت لپاره مگلو.

(٥) حضرت انس رضي الله عنه سره دنيي ﷺ يو وېښته و نو د وفات په وخت کې وصيت وکړو چې زما د وفات څخه وروسته دا وېښته زما د ژبې لاندې کېږي، د دې مسئلې د اثبات لپاره دومره ډېر دلائل دي چې دې دې دلائلو د ليکلو څخه يو غټ کتاب جوړېږي.

دامت د علماؤ څخه د توسل نبوت

(١) امير المؤمنين ابو جعفر ديو لنډ بحث څخه وروسته امام مالک رضي الله عنه ته وفرمايل چې يا ابا عبد الله استقبل القبلة وادعوا ام استقبل رسول الله ﷺ ؟ فقال ولم تصرف وجهك عنه وهو وسيلتك ورسيلة ابيك ادم ﷺ الى الله يوم القيامة (خلاصة الوفاء ج ١ ص ٥١)

يعني په دعا کې قبلي ته مخ کړم او که د نبي ﷺ قبر ته ؟ امام مالک ورته فرمايي چې ولې ترې نه مخ اړوي ؟ حالانکه دا ستا او ستا د پلار ادم ﷺ لپاره د قيامت په ورځ باندې الله تعالی ته وسيله ده.

(٢) امام نووي رحمته الله عليه فرمايي چې : واعلم ان زيارة قبر رسول الله ﷺ من اهم القربات وانجح المساعي..... ويتوسل به في حق نفسه ويستشفع به الى ربه سبحانه وتعالى . (المجموع شرح المذهب ج ٣ ص ٢٧٤ - ٢٧٥)

(٣) امام ابو عبدالله محمد بن محمد الفاسي المالکي المعروف بابن الحاج فرمايي چي : يبدأ بالتوسل الى الله تعالى بالنبي ﷺ اذ هو العمدة في التوسل والاصل في هذا كله (المدخل ج ١ ص ٢٥٥)

(٤) وفي المستوعب لابي عبدالله السامري الحنبلې ثم يأتي حائط القبر فيقف ناحية ويجعل القبر تلقاء وجهه والقبلة خلف ظهره والمنبر عن يساره وذكر السلام والدعاء ومنه اللهم انك قلت في كتابك لنبيك عليه السلام ولو انهم اذ ظلموا انفسهم الاية واني اتيت نبيك مستغفرا فاسألك ان توجب لي المغفرة كما اوجبت لمن اتاه في حياته ، اللهم اني أتوجه اليك بنبيك صلى الله عليه وسلم . (خلاصة الوفاء ج ١ ص ٥١)

(٥) ويسأل الله تعالى حاجته متوسلا الى الله تعالى بحضرة نبيه ﷺ واعظم المسائل واهمها سؤال حسن الخاتمة والرضوان والمغفرة ثم يسأل النبي ﷺ الشفاعة فيقول يا رسول الله ﷺ اسألك الشفاعة يا رسول الله ﷺ اسألك الشفاعة واتوسل بك الى الله في ان اموات مسلما (فتح القدير ج ٣ ص ١٨١)

(٦) ذكر بعض العارفين ان الادب ان يتوسل بالصالحين الى الرسول ﷺ ثم به الى حضرت الحق

(حاشية الطحطاوي ج ١ ص ٣٦٠)

(٧) نَسْأَلُ اللَّهَ تَعَالَى أَنْ يَرْقِيَنَا إِلَى مَقَامِ يَرْضَاهُ وَيَرْزُقَنَا رِضَاهُ يَوْمَ لِقَائِهِ بِحَرَمَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ (روح المعاني اختتام سورة صافات).

(٨) اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا سَعْدَاءَ الدَّارَيْنِ بِحَرَمَةِ سَيِّدِ الثَّقَلَيْنِ (روح المعاني سورة فاتحه اية ٢).

(٩) أَنْ التَّوَسَّلَ بِجَاهِ غَيْرِ النَّبِيِّ ﷺ لَا يَأْسُ بِهِ أَيْضًا أَنْ كَانَ التَّوَسَّلَ بِجَاهِهِ مِمَّا عَلَّمَ أَنْ لَهُ جَاهًا عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى كَالْمَقْطُوعِ بِصَلَاحِهِ وَوَلَايَتِهِ (روح المعاني سورة مائدة اية ٣٥)

(١٠) وَأَنِّي أَسْأَلُهُ تَعَالَى تَوَسُّلاً بِنَبِيِّهِ الْمُكَرَّمِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَبَاهِلِ طَاعَتِهِ مِنْ كُلِّ ذِي مَقَامٍ مُعَظَّمٍ يَرْقِدُونَا لِإِمَامِهِ الْأَعْظَمِ أَنْ يَسْهَلَ عَلَيَّ ذَلِكَ مِنَ الْغَامَةِ (مقدمه شامي ص ١٨)

(١١) وَمَنْ آدَابُ الدُّعَاءِ تَقْدِيمُ الثَّنَاءِ عَلَى اللَّهِ وَالتَّوَسُّلُ بِنَبِيِّ اللَّهِ تَعَالَى لِيَسْتَجَابَ الدُّعَاءُ (حجة الله البالغة ج ٢ ص ٦).

(١٢) أَنْ التَّوَسَّلَ بِالنَّبِيِّ ﷺ جَائِزٌ فِي كُلِّ حَالٍ قَبْلَ خَلْقِهِ وَبَعْدَ خَلْقِهِ فِي مَدَّةِ حَيَاتِهِ وَبَعْدَ مَوْتِهِ فِي مَدَّةِ الْبَرَزِخِ (شفاء السقام ص ٣٥٨)

(١٣) مَوْلَانَا رَشِيدُ أَحْمَدَ كُنْكَوْهِي رَحِمَهُ اللَّهُ فَرَمَانِي جِي دَا سَتَعَانَتْ دَرِي طَرِيقِي دِي يَوْهَ طَرِيقِي دِي دَا دِهَ جِي دَا سِي دَعَاوِي كِي جِي يَا اللَّهُ دَفْلَانِي بِهَ حَرَمَتِ بَانْدِي زَمَا دَا كَارُ وَكِرِهَ دَا بِالْإِتْفَاقِ جَائِزْ دِهَ بَرَابَرِهَ خَبَرِهَ دِهَ جِي دَقْبَرِ بِهَ خَوَاكِي وَيَا وَكِهَ بِهَ بِلْ حَيَا كِي وَيَا بِهَ دِي كِي دِهِي جَا كَلَامِ نَشْتِهَ. (فتاوى رشيديه ص ١٢٣)

(١٤) دَدِيوْبَنْدِ دَعْلَمَاؤُ بِهَ أَجْمَاعِي كِتَابِ الْمَهْنَدِ عَلَى الْمَهْنَدِ كِي دَرِيْمَ أَوْ خُلُورِمْ سَوَالِ دَتَوْسَلِ بِهَ بَارِهَ كِي دِي (السؤال الثالث والرابع) دَرِيْمَ أَوْ خُلُورِمْ سَوَالِ (٣) هَلْ لِلرَّجُلِ أَنْ يَتَوَسَّلَ فِي دُعَاوَاتِهِ بِالنَّبِيِّ ﷺ بَعْدَ الْوَفَاتِ أَمْ لَا؟ أَيْ أَدَوَاتِ شَخْصِهِ وَرُوسْتِهِ بِدَعَاكِي بِهَ نَبِي ﷺ بَانْدِي وَسِيلَهَ نِيُولِي شَيْ أَوْ كِهَنَهَ؟ (٤) أَيْ جُوزِ التَّوَسُّلِ عِنْدَكُمْ بِالسَّلَفِ الصَّالِحِينَ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَالصَّدِيقِينَ وَالشَّهَدَاءِ وَأَوْلِيَاءِ رَبِّ الْعَالَمِينَ أَمْ لَا؟

سَتَا سَوِ بِهَ نِيَزِ بِهَ سَلَفُو صَالِحِينِ يَعْنِي بِهَ أَنْبِيَاؤُ، صَدِيقِينِ، شَهَدَاؤُ، أَوْ بِهَ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ بَانْدِي تَوْسَلِ جَائِزْ دِي أَوْ كِهَنَهَ؟

الجواب: عِنْدَنَا وَعِنْدَ مَشَائِخِنَا يَجُوزُ التَّوَسُّلُ فِي الدَّعَاوَاتِ بِالْأَنْبِيَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَالشَّهَدَاءِ وَالصَّدِيقِينَ فِي حَيَاتِهِمْ وَبَعْدَ وَفَاتِهِمْ بَأَنْ يَقُولَ فِي دَعَائِهِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِفُلَانٍ أَنْ تُجِيبَ دَعْوَتِي وَتَقْضِيَ حَاجَتِي إِلَى غَيْرِ ذَلِكَ. (المهْنَد ص ٣٧)

زمونږ او زموږ د مشاڅو په تيز باندې په دعا کې په انبياءو په صالحينو په شهيدانو او په صديقينو باندې وسيله نيول جائز دی په دې ژوند کې هم او د وفات څخه وروسته هم چې داسې دعا وکړي چې يا الله تعالی د فلانکي بزرگ په وسيله باندې زما دعا قبوله کړه او زما حاجات پوره کړه.

(۱۵) حضرت مولنا اشرف علي تهانوي رحمته الله عليه د توسل اقسام بيانوي او فرمايي چې: والثالث دعاء الله ببركة هذا المخلوق المقبول وقد جوزه الجمهور ومنع منه ابن تيمية واتباعه (بوادر النواذر ص ۷۰۸) بحرمة سيد المرسلين خاتم النبيين شفيع المذنبين صلى الله عليه وسلم ابد الابدين ودهر الدهرين (نشر الطيب ص ۳)

(۱۶) شيخ الاسلام مولنا حسين احمد مدني رحمته الله عليه د ديو بنديانو او د وهاييانو دعقاؤو په ماين کې فرق بيانوي اوليکي چې: وهاييان توسل بالانبياء والاولياء ته بعد الوفا تاجائز وايي او ديو بنديان ورته نه يواځې دا چې جائز وايي بلکه ارجي للاجابة يې گڼي (نفس حيات ص ۱۶۱)

(۱۷) د فقيه الأئمة مفتي محمود حسن گنگوړي رحمته الله عليه څخه سوال شوی دی چې داسې دعا کول څه حکم لري چې يا الله زما فلانکي مشکل ددې بزرگانو په طفيل باندې پوره کړي؟ هغه جواب ورکوي چې د اصحيح ده. (فتاوى محموديه ج ۱ ص ۳۵۹)

(۱۸) مولنا ظفر احمد العثماني رحمته الله عليه فرمايي چې: په اولياؤ او انبياءو باندې توسل جايز دی، استعانت نه دی جائز کوم کسان چې توسل ته ناجائز وايي هغه د توسل او داستعانت په منځکې فرق نه دی کړی. (امداد الاحکام ج ۱ ص ۱۳۴)

(۱۹) مفتي عزيز الرحمن رحمته الله عليه فرمايي چې: په پيغمبرانو او په اولياؤ باندې توسل مستحب او اقرب الی الاجابة دی (عزيز الفتاوى ج ۱ ص ۱۷۱)

(۲۰) مولنا خير محمد جالندري رحمته الله عليه فرمايي چې: په انبياءو او اولياؤ باندې وسيله نيول جائزه او اقربه الی الاجابة ده. (اثار خير ص ۲۸۲)

همدارنگه فرمايي چې خلاصه دا چې د توسل جواز د ديو بند د علماؤ په ماين کې اتفاقي دی په دې کې دهیچا اختلاف نشته..... ددې تحریراتو څخه د لمر په شان دا خبره ظاهره شوه چې زموږ په مغربي پاکستان

که چې بعضی خلک ثنائونه دیوبند ته منسوبوي او توسل بالذات ته ناجائز بلکه شرک وایي نو دا خلک ښځه د دیوبندیان نه دي بلکه د دیوبند بدنامونکي دي (اثار خیر ص ۲۹۴)

(۲۱) دمصر علماؤ د دیوبند د اکابرو څخه یو څو سوالونه کړي وې هغوی کې یو سوال د توسل په باره کې و چې: (ان التوسل به او بأحد من الاولیاء الکرام ممنوع) آیا په نبی ﷺ او په اولیاؤ باندې توسل ممنوع دی؟

الجواب: وان التوسل بالنبي ﷺ وبأحد من الاولیاء العظام جائز بان یكون السؤال من الله تعالى وبتوسل بنبيه وبولیه (توسل په انبیاء او په اولیاؤ باندې په داسې طریقې باندې جائز دی چې د نبی ﷺ او یا د ولی په وسیله یې د الله تعالی څخه وغواړي). (کتابه عزیز الرحمن، الجواب صحیح محمود عفی عنه مدرس اول مدرسه عربیه دیوبند .

الجواب صحیح، محمد احمد مهتم مدرس عاليه دیوبند، الجواب صحیح، غلام رسول مدرس مدرس عاليه دیوبند، الجواب صحیح بنده مرتضی حسن مدرس دارالعلوم دیوبند، الجواب صحیح محمد انور مدرس مدرس اسلامیه دیوبند هذ هو الحق، حبیب الرحمن مهتم مدرس عاليه دیوبند الاجوبة کلها صواب بلارتياب محمد اشرف علی عفی عنه (امداد الفتاوی ج ۶ ص ۳۱۳، ۳۱۲)

(۲۲) مجدد الف ثاني رحمه الله فرمایي چې: اللهم اجعلنا من محبيهم بحرمة سيد المرسلين عليه وعلى اله وعليهم الصلوة والسلام، (مکتوبات ج ۱ ص ۲۳۳ مکتوبه نمر ۵۶).

(۲۳) مولنا ذکریا رحمه الله فرمایي چې یا الله تعالی پخپل لطف او دخپل محبوب په خاطر او دخپل محبوب د پاک کلام په برکت باندې ما گناه گار ته هم دا خلاص توفیق راکړه (فضایل تبلیغ اختتام فصل خامس)

(۲۴) مفتي شفیع رحمه الله فرمایي چې: دغیر مادي اسبابو په ذریعه باندې د کوم نبی او یا د کوم ولی څخه دعا غوښتل او یا ددوی په وسیله باندې براه راست دعا کول د قرآن او د حدیث څخه ثابت دی. (معارف القرآن ج ۱ ص ۹۹، ۱۰۰)

(۲۵) مولنا محمد یوسف شهید لد هیانوي شهید رحمه الله فرمایي چې: په نبی ﷺ او په اولیاؤ باندې توسل جائز دی. (اختلاف امت او صراط مستقیم ص ۴۸)

(۲۶) مفتي عبد الشکور ترمذی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: زمونہ او زمونہ د مشایخو پہ نیز باندی پہ انبیاء او پہ اولیاء باندی د وفات خخہ مخکي او د وفات خخہ وروستہ توسل جائز دی. (عقائد علما دیوبند عقیدہ نمبر ۴)

(۲۷) مولنا سرفراز خان صفدر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دیوبند تول اکابر د توسل پہ جواز باندی قائل دی پہ دوی کي ہیخ اختلاف نشته (تسکین الصدور ص ۴۰۵)

(۲۸) علامہ الوسی رحمۃ اللہ علیہ د وسیلہ د مسئلہ د تحقیق خخہ وروستہ فرمائی ہے: وبعد هذا کله انا لأرى بأساً في التوسل الى الله تعالى بجاء النبي ﷺ حياً وميتاً (روح المعاني تحت قوله تعالى وابتنوا اليه الوسيلة)

(۲۹) علامہ شامی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: وقد عد من أداب الدعاء التوسل على ما في الحصن وجاء في رواية اللّهم اني اسألك بحق السائلين (در مختار مع رد المحتار ج ۵ ص ۴۸۱، عالمگیری ج ۵ ص ۳۱۸)

(۳۰) علامہ شامی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: قال السبكي يحسن التوسل بالنبي ﷺ الى ربه ولم ينكره احد من السلف ولا الخلف الا ابن تيميه فابتدع ما لم يقله عالم قبله (رد المحتار ج ۵ ص ۵۸۱)

توسل بالنبي ﷺ مستحب دی ددی خخہ پہ امت کي ہيخوک ہم نہ و منکر تر دی ہے ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ را پیدا شو او داسي مبتدع قول یی و کرو ہے ددہ خخہ مخکي ہیخ عالم ہم نہ و کري.

صاحب دجواهر القرآن

تاسو دروح المعاني عبارات ولوستل، مولنا غلام اللہ خان رحمۃ اللہ علیہ دروح المعاني نا مکمل عبارت را نقلوي او خلکو تہ د انبایي ہے صاحب دروح المعاني د وسیلہ خخہ منکر و حالانکہ صاحب دروح المعاني پہ وسیلہ باندی تقریباً خلور صفحہ بحث کري دی صاحب دجواهر القرآن دروح المعاني پہ ص ۱۲۵ باندی حوالہ ورکري دہ حالانکہ ہفہ دیوسري سوال دی ہے د وسیلہ خخہ منکر دی، علامہ الوسی رحمۃ اللہ علیہ ورتہ مکمل جواب ورکري دی ہلتہ دا بحث د (ص ۱۲۴ خخہ تر ص ۱۲۸ پوري دی تریاق اکبر بزبان صفدر ص ۴۰۸)

اعتراض: صاحب ہدایي خرنگہ فرمائی ہے: (وبكره ان يقول الرجل في دعائه بحق فلان، او بحق انبيائك ورسلك لانه لاحق للمخلوق على الخالق؟ (ہدایہ ج ۴ ص ۷۸ کتاب الکراهية).

جواب

۱- ددي عبارت معنی دانده چې توسل مطلقا ناجائز دی بلکه دلته یې صرف د (حق) د لفظ استعمال ته مکروه ویلي دي او ددي وجه داده چې معتزله په الله تعالی باندې د مطیع لپاره ثواب ته واجب وایي، اهل سنت په الله باندې د وجوب علقي او د وجوب شرعي څخه منکر دي البته وجوب تفضلي مني نو کله چې د حق په لفظ کې د معتزله د معنی احتمال و نو فقهاؤ دې موهم لفظ ته مکروه وویلي لکه څرنګه چې د همدې عبارت لاندې شارحین لیکې چې: (لانه لاحق للمخلق على الخالق)

۲- جواب: ملا علي قاري فرمایي چې: قبل ويجرم ان يقول في دعائه بحق فلان نبيا كان او وليا او بحق البيت او المشعر الحرام لانه لاحق للمخلوق على الخالق لكن قد يقال انه لاحق لهم وجوبا من اصله لكن الله جعل لهم حقا من فضله (فتح باب العناية ج ۳ ص ۳۰)

۳- جواب: مولنا اشرف علی تهانوي رحمته الله فرمایي چې د حق لفظ د حقیقي معنی په اعتبار سره ناجائز دی او د مجازي معنی په اعتبار سره یعنی د توسل په معنی سره جائز دی (امداد الاحکام ج ۴ ص ۳۶)

۴- جواب: د مولنا حسین احمد مدني رحمته الله څخه پوښتنه وشوه چې مودودي صاحب د هدايي دا عبارت پیش کوي چې لاحق للمخلوق على الخالق او وایي چې ددي څخه معلومیږي چې داسې دعا کول ناروا دي چې یا الله تعالی د نبي صلی الله علیه و آله په حرمت او یا د فلانکې په حق باندې زما دا مشکل حل کړه. مولنا مدني رحمته الله ورته په ډېر تفصیل سره جواب ورکوي د جواب خلاصه یې په لاندې ټکو کې راغزلوو.

(۱) مودودي خو د فقهي د کتابونو توهین کوي نو په دې مسئلې کې ولې د صاحب د هدايي تقلید کوي؟

(۲) صاحب د هدايي خو صرف مکروه ویلي دي حالانکې د توسل څخه منکرین توسل ته حرام (بدعت)

او شرک وایي.

(۳) په احادیثو کې د مخلوق حق په خالق باندې ثابت دی رسول الله صلی الله علیه و آله حضرت معاذ رضی الله عنه ته فرمایي

چې (هل تدري ما حق الله على عباده وما حق العباد على الله قلت الله ورسوله اعلم قال فان حق الله على العباد ان يعبدوه ولا يشرکوا به شيئا وحق العباد على الله ان لا يعذب من يشرک به شيئا) (بخاري باب اسم الفرس والحمار)

(٤) دحق لفظ د پرو معنا گمانو لپاره استعمال یري لکه واجب عقلي، واجب شرعي، مستحق او ثابت، جدیر او لائق، مشابه بالواجب، موجود صوري، احترام، مهمت بالشان، لکه حق الله علی کل مسلم ان یقتل فی سبعة ایام رواه مسلم، باب الطیب الخ په دې معنی گمانو کې په اوله معنی کې اختلاف دی د معتزله وؤ په نیز باندې په الله باندې عدل واجب دی عقلا او د اهل سنت والجماعة په نیز باندې په الله تعالی باندې هیچ شی نه دی واجب نو په کوم وخت کې چې د معتزله وؤ شور د پرو وؤ نوقها وؤ سدا للذراع دی لفظ ته مکروه وویلي ددې لپاره چې څوک ترېنه د معتزله وؤ معنی مراد نه کړي او زموږ په زمانه کې معتزله نشته لهذا اوس داسې دعا کول جائزه او مستحبه دی (مکتوبات شیخ الاسلام ج ٤ ص ١٤٦ فتاوی شیخ الاسلام ص ٨٦)

* * *

مسئلة الاستشفاع عند قبر النبي ﷺ

مؤلف: الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني النجف ماري

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مسئله الاستشفاع عند قبر النبي ﷺ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده، اما بعد!

داهل سنت والجماعة دمسلك مطابق كله چې كوم مسلمان دنبی ﷺ روضي مباركې ته ورشي نو دصلوة او دسلام دعرض كولو څخه وروسته دې د رسول الله ﷺ په وسيله باندې دعا وكړي او رسول الله صلى الله عليه وسلم ته دې دشفاعت درخواست وكړي داسې دې ووايي چې آي دالله رسوله زه دخپل سفارش درخواست درته كوم يا رسول الله زما شفاعت وكړه (عقائد علماء ديوبند عقیده نمبر ۵) داهل سنت والجماعة په نيز باندې دا استشفاع جائزه او مستحبه ده.

داهل بدعتو مسلك

ماتيان بدعتيان ليكي چې دنبی ﷺ دقبر مبارك سره استشفاع بدعت سيئه دي دصحابه و داجماع او دامت دتعامل څخه مخالفت دي (اقامة البرهان ص ۳۱۲)

داهل سنت والجماعة دلائل

الله تعالى فرمايي چې: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا لِيُظَاهَرَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا. (النساء ۶۴) حاصل دا چې الله تعالى فرمايي چې: ما پيغمبران صرف ددې لپاره ليرلي دي چې دالله په اذن باندې يې پيروي وكړي شي او كله چې دوى د خپلو ځانونو سره ظلم وكړو نو كه تاته راغلى وي او دالله تعالى څخه يې بښنه غوښتي وي او رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته بښنه غوښتي وي نو خامخا به دوى الله تعالى بښه توبه قبلونكي او مهربان موندلي وي.

ددې ايت په تشرېح كې مفسرين فرمايي چې (يرشد تعالى العصاة والمذنبين اذا وقع منهم الخطاء والعصيان ان يأتوا الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فيستغفرو الله عنده ويسألون ان يستغفرهم فانهم اذا فعلوا ذلك تاب الله عليهم ورحمهم وغفرهم ولهذا قال لوجدوا الله توابا رحيمًا) وقد ذكرنا جماعة منهم الشيخ ابو نصر بن الصباع في كتابه (الشامل) الحكاية المشهورة عن العتيبي قال كنت جالسا عند قبر النبي

﴿فجاء اعرابي فقال السلام عليك يا رسول الله ﷺ سمعت الله يقول (ولو انهم اذ ظلموا انفسهم الاية) وقد جئتكم مستغفرا لذنبي مستشفعا بكم الى ربى ثم انشأ يقول .

ياخير من دفنت بالقاع اعظمه فطاب من طيبهن القاع والاكم

نفسى الفداء لقبر انت ساكنه فيه العفاف وفيه الجود والكرم

ثم انصرف الاعرابي فغلبتني عيني فرأيت النبي ﷺ في النوم فقال يا عتي الحق الاعرابي فبشره ان الله قد غفر له. [تفسير ابن كثير ج ٢ ص ٣٤٨، تفسير درمنشورج ٢ ص ٤٧٤ والقول البديع ص ١٦٨، كتاب الايضاح في مناسك الحج والعمرة للنووي ص ٤٥٥ حاشية على شرح الايضاح لابن حجر المكي ص ٤٨٩ كتاب المناسك للملاعلي القاري ص ٥١٢].

خلاصه دا چې الله تعالى گناهكارانو ته دا طريقه خودلي ده چې (دوفات خخه مخکې اويادوفات خخه وروسته) رسول الله ﷺ ته ورشي هلته دا الله تعالى خخه بښنه وغواړي او دنبي ﷺ خخه هم غوښتنه وکړي چې دا الله تعالى خخه ورته بښنه وغواړي کله چې دا کار وکړي نو الله تعالى به يې توبه قبوله کړي رحم به ورياندې وکړي او بښنه به ورته وکړي حضرت عتبې رضي الله عنه فرمايي چې يوه ورځ زه دنبي ﷺ دقبر مبارک سره ناست وم نو يو باندې چې راغلو او وي فرمايل چې السلام عليكم يا رسول الله ﷺ ما دا الله تعالى خخه اوريدلي دي چې فرمايلي يې دي چې که چيرته دوي گناه وکړي او تاته راشي دا الله خخه دخپلو گناهونو لپاره بښنه وغواړي او رسول الله ﷺ هم ورته بښنه وغواړي نو الله تعالى به بښه توبه قبلوونکي او مهربان پيدا کړي نو يا رسول الله ﷺ زه تاته راغلي يم او دخپلو گناهونو خخه مغفرت غواړم او تا الله ته سفارش کوم بيا يې دا مذكور اشعارو ويلې او لاړو حضرت عتبې رضي الله عنه فرمايي چې په ما باندې خوب غلبه وکړه نو نبي ﷺ مې په خوب کې وليدلوراته وي فرمايل چې دې باندې چې پسې ورشه او زيری ورته ورکړه چې الله تعالى وبښلې .

ددې واقعي تحسين کونکي دير محدثين دي لکه امام نووي . [كتاب الايضاح ص ٤٥٤ تقى الدين السبكي، شفاء السقام ص ٢٣٥] امام سمهودي خلاصه الوفاء ج ١ ص ٥٦

مولنا اشرف علي تهانوي رحمته الله عليه فرمايي چې په مواهب کې دامام ابو المنصور الصباغ، ابن نجار، ابن عساكر، او ابن الجوزي، رحمهم الله په سند باندې دمحمد بن حرب خخه دا واقع را نقل شوي ده او محمد بن

حرب په ۲۲۸ هـ کې و خلاصه دا چې دا د خیر القرون واقعده او دهیجا څخه ورباندې نکیر نه دی رانقل شوی لهذا دا واقعہ حجت دی. (نشر الطیب ص ۱۴۳)

دا حکم اوس باقی دی

(۱) امام مسعودي رحمته الله فرمایي: (وقد فهم العلماء من الآية العموم واستحبوا لمن أتى القبر ان يتلوها ويستغفر الله وورد وحكاية العتبي الآتية في كتبهم محسنين لها)، خلاصة الوفاء باخبار دار المصطفى ج ۱ ص ۴۵

علماؤ ددې ايت څخه عموم رافهمولي دي او مستحبه يې گڼلې ده چې څوک د نبي ﷺ قبر مبارک ته ورشي نو دا ايت دی ولولي او د الله تعالی څخه دی بښنه وغواړي او د عتبي رحمته الله واقعہ يې ذکر کړي ده او ددې واقعي تحسین يې کړې دی.

(۲) امام سبكي رحمته الله فرمایي چې: والایه وان وردت في اقوام معينين في حالة الحياة فتعم بمعموم العلة كل من وجد فيه ذلك الوصف في الحياة وبعد الموت ولذلك فهم العلماء من الآية العموم في الحالتين واستحبوا لمن أتى الى قبره ﷺ ان يتلو هذه الآية ويستغفر الله تعالى. (شفاء السقام ص ۱۲۵)

(۳) مولنا قاسم نانوتوي رحمته الله فرمایي چې په دې ايت کې تخصيص نشته د رسول الله ﷺ د زمانې خلک به هم همداسې کوي او وروستې خلک به هم همداسې کوي او څرنگه به تخصيص راشي؟ د رسول الله ﷺ وجود خود طول امت لپاره رحمت دی لکه د نبي ﷺ په ژوند کې چې نبي ﷺ ته راتلل او استشفاع متصوره وه نو اوس هم متصوره ده ځکه چې نبي ﷺ په قبر کې ژوندی دی، (اب حیاة ص ۵۲)

(۴) مفتي شفيع رحمته الله ددې ايت لاندې ليکي چې: دا ايت اگر چې د منافقانو په باره کې نازل شوی دی لکن ددې ايت کریمه څخه يو قانون راووتلو هغه دا چې هر سړی چې نبي ﷺ ته ورشي او نبي ﷺ ورته د مغفرت دعا وکړي نو الله تعالی هغه سړي ته ضرور مغفرت کوي او نبي ﷺ ته ور تلل لکه چې په دنيوي ژوند کې کيدلو نو همدارنگه اوس هم د نبي ﷺ روضي مبارکې ته د ور تللو همدا حکم دی حضرت علي رضي الله عنه فرمایي چې کله چې مونږ د نبي ﷺ د دفن کولو څخه فارغ شو نو درې ورځې وروسته يو نو جوان راغلو او په چينغو او په ژړا ژړا يې دا ايت کریمه لوستلو او ويل به يې چې يا الله تعالی تاخو په دې ايت کریمه کې وعده کړې ده چې څوک نبي ﷺ ته ورشي او دخپلو گناهونو لپاره بښنه وغواړي او رسول الله ﷺ ورته بښنه

وغواي نو الله تعالى ورته بېننه کوي نو له دې وجې يا رسول الله ﷺ زه تاته راغلی يم ماته دمغفرت سوال وکړم، په دغه وخت کې چې کوم خلک حاضر وو دهغوئ بيان دی چې در رسول الله ﷺ د قبر څخه دې ځوان ته اواز راغلو چې (قد غفر لك) تاته مغفرت وشو (معارف القرآن ج ۲ ص ۴۵۹)

(۵) ظفر احمد العشمانی رحمه الله فرمايي چې: ثبت ان حكم الآية باق بعد وفاته ﷺ فينبغي لمن ظلم نفسه ان يزور قبره ويستغفر الله عنده فيستغفر له الرسول ﷺ (اعلاء السنن ج ۱ ص ۴۹۸).

(۶) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: (روى بعض الحفاظ عن ابي سعيد السمعاني انه روى عن علي رضي الله عنه انه بعد ما دفن ﷺ جاء اعرابي فقال يا رسول الله ﷺ جئتكَ تستغفر لي الى ربي فنودي من القبر الشريف ان قد غفر لك (تحريرات حديث ص ۳۹۶).

دوهم دليل:

وبه قال حدثنا ابو معاوية عن الاعمش عن ابي صالح عن مالك الدار وكان خازن عمر على الطعام قال اصاب الناس قحط في زمن عمر رضي الله عنه فجاء رجل الى قبر النبي ﷺ فقال يا رسول الله استسق لامتك فانهم قد هلكوا فأتى الرجل في المنام ف قيل له أتت عمر رضي الله عنه فأقرته السلام واخبره انكم مستقون وقل له عليك الكيس، عليك الكيس، فأتى عمر فاخبره فبكى عمر رضي الله عنه ثم قال يا رب لا ألو الا ما عجزت عنه (مصنف ابن ابي شيبة رقم ۳۲۶۶ باب ما ذكر في فضل عمر رضي الله عنه).

د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې ستخته قحطي راغله نو يو سړي د نبي ﷺ قبر ته راغلو او وې فرمايل چې يا رسول الله ﷺ دخپل امت لپاره باران وغواړه بېشكه چې دوى هلاک شو نو نبي ﷺ هم دې سړي ته په خوب کې ورغلو او ورته وپويل چې عمر ته ورشه زما له خوا ورته سلام ووايه او خبر ورته ورکړه چې په تاسو باندې به باران راوورېږي او دا هم ورته ووايه چې هوښيار اوسه، هوښيار اوسه، هغه سړي حضرت عمر رضي الله عنه ته راغلو ټوله واقعه يې ورته بيان کړه حضرت عمر رضي الله عنه په ژړا شو او وې فرمايل چې يا الله تعالى زه به دخپل طاقت مطابق سستي نه کوم.

مصححین: حافظ ابن حجر رحمه الله دې روايت ته صحيح ويلي دي. (فتح الباري ج ۲ ص ۴۹۵ باب سؤال الناس الامام الاستسقاء الخ)

حافظ ابن کثير رحمه الله ورته صحيح ويلي دي (البدايه والنهايه ج ۷ ص ۱۰۵)

امام مسعودي رحمه الله ورتنه صحيح ويلي دي (خلاصة الوفاء ج ١ ص ٤٩)

ابن حجر المكي ورتنه صحيح ويلي دي (حاشية على الايضاح ص ٤٩٠)

امام تقي الدين السبكي ورتنه صحيح ويلي دي: (شفاء السقام ص ٢٨٢)

فائدة: د رسول الله ﷺ روضي مبارك ته دارا غلى سري حضرت بلال رضي الله عنه و وگوره فتح الباري، تاريخ طبري، البدايه والنهايه.

دامت دعلاؤ خخه داستشفاع ثبوت

(١) ثم تأتي القبر وتستقبل وتقول السلام عليك أيها النبي ... اللَّهُمَّ انك قلت وقولك الحق ولوانهم اذ ظلموا الايه وقد اتيتك مستغفرا من ذنوبي مستشفعا بك الى بي الخ (المغني لابن قدامه ج ٣ ص ٥٩٩)

(٢) ويتوسل به في حق نفسه ويستشفع به الى ربه سبحانه وتعالى (المجموع شرع المذهب ج ٣ ص ٢٧٤)

(٣) ثم يقول يا رسول الله ﷺ ان الله تعالى قال: فيما انزل عليك (ولوانهم اذ ظلموا) وقد ظلمت نفسي ظلما كثيرا وأتيت بجهلي وغفلي امرا كبيرا وقد وفدت عليك زائرا وبك مستجيرا مستغفرا من ذنبي سائلا منك ان تشفع الى ربي متوسل بك الى الله تعالى (خلاصة الوفاء ص ٥٧ ج ١)

(٤) وقد جئناك من بلاد شاسعة وامكنة بعيدة قطعنا ها بقصد زيارتك لنفوز شفاعتك والنظر الى مآثرك ومعاهدك والقيام بقضاء بعض حقك والاستشفاع بك الى ربنا فاشفع لنا الى ربنا الخ (نور الايضاح ج ١ ص ١٥٥)

(٥) فيتوجه الى قبره رضي الله عنه فيقف عند رأسه الشريف مستقبل القبلة ثم يدنو منه ثلاثة اذرع او اربعة ولا يدنو اكثر من ذلك ولا يضع يده على جدار التربة ويقف كما يقف في الصلوة ويمثل صورته الكريمة البهية كانه نايم في لحده عالم به يسمع كلامه ثم يقول السلام عليك يا نبي الله ورحمة الله وبركاته ولا يرفع صوته ولا يخفضه كثيرا ويبلغه سلام من اوصاءه فيقول السلام عليك يا رسول الله ن فلان بن فلان يتشفع بك الى ربك فاشفع له ولجميع المسلمين . (كتاب الفقه على المذاهب الاربعة فصل زيارة قبر النبي ﷺ)

(٦) ويبلغه سلام من اوصاء فيقول السلام عليك يا رسول الله ﷺ من فلان بن فلان يستشفع بك الى ربك فاشفع له ولجميع المسلمين الخ (فتاوى عالم گيري خاتمة في زيارة قبر النبي ﷺ)

(٧) وقد اطبق الاثمة الحنفية على سنية زيارة النبي ﷺ وزيارة صاحبيه وطلب الشفاعة منهم (المنحة الوهبية في رد الوهابية ص ١٥)

(٨) مولنا عبد الحي لکنوي رحمته الله د وسيلې اودا استشفاع لپاره د احاديثو د رانقلولو څخه وروسته فرمايي چې ددې اياتونو اود احاديثو څخه ظاهره شوه چې دا ولياؤ څخه دعا غوښتل او ددوي په ذريعه باندې دعا کول په هيڅ صورت کې ناجائز نه دي. (مجموعه الفتاوى اردو ج ٣ ص ٢٩٢)

(٩) مولنا رشيد احمد گنگوحي رحمته الله فرمايي چې: د يو ولي قبر ته ورتلل او دا ورته ويل چې اى فلانکيه الله تعالى ته سوال وکړه چې زما حاجت پوره کړي په دې کې د علماؤ اختلاف دى څوک چې سماع الموتى مني نو هغوى دېته جائز وايي او څوک چې سماع الموتى نه مني نو هغوى ددې څخه منع کوي لکن د انبياؤ په سماع کې دهیچا اختلاف نشته له دې وجې دا به مستثنى کولى شي او ددې د جواز دليل دادى چې فقهاؤ دا ليکلي دي چې د روضې مبارکې د زيارت په وخت کې به د شفاعت طلب کوي همدا د جواز لپاره کافي دى. (فتاوى رشيديه ص ١٢٣، تاليفات رشيديه ص ١٣٤)

په بل ځاى کې فرمايي چې بيا به د نبې رحمته الله په وسيله باندې دعا وکړي او شفاعت به وغواړي داسې به ووايي چې يا رسول الله ﷺ اسألك الشفاعة واتوسل بك الى الله في ان أموت مسلما على ملتک وسنتک، (تاليفات رشيديه ص ٦٥٠)

(١٠) د حضرت مولنا اشرف علي تھانوي رحمته الله قول مخکې د اول دليل په تشریح کې وليکل شو (نشر الطيب ص ٢٤٣)

(١١) مولنا يوسف لدهيانوي شهيد رحمته الله فرمايي چې د ټولو پيغمبرانو او د نبې رحمته الله په باره کې زما عقیده حیات دی او در رسول الله ﷺ روضې مبارکې ته د ورتللو څخه وروسته د نبې رحمته الله څخه د شفاعت د غوښتلو مسئله زمونږ په کتابونو کې ليکل شوي ده لدې وجې څخه د کوم نیک بخته شري چې دا سعادت په نصيب شو چې د نبې رحمته الله روضې مبارکې ته ورشي نو در رسول الله ﷺ په دربار کې دې دعا او د شفاعت درخواست وکړي (اختلاف امت او صراط مستقيم ص ٥٩)

(۱۲) مفتي محمود حسن گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي: دنيي رحمۃ اللہ علیہ قبر ته د ورتللو خخه وروسته داسي دعا كول ثابت دی، فتاوی محمودیه ج ۱ (ص ۲۵۷) دکوم ولي اویا دنيي قبر ته ورتلل او ددعا درخواست کول خه حکم لري؟

جواب: د رسول الله ﷺ روضي ته ورتلل او خطاب ورسره كول صحيح دی خخه چې حدیث خخه ثابت ده چې نبی ﷺ یې اوري، (فتاوی محمودیه ج ۱ ص ۵۷۷)

(۱۳) مفتي عبد الرحيم لاچپوري رحمۃ اللہ علیہ دزبدۃ المناسک په حوالې سره ليکي چې بيا به د رسول الله ﷺ په وسيله باندې دعا وکړي او شفاعت به ترېنه وغواړي او داسې به ووايي چې ای د الله تعالی رسول زه تاته دشفاعت درخواست کوم او الله تعالی ته دې وسيله کوم (فتاوی رحيميه ج ۱ ص ۱۵۵)

(۱۴) مفتي عبد الشکور ترمذي رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي: د رسول الله قبر ته ورتلل او دشفاعت غوښتنه ترېنه کول او داسې ويل چې یا رسول الله ﷺ زما دمغفرت شفاعت وکړه جائز دي (عقائد علماء دیوبند عقیده نمبر ۵) په دې کتاب باندې دلاندې علماؤ تصدیقونه دی.

ددیوبند خلويښت کلن مهتم قاري طيب رحمۃ اللہ علیہ مفتي شفيع رحمۃ اللہ علیہ ظفر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ، مولنا عبد الله بهلوي رحمۃ اللہ علیہ، محمد يوسف بنوري رحمۃ اللہ علیہ، خير محمد جالندهري رحمۃ اللہ علیہ، جميل احمد تھانوي رحمۃ اللہ علیہ، مفتي محمود رحمۃ اللہ علیہ، شمس الحق افغاني رحمۃ اللہ علیہ، مولنا علی محمد رحمۃ اللہ علیہ، مفتي عبد القادر رحمۃ اللہ علیہ، مولنا محمد شريف کشميري، وغيره.

(۱۵) داهل سنت والجماعة امام مولنا سرفراز خان صفدر رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي چونکه دنيي رحمۃ اللہ علیہ په قبر کې حيات په تواتر باندې ثابت دی لدې وجې دنيي رحمۃ اللہ علیہ قبر ته ورتلل او داسې ويل چې یا رسول الله ﷺ زما دمغفرت لپاره شفاعت وکړه، جائز او صحيح دی تسکين الصدور ص ۳۳۶)

اللهم ارزقنا زيارته وشفاعته بجاهه صلي الله عليه وسلم

واصحابه وازواجه وزرياته وسلم.

مسئله سماع الموتى

مؤلف الشيخ ابو ابراهيم رحم الله الحقاني النحراي

مسئله سماع الموتى

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده،

اما بعد ۱

دینی ﷺ په سماع عند القبر کې اختلاف نشته البته دعا مو مه و په سماع کې اختلاف دی مولنا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ فرمایي چې: دا مسئله د صحابه کرامو د زمانې څخه اختلافي ده. (فتاوی رشیدیہ ص ۸۷ آپ کې مسائل وانکا حل ج ۱ ص ۲۹)

مفتي كفايت الله الدهلوي رحمہ اللہ فرمایي چې د سماع الموتى مسئله د اولو قرنونو څخه اختلافي ده د صحابه و کرامو هم په دې کې اختلاف و او د هغوئ څخه وروسته تر ننه پورې دا مسئله اختلافي ده له دې وجې هيڅوک دا حق نه لري چې په دې مسئله کې د بل فريق تضليل يا تفسيق او يا تجهيل وکړي ځکه چې دده د دې تضليل تفسيق او تجهيل اثر تر صحابه و کرامو پورې رسيږي (كفاية المفتي ج ۱ ص ۲۰۱)

نو دا نصاب تقاضی دا وه چې په دې مسئله کې هيچا بل فريق ته بد اوږد نه وي ويلې لکن اشاعتي معاني او اخلاقي او ديني حدود د پېښو لاندې کړی دی او د سماع الموتى قائلينو ته مشرکان، کافران او بدعتيان وايي.

فضل الرحمن مماتي: سيد عنايت الله شاه بخاري به سماع الموتى ته د شرک جرړه او دروازه ويلې (التحقيق الانيق ص ۱۴۴)

محمد حسين شاه نيلوي مماتي: نيلوي به د سماع الموتى عقيدې ته شرک نه ويلې البته د شرک دروازه به يې ورت ويلې (مختصر سوانح حيات ص ۱۲۲)

نو چونکې فريق مخالف په دې مسئله کې د د څخه تجاوز کولو او د دوى د کفر او د شرک د فتو و نسبت تر هغو صحابه و کرامو پورې رسيدلو کوم چې د سماع الموتى قائل و لدې وجې به دلته مونږ دا ثابته کړو چې د سماع الموتى د قائلينو موقف د قرآن او د سنت، او د امت د اکابرو د اقوالو څخه ثابت دی زموږ موقف هم د

ادی چې سماع الموتی شته دی لکن مونږ هغه چاته د تضلیل او د تفسیق نسبت نه کوو چې هغوی د سماع الموتی یعنی د عامو مړود او بدلو څخه منکر دي .

البته هغه خلک ضرور گمراهان دی کوم خلک چې په دې مسئله کې د حد څخه تجاوز کوي او قائلینو د سماع الموتی ته مشرکان وایي .

د سماع الموتی لپاره دلائل

اول دلیل:

عن انس رضی الله عنه عن النبي ﷺ قال العبد اذا وضع في قبره وتولى وذهب اصحابه حتى انه ليسمع قرع نعالهم اذنه ملكان ، (الحديث) بخاري ج ۱ ص ۱۷۸ باب الميت يسمع خفق النعال ، مسلم ج ۲ ص ۳۸۶ عرض مقعد الميت الخ

حضرت انس رضی الله عنه در رسول الله ﷺ څخه روایت کوي چې کله چې مړی په قبر کې کینډول شي او خلک ترې نه لار شي نو مړی لا د خلکو د پښو اواز اوري چې دوه ملائکې ورته راشي الخ

حافظ ابن حجر رحمته الله عليه: حافظ ابن حجر فرمایي چې: وقد ثبتت الاحاديث بما ذهب اليه الجمهور كقوله انه يسمع خفق نعالهم وقوله تختلف اضلاع لضمة القبر وقوله يسمع صوته وكل ذلك من صفات الاجساد (فتح الباري باب ما جاء في عذاب القبر ج ۳ ص ۲۹۹)

علامه بدرالدين عيني رحمته الله عليه: علامه عيني دامام بخاري د باب په تشریح کې فرمایي چې: ای هذا باب يذكر فيه الميت يسمع خفق نعال الاحياء وصوتها عند دسها على الارض (عمدة القاري ج ۶ ص ۱۹۶)

سلطان المحدثين ملا علي القاري رحمته الله عليه: ددې حديث په تشریح کې فرمایي چې: وقال ابن الملك ای صوت ، دقا وفيه دلالة على حياة الميت في القبر لان الاحساس بدون الحياة ممنوع عادة واختلفوا في ذلك فقال بعضهم باعادة الروح وتوقف ابو حنيفة رحمته الله عليه في ذلك اه ولعل توقف الامام في ان الاعادة تتعلق بجزء البدن او كله . (مرقات باب اثبات عذاب القبر ج ۱ ص ۱۹۸)

ددې حوالو څخه معلومېږي د (انه ليسمع قرع نعالهم) څخه حقيقت مراد دی چې مړی د پښو څخه وروسته بالکل د خلکو د پښو کشاری اوري .

دوهم دليل:

کله چې څوک هديرې او يا قبر ته ورشي نو رسول الله ﷺ فرمايي چې په اهل قبور و باندې به سلام اچوي او دعا به ورته کوي او ورته به وائي چې ستاسو لپاره مونږ د الله تعالیٰ څخه بښنه غواړو او مونږ هم انشاء الله چې درتلونکي يو او سلام په داسې چا باندې اچول کيږي چې هغه يې اوري او همدارنگه د خطاب صيغې هم حقیقه په هغه ځای کې استعمالیږي چې مخاطب يې اوري.

(۱) وعن بريدة رضي الله عنه قال كان رسول الله ﷺ يعلمهم اذا خرجوا الى المقابر فكان قائلهم يقول السلام عليكم اهل الديار من المؤمنين والمسلمين وانا ان شاء الله بكم لاحقون اسأل الله لنا ولكم العافية (مسلم ج ۱ ص ۳۱۴ کتاب الجنائز)

(۲) رسول الله ﷺ به چې د بقیع هديرې ته لاړو نو فرمايل به يې چې: السلام عليكم دار قوم مؤمنين وأناكم ماتوعدون غدا مؤجلون وانا ان شاء الله بكم لاحقون اللهم اغفر لنا لاهل بقیع الغرقد (مسلم ج ۱ ص ۳۱۳ کتاب الجنائز مشکوة باب زیارة القبور).

دریم دليل:

عن انس رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ ترك قتلى بدر ثلاثا ثم أتاهم فقام عليهم فناداهم يا ابا جهل بن هشام يا أمية بن خلف، يا عتبة بن ربيعة يا شعبة بن ربيعة أليس قد وجدتهم ما وعد ربكم حقاً فاني قد وجدت ما وعدني ربي حقاً فسمع عمر قول النبي ﷺ فقال يا رسول الله كيف يسمعون واني يجيبون وقد جيفوا قال والذي نفسي بيده ما انتم بأسمع لما أقول منهم ولكنهم لا يقدر ان يجيبوا ثم أمرهم فسحبوا فألقوا في قليب بدر (مسلم ج ۲ ص ۳۸۷ باب عرض مقعد الميت)

حضرت انس رضي الله عنه فرمايي چې رسول الله ﷺ په بدر کې وژل شوی کفار درې ورځې پرېښودل درې ورځې وروسته ورغلو او اوازيې ورته وکړو چې ای ابو جهله ای امیه ای عتبه او ای شیبه ایا تاسو هغه وعده رشتیني ونه موندله کومه چې ستاسو سره ستاسو رب کړی وه؟ ما سره چې زما رب کومه وعده کړې وه ما خو رشتیني وموندله، کله چې عمر رضي الله عنه د نبی ﷺ خبرې واوریدلې نو ورته وېرمايل چې یا رسول الله ﷺ دوی به ستا خبرې څرنگه واورې او څرنگه به تاته جواب درکړي حال دا چې دوی خو مړه دي؟

رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې په هغه ذات مې دې قسم وي چې زما روح د هغه په قبضه کې دی چې دوى يې ستاسو څخه بڼه اوري لکن جواب نه شي راكولې بيا يې امر وكړ و او ټول مړي دبدر په كوهي كې وغورزول شو .

مستدلين:

(۱) امام نووي رحمه الله د دې حديث په تشرېح كې ليكي چې: (قال المازري قال بعض الناس الميت يسمع عملا بظاهر هذا الحديث ثم انكر المازري وادعى ان هذا خاص في هؤلاء ورد عليه القاضي عياض وقال يحمل سماعهم على ما يحمل عليه سماع الموتى في احاديث عذاب القبر وفتنه اللتي لا مدفع لها وذلك باحياءهم او احياء جزء منهم يعقلون به ويسمعون في الوقت الذي يريد الله ، هذا كلام القاضي وهو الظاهر المختار الذي يقتضيه احاديث السلام على القبور (شرح مسلم للنووي ج ۲ ص ۳۸۷)

علامه مازري فرمايي چې بعضې خلك د حديث په ظاهر باندې عمل كوي او وايي چې مړي يې اوري لکن بيا مازري رحمه الله د دې موقف څخه انكار كړى دى او فرمايلي يې دي چې دا اورېدل دبدر تر مقتولينو پورې خاص ؤ لکن قاضي عياض رحمه الله په مازري رحمه الله باندې رد كړى دى او فرمايل يې دي چې د دوى سماع به په هغه موقف باندې ورحملو په كوم باندې چې سماع الموتى په احاديثو د عذاب القبر او د فتنه القبر كې ورحمل شوى ده د كومو چې ترديد نه كيږي ، او هغه داسې چې الله تعالى د دوى پوره بدن او يا د بدن يوه حصه راژوندى كړي او په هغه وخت كې اورېدل وکړي په كوم كې چې د الله تعالى اراده وشي او همدا ظاهره او مختاره ده چې د قبرونو د سلام احاديث ورباندې دلالت كوي.

حافظ ابن تيميه رحمه الله: واما سؤال السائل هل يتكلم الميت في قبره فجوابه انه يتكلم وقد يسمع ايضا من كلمة ، لما ثبت في الصحيح عن النبي ﷺ انه قال: انهم يسمعون قرع نعالهم وثبت عنه في الصحيح انه نادى المشركين يوم بدر: لما القاهم في القلبيب وقال: ما انتم بأسمع لما اقول منهم والانسار في هذا كثيرة منتشرة (مجموع الفتاوى ج ۴ ص ۱۳۹ كتاب مفصل الاعتقاد رقم السؤال ۳۴)

پاتې شوه د سائل دا پوښتنه چې مړي په قبر كې خبرې كولى شي او كنه؟

جواب: دادى چې مړي خبرې كولى شي او كله دخبرو د كونكي اواز اوري ځكه چې دنبي ﷺ د څخه په صحيح حديث كې راغلي دي چې مړي د پښو د كشاري اواز اوري... او همدارنگه په صحيح حديث كې راغلى

دی چې کله چې نبی ﷺ د بدر مري کوهي ته ورغو څو لږ وروسته وکړو او (اصحابه و نه یې) وفرمایل چې ستاسو څخه یې ښه اوري ددې (سماع الموتی) په باره کې ډېر احادیث راغلی دي چې خواره واره دی.

څلورم دلیل:

کله چې د حضرت عمرو بن العاص رضی الله عنه وفات کیدلو نو وفرمایل چې (اذا نامت فلا تصحبني نائمة ولا نار فاذا دفنتموني فشنوا على التراب شنأ ثم اقيموا حول قبري قدر ماتنحر جزور ويقسم لحمها حتى استأنس بكم وانظر ماذا أراجع به رسل ربي) (مسلم ج ۱ ص ۷۶ باب کون الاسلام يهدم ما قبله).

کله چې زه وفات شم نو نه دی زما سره ژریدونکی وی او نه دی او وروي کله مو چې زه ښخ کړم نو په ما باندې خاورې راوړوئ او بیا زما د قبر څخه گیر چاپیر دومره وخت کینی په څومره وخت کې چې اوښ خلا پري او غوښه یې تقسیم پري ترڅو چې زه ستاسو د قرب څخه آنس حاصل کړم او وگورم چې زه دخپل رب فرشتوته څه جواب ورکوم.

امام نووي رحمه الله: امام نووي رحمه الله ددې حدیث په تشریح کې لیکي چې: فيه فوائد منها اثبات فتنه القبر، وسؤل الملکین وهو مذهب اهل الحق ومنها استحباب المكث عند القبر بعد الدفن لحظة نحو ما ذکر لما ذکر وفيه ان الميت یسمع حیث ینذ من حول القبر (شرح مسلم ج ۱ ص ۷۶)

په دې حدیث کې ډېرې فائده دي یوه د قبر فتنه او د ملائکو سؤال او جواب دی او دا د اهل حقو مذهب دی بله دا چې د مري د ښخولو څخه وروسته د قبر گیر چاپیره لږه زمانه کیناستل مستحب دي او یوه فائده په کې دا هم ده چې د قبر په خوا کې چې کومې خبرې کیږي نومړی هغه اوري.

پنځم دلیل: (۱) عن ابي هريره رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ خرج الى المقبرة فقال السلام عليكم دار قوم مؤمنين واتانا شاء الله بكم لاحقون. (مشکوٰۃ ص ۴۰ کتاب الطهارة الفصل الثالث، ابوداود باب ما يقول اذا مر بالقبر ج ۲ ص ۱۰۵)

(۲) عن ابن عباس رضي الله عنهما قال مر رسول الله ﷺ بقبور المدينة فأقبل عليهم بوجه فقال السلام عليكم يا اهل القبور يغفر الله لنا ولكم انتم سلفنا ونحن بالآثر. (ترمذي باب ما يقول الرجل اذا دخل المقابر ج ۱ ص ۲۰۳) مشکوٰۃ باب زيارة القبور الفصل الثاني ج ۱ ص ۱۰۴

رسول الله په اهل القبور و باندې سلام و اچولو او د خطاب په صیغه باندې یې دعا ورته وکړه دا دلیل د سماع الموتی دی.

مستدلين:

علامه ابن عبدالبر رحمه الله: احاديث السلام على القبور متواترة (التمهيد ج ۵ ص ۳۸۲ تحت هذا الحديث ۱۹).

حافظ ابن تيميه رحمه الله: فاما استماع الميت للاصوات من القراءة وغيرها فحق، اقتضاء الصراط المستقيم (ص ۳۷)

حافظ ابن القيم رحمه الله: وقد شرع النبي ﷺ لأمته اذا سلموا على اهل القبور ان يسلموا عليهم سلام من يخاطبونه فيقول السلام عليكم دار قوم مؤمنين، وهذا خطاب لمن يسمع ويعقل، ولولا ذلك لكان هذا الخطاب بمنزلة خطاب المعدم والجماد والسلف مجمعون على هذا وقد تواتر الاثار عنهم بان الميت يعرف زيارة الحي له ويستبشر به (كتاب الروح المسألة الاولى ص ۷)

رسول الله ﷺ خپل امت ته دا حکم کړی دی چې په هدیره دې داسې سلام اچوي کله څرنگه یې چې په مخاطب باندې اچوي نو داسې دې وایي چې السلام عليكم ای د مسلمانانو دکلي اوسېدونکو او داسې خطاب دهغه چا سره کيږي چې هغه اورېدل کولی شي او پوهيږي نو که مري یې نه اوري او نه پوهيږي نو بیا خو دا د معدوم او بې روحه سره خطاب دی او د سلفو په دې (سماع الموتی وفهمهم) باندې اجماع ده او په دې کې متواتر احاديث راغلي دي چې کوم ژوندي چې د مري زیارت ته راشي نو مری هغه پیژني او خوشحاليږي ورباندې.

شېخ دلیل: دامام بخاري رحمه الله استاد ابن شیهه رحمه الله د حضرت سعد بن ابی وقاص رحمه الله یوه واقعه را نقل کړی دی چې: عامر بن سعد عن ابيه انه كان يرجع ضيعته فيمر بقبور الشهداء فيقول السلام عليكم وانا بكم للآحقون ثم يقول لاصحابه الا تسلمون على الشهداء فيردون عليكم (مصنف ابن ابي شيهه كتاب الجنائز باب ما ذكر على التسليم على القبور)

کله به چې حضرت سعد رحمه الله دخپلې زمکې څخه را واپس شو او د شهیدانو په قبرونو باندې به تیریدلو نو السلام عليكم به یې ورته ویل او بیا به یې خپلو ملگرو ته ویل چې تاسو ولې په شهیدانو باندې سلام نه اچوي

چې هغوی درته جواب درکړي، ددې څخه معلومه شوه چې د حضرت سعد رضي الله عنه نظريه دا وه چې شهيدان د ژوند يو سلام اوري او جواب هم ورکوي حضرت سعد رضي الله عنه جليل القدر صاحبي دی او د عشر مبشره و څخه دی.

اووم دليل: (١) عن ابي هريره رضي الله عنه قال اذا مرَّ الرجل بقبر يعرفه فسلم عليه ردَّ عليه السلام وعرفه واذا مرَّ بقبر لا يعرفه فسلم عليه ردَّ عليه السلام (شعب الايمان للبيهقي ج ٧ ص ١٧ رقم ٩٢٩٦ فصل في زيارة القبور)

(٢) عن ابن عباس رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ ما من احد مرَّ بقبر اخيه المؤمن كان يعرفه في الدنيا فسلم عليه الا عرفه ورد عليه السلام. (الاستذكار ج ١ ص ١٨٥ كتاب الطهارة باب جامع الوضوء) په دې دواړو حديثونو کې راغله چې نبي ﷺ فرمايي چې کله چې يو څوک په مړي باندې سلام واچوي نو که په دنيا کې يې پېژندلو نو مړي يې پېژني هم او جواب هم ورکوي او که نه يې پېژندلو نو يواځې جواب ورکوي.

مصححين او مستدلين

(١) امام محمد بن احمد الانصاري القرطبي رحمته الله. (صححه ابو محمد عبد الحق) (التذكرة للقرطبي ص ١٣٠ باب ماجاء ان الميت يسمع ما يقال)

(٢) حافظ ابن تيميه الحنبلي رحمته الله: وقد روي حديث صححه ابن عبد البر انه قال ما من رجل الخ (اقتضاء الصراط المستقيم ص ٣٢٦)

(٣) ابن عبد الهادي الحنبلي رحمته الله: وهو صحيح الاسناد (الصارم المنكي ص ٢٢٤، ١١٥)

(٤) حافظ ابن القيم الحنبلي رحمته الله: قال ابن عبد البر ثبت عن النبي ﷺ انه قال ما من أحد الخ (كتاب الروح ص ٧ مسئله اولی)

علامه تقي الدين السبكي الشافعي رحمته الله: ذكره جماعة وقال القرطبي في التذكرة ان عبد الحق صححه شفاء السقام ص ٢٤٦ باب خامس)

(٥) حافظ ابن كثير الدمشقي رحمته الله: من اشهر ذلك مارواه ابن عبد البر مصححاه عن ابن عباس

رضي الله عنه مرفوعا مامن احد (تفسير ابن كثير سورة روم اية ٥٢).

(۷) علامه سمودي رحمته الله: ورواه ابن عبد البر وصححه. (وفاء الوفاء الفصل الثاني في بقية ادلة

الزيارة ج ۴ ص ۱۳۵)

(۸) علامه طحطاوي الحنفي رحمته الله: واخرج ابن عبد البر في الاستذكار والتمهيد بسند صحيح (حاشية الطحطاوي ص ۶۲۱ فصل في زيارة القبور)

(۹) علامه سيد محمود الوسي رحمته الله: اخرج ابن عبد البر وقال عبدالحق الاشيلي اسناده صحيح (روح المعاني سورة روم اية ۵۴)

انتم دليل: وأخرج العقيلي عن ابي هريرة رضي الله عنه قال ابو رزين يا رسول الله ﷺ ان طريقي على الموتى فهل من كلام أتكلم به اذا مررت عليهم قال قل السلام عليكم يا اهل القبور من المسلمين والمؤمنين انتم لنا سلف ونحن لكم تبع وانا ان شاء الله بكم لاحقون قال ابو رزين يا رسول الله ﷺ يسمعون؟ قال يسمعون ولكن لا يستطيعون ان يجيبوا قال يا ابارزين ألا ترضى ان يرد عليك بعددهم من الملائكة؟ [شرح الصدور بشرح حال الموتى والقبور ص ۲۰۳ باب زيارة القبور].

يوه ورغ حضرت ابو رزين رضي الله عنه رسول الله ﷺ ته وفرمايل چي يا رسول الله ﷺ زمالاره په هديره باندې دهنوزه چي ددوي سره نژدې تيريرم نو څه ووايم؟

رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چي داسې ورته ووايه چي اى مسلمانانو او مؤمنانو دقبرونو والاؤ! په تاسو دې سلام وي تاسو زمونږ څخه مخکې يې او مونږ درېسې يو او مونږ هم انشاء الله چي ستاسو سره يو ځای کيدونکي يو. ابو رزين رضي الله عنه پوښتنه وکړه چي يا رسول الله ﷺ ايا دوي زمادا خبرې اوري؟ نبي ﷺ ورته وفرمايل چي هو اوري يې لکن د جواب ورکولو طاقت نه لري بيا ورته نبي ﷺ وفرمايل چي يا ابارزينه رضي الله عنه ايا ته په دې باندې نه خوشحاليږې چي څومره چي دا مري دي دهمدوي په شمېر تاته ملانکې جواب درکړي؟

فان قيل: چي په دې حديث کې خوراغله چي مري د جواب دورکولو طاقت نه لري او په اووم نمبر حديث کې خو تير شول چي جواب ورکوي.

قلنا: علامه سيوطي رحمته الله جواب ورکوي چي قوله لا يستطيعون اى جوابا يسمعه الجن والانس فهم يردون حيث لا يسمع. (شرح الصدور ص ۲۰۳)

یعنی دداسی جواب طاقت نہ لري چې انسانانا او پیریا نی واورې علامه الوسی رحمۃ اللہ علیہ ہم ہمداسی جواب کوي فرمایي چې: وما اخرجه العقيلي من انهم يسمعون السلام ولا يستطيعون ردها محمول علی نفی استطاعة الرد علی الوجه المعهود الذي يسمعه الاحياء (روح المعاني سورة الروم ایت نمبر ۵۲)

شاہ اسحاق رحمۃ اللہ علیہ ددی اعتراض پہ جواب د ملا علی القاری قول رانقلوي چې: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مقصد دادی چې داسی جواب نہ شي ورکولی چې څوک یې واورې بلکه داسی جواب ورکوي چې څوک یې نہ واورې (امداد السائل ترجمہ مائة مسائل ص ۳۷، ۳۸)

فہم دلیل: علامہ سیوطي رحمۃ اللہ علیہ در سالہ کشیر پہ حوالہ باندې یوہ واقعہ رانقلوي فرمایي چې: یو کفن کش دیوې ښځې جنازہ وکړہ یا دښې ورغلو چې دښځې څخہ کفن وباسي د قبر څخہ ورته ښځې وویل چې سبحان اللہ یو ښل شوی د بل ښل شوي څخہ کفن وباسي کفن کش ورته وویل چې صحیح ده تہ خو بہ اللہ تعالیٰ ښلې یې لکن زہ یې څرنگہ ښلئ یم؟ هغه ښځې ورته وویل چې اللہ تعالیٰ چې زہ وښلم نو زما پہ جنازہ کي چې چا شرکت کړی و هغه ټول یې ہم وښل لہ دې وچې یې تہ ہم وښلې ددې څخہ وروستہ هغه سړي کفن کشي پرښودلہ (شرح الصدور ص ۲۰۸) باب زیارة القبور و علم الموتی بزوارہم

لسم دلیل: علامہ الوسی رحمۃ اللہ علیہ دعبید بن مرزوق دمرسل څخہ دابو الشیخ پہ حوالہ باندې یو مرسل روایت ذکر کړی دی چې یوې زنانه بہ مسجد نبوي جارو کولو یا دا زنانه وفات شوہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم چا خبر نہ کړو او خښه یې کړہ، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوہ ورځ پہ لارہ باندې تیریدلو نو ددې بي بي رضی اللہ عنہا قبر پہ نظر ورغلو، نو پوښتنہ یې وکړہ چې دا د چا قبر دی؟

صحابہ و کرامو عرض وکړو دا قبر دام محجن رضی اللہ عنہما دی، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و فرمایل چې هغه مسجد بہ یې چې جارو کولو؟ صحابہ و کرامو عرض وکړو چې هو، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د صحابہ و کرامو صفونہ جوړ کړل او پہ قبر یې ورته جنازہ وکړہ (دا د نبی خصوصیت و او یا یې اجتماعي دعا کړې وه) یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ددې وفات شوی بي بي رضی اللہ عنہا څخہ پوښتنہ وکړہ چې کوم عمل دی بہتر و موندلو؟ صحابہ و رضی اللہ عنہم پوښتنہ وکړہ چې یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دا یې واورې؟ نبی صلی اللہ علیہ وسلم ورته و فرمایل چې ستاسو څخہ یې ښہ واورې یا نبی صلی اللہ علیہ وسلم و فرمایل چې دې بي بي جواب را کړو چې ما د مسجد صفا کول بہتر عمل و موندلو (روح المعاني سورة الروم ایت نمبر ۵۲)

دمنكرينو دسماع دلانل

منكرين دسماع الموتی د دريو اياتونو څخه استدلال كوي.

(۱) (إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى) سورة روم (۲) (فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى) نمل (وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَّنْ فِي الْقُبُورِ) سورة فاطر.

الجواب: دادرې واړو اياتونه مكې دي په دې اياتونو كې د كفارو تشبيه وركړل شوې ده د مړو سره او ددوئ په مابين كې وجه د شبه عدم سماع نه ده بلكه عدم انتفاع ده نو الله تعالى دلته دوه ډلې ذكر كوي يوه ډله يې اوري لكڼ قبولول نه كوي چې دا د كفارو ډله ده الله تعالى ددوئ په باره كې فرمايې چې (انك لاتسمع الموتى) او دوه ډله يې اوري هم او قبلوي يې هم دا د مؤمنانو ډله ده الله تعالى فرمايې چې (إِنَّ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا) [تفسير حقاني، تفسير ابن كثير، قرطبي، كتاب الروح ص ۵۷ جلالين].

فان قيل چې د (انك لاتسمع الموتى) پسې وروسته الله تعالى فرمايې چې: (وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ) نو ايا ددې څخه هم همدا معنی مراده ده؟

قلنا: اصم كلي مشكك دی او ددې لپاره مرتبې دی الله تعالى كافرانو ته كانه گونگيان اوړانده ويلى دي، صم بكم عمي، نو الله تعالى كافرانو ته عمي وايي په دې معنی چې حق نه گورئ بكم ورته په دې معنی چې حق وايي نو په همدې معنی باندې كانه هم دی يعني حق نه اوري.

فان قيل: چې حضرت عائشې رضي الله عنها ددې ايت څخه د عدم د سماع الموتی لپاره استدلال كړی دی كله چې حضرت عائشې ته چا د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما د كليپ بدر والا حديث واورولو نو حضرت عائشې رضي الله عنها وفرمايل چې داسې نه ده ځكه چې د سماع ددې ايت سره تعارض دی چې (فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى) بلكه نبي ﷺ داسې فرمايلي دي چې (انهم ليعلمون الآن) بخاري ج ۱ ص ۱۸۳

جواب: حافظ ابن حجر رحمته الله فرمايې چې دا د جمهورو صحاب و كرامو په مقابل كې د حضرت عائشې رضي الله عنها انفرادي رأيه ده (فتح الباري ج ۳ ص ۴۷۷ حاشيه بخاري ص ۱۸۳)

۲ جواب: حافظ ابن حجر فرمائي چي: په يوروايت کي د حضرت عائشې څخه داسې لفظ مروی دی چي (ما انتم بأفهم منهم) فتح الباري ج ۸ ص ۳۰۶) ددې څخه معلومېږي چي حضرت عائشې رضي الله عنها دخپل قول څخه رجوع کړې ده.

۳ جواب: همدارنگه دا واقعہ د دوهم کال د هجرت ده ددې څخه وروسته چي کله حضرت عمر رضي الله عنه په حجره مبارکه کي دفن شو نو حضرت عائشہ رضي الله عنها به ييا د پوره پردې سره خپلې حجرې ته تلله (حياء من عمر) مسند احمد ج ۶ ص ۲۰۲) دا د عهد عثمانی واقعہ ده همدارنگه مخکي د حضرت عائشې رضي الله عنها څخه د خطاب په صيغو باندې په مروياتي سلام رانقل کړل شو. (مسلم ج ۱ ص ۳۱۳)

بيا چي کله د حضرت معاويه رضي الله عنه په زمانه کي د حضرت عائشې رضي الله عنها ورور وفات شو نو حضرت عائشہ رضي الله عنها قبر ته ورغله او د خطاب په صيغو باندې يې ورته اشعار و لوستل دا ټول د حضرت عائشې رضي الله عنها په رجوع باندې دلالت کوي.

د حضرت عائشې رضي الله عنها په الفاظو کي د بدر مروته علم ثابت شو او علم حيات غواړي او مماتيان خو د نفې د سماع او د نفې د علم دواړو قائل دي فما هو جوابکم فهو جوابنا.

فانقيص: د کليب بدر په حديث کي د (انهم يسمعون الآن) لفظ دی بخاري ج ۲ ص ۹۸۱) ددې څخه معلومېږي چي د مرو سماع صرف د هغه وخته پورې خاصه وه دائمي نه وه.

جواب: په ترمذي کي روايت دی چي د نبوت څخه مخکي به چي کومو تيگو په ما باندې سلام اچولو نو (اني لأعرفه الآن) ج ۲ ص ۲۰۳) نو آيا اوس ددې معنی هم داده چي زه يې صرف په موقت طور باندې پيژنم او په دائمي طور باندې يې نه پيژنم؟ همدارنگه په مسند احمد ج ۱ ص ۳۱) کي روايت دی چي نبي ﷺ د يو مري په باره کي وفرمايل چي (ان هذا ليعذب الآن) نو ايا ددې هم دا معنی ده چي ددې مري لپاره صرف اوس په وختي طور باندې عذاب دی دائمي نه دی؟ نو آلان په نفې د دوام باندې دلالت نه کوي.

فانقيص: په قرآن کي واقعہ ده چي يو سړی سل کاله مړ وؤ، بيا چي الله راژوندي کړو نو پوښتنه يې ترېنه وکړه چي (کم لبثت) هغه ورته وويل چي (لبثت يوماً او بعض يوم) نو دې سړي ته دخپل ځان علم نه وؤ نو د بل چا خبرې يې څرنگه واورېدلي؟

قلنا: علامه کشميري رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے تراوسہ پورے دقرآن تقریباً دوہ لکھ تفسرو نہ لیکل شوی دی نو دأشاعة التوحید والسنة دتنظیم خخه مخکې تقریباً دوہ لکھ تفسیرو نہ لیکل شوی دی په دې دوہ لکھ تفسیرو نو کي کوم مفسر په دې واقعہ باندې دنفی دسماع الموتی لپاره استدلال کړی دی؟

(۲) دا واقعہ دچاسره پېښه شوه؟ نو په دې کې نهه قوله دي شوک وایي چې داسرې کافرؤ، شوک وایي چې مؤمن وؤ بیا شوک وایي چې نبی وؤ او شوک وایي چې نبی نه وؤ، بیا که نبی شي نو کوم نبی وؤ؟ په هر تقدیر دا ټوله واقعہ دخوارقو خخه ده، ځکه چې په سلو کالو کې یې خوراک همغسې پخپل حال وؤ دسلو کالو په بارانو نو او هو اگانو باندې خراب شوي نه وؤ په سلو کالو کې شوک په دې لاره ورغلی نه وؤ په سلو کالو کې یې دخره هډوکي پخپل حال وؤ وغیره.

جواهر القرآن

(۱) صاحب جواهر القرآن لیکي چې: دسماع الموتی او دنفی دسماع الموتی لپاره منشاء داده چې شوک چې روح په قبر کې گڼي هغوی دسماع الموتی قائل دی او شوک چې روح په علیین او یا په سجين کې گڼي او یا علیین او سجين دقبر خخه بهر لرئ گڼي نو هغوی دسماع الموتی خخه منکر دی.

نوبت: مونږ په ډېرو دلایلو باندې دا ثابتہ کړه چې روح تعلق په دې قبر کې دمرې سره شته دی له دې وجه سماع الموتی ثابتہ شوه.

(۲) صاحب جواهر القرآن لیکي چې دسماع الموتی په مسئله کې داحنافو او دشوافعو اختلاف دی شوافع دسماع الموتی اثبات کوي او احناف یې نفی کوي.

نوبت: مولنا صاحب چې داحنافو او دشوافعو دا اختلاف کومه خبره کړې ده نو حواله یې نه ده پیش کړئ، امام صاحب ته ددې خبرې نسبت داحنافو په کتابونو کې نشته.

امام صاحب داعدای روح قائل دی کما مرآو مونږ دا مخکې وویل چې شوک چې اعاده روح او تعلق روح دجسد عنصرې سره مني هغه دسماع الموتی قائل دی نو پکار دی چې دامام صاحب مذهب اثبات دسماع الموتی شي.

مولنا صاحب لیکي چې: ابو قتاده دبخاري دکلیب البدر په حدیث کې تاویل کوي معلومېږي دا چې سماع الموتی نشته، لکن دا خبره غلطه ده داسرې ابو قتاده صحابي نه دی بلکه خالي قتاده دی مماتیان دقتاده

شخه ابو قتاده جوروي او قتاده معتزلي دی او معتزله چونکه دشواب او د عذاب د قبر شخه منکر دی له دې وجې په دې مسئله کې دده قول په مونږ باندې حجت نه دی .

الحاصل: (اکثر بلکه تحقیق دادی چې ټول صحابه کرام د سماع الموتی قائل دي، او صوفیا کرام سل فیصده د سماع الموتی قائل دي په فقهاؤ کې نه نوي فیصده د سماع الموتی قائل دي .

او یو فیصد چې دنفی د سماع الموتی قائل دي نو هغوی هم د مماتیانو په شان نفی د سماع نه کوي بلکه (۱) هغوی صرف نفی د سماع کوي او قائلینو د سماع الموتی ته کافران، مشرکان، او بدعتیان نه وایي، او مماتیان په قائلینو د سماع باندې د افتوی لگوي، (۲) یو فیصد فقهاء داسې وایي چې قانون نفی د سماع الموتی دی او په کومو احادیثو کې چې اثبات د سماع الموتی راغلی دی نو هغه تر خپلو احوالو او مواردو پورې خاص دی شاه صاحب دابن الهمام قول داسې بیانوي چې (انما الضابطه هو عدم السماع لکن المستثنیات فی هذا الباب کثیره (فتح الملهم ج ۲ ص ۱۷۹) نو دوی هم د سماع فی الجملة قائل دی بخلاف المماتیین .

د دارالعلوم دیوبند اولنی مفتی، مفتی عزیز الرحمن دیوبندی رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۱۳۴۷ هـ) هغه د سماع الموتی باره کې مختلفې فتوی ورکړي د هغو فتواو شخه بعضې فتوی یې د عدم سماع الموتی سره تعلق لري . سوال نمبر (۳۱۸۹) د احنافو په مذهب باندې د دین د بزرگانو مزاراتو او قبرونو ته تلل او د اعرض کول چې دا د الله یو مقبول بنده دی او دا ماته دعا کوي چې زما فلان مراد پوره شي دا جائز دی او کنه ؟

سوال نمبر (۳۱۹۰) د امام صاحب په نیز باندې د دین د بزرگان د وفات نه وروسته د زیارت کوونکو خبرې اوري او کنه ؟

سوال نمبر (۱۳۱۹) ایا دا خبره صحیح او ثابت ده چې یو کس او شخص دې د قبر په خوا کې د عرض او معروض په مسئله کومه چې په سوال نمبر ۳۱۸۹ کې تېره شو اخته وي او امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ ورته ویلي وي چې دا خو ته التجاء او غوښتنه ترې کوي او حال دا چې هغه یې ښه اوري ؟

سوال نمبر (۳۱۹۲) که چرته د امام صاحب د قول د تأیید لپاره یو آیه یا حدیث وي هغه هم ولیکي .

الجواب: د ۱-۴ پورې سماع الموتی اختلافي مسئله ده او دا اختلاف د صحابه رضی الله عنهم د زمانې نه را روان دی خو اکثره امامان په سماع الموتی باندې قائل دي او د احنافو په کتابونو کې بعضې داسې

مسائل (لکه مسئلہ دیمین) موجود دی چې عدم السماع تربنه معلومیري خو دامام صاحب نه ددی باره کې صراحتہ ندی رانقل شوی .

قائلین دعدم السماع ددغه ایه (اِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى) وغیره نه استدلال کوي او قائلین دسماع الموتی ددغه حدیث ما اتم باسمع منهم الخ او حدیث دقرع النعال نه استدلال کوي او مذکوره آیه نه جواب کوي چې دلته نفی دسماع قبول مراد ده مقصد دا چې دا مسئله مختلف فیها ده او قول فیصل په کې گران او مشکل دی خودعوا مو دسکوت لپاره دا مناسب ده چې دا مسئله دعلماؤ ترمنځ اختلافي ده او دواړه فریقین دلائل لري او چې دسماع الموتی مسئله اختلافي ده همدارنگه دا مسئله چې دبزرگانو او اولیاؤ په قبرونو باندې داسې دعاوي کول چې تاسو دالله تعالی نه وغواړئ چې فلانی حاجت پوره کړي داهم اختلافي ده خو احتیاط دادی چې داسې دعا وشي آی الله ددغه خپلو بندگانو په برکت زما دعاء قبوله کړي او زما حاجت پوره کړي !
انتهی (فتاوی درالعلوم دیوبند ج ۵ ص ۴۶۱) طبع دیوبند

دمذکوره فتوی نه په صراحتہ سره پنځه امور رامعلوم شول:

- (۱) مسئله دسماع الموتی دصحابه رضی الله عنهم دزمانې نه تر نن پورې اختلافي را روانه ده .
- (۲) او دواړه فریقینو لپاره دلائل موجود دي .
- (۳) او ددغه حنفی په کتابونو کې بعضې داسې مسائل شته چې عدم السماع تربنه معلومیري .
- (۴) لکن دحضرت امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ څخه صراحتہ هېڅ ندی رانقل شوی (یعنې دا فتاوی غرائب حواله چې منکرین دسماع الموتی یې امام صاحب ته منسوبوي دا بې اصل او بې بنیاده خبره ده)
- (۵) دبزرگانو او اولیاؤ په طفیل او وسیله دعا کول درست او صحیح دی .

عرض الأعمال

مؤلف الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني السجهراري

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عرض الأعمال

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد :

داهل سنت والجماعة دمسلك مطابق په مبارکه روضه کې نبي ﷺ ته د امت اعمال په اجمالي طريقه باندې پيش کولی شي . داهل سنتو دا عقیده د قرآن ، احاديثو ، او د اقوالو د اکبرو څخه ثابته ده .

داهل بدعتو مسلک : داهل بدعتو په نيز باندې عرض الاعمال د شيعه گانو عقیده ده نبي ﷺ د امت د اعمالو څخه نه شي خبرولی . (عقائد علماء اسلام ، لشهاب الدين خالدي ص ٦٧٩ تحقيق الحق لمولوي عبد المقدس ص ٣٠٩)

داهل سنت والجماعة دلائل

اول دليل: الله تعالى فرمايي چې: (فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا) سورة النساء اية ٤١) څه حال به وي په هغه وخت کې چې مونږ دهر امت څخه يو شاهد راوړو او تارا ولوېدوئ باندې شاهد .

ددې ايت په تشریح کې مفسرين ليکي چې :

(١) وقيل الاشارة الى جميع امته ذكر ابن المبارك اخبرنا رجل من الانصار عن المنهال بن عمرو وحده انه سمع سعيد بن المسيب يقول : ليست من يوم الا تعرض على النبي ﷺ أمته غدوة وعشية فيعرفهم بسيماهم واعمالهم فلذلك يشهد عليهم (قرطبي تحت هذه الاية).

(١) يشهد النبي ﷺ جميع الاممة من رآه ومن لم يره اخرج سعيد بن المسيب قال ليس من يوم الا تعرض على النبي ﷺ أمته غدوة وعشية فيعرفهم بسيماهم واعمال فلذلك يشهد عليهم (مظهري تحت هذه الاية)

يعني هرسبا او بېگا دنبي ﷺ امت نبي ﷺ ته پيش كولى شي نو نبي ﷺ يې په علامو باندې پيژني او اعمالهم يې هم ورته پيش كولي شي له دې وجې به ورباندې شاهدي وايي په تفسير مظهرې كې يې دا مسئله په ډېرو ځايونو كې ذكر كړې ده مثلاً وگوره، سورة هود ايت نمبر ۱۸ سورة احزاب ايت نمبر ۴۵ سورة زمراية (۶۹)

(۳) په دې كې ټول امت ته اشاره ده ځكه چې په بعضې رواياتو كې راځي چې رسول الله ﷺ ته دامت اعمال پيش كولى شي (معارف القرآن تحت هذه الآية)

(۴) ثم اخرج الحافظ احاديث عرض الاعمال فيحصل العلم اجمالاً (فيض الباري ج ۱ ص ۱۷۵)

دوهم دليل: الله فرمايي چې: (وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِّنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ) (نحل ۸۹)

(۱) ددې ايت په تشرېح كې شير احمد عثمانې رحمه الله فرماي: چې په حديث كې راځي چې دامت اعمال هروځ نبي ﷺ ته پيش كولى شي كله چې نبي ﷺ د خير اعمال وگوري نو دالله تعالى شكر ادا كړي او چې كله بد اعمال وگوري نو دناپوهانو لپاره بښنه غواړي (تفسير كابلې تحت هذه الآية)

(۲) والمراد بهؤلاء امته ﷺ عند اكثر المفسرين ولم يبعد ان يكون المراد بهم مايشمل الحاضرين وقت النزول وغيرهم الى يوم القيامة فان اعمال امته تعرض عليه بعد موته فقد روى عنه صلى الله عليه وسلم انه قال حياتي خير لكم تحذون ونحذ لكم ومماتي خير لكم تعرض على اعمالكم فمارأيت من خير حمدت الله تعالى عليه ومارأيت من شر استغفرت الله لكم (روح المعاني تحت هذه الآية)

دريم دليل: وبه قال حدثنا يوسف بن موسى، قال حدثنا عبدالمجيد بن عبدالعزيز بن ابي رواد، عن سفيان، عن عبد الله بن السائب، عن زاذان، عن عبد الله عن النبي ﷺ قال ان لله ملائكة سياحين يبلغوني عن أمتي السلام، قال وقال رسول الله ﷺ حياتي خير لكم تحذون ونحذ لكم ومماتي خير لكم تعرض على اعمالكم فمارأيت من خير حمدت الله تعالى عليه وما رأيت من شر استغفرت الله لكم (مسند بزاز رقم ۱۹۲۵، مجمع الزوائد باب ما يحصل لامته من استغفاره بعد وفاته)

رسول الله ﷺ فرمايي چې: دلله تعالى لپاره په زمكه كې گرزيدونكي ملائكه دي چې زما دامت سلامونه ماته رارسوي او نبي ﷺ فرمايي چې زما ژوند تاسو ته خیر دی تاسو ماته خبرې كوي او زه يې

تاسوته کوم او زما وفات هم تاسوته خیر دی ستاسو اعمال ماته پیش کولی شي نو د خیر په اعمالو د الله شکر ادا کوم او چې دشراعمال ماته پیش کړی شي نو د الله تعالیٰ څخه درته ببښه غواړم.

مصححین

- (۱) امام سیوطي رحمته الله علیه دې حدیث ته صحیح ویلي دي الخصائص الكبرى ج ۲ ص ۴۱۸
- (۲) امام زرقاني رحمته الله علیه ورته جید ویلي دي (شرح زرقاني ج ۱ ص ۹۷)
- (۳) امام هيثمي رحمته الله علیه ورته صحیح ویلي دي (مجمع الزوائد باب ما يحصل لامته)
- (۴) امام سمهودي رحمته الله علیه ورته صحیح ویلي دي (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۴۳)
- (۵) شبیر احمد عثمانی ورته جید ویلي دي (فتح الملهم ج ۱ ص ۴۱۳)
- (۶) مولنا ادریس کاندهلوي ورته جید ویلي دي (سيرة المصطفى ج ۳ ص ۱۶۸)
- (۷) علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه ورته جید ویلي دي (فهرست عقيدة الاسلام ص ۴۰۱)

دامت علماء او عرض الاعمال:

(۱) امام سبكي رحمته الله علیه فرمایي چې: لان عندنا رسول الله صلی الله علیه و آله حی یحس ویعلم وتعرض عليه اعمال الامة (طبقات الشافعية الكبرى ج ۳ ص ۴۱۲)

(۲) امام سمهودي رحمته الله علیه فرمایي چې: قال الاستاذ ابو منصور البغدادي قال المتكلمون المحققون من اصحابنا ان نبينا حي بعد وفاته وانه يسر بطاعة أمته (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۴۳) رسول الله وفات څخه ورسته ژوندی دی حس او علم لري او دامت اعمال ورته پیش کولی شي او دامت په طاعاتو باندې خوشحاليږي.

(۳) د قرطبي، روح المعاني، مظهری، معارف القرآن، او تفسیر کابلي، عبارات لږ مخکې ولیکل شول.

(۴) قاضي شوکاني لیکي چې: وقد ذهب جماعة من المحققين الى ان رسول الله صلی الله علیه و آله حي بعد وفاته

وانه يسر بطاعة أمته (نیل الاوطار ج ۳ ص ۳۰۴ باب فضل يوم الجمعة)

(۵) شاه عبد العزيز رحمته الله علیه فرمایي چې: د انبياء عليهم السلام څخه ورته دا هم غټه درجه حاصله

د چې دامت احوال ورته پیش کولی شي (فتاوى عزيزي ص ۱۶۰)

(۶) اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دتولو روایاتو خخہ دحیات خخہ وروستہ دا فیصلہ ہم رامعلو میہری چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم مصروف دی دخیل امت داعمالو معاینہ کوی، (نشر الطیب ص ۲۰۰)، مولنا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ دنفی دعلم غیب یو روایت رانقلوی او بیا دہغہ پہ تشریح کپی لیکپی چہ: ددی روایت سرہ دعرض الاعمال د روایت تعارض نشته خکہ چہ دعرض الاعمال پہ روایت کپی دانہ دی رغلی چہ دقلب اعمال ہم ورته پیش کولی شی ہمدارنگہ دتولو اعمالو ظاہریہ و ذکر ہم پہ کپی نہ دی راغلی منکہ دہ چہ باریک مفاسد دعقائدو اود اعمالو پیش نہ کری شی او ہمدارنگہ دا ہم پہ کپی نشته چہ دعرض خخہ وروستہ ورته ہر جزئی جزئی یا دوئی کہ نہ نو پہ قیامت کپی ورته دامت دمعرفت لپارہ دغرثی اود تحجیل دعلامو ضرورت نہ و (نشر الطیب ص ۲۱۷)

(۷) علامہ انور شاہ کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (ثم اخرج الحافظ احادیث عرض الاعمال فیحصل العلم اجمالا . فیض الباری ج ۱ ص ۱۷۵)

(۸) علامہ ظفر احمد العثماني رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دا مضمون پہ صحیح حدیث کپی راغلی دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ د وفات خخہ وروستہ دامت اعمال پیش کولی شی دنیکو اعمالو پہ لیدلو باندی خوشحالیری اودیدو اعمالو پہ لیدلو باندی استغفار کوی (امداد الاحکام ج ۱ ص ۱۳)

(۹) مولنا نصیر الدین الغورغشتوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: عرض الاعمال ثابت دی لکن داخیرہ پہ یاد لرئ چہ دعرض الاعمال خخہ دتولو اعمالو عرض نہ دی مراد لکہ خرنگہ چہ دغالی بدعتیانو نظریہ دہ بلکہ دا عرض صرف اجمالی دی پہ کوم کپی چہ درود وغیرہ بعضی اعمال پیش کولی شی. (مجالن غورغشتوی ص ۱۷۴ او ووم مجلس)

(۱۰) امام اہل سنت مولنا سرفراز خان صفدر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دعرض الاعمال پہ بارہ کپی انتہائی مختصر تحقیق دادی چہ دصحیح روایت خخہ اجمالی عرض الاعمال ثابت دی (حاشیہ تسکین الصدور ص ۲۲۶).

حكم التعويد

مؤلف: الشيخ أبو إبراهيم رحيم الله الحقاقي النجرفي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حكم التعويذ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده.

اما بعد :

عن ابي هريرة قال قال رسول الله ﷺ ما انزل الله داء الا انزل له دواء (رواه البخاري ، مشكوة كتاب الطب والرق اول حديث).

رسول الله ﷺ فرمايې چې : الله تعالى د هر مرض لپاره دوا راږي ده .

د بحث څخه مخکې درې خبرې تمهیداً واورئ :

اول : اسباب په درې قسمه دي (۱) اسباب قطعيه (۲) اسباب ظنيه (۳) اسباب وهميه .

اسباب قطعيه : يعنې هغه اسباب چې په عادت کې په هغوی باندې د مسبباتو ترتب يقيني وي لکه په

اور باندې سوزيدل ، په دودۍ باندې مړېدل ، په اوبو باندې د تندې ماتيدل .

اسباب ظنيه : يعنې هغه اسباب چې په عادت کې په هغوی باندې د مسبباتو ترتب اکثري او د ظن

غالب په مرتبه کې وي اکثر ذواياتې او علاجونو او بعضې عمليات په دې قسم کې داخل دي همدارنگې په

احاديثو او په اثارو کې راغلي د مونه او تعويذونه هم په دې قسم کې داخل دي او دې منصوصي عملياتو ته

مو اسباب ظني ځکه وويل چې دا اکثر په اخبارو احادو کې راغلي دي .

اسباب وهميه : يعنې هغه اسباب چې په عادت کې په هغوی باندې د مسبباتو ترتب يقيني هم نه وي او

د ظن غالب په مرتبه کې هم نه وي بلکه کله کله ورباندې ثمره مرتبېږي او اکثر معلومات نه کيږي چې ثمره

ورباندې مرتبه شوه او که نه ؟ اکثر د مونه او تعويذونه په دې قسم کې داخل دي او بعضې په دوهم قسم کې

داخل وؤ کما مر .

داسبابو قطعيه وؤ حكم: ددې اسبابو استعمال واجب دی مثلاً یو سړی وږی دی او په عادت کې دا خبره یقیني ده چې ولږه دودۍ په وجه ختمیږي لکن داسړی بیا هم دودۍ نه خوري او مړ شي نو دا گناهکار دی ځکه چې واجب یې پرېښودل.

داسبابو ظنيه وؤ حكم: ددې اسبابو استعمال په عامو حالاتو کې اولی دی البته واجب نه دی خلاصه دا چې داسبابو ظنيه وؤ استعمال جایز دی، دکمال توکل سره هم منافي نه ی او دنفس توکل سره هم منافي دی ځکه توکل دپته وایي چې یو سړی اسباب استعمال کړی لکن موثر حقیقي یې ونه گڼي بلکه دا عقیده وساتي چې په دې اسبابو کې که دالله اراده وشي اثر اچوي او که دالله اراده ونه شي نو اثر په کې نه اچوي.

خپله رسول الله ﷺ هم خپل علاج کړی دی او امت ته یې هم ددې تعلیم کړی دی په یو حدیث کې راځي چې (فتداوا وعباد الله)

البته که چا دا اسباب استعمال نه کړل نو گناهکار یې نه په بعضې مؤمنانو باندې دتوکل یوه خاصه غلبه وي چې دا قسم اسباب نه استعمالوي لکه یوه بي بي چې نبي ﷺ ته راغله او درگيو شکایت شې ورته وکړو نبي ﷺ ورته وفرمایلي چې ستا خوښه که غواړئ نو ستا لپاره به دشفاء دعا وکړم او که خوښه دې وي نو صبر وکړه الله تعالی به په بدله کې جنت ورکړي هغې بي بي وفرمایلي چې یا رسول الله ﷺ صبر به وکړم خو دعا راته وکړه چې الله تعالی مې عورت نه ښکاره کوي نبي ﷺ ورته دعا وکړه (بخاري کتاب المرضی فصل من یصرع من الریح)

داسباب وهمیه وؤ حكم :

داسبابو وهمیه وؤ استعمال جایز دی دنفس توکل سره مخالف نه دی البته دکمال توکل سره مخالف دی.

په دې ټولو اسبابو کې دجواز لپاره شرط دا دی چې دشریعت سره به مخالف نه وي، په اسبابو قطعيه وکې دحرام خوراک استعمال حرام دی، په اسبابو ظنيه وؤ کې دحرامې دواښي استعمال حرام دی، او په اسبابو وهمیه وکې دشریعت څخه مخالف الفاظ لوستل اولیکل حرام دی.

داسباب وهمیه وؤ لپاره یوڅو مثالونه :

په عربانو کې په عمومي طریقه باندې دطب رواج نه و اکثر اعتماد به یې په وهمي علاجونو او سیلانیانو په خبرو باندې و دجاهلیت دزمانې څخه چې په عربانو کې دکومو علاجونو رواج و په هغوی کې

د بعضو ذکر په احاديثو کې راغلی دی په هغو وهمي علاجونو کې یو ته (کي) وايي يعنې و سپنه به يې په اور باندې گرمه کړه او په جسم باندې به يې لگوله، همدارنگه يو بل علاج ته (استرقاء) وايي يعنې د دم طلبول په عربانو کې د مختلف قسم د مونو رواج و بعضې به په شرکې الفاظو باندې مشتمل و نبي ﷺ ددې قسم دم څخه منعه وکړه او بعضې نور چې په شرکې الفاظو باندې مشتمل نه و نو دهغې اجازت يې ورکړه او وېرمايل چې (من استطاع منکم ان ينفع اخاه فلينفعه) (رواه مسلم مشکوة کتاب الطب نمبر ۱۷)

د چا چې په تاسو کې وس رسيږي چې خپل ورور ته نفع ورسوي نو نفعه دې ورته ورسوي، نبي ﷺ چې د جاهليت د زمانې هغو د مونه ته اجازت ورکړه چې هغه په شرکي الفاظو باندې مشتمل نه و حالانکه دهغوی مضمون په قران او په حديث کې نه و راغلی نو ددې څخه دا واضحه شوه چې په دم او په تعويد کې دا لازم نه ده چې ددې مضمون به په قران او يا په حديث کې ذکر شوی و.

الحاصل: د اسبابو و هميه و استعمال جايز دی د نفس توکل سره منافي نه دی البته د کمال توکل سره منافي دی رسول الله ﷺ په يو ځای کې فرمايي چې: (من استرقى او اکتوى فقد برئ من التوکل) چا چې د مونه او يا داغونه و لگول نو د توکل څخه بيزاره شو همدارنگه په بل حديث کې راځي چې زما په امت کې به او بيا زره کسانو ته دا اعزاز ميلا ويږي چې بې حساب به جنت ته ځي (هم الذين لا يکتوون ولا يسترقون ولا يمتطيرون وعلى ربهم يتوکلون) دا هغه خلک دي چې داغونه نه لگوي د مونو پسې نه گوزي او بد پالي نه کوي او پخپل رب باندې توکل کوي حالانکه نبي ﷺ پخپله داغونه لگولي دي او خلکو ته يې د مونو امر هم کړې دي نو معلومېږي دا چې د مونه او داغونه د نفس توکل سره منافات نه لري بلکه د کامل توکل سره منافي دی د کوم په وجه چې انسان ته دا خصوصي اعزاز ورکول کيږي چې بې حساب به جنت ته ځي او دا هم معلومه شوه چې د کمال توکل سره بعضې د مونه منافي دی او بعضې نه دی يعنې کوم د مونه چې د اسباب و هميه و لاندې راځي دا قسم د مونه ورسره منافي دي او کوم چې د اسبابو ظنيه و لاندې راځي هغه ورسره نه دی منافي.

نو دا ياد لرئ چې مونږ چې دا ويلي دي چې د مونه او تعويد ونه په اسبابو و هميه و کې داخل دي نو دا مو د اکثريت په اعتبار سره ويلي، د بعضو خلکو په د مونو او په تعويدو نو باندې چې اکثر شمه مرتبيږي نو هغه په اسبابو ظنيه و کې داخل دي همدارنگه کوم د مونه او تعويدو نه چې په احاديثو او په څارو کې راغلی دي هغه هم په اسبابو کې ظنيه و کې داخل دي او دا ځکه چې دا اکثر په اخبار احادو کې راغلي دي.

دوهمه تمهیدی خبره:

هغه دمونه او تعویذونه چې په اسبابو و همیه و کې داخل دي دا ولې دکامل توکل سره منافي دي؟

(۱) داځکه چې داسبابو قطعيه و او داسبابو ظنیه و نتیجه نسبتاً واضحه وي یا انسان ته نتیجه په لاس ورځي او یا مایوسه کيږي همدارنگه ډاکټر ورته کله اطمینان ورکوي او کله ورته جواب ورکوي او داسبابو و همیه و نتیجه واضحه نه وي بلکه انسان په کې د (لا الی هؤلا و لا الی هؤلا) مصداق وي نه ورباندې زر نتیجه مرتبيږي او نه ترېنه انسان مایوسه کيږي لدې وجې کله یو تعویذ گرتنه ورځي او کله بله ته رسول الله ﷺ ځکه فرمایي چې (من تعلق شیئا و کَلَّ الیه)

(۲) همدارنگه داسبابو قطعيه و او داسبابو ظنیه و په استعمال کې اکثر اداسې وي چې عقیده دتأثیر په کې څوک نه ساتي بلکه عام خلک په کې مؤثر الله گڼي دواڼي او ډاکټر ته څوک مؤثر نه وایي له دې وجې ډاکټر ته خلک دیو مزدور په نظر باندې گوري او دومره احترام یې نه کوي لکه څومره چې ددمگري او دتعویذگر کوي، او داسبابو و همیه و په استعمال کې ډاکټرو خلکو دحالاتو څخه داسې معلومیږي لکه ددمگری او تعویذگر ته چې مؤثر وایي له دې وجې یې پښې او لاسونه ښکلوې چې تعویذ ورته وکړي او اثر ونه کړي نو بیا ورته نور عجز او نیاز شروع کړي، حالانکه دلاسونو دپښو ښکلول ددین له وجې جایز دي لکن دلته خودده معامله ددنیا ده ځکه چې دونیوي علاج ترېنه کوي له دې وجې اکثر دمونه او تعویذونه په اسبابو و همیه و کې داخل کړي شوي دي

درېمه تمهیدی خبره :

دمونه او تعویذونه په دوه قسمه دیو قسم هغه دي چې صراحتاً په احادیثو او په اشارو کې راغلي دي، داقسم دمونه او تعویذونه ددین دتعلیماتو حصه ده.

دوهم قسم هغه دمونه او تعویذونه دي چې صراحتاً په احادیثو او په اشارو کې نه وي راغلي هغه ددین مسئله نه ده اونه دنبوي ﷺ تعلیماتو حصه ده اگر چې قرآني الفاظ په کې تلاوت کولی او یا لیکل شي بلکه داقسم دمونه او تعویذونه دعاوو علجونو په شان باندې دخلکو تجربې دي چې کله صحیح وي او کله غلطې ثابتې شي، بعضې خلک په دې غلط فهمی کې مبتلي دي چې دا دویم قسم دمونه او تعویذونه ددین مستقلة حصه گڼي او دا گمان کوي چې څوک په دین باندې پوهیږي او عالم وي هغه به په دې عملیاتو باندې هم

پوهيږي حالانكه دا غلطه خبره ده ځكه چې ډېر داسې د مونه و چې صحابه و كرامو ته به ياد و او نبي ﷺ ته به نه و ياد بلكې هغوى به چې كله نبي ﷺ ته تيرول نو نبي ﷺ به د بعضو اجازت وركولو او د بعضو څخه به يې منع كوله حضرت جابر ؓ فرمايې چې نبي ﷺ د دم څخه منع وكړه نو د عمرو بن حزم د خاندان خلك نبي ﷺ ته راغلل او عرض يې وكړه چې (يا رسول الله انه كانت عندنا رقية نرقى بها من العقر بوانت نهيت عن الرقى) زمونږ سره دلړم يو دم دى څوك به چې لږم چيچلى و مونږ به ورباندې دمولو او تا ترېنه منع كړى ده نبي ﷺ ورته وفرمايل چې ماته خپل دم تير كړئ (فعرضوها عليه فقال ما ارى به بأسا من استطاع منكم ان ينفع اخاه فلينفع) هغوى چې خپل دم نبي ﷺ ته تير كړو نو نبي ﷺ ورته وفرمايل چې ستا سوپه دې دم كې خوشه نقصان نشته دا چې وس رسيږي چې خپل ورور ته نفع ورسوي نو ورته دې ورسوي (رواه مسلم مشكوة كتاب الطب ۱۷ حديث)

همدارنگه حضرت شفاء بنت عبد الله ؓ ته رسول الله ﷺ وفرمايل چې لكه څرنگه چې ته حضرت حفصې ؓ ته ليك او لوست ورزده كوي نو همدارنگه دنملې دم هم ورته ورزده كړه، (مشكوة كتاب الطب نمبر ۴۸) معلومېږي دا چې دنملې دم حضرت شفاء بنت عبد الله ته ياد و او نبي ﷺ ته نه و معلوم كنه نو نبي ﷺ به پخپله باندې حضرت حفصې ؓ ته خودلى و.

همدارنگه بعضې خلك د مونه او تعويدونه د تصوف او د سلوك يو حصه گڼي حالانكه د عملياتو د تصوف او د سلوك سره هم هيڅ تعلق نشته ځكه چې د تصوف مقصد دا دى چې دانسان ظاهر او باطن د شريعت سره مطابق شي خصوصا چې د باطني امراضو څخه پاك شي لكه خراب اخلاق كبر، او حسد، وغيره او اخلاق حميده په زړه كې پيدا شي لكه محبت، توكل، تواضع وغيره اكر چې يو دم او تعويد يې نه وي يا دخلاصه دا چې صوفيان كاملان وي او دمگري او تعويدگران عاملان وي، او هر كامل عامل نه وي همدارنگه هر عامل كامل نه وي بلكه بعضې وي او بعضې نه وي.

د عملياتو احكام

د عملياتو يعنې د مونو او د تعويدونو په باره كې ظاهراً درې قسمه احاديث په نظر راځي.

اول قسم احاديث:

اول قسم هغه احاديث دي په هغې کې ددمونو او دتعويذونو څخه منع راغلي ده مثلاً لاندې احاديث وگوره.

(۱) وعن زينب امرأة عبد الله بن مسعود رضي الله عنه ان عبد الله رأى في عنقي خيطا فقال ما هذا؟ فقلت خيط رقي لي فيه، قالت فاخذه فقطعه، ثم قال انتم أُل عبد الله لا غنياء عن الشرك سمعت رسول الله ﷺ يقول (ان الرقي والتمايم والتولة شرك) فقلت لم تقول هكذا؟ لقد كانت عيني تقذف وكنيت اختلف الى فلان اليهودي فاذا رقاها سكنت، فقال عبد الله انما ذلك عمل الشيطان كان ينخسها بيده فأذارق كف عنها انما كان يكفيك ان تقولي كما كان رسول الله ﷺ يقول اذهب الباس، رب الناس واشف انت الشافي، لاشفاء الا شفاءك شفاء لا يغادر سقما (رواه ابو داود، مشكوة كتاب الطب والرق حديث نمبر ۳۹)

دعبدالله بن مسعود رضي الله عنه بي بي حضرت زينب رضي الله عنها فرمايي چې يوه ورځ حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه زما په غاړه کې يو بند وليدلو، نوراته يې وفرمايل چې دا څه شی دی؟ ما ورته وويل چې دا بند دی او دم راته په کې اچولی شوی دی نو عبد الله بن مسعود رضي الله عنه راته وشکولو او راته وفرمايل چې ای دعبدالله بن مسعود خاندانه تاسو ته دشرک ضرورت نشته ما دنبي ﷺ څخه اورېدلې دی چې دمو نه تعويذونه او دمجبت تعويذ شرک دی، ما ورته وويل چې ته څرنگه دا خبره کوي حال دا چې زما سترگو به چڅنې کولی نوزه فلانکي يهودي ته ور تلم هغه به چې دم کړم نور وغه به شوم، عبد الله بن مسعود رضي الله عنه راته وفرمايل چې دا د شيطان کار و هغه به ستا سترگې چوخلې کله به چې يهودي دم کړې نو شيطان به د چو خولو څخه ځان بند کړو ستا لپاره دابس و چې داسې دی ویلی وي لکه څرنگه به چې نبي ﷺ ويل چې اذهب الباس، العديث.

(۲) عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنه قال سمعت رسول الله ﷺ يقول ما أبالي ما أتيت ان أنا شربت ترياقا او تعلقت تيممة او قلت الشعر من قبل نفسي (رواه ابو داود، مشكوة كتاب الطب والرق حديث ۴۱)
دحضرت عبد الله بن عمرو رضي الله عنه څخه روايت دی چې نبي ﷺ وفرمايل چې ددې دريو بدو کارونو په کولو کې ماته فرق نشته چې ترياق وخورم او يا تعويذ په غاړه کې واچوم او يا دخپل طرف څخه شعروايم.

(٣) عن المغيرة بن شعبة قال قال النبي ﷺ من اكنوى او استرق فقد برئ من التوكل (رواه احمد، والترمذي وابن ماجه، مشكوة كتاب الطب والرق حديث ١٤)
رسول الله ﷺ فرمايې چاچې داغ په ذريعه علاج وکړو او يا يې طلب ددم وکړو نو په تحقيق سره دتوکل څخه بېزاره شو.

(٤) وعن عيسى بن حمزة قال دخلت على عبد الله بن حكيم وبه حمزة فقلت الانعلق نيمية؟ فقال نعوذ بالله من ذلك قال رسول الله ﷺ من تعلق شيئا وكل اليه، (رواه ابو داود، مشكوة كتاب الطب والرق حديث نمبر ٤٣)

عيسى بن حمزة رحمته الله فرمايې چې زه عبد الله بن حكيم رحمته الله ته ورغلم په داسې حال کې چې دده بدن سور شوی و نو ما ورته وويل چې تعويد ولې نه اچوي؟ هغه راته وويل چې الله تعالى ته پناه نسيم رسول الله ﷺ فرمايې چې چاچې کوم شی (تعويد) په غاړه کې واچولو نو همدې ته به ورحواله کړی شي.

دوهم قسم احاديث: دوهم قسم هغه احاديث دي چې دهغوئ څخه ددمونو او دتعويدونو جواز رامعلومېږي.

ددمونو په باره کې يو څو احاديث:

(١) وعن انس رضي الله عنه قال رخص رسول الله ﷺ في الرقية من العين والحمة والنملة، رواه مسلم مشكوة كتاب الطب حديث نمبر ١٣)

رسول الله ﷺ دنظر، دکوم زهريله شي دچيچلو او دنملې يعنې دشري لپاره ددم اجازت ورکړی دی، دا درې يې دحصر لپاره نه دي ذکر کړي بلکه ددې له وجې يې ذکر کړی دی، چې ددې دريو بيماريانو لپاره په هغه وخت کې کوم طبي او طبعي علاج نه و دنورو مرضونو لپاره هم ددمونو ذکر راغلی دی په راروانو حديثونو کې وگوره.

(٢) عن عائشة رضي الله عنها قالت امر النبي ﷺ ان نسترق من العين (منتفق عليه، مشكوة كتاب الطب حديث نمبر ١٤) حضرت عائشة رضي الله عنها فرمايې چې نبي ﷺ مونږ ته امر وکړو چې دنظر لپاره دم وکړو.

(٣) وعن ام سلمة رضي الله عنها ان النبي ﷺ يري في بيتها جازية في وجهها سفة، يعني صفرة فقال استرقوا لها فان بها النظرة، (متفق عليه، مشكوة كتاب الطب والرق حديث نمبر ١٥)

حضرت ام سلمة رضی اللہ عنہا فرمائی چې رسول الله ﷺ دام سلمی ﷺ پہ کور کي یوہ وینٹخہ ولیدلہ چې د مخ رنگ یې د مریضی لہ وجہ متغیر شوی وؤ نور رسول الله ﷺ و فرمایل چې دا دم گری د ناظرہ شوی دہ .

(۴) وعن جابر رضی اللہ عنہ قال نھی رسول الله ﷺ عن الرقی فجاء آل عمرو بن حزم ، فقال یا رسول الله ﷺ انه كانت عندنا رقیة نرقی بها من العقرب وانت نهیت عن الرقی فعرضوها علیه ، فقال ما أری بها بأسا ، من استطاع منکم ان ینفع اخاه فلینفعه (رواه مسلم مشکوة کتاب الرقی نمبر ۱۷)

حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمائی چې نبی ﷺ ددمونو څخه منعه وکړه نو د عمرو بن حزم دخاندان خلک راغلل او عرض یې وکړو چې یا رسول الله ﷺ زمونږ سره یو دم وؤ مونږ به دلرم څخه ورباندې خلک دمول او تا سو ددم څخه منعه کړې ده بیا یې ورته خپل دمونه تیر کړل نبی ﷺ ورته و فرمایل چې ستاسو په دمونو کې څه حرج نشته په تاسو کې چې دچا وس رسیږي چې خپل ورور ته نفع ورسوي نو ودې یې رسوي .

(۵) وعن عمران بن حصین رضی اللہ عنہ ان رسول الله ﷺ قال لا رقیة الا من عین او حمة (رواه احمد والترمذي . مشکوة کتاب الطب رقم ۴۴)

رسول الله ﷺ و فرمایل چې : صرف ددې دوو مرضونو لپاره دمونه دي یو د نظر لپاره او بل د زهر لپاره . دچیچلو لپاره .

(۶) وعن انس رضی اللہ عنہ قال قال رسول الله ﷺ لا رقیة الا من عین او حمة او دم (رواه ابودود ، مشکوة کتاب الطب ۴۶)

رسول الله ﷺ فرمائی چې : صرف ددې دریو مرضونو لپاره دمونه دي یو د نظر لپاره دوهم د زهر لپاره شي دچیچلو لپاره دریم د وینې یعنی د دانو وغیره لپاره .

(۷) وعن الشفاء بنت عبد الله قالت دخل رسول الله ﷺ وانا عند حفصة فقال الاتعلمین هذه رقیة النملة کما علمتیها الکتابه (رواه ابو دود ، مشکوة کتاب الطب والرقي حدیث نمبر ۴۸)

حضرت شفاء بنت عبد الله فرمائی چې : زه دام المؤمنین حضرت حفصی رضی اللہ عنہا سره وم چې نبی ﷺ راغلو نو و فرمایل چې ته حضرت حفصی رضی اللہ عنہا ته د نملي (شري) دم ولې نه وربښايې لکه څرنگه دې چې لیکل وربښودلي دي؟ ددمونو په باره کې دومره ډېر احادیث راغلي دي چې د ټول دراجمه کولو څخه یو غټ کتاب جوړېږي .

دتعويذونو په باره کې يو څو احاديث او اثار

(۱) حضرت عبد الله بن عمرو رضي الله عنه څخه روايت دی چې هغوی د نبي ﷺ دا ارشاد را نقل کړو چې څوک چې په خوب کې ډارېږي نو دا دعا دي ووايي چې: (اعوذ بكلمات الله التامات من غضبه وعقابه وشر عباده ومن همزات الشياطين وأن يحضرون)

رواي فرمايي چې عبد الله بن عمر رضي الله عنه دخپل کور پوښو خلکو ته دا دعا په ياد وړنېدلې وه او ورو بچيانو ته يې ليکلې وه او په غاړه يې ورته اچولې وه (سنن ابی داود حديث نمبر ۳۸۹۳ باب كيف الرقي، جامع الترمذي حديث نمبر ۲۵۲۸، مشکوٰۃ باب الاستعاذة الفصل الثاني)

دامام بخاري استاذ ابن ابی شيبه په خپل مصنف کې باب لگوي دی په نوم د (باب من رخص في تعليق التعويذ) د دې باب لاندې يې ډېر اثار را نقل کړي دي يو څو يې لاندې ولولئ.

(۲) حدثنا ابو بكر قال حدثنا عقبه بن خالد عن شعبه بن ابي عصمة قال سألت سعيد ابن المسيب عن التعويذ فقال لا بأس اذا كان في اديم.

(۳) حدثنا ابو بكر قال حدثنا وكيع عن اسراييل عن ثوبير قال كان مجاهد يكتب للناس التعويذ فيعلقه عليهم.

(۴) حدثنا ابو بكر قال حدثنا يحيى بن ادم قال حدثنا حسن عن ليث عن عطاء قال لا بأس ان يعلق القرآن.

(۵) حدثنا ابو بكر قال حدثنا يحيى بن ادم عن ابان بن ثعلب عن يونس بن خباب قال سألت ابا جعفر عن التعويذ يعلق فرخص.

(۶) حدثنا ابو بكر قال حدثنا اسحاق الازرق عن جوير عن الضحاك لم يكن يراى بأسا ان يعلق الرجل الشئ من كتاب الله اذا وضعه عند الغسل وعند الغائط.

(۷) حدثنا ابو بكر قال حدثنا ابن نمير عن عبد الملك عن عطاء في الحائض يكون عليها التعويذ قال ان كان في اديم فلتنزعها وان كان في قصبة فانه شئت وضعت وان شئت لم تضعه.

(۸) حدثنا ابو بكر قال حدثنا عبد الرحيم بن سليمان عن اسماعيل بن مسلم عن ابن سريين انه كان لا يراى بأسا بالشئ من القرآن يعني بتعليقه.

(١) حدثنا ابو بكر قال حدثنا هيثم قال حدثنا حجاج قال اخبرني من رأى سعيد بن جبير يكتب التعويد لمن اتاه قال حجاج سألت عطاء قال ماسمعنا بكمراهية الا من قبلكم من اهل القرآن

دريم قسم احاديث:

دريم قسم هغه احاديث دي چې دهغوئ په وجه په مخکېنو دواړه قسمه احاديثو کې تطبيق راځي.

(١) وعن عوف بن مالک الاشجعي (رضي الله عنه) قال كنا نرق في الجاهلية فقلنا يا رسول الله ﷺ كيف تری في ذلك؟ فقال اعرضوا علی رفاکم لا بأس بالرق ما لم یکن فیه شرک. (رواه مسلم، مشکوة کتاب الطب،

حضرت عوف بن مالک (رضي الله عنه) فرمایي چې مونږ به د جاهلیت په زمکه کې د مونه کول بیا مودني ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې تاسو ددې په باره کې څه وایي؟ نبي ﷺ وفرمایل چې ماته خپل د مونه بیان کړئ په دمونو کې حرج نشته ترڅو چې په کې شرک نه وي.

(٢) په صحيح ابن حبان کې باب لگیدلی دی په نوم ذکر الخير الدال علی ان الرق المنهی عنها انما هی الرق التي یخالطها الشرک دون الرق التي لا یشوبها شرک، (ج ١٣ ص ١٥٨)

باب دې په ذکر دهغه خبر کې چې هغه په دې باندې دلالت کوي چې ممنوع هغه د مونه دي چې شرک په کې ورگډ شوي وي هغه د مونه نه دي ممنوع چې شرک په کې نوي ورگډ شوی.

ددې باب لاندې یې د حضرت ابن حنبله (رضي الله عنه) حدیث ذکر کړی دی چې دده والدې (رضي الله عنه) به د جاهلیت په زمانه کې د مونه کول بیا یې د رسول الله ﷺ څخه ددې په باره کې پوښتنه وکړه نبي ﷺ ورته وفرمایل چې: (ارقی ما لم یکن فیه شرک)

یعنې د شرک څخه بغير نور د مونه کوه په عملیاتو کې شرک په دوو طریقو باندې راځي یو دا چې د دم او د تعویذ مضمون په شرک باندې مشتمل وي دوه دا چې دم او یا تعویذ مؤثر لذاته وگڼي ځکه چې مؤثر حقیقي الله تعالی ذات دی، محدث ابن حبان په کتاب الرقی والتمايم کې فرمایي چې: (العلقة فی الزجر عن الاکتواء والاستقراء هی ان اهل الجاهلية کانو یستعملونها ویرون البئر منها من غیر صنع الباري جل وعلی فیه فاذا کانت هذه العلة موجودة کان الزجر قائما عنها واذا استعملها المرء وجعلها سبباً للبرء الذي یكون من قضاء الله دون ان یری ذلك منها کان ذالک جائزاً. (صحيح ابن حبان ج ١٣ ص ٤٥٤)

الحاصل: (١) که دمونه او تعویذونه په شرکي مضمون باندې مشتمل نه و

(٢) او مؤثر حقيقي دې ونه گڼل بلکه دعا مو عاجزونو په شان دې د سبب په مرتبه کې وگڼل نو بیا داسې دمونه او تعویذونه جایز دي.

(٣) په کومو احادیثو کې چې د خاصو خاصو مرضونو لپاره د دم ذکر راغلی دی هلته مراد حصر حقيقي نه دی بلکه حصر اضافي او یا اهتمام وغیره مراد دی ځکه چې د جواز او د عدم جواز لپاره علت د مرضونو خصوصیتونه نه دي بلکه علت ورته عدم احتمال په شرک او احتمال په شرک باندې دی که حصر حقيقي مراد شي نو بیا به پخپله د احادیثو په مابین کې تعارض راشي مثلاً د عمران بن حصین رضی الله عنه په حدیث کې صرف د دوو مرضونو ذکر دی د حضرت انس رضی الله عنه په حدیث کې د دریو مرضونو ذکر دی د حضرت جابر رضی الله عنه په حدیث کې د لږم دم ذکر دی او د حضرت شفاء بنت عبد الله رضی الله عنها په حدیث کې بیا د نملې لپاره دم ذکر دی و هکذا.

(٤) په دمونو او په تعویذونو کې دا شرط نه دی چې مضمون به یې صراحتاً په قرآن او یا په حدیث کې ذکر شوی وي بلکه صرف دومره خبره کافي ده چې شرک به په کې نه وي لکه تاسو چې په تیرو احادیثو کې ولیدل چې نبی صلی الله علیه و آله د جاهلیت د زمانې دمونه ته هم په دې شرط باندې اجازه ورکړه چې شرک په کې نه وي.

په غیر مسلم باندې ځان دمول او یا تورنه تعویذ غوښتل

د امام مالک رحمته الله علیه څخه منقول دی چې هغه په اهل کتابو باندې د ځان دمولو ته مکروه ويلي دي لکن د امام مالک یو شاگرد ابن وهب رحمته الله علیه او امام شافعي رحمته الله علیه ورته جائز ويلي دي معرفه السنن والاثار بهیقي ج ١٤ ص ١٢٠) ذوی د حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه دیو اثر څخه استدلال کړی دی کوم چې امام مالک په خپل موطناً رقم ٣٤٧٢ کې او د امام بخاري استاذ ابن ابی شیبه په خپل مصنف کې ج ٥ ص ٤٧) کې ذکر کړي دي چې یوه ورځ حضرت عائشه رضی الله عنها مریضه وه او یو یهودي ښځې دموله حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه دی یهودي ته وفرمایل چې د الله تعالی په کتاب باندې یې دموه عام شارحین فرمایي چې د حضرت ابو بکر رضی الله عنه مراد د کتاب الله څخه تورات وؤ ځکه چې یهود عموماً په تورات باندې خلک دموي لکن محدث ابن حبان رحمته الله علیه یې دا معنی بیانوي چې د ابو بکر صدیق رضی الله عنه مطلب دا و چې په داسې الفاظو باندې یې دموه چې د کتاب الله یعنی د قرآن له نظره مباح وي (ابن حبان ج ١٣ ص ٤٦٤)

نوپه غیر مسلمو باندې دد مولو په باره کې دوه قوله شویو قول دکراحت او بل دجواز راغلو لکن ددې دواړو په مابین تعارض نشته ځکه چې ابن عبدالبر رحمته الله علیه په الاستذکار ج ۸ ص ۴۱۱) کې فرمایي چې امام مالک رحمته الله علیه دکراحت قول لدې وجې څخه کړی دی چې دغیر مسلم معلومات نه کیږي چې دا په څرنگه الفاظو باندې دمول کوي ددې څخه معلومه شوه چې کومو حضراتو چې په غیر مسلمو باندې دخان دمولو ته جائز ویلي دي نو دا په هغه وخت کې دی چې کله سړی مطمئن وي چې دموښکي راباندې شرکې دم نه اچوي او کومو حضراتو چې ورته مکروه ویلي نو دا په هغه وخت کې دی چې کله اطمینان نه وي.

الحاصل: چې کله یقین او یا غالب گمان داوي چې په شرکي او ناجائز مضمون باندې دمول نه کوي نو بیا جایز دي او کله چې یقین او یا ظن غالب او یا تردد ددې خبرې وي چې په شرکي او یا په ناجائز مضمون باندې دمول کوي نو بیا ناجائز دي.

فائده: غیر مقلدین او وهابیان دقرآن او حدیث دلیل دومره نه مني لکه څومره چې دابن تیمیه رحمته الله علیه او دابن القيم رحمته الله علیه خبره مني لدې وجې به ددې دواړو یو یو عبارت رانقل کړو.

(۱) حافظ ابن تیمیه رحمته الله علیه فرمایي چې: (ويجوز ان يكتب للمصاب وغيره من المرضى شيئا من كتاب الله تعالى وذكره بالمداد المباح ويغسل ويسقى كما نص على ذلك احمد وغيره)

يعني جائزه ده چې دقرآن او يا ذكر الله څخه كوم شى په مباحه سياهي باندې وليكي او بيا يې ووينځي او بيا يې په مريض باندې وشكې، امام احمد وغيره په دې باندې تصريح كړې ده، ددې څخه وروسته ابن نديم رحمته الله علیه دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه يو اثر رانقل كړى دى چې كه بنځې ته دولادت په وخت كې شكل ونودا الفاظ ورته وليكي.

بسم الله لا اله الا الله الحليم الكريم، سبحان الله رب العرش العظيم الحمد لله رب العلمين كأنهم يوم يرونها لم يلبثوا الا عشية او ضحاها كأنهم يوم يرون ما يوعدون لم يلبثوا الا ساعة من نهار بلاغ فهل يهلك الا القوم الفاسقون.

پدې روايت كې راځي چې دا الفاظ ووينځه دا او به دنوم څخه لاندې وشينده، او په بل روايت كې راځي چې دا وليكه او دمټ پورې يې وتره او دولادت څخه وروسته يې سمدستي لرې كړه ددې اثر يو راوي فرمايي چې ما بيا بيا ددې تجربه كړې ده نو ددې څخه مې بهتر بل شى نه دى موندلى. (فتاوى ابن تیمیه ج ۱۹ ص ۶۴)

(٢) ابن القيم رحمه الله په زاد المعاد ج ٤ ص ٢٢٦) کې بعضې تعويذات را نقل کړي دي يو تعويذ ويې دامام احمد بن حنبل رحمه الله څخه را نقل کړی دی .

ايا په ادم او په تعويذ کې فرق شته اوکنه ؟

نن سبا بعضې خلک وايي چې دمذکورو شرطونو موافق دمونه جائز دی لکن تعويذ ونه نه دي جايز او په دليل کې حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه روايت پيش کوي چې (ان الرقي والتمايم والتولة شرک)

لکن ددوي استدلال نه دی صحيح ځکه چې (١) تامخکې واورېدل چې دمنع لپاره اصل علت شرک دی هغه په دم کې وي او که په تعويذ کې وي (٢) د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه په حديث کې د تمايم لفظ دی او تمايم تعويذ ونوته نه وايي بلکه دا يو خاص قسم مری وي چې جاهليت په زمانه کې به خلکو ماشومانو ته په دې گمان باندې په غاړه کې وراچولې چې دا دسري څخه مصيبتونه لرې کوي او دانسان په عمر کې زيات راولي ابن قتيبه په تاويل مختلف الحديث کې ليکي چې: (والتمايم خرز، رقط، كانت الجاهليت تجعلها في العنق والعضد وتسترقي بها، وتظن انها تدفن عن المرء العاهات وتمد في العمر قال الشاعر .

اذا مات لم تغلح مزينة بعده فنوطى عليه يا مزين التمايم، يقول علقي عليه هذا الخرز، لتقيه المنية (ص ٤٦٦)

امام طحاوي رحمه الله د حضرت عائشې رضي الله عنها قول را نقلوي چې کوم تعويذ چې دمريضۍ څخه وروسته په غاړه کې واچول شي هغه تميمه نه ده (شرح معاني الآثار، کتاب الکراهة باب الکى هو مکروه ام لا)

(٣) په دې حديث کې خويواخي د تمايمو ذکر نه دي بلکه د رقی يعنې ددم ذکر هم په کې راغلی او درقی په باره کې په دې خبره باندې اتفاق دی چې ددې څخه منعه مطلقا نه ده بلکه په هغه صورت کې ده چې شرکي دمونه وي نو همدا تفصيل په تماشو کې هم دی .

د مودودیت فتنه

مؤلف: الشیخ ابو ابراهیم رحیم اللہ الحفانی النجری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دمودودیت فتنه

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد :

دمودودیت دفتنی مؤسس سید ابو الاعلیٰ مودودی دی سید ابو الاعلیٰ مودودی درجب پہ دوہم تاریخ پہ ۱۳۲۱ھ کی چھ ۱۹۰۳ع ۲۵ دسمبر سرہ سمون خوری دہندوستان پہ حیدر آباد کی داورنگ آباد پہ علاقہ کی پیدا شو بیادوالدینو سرہ دہلی تہ لارود (۱۱) کالو پہ عمر کی اتم صنف کی پہ سکول کی داخل شود (۱۷) کالو پہ عمر کی پہ صحافیت کی قدم کھینودلو پہ ۱۹۲۳ھ کی پہی دترجمان القرآن پہ نوم باندی روزنامہ جاری کرہ پہ ۱۹۴۱ھ کی پہ جماعت اسلامی پہ نوم باندی دتنظیم بنیاد کھینودلو پہ ۱۳۹۹ھ کی دشوال پہ میاشت کی وفات شو .

مودودی صاحب پہ ابتداء کی ددین داقامت او الہی حکومت غوری نعری وھلی لدی وجی ورسرہ دہر اھل حق علماء ہم یو خای شو لکہ مولنا منظور نعمانی رحمۃ اللہ علیہ مولنا مناظر احسن گیلانی رحمۃ اللہ علیہ مولنا عبد الماجد دریا آبادی رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ لکن کلہ چھ دوی پہ دے خبرہ باندی پوہ شول چھ پہ دے تنظیم کی داسلام نوم استعمالیری لکن دپردی ترشاه یو دہر غت سازش دی نو بیا ترپنہ جدا شول .

مودودی صاحب یو طرف تہ دجماعت اسلامی رہبری کولہ او بل طرف تہ پہ تصنیفاتو باندی مصروف و او دہر کتابونہ پہ و لیکل دتولو خخہ خطرناک کتابونہ پہی خلافت او ملوکیت، تفہیمات، او جاھلیت وغیرہ دی پہ قرآن کی دتحریف لپارہ پہی تفہیم القرآن و لیکلو ددہ دقلم دگذار اصلي نبی دانبیاء علیہم السلام ذوات، دصحابہ و رضوان اللہ علیہم ذوات او دامت داسلافو ذوات دی، ددہ پہ خلاف اھل حقو علماء و دہر کتابونہ و لیکل مثلاً :

- (۱) فتنہ مودودیت (شیخ الحدیث مولنا زکریا رحمۃ اللہ علیہ)
- (۲) مودودیت دستور اور عقائد (مولانا حسین احمد المدنی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۳) الاستاد المودودی . (علامہ محمد یوسف بنوری رحمۃ اللہ علیہ)

- (۴) کشف حقیقت۔ (مولنا سعید احمد رحمۃ اللہ علیہ)
- (۵) مودودی صاحب کا ایک غلط فتویٰ (مولنا سرفراز خان صفدر رحمۃ اللہ علیہ)
- (۶) تنقید اور حق تنقید (مولنا محمد یوسف لدھیانوی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۷) مودودی مذهب (مولنا قاضی مظہر حسین رحمۃ اللہ علیہ)
- (۸) مودودی صاحب کا نصب العین (مولنا لال حسین اختر رحمۃ اللہ علیہ)
- (۹) ائینہ تحریک مودودیت (مولنا مفتی مہدی حسن رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۰) حق پرست علما کی مودودیت سی ناراضگی (مولنا احمد علی لاہوری رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۱) مکتوبات بسلسلہ مودودیت جماعت (مولنا حسین احمد المدنی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۲) جماعت اسلامی سی مشاورت تک (مولنا منظور نعمانی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۳) اظہار حقیقت بجواب خلافت و ملوکیت (مولنا محمد اسحاق صدیقی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۴) تفصیرات تفہیم (مولنا مفتی عزیز الرحمن رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۵) حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ اور تاریخی حقائق (مفتی تقی عثمانی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۶) تحریک مودودیت کی ایکسپری رپورٹ (مولنا عبد القدوس رومی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۷) مودودیت بی نقاب (مولانا عبد القدوس رمی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۸) عادلانہ دفاع (مولنا سید نور الحسن بخاری رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۹) مودودیت کی غلط نظریات (جناب کریم الدین رحمۃ اللہ علیہ)
- (۲۰) مقام صحابہ کتاب و سنت کی روشنی میں اور مولنا مودودی (ابو بکر غازی پوری رحمۃ اللہ علیہ) وغیرہ۔ دیر کتابوں نے دی ددی پولو کتابوں نے دیو شو مضمونوں خلاصہ بہ مون پہ پنخو عنوانو کی را و نفا رو۔

اول: مودودی او دانبیائو توهین، دوم: دانبیائو عصمت دویم مودودی او دصحابہ و توهین:

خلورم: دصحابہ و عدالت: پنخم: مودودی دعلماؤ پہ نظر کی:

مودودي او د انبياؤ عليهم السلام توهين

د انبياؤ توهين:

- (۱) رسول الله ﷺ د دجال په باره کې ډېر تفصيلي بيان کړی دی یواځې په بخاري او په مسلم کې ۲۵ ځلې دا حديث راغلی دی په باره کې ليکي چې: دا دجال وغيره خبرې افسانې دي چې هيڅ شرعي حيثيت نه لري ترجمان القرآن ص ۱۸۶ رسايل و مسايل ص ۵۳ حصه اول طبع دويم.
 - (۲) رسول الله ﷺ ته دا وېره وه چې دجال به يادده په زمانه کې را ظاهر شي او يا به په کومه نږدې زمانه کې را ظاهر شي، لکن ايادي ديارلس نيم سوه کلونو دا خبره ثابته نه کړه چې د نبی ﷺ دا اندېښنه صحيح نه ده؟ (ترجمان القرآن ص ۳۱ ربيع الاول سنه ۱۳۶۵ هـ)
 - (۳) الله تعالی دهرنې څخه بالا راده په يو وخت کې خپل حفاظت لري کوي او يو دوه لغزشه ترېنه صادرېږي. (تفهيمات ص ۵۰ حصه دوم طبع نمبر ۶ ص ۵۷ حصه دوم طبع ۱۷)
 - (۴) انبياؤ پخپلو رأيو غلطې فيصلې هم کولې مريضېد انېدل به هم امتحانونو نه به هم ورباندې راتلل حتی چې تقصيرات ترېنه هم کېدل، او په هغې باندې سزاگانې هم ورکول کېدلې (ترجمان القرآن ص ۱۵۸ مئ ۱۹۵۵ ع)
 - (۵) رسول الله ﷺ نه فوق البشر دی او نه دبشري کمزور يو څخه بالاتردی. (ترجمان القرآن اپريل ۱۹۷۶ خطاب ص ۸)
 - (۶) لکن په وعظ او په تلقين کې دناکامۍ څخه وروسته داسلام داعي په لاس کې توره راواخستله. (الجهاد فی الاسلام ص ۱۷۴)
- دحضرت داود عليه السلام توهين :**
- (۷) دحضرت داود ﷺ په فعل کې دنفساني خواش مداخله و داود ﷺ ددې سره هم تعلق لرلو چې حاکمانه اقتدار بهي ځايه استعمال کړی او دا داسې کار دی چې په حقه باندې حکومت کونکی يې نه خوښوي. (تعليم القرآن ص ۳۲۷ ج ۴ طبع اول)
 - (۸) ددې نفسي شريد د رهنۍ خطرې ډېر کړتې پيغمبرانو ته هم پېښې شوي دي لکه څرنگه چې جليل القدر پيغمبر داود ﷺ ته ورباندې په يو ځای کې تنبيه ورکړل شوه. (تفهيمات ص ۱۶۱ حصه اول طبع پنجم)

(۹) حضرت داود عليه السلام دخپلې زمانې داسرائيلي سوسايټې څخه متاثره شوی ؤ د اوريا څخه يې د طلاق غوښتنه وکړه. (تفهيمات ص ۴۲ حصه دوم طبع دوم)

ځانکه پيغمبر عليه السلام د معاشرې د اصلاح لپاره رالېږل شوی وي څوک چې دخپلې سوسياليتي په ذهني غلامۍ کې مبتلا کيږي هغه پيغمبر نه شي کيدلی.

د حضرت ادم عليه السلام توهين:

(۱۰) بس يوې ناڅاپې جذبې ورباندې شيطاني اثار غالب کړل نفس يې د کنترول څخه ووتلو د طاعت د بلندی څخه د معصيت په کنده کې وغورزیدلو (تفهيم القرآن ج ۳ ص ۱۳۳)

د حضرت نوح عليه السلام توهين:

(۱۱) په نازکه نفسياتي موقع باندې د پيغمبر په شان اعلى او اشرف انسان هم دلږ وخت لپاره دخپلې بشري کمزوري څخه مغلوبیږي... لکن چې کله ورته الله تعالى تنبيه ورکړی چې کوم څوی چې حق يې پرېښې وي او د باطل سره يو ځای شوي وي نو صرف د دې له وجې ورته څوی ويل چې ستا د صلب څخه پيدا شوی دی معضو يوه جاهلي جذبه ده ته دهغه څخه خپل زړه بې پروا کړه دهغې طرز فکر ته راشه کوم چې د اسلام مقتضى ده (تفهيم القرآن ج ۲ ص ۲۴۴ طبع سوم)

د حضرت يوسف عليه السلام توهين:

(۱۲) د حضرت يوسف عليه السلام د دې ارشاد په باره کې چې (اجعلني على خزائن الارض) مودودي صاحب ليکي چې دا صرف د ماليې وزارت مطالبه نه ده لکه څرنګه چې د بعضو خلکو خيال دی بلکه دا د وکتېټر شپ مطالبه ده او د دې په نتيجه کې يوسف عليه السلام ته تقريباً هغه پوزيشن حاصل شو کوم پوزيشن چې نن سبا په اتلی کې مسؤليني ته حاصل دی (تفهيمات ص ۱۲۲ حصه دوهم طبع پنځم ۱۹۷۰ ع).

د حضرت يونس عليه السلام توهين:

(۱۳) د يونس عليه السلام څخه د رسالت د تبليغ په ادا کولو کې کوتاهي وشوه غالباً دوى د بې صبرۍ له وجې

د وخت څخه مخکې خپل ځای پرېښودلو (تفهيم القرآن ج ۲ ص ۳۱۳، ۳۱۲)

دحضرت موسیٰ ﷺ توهین :

- (۱۴) حضرت موسیٰ ﷺ مثال دهغه اوتر فاتح دی چې دخپل قدرت دمظبوطو لوڅخه بغیر مارچ کوي او بیا شاته څنگل کې ورپسې دا ورپه شان بغاوت راپورته شي (ترجمان القرآن ص ۵ سپتمبر ۱۹۴۶م)
- (۱۵) بیا دغه اسرائیلي شپونکی ته گوره چې مقدسې وادي طوی ته راوغوښتلی شو خبرې ورسره وشوې هغه هم دعامو شپونکیو په شان نه (رسایل و مسائل ص ۳۱ حصه اول طبع دوم)
- (۱۶) دپیغمبري څخه مخکې دموسیٰ ﷺ څخه هم غټه گناه وشوه یو انسان یې ووژلو (ایضا ص ۳۱ حصه اول)

نوبت: دا قتل عمدانه ؤ او بیا هغه مقتول حربي کافر ؤ چې په هر صورت باندې یې قتل جایز ؤ.

مودودي اود تحریف عقیده:

- (۱۷) مودودي لیکي چې دقرآن بنیادي اصطلاحگانې څلور دي دقران دنزول په وخت کې چې ددوئ کومې اصلي معناگانې وي هغه رورو بدليدلې تر دې چې دقران په اصل مطلب باندې پوهیدل مشکل شونو اوس حقیقت دادی چې دقرآن په دې بنیادی اصطلاحگانو باندې دپردې دپریوتلو په وجه دقرآن حقیقي روح په څلورو کې درې برخې دسترگو څخه پټ دی. (قرآن کې بنیادي اصطلاحین ص ۴، ۶).

دانبیاء علیهم السلام عصمت

- (۱) الله تعالی دنبی ﷺ داطاعت امر کوي که دپیغمبر څخه گناه کیدلي نو بیا به یې الله تعالی داطاعت امر نه کولو ځکه چې بیا په گناه کې هم اطاعت راتلو.

- (۲) رسول الله ﷺ په خپله وینا او په خپل عمل کې دوحې پابند دی الله تعالی فرمایي چې (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ) همدارنگه فرمایي چې (إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ) او څوک چې په خپله وینا او پخپل عمل کې دوحې پابند وي دهغه څخه به څرنګه دګنا تصور وشي؟ وحی خو گناه نه شي کیدلی.

- (۳) نبی ﷺ به په پخپل امت بلکه په ټولو انسانانو باندې شاهد وي الله تعالی فرمایي چې: (وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا) او شاهد عادل وي نو اوس که پیغمبر ﷺ معصوم نه شي نو بیا خو به معاذ الله فاسق او مردود الشهادة شي.

(۴) حضرت عبد الله بن عمرو رضی اللہ عنہ فرمایا ہے مابہ چہ دینی ﷺ خُشخہ ہر خہ واور ہدل نو ہغہ بہ مہ لیکل نو خلکو ماتہ وویل چہ تہ ہر خہ لیکل حال دا چہ کلہ نبی ﷺ د خوشحالی او کلہ دغم پہ حالت کپ وی نو مالیکل پر بنودل اونبی ﷺ تہ مہ دا واقعہ تہرہ کرہ نبی ﷺ و فرمایا ہے (اکتب فوالذي نفسي بيده ما يخرج من الاحق) ابو داود ج ۲ ص ۵۱۴ مسند احمد رقم ۶۵۱۰) لیکہ پہ ہغہ اللہ تعالیٰ مہ دی قسم وی چہ زماروح دہغہ پہ قبضہ کپ دی نہ را ووزی زما دخولہ خُشخہ مگر حق را ووزی، نو دتولو خُشخہ زیاتہ گناہ دژبہ خُشخہ را ووزی او دچا ژبہ چہ داللہ تعالیٰ پہ حفاظت کپ وی دہغہ ژبہ خُشخہ بہ دگناہ تصور خرننگہ وکری شی؟ (۴) امام قرطبی لیکل چہ: الانبياء معصومون عن الخطاء والغلط في اجتهداهم (قرطبی ج ۲).

(۵) قال الامام ابو حنيفه رحمہ اللہ الانبياء کلہم منزہون عن الصغائر والكبائر والكفر والقبائح (الفقه الاکبر ص ۲، والعقيدة الحنيفة ص ۲۰۳)

(۶) قال القاضي عياض ذهب طائفة من محققي الفقهاء والمتكلمين الى العصمة عن الصغائر كالعصمة في الكبائر (نبراس ص ۲۸۳)

مودودي او دصحابہ رضی اللہ عنہم توهین

(۱) کہ دیو انسان احترام د راوی چہ ددہ پہ ہیخ ارخ باندی بہ اعتراض نہ کیری نو مونہ دپتہ احترام نہ وایو بلکہ دپتہ مونہ بیت پرستی وایو او دبت پرستی ختمول دجماعت اسلامی پہ اہمو منشور نو کپ دی (ترجمان القرآن بحوالہ مکتوبات شیخ الاسلام ج ۳ ص ۳۹۴)

(۲) در رسول اللہ خُشخہ بغیر بل ہیخ انسان ہم دحق لپارہ معیار نہ دی او نہ خوک دتنقید خُشخہ خلاص دی (دستور جماعت اسلامی ص ۱۴)

(۳) دخلفاء راشدینو فیصلہ ہم پہ اسلام کپ دقانون حیثیت نہ لری کومہ چہ ہغوی دقاضي پہ حیث کرہ دی. (ترجمان القرآن جنوری ۱۹۸۵ م) حالانکہ دا نظرد (علیکم بسنتی وسنة الخلفاء) خُشخہ مخالف دی.

(۴) دمَدینی انصار صحابہ رضی اللہ عنہم دیہودو داخلاقو خُشخہ تأثرہ و او ددی اثیر دا نتیجہ وہ چہ بعضی انصارو دخپلو مہاجرو وورنو لپارہ خپلہ بیبانی طلاقہ کرہ او ہغوی تہ یی ورکری (تفہیمات ص ۳۵) حصہ دوم) یعنی پہ صحابہ و باندی دیہودو اخلاق غالب و دینی ﷺ اخلاق ورباندی نہ و غالب.

- (۵) دا حد په میدان کې د مسلمانانو د شکست سبب دا و چې په دوی کې صبر کم و او د بعضو څخه بعضې داسې غلطیانې هم شوی وې چې د الله تعالی د وېرې څخه خلاف وې (تفهیم القرآن ج ۱ ص ۲۸۷ طع ۱۱)
- (۶) ایا دا کمی او زیاتۍ نه دی چې د صحابه و غلطیانې صرف د صحابیت د لحاظ له وجې په اجتهادي خطائې باندې ورحمل کړو؟ (خلافت و ملوکیت ص ۱۴۳)

د حضرت عثمان رضی الله عنه توهین:

- (۷) په حضرت عثمان رضی الله عنه باندې چې دا د خلافت غټ بوج و اچولی شو نو دا د هغو خصوصیاتو حامل نه و د کومو چې دده څخه مخکینو ته ورکړل شوی و (تجدید و احیاء دین ص ۲۳)
- (۸) حضرت عثمان رضی الله عنه پخپل خلافت کې خپلوي پالل خپلو خپلوانو ته یې غټې غټې چوکۍ ورکړې او د دوی سره یې خصوصي رعایت کولو چې د عامو خلکو سره یې هغسې نه کول له دې وجې د عامو خلکو دا اعتراض هدف شو. (خلافت و ملوکیت ص ۱۰۶ طبع دوم)
- نوټ:** د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت لاندې ۴۴ لکه مربع میله زمکه وه په دې کې په سلگونو والیان و د حضرت عثمان رضی الله عنه خپلوان په کې صرف پنځه کسان و او هغه هم دده د خلافت څخه مخکیني والیان و د حضرت عثمان رضی الله عنه صرف عبد الله بن عامر رضی الله عنه دبصرې والی مقرر کړی و.
- (۹) د مال په طور باندې حضرت عثمان رضی الله عنه دا فریقې د غنیمت څخه پنځه لکه دیناره مروان ته ورکړل (خلافت و ملوکیت ص ۱۰۶)
- نوټ مودودي حواله په ابن خلدون باندې ورکړی ده حالانکه ابن خلدون دا واقع دوه ځایه لیکلی ده او سخت رد یې ورباندې کړی دی هغه فرمایي چې: (وبعض الناس يقول اعطاء اياه ولا يصح) حضرت عثمان رضی الله عنه چې څه ورکول نو دخپل مال څخه یې ورکول د مسلمانانو مال یې نه د خان لپاره جائز گڼلو او نه د بل چا لپاره (تاریخ طبري ج ۵ ص ۱۰۳)
- (۱۰) د حضرت عثمان رضی الله عنه د پالیسۍ دا اړخ یقیني چې غلط و او غلط کار په هر صورت غلط وې هغه که هر چا کړی وې د صحابي غلطۍ نه ویل او محمولو نه ورته لټول نه د عقل تقاضی ده او نه د دین تقاضا ده (خلافت و ملوکیت ص ۱۶)

د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ توهین

(۱۱) حضرت معاویه داسنت بدل کړل سنت داؤ چې د معاهد دیت به د مسلمان برابر وي او حضرت معاویه رضی اللہ عنہ دا نیم کړو او پاتې نیم دیت یې دخپل ځان لپاره اخستل شروع کړل، خلافت و ملوکیت ص ۱۷۳) نوټ: مودودي ابن کثیر ته دروغژن روایت منسوب کړی دی دا ټول روایت حدیثو او دفتي په کتابونو کې شته دهغی څخه صفا معلومېږي چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ پاتې نیم دیت دخپل ذاتي استعمال لپاره نه اخستلو بلکه بیت المال ته یې حواله کولو. (بدایة المجتهد ج ۲ ص ۴۱۴)

(۱۲) د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ په زمانه کې یو ډېر خراب بدعت دا شروع شو چې خپله ده او دده والیانو به د منبر په سر باندې د حضرت علي رضی اللہ عنہ پسې کنځلې کولی حتی چې په مسجد نبوي کې به هم در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د منبر په سر باندې دا کنځلې کیدلې د حضرت علي رضی اللہ عنہ اولادونو او خپلوانو به اوږدې کنځلې کول شریعت خولا په ځای پرېږده دانساني اخلاقو څخه هم مخالف دي. (خلافت و ملوکیت ص ۱۷۳ طبع ۲۳) نوټ: مودودي دلته په پنځو کتابونو باندې حواله ورکړې ده حالانکه په هغه پنځه واړه کتابونو کې دا خبره بالکل نشته.

(۱۳) د غنیمت د تقسیم په معامله کې هم حضرت معاویه د کتاب او د سنت د صریحو احکامو څخه مخالفت کولو حضرت معاویه رضی اللہ عنہ حکم کړی ؤ چې د غنیمت د مال څخه دی سپین زر او سره زر دده لپاره جدا شي او باقي مال دې د شریعت د قاعدې مطابق تقسیم شي (خلافت و ملوکیت ص ۱۷۳ طبع ۲۳) نوټ: د تاریخ په یو کمزوري کتاب کې هم دا خبره نشته چې حضرت معاویه رضی اللہ عنہ دی ددې حکم کړی دی.

د حضرت عائشي رضی اللہ عنہا اود حضرت حفصی رضی اللہ عنہ توهین:

دواړه په نبي صلی اللہ علیہ وسلم باندې زړورې وي اونبي صلی اللہ علیہ وسلم سره به یې زبان درازي کوله (هفت روزه ایشیا لاهور ۱۹ جنوري ۱۹۶۷ م بحواله دوه بهائي ص ۵۸)

منعه جائزه ده: د مجبورۍ په حالت کې متعه جائزه ده (ترجمان القرآن اگست ص ۵۵)

دصحابه و کرامو عدالت

دجرحي او تعديل امامان دهر راوي په باره کې دجرحي او دتعديل بحث کوي لکن دصحابه و کرامو په باره کې د ټولو اتفاقي فيصله داده چې (الصحابه کلهم عدول) ځکه چې دصحابه و تعديل الله تعالی او رسول الله ﷺ پخپله کړی دی ، اوس چې څوک صحابه کرام دعامو انسانانو په شان گڼي او صرف دانسان په صفت يې پېژني نو دا دصحابه و کرامو توهين کوي ، علامه خطيب بغدادی په الکفاية في علم الروايت کې دامام ابو زرعه مقوله رانقلوي چې: (اذا رأيت الرجل ينتقص احدا من اصحاب رسول الله ﷺ فاعلم انه زنديق) ص(٤١).

الله تعالی دصحابه و ايمان دعامو انسانانو دایمان لپاره معيار گرزولی دی الله تعالی فرمايي چې: (امنوا کما امن الناس / البقره ١٣)

الله تعالی چې په دنیا کې دیو پوره جماعت څخه دخپلې رضا اعلان کړی دی هغه یواځې دصحابه و جماعت دی الله تعالی فرمايي: (رضی الله عنهم ورضوا عنه) او الله تعالی دصحاب و دعدالت شاهدي ورکوي الله تعالی فرمايي: اولنک کتب في قلوبهم الايمان وایدهم بروح منه. (المجادله ایه ٢٢)
همدارنگه په بل ځای کې فرمايي چې: اولنک الذین امتحن الله قلوبهم للتقوی لهم مغفرة واجر کبیر (الحجرات ایه ٣).

رسول الله ﷺ په ډېرو احادیثو کې دصحابه و کرامو تعديل کوي او د حق لپاره يې معيار گرزوي .

- (١) علیکم بسنتي وسنة الخلفاء ، الحديث ترمذي رقم ٢٦٧٦)
- (٢) اصحابي کالنجوم بایهم اقتديتم اهتديتم (جامع الاصول في احاديث الرسول ٦٣٦٩)
- (٣) لاتمس النار مسلما رأني او رأی من رأني (ترمذي رقم ٣٨٥٨)
- (٤) اقتدوا بالذین من بعدي أبي بکر وعمر ، (طبراني رقم ٤٥٠٨)
- (٥) الله الله في اصحابي لاتخذوهم من بعدي غرضا فمن احبهم فبحي احبهم ومن ابغضهم فببغضي ابغضهم ومن اذاهم فقد اذاني ومن اذاني فقد اذى الله و من اذى الله فيوشک أن يأخذه (ترمذي رقم ٣٨٦٢).

- (۶) ان الله اختارني وأختارني اصحابا وانصارا وانه سيخرج في آخر الزمان قوم ينتقصونهم فلا تاكلهم ولا تشاربهم ولا تجانسوهم ولا تتصلوا عليهم ولا تتصلوا معهم (جامع الاحاديث رقم ۱۶۶۳).
- (۷) من سب اصحابي فعليه لعنة الله والملائكة والناس اجمعين (طبراني رقم ۱۴۷۰۹)

په صحابه و کرامو باندې داعتراضی گونکو حکم

- (۱) امام ابو زرعه فرمائي چې څوک چې په صحابه و، باندې تنقيد کوي هغه زندیق دی (الکفاية للخطيب ص ۴۱).
- (۲) امام مالک رحمته الله فرمائي چې څوک چې په صحابه و باندې دکفر او د فسق الزام لگوي هغه قتل کړئ او که ددې څخه علاوه بله کنخل ورته کوي نو هغه ته سخته سزا ورکړئ (مکتوبات امام رباني دفتر اول مکتوب نمبر ۲۵۱).
- (۳) امام نووي رحمته الله فرمائي چې زمونږ او د جمهورو مذهب دادی چې څوک چې د صحابه کرامو بدي بيانوي نو هغه ته سزا ورکړئ (شرح مسلم ج ۲ ص ۳۱۰).
- (۴) امام اعظم رحمته الله فرمائي چې: يا د صحابه و ښه ذکر کوي ايا ژبې بندې کړئ (الصارم المسلول ۱۷۷).

مودودي د اکابرو علماؤ په نظر کې:

- (۱) مولنا اشرف علي تهانوي رحمته الله فرمائي چې: زما زړه دا تحريک نه قبلوي. (روزنامه احسان لاهور ۱۱ ستمبر ۱۹۴۸).
- (۲) مولنا حسين احمد المدني رحمته الله فرمائي چې: تر اوسه پورې مونږ د مودودي او دده د نام نهاد جماعت اسلامي د اصولي غلطيانو ذکر وکړو کوم چې تنهائي درجه گمراه کونکي و، اوس به زه د قرآن او د سنت څخه دده ښکاره مخالفتونه ذکر کړم دهغې څخه به دا ښکاره شي چې مودودي نه قرآن مني او نه سنت مني بلکې هغه د سلفو صالحينو په خلاف باندې يو نوی مذهب جوړوي او په هغې باندې خلک روانوي او دوزخ ته يې رسوي. (مکتوبات بسلسله مودودي جماعت، شرف السوانح ۲۴/۴).
- (۳) مولنا احمد علي لاهوري رحمته الله فرمائي چې: د اسلام وروڼو! د مودودي تحريک ته د غور په نظر باندې گورئ دده د کتابونو څخه چې کوم شی ثابتېږي هغه دادی چې مودودي صاحب مسلمانانو ته يو نوی

اسلام پيش كوي او معاذ الله نوى اسلام به خلك هغه وخت قبول كړي چې كله د زور اسلام ديوالونه راوړي او په دې خبره يې يقين راشي چې ديارلس سوه كلن زور اسلام د عمل كولو قابل نه دى. (حق پرست علماء كې مودودي سې ناراضگي كې اسباب ص ٤)

(٤) د ديو بند څلويښت كلن مهتم قاري محمد طيب رحمته الله عليه فرمايي چې: مودودي دخپل جماعت په دستور كې ليكي چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه بغير بل هيڅوك د حق لپاره معيار نه دى او نه د تنقيد څخه بالاتر دى چې په دې كې صحابه كرام هم شامل دى، او بيا يې په صحابه و كرامو باندې عملا تنقيدونه كړي دي بلكه تر يو حده پورې يې خپل ځان ته د حق معيار ويلي دي (مودودي دستور اور عقائد كا حقيقت ص ١٨)

(٥) مولنا شمس الحق افغاني رحمته الله عليه فرمايي چې: د مودودي په تحريراتو باندې مې نظر واچولوزه د مودودي دنوي اسلام څخه مطمئن نه يم.

(٦) مولنا غورغشتو رحمته الله عليه فرمايي چې: مودودي ضال او مضل دى.

(٧) مولانا عبدالحق اكوړه خټك فرمايي چې: د مودودي عقائد د اهل سنت والجماعة څخه خلاف

او گمراه كن دي مسلمانان دې ددې فتنې څخه د ځان د ساتلو كوشش وكړي.

الاحسان أن تعبد الله كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك. [الحديث]

تصوف

مؤلف: الشيخ أبو إبراهيم رحيم الله الحقاني النجفماري

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تصوف

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده. امابعد :

محترموا مسلمانانو! کله کله دیوسړي ځوی غټ شي لکن حرامي او نافرمان وي خپل پلار ته په سپک نظر باندې گوري او ازاروي يې همدارنگه نن سبا د اولياؤ بعضې روحاني اولادونه هم همغه د حراميانو بچيانو په شان خپلو روحاني پلرونو ته په سپک نظر باندې گوري.

د تصوف دشمنان يا لامذهبه اهل حديث دي او يا مودوديان دي او يا د اشاعة التوحيد والسنة بعضې ممتاين دي، او يا د اکتړ عثمانی ډله عثمانیان دي، او دا درې واړه دهند و پاک د پنجاب پیداوار دي، او پنجاب دیو نامور صوفي او ولي حضرت علي هجویری رحمۃ اللہ علیہ په لاس باندې مسلمان شوي دي چې د انا گنج بخش لاهوري المتوفي ۴۶۵ هـ په نوم باندې یادېږي.

عجیبه داده چې چاپه لاس باندې چې ته مسلمان شوی؟ هغه کافر او مشرک او بدعتي شو او ته صفاستړه مسلمان شوی چې هغوی مشرکان او بدعتیان ؤ نو تا ته په دې څوارلسمه صدی کې چا صحیح اسلام دروښودلو؟ ایا ملائک در ته راغلل او که نوی وحی د باندې نازل شو؟

دمشهورو اولیاؤ په تاریخ باندې چې نظر واچوو نو لاندې اولیا په نظر باندې راځي:

اوله صدی: د صحابه ؤ او د تابعینو وه.

دوهمه صدی: حضرت ابراهیم ابن ادهم رحمۃ اللہ علیہ (۱۶۲ هـ) حضرت رابعة البصري رحمۃ اللہ علیہ (۱۸۵ م)

وغیرهما.

درېمه صدی: حضرت معروف کرخي رحمۃ اللہ علیہ (۲۰۶ م) حضرت ذوالنون البصري رحمۃ اللہ علیہ (۲۴۵ م)

حضرت سرسقطي رحمۃ اللہ علیہ (۳۵۹ م) حضرت بایزید بسطامي رحمۃ اللہ علیہ (۲۶۱ م) حضرت عبد الله ترمذي رحمۃ اللہ علیہ

(۲۸۵ م) حضرت جنید بغدادی رحمۃ اللہ علیہ (۲۹۸ م)

څلوره صدی: حضرت ابو بکر شبلي رحمۃ اللہ علیہ (۳۲۴ م)

پنجمه صدی: حضرت علي هجویری رحمۃ اللہ علیہ المعروف بداتا گنج بخش المتوفی (۴۶۵ھ) حضرت ابواسماعیل هروی رحمۃ اللہ علیہ (۴۸۱م)

ششمه صدی: حضرت خواجہ معین الدین چشتی اجمیری رحمۃ اللہ علیہ (۶۳۳م) خواجہ بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ (۶۳۴م) محمد بن عربی (۶۳۸ھ) خواجہ فرید الدین رحمۃ اللہ علیہ گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ (۶۷۰م) مولنا جلال الدین رومی رحمۃ اللہ علیہ (۶۷۳م)

اومہ صدی: خواجہ نظام الدین اولیاء (۷۶۵م) جواد حسن دهلوی رحمۃ اللہ علیہ (۶۷۳م)

اتمہ صدی: شاه مدار (۸۵۰م) شاسینا لکنوی رحمۃ اللہ علیہ (۸۷۰م)

نہمہ صدی: خواجہ باقی باللہ رحمۃ اللہ علیہ (۱۰۱۲م)

لسمہ صدی: حضرت عبدالحق محدث الدهلوی رحمۃ اللہ علیہ (۱۰۵۲م)

یوولسمہ صدی: شاه عبدلرحیم رحمۃ اللہ علیہ (۱۳۳۱م) شاه ابو الرضاء (۱۱۰۰ھ) شاه ولی اللہ رحمۃ اللہ علیہ (۱۱۷۶ھ)

دولسمہ صدی: عبدالعزیز رحمۃ اللہ علیہ (۱۲۳۹ھ) شاه اسماعیل رحمۃ اللہ علیہ (۱۲۴۶ھ) سید احمد شہید رحمۃ اللہ علیہ (۱۲۴۹م) وغیرہ.

خوارلسمہ صدی: د ولی اللہ د خاندان خادمان.

دا خلک د اسلام علمبرداران وؤ اددوی پہ برکت باندی دلته اسلام پاتې دی نو ایا ددوی سره اصل دین نه ؤ؟ بلکه په تاسو باندې په پنجاب کې نوې وحی راغله.

د تصوف متعلق یو څو مسائل

(۱) د تصوف څخه په قرآن او په حدیث کې په احسان او په تزکیه باندې تعبیر شوی دی نو د تصوف معنی احسان او تزکیه ده او احسان او تزکیه په قرآن او په حدیث کې ډېره زیاته راغلې ده لکه د توحید معنی چې په قرآن کې ډېره راغلې ده لکن خپله د توحید لفظ په قرآن کې نشته.

(۲) وعن عبادة بن الصامت قال قال رسول الله ﷺ وحوله عصابة من اصحابه بايعوني على ان لاشرکوا بالله شيئا ولا تسرقوا (الحديث متفق عليه)، (مشکوة کتاب الايمان ۱۷ نمبر حدیث)

دلته رسول الله ﷺ د صحابه ؤ څخه بيعت على الاعمال اخلي او دا بيعت على الاسلام نه ؤ ځکه چې هغه مخکې اخستل شوی ؤ (۲) بيعت على الجهاد هم نه ؤ کما في الحديث (۳) بيعت الخلافت هم نه ؤ (۴)

دایعت الطریقه و دیعت الطریقه معنی داده چې یو کامل شیخ او پیر ته تله لاس په لاس کې ورکړې او د معاصي و د ترک او د طاعاتو د التزام عقد ورسره وکړې او ورته ووايي چې زه به ستا په راهنمائي کې خپل ظاهراو باطن د شریعت سره مطابق کووم.

د کرامت تعریف

هغه خارق العاده او عجیب شی چې د اسبابو د دائرې لاندې وي او دیو ولي څخه صادر شي یعنې د داسې شخص څخه صادر شي چې هغه دستتو پوره باند او کامل التقوی وي.

خوارق

د عاده څخه مخالف کارونه د لاندې خلکو صادرېدلی شي.

- (۱) بعضو کافرانو چې دعوه دخدايي کړې وي لکه د جال دې خوارقو ته استدراج وایي.
- (۲) بعضو کافرانو چې دعوه د پیغمبرۍ کړې وي لکه مسیله الکذاب دې خوارقو ته اهانت وایي، لکن دا په یاد لرئ چې د مدعي د الوهیت خوارق دده دعوی سره مطابق کېدلی شي لکه د جال خوارق به همغسې وي لکه څرنگه چې دده دعوه وي او دا ځکه چې د جال انسان دی د انسان په شان خوراک او څښاک او بول او براز کوي نو که دده خوارق دده دعوی سره مطابق شي بیا یې هم د الله تعالی سره التباس نه راځي، لکن د دروغون کافر مدعي د نبوت خوارق دده دعوی سره مطابق نه شي کېدلی ځکه چې بیا یې درشتیني پیغمبر سره التباس راځي لکه د مسیله الکذاب خوارق چې د دعوی سره مخالف و یو سړی په یوه سترگه وړند و چې ده ورته دعاء وکړه نو په هغه بله سترگه یې هم ږنده شوه.

(۳) درېښتني پیغمبر د پیغمبرۍ د زمانې څخه مخکې چې دېته اراهاصات وایي.

(۴) درېښتني پیغمبر د پیغمبرۍ څخه وروسته چې دېته معجزات وایي.

(۵) د نفس مؤمن څخه چې دېته معوننت وایي.

(۶) د کامل مؤمن څخه چې ظاهراو باطنا دستتو او د شریعت پابند وي چې دېته کرامت وایي.

نو د فاسقانو چرسیانو بې نمازانو څخه که خوارق صادر شو نو هغه کرامت نه دی بلکې استدراج او جادو دی مثلاً یو سړی مونږ ته کوي او یا چرس او بله نشه کوي او په هوا باندې واولوتلو او یا یې بل عجیب کار وکړو نو هغه جادوگر دی ولي نه دی الله تعالی دا ولیاؤ تعریف داسې کوي چې: (ان اولیاء الا المتقون).

د کرامت یوڅو مسائل

(۱) کرامت په دوه قسمه دی اول حسي او دوهم معنوي، عوام حسي کرامت پېژني او همدې ته کمال وايي لکه ديو چا به پتو خبرو باندې خبرېدل، د اوبو په سرباندې تېرېدل، په هوا کې اولوتل وغيره، لکن دخواصو په نيز باندې کمال کرامت معنوي دی، يعنې په شريعت باندې استقامت، مکارم الاخلاق، التزام الطاعات، تخلي عن الرزائل، او تحلی بالقضائل، د حسد، کينې، بغض، درغو، او نامت څخه پرېز کول او هيڅ وخت دالله تعالی څخه په غفلت کې نه تېرول او دا ځکه کمال دی چې په کرامت حسي کې داستدراج احتمال شته دی لکن په کرامت معنوي کې تشه همدارنگه کرامت حسي ډېر کر تهې د عجب او د تکبر لپاره سبب جوړېږي او د کرامت معنوي کې داسې نه وي له دې وجې کاملين اکثر د امتنا کوي چې په دنيا کې دې ددوئ څخه کرامت حسي صادر نه شي.

(۲) په کرامت باندې مخکې د څخه نه دولي علم ضروري دي او نه قصد، بلکه کله نه علم وي او نه قصد او کله وي د علم او د قصد په اعتبار باندې کرامت په درې قسمه دی اول چې په کرامت باندې د ولي علم هم وي او قصد يې هم ورته کړی وي لکه د حضرت عمر رضي الله عنه په فرمان باندې د دريائې نيل روانېدل دوهم دا چې علم وي لکن قصد نه وي لکه بي بي مريمې ته بې موسمه مېوې راتلل دريم دا چې نه علم وي او نه قصد وي لکه ابوبکر صديق رضي الله عنه چې د ميلمنو سره ډوډۍ خوړله او ډوډۍ د دو چندی څخه څو چنده زياتېدله ابو بکر صديق رضي الله عنه حيران و نه يې مخکې علم وؤ او نه يې قصد وه، اول قسم ته تصرف او همت وايي

(۳) بعضي علماء فرمايي چې: د کرامت لپاره يو خاص حد شته دی او کوم کارونه چې ډېر غټ دي نو دغوی صدور د کرامت په طريقه باندې ممتنع دي، لکه بغير د والدینو څخه د اولاد پيدا کېدل يا د ملائکو سره خبرې کول او يا ديوې ډلې څخه حيوانات جوړېدل لکن محققين علماء فرمايي چې د کرامت لپاره حد نشته دی ځکه چې کرامت دالله تعالی فعل دی او د ولي د عزت لپاره يې د ولي په لاس باندې يې صرف ظهور راغلی دی او دالله تعالی د قدرت لپاره حد نشته دی او که ته وايي چې بيا يې د معجزې سره فرق رانغلو نو جواب دا دی چې کله د کرامت خاوند وايي چې زه د نبی صلی الله علیه و آله غلام یم او دا هر څه چې ظاهر شوي دي نو د نبی صلی الله علیه و آله د اتباع له دجې دي نو بيا هيڅ التباس نشته، البته دومره ضروري ده چې په کرامت باندې د محال شرعي صادرېدل محال دی لکه د قرآن د مثل راوړل.

(۴) په ولي باندې دخپل کرامت پټول واجب دی لکن چې کله يې ښکاره کولو ته ضرورت وي نو بيا يې ښکاره کول جايز دي مثلاً دغيث څخه اجازت يا غلبه الحال ياد کوم مريد ديقين تقويت وغيره .

(۵) بعضې کامل اولياء دعبوديت او درضا په مقام کې وي نو دهغوئ حسي کرامتونه چاته نه ښکاري او بعضو ته الله تعالی دتصرف قوت ورکړی وي نو دهغوئ کرامتونه خلکو ته ښکاري لهدا د ولايت لپاره دحسي کرامت وجود او يا ظهور نه دی ضروري .

(۶) دبعضو اولياؤ څخه د وفات څخه وورسته هم تصرفات او کراماتونه صادر شوی دی لکه دقبر دخاورو څخه خوشبوي تلل په قبر باندې انوار اورېدل خبرې کول وغيره داسې واقعات دتواتر مرتبې ته رسيدلی دي لکه داصحاب کهف کرامتونه دا د الله تعالی فعل دی او په دې کې هيڅ خفاء نشته .

(۷) کرامت هغه خارق او عجيب کار ته وايي چې دطبعي اسبابو سره يې هيڅ تعلق نه وي برباره خبره ده چې هغه سبب جلي وي او که خفي بعضې خلک هر عجيب کار ته کرامت وايي او دعامل په کمال باندې عقیده ساتي نن سبا داسې ډېر عجائب دي چې داسبابو خفيه و سره تعلق لري نو هغه کرامت نشي کېدلی مثلاً : حاضرات ، عمليات ، نقوش ، شعبدات ، تاثيرات ، عجيبه ادويات ، چشم بندي ، سحر ، طلسمات ، وغيره ، په دوی کې دبعضو اثار خيالي وي او د بعضو واقعي هم وي لکن دا ټول داسبابو طبعية و خفيه و سره تعلق لري دحق طالب په قوي نظر سره دا معلوموي چې دا کار دقوة طبعية په وجه دی او که دقوة قدسيه په وجه دی او که محض کاین عن الغيب دی نو صرف دا دريم قسم کرامت دی .

(۸) د ولي لپاره دا شرط نه دی چې هيڅ گناه به يې نه وي کړی بلکه هغه هم ولي دي چې که احياناً ترېنه گناه وشي او چې کله متوجه شي او يا متنبه شي نو فوراً توبه او باسي .

دکشف او دکرامت په منځ کې فرق

(۱) دکشف حاصل دادی چې کوم واقعات چې په عالم المثال کې کيږي او دعامو نظرونو څخه پناه وي هغه دچا نظر ته راشي او وېگوري او غالباً چې سری ځان دما دياتو او تعلقاتو څخه فارغ کړی ، نو بيا ددې ليدل هيڅ بعيد نه دی له دې وجې دا د ولي څخه هم کېدلی شي او دغير ولي څخه هم کېدلی شي بلکې دليونې څخه هم کېدلی شي حتی چې دکافر څخه هم کېدلی شي لکن کرامت فقط د ولي څخه صادرېږي ځکه چې کرامت خداوندي اعزاز دی چې هغه صرف ولي ته ورکول کيږي .

البته دا خبره په یاد لرئ چې همدغه کشف یو ولي ته کله په طریقې ذکر امت باندي هم کيږي نو دېته بیا کشف بطریق الکرامت وایي او ددې کشف بطریق الکرامت لپاره علامه داده چې ددې سره تواضع، عاجزي، او انکساري وي د کوم کشف سره چې دا نه وي بلکه په نفس کې دفخر احساس ورسره راشي نو دا بیا کشف بطریق الکرامت نه دی بلکه استدراج دی چې پناه غوښتل ترې نه پکار دی.

(۲) د کشف لپاره اصل دا قول د رسول الله دی چې: (ان تعبد الله کانک تراه) داسې عبادت وکړه لکه الله تعالی چې درته ښکاري په دې کې دا الله تعالی د تجلیاتو د مشاهدې ذکر شته دی لکن دهرې هرې جزئې مشاهدې ذکر په قرآن او یا په حدیث کې نه دي ضروري لکه مطلق خوب چې په قرآن او په حدیث کې راغلي دي لکن دهر هر جزئې خوب ذکر په قرآن او په حدیث کې نه دی ضروري، اوس دخوب په باره کې حکم دادی چې خپل خوب به شریعت ته پیش کړي که د احکامو شریعه و سره موافق و نو قبول به یې کړي او که مخالف و نور د به یې کړي او که شریعت ترې نه ساکت و نو هغه به صرف د خوب په مرتبه کې مني نه به ترې نه عقیده شابتوي او نه کوم حکم شرعي همدا حال د کشف هم دی چې شریعت ته به یې پیش کړي که ورسره موافق و قبول به یې کړي که ترې نه مخالف و رد به یې کړي او که شریعت ترې نه ساکت و نو صرف د کشف په مرتبه کې به یې مني نه به ورباندې عقیده شابتوي او نه کوم حکم شرعي لدې وجې مونږ د اولیا و کشفونه صرف د کشفو نو په مرتبه کې منو ددې تعلق نه د عقائدو سره شته او نه د احکام و شریعه و سره بلکه دا د احوالو سره تعلق لري.

قطب

د قطب لپاره دوه اقسام دي (۱) التکوین (۲) قطب الارشاد.

قطب التکوین په تکویناتو کې کار کوي او قطب الارشاد هغه وي کوم ته د شریعت په معامله کې ټول رجوع کوي او کوم سړي ته چې الله تعالی د تکوینیت او د شریعت په مابین کې جامعیت په نصیب کړی وي هغه ته غوث ویلی شي، د غوث الاعظم د لفظ استعمال شرک نه دی الله تعالی باران ته غیث ویلي دي الله تعالی فرمایي: وهو الذي ينزل الغيث من بعد ما قنطوا. (سورة شوری)

نو باران ته له ددې وجې غیث ویلي شوي دي چې دا الله تعالی درحمت سبب دی نو همدارنگه دا ولیا هم درحمت دخوږولو ذریعه ده له دې وجې ورته غوث ویلی شي.

حلول

عثمانیان صوفیه کراموته درې عقېدې منسوبوي کومو ته چې اتحاد ثلاثه وايي، (۱) حلول (۲) و حدة الوجود (۳) و حدة الشهود .

حلول: عثمانی چې صوفیا کراموته کومه عقیده د حلول منسوبوي دا بالکل دروغ دی کامل ولي حضرت سید علي هجویری گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ په کشف المحجوب کې د حلول لپاره مستقل باب لگولی دی په نوم د (حلولي فرقي بيان)

او فرمایي چې ددې فرقې والا کافر دی شیخ اکبر په الفتوحات المکیه کې فرمایي چې: (واما لقول بالحلول فهو من مقالات اهل الکفر والجهول.

اصل خبره داده چې صوفیا کرام د الله تعالی د صفاتو د ظهور قائل دی، د ظهور او د حلول په مابین کې دومره فرق دی لکه څومره فرق چې د زمکې او د اسمان په مابین کې دی او لکه څومره چې د کفر او د اسلام په مابین کې دی .

عام الفهم مثال:

(۱) گوړه چې په اوبو کې واچوئ نو د گوړې نوم ختم شي او داوبو نوم هم ختم شي او د مجموعي نوم شربت شی دېته حلول وايي مثلاً د الله تعالی ذات او صفات په کوم مخلوق کې ننوزي چې خپل وجود او نوم يې ختم شي نو دا د کفر عقیده ده .

(۲) په یو جام کې چې اوبه واچوې او لمر ته یې کېدې نو په دې اوبو کې لمر په نظر راځي نو دا لمر ظهور دی او ددې له وجې لمر په اوبو کې حل شوي نه دی او نه د لمر په وجود او په نوم کې څه فرق راغلی دی . نو دا دنیا عالم الاسباب دی له دې وجې خلک د هر شي نسبت د ظاهري اسبابو طرف ته کوي مثلاً یو سړی چې د تهرک لاندې شي او مړ شي نو خلک دده د مرگ لپاره سبب تهرک یاد وي یا یو سړی اوږي وي او ډوډی او خوري او مړ شي نو خلک ډوډی ته د مړېدلو سبب وايي همدارنگه اوبو ته د دندې د ماتېدلو سبب وايي او یا روپو وغیره ته د عزت سبب وايي ، لکن دا شيان خو حقيقي اسباب نه دي ، بلکې ددې ظاهري اسبابو شاته د الله يو صفت دی صوفیا کرامو ته هغه حقيقي صفت منکشف وي او فرمایي چې سړی د تهرک لاندې مړ شو

لكن په حقيقت کې د لته د الله تعالى د يو صفت تجلی ده چې المیت ورته وايي د ډوډی د خوراک څخه وروسته سړی مړ شو په ظاهر کې دا اثر په ډوډی باندې مرتب شو.

لكن په حقيقت کې د لته د الله تعالى د يو صفت تجلی وشوه چې الرزاق او المحي ورته وايي په مومن کې د الله تعالى د الهادي صفت تجلي کوي او په کافر کې د المضل يعنې د هر مخلوق شاته د الله تعالى د يو صفت تجلی ده چې دې عقيدې ته د ظهور عقیده وايي.

وحدة الوجود

دا يو حقيقت دی چې هر کثرت د يو وحدت طرف ته راجع وي مثلاً په دنيا کې ډېر انسانان دي لکن د دې ټولو انسانانو د کثرت رجعه انسان ته ده چې دېته وحدت انسانيت وايي د دې وحدت انسانيت څخه هېڅوک هم انکار نه کوي او د دې څخه هېڅوک دا معنی نه اخلي چې د دې انساني وحدت په وجه د مسلمان او د کافر په مابين کې فرق نشته.

نبخه او خاوند د وحدت انسانيت په وجه يو دي لکن بيا هم د دوی احکام جدا جدا دي همدارنگه په حيواناتو کې کثرت دی لکن بيا هم د دې ټول کثرت رجعه يو وحدت ته ده چې حيوانيت دی.

همدارنگه په افغانانو کې کثرت دی لکن د دې کثرت رجعه يو وحدت ته ده چې افغانيت دی خلک وايي چې ټول يو افغان يو لامذهبان، عثمانيان مماتيان او خنزيران د اکثره دي او رجعه يې يو وحدت ته ده چې حيوانيت دی لکن بيا هم د دوی په منځ کې فرق شته هېڅوک هم داسې نه وايي چې لامذهبيان او مماتيان عين خنزيران دي د دې څخه وروسته وحدت د جسم مطلق دی چې په دې کې دونو او د تيگو سره وحدت دی لکن هېڅوک هم د دې څخه عينيت نه اخلي او هېڅ لامذهبه او مماتي دا نه وايي چې زه عين ونه او تيگه يم د دوی څخه پورته غټ وحدت د وحدة الوجود دی، نو لکه څرنگه د الله تعالى لپاره وجود دی نو همدارنگه د مخلوق لپاره هم وجود دی نو د وجود لاندې دواړه راغلل لکن دا وحدت او اتحاد او عينيت لره نه دی مستلزم خالق خالق دی او مخلوق مخلوق دی، لامذهبيان او مماتيان او عثمانيان وايي چې د وحدت الوجود معنی داده چې خالق مخلوق شو او مخلوق خالق شو (معاذ الله) نو لامذهبيان و حدة په معنی د اتحاد سره وايي، شيخ اکبر رحمته الله عليه په الفتوحات الصکيه کې فرمايي چې: (اما لقول بالاتحاد فهو من مقالات اهل الکفر والاتحاد) عجيبه خبره داده چې

صوفيا کرام چې کومې خبرې ته کفر او الحاد وايي همغه عقیده خلک دوى ته منسوبوي علاوه دا چې دا خو نه د عقيدې مسئله ده او نه د احکامو بلکه دا خو د احوالو مسئله ده.

د توحيد اقسام

يو توحيد ايماني دى چې (لامعبود الا الله) د الله تعالى څخه ماسوا بل معبود نشته، ددې څخه بغير انسان مؤمن نشي پاتې کېدلى دوهم توحيد د خواصو دى چې کله په صوفيا کرامو باندې د حال غلبه راشي نو لکه څرنګه چې په حديث کې ريات ته شرک ويلى شوي نو دوى وايي چې (لامقصود الا الله) نو په چا کې چې د امر ته د توحيد وي فېها او که نه وي نو نفى د ايمان ترې نه راځي دريم توحيد شهودي دى چې کله کوم ولي د الله تعالى د تجلياتو په مشاهده کې مستغرق شي نو بيا ده ته هيڅ شى په نظر نه ورځي نو بيا وايي چې (لاموجود الا الله) نو دا د ايمان يا تو مسئله نه شوه بلکه د احوالو سره يې تعلق پيدا کړو، نو (لامعبود الا الله) په نفى باندې کفر راځي او د (لامقصود الا الله) په نفى باندې کفر نه راځي بله نفى دا خلاص راځي او د (لاموجود الا الله) په نفى باندې نه کفر راځي او نه نفى دا خلاص بلکې داسې د مشاهدې څخه محروم وي.

وحدة الشهود

بعضې صوفيا کرامو دوحدة الوجود تعبير د عوامو لپاره مشکل وګڼلو له دې وجې هغوى د عوامو د پوهولو لپاره په وحدة الشهود باندې تعبير وکړو. لکه څرنګه چې د شپې په وخت کې ستوري پر کيږي نو همدارنګه دا ستوري د ورځې هم په اسمان کې موجود وي لکن د لمر په مقابل کې په نظر نه راځي نو اگر چې د دوى وجود به اسمان کې شته دى لکن شهود يې نشته دى، نو دا دوحدة الشهود لپاره مثال دى.

تمت

واخر دعوانا ان الحمد لله رب العلمين

دبندی خانې اجمالي حالات

ليکوال: الشيخ ابو ابراهيم رحم الله الحقاني النجف هاري المسجون في جدر الصليبين بلجري

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

له څلور کاله ازادۍ څخه وروسته په دوهم ځل سنه ۱۴۳۳ هـ د شعبان په اول تاریخ د ماښام په اتو بجو د لغمان د علیشنگ په لاره د اسلام اباد له پول سره د یو مرتد صلیبي غلام قومندان زمریالي د کسانو لخوا چې دوه ځایه یې راته کمین نیولی وو؛ ونيول شوم او د نیولو سره یې د ډیرو سختو وږیو لیوانو په شان راباندې له هر طرفه حملي شروع کړې، د کلاشکو فونو په ګنداغونو یې راباندې په ډیره بې رحمۍ سخت سخت گذارونه کول، چې عینکې مې ماتې شوې، د مخ او سترگو په شمول مې ټول بدن تک شین او زخمي زخمي شو، چې یو یې چې سترګې مې تر ډیره وخته پورې بیا کار هم نه کاوه، بل خواته همدغو وږیو لیوانو زما په جامو او جیونو باندې هم حمله وکړه، د نغدو روپیو، د اغوستلو جامو، عطرو او نورو شيانو په شمول یې هرڅه راڅخه چور کړل، تقریباً د یوې ګینټې وېشلو او ټکولو څخه وروسته زما لاسونه د څو ساعتونو لپاره په اوسپنیزو ولچکونو باندې شاته دومره کلک وتړل، چې یو څو دقیقې وروسته تک شنه شول او وېر سیدل، چې بیا تقریباً تر شپږو میاشتو پورې د ولچکونو داغونه پکې ښکاریدل، تقریباً د شپې لس بجې یې خپل قومندان زمریالي ته په داسې حالت کې وروستلم چې لاسونه مې په اوسپنیزو ولچکونو لا هماغسې کلک تړلي شوي او د پرسېدو سرسېره یې له ډېره درده سختې څړکې کولې او نور پخپلو وینو لمبیدلی وم، پښې مې له حرکت څخه غورزیدلې وې، په غاړه جامې مې ټولې شکیدلې شکیدلي وې، په سترگو راته هیڅ نه ښکاریدل، صلیبي مرتد غلام زمریالي د خپلو بادارانو انګریزانو د خوشالو لپاره او د دوی څخه د شرابو وغیره پسڅورد د زیاتو لاسته راوړلو لپاره بیا خپلو مرتدو مزدورانو ته امر وکړ چې [به ګنداغ بزښ] په ګنداغونو یې ووهئ! صلیبي لیوانو زما په زخمي زخمي ازورده بدن باندې یو ځل بیا د ګنداغونو سوکانو او لغتو باران شروع کړ او تر هغې یې ووهلم تردې چې دوی سترې شول او زه یې هوشه شوم.

څو ساعته وروسته چې په هوش شوم، نو د سرک په غاړه باندې د تیلو د پمپ په یوه مرداره کوټه کې پروت ووم، چې زمریالي به ترینه د موقتي بنديخانې کار اخیست او دوه صلیبي غلامان مې د کلاشکونو سره سرته ولاړ وو، چې د په هوش کېدلو سره یې د سختو څپېرو گذارونه راکړل او د کلاشکنو په برخه یې په ملا او سرباندې سوری کړم او د ډېرو زورولو له پاره یې شخصاً ماته او عموماً اسلام او طالبانو ته فاحشې کنځلې کولې. آخر تقریباً د شپې په دولسو بجو یې ددې ځای څخه د ګنداغونو د یو ګذار سره سره د زمریالي د کور

په طرف روان کړم، هلته چې ورسیدم، نو ومي وليدل چې زمریالی له خپلو بادارانو سره په تېلفون خبري کوي او ديو افغان مسلمان په نیولو او تعذیبولو ورته دخپلې وفاداري ثبوت پیش کوي او د نورو پسخوردو په طمعه ورته د لازياتې خو نخواری اطمینان ورکوي. کله چې له تېلفون څخه فارغ شو، بیا زما طرفته راغی او یو څو بې رحمه څپېرې او لغتې یې بیا هم ووهلم، چې دده لاسونه جامې او پښې هم زما په وینو ولړل شوې. کله چې زمریالی د خوب لپاره ددې ځای څخه لاړو، نو دده کسان راباندې راټول شول، په دوې کې یو تن زما د جیب څه ټولې پیسې ایستلې وې، هغه نورو غلامانو ته منکړ او ونه یې ورسره تقسیمولې، په دې لاندې کې که به یې له ما څخه پوښتنه وکړه چې چا درڅخه روپیۍ اخیستي دې او کنه؟ او څو روپۍ وې؟ نو که ما به په اثبات جواب ورکړو، چې راڅخه یې اخیستي دي، نو هغه صلیبي به سخت سخت ووهلم، چې روپیۍ یې راڅخه اخستي وې او که ددې صلیبي ډاکو د وهلو له وېرې به مې په نفې جواب ورکړ، نو هغه نورو صلیبانو به سخت سخت ووهلم. اخر بیا بې هوشه شوم او د هر قسم جواب ورکولو څخه عاجز شوم، سهار لس بجې یې لوڅې پښې د تیلو د پمپ همغې مردارې کوټې ته په داسې حال کې وروستلم چې ټول بدن مې تګ شین، پرسیدلی او په وینو لړلې جامې مې په بدن پوري وچې شوې او نښتې وې. کوټې ته یې په ډېره بې عزتي ورډیکه کړم، دروازه یې راپسې وتړله او دوی د تیلو د پمپ څخه لاندې د خوړ په اوبو مخونه ومینځل او بیا راغلل، تر لسو بجو پورې همدلته وم، څه د پاسه لس بجې د لغمان د خیانت ملي امنیت ملي انور خونخواران راغلل او په ډیره بې رحمې سره یې مو ترته وروغورزولم، د سوکانو او لغتو گذارونه یې راباندې وکړل، سترګې یې راباندې وتړلې او د لغمان د مرکز په طرف یې روان کړم، په لاره کې یې ځای په ځای امنیت نیولی و، دې وحشي لېوانو به په موټر کې یو بل ته اشاره کوله (چې سر ته در اغوستل شوې کڅوړې په کونج کې به ماته بنکارېدل) او بیا به یې د سوکانو او څپېرو باران راباندې شروع کړ. اخري د لغمان د امنیت ملي په جهنم ورننویستم، هلته ۱۷ ورځې او شپې د بې رحمه تحقیق او تعذیب لاندې ووم، د لغمان د امنیت ملي مستنطقینو په سینو کې د غوښې زړونه نه وو، د افغانیت او اسلامیت بوی پکې نه و، الله جل جلاله، حضرت محمد صلی الله علیه وسلم، اسلام او قران کریم ورته یو عبث او مضحکه شیان وو، د ورځې څو څو ځله به یې زما د زورولو لپاره الله جل جلاله، قران او اسلام ته کنځلې کولې. د هغه ځای د تعذیب تفصیلي بیان زړونه لمرزوي، زما د قلم له وس او طاقت څخه بهر دي، خو اجمالا به دومره ووايم چې هلته مې ۱۷ ورځې مکمل د تعذیب لاندې تیرې کړې.

په پري به يې راته دواړه پښې کلکې کلکې وتړلې، يوه توره مرداره ټوټه به يې راته په خوله کې راخته کړه، په دريو څلورو کسانو به يې زه او هغه پري نيولي وو چې زما پښې به يې ورباندې تړلې وې او هره ورځ به کم از کم [۶۰۰] لختې وهل کيدل، هره ورځ به مې په وينو لرلې پرسيدلې بدن په نوو وينو لمبيدلو او چې کله به بې هوشه شوم بيا به الله تعالی ته معلومه وي، چې څومره به يې وهلی يم، پښې مې تکې شنې او دومره پرسېدلې وې چې په پښو باندې تشناب ته نه شوم تللی، بلکې په گوندو او په څنگلو به تلم او هر وخت به يې دومره سخت زندی کولم چې مرگ ته به نژدې شوم، هلته په ۱۷ ورځو کې ۲۱ ځلې بې هوشه شوم او همقلته يې د پيچکښ په ذريعه زما دوه نوکونه هم اوويستل او عجيبه لاداده چې يوه ورځ نظارت خانې ته د نقيب الله په نوم څارنوال سره د حقوق بشر په نوم يو هيئت راغی، امنيت ملي کارمندانو زر زرماله پښو څخه پلسترونه تاو کړل او هيئت ته يې وروستل، کله چې هغوی وليدل د دې په ځای چې زما غم و خوري د امنيت ملي کسانو ته يې وويل چې پلسترونه ترينه لرې کړئ! هسي نه چې څوک ووايي چې دايې وهلی دی.

۱۷ ورځې وروسته يې د لغمان جهنم مرکزي (محبس مرکزي) ته نقل کړم، هلته يې اول د سرو پښتارو باندې په زړه او پخه پاکۍ (چاره) باندې داسې په زور زور و خړېدل چې ځای په ځای غوڅ او وينې شوم. او د دې کار يې را څخه سل روپۍ و غوښتلې، خو زما سره چې هر څه و، هغه را څخه د دوی مخکښو همجنسو غلامانو چور کړي وو، چې دوی ته څه شی نه وو پاتې. له دې وجهې مې ورته وويل چې که کوم پای وازی راته راغی بيا به يې درکړم. هلته مې لايو څو شپې نه وې تيرې کړې، چې د کابل خونخوارانو ترينه کابل ته و غوښتم، يو سهار يې راباندې سترگې وتړلې او د ډير سخت امنيت لاندې يې کابل ته ورسولم او هلته يې د هفدي اوسني رياست ۴۰ ته حواله کړم، هلته يې تورچکي ناولي د تهرات څخه جوړه شوې دروېشي را واغوستله او تنها په يوه داسي کوټه کې يې پنځه شپې واچولم، چې نه پکې فرش و، نه پکې توشک کمبل او بالخت وو، تردې چې يوه ورځ مې ترينه قرآن کریم و غوښتلو، نو دوی به په ډيرو سختو الفاظو راته وويل چې: په تاباندې قرآن بند دی، په دې پنځو شپو کې هر ساعت د تحقيق، سوکانو، لغتو او زوړندولو د تعذيب لاندې وم او دا به راته ويل کيدل چې: دلته مونږ داسي تعذيب درکوو چې ودرديږي او داغ درباندي جوړ نشي، چې بيا يې چاته وښايي، کله چې دلته دې غلامانو ته زما د خولي څخه داسي خبره په لاس ورنغله چې دخپلو بادرانو څخه ورباندې کړيدت و اخلي او يو غرپ شراب پري وگتې، نو سترگې يې راباندې وتړلې او راته يې وويل چې: ته حال نه وايې نو بگرام ته دې ته امريکايانو ته سپارو، زه په زړه کې يو څه خوشحاله

شوم چې د بادار تعذیب د غلام په نسبت یو څه کم وي، ځکه چې غلام د بادار د خوشالولو له پاره د هر قانوني او غیر قانوني کار هېڅ پروا نه لري، بلکې د هغه د ژوند مقصد دا وي چې بادار ورته وفادار ووايي. او په یو څه پسڅوړدو یې ونازوي او د بادار سره ییاد چا د خوشحالولو فکر نه وي او د چا د پسڅوړدو په طمع نه وي، له دې وجهې نسبتاً خوشاله وم، لکن دا خبره دروغ وه، بلکې دوی د خپلو بادارنو په امر باندې یوه بله قصا بڅانه لرله چې د (نود) په نوم باندې یادېدل، چې داسې تعذیبونه پکې و چې د انسان په فکر کې هم نه راتلل، نوزه یې هم د نود ۹۰ قصا بڅانې ته نقل کړم، هلته د زمکې لاندې یو دهلیز و چې کله یې لاندې ورکوز کړم، نود محشر ورځ مې پکې ولیدله څه بنديان د یو لاس او څه دواړو لاسونو څخه زوړند وو، څوک د جَمْعې د علامې په شان د لاسونو او پښو دواړو څخه زوړند وو، څوک د دوو اوسپنو په مینځ کې په سر ودرول شوي وو، څوک به د سختو وهلو لاندې وو، څوک به یې هوشه پراته وو، چا به ژړل، چا به زگیروي کول او چا د وینو قیونه کول او د چا آله تناسلي پورې به وزن تړل شوی وو، تردې چې وروسته بیا یو تن راته وویل چې یو څو ورځې مخکې یې زما په مخکې زما درې زامن د وهلو لاندې شهیدان کړل.

زما د ورکوزولو سره یې راباندې د وهلو ناتار جوړ کړو، د خولې او پوزې څخه مې وینې روانې شوې او [۱۳] شپې یې وهلم، د شپې ناوخته به یې په ځمکې پورې په کلک زنجیر تړلو او دسهار آذان څخه مخکې به یې راپاخولو، بنده کڅوړه به یې سرتېره را واغوستله او دیوال ته به مو مخ واړولو او په هره دقیقه کې به مو داسې کړیکه اوریدله چې [پایڼ کو کولا را] سهار به یې څوک تحقیق ته بیولو او د چا به چې تحقیق پوره شوی وو، نو دسهار له آذان څخه به د شپې تر دلسو بجو پورې دیوال ته مخامخ ناست وو، چې ملا به مو سخته وچه او څخه شوه او له ډېره درده به کله بې اختیاره یو طرفته وغورځېدلو، چې بیا به د لغتې له یو گذار او یو څو کنځلو او کړیکو څخه وروسته بیا کینولی شو.

کله چې به د تشناب ضرورت پېښ شو نو ډېر ځله به مو گوته ورته د اجازې اخیستلو له پاره پورته کوله، چې کارمندانو به هېڅ پروا نه کوله، آخر به یې د ډېرو څوړولو او تکلیفونو څخه وروسته کله اجازه راکړه. تشنابونه دوه وو، نو کله به چې هریو تشناب ته یو یو بندي ننوتلو، لا پرتو گانښ به یې نه و خلاص کړی او اودس ماتې ته به لا ناست نه و، چې دروازې ته به یې لغتې بندې کړې او دومره په زوره کړې پکې او چيغې کولې چې: (چه میکنی؟ شما دو تا) کله به اودس ماتې پاتې شو او بیرته به په خپل ځای کینولی شو.

۱۳ شېبې بعد یې بیا د ۴۰ ریاست ته نقل کړم او جزایي بلاک اووم نمبر کوټې ته یې ورکړم، هلته لس کسان وو چې زه یې یو ولسم شوم، د شېبې د خوب لپاره پکې ځای نه و، بلکې نمبر په نمبر به ویده کیدلو، د چهل ۴۰ په ریاست کې د ویده کیدو ځای نه و، د تشناب تکلیف دومره و چې ځینو بندیانو به د اوسیدلو په کوټه کې په سطل کې او دس ماتولو، د خواراک هیڅ انتظام نه و، بلکې د اوبو یو سپین گروبی به یې راوړ، چې کله به یو خام آکو او کله به یو خام شلغم پکې له یو طرف څخه بل طرف ته د ماهي په شان غوږې وهلې، له هغې سره به مو یو څو کپه ډوډۍ وخورله، د وړوکي اختر به پنځلسم تاریخ باندې یې د ډیر تعذیب څخه وروسته جهنم مرکزي د پل چرخي محبس ته نقل کړم، او هلته یې دوهم بلاک ته ورکړم، هلته هم صلیبي غلامانو ډیر بد وضعیت کاوه، د اسلام او قران کریم توهین یې کاوه، تردې چې زه یې د قران کریم تفسیر او د مشکاة شریف د درس په جرم دوه میاشتې جزایي کړم، یوه ورځ یې په ډیره بې رحمې د قران کریم په شمول ټول دیني کتابونه راڅخه وپوړل، اخر مې خپلې غواگانې او د کورنور سامانونه کتابونه وغیره خرڅ کړل او قرضونه مې وکړل او قاضي عظیم وردگ، قاضي احمد نور او ناشنازي قاضي ته مې ورکړل او د لوی الله جل جلاله په فضل په سنه ۱۴۳۳ د رمضان په نهمه ویشتم تاریخ راخلاص شوم او انشاء الله چې د وینې تر اخري قطرې پورې به د صلیبي ښکیلاک مقابلې کوم. (انشاء الله تعالی).

ابو ابراهیم رحیم الله الحقانی النجرباری

د زندان یو څو خاطري او قيصي

(۱) په لومړي ځل زما د نیولو سازش داسې جوړ شوی و چې: زموږ د ولسوالۍ یو تن وو، مخکې یې دیني سبقونه ویلي وو، چې یو څو کتابونه یې له ما څخه هم ویلي و؛ د کرزي د استخباراتو په اداره کې یې پټ کار شروع کړی و، دده یو د تره زوی د پېښور په یوه مدرسه کې تدریس کاوه، دهغه په ذریعه یې ماته دا پیغام را ورساوه چې د جلال آباد د امنیې قوماندان (بصیر سالنګی) وژلی شم. (بصیر سالنګی پخوانی غل، ټوپک سالار، د زرګونو علماوو، طالبانو او حافظانو قاتل و، چې اوس هم خپلو صلیبي بادارنو ته د پرو فادار و). زه چونکې د باړې د هاشمې په مدرسه کې مدرّس وم او فی الحال مصروف وم، نو دې خبرې ته مې ډېره توجه ونه کړه. لکن دا صلیبي جاسوس د ډېر خپل کار ته متوجه و او تر یو کال پورې یې بیا بیا د خپل تره زوی په ذریعه دا پیغام را استولو. آخر یې همدغه د تره زوی راباندې د ډېر باعث شو. زه د امیر المجاهدین ملا دادالله تقبل الله شهادته سره د یو چا په ذریعه په رابطه کې شوم، هغه د اکمال له پاره پوره وعده وکړه او یو څه مواد او نغدې روپۍ یې هم را ولېږلې.

له دې څخه وروسته مې دی د ده تره د زوی په ذریعه باندې راوغوښت. د محترم امیر رحمه الله پیغام مې ورته ورسولو، نغدې روپۍ مې ورکړې، لکن دغه لعین د موادو د وړلو څخه عاجزي وښودله او ویې ویل چې دا مواد زه نه شم وړلای، دا به تاسو ماته په جلال آباد کې حواله کوئ! یوه ورځ وروسته ما دده د تره زوی له ځان سره ملګری کړ او هغه مواد مو په څه حکمت باندې جلال آباد ته ورسول، په جلال آباد کې د ګمرک جومات ته ولاړو او ده ته مو ټیلیفون وکړ، ده وویل چې زه د سرخړود په دو سرکه کې یم او در روان یم. نو دی ددې په ځای چې دلته راشي د استخباراتو ریاست ته ورغلی دی او تقریباً څه د پاسه یو ساعت پس راغی، زه ورته د څنډ په وجه په غوسه شوم او ورته مې ویل چې له دې ځای څخه ځو، لکن ده د ځان سره ګنډیږي را اخیستي و او په دې یې ټینګار کاوه چې لږ کینو او دا ځکه چې ده د استخباراتو کسانو ته همدا ځای ښودلی و. ما په ډېر ټینګار په زوره روان کړ او دی هم زړه نازړه راسره روان شو. کله چې د جومات څخه ووتلو او د تلاشۍ چوک ته په رسیدلو کې وو چې د استخباراتو مو تر راغلل اود جومات له دروازې سره ودرېدل، مسلح کسان ورڅخه په ډېره بیه ښکته شول او مسجد ته ننوتل. ما مزل لږ تیز کړ، لکن تر څو چې په ځان باندې پوهېدل نو همدا خلک له جومات څخه بیرته راوتلي وو، له مونږ څخه راتا و شول او درې واړه یې ونیولو، چې بیا درې ورځې وروسته

يې هغه صليبي جاسوس خوشې کړ او مونږ دواړه د سختو تکليفونو او کړاوونو څخه وروسته يو کال پس الله تعالی په خير را خلاص کړو.

(۲) په دومره سختو وختونو او ظلمونو کې په خپل وينو لږ لږې بدن، پرسيدلو او په وينو باندې سرو پنبو او او غلبېل غلبېل بدن دومره نه وم خفه، لکه څومره به چې د سپين پيري پلار اود سپين سرې مور، اود خويندو، وروڼو اود بچيانو ويراو بوږنوونکو کړيکو او اوږدو اوږدو حسرتونو او ارمانونو خفه کولم، ځکه چې د يرغل له شروع څخه تر دغه وخته پورې د دوی ټول ژوند د غم يو داستان و چې زما د نيولو په وجه يې غمونه يو په سل شوي وو.

(۳) زما له نيولو څخه وروسته زما ملگرو، شاگردانو او خپلوانو زما د اخلاصولو کوشش شروع کړی و، څه روپۍ په کور کې وې او څه يې له چا څخه قرض کړې وې او څه نورو خلکو کومک کړی وو، چې دا هر څه ترينه صليبيانو او دوی انديوالانو په يو نوم او بل نوم باندې اخيستي وې.

يو پخوانی طالب چې اوس اړيکی شوی دی (د نود په نوم) زما له ملگرو سره يې زما د اخلاصولو کلکه وعده کړې وه، حالانکې دوهکې يې کوله، نو چې څه ورسره وو هغه ترينه ده اخيستي وو. بيا يې چې يو څه نور را پيدا کړل نو د يو بل خونخوار سره مخ شوي وو، چې زړگی نومیده او د قرغيو د مندر اوړ او سپدونکي و، هغه ترېنه زما د اخلاصولو د دروغو د وعدې په مقابل کې اخيستي وو. په آخر کې يې چې کله زه کابل ته نقلولم نو هماغه د حاجي وکیل په نوم د تحقيق مدير چې زه يې سخت تعذيب کړی و، زما د يو خپلوان سره په رابطه کې شوی و او د اعتبار جوړولو له پاره يې زه ورسره په تيلفون هم وغږولم، هغه هم زما د ورخوشې کولو د دروغونې د وعدې په مقابل کې په لکونو روپۍ په دوهکې ورڅخه اخيستي وې.

(۴) په رياست چهل کې چې زه په کومه کوټه کې وم، هلته مې بنديانو ته د قرآن کریم د سورة انفال ترجمه شروع کړې وه، يوه ورځ د معمول مطابق رياست چهل ته حکومتي درباري ملايان راغلي وو او دا ځل زمونږ د اطاق د درس نمبر و، د درس طريقه يې دا وه چې اول به يې کوم آيت مبارک او يا حديث شريف ولوستلو، دهغې ترجمه او تشرېح به يې وکړه، بيا به يې سياسي بحث شروع کړ، د مجاهدينو بدې اود امريکايانو او د دوی د افغاني غلامانو صفت به يې کاوه. آخر به يې کمپيوټر ولگاوه او د کابل بانک، چارصد بستريا هم کومله بله فدايي حمله به يې بنودله او دا به يې په ظلم تعبيروله.

کله چې د بلعم بن باعو په گدی ناست ملا درس شروع کړ، نو د حدیث الفاظ یې داسې وویل چې: (لِکَلِّ سَهْرٍ سَجْدَتَيْنِ) ما ورته وویل چې: ملا صیب غلط شوې! داسې ووايه چې: (لِکَلِّ سَهْرٍ سَجْدَتَانِ) ځکه چې سجدتان مبتداء مؤخره ده، حالت رفعي یې په الف سره دی، هغه راته وویل چې: همداسې یې په هدایه کې لیکلي دي او ما له هدایې څخه په کاغذ را نقل کړی دی. ما ورته وویل چې: په هدایه کې هیڅکله داسې نه دی. خو ملا وارخطا شو، په آخر کې یې ماته وویل چې: ته خو فارغ شوی یې! نو په کوټه کې دې خپلو ملگرو ته ترجمه کوه او درس ورته وایه! ما په دې پوه نه کړو چې ما خو ترجمه شروع کړې ده، بلکې ورته مې وویل چې: ترجمه خو ځکه نه شم کولای چې په ترجمه کې د یهودو او نصاراوو ذکر راځي او ددې په وجه بیا ماته دوسیه نوره هم غټېږي، نو هغه بلعم باعور راته وویل چې: خیر دی! دا آیتونه چې پکې راتلل په منځ کې یې پرېږده. (معاذ الله) او نور آیتونه وایه.

دوهم ځل نیول کېدل

په دوهم ځل داسې ونيول شوم چې: د افغانستان د اسلامي امارت د مرکزي کمیسیون په هیڅي باندې زه حاجي هاشم روزگاني سره ملگري وم، لومړی مو د ننگرهار د مجاهدينو مشکلات واورېدل او بیا د اسلامي امارت د لغمان ولایت له والي سره په رابطه کې شو او لغمان ته روان شو. چونکې قانون دادی چې د ولایت د هیڅي سفر به د هغه ولایت د یو رهبر په ملگرتیا کې کیږي. نو والي حاجي بشیر زمونږ سره یو رهبر ملگري کړ، د هغه په رهبرۍ کې د لغمان له بازار څخه ووتلو او هلته یې بل رهبر ته حواله کړو چې کاوون نومېده. کاوون د علیشنگ په لاره کې د اسلام آباد پول په لاره کې په یو کور کې د ماښام په انتظار کینولو او راتې یې وویل چې: له ماښام څخه وروسته به په تیاره کې پیاده پیاده په چریکي لارو باندې د حکومت له ساحې تېر شو. لکن مونږ بیا پوه نه شو. کاوون له خپل خان سره خپل پروگرام بدل کړی دی. له ماښام څخه وروسته یې دوه موټر سایکلان راوستل، په یو تن پسې زه کښېناستم او په کاوون پسې حاجي هاشم کښېناست او په یو څو سړک زمونږ موټر سایکل په منځ روان وو او کاوون او حاجي هاشم شاته را روان وو. سم سیده د استخباراتو په کمین ورغلو چې د پل یو سړاو بل سر ته راته ناست وو، مونږ په سختو دزو کې له کمین څخه تیر شو، کله چې لږ مطمئن شو، نو ما خپل موټر سایکل چلونکي ته وویل چې: مونږ خو مخکې وو، له کمین څخه خلاص شو، لکن حاجي هاشم خو به یې خامخا نیولی وي، نو ته خو د همدې ساحې اوسېدونکی یې، که له چا

سره بلدیې نو ورشته چې خبره ورسره وکړو او پیسې ورکړو چې همدا اوس یې راخلاص کړو، ځکه چې وروسته بیا حکومت خبر یې او خبره به سخته شي. هغه راته وویل چې: زه بالکل بلد یم، موټر سایکل یې ودرولو او ماته یې وویل چې: ته کوز شه! زه چې څنگه کوز شوم نو سمدستي راڅخه په موټر سایکل وټنښتېدلو او له شا څخه یې آواز وکړ چې ته یو پنځه دقیقې انتظار وکړه، زه راحم، هغه لاړو، زه لا ولاړوم چې حاجي هاشم هم د هغه رهبر سره راتنښتېدلی و او په موټر سایکل باندې ډېر په سرعت سره تیر شو، چې دی یې هم بیا به لاړه کې پرېښی و، زه چې کله له ده څخه مطمئن شوم، نو یو طرف ته د وتلو اراده مې وکړه، د نابلدتیا له وجهې نه پوهېدم چې کوم طرف ته ولاړ شم؟ آخر له سرک څخه لیرې د وړو وړو جوارو په یو پټي کې په دې طمعه غلی ځملاستم، چې کېدی شي رهبر به د خپلې کړې وعدې مطابق هماغه ځای ته راپسې راشي په کوم ځای کې یې چې زه کوز کړی او په طمعه وم. نو داسې پټي ته لاړم چې پناه و، لکن همدا ځای ترینه ښکارېده. خو له بده مرغه هغه رانه غی او د هغه په ځای یو خرکار د پټي په څنگ کې تیر شوی او زه یې لیدلی یم او د حکومت خلک چې په مونږ پسې رامنځ کې شوي وو، هغوی ته یې ښودلی وم، لږ ساعت وروسته پټي محاصره شو او د سختو دزو څخه وروسته د صلیبي لېوانو په لاس کې داسې وغورځېدل لکه حضرت حسین رضی الله تعالی عنه چې د ظالمو یزیدیانو په لاس کې غورځېدلی و.

(۵) د دوهمې محکمې له فیصلې څخه وروسته راته قاضیانو په ټوکه کې وویل چې: دا خودې دوهم ځل دی، که دا ځلې خلاص شوې بیا به څه کوي؟ چونکې فیصله شوې وه او پیسې یې هم ورکړې وې او مطمئن شوی وم، نو ما ورته وویل چې: د مسجد اود کلیسا جنګ وي نو ته به څه کوي؟ هغوی وشرمېدل او په ټیت سړيې وویل چې: زه به د مسجد طرف ته کېږم. ما ورته وویل چې: دروغ وايې! اوس خود کلیسا په طرف او څنگ کې ولاړ یې! د کلیسا څخه تنخوا اخلي! اود مسجد د خادمانو په خلاف فیصلې کوي! نو هغه یو قاضي نورو ته وویل چې: رشتیا وايي. او دغسې ترلې زمریان حقه خبره کولی شي.

(۶) د لوی اختر څخه مخکې یوه ورځ راته زندان ته د کور ټول غټ او واړه د ملاقات له پاره راغلل، کله چې د ملاقات وخت ختم شو او شپېلی ووهل شوه، نو د هر بندي پورې ددوی ماشومان نښتي وو او نه ترېنه بېلېدل. په ما پورې وړوکی ۴ کلن زوی ابراهیم او شپږ کلنه لور نښتي وو په سختو چیغويې ژړل او هېڅ راڅخه نه جدا کېدل. چې دا درد وونکي صحنه مې هېڅکله له زړه څخه نه وتله.

(۷) د ډېرو وهلو له لاسه زما سترگو کار نه کاوه، یوه چپه سترگه مې بالکل د وینو په شان تکه سره وه، چې نورو بندیانو به راته وکتل نو سترگې به یې وېرېښېدلې او مخ به یې بل لوري ته واپاره.

د بندیانو له پاره تش په نوم یوه شفاخانه وه، چې ډاکټران پکې د (نُود) د مستنطقینو څخه هم ډېر ظالمان وو، خصوصاً د علماوو او طالبانو سره یې دومره ورانه وه لکه څومره چې د هندو له کلمې سره ورانه ده. زه هم د سترگو د علاج له پاره ورغلم. لکن هلته هېڅ ډاکټر راته نه کتل، آخر مایو سه شوم، بیا مې داسې کار شروع کړ چې یو سطل صفا اوبه به مې دم کړې او په هغې به مې سترگې غوړولې، چې د الله تعالی جل جلاله په فضل مې نظر بیرته ځای ته راغی.

(۸) مونږ هم په دوهم بلاک وو، په دې بلاک کې دوه نیم زره بندیان وو، د دې بلاک له نورو بلاکونو سره د اوبو بد تر فرق و، یعنې نور بلاکونه بد تر اودا بلاک بد و. اوله دې څخه علاوه په بنديخانه کې د هر بندي یوه بده خاطره دا هم وي چې د یو ځای څخه یې بل ځای ته بدل کړي، زه یې هم دوه نیم زره بندیانو په منځ کې د پنځو مجاهدینو سره یو ځای د لازياتو ځورولو له پاره دریم جزایي بلاک ته نقل کړو. او مونږ پنځه واره یې په اول منزل کې په یو ونیک کې واچولو، زموږ څخه مخکې پکې دوه نور داسې لېونیان هم پراته وو چې په هېڅ نه پوهېدل، حتی چې اودس ماتي هم په پرتوگ کې کولو. دغه بلاک ته یې د قندهار د محبس ټول مجاهدین هم په دې جرم رانقل کړل چې هلته یې د خپلو حقوقو غوښتنه کوله. بیا ورو، ورو د دې بلاک څلور واره منزلونه له بندیانو څخه ډک شول، نوي نوي بندیان یې هم بیا همدې بلاک ته راوړل، چې په دې بندیانو کې یو یو غیر مقلد هم راتلو او اتفاقي هر وینک ته یو یا دوه غیر مقلدین رسیدلي وو. د دوی د شرارت رگ خو په یو ځای کې هم نه درېږي. هلته به یې هم کله په یوه مسئله او کله په بله مسئله کې شرارت جوړولو. کله چې یې بندیان ډېر په تنگ کړل، نو بندیانو په شریکه باندي د بلاک قومندان ته یو څو روپۍ ورکړې او په دې یې راضي کړ چې زه هر وینک ته د یو یو ساعت درس او تقریر له پاره ورشم، چې بیا د لوی الله تعالی جل جلاله په فضل به هر وینک ته ورتم او د غیر مقلدینو گمراه کوونکي عقاید به مې ورته بیانول او د حنفي مسایلو له پاره به مې دلایل ورته بیانول. د بیان په وخت کې به غیر مقلدین په خپلو کوټو ننوتل، دروازې به یې په ځان پسې بندې کړې او تر هغې به خاموش وو تر څو به چې زه بیرته نه وم تللی.

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وعلی آله وأصحابه أجمعین

فہرست

دبي مذهبو دنكاح وغيره مسئلي

له څلورو څخه دزياتو بشو سره نكاح ۲

دامين الله پشاورى يوڅو گستاخياني

- د غير مقلد نياز محمد نياز كنډي مشهور په امين الله "پشاورى" گمراه او گمراه كوونكي عقايد ۸
- انبياء كرام عليهم السلام د امين الله په نظر كې ۸
- صحابه رضی الله عنهم دامین الله پشاورى په نظر كې ۱۰
- تضادات د امين الله (پشاورى) ۱۱
- امين الله پشاورى د تحريف په مقام كې ۱۲

دلامذهبو وهابيانو څخه دمانځه او متعلقاتو په باره كې ۲۸۰ پوښتنې

- سوالات ۱۸
- دشوكاني او عبدالله روپړي فريبونه ۲۸
- د سوال يوه آسانه طريقه: ۵۵

دغيرمقلدينو سره دبحث كولو يوڅو طريقې

- دغيرمقلدينو سره د بحث كولو يو څو طريقې ۵۷
- د لا مذهبو اود مقلدينو په منځ كې فرق ۶۰

انگريزان او اهل حديث

- انگريزان او اهل حديث ۶۱

- ۶۴..... په جرم اعتراف.....
- ۶۵..... بل اعتراف.....
- ۶۶..... (وهابي).....
- ۶۷..... وکیل اهلحدیث هند محمدحسین بتالوي.....

د حرمینو او د غیرمقلدینو سخت اختلاف

- ۷۰..... د حرمینو د علماوو او د غیرمقلدینو سخت اختلاف.....
- ۷۰..... دمکې معظمې او ممدینې منورې دخلکو نظریه.....
- ۷۰..... د هند، پاک، افغان د غیر مقلدینو (نظریه).....
- ۷۶..... د لاذهیبو (غیر مقلدین) د اهل الحرمین څخه د براءة اعلان.....
- ۷۶..... ۱... د رسول الله علیه السلام عمل او فرمان.....
- ۷۶..... ۲... په یو وخت د څومره بشخوسره نکاح جائزه ده ؟.....
- ۷۶..... ۳... د نکاح لپاره شاهدان.....
- ۷۷..... ۴... د اهلحدیث لقب.....
- ۷۷..... ۵... د اهل حدیث معنی.....
- ۷۷..... ۶... په نړیو جرابو باندي مسح.....
- ۷۷..... ۷... د بشخي سره لواطت.....
- ۷۷..... ۸... د استرحت جلسه.....
- ۷۷..... په خطبه کي د خلفائ راشدینو ذکر.....
- ۷۸..... ۱۰... په مسجدونو کي محرابونه.....
- ۷۸..... ۱۱... د مانځه لپاره د بدن پاکوالي.....
- ۷۸..... ۱۲... د مانځه لپاره د جامو پاکوالي.....
- ۷۸..... ۱۳... د ځای پاکوالي.....
- ۷۸..... ۱۴... په مانځه کي تلل را تلل.....
- ۷۹..... ۱۵... د قربانی ورځي.....
- ۷۹..... ۱۶... د قرباني د کونکو تعداد.....
- ۷۹..... ۱۷... په چرگ او په هکي باندي قرباني.....

- ۱۸... د ختو خوړل ۷۹
- ۱۹... د مېرک او ملا چرگک خوړل ۷۹
- ۲۰... د پیل او د ځنگلي پېشو خوړل ۷۹
- ۲۱... د عرفې څخه مخکې همبستري ۷۹
- ۲۲... د مونځونو قضائي ۸۰
- ۲۳... د مونځ فساد ۸۰
- ۲۴... په مانځه کې ستر د عورت ۸۰

نعمه المنان في تذكرة النعمان

- لو مړی مبحث : دامام ابوحنيفة رحمه الله نسب ۸۲
- ده ته ولي ابوحنيفة وايي؟ ۸۳
- دوهم مبحث : په ولادت اووفات دامام ابوحنيفة رحمه الله کې ۸۴
- په علم فقه باندې دامام ابوحنيفة دمشغولتيا سبب او علت ۸۷
- دريم مبحث: دامام ابوحنيفة صورت اوسيرت: ۸۷
- دامام ابوحنيفة رحمه الله دعبادت او تدريس يوه واقعه ۸۹
- او دا اکثار في العبادة بدعت نه دی: ۹۰
- دامام صاحب صفات کماله په تجارت کې ۹۷
- دامام صاحب احتياط قدم په قدم باندې ۹۷
- امام ابوحنيفة رحمه الله سل ځلي الله رب العزة په خوب ليدلی دی ۹۸
- دامام ابوحنيفة رحمه الله فراست ۹۸
- بشارت دقرآن اودحديث پرامام ابوحنيفة ۹۹
- حديث الرسول ﷺ: ۱۰۰
- يوبل حديث رسول الله ﷺ: ۱۰۰
- څلورم مبحث : دامام ابوحنيفة رحمه الله استاذان: ۱۰۱
- پنځم مبحث: دامام صاحب شاگردان: ۱۰۲
- شپږم مبحث: امام اعظم ابوحنيفة رحمه الله او علم الحديث: ۱۰۵
- اووم مبحث: دامام اعظم ابوحنيفة تصانيف او کتابونه: ۱۱۶

.....	دامام اعظم ابوحنيفة رحمه الله سند الحديث	۱۱۹
.....	اتم مبحث : دامام ابوحنيفة رحمه الله سياسي نظريه اودظالمانونيه خلاف دهغه عظيم جهاد	۱۱۹
.....	ديوخواجمالي تذكره په لاندې ډول ده:	۱۲۳
.....	په امام ابوحنيفة رَحْمَةُ اللهِ بَانْدې داعتراضاتو څخه جوابات	۱۲۷
.....	(تنبيه)	۱۲۹
.....	دامام اعظم ابوحنيفة رحمه الله ثقه والى	۱۳۰
.....	دامام ابوحنيفة احتياط فى الاحاديث	۱۳۴
.....	دامام اعظم محبت او عشق مع الحديث والمحدثين	۱۳۷
.....	امام صاحب دضعيف حديث په مقابل کې قياس اوراى پريښودل	۱۳۸
.....	امام صاحب په کوم وقت کې دراى اوقياس څخه کار اخيستو	۱۴۰
.....	اصحاب الراى يعنى فقهاء او اصحاب الحديث	۱۴۳
.....	اقوال دامام صاحب فى الجرح والتعديل	۱۴۵
.....	په امام اعظم رحمه الله باندې اعتراضات اودهغې څخه ډير په انصاف جوابات	۱۴۶
.....	اعتراض اول:	۱۵۰
.....	دجرحى او د تعديل اصول او قواعد	۱۵۴
.....	(۲) دوهم اعتراض	۱۵۳
.....	درېم اعتراض:	۱۵۷
.....	څلورم اعتراض ددارقطني دى	۱۶۴
.....	پنځم اعتراض دخطيب بغدادي	۱۶۶
.....	شپږم اعتراض:	۱۷۰
.....	اووم اعتراض: دعبداالله بن مبارك رح	۱۷۷
.....	اتم اعتراض: حافظ ابن عبدالبر:	۱۷۹
.....	نهم اعتراض:	۱۸۰
.....	لسم اعتراض:	۱۸۱
.....	يوولسم اعتراض: دامام ابوداود:	۱۸۳
.....	دولسم اعتراض:	۱۸۵

۱۸۵.....	دیارلسم اعتراض.....
۱۸۵.....	خوارلسم اعتراض.....
۱۸۵.....	پنخلسم اعتراض.....
۱۸۵.....	شپارسم اعتراض.....
۱۸۶.....	اوولسم اعتراض.....
۱۸۸.....	اتلسم اعتراض.....
۱۸۸.....	نولسم اعتراض.....
۱۸۹.....	سلسله الاحادیث.....
۱۹۰.....	شلم اعتراض.....
۱۹۳.....	یوویشتم اعتراض.....
۱۹۴.....	دوه ویشتم اعتراض.....
۱۹۴.....	درویشتم اعتراض :.....
۲۰۲.....	خلورویشتم اعتراض.....
۲۰۴.....	پنخه ویشتم اعتراض :.....
۲۰۶.....	شپرویشتم اعتراض.....
۲۰۶.....	اووه ویشتم اعتراض.....
۲۰۶.....	اته ویشتم اعتراض.....
۲۱۰.....	نهویشتم اعتراض.....
۲۱۱.....	دبرشم اعتراض.....
۲۱۲.....	یو دیرشم د ألبانی اعتراض.....
۲۱۳.....	دوه دبرشم اعتراض.....
۲۱۹.....	دري دیرشم اعتراض.....
۲۲۱.....	د تمامو لویو محدثینو او ائمه ثلاثه وو شهادة د الامام الاعظم ابوحنيفة رحمه الله په علمیت، فقاہت، ثقافت، محدثیت، ورع، زهد او اجتہاد باندې.....
۲۲۱.....	(۱) دامام المذهب امام مالک رحمه الله شهادت:.....
۲۲۲.....	د مذکورہ اقوالو خلاصه :.....

- (٢) شهادة الامام الشافعى رحمه الله: ٢٢٣
- (٣) دشهادة الامام احمد بن حنبل رحمه الله: ٢٢٤
- (٤) دنورومحدثينو شهادت: ٢٢٤
- (٥) شهادة الامام الاعمش رحمه الله: ٢٢٦
- (٦) شهادت الامام عبدالله بن مبارك رحمه الله المتوفى ١٨١ هـ: ٢٢٧
- (٧) شهادة معمربن راشد المتوفى ١٥٢ هـ: ٢٢٧
- (٨) شهادة دعمر بن دينار المكى المتوفى ١٢٦ هـ: ٢٢٨
- (٩) شهادة دمسكر بن كدام المتوفى ١٥٢ هـ: ٢٢٩
- (١٠) شهادة عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريح المكى المتوفى ١٥٠ هـ: ٢٣٠
- (١١) شهادة دداود الطائى رحمه الله المتوفى ١٦٠ هـ: ٢٣٠
- (١٢) شهادة دمحمدين اسحاق امام المغازى المتوفى ١٤٤ هـ: ٢٣١
- (١٣) شهادة الامام شعبة بن الججاج رح المتوفى ١٦٠ هـ: ٢٣١
- (١٤) شهادة الامام محمد بن ميمون المتوفى ١٦٧ هـ: ٢٣٢
- (١٥) شهادة الامام عطاء بن ابي رباح رحمه الله المتوفى ١١٤ هـ: ٢٣٢
- (١٦) شهادة الامام فضيل بن عياض المتوفى ١٨٧ هـ: ٢٣٣
- (١٧) شهادة الامام سفيان بن عيينه المتوفى ١٩٨ هـ: ٢٣٣
- (١٨) شهادة الامام يحيى بن سعيد القطان المتوفى ١٩٨ هـ: ٢٣٤
- (١٩) شهادة الامام حفص بن عبدالرحمن البلخى المتوفى ١٩٩ هـ: ٢٣٤
- (٢٠) شهادة الامام الحسن بن صالح الكوفى رح المتوفى ١٦٩ هـ: ٢٣٤
- (٢١) شهادة الامام جرير بن عبدالحميد الكوفى المتوفى ١٨٨ هـ: ٢٣٥
- (٢٢) شهادة الامام ياسين بن معاذ الزيات: ٢٣٥
- (٢٣) شهادة الامام حفص بن غياث القاضى الكوفى المتوفى ١٩٤ هـ: ٢٣٦
- (٢٤) شهادة الامام وكيع بن الجراح المتوفى ١٩٧ هـ: ٢٣٦
- (٢٥) شهادة الامام ابن ابي ليلى: ٢٣٨
- (٢٦) شهادت الامام عبدالرحمن بن مهدي المتوفى ١٩٨ هـ: ٢٣٨
- (٢٧) شهادة الامام عفان بن سيار القاضى المتوفى ١٨١ هـ: ٢٣٩

- ٢٣٩..... (٢٨) شهادة الامام فضل بن موسى السينانى المتوفى ١٩٢هـ :
- ٢٣٩..... (٢٩) شهادة الاسام زهير بن معاوية الكوفى المتوفى ١٧٣هـ :
- ٢٤٠..... (٣٠) شهادة الامام ابن السماك رحمه الله :
- ٢٤٠..... (٣١-٣٢-٣٣-٣٤-٣٥) مجموعه وشهادات دلاندي پنخولوى لوى محدثينوكوم :
- ٢٤١..... (٣٦) شهادات الامام ابوسفیان سعيد بن يحيى الحميرى المتوفى ٢٠٢هـ :
- ٢٤١..... (٣٧) دنضرين شميل النحوى المتوفى ٢٠٣هـ :
- ٢٤٢..... (٣٨) شهادة الامام يحيى بن ادم المتوفى ٢٠٣هـ :
- ٢٤٣..... (٣٩) شهادة الامام يزيد بن هارون المتوفى ٢٠٦هـ :
- ٢٤٤..... (٤٠) شهادة الامام امام الجرح والتعديل يحيى بن معين رحمه الله المتوفى ٢١٠هـ :
- ٢٤٤..... (٤١) شهادة الامام على بن عاصم المتوفى ٢١١هـ :
- ٢٤٥..... (٤٢) شهادة الامام ابوعاصم النبيل المتوفى ٢١٤هـ :
- ٢٤٥..... (٤٣) شهادة الامام عبدالعزيز بن ابو رواد المتوفى ١٥٩هـ :
- ٢٤٦..... (٤٤) شهادة الامام عبدالله بن داود الخريبي المتوفى ٢١٣هـ :
- ٢٤٦..... (٤٥) شهادة الامام مكى بن ابراهيم المتوفى ٢١٥هـ :
- ٢٤٧..... (٤٦) شهادة الامام خلف بن ايوب العامرى المتوفى ٢١٥هـ :
- ٢٤٨..... (٤٧) شهادة الامام على بن المدينى المتوفى ٢٢٤هـ :
- ٢٤٨..... (٤٨) شهادة الامام اسحاق بن راهويه المتوفى ٢٢٨هـ :
- ٢٤٩..... (٤٩) شهادة الامام عبيد بن اسباط المتوفى ٢٥٠هـ :
- ٢٤٩..... (٥٠) شهادة الامام خارجة بن مصعب :
- ٢٥٠..... دطالب العلم منصور احمد عرف كاكاجان ابن فيروزجان وينا دامام ابوحنيفة رحمه الله په باره كې :

فسق يزید

- ٢٥١..... فسق يزید.....
- ٢٥٢..... افراط او تفريط.....
- ٢٥٣..... دحضرت امام حسين عليه السلام اجمالى تعارف.....
- ٢٥٥..... دحضرت امام حسين عليه السلام د شهادت وړاندوينه.....
- ٢٥٨..... مختصر سوال او جواب.....

- ۲۵۹..... دیزیدنام نهاد حکومت اودده ظلمونه
- ۲۵۹..... حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ وفات اودیزید په تحت باندی کیناستل
- ۲۵۹..... مولنا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ
- ۲۶۰..... شیخ الاسلام مفتی محمد تقی عثمانی رحمۃ اللہ علیہ
- ۲۶۰..... مفتی شفیع رحمۃ اللہ علیہ
- ۲۶۱..... داهل سنت والجماعت په نیز دخلافت مسئله
- ۲۶۱..... په اسلام کی دیزید بیعت حادثه
- ۲۶۴..... دیزید حکومت په کومه طریقہ باندی بناوو؟
- ۲۶۵..... حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ وفات څخه وروسته دیزید حالت
- ۲۶۶..... یزیدچی کله په تخت باندی کیناستلو
- ۲۶۸..... دمروان شرارت
- ۲۶۸..... مروان څوک وو؟
- ۲۶۹..... دمدینى منوری دخلکو د یزید سره بیعت ماتول
- ۲۶۹..... دا بیعت اهل مدینه وو ولی مات کړو؟
- ۲۶۹..... داوود یزیدته دڅه لپاره وراستول شوی وو؟
- ۲۷۲..... آیا د یزید امارت اجماعی وو؟
- ۲۷۲..... مولنا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ
- ۲۷۷..... قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ د دیوبند څلوېښت کلن مهتمم
- ۲۷۷..... حضرت شاه عبدالعزیز رحمۃ اللہ علیہ
- ۲۷۸..... مولنا ظفر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ
- ۲۷۸..... دیزید په خلاف د حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ خروج
- ۲۸۳..... حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ شهادت
- ۲۹۲..... حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ د قاتلانو انجام
- ۲۹۲..... حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ یو قاتل روندشو
- ۲۹۲..... حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ د یو قاتل مخ تورشو
- ۲۹۲..... یو قاتل په اوورکې وسوزیدلو

- ۲۹۲..... دیزید هلاکت
- ۲۹۲..... په کوفه باندې دمختار تسلط
- ۲۹۲..... عمرو بن حجاج:
- ۲۹۲..... شمردو الجشن
- ۲۹۲..... عبدالله بن اسد جهنی، مالک بن بشیر او حمل بن مالک
- ۲۹۲..... عمرو بن سعد
- ۲۹۲..... حکیم بن طفیل
- ۲۹۲..... ید بن رقاد
- ۲۹۲..... سنان بن انس
- ۲۹۲..... عبیدالله بن زیاد
- ۲۹۵..... مختار خوک وو؟
- ۲۹۵..... دحضرت امام حسین علیه السلام قاتلینو لپاره د حضرت زینب علیها السلام بشیرا:
- ۲۹۶..... دیزید په فسق باندې اتفاق
- ۲۹۶..... یزید د الله عزوجل په محکمه کی:
- ۲۹۶..... یزید د رسول الله صلی الله علیه و آله په محکمه کی:
- ۲۹۶..... یزید دابن عباس رضی الله عنه په محکمه کی
- ۲۹۷..... یزید د عبدالله بن زبیر رضی الله عنه په محکمه کی:
- ۲۹۷..... یزید دحضرت عبدالله بن حنظله رضی الله عنه په محکمه کی:
- ۲۹۸..... یزید د منذر بن زبیر رضی الله عنه په محکمه کی:
- ۲۹۸..... یزید دخپل ځوی معاویه بن یزید په محکمه کی:
- ۲۹۸..... یزید د ابن زیاد په محکمه کی:
- ۲۹۸..... یزید د حضرت عمر بن عبدالعزیز رضی الله عنه په محکمه کی:
- ۲۹۹..... یزید دشاوولی الله صلی الله علیه و آله دهلوی په محکمه کی:
- ۲۹۹..... یزید دمجددالف ثانی په محکمه کی:
- ۲۹۹..... یزید دشاه عبدالعزیز رضی الله عنه په محکمه کی:
- ۲۹۹..... یزید د مولنا قاسم نانوتوی رحمته الله علیه په محکمه کی:

- یزید د مولنا رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۳۰۰
- یزید د مولنا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۳۰۰
- یزید د مولنا حسین احمد مدنی رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۳۰۰
- یزید دقاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۳۰۰
- یزید د مولنا عبد الشکور لکھنوی رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۳۰۱
- یزید د مولنا حبیب الرحمن اعظمی رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۳۰۱
- یزید د حضرت بنوری رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۳۰۱
- یزید د حضرت احمد علی لاہوری رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۳۰۱
- یزید د مفتی محمد شفیع رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۳۰۱
- یزید د مفتی جمیل احمد اودمفتی عبدالشکور ترمذی رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۳۰۱
- یزید د حضرت لدھیانوی شہید رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۳۰۲
- یزید د صوفی عبدالحمید سواتی پہ محکمہ کی: ۳۰۲
- یزید د سید عطاء اللہ شاہ بخاری رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۳۰۲
- دیزید تکفیر او عدم تکفیر ۳۰۲
- امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ: ۳۰۳
- حافظ ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ: ۳۰۳
- مولنا رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ: ۳۰۳
- مولانا الوسی رحمۃ اللہ علیہ: ۳۰۴
- لعن یزید ۳۰۴
- پہ شمار او پہ ابن زیاد باندی لعنت ۳۰۶
- دامارۃ الصبیان د حدیث تشریح ۳۰۶
- دا صبیانی ہلہ خوک وو؟ ۳۰۷
- پہ بعضی احادیث کی دیزید پہ نوم باندی تصریح ۳۰۹
- د (مغفور لہم) د حدیث تشریح ۳۱۰
- د قیصر خخہ خہ شی مراد دی؟ ۳۱۰

دمماتیت فتنه

- ۳۱۶..... دمماتیانو (اشاعة التوحید والسنة) خطرناک مسائل
- ۳۱۸..... دمماتیت دفرقی مؤسس
- ۳۱۹..... داسلامی عقائدو اصول
- ۳۲۱..... اشاعة التوحید والسنة
- ۳۲۲..... ددی فتنی په خلاف باندې لیکل شوي کتابونه

مسئله د عذاب قبر او حیاة فی القبر

- ۳۲۵..... مسئله د عذاب قبر او د حیاة فی القبر
- ۳۲۶..... داهل سنت والجماعة دلائل
- ۳۲۶..... قران کریم څخه د زمکنی قبر ثبوت :
- ۳۲۷..... احادیث مبارکه او دقبر مفهوم:
- ۳۲۹..... اهل لغت او دقبر مفهوم
- ۳۳۰..... د دیوبند اکابر او دقبر مفهوم
- ۳۳۰..... دمماتیانو وسوسې
- ۳۳۲..... دبرزخ مفهوم
- ۳۳۲..... دبرزخ اقسام
- ۳۳۳..... دقبر او دبرزخ په مابین کې نسبت
- ۳۳۳..... دقبر او دبرزخ په مابین کې منافات نشته
- ۳۳۳..... په قبر کې د روح اعاده (یعنې حیاة فی القبر)
- ۳۳۵..... یو څو فوائد
- ۳۳۶..... حیاة فی القبر (یعنې) اعاده د روح او علماء

حیات الانبیاء عَلَیْهِمُ السَّلَامُ او سماع النبی صَلَّى اللَّهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ عند القبر

- ۳۳۰..... حیات الانبیاء علیهم السلام او سماع النبی صَلَّى اللَّهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ عند القبر
- ۳۳۰..... داهل سنت والجماعة مسلک

- يو خو وضاحتونه ٢٢٠
- دلائل ٢٢٢
- اول قرآني دليل: قال الله تعالى: (وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمُوتَ ٢٢٢
- دقرآن كريم سياق په حيات جسمانيه باندې دلالت كوي ٢٢٢
- جمهور مفسرين هم فرمايي چې د شهيدانو ژوند جسماني دی ٢٢٥
- دحيات الشهداء څخه په حيات الانبياء باندې استدلال ٢٢٦
- دوهم قرآني دليل: الله تعالى فرمايي چې: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ ٢٢٩
- دريم قرآني دليل: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ ٢٥١
- څلورم قرآني دليل: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ٢٥١
- پنځم قرآني دليل: وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنْكِرُوا آيَاتِهِ ٢٥١
- شپږم قرآني دليل: وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ ٢٥١
- اووم قرآني دليل: وَ سَأَلَ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا ٢٥٢
- دحديثو څخه دلائل ٢٥٢
- اول دليل: عن انس بن مالك رضي الله عنه : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الانبياء احياء في قبورهم ٢٥٢
- دحيات الانبياء په باره كې دامام ذهبي عقیده ٢٥٢
- دوهم دليل دحديث څخه: قال رسول الله ﷺ اكثروا الصلوة على يوم الجمعة فانه مشهود ٢٥٢
- دريم دليل دحديث څخه: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان من افضل ايامكم يوم الجمعة ٢٥٦
- څلورم دليل دحديث څخه: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال اتيت ٢٥٧
- پنځم دليل دحيث څخه: ان رسول الله ﷺ قال ما من احد يسلم على الا رد الله على روجي ٢٥٨
- دحديث حيثيت ٢٥٨
- اعتراضات او جوابات ٢٥٩
- شپږم دليل دحديث څخه: عن عبد الله قال قال رسول الله ﷺ ان لله ملائكة سياحين في الارض ٢٦٠
- اووم دليل دحديث څخه: عن ابي هريره رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلى على ٢٦١
- اتم دليل دحديث څخه: والذي نفس ابي القاسم بيده لينزلن عيسى بن مريم ٢٦٥
- دپا رسول الله او دپا محمد اواز ٢٦٦
- دحياة الانبياء احاديث متواتر دي ٢٦٧

۲۶۷.....	دصحابه و آثار.....
۲۷۰.....	اجماع الأمة.....
۲۷۱.....	مذاهب اربعة.....
۲۷۱.....	احناف:.....
۲۷۲.....	مالکيه.....
۲۷۲.....	شوافع:.....
۲۷۲.....	حنابله:.....
۲۷۲.....	ددیوبند اکابر:.....
۲۸۲.....	دماتیانو یو خو وسوسي.....
۲۸۲.....	اوله وسوسه: مري ته د روح د اعادي عقیده ددي ایت څه مخالفه ده.....
۲۸۳.....	دوهمه وسوسه: په ایت کریمه کې دمری لپاره ددو ژوندونونو ذکر راغلی دی.....
۲۸۳.....	دریمه وسوسه: د یوحديث څخه معلومېږي چې اعاده الروح به دقيامت په ورځ کېږي.....
۲۸۳.....	څلورمه وسوسه: د نبي ﷺ او شهيد په قبر کې او دعام مؤمن د ژوند څه فرق ده ؟.....
۲۸۴.....	پنځمه وسوسه: چې په قبر کې ژوند حاصل شو نو دا څرنگه ژوند دی چې تنفس پکې نشته ؟.....
۲۸۴.....	شپږمه وسوسه: چې پېغمبر په قبر کې ژوندی دی او مونځ کوي نو اودس چهرته کوی ؟.....
۲۸۴.....	اوومه وسوسه: چې نبي ﷺ او شهيد ته په قبر کې رزق ورکول کېږي نوقضائي حاجت چېرته.....
۲۸۴.....	اتمه وسوسه: چې پېغمبر ﷺ په قبر کې ژوندی دی.....
۲۸۴.....	نهمه وسوسه: بعضې صوفياکرام خو جسم مثالي مني ؟.....
۲۸۵.....	لسمه وسوسه: الله تعالى فرمايي چې (فَيَمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ.....
۲۸۵.....	یوولسمه وسوسه: نبي ﷺ تقریبا درې شپېته کاله ژوندی وو ، نو که په قبر کې هم ژوندی.....
۲۸۵.....	دماتیانو حکم.....

رسالة التوسل

۲۸۸.....	رسالة التوسل.....
۲۸۸.....	د اهل بدعتو مسلک.....
۲۸۹.....	دتوسل معنی او مفهوم.....
۲۸۹.....	دتوسل بالذوات حقیقت او طریقه.....

۳۹۰.....	دمستحب توسل اقسام.....
۳۹۰.....	د اول قسم توسل لپاره دلائل:.....
۳۹۱.....	ددوهم قسم توسل لپاره دلائل:.....
۳۹۲.....	د شرائع من قبلنا.....
۳۹۳.....	ددريم قسم توسل دلائل:.....
۳۹۵.....	د خلوړم قسم توسل دلائل:.....
۳۹۸.....	د تفسير جواهر القرآن.....
۳۹۹.....	د حديث وضاحت.....
۴۰۱.....	د صاحب د جواهر القرآن.....
۴۰۲.....	د پنځم قسم توسل لپاره دلائل:.....
۴۰۳.....	د مصححين.....
۴۰۴.....	د شپږم قسم د تبرک باتار الصالحين لپاره اجمالي دلائل:.....
۴۰۶.....	د اُمت د علماؤ څخه د توسل ثبوت.....
۴۱۰.....	د صاحب د جواهر القرآن.....

مسئله الاستشفاع عند قبر النبي ﷺ

۴۱۴.....	مسئله الاستشفاع عند قبر النبي ﷺ.....
۴۱۴.....	د اهل بدعتو مسلک.....
۴۱۴.....	د اهل سنت والجماعة دلائل.....
۴۱۶.....	د احکم اوس باقي دى.....
۴۱۸.....	د اُمت د علماؤ څخه د استشفاع ثبوت.....

مسئله سماع الموتى

۴۲۲.....	مسئله سماع الموتى.....
۴۲۳.....	د سماع الموتى لپاره دلائل.....
۴۲۳.....	اول دليل: عن انس <small>رضي الله عنه</small> عن النبي <small>ﷺ</small> قال العبد اذا وضع في قبره وتولى وذهب اصحابه.....
۴۲۴.....	دوهم دليل: كله چې څوك هديرې او يا قبر ته ورشي نو رسول الله <small>ﷺ</small> فرمايي چې په اهل قبورو.....
۴۲۴.....	دريم دليل: عن انس <small>رضي الله عنه</small> ان رسول الله <small>ﷺ</small> ترك قتلى بدر ثلاثا ثم اُتاهم فقام عليهم.....

- پنجم دليل: (۱) عن ابي هريره رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ خرج الى المقبرة فقال السلام عليك ۳۲۶
- شبهم دليل: دامام بخاري رحمه الله استاد ابن شبيهه رحمه الله حضرت سعد بن ابي وقاص ۳۲۷
- اووم دليل: (۱) عن ابي هريره رضي الله عنه قال اذا مر الرجل بقبر يعرفه فسلم عليه ۳۲۸
- مصححين او مستدلين ۳۲۸
- اتم دليل: وأخرج العقيلي عن ابي هريره رضي الله عنه قال ابو رزين يا رسول الله ﷺ ان طريقي على الموتى ۳۲۹
- نهم دليل: علامه سيوطي رحمه الله درساله قشيره به حواله باندې يوه واقعه رانقلوي ۳۳۰
- لسم دليل: علامه الوسي رحمه الله دعبيد بن مرزوق دمرسل خخه دابو الشيخ به حواله باندې ۳۳۰
- دمنكرينو دسماع دلائل ۳۳۱
- دمذكوره فتوى نه په صراحة سره پنځه امور رامعلوم شول: ۳۳۵

عرض الأعمال

- عرض الاعمال ۳۳۷
- د اهل بدعتو مسلك ۳۳۷
- د اهل سنت والجماعة دلائل: ۳۳۷
- اول دليل: الله تعالى فرمايي چې: (فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ ۳۳۷
- دوهم دليل: الله فرمايي چې: (وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ ۳۳۸
- دريم دليل: عن عبد الله عن النبي ﷺ قال ان لله ملائكة سياحين يبلغوني عن أمتي السلام ۳۳۸
- مصححين ۳۳۹
- دأمت علماء او عرض الاعمال: ۳۳۹

حكم التعويد

- حكم التعويد ۳۴۲
- دعملياتو احكام ۳۴۶
- اول قسم احاديث: ۳۴۷
- دوهم قسم احاديث: ۳۴۸
- ددمونو په باره کې يو څو احاديث: ۳۴۸
- دتعويذونو په باره کې يو څو احاديث او اثار ۳۵۰

- ۴۵۱..... دریم قسم احادیث:
- ۴۵۲..... په غیر مسلم باندې ځان دمول او یا ترېنه تعویذ غوښتل
- ۴۵۳..... ایا په ادم او په تعویذ کې فرق شته اوکته ؟

د مودودیت فتنه

- ۴۵۶..... مودودیت فتنه
- ۴۵۸..... مودودي او دانبیاؤ علیهم السلام توهین
- ۴۵۸..... د انبیاؤ توهین:
- ۴۵۸..... حضرت داود علیه السلام توهین :
- ۴۵۹..... حضرت آدم ﷺ توهین:
- ۴۵۹..... حضرت نوح ﷺ توهین :
- ۴۵۹..... حضرت یوسف ﷺ توهین:
- ۴۵۹..... حضرت یونس ﷺ توهین :
- ۴۶۰..... حضرت موسیٰ ﷺ توهین :
- ۴۶۰..... مودودي اود تحریف عقیده:
- ۴۶۰..... دانبیاؤ علیهم السلام عصمت
- ۴۶۱..... مودودي او دصحابه و رضی الله عنهم توهین
- ۴۶۲..... حضرت عثمان ؓ توهین:
- ۴۶۳..... حضرت معاویه ؓ توهین
- ۴۶۳..... حضرت عائشې ؓ اود حضرت حفصې ؓ توهین:
- ۴۶۴..... دصحابه و کرامو عدالت
- ۴۶۵..... په صحابه و کرامو باندې دااعتراض کونکو حکم
- ۴۶۵..... مودودي داکابرو علماؤ په نظر کې:

تصوف

- ۴۶۸..... تصوف
- ۴۶۹..... دتصوف متعلق یو څو مسائل

۴۷۰.....	دكرامت تعريف
۴۷۰.....	خوارق.....
۴۷۱.....	دكرامت يوڅو مسائل
۴۷۲.....	دكشف او دكرامت په منيځ كې فرق
۴۷۲.....	قطب
۴۷۲.....	حلول
۴۷۳.....	عام الفهم مثال:
۴۷۵.....	وحدة الوجود
۴۷۶.....	دتوحيد اقسام
۴۷۶.....	وحدة الشهود

دبندي خانې اجمالي حالات

۴۷۷.....	دبندي خانې اجمالي حالات
۴۸۲.....	د زندان يو څو خاطري او قيصي
۴۸۵.....	دوهم ځل نيول كېدل

48

1000000000